Eriçó de mar: estudi antropològic, geolingüístic i etimològic

Antoni Corcoll i Llobet

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (**www.tdx.cat**) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (**www.tdx.cat**) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (**www.tdx.cat**) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Universitat de Barcelona

Departament de Filologia Catalana

Eriçó de mar: estudi antropològic, geolingüístic i etimològic

Tesi Doctoral

dirigida pel **Dr. Joan Veny i Clar**

Tutora: **Dra. Lídia Pons i Griera**

Programa de doctorat: Variació en el llenguatge

bienni: 1994-1996

Antoni Corcoll i Llobet

Barcelona, 2012

A la Bernadette i a l'Agnès
per la seva paciència i comprensió
al llarg de tants anys.
A l'Albert,
que, des del mar enllà,
ha fet que aquesta barca arribés a port.

Introducció

1. Fa ja alguns anys, mentre costejava en la barqueta d'un pescador, vaig veure, dins el lluminós mar, un animalet de color fosc, de forma rodona aplanada, cobert de pues, immòbil, com si estigués enganxat a la roca. Aleshores, no sé si va ser perquè em sentia torbat per la bellesa del paisatge o vés a saber per què, no vaig aconseguir recordar-ne el nom i quan vaig recórrer al dit per a preguntar al pescador com se'n deia d'"allò", em va respondre *bogamarí*. Vaig quedar desconcertat, mai no havia sentit aquest mot i en demanar-li si no coneixia cap altra manera de dir-ne, em va contestar que no, que així i només així se l'anomenava a Tossa de Mar.

2. Un cop desembarcat, i potser per l'efecte de "posar els peus a terra", vaig recordar per fi que, fins aleshores, jo sempre havia sentit i emprat *garota* o *eriçó* per a anomenar aquest equinoderm. Així, per aquest fet tan fortuït, va néixer el meu interès per conèixer els diversos significants que rep aquesta espècie marina en tot el domini lingüístic català, la qual cosa és també l'embrió d'aquest treball, en què intentaré esmentar totes les varietats dialectals del que ja des d'ara podem anomenar d'una manera genèrica 'eriçó de mar' i situar-les, cadascuna, dins la seva àrea geogràfica, tot assenyalant-ne el grau de vitalitat i, si s'escau, les formes que conviuen en una determinada zona. En el capítol que aplego totes aquestes dades i que anomeno "Variants dialectals de l'eriçó de mar i la seva distribució geogràfica" també faig esment d'alguns possibles castellanismes i de processos fonètics que afecten alguna variant en una població o àrea geogràfica concreta.

3. Tot just iniciar aquesta tasca investigadora, que pertany a la disciplina lingüística de la dialectologia, però també a la de la ictionímia, que té com a objecte la indagació i l'anàlisi

sistemàtica i coherent dels noms dels peixos i altres éssers que viuen dins el mitjà aquàtic (Barriuso 1986, 15), vaig adonar-me de l'estreta relació que hi ha entre la ictionímia i la ictiologia i que, en conseqüència, era necessari adquirir unes certes nocions d'aquesta parcel·la de la biologia si volia conèixer més a fons aquests animals marins, que pertanyen a la família dels equinoïdeus: aspecte extern, grandària, coloració, hàbitat, etc. D'aquesta manera em va ser possible, entre altres coses, de diferenciar les distintes espècies que viuen a les nostres costes. Per aquest motiu, he cregut adient d'incloure un capítol introductori que fa referència a aquestes espècies i a les seves característiques més rellevants.

4. El contacte directe amb la gent de mar i, en altres ocasions, la lectura d'alguns llibres i articles m'han fet conèixer alguns aspectes que tenen una relació més o menys directa amb aquest animal marí, com ara els diferents instruments que els pescadors fan o feien servir per a capturar-lo i aquells amb què la *garota* és utilitzada com a esquer. Aquesta informació també l'he recollida en aquest treball, ja que pot ser força interessant tant pel seu valor dialectal com antropològic, sobretot si tenim en compte que molts d'aquests estris, en general molt rudimentaris o artesanals, van desapareixent. Ultra indicar-ne la distribució geogràfica i els geosinònims registrats, també faig referència, en la major part dels casos, a factors històrics, a les primeres manifestacions documentals i a l'origen etimològic d'aquests termes que fins ara han sortit a la llum.

5. Aquesta relació amb els pescadors també m'ha permès de conèixer la distinció que fan entre la *femella* i el *mascle* de l'*eriçó de mar*, la *femella* que, segons ells, és bona per a menjar i el *mascle* que no ho és, perquè no té res. Aquesta diferenciació va molt lligada, com és obvi, al seu consum. Allà on els *eriçons de mar* són preuats, la gent de mar sap perfectament quan i quins es poden menjar, com també quina és la millor manera de consumir-los. Crec que, des d'aquesta perspectiva, pot ser profitós de fer-ne un estudi històric, com també d'esmentar els noms catalans de la part comestible d'aquest animal i, sempre que sigui possible, la història d'aquests mots.

6. Tots aquests aspectes que podríem anomenar complementaris, si atenem l'objectiu d'aquest estudi, els he inclòs, cadascun en el seu capítol corresponent, perquè, com deia abans, considero que tenen un interès dialectològic i antropològic.

7. Aquests van ser, en essència, els apartats que van constituir la tesina que vaig defensar el mes de juny de l'any 1995. Posteriorment vaig publicar diversos articles sobre aquesta matèria, en un dels quals ja avançava l'origen del mot *bogamarí* (1997) i en alguns altres esmentava molts significants que no havien estat documentats fins llavors.

8. Tanmateix, en aquesta tesi doctoral, els capítols que constituïen la tesina han estat poc o molt ampliats i, si escau, esmenats, gràcies sobretot a les dades que vaig obtenir posteriorment en les nombroses enquestes efectuades a molts ports del nostre domini lingüístic.

9. Com a novetats, dins d'aquesta secció del meu treball, afegeixo un capítol dedicat a l'*eriçó de mar* com a remei, atès que sols cal llegir els clàssics grecs i llatins per a adonar-nos que el nostre animal marí no tan sols era valorat gastronòmicament, sinó també per les seves propietats curatives. Però és que, a més a més, durant els segles XIX i XX, i en l'àmbit de la medicina, aquest equinoderm ha tingut un paper important en la tecnologia més avançada de la genètica embrionària, atesa la seva peculiaritat de fecundar externament.

10. Una de les dificultats que he tingut en la elaboració d'aquesta tesi ha estat haver fet les primeres enquestes amb el mètode directe i haver-lo aplicat a gent sovint allunyada del món del mar, cosa que va provocar o podia provocar respostes inexactes i que, en tot cas, sols feien referència al nom genèric d'aquest animal marí. Aquestes mancances, però, es van resoldre quan vaig començar a utilitzar el mètode indirecte, amb un qüestionari i fotografies de les diverses espècies de l'*eriçó de mar* que viuen a les nostres mars, i a enquestar essencialment pescadors i mariners.

11. En la segona part d'aquest treball, tracto de les motivacions (metàfores, metonímies, etc.) i de l'etimologia dels diversos significants de l'*eriçó de mar*. Així, esmento totes les hipòtesis que fins ara s'han formulat i, en alguns casos, la meva proposta. També faig al·lusió a la història de cadascun d'aquests mots i als primers testimoniatges documentals. Pel que fa a l'estudi històric i etimològic d'algunes paraules que probablement són molt antigues en català, com ara *garota* i *bogamarí*, cal dir que he tingut força dificultats a fonamentar-ne l'origen, especialment perquè no apareixen en documents medievals, cosa fins a cert punt lògica si tenim present la no-comercialització fins fa ben poc d'aquest animal marí.

12. Amb tot, la nul·la comercialització de l'*eriçó de mar* a les nostres costes, si deixem de banda aquests últims anys, ha tingut un vessant positiu des del punt de vista de la llengua: la riquesa onomasiològica que ha arribat fins als nostres dies d'aquest equinoderm. Com indica Berr (1986, I: § 5.1), quan un peix és molt abundant i econòmicament important, un sol nom s'imposa pertot per a designar-lo. Així mateix, Berr (*ibid.*, n. 29, 45) cita la frase següent de Vojmir Vinja: "La diversitat de noms per a una espècie [de peix] està en relació inversa amb el seu valor econòmic."[1] Des d'un altre enfocament, però amb el mateix resultat, A. Santamarina (ap. Ríos Panisse 1977, 10) afirma que l'escàs rendiment econòmic dels invertebrats impedeix que es generalitzin els seus noms.

13. En la part final d'aquesta tesi, hi ha un capítol anomenat "Cultura popular de l'eriçó de mar", però que ben bé es podria denominar "Calaix de sastre", perquè hi ha reflectits tots els àmbits com les creences, les llegendes, les tradicions populars, les curiositats, les expressions lingüístiques i els recursos estilístics en què el nostre animal marí és protagonista i que no havien estat tractats en els capítols precedents.

14. D'altra banda, cal assenyalar que aquesta tesi inicialment no va ser projectada com a tal, sinó com un simple treball de curs, concretament de dialectologia catalana, i que, de mica en

1. "La diversité de noms pour une espèce (de Poisson) est en rapport inverse avec sa valeur économique." "Analyse du contenu des Ichthyonymes: les noms de «Labras lupus» et de «Chrysophrys aurata»", dins *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, Zagreb, 1968, 5.

mica, es va anar engrandint. Fins al cap d'uns anys, no es va decidir que pogués esdevenir primer una tesina i més tard una tesi doctoral, sempre, això sí, amb el guiatge del Dr. Joan Veny. Aquests fets són importants d'esmentar perquè l'enfocament i la metodologia d'aquest estudi s'han anat modificant al llarg del temps, i adequant-los als objectius que, en cada situació, ens havíem marcat.

Grafies

15. Respecte a la grafia d'alguns mots que no es troben en cap diccionari normatiu, he adoptat aquella forma que considero que s'ajusta més a la seva procedència etimològica o motivacional. Així mateix, indico totes les variants gràfiques que he anotat d'un mateix terme i les seves fonts.

Transcripció fonètica

16. La notació fonètica que utilitzo correspon a l'alfabet fonètic internacional, conegut per la sigla AFI, encara que no la segueixo estrictament. A fi de distingir més bé certs sons, he adoptat, en alguns casos, la nomenclatura de l'alfabet fonètic hispànic adaptat al català per Antoni M. Badia i Margarit (1984, XXVII-XXIX) i la de l'*ALDC*. Es tracta concretament de les semivocals [i̯] [u̯], les vocals 'i' 'u' quan s'articulen com a consonants [y] [w], la 'a' velar [ạ], la 'a' tònica palatalitzada mallorquina [ạ]; per a la realització d'una 'e' relaxada em serveixo de [ᵉ] i en el cas de la 'o' mitjana rossellonesa utilitzo [ọ]. Quant a les consonats, la vibrant la transcric [r̄] i la bategant, [r]. Els fonemes velars /k/ i /g/, quan es realitzen com a palatals, els represento [k̟] i [g̟], respectivament.

17. Pel que fa a l'accent en les transcripcions fonètiques, poso un accent agut sobre la vocal tònica i, quan cal, indico el secundari amb un accent obert sobre la vocal afectada.

Citacions

18. Quant a la nombroses citacions que apareixen en aquesta tesi, cal remarcar que n'hi ha un bon nombre que provenen del Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana, obra

dirigida pel Dr. Joaquim Rafel i Fontanals, a qui agraeixo les facilitats que m'ha ofert per a consultar-lo.

Agraïments

19. Voldria afegir en aquest pròleg que, sense l'ajut que he rebut de moltes persones, no hauria estat possible l'elaboració d'aquest estudi. En realitat, l'autor és només la punta d'un iceberg. Totes les persones apareixen citades en el capítol o capítols d'aquest treball en els quals han col·laborat d'una manera o altra i, a més a més, tota la gent de mar que vaig poder enquestar està també inclosa en una llista en els annexos de la tesi. A totes elles, vull deixar constància del meu més profund agraïment i si he oblidat algú, cosa probable, li prego que em disculpi.

20. No obstant això, hauré de fer algunes excepcions, atès que la seva aportació no quedaria reflectida enlloc, com és el cas dels bons amics Francesc Xavier Clavell i Joan Manuel Soler, que hi han contribuït en tasques informàtiques; la professora Pilar Gispert-Saüch i la catedràtica Esther Vilà, totes dues també bones amigues, pels seus consells lingüístics; la meva neboda Cristina Corcoll i la irlandesa Patrícia Nally, que m'han donat un cop de mà a l'hora d'interpretar i traduir alguns textos redactats en anglès; cas idèntic al del també bon amic Joan Ramon Zaballos i Anna Gudayol pel que fa a textos alemanys o al del pare Félix Rodríguez respecte al llatí, així com al de Francesc Magrinyà pel seus coneixements de llatí i grec. Tot i que algunes de les fotografies que he inclòs en aquest treball van ser fetes per l'autor, n'hi ha una bona colla del meu cunyat, Joan Masdeu.

21. Mereix una menció especial el professor Joan Veny, que m'ha aconsellat en tot moment, tant des d'un punt de vista lingüístic com bibliogràfic, i que m'ha indicat el camí o camins que havia de seguir amb la saviesa de la seva dilatada formació i experiència, però encara més valuós que tot això ha estat, sens dubte, per a mi, la seva faceta humana, car sempre està disposat a ajudar-te, a encoratjar-te en moments difícils, aspecte sense el qual puc afirmar, amb tota seguretat, que no hauria arribat a finalitzar aquest treball monogràfic.

Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'[2]

L'antiguitat de l'*eriçó de mar*

22. L'existència de l'*eriçó de mar* es remunta a l'època anomenada pels geòlegs Ordovicià superior, un dels sis períodes que constitueixen el Paleozoic, època des de la qual han transcorregut prop de 450 milions d'anys. Aquesta datació ha estat possible gràcies a l'estudi de fòssils d'equinoderms, el qual ha permès de conèixer les transformacions de les distintes espècies que s'han produït al llarg del temps.[3] Sobre l'abundor d'aquests fòssils en determinades zones del nostre planeta, l'escriptor i investigador palafrugellenc Lluís Marcó i Dachs (1972, 196) afirma:

> També els equinoderms, com estrelles de mar i *garotes* i sobretot crinoides, en forma de copa, van ésser molt abundants. L'acumulació dels esquelets d'aquests animals en el Mississipià americà va produir potents formacions de roques calcàries, que ara són marbres i en alguns llocs presenten gruixos de fins set-cents metres.

---

2. He d'agrair al Dr. Manuel Ballesteros, professor del Departament de Biologia Marina de la Universitat de Barcelona, els aclariments personals que m'ha fet sobre diversos dubtes que he tingut respecte al contingut d'aquest capítol.

3. Per a més informació, vegeu "Registre fòssil", dins *Història natural dels Països Catalans* (= *HNPC*), vol. XV, 359-380.

Primeres descripcions

Els clàssics

23. En temps de les civilitzacions grega i romana trobem les primeres descripcions de l'*eriçó de mar* i, fins i tot, algunes particularitats dels distints equinoïdeus que llavors eren coneguts.

24. La primera classificació i els primers estudis sobre l'anatomia de l'*eriçó de mar* que han arribat fins als nostres dies són d'Aristòtil (384 - 322 a.C.). Les seves obres *Història dels animals* (IV, 5, 530*a* - 531*a*) i *Les parts dels animals* (IV, 5, 679*b* - 681*a*) donen un bon nombre de dades sobre aquest animal marí, que es podrien resumir de la manera següent: no té carn; disposa d'uns mitjans de defensa molt eficaços, atès que la clova de forma esfèrica està coberta de punxes; aquestes pues li serveixen també com a mitjà de locomoció; la boca, situada a la part inferior del cos, sembla una llanterna sense el seu embolcall de pell i està constituïda per una part carnosa i cinc dents; a continuació de la boca ve l'esòfag i després, l'estómac, dividit en cinc parts, les quals s'ajunten a l'anus, l'orifici del qual es troba a la part superior del dermatosquelet; sota l'estómac, dins d'una altra membrana, hi ha els ous, el nombre dels quals és sempre senar i sempre el mateix: cinc.

1. Fòssil d'un equinoïdeu irregular

25. Plini el Vell (s. I d.C.) (*Hist. nat*., IX, 100) aporta poques novetats a l'àmplia descripció d'Aristòtil. Comenta que en lloc de peus la *garota* té punxes que es mouen girant sobre elles mateixes i que per això se'n troben sovint amb les espines trencades. També esmenta que els cinc ous que tenen són amargs i situa la boca al mig del cos i girada cap a terra. Sobre el color d'aquests animals marins, manifesta que no és sempre d'un verd marí, n'hi ha també de blancs.

26. Ja en una època posterior, l'hispanoromà Isidor de Sevilla (c. 560 - 636) escriu en les seves *Etimologies* que l'*eriçó de mar*:

> tiene una doble concha provista de espinas semejante al erizo de las castañas cuando, recién abiertas, caen de los árboles. [...] De él puede decirse que reúne tres especies: que es tortuga, que es pelórida y que es concha; [...][4] (XII, 6, 57).

Els humanistes

27. Haurem d'esperar fins als grans tractats renaixentistes dels naturalistes Belon (1553, 384-388), Rondelet (1554, 577-583), Gesner (1604, 349-359) i Aldrovandi (1606, 400-416) per a tenir-ne més informació, encara que aquests autors sempre fan referència a les explicacions i als tipus esmentats per Aristòtil.

28. De la mateixa època de les obres de Belon i Rondelet és la traducció castellana de la *Matèria Mèdica* del metge grec Dioscòrides (s. I d.C.), duta a terme pel metge segovià Andrés Laguna (v. 1555), en la qual Laguna afegeix unes anotacions pròpies que, pel que fa a l'*Echinus marinus*, són les següents:

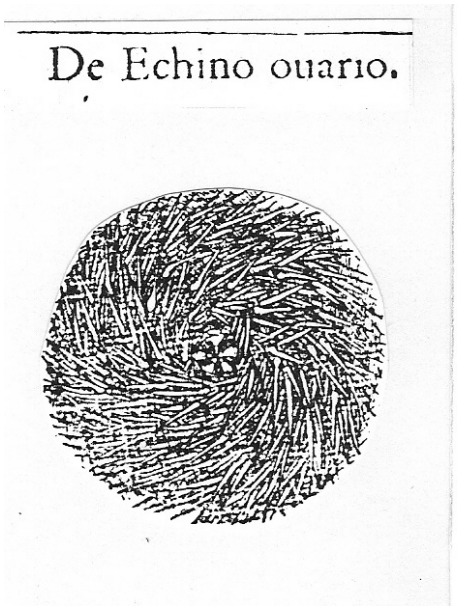

I. *De Echino ovario:* Rondelet (1554)

> El Erizo marino se parece mucho en su forma al Erizo de la castaña, saluo que es aplanado y tiene la redondez a manera d·una rodaja. [...] Vsa el Erizo marino de las espinas, para mouerse en lugar de pies: y aβi en el estribar, muchas vezes se le despuntan. Su caminar es rodando. Tiene la boca en el centro, hazia tierra, por ser aquel lugar mas seguro contra las injurias extrinsecas [...] (pàg. 123).

4. "cuius testula duplex, spinis aculeata in modum castanearum, quando adhuc coopertae de arboribus cadunt. [...] Et is tribus modis dicitur: ut testudo ac peloris et cochlea. [...]"

Primeres classificacions, nomenclatura científica i posterior evolució

29. Com ja hem vist abans, Aristòtil (*Hist. anim*., IV, 5, 530*a* - 531*a*) és qui primer s'ocupa dels *eriçons de mar* i ens dóna notícia de diferents espècies, encara que molt breument i sense entrar en gaires detalls. Així, fa referència a una varietat comestible, en la qual tant els exemplars petits com els grossos tenen ous, i que, segles més tard, Rondelet (1554, 578) anomenarà *Echinus ovarius;* als *spatangues* i als *brysses*, eriçons d'alta mar, però que són més aviat rars;[5] als *echinometrai*, que són els més grossos de tots, i a una altra varietat de cos petit, però d'espines llargues i dures que habita a zones profundes.[6] Finalment, comenta que als voltants de Torone[7] hi ha uns *eriçons de mar* que tenen una coloració completament blanca, fins i tot els ous.[8]

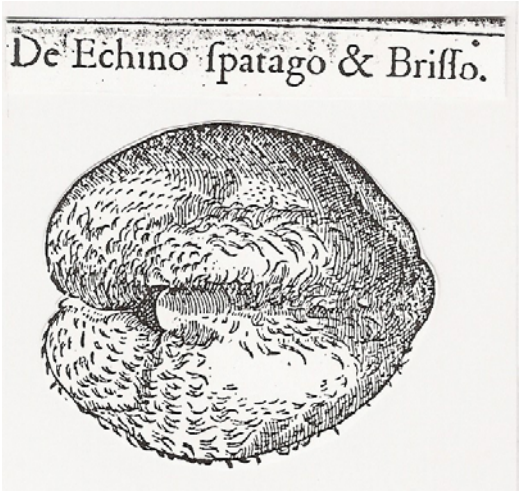

II. *De Echino Spatago & Brisso:* Rondelet (1554)

30. Segles més tard, la nomenclatura llatina i la classificació de la fauna marina que va establir Ronde-

5. *Spatangus* i *brissus* són els noms científics que reben actualment dues famílies d'equinoïdeus irregulars, com veurem més endavant. Rondelet (1554, 580) inclou en un mateix dibuix el nom d'aquestes dues espècies com si en fos una de sola, il·lustració que tant Gesner (1604, 351) com Aldrovandi (1606, 407) també reproduiran. Aquesta figura (vegeu il·lustració II) fa referència, precisament, a un equinoïdeu irregular i sembla que es tracta d'un *Spatangus purpureus*. Cal remarcar que en aquest dibuix possiblement Rondelet va oblidar de posar una titlla sobre la segona *a*, ja que d'acord amb el mot grec *σπατάγγων*, d'on prové aquest nom, caldria escriure *spatangus*. En la traducció catalana de Juli Pallí de la *Hist. anim*. llegim "espantanques" i "brisses" en lloc d'*spatangues* i *brysses* de l'edició francesa de Pierre Louis. Pallí (n. 74) hi afegeix que aquests vocables signifiquen 'enterbolidors' i 'espumosos', respectivament.

6. En l'edició francesa de Pierre Louis el grec *ἐχινομῆτραι* és traduït per "ventres d'oursins". Pallí (n. 75) identifica *echinometrai* amb l'espècie *Echinus cidaris*, tal com anteriorment havia fet Saint-Denis (Plini *Hist. nat*., IX, § 100, n. 1). D'altra banda, Saint-Denis (*loc. cit.*), com altres especialistes, considera que Plini el Vell va beure de les fonts d'Aristòtil a l'hora de parlar dels *eriçons* i, molt especialment, dels *echinometrae*.

7. Ciutat de Macedònia.

8. Saint-Denis (Plini *Hist. nat*., IX, § 100, n.1) indica que, segons Cotte (*Poissons et animaux aquatiques au temps de Pline,*1944, 237), aquesta espècie seria l'*Sphaerechinus granularis*, mentre que Pallí (n. 76) opina que es tracta d'un *Cidaris hystrix*. En aquest cas, crec que la descripció feta d'aquest tipus d'equinoïdeu correspon a l'*Sphaerechinus granularis*.

let en les seves dues grans obres sobre la fauna marina (1554 i 1555)[9] van ser les que es van tenir especialment en compte en tots els tractats d'ictiologia posteriors. Així, Joan Salvador i Riera (1683-1726), considerat el precursor de la ictiologia catalana (*HNPC*, XI: 112), cita, en un manuscrit datat el 1722, els noms llatins donats per Rondelet a 93 animals marins d'un total de 107, entre els quals hi ha *Echinus Rond.* (ap. Lleonart - Camarasa 1987, 55, 102).

31. Aquesta terminologia i classificació pràcticament es van mantenir fins que el suec Carl von Linné (1707-1778) va fer una ordenació sistemàtica dels animals i de les plantes, i va provocar, d'aleshores ençà, un canvi profund en els estudis d'història natural. El menorquí Joan Ramis i Ramis va ser un dels primers que va incorporar, en el nostre país, la nomenclatura de Linné (*HNPC*, VIII: 32, 34-35) i així dóna els noms científics *Echinus esculentus* i *Echinus saxatilis* per a designar els *vogamarins*[10] ([1787] 1814, 21).

32. Amb tot, els primers estudis de caire científic sobre els equinoïdeus de les nostres mars són de les acaballes del segle XIX, encara que redactats per autors estrangers com Braun o G. Pruvot (*HNPC*, VIII: 43).

33. Josep Maluquer i Nicolau (1883-1960) és, segons les meves dades, el primer biòleg català que va elaborar un inventari d'equinoïdeus (any 1916), a més d'altres animals marins, els quals va capturar en una campanya científica per les costes empordaneses.[11] En un altre àmbit, molt més divulgatiu, s'ha d'esmentar *Fauna valenciana*, publicada el mateix any pel valencià Antimo Boscà, i en la qual dedica un capítol als equinoderms (pàgs. 29-33).

---

9. Que, pel que fa al nostre cas concret, es fonamenta en Aristòtil (vegeu § 24).

10. *Eriçons de mar* en menorquí.

11. Els resultats d'aquesta investigació varen ser publicats a "Treballs oceanogràfics en la costa del Empurdà".

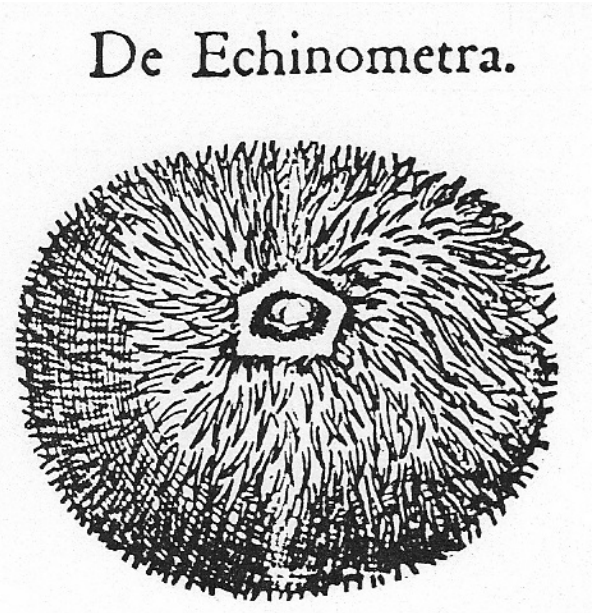

III. *De Echinometra:* Rondelet (1554)

34. La nomenclatura científica que empraven aquests precursors dels estudis sobre els equinoïdeus a casa nostra ha quedat, però, gairebé desfasada quant a alguna espècie en concret. Tal és el cas d'*Strongylocentrotus lividus* (Boscà 1916, 33; Pardo 1919, 5),[12] avui coneguda per *Paracentrotus lividus*.

35. Dissortadament, les publicacions d'especialistes sobre aquesta espècie marina no començaran a proliferar fins ben bé la segona meitat del segle XX (*HNPC*, VIII: 43).

Noms populars versus noms científics

36. La gent de mar també fa distincions entre alguns *eriçons*, especialment entre l'*eriçó de roca* i l'*eriçó de fons*, i entre el *mascle* i la *femella*, per bé que no sempre coincideixen amb les espècies establertes pels biòlegs. En canvi, aquelles persones que no coneixen bé el món marí anomenen, d'una manera general, *eriçó de mar*[13] qualsevol tipus d'equinoïdeus.

12. D'aquella època és també el treball monogràfic de Rafael de Buen que duu com a títol "El Erizo de mar (*Strongylocentrotus lividus* Brdt.)". *Boletín de Pescas*, 31 (1919): 113-133.

13. O els seus sinònims o geosinònims que tenen un valor genèric.

Equinoderms[14]

37. En l'àmbit de la biologia marina, l'*eriçó de mar* pertany a l'embrancament dels equinoderms, el qual forma part dels animals invertebrats no artròpodes, i, dintre d'aquells, a la classe dels equinoïdeus.

38. El mot *equinoderm* prové del grec (*equinos* 'punxes' i *derma* 'pell') i significa animal de pell amb punxes. Algunes de les característiques més rellevants que aquests animals presenten són: simetria pentàmera quan són adults, és a dir que tenen el cos dividit en cinc parts idèntiques; vida exclusivament marina; possibilitat de viure des de la costa fins a les grans profunditats.

Equinoïdeus regulars

39. Dins dels equinoïdeus hi ha dues subclasses: la regular i la irregular. Les descripcions generals que hem vist fins ara corresponen als regulars, però encara s'hi poden afegir o precisar algunes particularitats. El cos està format per una cara més o menys plana, segons l'espècie, en el centre de la qual hi ha la boca, envoltada d'una membrana tova i fina anomenada *peristoma*,[15] i una cara convexa, a l'àpex de la qual s'obre l'anus que està encerclat d'una altra membrana anomenada *periprocte*. Entre les deu plaques que envolten el periprocte hi ha cinc plaques genitals, cadascuna de les quals té un orifici anomenat *gonòpor* o porus genital per on alliberen els òvuls i els espermatozoides a l'aigua en època de fecundació; una de les quals rep el nom de *madreporita* o *placa madrepòrica*, placa perforada per on entra l'aigua al sistema ambulacral.

---

14. Les fonts utilitzades en aquest apartat i en els que segueixen (equinoïdeus regulars i equinoïdeus irregulars), a més de les ja esmentades, són les següents: Asensi (1984, 46-47); Ballesteros (1993); Campbell (1983, 238-252); Civera (2000, 7-19); Corbera - Muñoz-Ramos (1991, 115-122); *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera* (= *EEiF*) (versió web, s.v. *equinoderms, equinoïdeus* i *bogamarí*); *Enciclopèdia de Menorca* (= *EdM*) (3, XI: 212-220); *Gran Enciclopèdia Catalana* (= *GEC*) (VI, s.v. *eriçó*; VII, s.v. *garota, garotina*; XIV, s.v. *tabaquera*); *HNPC* (VIII: 481-521); Luther - Fiedler (1978, 165-168); Palombi - Santarelli (1986, 293-296); Riedl (1986, 611-619); Sàbat - Mallol (2001, 22-29), i, finalment, carta personal del professor palamosí Joan Rovira i Bastons (17-2-1989).

15. Tots els termes que pertanyen a l'àmbit de la biologia marina, els podeu consultar en el glossari científic inclòs en els annexos d'aquesta tesi.

40. L'esquelet està constituït per plaques calcàries soldades en una closca globulosa que està recoberta de pues que s'articulen al cos mitjançant uns tubercles, els quals disposen d'uns músculs que permeten que les punxes es puguin moure i girar en totes les direccions. Les espines tenen diverses funcions: locomoció, defensa passiva contra els seus depredadors, i, en algunes espècies, excavació a les roques on es refugien. Els anomenats *peus ambulacrals* o *pedicels* produeixen a la carcassa, en la seva sortida a l'exterior, minúscules perforacions que configuren l'estructura pentaradiada del cos, constituïda per cinc *plaques ambulacrals* o *radials* que alternen amb cinc *plaques interambulacrals* o *interradials*, sense pedicels.

41. Els peus ambulacrals són uns petits tubs flexibles, buits i mòbils, acabats en una ventosa que, gràcies a un enginyós sistema hidràulic, els permet, amb la col·laboració també de les espines, de desplaçar-se i de fixar-se a les roques i protuberàncies; es mouen lentament i no recorren grans distàncies. D'altra banda, la seva activitat és essencialment nocturna. Entre les punxes i al voltant de la boca hi ha uns petits òrgans en forma de pinces, anomenats *pedicel·laris*, que mantenen neta la superfície de la closca i també permeten capturar petites preses. N'hi ha de moltes classes i una de les quals conté un verí molt tòxic que fa servir com a mitjà de defensa.

2. *Micraster*. Fòssil del Cretaci, trobat a Àlaba.

42. Entre els principals depredadors dels equinoïdeus, a part de l'home, és clar, hi ha algunes espècies d'estrelles de mar. L'estrella de mar, però, no els ingereix totalment, sinó que després d'obrir una petita escletxa a la presa, evagina el seu estómac i en digereix l'epidermis i els òrgans

interns. D'altres animals marins com crancs, llagostes i alguns tipus de làbrids i espàrids no tan sols se'n mengen les parts toves, sinó també una part de la closca.

43. Un altre aspecte molt rellevant dels equinoïdeus és que la seva fecundació és generalment externa. Efectivament, la unió de les dues cèl·lules complementàries es fa dins el mar i totalment a l'atzar. Les larves inicialment tenen una simetria bilateral, però posteriorment, i després d'una complicada metamorfosi, adquireixen la simetria pentàmera característica dels adults. Externament, no es distingeix el mascle de la femella. L'únic tret que els diferencia és el color dels òrgans reproductors quan són madurs. Les gònades de les femelles són granuloses i tenen uns colors molt vius: rosat, ataronjat, vermell, mentre que en els mascles són més fines i tenen una coloració groguenca. Les gònades, un total de cinc, es troben a l'interior del cos, en posició interradial, adherides a la clova, i en una zona molt propera a l'anus. Els equinoïdeus viuen, de mitjana, entre quatre i onze anys.

44. Aquests animals són essencialment fitòfags, tot i que hi ha espècies carnívores i també omnívores. Gràcies a la forta dentadura calcària, que Plini el Vell va anomenar "la llanterna d'Aristòtil",[16] perquè li recordava una antiga llanterna en forma de piràmide pentagonal, poden brostejar qualsevol superfície coberta d'algues, alhora que també es nodreixen de la matèria orgànica que conté el seu hàbitat.

45. S'ha de tenir present que existeixen al voltant de 800 espècies d'equinoïdeus. El nombre de les quals es redueix sols a unes 25 a la mar Mediterrània, i les més conegudes reben actualment, en el camp de la zoologia, els noms següents:[17]

16. Segons Pierre Louis (Arist. *Hist. anim*., IV, 5, 135, n. 2), l'expressió "llanterna d'Aristòtil" va esdevenir usual a partir del naturalista francès Georges Cuvier (*Leçons d'anatomie comparée*, vol. III, 1805, 329-335).

17. Pel que fa als noms d'aquestes espècies en català, he mantingut les denominacions considerades "oficials" o preferents en la bibliografia anteriorment esmentada.

Paracentrotus lividus (Lamarck): *garota, eriçó, bogamarí de roca*

46. Aquesta espècie, juntament amb l'*Arbacia lixula*, és la més coneguda al llarg de les costes dels Països Catalans. La clova semiesfèrica fa normalment de 4 a 5 cm de diàmetre, però pot atènyer fins a 6 o 7 cm, i està recoberta de pues d'uns 2 o 3 cm de longitud. La coloració de la *garota de roca* és molt variable i recull una àmplia gamma de colors, que va des del violeta fins al verdós o bru fosc. En canvi, el dermatosquelet és sempre verdós. La boca, situada al bell mig de la cara inferior, posseeix un aparell mastegador molt dur, mitjançant el qual és capaç, amb l'ajut també de les pues, d'excavar petites balmes a les roques calcàries, on sovint s'allotja i on torna cada vegada que n'ha sortit per tal de cercar aliment. D'altres vegades, però, queda reclosa dins aquests forats, cosa que li impedeix de créixer per la manca d'espai físic i també per l'escassetat de nutrició que pateix. Quan viu al descobert, es cobreix sovint, gràcies a les ventoses dels pedicels, de closques de lamel·libranquis, algues i pedretes, possiblement com a protecció d'una il·luminació excessiva. És una espècie típica de la zona infralitoral i se la troba especialment fins a 20 m de profunditat. És essencialment herbívora i té un paper important en la degradació de l'alguer. El fet que de manera freqüent es distribueix formant grans grups d'individus provoca que ingereixin tal quantitat de fulles de posidònia que en poc temps converteixen aquella zona en el que es denomina "jardí d'eriçons", és a dir, un espai totalment pelat.

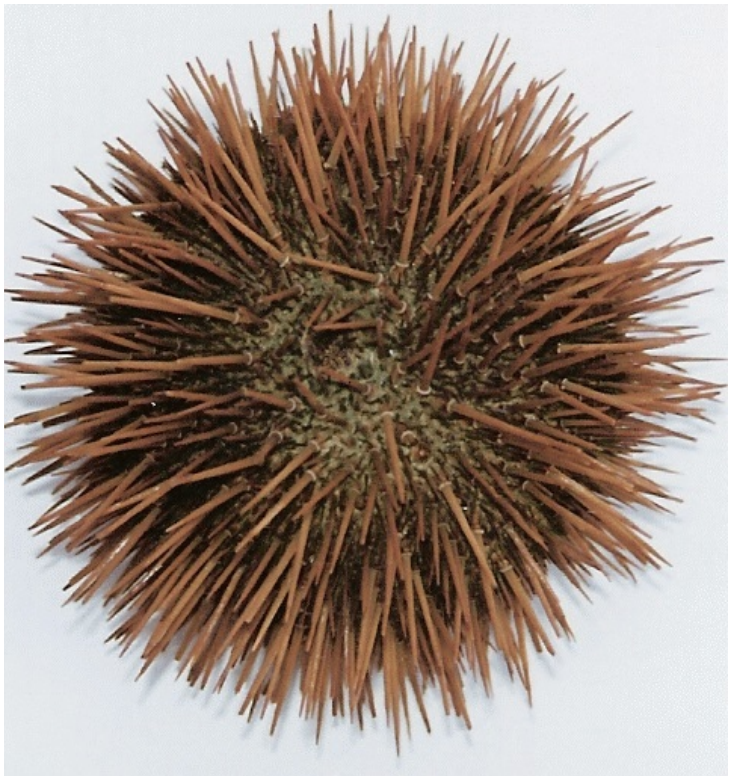

3. Garota de roca: aspecte general

4. Garota de roca: aspecte aboral de la closca

5. Garota de roca: aspecte oral de la closca

Arbacia lixula (Linné): *garota negra, eriçó, bogamarí negre*

47. És considerada endèmica de la mar Mediterrània. La closca pot arribar a tenir un diàmetre de fins a 6 cm. El nom vulgar al·ludeix al color negre tirant a un blavós intens que tenen tant les pues com la clova, si bé un cop pelada i netejada és d'un color rosaci. Aquesta espècie conviu i es confon sovint amb el *Paracentrotus lividus*. Tanmateix, externament es poden distingir pel color de les pues que, en el cas de l'*Arbacia*, a més a més, són més abundants i una mica més llargues i punxegudes. També poden diferenciar-se pel periprocte que disposa de quatre plaques triangulars bastant grans en l'*Arbacia* i un nombre molt més elevat i de forma irregular en el *Paracentrotus*. D'altra banda, els pedicel·laris de la zona aboral no tenen ventoses i, per tant, no pot cobrir-se d'objectes protectors, com succeeix amb el *Paracentrotus* i l'*Sphaerechinus*. Una vegada mort aquest animal, es pot constatar que l'obertura peribucal és més del doble de gran que la del *Paracentrotus.* Habita també a la zona infralitoral i sovint se la pot trobar en substrats durs fins a 40 m de fondària. S'alimenta de les algues que recobreixen el substrat.

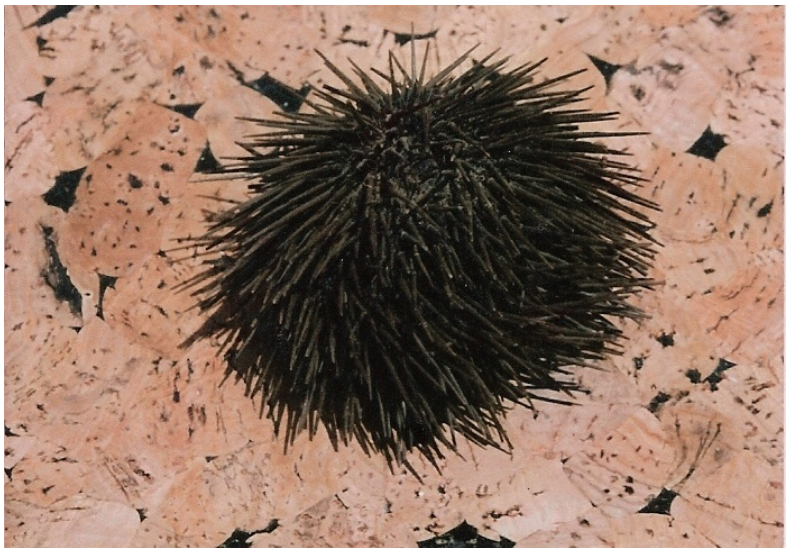

6. Garota negra: aspecte general

7. Garota negra: aspecte aboral de la closca

8. Garota negra: aspecte oral de la closca

Sphaerechinus granularis (Lamarck): *garota, eriçó, bogamarí violeta; bogamarí morat*

48. Es caracteritza per la seva grandària, ja que sovint fa 10 cm de diàmetre, però en pot assolir fins a 15. La carcassa és quasi esfèrica i aplanada per la cara oral. Les pues són curtes (2 cm) i fortes, i estan densament implantades. Són de color violeta, per bé que normalment les puntes són blanques. El dermatosquelet és rosat o violeta blanquinós i al voltant de l'obertura oral hi ha 10 escissions estretes. El seu hàbitat és la zona infralitoral i circalitoral entre 3 i 100 m de profunditat, encara que és més abundant entre 5 i 40 m. No sol viure en els primers metres per defugir l'efecte mecànic de l'onatge, atès que no pot subjectar-se als substrats amb els seus petits peus amb ventoses. Tal com fa el *Paracentrotus*, també es recobreix de cossos estranys. La diversitat dels fons on habita fa pensar que és omnívor.

9. Garota violeta: aspecte general

10. Garota violeta: aspecte aboral de la closca

11. Garota violeta: aspecte oral de la closca

Psammechinus microtuberculatus (Blainville): *garotina*, *bogamarinet*

49. Aquesta espècie és endèmica de la nostra mar. És molt semblant al *Paracentrotus*, però és de menors dimensions. La closca fa de 2 a 3 cm de diàmetre. Les pues són també molt petites (1,5 cm), fines i denses, de color verd grisós, per bé que les puntes són rogenques o blanquinoses. Un cop pelada i neta, el dermatosquelet és d'un verd grisós, amb les zones ambulacrals blanquinoses. Habita les praderies de fanerògames des del litoral fins a 100 m de profunditat, però se la troba especialment a zones de poca fondària.

12. Garotina: aspecte parcial

Echinus acutus (Lamarck): *garota, eriçó de fons; bogamarí de fondària*

50. La cara superior del cos té forma cònica. Assoleix fins a 15 cm de diàmetre. Està poc cobert de pues, especialment a la part superior. Són, però, llargues i d'un color vermellós sovint amb puntes blanques, encara que també n'hi ha de secundàries que són més curtes. La clova té franges de color vermell rosaci que alternen amb unes d'un groc pàl·lid. És una espècie carnívora, s'alimenta de crustacis, mol·luscs, etc. Viu als fons coral·lígens, sobre substrat dur i també a fons fangosos o sorrencs a partir de 20 fins a 1000 m de profunditat.

13. Closca de l'*Echinus acutus*

Echinus melo (Lamarck): *garota, eriçó de fons; bogamarí de fondària*

51. És molt semblant a l'*Echinus acutus*. Fins i tot hi ha qui considera que són una mateixa espècie. Així, en català normalment no es fa cap distinció i reben el mateix nom: *eriçó* o *garota de fons*, *garota de fora*,[18] o *bogamarí de fondària*. Tanmateix, es distingeixen perquè l'*Echinus melo* té una forma més globosa i per la seva coloració: un vermell terrós. Les pues, d'altra banda, són de color verdós. Comparteixen el mateix hàbitat. Aquestes dues espècies, juntament amb l'*Sphaerechinus*, són les més grosses de la nostra mar.

14. Clova de l'*Echinus melo*

18. Per "fora", cal entendre, segons la terminologia dels pescadors, "de mar endins".

De Testaceis Lib. III. 411

Echinometra maxima pelegica Sardica, à D. Castelletto.

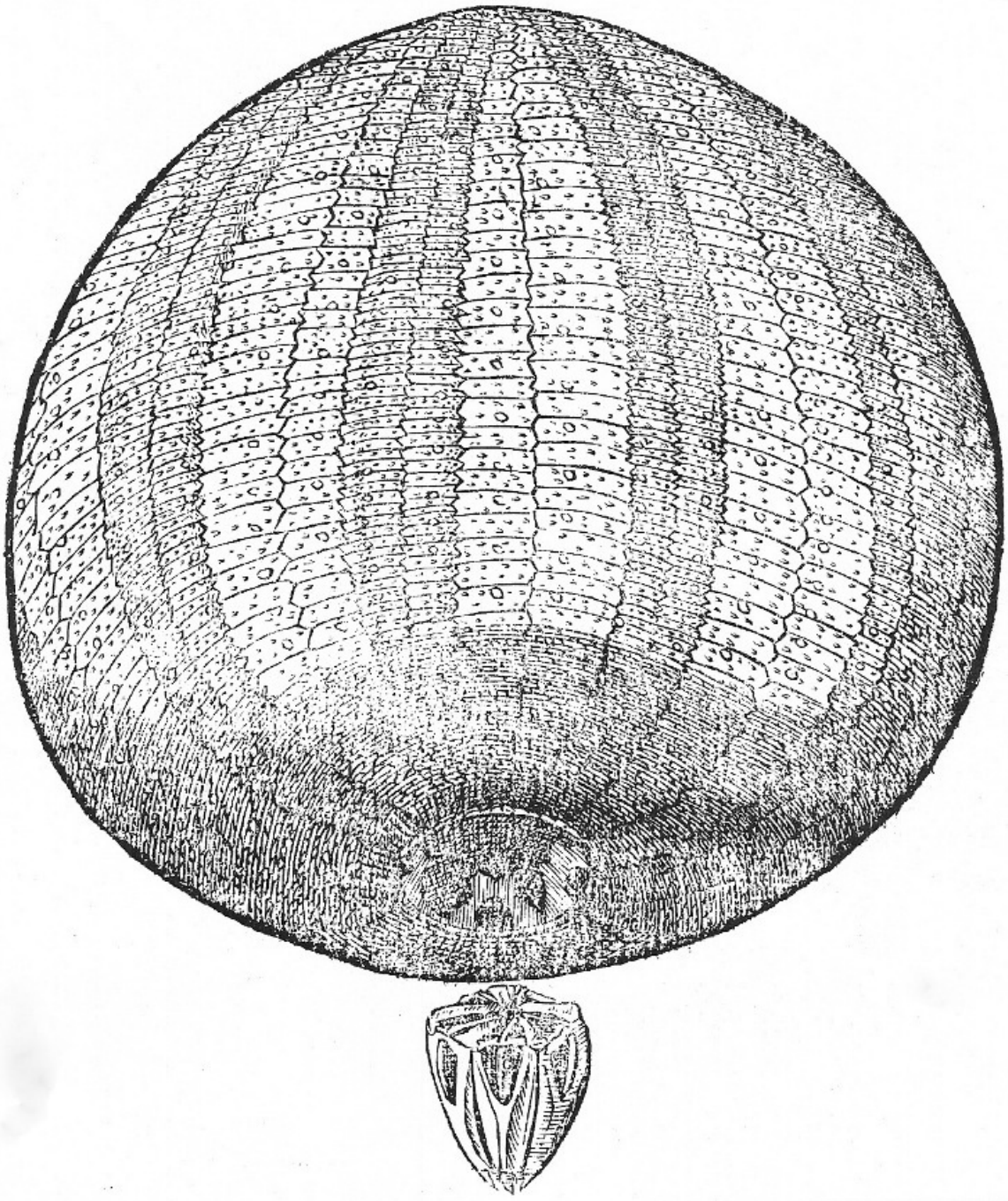

IV. *Echinometra:* Aldrovandi (1606)

Cidaris cidaris (Linné) (= Dorocidaris papillata): *tabaquera*

52. Aquesta espècie es reconeix fàcilment per les pues que són llargues i gruixudes, les quals s'articulen al cos mitjançant uns grans tubercles. Aquestes espines, que poden atènyer 10 cm de llargària, a vegades poden tenir una longitud doble que la del diàmetre de la closca, que oscil·la entre 4 i 7 cm. Al voltant d'aquestes punxes se'n distribueixen unes de secundàries molt nombroses i molt més petites i fines. La coloració de l'animal és d'un groc grisenc.

15. Tabaquera: aspecte general

Habita els fons fangosos a partir de 50 fins a 2000 m de profunditat.

16. Dermatosquelet de la tabaquera amb els seus tubercles

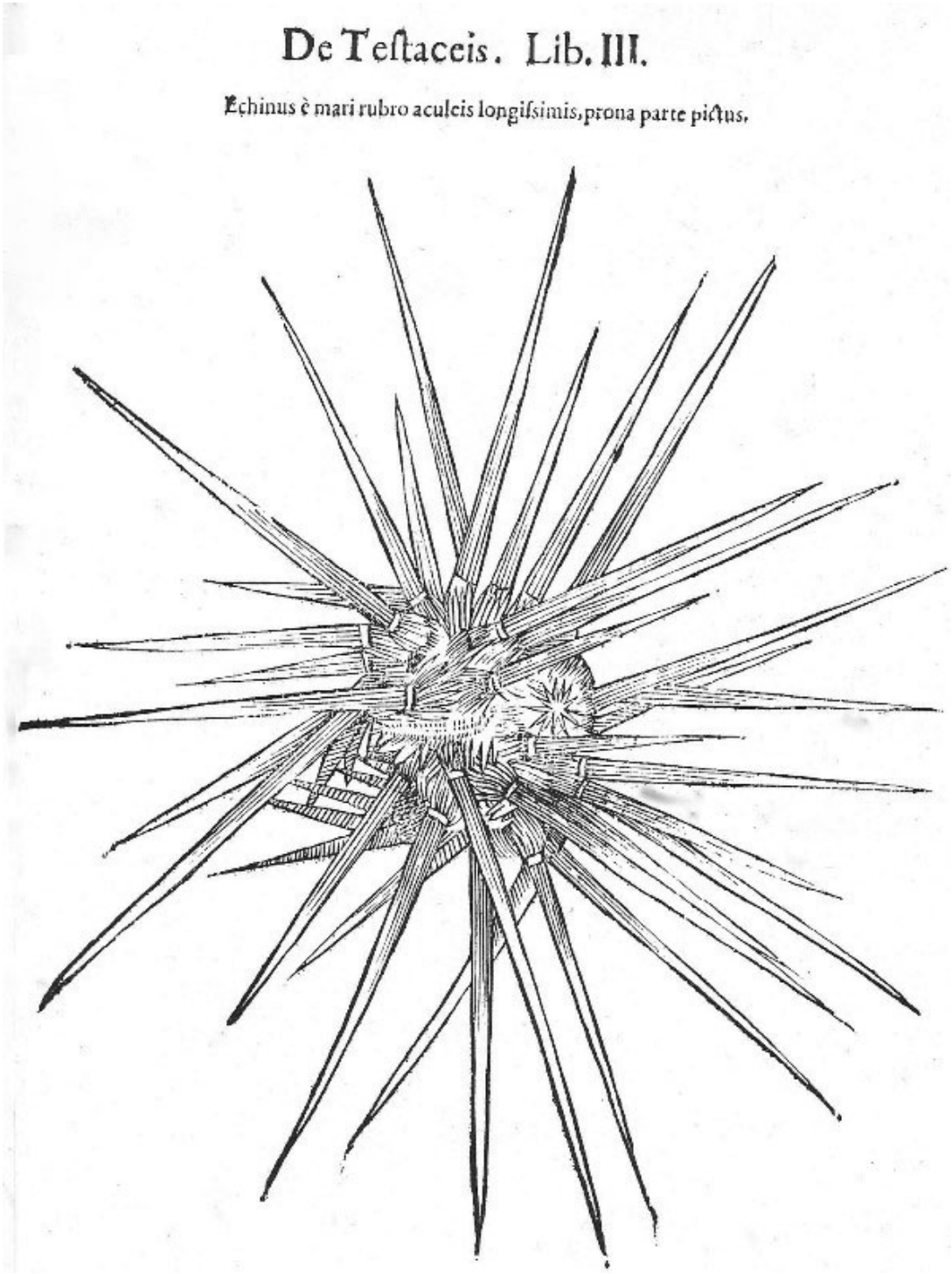

V. Il·lustració d'Aldrovandi (1606), que correspon a una tabaquera.

Stylocidaris affinis (Philippi): *tabaquera roja*

53. És molt semblant a l'anterior espècie i es distingeix perquè les pues principals són més curtes i el cos és normalment més petit (4 a 5 cm). El seu color és més viu, d'una tonalitat rogenca amb dibuixos groguencs. Comparteix el mateix hàbitat, però també es distribueix en bancs de corall més enllà dels 30 m de profunditat. Totes dues espècies són carnívores. Es nodreixen d'esponges, cnidaris i mol·luscs.

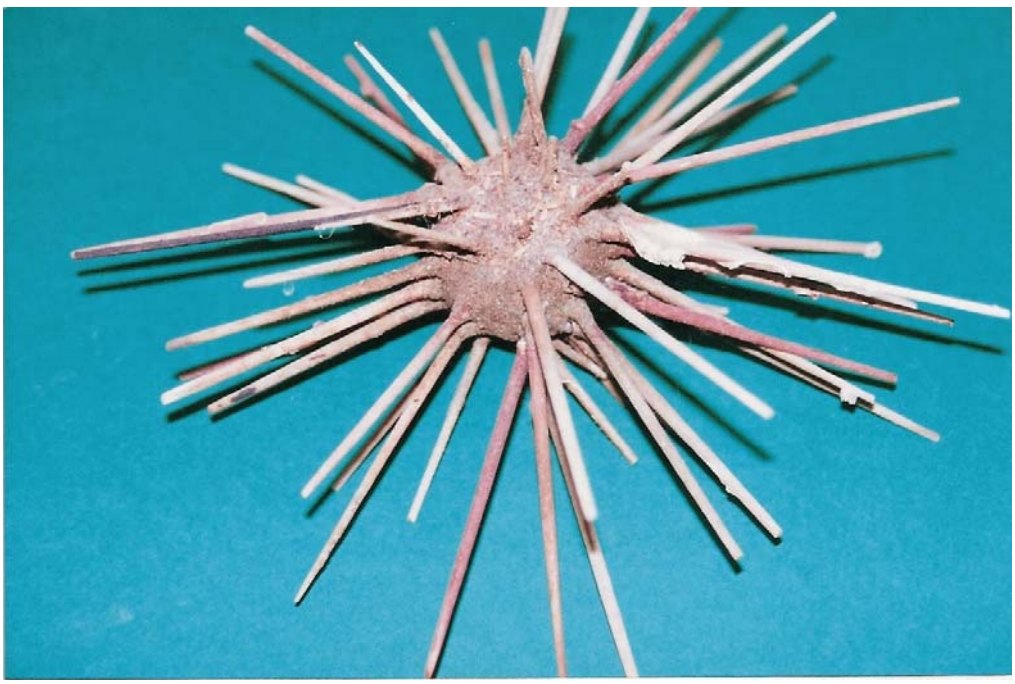

17. Tabaquera roja: aspecte general

Centrostephanus longispinus (Philippi): *garota, eriçó, bogamarí de punxes llargues*

54. Cos fins a 5 o 6 cm de diàmetre. Pues molt llargues, de 8 a 10 cm de longitud, fines i buides a l'interior. És molt activa i es mou amb rapidesa. La coloració és d'un vermell bru amb anelles clares i fosques a les espines. Habita normalment per sota de 40 m i sovint en aigües molt profundes. És una espècie més aviat rara a les nostres costes, per bé que és abundant en els fons pitiüsos.[19] Les seves pues provoquen ferides molt doloroses a causa del verí que injecten.

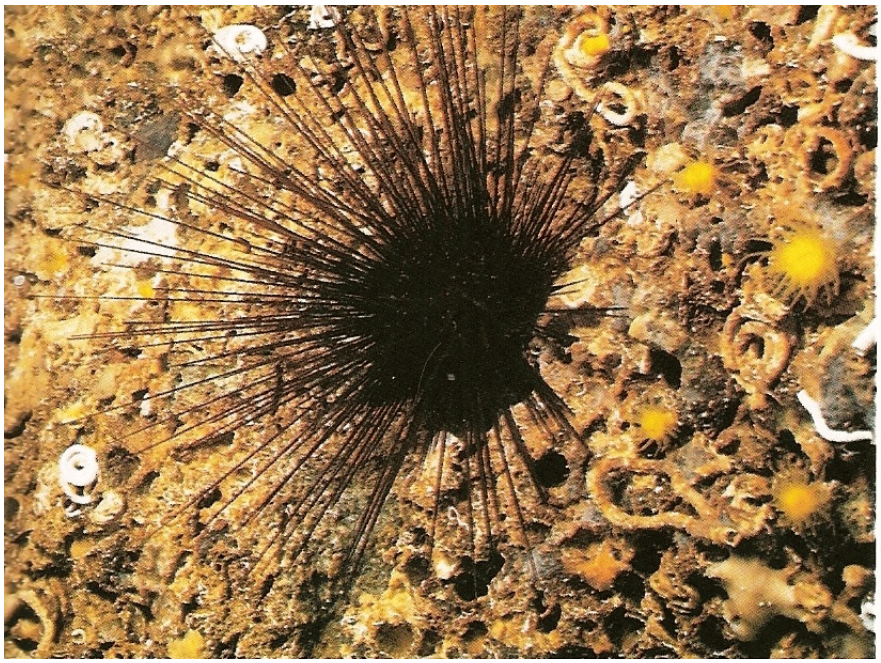

18. Bogamarí de punxes llargues: Manu San Félix (1997)

19. Segons Manu San Félix, *Guia submarina d'Eivissa i Formentera*. Eivissa: Mediterrània, 1977, 107.

Equinoïdeus irregulars

55. Tot i que en aquest treball d'investigació em refereixo especialment als equinoïdeus regulars, faré també una breu descripció dels principals equinoïdeus de la subclasse irregular, els quals es distingeixen dels primers principalment pels aspectes següents: el cos té forma de disc o de cor, cobert densament de pues molt fines i curtes; hi ha simetria bilateral; tenen la boca i l'anus a la cara ventral de la closca, cap als extrems anterior i posterior, respectivament; no disposen d'aparell mastegador, llevat del superordre dels gnatostòmats (*Echinocyamus pusillus*), i, finalment, l'aparell ambulacral, que envolta la zona apical, té forma de pètals.

56. Una altra característica prou interessant dels equinoïdeus irregulars, des d'un punt de vista morfològic, és que a diferents zones del dermatosquelet, però especialment al voltant dels pètals ambulacrals, poden aparèixer una espècie de cicatrius formades per unes petites pues ciliades, anomenades *fascíoles*, que provoquen corrents d'aigua.

57. Els equinoïdeus irregulars, en tenir la boca a la posició anterior del cos, s'alimenten sobretot de substàncies orgàniques, a mesura que es desplacen mig ensorrats pels fons de sorra o fang on tenen el seu hàbitat.

Spatangus purpureus (O. F. Müller): *eriçó porprat; eriçó cor porprat; bogamarí cor morat*

58. El cos en forma de cor pot atènyer fins a 12 cm de longitud. Les plaques ambulacrals, com succeeix en tots els eriçons d'aquest ordre, tenen forma de pètals, llevat de l'anterior que té més aviat la figura d'un solc que condueix a la boca. No disposa de fascíola a la zona ambulacral. Tant la closca com les espines són de color porpra, tal com indica el seu nom, però el dermatosquelet, un cop netejat, és d'un gris blanquinós. La majoria de les pues són curtes, però també en té de llargues i punxegudes, tot i que lleugerament corbades, i se situen a la cara superior. Viu enterrat o semienterrat a fons sorrencs i fangosos a partir de 5 a 10 m fins a més de 900 m de profunditat.

19. Eriçó cor porprat: vista dorsal de la closca sense haver-la netejat

En aquesta cara es poden observar perfectament les plaques ambulacrals en forma de pètals.

20. Cara dorsal del dermatosquelet de l'eriçó cor porprat

En aquesta altra cara es pot contemplar l'obertura bucal, a la part anterior, que actua com si fos una pala i que li serveix per a recollir el sediment i els organismes, dels quals s'alimenta.

21. Cara ventral del dermatosquelet de l'eriçó cor porprat

Echinocardium cordatum (Pennant): *eriçó cendrós, eriçó cor cendrós, cap de mort*

22. Eriçó cor cendrós: cara dorsal

59. Cos de fins a 9 cm de longitud. Els pètals ambulacrals laterals tenen forma de triangles estrets i l'anterior és el més modificat, per bé que no forma un solc profund, sinó més aviat superficial. Té una fascíola interna a la zona ambulacral. Les pues són majoritàriament curtes i s'adrecen cap a la part posterior del cos, el qual és d'un color grogós terrós quan l'animal es viu, però quan es neteja la clova és d'un color blanc grogós. Viu enterrat, entre 10 a 20 cm de la superfície, a la zona litoral fins a 200 m de profunditat, en unes cavitats semblants a les que habita l'*Spatangus*, que pot construir ràpidament amb l'ajut de les espines. Espècie cosmopolita que destaca pel seu gregarisme.

23. Eriçó cor cendrós: cara ventral

Brissus unicolor (Klein)

60. És juntament amb l'*Spatangus purpureus* l'equinoïdeu irregular de dimensions més grans a la Mediterrània. Pot assolir 13 cm de longitud. Els pètals ambulacrals són més o menys d'una llargària similar, tot i que l'anterior arriba fins a la boca, però sense formar un solc. La fascíola de la cara dorsal envolta els pètals. La boca està ben avançada a la cara inferior. Les pues són molt curtes i fines. Té un color grisenc. Viu freqüentment entre 10 i 30 m de profunditat als fons fangosos i sorrencs, i també entre pedres. S'alimenta de petits organismes, briozous, mol·luscs, etc.

24. *Brissus unicolor:* aspecte dorsal de la closca

Brissopsis lyrifera (Forbes)

61. El cos d'aquesta espècie fa fins a 7 cm de llarg. Les zones ambulacrals laterals posteriors són més curtes i l'anterior fa un solc no gaire profund. L'anus es troba lleugerament per sobre de la vora de la closca. Les espines són curtes i atapeïdes, de manera que cobreixen el dermatosquelet com si fos pèl. És de color vermellós fosc i, quan s'ha netejat, el dermatosquelet té una coloració groga grisenca. Viu enterrat a la sorra des de 5 fins a 400 m de fondària.

25. *Brissopsis lyrifera:* vista de la cara dorsal

26. *Brissopsis lyrifera:* vista de la cara ventral

Schizaster canaliferus (Lamarck)

62. Espècie endèmica de la Mediterrània. El cos té forma de cor i està recobert densament de pues curtes i fines. Pot atènyer fins a 7,5 cm de llargària. Els dos pètals laterals posteriors són més curts que els anteriors. El nom científic té relació amb el profund solc que forma la tercera zona ambulacral anterior i que arriba fins a la boca. Presenta també una fascíola peripetàlica i lateroanal. Normalment és de color gris rosat. Viu als fons de fang i de sorres fines, a partir de 10 fins a 100 m de profunditat.

27. ***Schizaster canaliferus:*** **cara dorsal**

28. ***Schizaster canaliferus*** **amb fòssils incrustats**

Echinocyamus pusillus (O. F. Müller): *eriçonet, garoteta de sorra; bogamarinet d'arena*

63. Cos de forma oval i molt petit que no passa d'1 cm de llargària. Disposa d'aparell mastegador. La boca se situa al centre de la cara ventral, i l'anus es troba entre la boca i la vora posterior. La zona ambulacral també té forma de pètals, però sense àpex. No té fascíoles. Les pues són curtes, uniformes i molt denses. És de color verdós. Viu als fons detrítics de sorra, des de la zona litoral fins a 1250 m de profunditat. És fàcil de veure el seu dermatosquelet de color blanc a les platges sorrenques, però en vida és difícil de localitzar-lo a causa de la seva mida, tot i ser abundant a la nostra mar. S'alimenta de partícules orgàniques del sediment i de foraminífers.

Altres equinoïdeus que no habiten les nostres mars[20]

Aquesta espècie, que rep en francès el nom d'*oursin crayon*, té el seu habitat a les mars tropicals.

29. ***Heterocentrotus mamillatus***

Aquest estrany equinoïdeu irregular és propi de les costes de Brasil.

30. ***Encope emarginata***

20. Algunes de les dades d'aquests *eriçons de mar* que viuen a mars ben allunyades de la nostra Mediterrània han estat extretes d'"Animales Invertebrados", dins *Enciclopedia Salvat de las Ciencias*, vol. IV, Pamplona, 1968.

La major part de les cloves d'aquests animals marins han estat adquirides per l'autor amb la identificació i l'origen corresponents, informació que, llevat de la consultada en l'*Enciclopedia Salvat*, he contrastat amb diverses pàgines científiques d'internet. La resta de dades i fotografies procedeixen de diverses pàgines web, indicades al lloc corresponent.

L'orde clipeasteroides és propi de les mars tropicals del Carib i de l'Indopacífic. Aquest tipus en concret viu a les Antilles. A la fotografia es pot veure la closca calcària, sense pues.[21]

31. *Clypeaster rosaceus*

32. Cara dorsal de *Clypeaster rosaceus*

L'única espècie d'aquest ordre que viu a la Mediterrània és l'*eriçonet de sorra* (*Echinocyamus pusillus)* (vegeu § 63).

33. *Clypeaster* indeterminat

21. Més dades sobre l'espècie *Clypeaster rosaceus*, les podeu trobar a: http://webs.lander.edu/rsfox/invertebrates/clypeaster.html

34. *Clypeaster* anomenat "dólar falso" a Argentina

Fa uns 6 cm de diàmetre i habita des de les costes d'Alaska fins a les de Califòrnia. Aquests animals de l'ordre dels clipeasteroides són coneguts vulgarment amb el nom de *dòlars de sorra*.[22]

35. Dermatosquelet de *Dendraster excentricus*

22. Podeu consultar més dades sobre aquesta espècie a: http://webs.lander.edu/rsfox/invertebrates/clypeaster.html i http://www.nwmarinelife.com/htmlswimmers/d_excentricus.html

36. ***Echinodiscus auritus***

També pertany a l'ordre dels clipeasteroides. Els pètals ambulacrals semblen d'una textura molt delicada. Habita a les Filipines, mars del Japó, Austràlia i altres àrees de l'oceà Pacífic i de l'Índic, com també a la costa est africana.[23]

23. Fotografia extreta de: http://www.echinoids.nl/Echinoids/Echinodiscus-auritus/Echinodiscus-auritus.jpg
Per a més dades sobre aquest equinoïdeu, podeu consultar: http://www.nhm.ac.uk/research-curation/research/projects/echinoid-directory/taxa/taxon.jsp?id=846

Els equinoïdeus irregulars d'aquesta pàgina pertanyen al gènere Brissus. Aquest tipus rep el nom científic de *Metalia spatagus* i procedeix de les illes Filipines.

37. ***Metalia spatagus***

38. ***Meoma ventricosa***

Viu en aigües poc profundes del Carib. Pot assolir 20 cm de diàmetre. Està cobert d'espines d'un color vermellós bru. En anglès rep els noms de *sea pussy* i *read heart urchin*.[24]

24. http://en.wikipedia.org/wiki/Meoma_ventricosa

39. *Mespilla globulus*

Habita l'oceà Indopacífic. És herbívor. S'adapta a la vida dels aquàriums on és un excel·lent netejador. Normalment la clova és de color negra o blava, envoltada de files d'espines molt curtes de coloració vermella, marró o fosca. El cos fa uns 5 cm de diàmetre. Tal com fa el nostre *Paracentrotus* es cobreix el cos de petits objectes. En anglès rep els noms de *tuxedo urchin* i *royal urchin*.[25]

40. *Mespilla globulus* dins un aquàrium

25. La fotografia de l'aquàrium procedeix de: http://www.abrisousroche.com/Images/Decoration/mespilia.jpg
Més dades sobre *Mespilla globulus*: http://nanozine.blogspot.com/2007/08/le-mespilia-globulus.html i http://www.answers.com/topic/tuxedo-pincushion-urchin

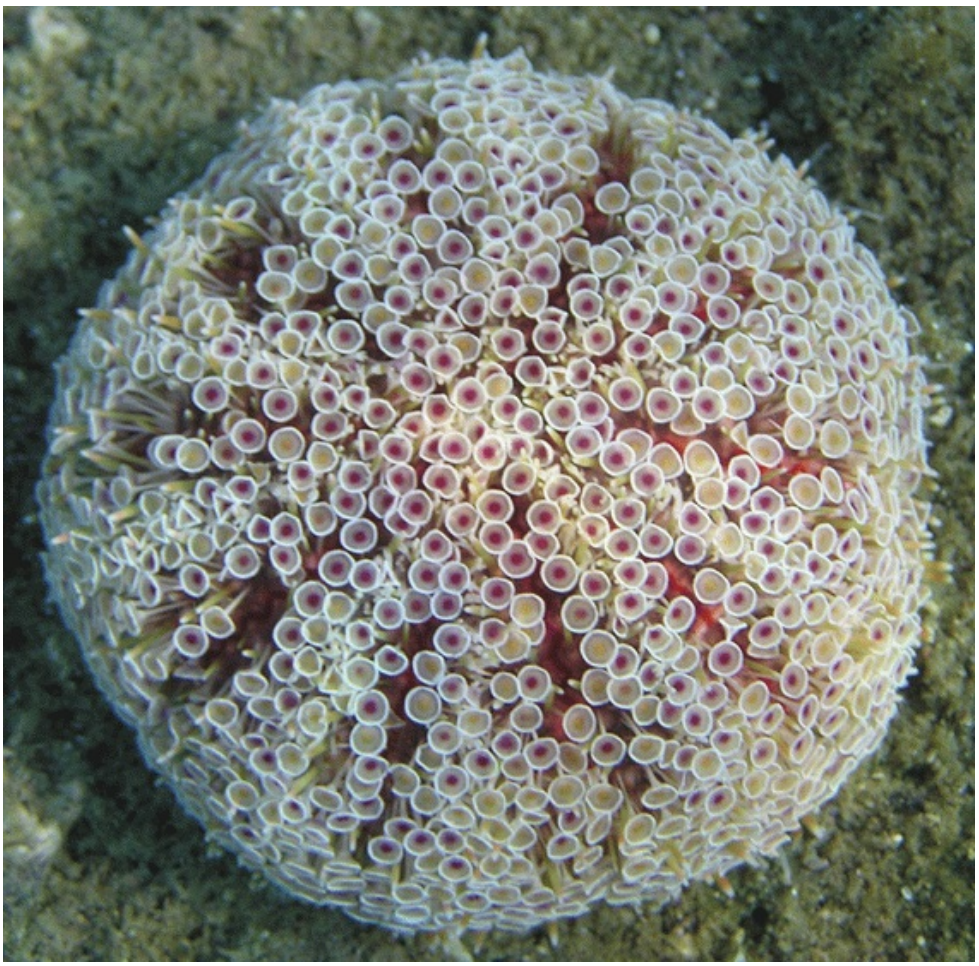

41. ***Toxopneustes pileolus***

Aquesta espècie, tot i la seva bellesa externa, és molt perillosa; els seus pedicel·laris posseeixen una substància tòxica que pot causar la mort d'una persona. Fa uns 12 cm de diàmetre i habita als herbaris i a zones coral·líferes d'1 a 15 m de profunditat de les costes de l'oceà Indopacífic, est d'Àfrica, mars del Japó i Austràlia.[26]

---

26. Fotografia procedent de:
http://www.valtat.org/mozambique/105.html
Sobre aquest exòtic *eriçó de mar* podeu obtenir més informació a:
http://www.scuba-equipment-usa.com/marine/JUL05/Flower_Urchin(Toxopneustes_pileolus).html
http://www.wetwebmedia.com/urchinsii.htm
http://www.nhm.ac.uk/research-curation/research/projects/echinoid-directory/taxa/taxon.jsp?id=960
http://www.plouf.be/modules.php?name=News&file=article&sid=49

Història de l'eriçó de mar des d'una perspectiva alimentària[27]

Preàmbul

64. Es podria dir que, en certa manera, el consum d'aquest animal marí ha seguit els alts i baixos de la cuina occidental i, més particularment, de la mediterrània. Per bé que de sempre ha estat una menja de la gent de mar, o sia de gent pobre, en determinats períodes ha estat un dels àpats de les taules més prestigioses.

Antecedents prehistòrics del consum de l'*eriçó de mar*

65. L'*eriçó de mar* ha estat emprat com a aliment molt probablement des de la foscor del temps, com ho indica el fet que s'hagin trobat munts de restes de closques d'aquest equinoderm en nuclis habitats prehistòrics, ja des d'èpoques tan reculades com el neolític (5000 a 2000 a.C.) (Ballesteros 1993, 8). Així mateix, es tenen dades que en l'època de la cultura "castrexa" o dels "castros", que va durar des de les acaballes de l'Edat de Bronze (IX o VIII a.C.) fins al segle I de la nostra era, es consumien *eriçons de mar* a les costes gallegues, pel cap baix, entre els segles IV i II a.C. (Vázquez 1998, 20-21, 23-24).

27. Per a nocions generals i, més especialment, sobre la història de la cuina occidental, he tingut l'assessorament del cuiner i estudiós de la història de la gastronomia Josep Garcia i Fortuny, a qui agraeixo molt sincerament la seva col·laboració. També he consultat Harry Schraemli (1982) i Néstor Luján (1983), a més dels pròlegs, notes i observacions de la bibliografia que dono en el decurs d'aquest capítol.

Els grans banquets hel·lènics

66. A la Grècia d'Homer (s. VIII a.C.) el peix de mar era menyspreat, només en menjaven els pescadors i els mariners; tanmateix, amb el temps els gustos dels grecs varen canviar. Així, en l'època hel·lenística el peix, els crustacis i els mol·luscs eren ja força apreciats i contribuïen a enriquir l'artificiosa cuina grega (Luján 1983, 25-26).

67. Dissortadament, els receptaris i la literatura gastronòmica grega no han arribat fins als nostres dies, llevat d'alguns fragments esparsos que, en la majoria dels casos, es troben en *El banquet dels savis*, obra de l'erudit grec, d'origen egipci, Ateneu de Nàucratis (ss. II-III d.C.), escrita d'acord amb les característiques del gènere anomenat simposi, que, en aquest cas, es desenvolupa en el decurs d'un llarg banquet en forma de diàlegs. Aquesta creació literària té la gran virtut de reflectir la vida i la cultura de la Grècia antiga.[28]

68. És, doncs, gràcies a Ateneu que tenim algunes dades sobre el consum i, fins i tot, el comerç de les *garotes* a Grècia, ja des dels segles VI-V a.C. La menció més antiga que en fa Ateneu pertany al poeta còmic Epicarm (c. 528 - c. 438 a.C.) quan, en *Les noces d'Hebe* (III, 91 c), diu:

> Els crancs han vingut i els *eriçons de mar* també, els quals no saben nedar sobre el mar salabrós, però, en canvi, són les úniques criatures que poden caminar per terra.[29]

És cert que en aquesta referència no es fa explícit que el nostre animal marí estigui inclòs en cap àpat, però, si analitzem el contingut de diversos fragments que ens han arribat d'aquesta obra,

---

28. Pel que fa a aquesta obra, m'he basat en l'edició bilingüe grega-anglesa de Charles Burton Gulick i en l'edició castellana de Lucía Rodríguez-Noriega Guillén. Si bé aquesta darrera arriba, ara com ara, fins al llibre X dels XV que constitueixen *El banquet dels savis.*

29. καρκίνοι θ′ ἵκον τ′ ἐχῖνοί θ′, οἳ καθ′ ἁλμυρὰν ἄλα νεῖν μὲν οὐκ ἴσαντι, πεζᾷ δ᾽ ἐμπορεύονται μόνοι.

sembla que corresponen a un banquet de noces i, per tant, cal entendre que crancs i *eriçons de mar* formaven part d'un exuberant menú.[30]

69. Una altra dada primerenca és del poeta còmic Nicòstrat (s. IV a.C.), quan cita, en *La donzella predilecta*, un primer plat compost d'"un *eriçó de mar*, una mica de peix fumat cru, tàperes, «*thrymmatís*»,[31] un tros de carn i un bulb amb salsa agra"[32] (IV, 133 c).

70. El comediògraf Alexis de Turis (ss. IV-III a.C.), en *Craties* o *L'apotecari,* es refereix a les ostres, cobertes d'algues marines, i als *eriçons de mar* com a preludi d'un sumptuós àpat (III, 107 a). En una altra obra d'Alexis, *El malalt de glaucoma,* hi ha un diàleg entre un comensal i un hostaler, en el qual aquest diu a aquell que les *garotes* que s'havia menjat valien un òbol[33] (III, 117 e).

71. El metge i escriptor Dífil de Sifnos (acaballes s. IV - començament s. III a.C.), en la seva obra *Dieta per a persones amb bona i mala salut*, comenta:

> Les *garotes* són tendres, sucoses, d'una forta olor, atipen i són fàcils de digerir; també quan es mengen dolçament adobades amb cogombre, julivert i menta són sanes, dolces i de bon gust. Aquelles que tenen un color vermell o de codony i són més grasses són més agradables per a menjar, com també aquelles que quan es raspa la carn desprenen un licor lletós. Les que es troben

30. Sobre Epicarm i la seva obra també he consultat l'edició de Lucía Rodríguez-Noriega Guillén. D'altra banda, distintes obres i articles consideren que Epicarm, escrit amb diferents grafies, és el testimoniatge més antic del consum d'*eriçons de mar*. Luis Bettonica (1989, 44) comenta: "El prestigi de l'espècie ve d'antic. Les cita [les *garotes*] com a excel·lent aperitiu, per exemple, Epicarm, pioner de la comèdia de costums grega, que va viure entre els segles VI i V de l'era precristiana." Pep Palau (1998, 110) diu: "Sense anar més lluny, Epicarmo, un clàssic, dóna fe de les quantitats ingents de *garoines* que consumien els grecs antics a tall d'aperitiu." En la *HNPC* (VIII: 483) llegim: "Les gònades madures de les *garotes* ja es consumien al segle VI aC, en temps d'Epicharnus [...]." Sàbat - Mallol (2001, 22) expliquen: "Ja en el segle IV aC, en temps d'Epicharnus, la *garoina* era considerada un menjar exquisit." Dissortadament, cap d'aquests autors no indica la font d'on ha extret aquestes dades.

31. Una mena de pastís.

32. "ἐχῖνον, ὠμοτάριχον, κάππαριν, θρυμματίδα, τέμαχος, βολβὸν ἐν ὑποτρίμματι".

33. Moneda d'argent que equival a la sisena part de la dracma.

> a Cefalònia, a Icària i a l'Adriàtic... són en alguns casos lleugerament amargues; aquelles, d'altra banda, que hi ha als penya-segats de Sicília són laxants (III, 91 a).[34]

72. Linceu de Samos (s. III a.C.), en el *Centaure*, obra en la qual ridiculitza els banquets de l'Àtica, es queixa al cuiner pel fet que se serveixin cinc petits plats, en un dels quals hi ha un parell d'*eriçons de mar*, perquè cada convidat en vagi picant, en lloc d'un per a cada comensal amb una mica de cada cosa. Com que Linceu no ha quedat satisfet amb el que ha menjat demana al cuiner si té més *garotes*. Aquest li respon que li'n servirà un segon plat i afegeix que les ha comprat per vuit òbols (IV, 131 f - 132 b).

73. Aristòtil (s. IV a.C.) escriu en el capítol dedicat als *eriçons de mar* de la *Història dels animals* (IV, 5, 530*b*):[35]

> Hi ha diverses espècies de *garotes*: n'hi ha una que és comestible, i que té els anomenats ous, que són grossos i comestibles i es troben tant en les grans com en les petites, puix que àdhuc les petites en tenen tot seguit.[36]

La cuina romana

74. Els textos que recullen les exquisideses gastronòmiques d'aquest animal marí són nombrosos en totes les èpoques de la llatinititat. Tanmateix, en un dels testimoniatges més antics, la comèdia *Rudens* de Plaute (c. 251 - c. 184 a.C.), l'*eriçó de mar* és un menjar de pobres:

---

34. ἐχῖνοι δὲ ἁπαλοὶ μέν, εὔχυλοι, βρομώδεις, πλήσμιοι, εὔφθαρτοι, μετὰ δὲ ὀξυμέλιτος λαμβανόμενοι καὶ σελίνου καὶ ἡδυόσμου εὐστόμαχοι, γλυκεῖς τε καὶ εὔχυλοι. προσηνέστεροι δ᾽ αὐτῶν οἱ ἐρυθροὶ καὶ οἱ μήλινοι καὶ οἱ παχύτεροι καὶ οἱ ἐν τῷ ξύεσθαι τήν σάρκα γαλακτῶδές τι ἀφιέντες. οἱ δὲ περὶ τήν Κεφαλληνίαν γινόμενοι καὶ περὶ τήν Ἰκαρίαν καὶ τὸν Ἀδρίαν . . . τινὲς αὐτῶν καὶ ὑπόπικροί εἰσιν· οἱ δ᾽ ἐπὶ τοῦ σκοπέλου τῆς Σικελίας κοιλίας λυτικοί.

35. Quant a aquesta obra, m'he basat en l'edició bilingüe grega-catalana de Juli Pallí i Bonet i també en l'edició grega-francesa de Pierre Louis.

36. Ἔστι δὲ γένη πλείω τῶν ἐχίνων, ἓν μὲν τὸ ἐσθιόμενον· τοῦτο δ᾽ ἐστὶν ἐν ᾧ τὰ καλούμενα ᾠὰ μεγάλα ἐγγίνεται καὶ ἐδώδιμα, ὁμοίως ἐν μείζοσι καὶ ἐλάττοσιν· καὶ γὰρ εὐθὺς ἔτι μικροὶ ὄντες ἔχουσι ταῦτα.

> Tot són misèries en la vida dels pobres [...]. Aquests hams i aquestes canyes són la nostra vida i la nostra font d'ingressos. [...] Cerquem *garotes*, pegellides, ostres, bàlans, petxines, l'ortiga marina, musclos, plagúsies estriades. [...] Al mar cerquem el nostre aliment. Si la sort no ens ha estat favorable i no hem agafat peix, santament salats i banyats tornem a casa d'esquitllentes, i a dormir sense sopar. [...][37] (290-306).

75. En un poema titulat *Hedyphagetica*, del poeta Enni (239 - 169 a.C.), es mencionen, entre altres nombrosos animals marins, els *dulces echini* "els saborosos *eriçons de mar*". En les edicions consultades, Segura Moreno (*Fragmentos,* XXVIII-XXIX) i Juan Martos (*Fragmentos*, 517) afirmen que es tracta d'una traducció de les restes d'un poema gastronòmic, potser del mateix títol, del grec sicilià Arquèstrat de Gela (s. IV a.C.), considerat, fins ara, com el primer gran tractadista gastronòmic. Saint-Denis (1947, X) diu, en canvi, que era Enni que l'havia escrit, això sí imitant Arquèstrat, atès que Enni pensava que aquest tipus de poema, en el qual s'elogien les excel·lències dels menjars típics de cada país, podia interessar els lectors.[38]

76. A la darreria de la república i a l'època imperial, l'*eriçó de mar* ocupa ja un lloc important entre els menús dels gormands i golafres. Aquest fet es va esdevenir molt probablement per l'influx de la cuina grega que, com qualsevol altre aspecte de la cultura hel·lènica, havia causat una profunda transformació en els hàbits i els gustos dels romans, especialment d'ençà de la caiguda de Grècia a mans dels romans a la segona meitat del segle II a.C. Com diu Luján (1983, 25), Grècia va ser, com en tantes altres coses, la mestra de l'art culinari d'Occident i, sobretot, del Mediterrani.

---

37. Omnibus modis qui pauperes sunt homines miseri uiuunt [...]. Hisce hami atque haec harundines sunt nobis quaestu et cultu. [...] Echinos, lopadas, ostrias, balanos captamus, conchas, marinam urticam, musculos, placusias striatas. [...] Cibum captamus e mari. si euentus non <e>uenit neque quicquam captum est piscium, salsi lautique pure domum redimus clanculum, dormimus incenati. [...]

38. Vint-i-vuit anys més tard, Saint-Denis manté aquesta mateixa hipòtesi en la introducció de la seva edició d'Ovidi: "[...] Ennius [...] avait pensé qu'il pouvait intéresser des lecteurs en imitant Archestratos dans ses *Hedyphagetica* [...]." [Trad.: "[...] Enni [...] pensava que podia interessar els lectors imitant Arquèstrat en les seves *Hedyphagetica* [...]" (*Halieutiques*. París: Les Belles Lettres, 1975, 8).

77. En les *Sàtires* d'Horaci (65 - 8 a.C.), Caci, personatge que recorda davant un amic uns nous preceptes gastronòmics que li acaben de transmetre, fa al·lusió a la qualitat dels *eriçons* del cap de Misena (II, 4, 33). En les *Epístoles*, Horaci pregunta a Numici Val·la a quina mar de les localitats marítimes de Vèlia o Salern s'apleguen els millors peixos i *eriçons de mar* (I, 15, 23).[39]

78. Però és Apici (s. I d.C.), famós per les seves extravagàncies i disbauxes culinàries i lloat, alhora, pel seu refinament gastronòmic, qui menciona d'una manera més prolífica les *garotes* en el decurs del llibre *L'art de la cuina*.[40] En la recepta d'una cassola de llet, Apici escriu que s'hi afegeixen *eriçons de mar* frescos (IV, 2, 13). Per a fer mamella de truja farcida:

> S'esmicola pebre, alcaravia[41] i *eriçó de mar*, salat, es cus i es cou així. Es menja amb àl·lec i mostassa[42] (VII, 2, 2).

Si bé en aquestes receptes l'*eriçó* és només un ingredient, Apici també inclou un capítol dedicat al mar en el qual descriu diverses maneres de cuinar la *garota* (IX, 8):

> [1] Per a l'*eriçó*. Agafa un pot nou, una mica d'oli, gàrum, vi dolç i pebre trinxat. Fes-ho bullir. Quan haurà bullit, poses aquesta salsa a cada *eriçó*, ho remenes i que bulli tres cops. Quan ho hagis cuit, empebra-ho i presenta-ho.[43]

---

39. En l'edició consultada d'Isidor Ribas i Llorenç Riber, s'ha traduït erròniament "echinos" per ostres.

40. Els fragments que incloc en català d'aquesta obra provenen de l'edició bilingüe de Joan Gómez i Pallarès. Sobre la identitat de l'Apici que es considera en principi l'autor d'una part d'aquesta obra i de la intervenció d'un recopilador, vegeu-ne la introducció (pàgs. 8-11).

41. Segons Garcia i Fortuny, en lloc d'alcaravia, hauria de ser comí de prat.

42. teritur piper, careum, echinus salsus, consuitur et sic coquitur. manducatur cum allece, sinapi.

43. In echino. Accipies pultarium nouum, oleum modicum, liquamen, uinum dulce, piper minutum. facies ut ferueat. cum ferbuerit, in singulos echinos mittes, ter bulliat. cum coxeris, piper asparges et inferes.

[2] Altrament, per a l'*eriçó*. Pebre, una mica de cost, menta seca, vi amb mel, gàrum, espiga índica i fulla de nard.[44]

[3] Altrament, per a l'*eriçó*. Poses l'*eriçó*, sol, en aigua calenta, el cous, el treus i el col·loques en una plata. Hi afegeixes fulla de nard, pebre, mel, gàrum, una mica d'oli, ous, i ho lligues tot. Ho cous sobre cendra calenta, hi espolses pebre i ho presentes.[45]

[4] Per a l'*eriçó* salat. L'*eriçó* salat, amb gàrum del millor, vi dolç minvat i pebre, es lliga tot i es porta a taula.[46]

[5] Altrament, barreges l'*eriçó* salat amb el millor gàrum i semblaran fresquíssims: com per després del bany.[47]

79. Un cas ben oposat al d'Apici és el de Sèneca (4 a.C. - 65 d.C.). En les *Lletres a Lucili*, fa una crítica ferotge de la perversitat dels costums de la seva època, entre els quals inclou, per descomptat, els nous hàbits culinaris, tan exuberants i sobrecarregats de condiments que excitaven a la golafreria i al plaer, i que, alhora, causaven innombrables malalties i indigestions:

Recordo que temps enrera [sic] es va parlar d'un plat famós, en el qual tot allò que reté tot el dia a taula els nostres platxeriosos, un golafre frissós [sic] de la seva ruïna ho havia ajuntat: petxines de Venus, espòndils, ostres talment tallades de les vores de deixar-hi allò que es menja: uns *eriçons de mar* marcaven les divisions entre elles, i al damunt de tot, un sostre de salmons tallats i sense espina[48] (XV, 95, 26).

---

44. Aliter <in> echino. Piper, costum modice, mentam siccam, mulsum, liquamen, spicam Indicam et folium.

45. Aliter in echino. Solum mittes in aqua calida, coques, leuas, in patella compones, addes folium, piper, mel, liquamen, olei modice, oua et sic obligas. in termospodio coques, piper asparges et inferes.

46. In echino salso. Echinum salsum cum liquamen optimum, caroeno, piperi temperabis et adpones.

47. Aliter. Echinis salsis liquamen optimum admisces et quasi recentes apparebunt, ita ut a balneo sumi possint.

48. memini fuisse quondam in sermone nobilem patinam, in quam quicquid apud lautos solet diem ducere, properans in damnum suum popina congesserat: ueneriae spondylique et ostrea eatenus circumcisa, qua eduntur, interuenientibus distinguebantur echinis: totam destructique sine ullis ossibus mulli constrauerant.

Àpats en els quals els ingredients de diferents plats se servien tots barrejats, de manera que es confonien tots els sabors:

> [...] res no es distingeixi: ostres, *eriçons de mar*, espòndils, barbs, serveixin-se barrejats i cuits tots alhora[49] (XV, 95, 28).

Pràctiques que s'allunyaven molt de la cuina tradicional romana que tendia a ser senzilla i que tant enyorava Sèneca.

80. Plini el Vell (c. 24 - 79 d.C.) ens assabenta que l'*echinos* és un dels ingredients d'una classe concreta de salsa de les diverses conegudes amb el nom de *garum* (XXXI, 95). El *gàrum* es feia servir per a amanir llegums, fruites i carns. Devia ser molt semblant a les actuals salses d'anxoves (Daremberg - Saglio 1877-1919, IV: 1459, s.v. *garum*).[50]

81. Marcial (38/41 - c. 104 d.C.) reflecteix la vida quotidiana i la societat del seu temps a través dels seus epigrames satírics, i la *garota* també hi és present:

> Per bé que aquesta *garota* piqui els dits amb les punxes de la seva conquilla, una vegada treta la seva coberta, serà tendra.[51] (XIII, 86).

82. L'epistològraf Plini el Jove (c. 61 - c. 112 d.C.), nebot i fill adoptiu de Plini el Vell, en una lletra adreçada a Septici Clarus, el recrimina perquè no havia comparegut a un sopar a la seva llar i, entre altres coses, li diu:

---

49. [...] nihil intersit: ostrea, echini, spondyli, mulli perturbati concoctique ponantur.

50. Per a més dades sobre el *gàrum*, vegeu el cap. "Garota i garoina" (§ 755).

51. Iste licet digitos testudine pungat acuta, cortice deposita mollis echinus erit.

> Però tu has preferit, a casa de no sé qui, les ostres, el ventre de truja, els *eriçons de mar*, les dansaires de Gades.[52] (I, 15, 3).

83. Juvenal (65 - 128 d.C.), en les seves sàtires tan punyents, que reflecteixen la decadència de la Roma del seu temps, cita un sibarita que "al primer cop d'ull endevinava de quina platja era una *garota.*"[53] (IV, 143).

84. En les *Saturnalia,* Macrobi (ss. IV-V d.C.) es refereix a un menjar luxós que va tenir lloc amb motiu de la recepció del pontífex Metellus Pius, mort l'any 64 a.C., en el qual hi havia *eriçons de mar*, a més d'altres exquisits productes marins, com a entrants (III, 13, 12).

85. Ja a les acaballes de l'Imperi, en plena decadència, sorgeix el *Tractat d'agricultura* de Pal·ladi (ss. IV-V d.C.), obra dividida en tants llibres com mesos té l'any, com si fos un calendari, precedit d'unes instruccions generals (llibre I). Anava adreçat als nous propietaris agrícoles i la seva finalitat era que els seus destinataris poguessin organitzar i desenvolupar les tasques agrícoles que corresponen a cada mes. Doncs bé, sorprenentment en una obra d'aquest tipus, l'*eriçó de mar* apareix dues vegades. Així, en el capítol XVI del llibre II (mes de gener) llegim:

> És també el temps de preparar la cansalada, l'*eriçó* salat, les conserves de nap i els pernils.[54]

Si bé d'aquesta lectura podríem dubtar si l'autor fa referència a l'eriçó mamífer o a l'*eriçó de mar*, el contingut del capítol VI del llibre XIII (mes de desembre) dissipa qualsevol dubte:[55]

---

52. at tu apud nescio quem ostrea, uuluas, echinos, Gaditanas maluisti.

53. "et semel aspecti litus dicebat echini".

54. Hoc tempore lardi, echini salsi, raporum condiendorum et pernarum iusta confectio est.

55. Tal com ho assenyala en una nota René Martin en la seva edició d'aquest *Tractat* de Pal·ladi, pàg. 203.
Per a Pal·ladi i la seva obra, també m'he servit de l'edició i traducció al castellà d'Ana Moure Casas.

> També ara, amb la lluna creixent, que provoca que s'ompli el cos de tots els animals que s'allotgen a l'interior de la mar i de les conquilles, les persones que gaudeixen de la costa marítima es preocuparan de posar en salaó la carn de l'*eriçó de mar*. Es prepara de la manera habitual. També serà oportú efectuar aquesta operació durant tots els mesos de l'hivern.[56]

86. Del mateix segle IV d.C. tenim constància que els fons marins propers a Barcelona eren molt rics en fauna marina i que les ostres es venien a un denari l'unitat "i els eriçons per contra, en valien la meitat".[57]

Caiguda de l'Imperi romà: enfonsament de la cuina a Occident

87. A partir de la desaparició de la civilització romana i durant molts segles, els testimoniatges escrits en els quals l'*eriçó de mar* és emprat com a aliment són pràcticament inexistents. Probablement perquè aquest equinoderm no devia ser gaire conegut o apreciat per les classes benestants que varen sorgir d'ençà de la caiguda de l'Imperi romà, com a conseqüència d'un canvi substancial en l'alimentació en esdevenir més continental i menys marítima.[58]

88. Una excepció de l'anonimat en el qual cau l'*eriçó de mar*, la trobem en les *Etimologies* del bisbe Isidor de Sevilla (ss. VI-VII), quan comenta:

> El erizo tomó su nombre del erizo de tierra, al que la gente suele conocer como *iricius*. [...] Su carne es muy blanda y de color bermejo. [...] lo que de él comemos y el receptáculo que lo contiene reciben el nombre de *peloris*[59] (XII, 6, 57).

---

56. Nunc etiam, quibus litus in fructu est, ubi lunae iuuarit augmentum, quae omnium maris animalium atque concharum iubet incremento suo membra turgere, echini carnes salibus condire curabunt, quod solito more conficitur.

57. Isabel Rodà: "Les activitats econòmiques", dins *Història de Barcelona*, 1991-2001, I: 404.

58. Aquest canvi en l'alimentació europea és esmentat per Grimal - Monod (1952, 38).

59. Echinus a terrestre echino nomen traxit, quem vulgus iricium vocant; [...] Caro eius mollis et minio similis [...] et quod edimus et ubi caro inest utrumque dicitur peloris.

El Renaixement: nou impuls a la cuina occidental

89. Amb el sorgiment de l'humanisme, amb un renovat interès pels estudis clàssics, i del Renaixement, període en el qual es va produir una reviscolança en tots els àmbits de la cultura, moviments que, en bona part, varen coincidir en el temps, comencen a proliferar de nou les al·lusions i les receptes sobre aquest animal marí, molt especialment en el segle XVI.

90. L'humanista italià Paolo Giovio (1483-1552), que, a més de metge, era historiador, biògraf i prelat, es va interessar també per la zoologia i va escriure *De Romanis piscibus libellus* (1524), en què, quan fa referència a les ostres i altres testacis, explica: "La *garota* no és menystinguda en las taules més nobles [...]" [60](cap. XL).

91. En el *Quart livre* (1552) dels cinc que va escriure l'humanista i metge francès François Rabelais (c. 1494 - 1553) sobre els dits i fets del bon Pantagruel, hi ha un capítol (LX) en el qual aquest personatge literari observa com per quaresma els *Gastrolatres*, que només adoraven el seu ventre, oferien al seu rei *Gaster*[61] una munió de menges, entre les quals hi havia *oursins*.

92. Un altre metge francès, a més de naturalista, Pierre Belon (1517-1564), escriu sobre el nostre animal marí:

> [Les *garotes*] sempre es mengen crues. Els ous, que estan enganxats en la seva closca, brillen a manera d'estrella i estan separats en cinc rengleres. Aquests ous, se'ls frega amb un dit o amb pa i se'ls arrenca, per tal que [les *garotes*] puguin ser xuclades sense nosa, després d'haver netejar l'aigua i les brutícies amb les quals -com les ostres- de tant en tant [la *garota*] creix"[62] (1553, 385-386).

---

60. "Est et Echinus non ingratus principum mensis [...]"

61. *Gaster* és un terme llatí que prové del grec *γαστήρ* i que té el valor de 'ventre' (F. Gaffiot 1934, 704, s.v.).

62. Semper autem crudi eduntur: ouis quae eius testae inhaerent, in modum stellae radiantibus, ac quinque ordinibus distinctis, digito vel pane attritis atque diuulsis, vt liberius absorberi possint, emundata aqua ac stercoribus, quibus (vt ostrea) interdum scatet.

93. El naturalista llenguadocià Guillaume Rondelet (1507-1566) diu:

> Els marsellesos anomenen els *eriçons* que es mengen *ursins et doulcins* encara que no són dolços, sinó salats i una mica amargs, [...][63] (1554, 577).

94. Entre les anotacions que el metge segovià Andrés de Laguna inclou en la seva traducció al castellà (v. 1555) de la *Matèria mèdica* de Dioscòrides (s. I d.C.), en trobem una que fa referència a l'*erizo marino*:

> [...] Dentro de su concauidad de trecho à trecho se hallan unas hebricas de carne roxa, que se parecen en el sabor al atun salado, ò a las anchouas, la qual comida ansi cruda: es muy grande alcahueta del vino. [...] (pàg. 123).

Aquesta manera de menjar les *garotes*, crues i amb vi, és tal com la gent de mar ho ha fet al llarg del temps, i que comentaré amb més detall més endavant.

95. L'italià Domenico Romoli (1593, 29v) escriu que la millor època per a menjar *ricci*, entre altres animals marins, és a l'hivern. Tanmateix, no indica com s'han de consumir.[64]

96. L'any 1599, Diego Granado publica el *Libro del arte de cozina*, en què l'*erizo marino* és el protagonista en una de les receptes:

---

63. A Massiliensibus *ursins* et *doulcins*, qui sint edules, etiam si dulces non sint, sed salsi & subamari, [...].

64. "Libro terzo, cap. XXXVIII

La stagione de Calamari, Polpi, Gamberotti, Gangole, Cappe, Telline, Patelle, Dattali, Aligosti, Lioni, *Ricci*, pesci ignudi, Budellotti, Murene & Ostreghe

La vera stagione di tutte queste sorti di pesci sarà la Invernata, nondimeno la Murena, Budellotti, & pesci nudi, cominciano à esser buoni di Gennaio, durando per tutto il Mese di Marzo, gli Aligosti & Lioni, d'Ottobre, e per tutto Febraio."

> El *erizo de mar* [...] no tiene otra cosa buena que el meollo, que tira a amarillo. Cuezese este animalejo quando esta limpio, poniendole sobre las parrillas azeyte, y pimienta en el agujero, y en estando assado se sirue caliente: puedese tambien rellenar de varias composiciones, despues que estuuiere bien limpio, y assar en parrillas, o hazer en caçuela: comiença desde Enero hasta todo Abril (pàgs. 243-244).

Certament, després de llegir aquesta recepta, se'm feia difícil de creure que en aquella època i a Castella es pogués menjar aquest àpat. En la introducció de l'edició consultada, Joaquín del Val comenta que de Diego Granado només se sap de cert que era oficial de cuina resident a la cort del rei Felip II i que és possible que hagués viscut algun temps a Itàlia, si es té en compte els coneixements que tenia de la cuina italiana (XVII-XX).[65] Efectivament, aquesta recepta prové d'Itàlia, però no de la seva experiència personal, sinó, com m'ha estat possible de comprovar, del famós llibre de cuina *Opera*, de Bartolomeo Scappi (1598, 99),[66] cuiner del papa Pius V.

Segle XVII: nou buit informatiu i primer testimoniatge de la pesca de *garotes* a casa nostra

97. A partir del segle XVII i fins la segona meitat del segle XIX, les dades sobre el nostre animal marí sorgeixen amb una freqüència menor.

98. Jerónimo de Huerta anota en el *Libro nono de Caio Plinio Segundo* (1603, 101):

> Ay destos *Erizos* muchas diferencias, vnos son acomodados para alimento, porque aquella parte que llaman hueuos, es mucha y muy agradable [...].

65. Segons J. del Val (XXI-XXII), pel que fa a receptaris peninsulars Granado va pouar especialment del *Libre del coch* del mestre Robert (1520), en la seva versió castellana titulada *Libro de guisados,* de la qual es varen publicar deu edicions durant el segle XVI, la primera de les quals datada el 1525. En el *Libre del coch* no hi ha, però, cap recepta de *garotes*.

66. Encara que la primera edició va ser del 1570, segons Schraemli (1982, 129).

99. Josep Clavaguera (1986, 80; 2000, 6) ens fa saber que l'any 1660 dotze llançanencs, la major part criatures i dones, van morir ofegats quan havien anat a pescar "*algarotas*". Així, doncs, per mitjà d'aquest esdeveniment luctuós, tenim notícia, per primera vegada, de la pesca d'aquest animal marí a les nostres costes.[67]

100. El reverend James Wallace va escriure, el 1688, que a les illes Òrcades les *garotes* eren utilitzades sovint en lloc de la mantega, pràctica que actualment ha desaparegut (Davidson 1980, 250).

Segle XVIII: primer testimoniatge de consum de *vogamarins*

101. El *Diccionario de autoridades* (1726-1737, III: 544, s.v.) i les primeres edicions del ja anomenat *Diccionario de la lengua española*[68] coincideixen quant a la descripció de l'*erizo*:

> [...] en la concavidad de la concha de trecho à trecho se hallan unos pedacitos de carne roxa, que en el sabór se asseméja à la del Atún salado, ù de las Anchóvas.

Aquesta explicació, com es pot comprovar més amunt (§ 94), s'assembla molt a la donada pel Dr. Laguna gairebé dos segles abans.

102. L'acreditada *Encyclopédie* de Diderot i d'Alembert (1751-1765, II: tom XI, 717) indica que "les oursins de la Méditerranée", una vegada cuits els seus ous vermells, tenen el gust dels crancs de riu i són millors que l'ostra verda.

103. L'historiador gallec José Cornide (1788, 144), en una breu al·lusió a l'*eriçó de mar*, diu que "su carne se suele comer, aunque tiene poca estimación".

---

67. Sobre aquest esdeveniment, trobareu més dades en el cap. "Garota i garoina", § 733, n. 849.

68. Les edicions consultades són de 1791 (3a), 1803 (4a), 1817 (5a), 1822 (6a) i 1823 (7a).

104. Segons el professor Manuel Ballesteros (1993, 8), des de la fi del segle XVIII està documentada la venda d'*eriçons de mar* a diverses ciutats de l'Adriàtic, com Venècia, Rijeka i Trieste.

105. D'aquella època és el primer document en què es fa al·lusió a la menja d'aquest equinoderm als nostres litorals, encara que especialment per gent forana. El mallorquí Cristòfol Vilella (1786, § 55) fa referència a una tramesa d'animals marins al Museo de Ciencias Naturales de Madrid, en què hi ha dos *vogamarins* grossos:

> Para comerlos, los rompen en tiempo de Luna creciente que entonces estan llenos de carne y caldo de un color que parece un guevo corrompido de Gallina; Esta sustancia es algo salobre y à los estranjeros les gusta mucho, comiendolos crudos, es comida a proposito para provar licores.

Segle XIX: primer testimoniatge de la venda de *vogamarins*

106. D'unes dècades després és un opuscle del menorquí Joan Ramis (1811), en el qual indica l'època més apropiada per a consumir els peixos i mariscos que es venien a la peixateria de Maó. Entre els mariscs escriu que els "*vogas marins*" són més gustosos i saludables entre "las vuit plenas llunas de Setembre fins Abril". En canvi, un segle més tard, Ferrer Aledo (1914, 64) diu que els "*vogasmarins*" no són apreciats a Menorca, malgrat el seu sabor agradable.

107. En el *Diccionario de historia natural de las Islas Canarias*, de José de Viera y Clavijo, redactat prop de la primera dècada del segle XIX, hi ha una àmplia descripció de l'*Erizo (Echinus marinus)*, en la qual llegim:

> [...] El *erizo* es bueno de comer, y tiene después de cocido gusto a cangrejo [...] (pàgs. 164-165).

108. A partir de la segona meitat del segle XIX, augmenten considerablement les testificacions quant al seu consum, sobretot a les costes provençals. Louis Figuier (1866, 227) comenta que les *garotes* tenen el mateix gust que els crancs i que es mengen crues com les ostres, després de tallar-

les en quatre parts i d'agafar-ne la carn amb una cullera. Encara que més rarament, se les cou amb aigua bullida i es mengen com si fossin ous passats per aigua amb l'ajut d'un tall de pa. Figuier afegeix que precisament d'ací prové el nom d'*oeufs de mer* 'ous de mar' que reben a diversos països. Així mateix, aquest autor indica quines són les espècies comestibles i on són apreciades: a Còrsega i a Algèria, es menja l'*oursin melon* 'garota de fons' (*Echinus melo*); a Nàpols i a les costes de la Mànega, l'*oursin livide* 'garota de roca' (*Echinus lividus*), i a la Provença, l'*oursin commun (Echinus esculentus)*[69] i el *granuleux (Echinus granulosus)*.[70]

109. Un contemporani de Louis Figuier, Alfred Edmund Brehm (v. 1884, 532), també comenta que les *garotes* es consumeixen habitualment o bé crues o bé com a ous passats per aigua i que solament se les captura quan els ovaris són molt grossos. Més endavant (pàg. 538), assenyala que el consum regular d'aquests equinoderms sembla limitat a les ribes franceses de la Mediterrània, on a Marsella n'arriben 100.000 dotzenes al mercat, i la dotzena es ven a un preu de 20 a 60 cèntims.

110. Jacques Centelles (1981, 93) menciona que abans de la prohibició, l'any 1890, d'un determinat art de pesca, es venien 200.000 dotzenes de *garotes* als mercats de Marsella. Aquestes dades, tant de Brehm com de Centelles, encara que les xifres no coincideixin, palesen que se'n devien comercialitzar, si més no en aquella zona geogràfica, des de força temps enrere.

111. Efectivament, ja tenim dades del segle XVIII que, en aquella àrea, se'n pescaven a l'estany de Berra, molt a prop del delta del Roine, i al departament de Toló, però Duhamel du Monceau (1769-1782, III: 97-98) no indica si se'n capturaven en grans quantitats ni tampoc la seva

---

69. L'autor deu voler fer referència a l'*Echinus acutus,* espècie semblant a l'*Echinus esculentus*, atès que aquesta última no habita el Mediterrani (cf. Campbell 1983, 250; Maître-Allain 1991, 146). El nom català seria també el de *garota de fons o de fora*, atès que normalment la gent de mar no distingeix aquest tipus del ja esmentat *Echinus melo*. (Sobre aquesta qüestió, vegeu els capítols «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'», § 51, i "Variants dialectals...", § 369).

70. També he trobat aquest nom a Maître-Allain (1991, 146): "*L'oursin granuleux* ou oursin bleu (*Sphaerechinus granularis*)", i, per tant, es tracta de la *garota violeta*.

importància comercial. Quant a les nostres costes, aquest autor (*ibid.*, III: 87) explica que al Rosselló se n'agafaven més per diversió que no pas com a objecte de comerç.

112. De la importància del comerç de les *garotes* a Marsella, també en tenim notícia a través de Josep Pla:

> La capital de les *garoines* del Mediterrani és Marsella. N'hi podeu comprar tot l'any. Les venen uns marxants al Vieux-Port i pels carrers circumdants, que les presenten sobre uns carrets adequats. Les preparen. Les venen obertes o tancades. Sobre les obertes i per matar la dolçor, hi tiren una gota de llimona i un petit punt de vinagre [...] ("Les minves de gener", dins *Les hores*, 1971, 61).

> A França, els donen, de vegades un bull i fins i tot fan truites de *garotes*. La capital de la *garota* és Marsella. Se n'hi mengen a milers. Agraden tant, que hi ha marsellesos que porten una ampolleta amb vinagre i pebre a la butxaca de la solapa. A les parades de *garotes*, se'n fan obrir tres o quatre dotzenes, que mengen "sur place" regades amb el líquid susdit. (*Cadaqués,* 1947, 199).

113. Segons Albert Dauzat (1954,192), aquest equinoderm va començar a ser venut a París a la fi del segle XIX. És probablement pel prestigi de la cuina francesa, en la qual actualment els *eriçons* són tan o més apreciats que les ostres,[71] que aquest animal marí ha començat a aparèixer en els menús dels nostres restaurants de més categoria.

114. Encara en el segle XIX, el naturalista mataroní Joaquim M. Salvañà (1877, 52) escriu:

> [...] [Los *erizos*] abundan en primavera, y varias especies se comen en los puertos de mar, crudas ó cocidas.

71. Vegeu, per exemple, l'article "Els eriçons de mar". *Diari de Barcelona* (22-3-1987): 35.

Segle xx: s'estén el consum de l'*eriçó* als nostres litorals

115. Les primeres dades del segle xx de les quals disposo provenen del valencià Antimo Boscà (1916, 31), quan comenta:

> Según los aficionados á los mariscos, los *erizos* en cuestión son muy sabrosos, más en particular durante el período en que llevan los huevecillos.

116. Una manifestació primerenca d'aquest comerç a les nostres contrades ens l'ofereix Josep Mallol (1985, 94):

> En aquell temps,[72] anaven dos companys a caçar-ne mig llagut i a rems les portaven a vendre-les a Port-Bou,[73] a «ral» la dotzena.

117. En un emotiu article de Carme Julià, amb el nom de "Menjant garotes" publicat a la revista *Sol Ixent* de Cadaqués l'any 1924 (núm. 29, 28-8-1924: 13), podem llegir:

> Una colla de veïns del Portal, asseguts al sòl feiem honors, tot i haver ben dinat, a un cove curullat de *garotes*, a un porró ran de galet, del ferreny vi de la terra, i a unes llesques de pa blanc, que Deu n'hi dó, amb una gatzara alegre i rialles franques i fresques.

En aquesta mateixa revista apareixen, de tant en tant, petits paràgrafs amb frases breus com "Calma i día de *garotas* [...]" (núm. 35, 29-11-1924) o "Calmes i temps de *garotes*" (núm. 38, 17-1-1925: 8-9). Pel que es desprèn d'algunes altres frases i per la publicitat que feia aquesta revista (vegeu el paràgraf següent), les *garotes* no sols es pescaven per al consum personal, sinó que també formaven part d'una activitat probablement complementària d'alguns pescadors:

---

72. Si bé no indica la data, pel contingut del llibre es pot fixar entre la segona o tercera dècada del segle xx.

73. Des d'on, sens dubte, s'exportaven cap a França.

> Al matí calma; surten per *garotes* alguns bots (núm. 13, 22-12-1923: 7).
> Bon temps. L'*Andalús* surt per *garotes* (núm. 133, 31-12-1928: 11).
> Calma xitxa i cel clar. De no ésser la gran festa de Nadal s'hauria vist la Devesa curulla de llaguts pescant *garotes* (núm. 134, 11-1-1929: 11).
> Avui és el primer dia que s'han venut *grotes* pels carrers (núm. 155, 1-12-1929: 9).

118. Si atenem els anuncis publicats en aquesta revista des de l'any 1934 fins al 1935, les *garotes* es podien menjar o comprar en diferents llocs de Barcelona:

> Mariscos de tota mena, *grotes* de Sa Devesa els trobaran a Barcelona al Bar Canaletas; Granja Royal; La Molina Boqueria; Maison Doré i el Restaurant Catalunya.[74]

119. Però ja amb anterioritat, en el diari *La Vanguardia* de 29 de desembre de 1910 (pàg. 1) i d'1 de gener de 1911 (pàg. 2), apareix aquest anunci:

> **Ostras y Mariscos** del Norte de España. Ofrecemos al público cajitas de cien ostras Santander, desde 5 pesetas una; legítimas Verdes Marennes;[75] cangrejos vivos de río, *garotas*, lapas, caracolillos y carramarros, etc. Degustación y venta: CALLE SANTA ANA, 24. Se sirve á domicilio.

En el redactat d'aquest text escrit en castellà podem comprovar que es fa referència a les "*garotas*" en lloc dels "*erizos de mar*", la qual cosa demostra que en aquella època el nom de *garota* ja no era desconegut entre els barcelonins.[76]

---

74. Núm. 257 (desembre 1934); núm. 261 (febrer 1935): 7; núm 262 (31-3-1935): 4; núm. 263 (abril 1935): 5, i núm. 264 (30-4-1935): 5.

75. Són unes ostres molt ben considerades que provenen de Marennes, localitat francesa situada al departament de la Charente-Maritime.

76. En el mateix diari, el dia 25 de febrer de 1911 es va publicar un altre anunci (pàg. 18) en què també s'ofereixen "*garotas*", juntament amb un bon nombre de "fruits de mar", alguns dels quals en català, com peus de cabra (l'únic escrit entre cometes), "tallarinas" "llamantos", "ous", "nacars" i "cupiñas", aquest últim adaptat a

120. Emerencià Roig (1927, 135-136) escriu:

> Les *garotes* abunden molt en les roques negades del fons del mar. Menjats crus, constitueixen un element molt exquisit [...].

121. Una altra notícia d'aquella època sobre l'*eriçó*, la trobem en una carta de Salvador Dalí, del 1929, adreçada al seu amic Pepín Bello, en la qual, entre altres coses, diu:

> Estoy en Cadaqués solo como una «ostra» seca, estaré encantado que vengas, comeremos *garotas* etc.[77]

122. Juan Carlos Juan Pérez explica ([1997], 15-17) que aproximadament entre els anys 1930-1950 els *eriçons* es venien al mercat de Dénia o bé al carrer. Les dones o les filles dels pescadors eren les que anaven a vendre els *eriçons*, que transportaven en coves o paneres, pels carrers de dalt Dénia amb el reclam de "voleu *eriçó*?". A les acaballes dels 50 el preu de la dotzena era d'1,50 pessetes. A partir de la dècada dels 60 es venien a la mateixa barca, a causa de l'augment de la demanda. Venda que es compaginava amb la de la llotja del peix. Aquests dos sistemes perduraren fins a mitjan dècada dels 70.

123. Aquesta activitat, però, no era una exclusiva de Dénia i Cadaqués. A l'Escala vaig tenir l'oportunitat de conèixer el senyor Joaquim Donjó Garriga, de 84 anys, potser l'últim pescador professional de *garotes* d'aquest port. Em va explicar[78] que a l'hivern, a partir dels anys

---

la grafia castellana, en lloc de copinyes. Una altra qüestió remarcable d'aquest anunci és que la venda d'aquests productes marins anava dirigida a "Toda persona delicada ó anémica, falta de apetito, etc."

77. Vegeu "Cartas de Dalí a Pepín Bello", article publicat en el suplement "ABC literario" del diari *ABC* de Madrid (14-11-1987): 15. Informació que dec al Dr. Amadeu-J. Soberanas, a qui agraeixo també tots els seus suggeriments.

78. Hi vaig mantenir dues entrevistes a la seva llar, el 16-12-2000 i el 14-4-2001.

50, i com un element d'ajuda,[79] cada dia anava amb el seu llaüt a la Clota i, amb l'ajut d'un *garoter* i també d'un mirall, segons la profunditat, agafava dues o tres caixes de *garotes* i les duia a casa seva amb bicicleta. Allà al carrer mateix, al portal de casa, les venia per dotzenes. Tenia molts clients, al principi eren sobretot francesos, però aquest costum es va anar estenent i també hi anava gent de Palamós, fins al punt que "me'ls treien dels dits, vaja!". Dels comentaris del senyor Donjó es desprèn que l'ofici de *fer garotes* a l'Escala ha arribat a la fi, perquè "els claps de *garotes* ja no existeixen com abans".

Com es mengen

124. Tot i que les *garotes* no s'han comercialitzat a casa nostra fins fa pràcticament pocs anys, amb algunes excepcions com són els casos de Cadaqués, l'Escala, Dénia i probablement també l'Alguer, la gent de mar n'ha menjat ja des d'antic, tal com s'ha dit abans. I, encara ara, la manera que té més adeptes per a consumir-les, malgrat les noves i sofisticades receptes culinàries, és com ho fan els pescadors, o sigui: tan bon punt es treuen de l'aigua, es tallen amb un ganivet o unes tisores, es netegen amb aigua de mar, se suca el moll amb pa i s'acompanya amb un bon raig de vi negre, begut, si és possible, amb porró. Altres prefereixen el vi blanc o, fins i tot, el garnatxa, com succeeix a l'Alguer, que ací rep el nom de *vernatxa*. S'han de consumir en temps fred, o sia, des de mitjan desembre fins a la darreria de març,[80] que és quan són plenes, cosa que passa especialment en les nits de lluna plena. També són molt apreciades durant l'època que, segons els llocs, anomenen les minves, les calmes o les seques de gener, període en què la marea baixa i que també es relaciona amb una suavització

79. També anava a la teranyina i al palangre.

80. De fet també són bones en altres èpoques de l'any, però a l'estiu s'han de consumir tan bon punt s'extreuen de l'aigua, atès que si es deixa passar una estona "els òrgans interiors es destrien i supuren per entre les plaques calcàries de la clova i no són tan bons [els *oriços*] ni tan agradables a la vista: queden licuosos, desmaiats" a causa de la calor (Joan Rovira, carta del 17-2-1989); informació que corrobora Jaume Fàbrega (1993, 43). A l'Alguer, un pescador em deia que a l'estiu els *bogamarins* també són bons, però són dolços. Fins i tot hi ha qui considera que "la *garota* quan és més bona és al pic de l'estiu, l'únic defecte que té és una cosa, que tu has d'agafar les *garotes* i menjar-te-les al moment, perquè queden desfetes" (Jaume Guri, pescador de l'Escala, de 65 anys, entrevista feta el 7-9-1999).

de la temperatura.[81] Així mateix, solen dir que són més bones menjades al sol. En més d'una ocasió he sentit dir que aquesta menja "fa ressuscitar els morts"!!

125. Actualment hi ha *garotòfils* que en lloc de vi beuen cava o que fan servir una cullereta, estri que normalment la gent de mar rebutja, en lloc de pa per a recollir la part carnosa d'un color vermellós o ataronjat, d'altres hi afegeixen unes gotes de llimona. Es consumeixen normalment com a aperitiu o com a primer plat, però hi ha llocs, com a l'Escala, que també ho fan havent menjat o per a esmorzar, com he sentit dir a Xàbia i a Calp.

42. Guillotina

126. Els pescadors no sempre les mengen només amb pa i vi, sinó que a vegades les acompanyen amb botifarra negra, o negra i blanca, llonganissa, alls o cebes tendres, sucades amb sal i, en ocasions, en lloc de pa de pagès utilitzen coca de pa, com feien en una època no molt llunyana quan es reunien a l'hora de berenar (cf. Bettonica 1989, 44-45; Fàbrega 1990, 135; 1991, 5; 1993, 43; Ferrerós - Valls 1991, 23; Fort 1996, 44: 22; Juan Pérez [1997], 12).[82]

81. Vegeu la magnífica narració "Les minves de gener" de Josep Pla (*Les hores*, 1971, 58-63).

82. A més a més, he consultat altres articles com el de Joan Salvany: "Una menjada de garoines". *Butlletí* de "la Caixa", 132 (1982): 7-8; el de Robin Townsend: "La costa de les garotes", publicat en el suplement "Diumenge" del diari *Avui* (14-3-1993), i el ja esmentat "Els eriçons de mar". *Diari de Barcelona* (22-3-1987): 35. Com també les dades que en relació amb aquest assumpte em va brindar el professor Joan Rovira i Bastons en una carta datada el 17-2-1989.

127. A l'Escala vaig poder comprovar com un escalenc[83] feia servir una espècie de guillotina, dins una caixa de fusta, per a tallar les *garotes*, de manera que de la barca estant ja ens les podíem menjar. També he sentit que en altres llocs -l'Estartit, Palafrugell i l'illa Plana- utilitzen aparells especials, una espècie de tenalles, per a seccionar-les.

128. Josep Mallol (1985, 64) dóna a conèixer algunes receptes culinàries que, en altres temps, eren utilitzades pels pescadors del Port de la Selva. Entre les quals hi ha l'«arròs de pescador o arròs pobre» en què les *grotes* s'empraven com a condiment:[84]

> Quan els «terramanés» o pescadors petits els hi possaven dos dies de mal temps, que estaven a la calla sense poguer sortir a pescar [...] Anaven als racons del voltant de la cala que feien «garo» i sempre trobaven en aquell temps [...] alguna cosa per la dent, que solien dir.
>
> Ells feien quatre musclos i unes *grotes*, uns palordos i si tenien al viver unes galeres o unes cigales, ja tenien l'àpat [...].
>
> Trencaven les *grotes* i posaven els molls a un plat. Netejaven els musclos, les galeres i cigales si les tenien hi ho posaven a un altre plat quan era ben net. Si no tenien d'aquests petits crustacis, agafaven anxoves i les netejaven deixant-les amb aigua per dessalar.
>
> Llavors agafaven l'olla, la posaven amb oli al foc i començaven fent un sofregit d'all; un cop fet si tenien palordos, galeres, bujies o cigales, les feien sofregir i quan venien vermelles hi tiraven un raiget d'aigua i tot seguit l'arrós i donaven dos tombs pel sofregit i afegien l'aigua necessària per fer el dit arrós.
>
> Quan faltava poc per l'arrós ser cuit, hi posaven els musclos, moll de *grota* i les anxoves trocejades.
>
> Si no tenien cap crustaci al viver, també el feien amb el marisc sol. Vos adverteixo que no hi havia tall, però de gust era immillorable.[85]

---

83. El senyor Salvador Feliu. La fotografia de la guillotina va ser feta el dia 14-4-2001 a les seves drassanes .

84. La transcripció és literal.

85. El senyor Josep Clos em manifestava que actualment a l'Escala es fa arròs amb molls de *garotes* i patellides.

Manifestacions literàries sobre l'*eriçó de mar*

129. També diversos literats del proppassat segle es van fer ressò de la *garota*. Així Víctor Català (1950, 247) descriu la destresa de la gent de mar per a preparar-se aquest delitós àpat:

> La dona tragué d'una cabassa mig pa i un ganivet oscat i es posà a mig partir *garotes*, apuntant-les sobre un cantell esmussat de l'escull. Amb una gran llestesa, escurava de la farda que l'omplia una de les meitats, deixant en descobert les belguetes[86] color de taronja o d'albricoc madur dels molls, simètricament enganxats en la llisor perlina de la conca interior i després se'ls enduia tots alhora amb la ferma llepada d'una bona mossegada de pa.

130. L'escriptora de Dénia Maria Ibars detalla, en la seva obra *Vides planes* (1962, 142), un esmorzar amb *eriçons* a la vora del mar:

> En unes fogueres lleugeres torraren uns metres de budellet que s'arronsava amollant la medul·la apetitosa, i polp sec, i "capellanets" que alternaven amb pa moll carregat de la polpa roja de l'*eriçó*, obert acuradament per la part més arrodonida, amb tisores, clavant la punta afilada per l'òscul, únic punt no cobert per corfó calcàric.

131. Pel que es desprèn de la lectura de l'obra de Josep Pla, el nostre admirat escriptor de Palafrugell, podem adonar-nos que s'arrenglera entre els qui no aprecien gaire el sabor de les *garoines* o *garotes*. Vegem-ho en el paràgraf següent de "Bodegó amb peixos" (*Aigua de mar*, 1969, 50):

> [...] Les *garoines* (o *garotes*), que es cullen amb les baixes mars de les minves de gener i es mengen amb pa i vi negre, són molt apreciades per uns i menys pels altres. La seva dolçor intrínseca, al meu entendre, els fa perdre sabor i interès.

---

86. El sentit que interpreto que l'autora ha volgut donar a *belguetes* és el de la forma estreta i llarga que tenen les gònades de la *garota*, potser comparant-lo amb el valor que trobem de *belga* en el *DCVB* (II: 410, s.v. 2): "Llenca, tros llarguer. «Una belga de terra» (Labèrnia Dicc.)".

Cal dir que l'ús que fa ací Víctor Català de *belguetes* té una certa analogia amb el de *llengües* a l'Alguer (vegeu § 142) i de *llengüeta* a Benicarló (vegeu § 144).

132. En la narració "Les minves de gener" (*Les hores*, 1971, 58-63), Josep Pla insisteix en el gust fat de les *garoines*, tot i reconèixer les seves qualitats:

> Les *garoines* no s'han pas de cuinar. Cal collir-les vives, quan són arrapades als rocs del coster, i obrir-les de bat a bat. El que tenen a dins, que és vermell, és bo per a menjar. En aquesta època de les minves, són plenes: contenen l'alimentació màxima. (pàg. 60).

> Jo n'he menjats [d'*eriçons*] en aquests temps. El que tenen a dins és prou apreciable, sobretot per a les persones a qui agraden les coses que tenen gust de mar. Però potser el que donen aquests crustacis -sospito que són crustacis- és una mica dolç i fat. És una cruesa visceral que no té picant. (pàg. 61).

Encara, en aquesta mateixa narració, Pla se sorprèn de veure com a Cadaqués es mengen les *garotes* amb pa: "Jo no havia vist mai menjar marisc amb pa." (pàg. 61).

133. En canvi, en l'obra *Cadaqués* (1947, 198-199), Josep Pla pondera decididament l'exquisidesa de les *garotes*:

> La *garota* és un fruit de mar exquisit i contràriament al que diuen molts llibres, és totalment comestible: no solament el coral (glàndules sexuals) -substància roja adherida al fons de la clova en forma d'estrella regular- és la part considerada comestible, sinó la part negrenca té també molt de sabor. Es mengen, generalment, crues, amb una gota de vinagre, un pols de pebre bo, pa i vi. [...] Després, amb una cullereta es cull la substància sòlida, sobretot el coral, que és una delícia.

I també hi fa referència en una aportació anterior. El dia 26 de juny de 1918, quan Pla tenia 21 anys, escrivia en el dietari de la seva joventut:

> El meu germà es descalça i cull unes *garotes* en els niells immediats -*garotes* que mengem, obertes amb una pedra, amb una llesca de pa i una mica de vi. Exquisides.

Publicat, amb el nom d'*El quadern gris*, per primera vegada l'any 1966.[87]

134. El també palafrugellenc, l'escriptor Josep Martí, àlies "Bepes", lloa les excel·lències de les *garoines* en l'obra *Palafrugell: parada i prosa* (1959, 45):

> Trobareu pocs menjars que resisteixen la comparació amb una menjada de *garoines*, per les minves dels mesos freds, un dia de sol. Per portar a cap aquest deliri gastronòmic no calen taules amb flors, camarers mudats ni coberts d'argent. N'hi ha prou amb una cistella de *garoines* -femelles, per més justesa-, unes estisores per obrir-les d'Est a Oest, aigua de mar a mig metre de la sorra, per rentar-les, unes llesques de pa del dia i un porró de vi negre i aspre. Aquests factors sumats, fan, diuen els socis de la *garoina*, la felicitat.

135. En el mateix sentit que "Bepes", el gallec Julio Camba (1968, 116) fa una autèntica exaltació de l'*eriçó de mar*:

> El *erizo* es un extracto de mar, un hálito de borrasca, una esencia de tempestades. Al primero que uno se toma, la boca no se le hace simplemente agua: se le hace agua de mar, con todos los olores y los sabores marinos. Y después de tomarse quince o veinte docenas -porque el tomar este marisco no es comer ni beber, sino respirar en pleno océano-, la más fina langosta le sabrá a uno a galápago y las mejores almejas a neumático de automóvil.

136. De l'escalenc Francesc Serrats (2003, 178) és aquest fragment:

> L'avi Xicu surt, s'atura al dintell i mira al cel. És ben serè, el sol enlluerna i ni un alè d'aire. Quin matí tan bonic! Un matí com fet exprés per menjar *garotes* a vora mar damunt les roques, *garotes* que tenen aquell gust tan fort de marisc i porten iode i fòsfor, i reforcen el cervell.

87. N'he consultat l'edició 10è aniversari (1992, I: 94).

137. Finalment, Anna Maria Dalí (1988, 61), germana del genial pintor, escriu:

> Les *garotes* ens agraden amb deliri perquè les considerem un menjar únic. És tan viu el gust que s'experimenta menjant-les i el plaer de digerir-les que no les podem comparar amb cap altra menja ni beguda.[88]

Noms comuns de les gònades de l'*eriçó de mar*

138. La part comestible de les *garotes* rep al llarg de les nostres costes diversos noms. Així ja he citat *moll* al Port de la Selva (Mallol 1985, 64) i a l'Escala (Víctor Català 1950, 247),[89] i també l'he enregistrat a Llançà i a Cadaqués, mentre que en alguns ports del País Valencià en diuen *molla* o *molleta* a Benicarló, *molla* a Torreblanca, al Grau de Castelló i a Dénia,[90] on també és anomenada *polpa* (§ 149).

139. Joan Coromines (*DECat*, V: 751-752*b*, s.v. II) afirma que *moll* prové d'un llatí vulgar *MEDŬLLUM, i que originàriament té el valor de 'medul·la, moll de l'os', però que se n'ha cobert d'altres, com el de la 'part mengívola d'un marisc' al Port de la Selva. El femení *molla* (< llatí MEDŬLLA), sempre segons Coromines (*loc. cit.*), es manté, d'una manera general, amb més vitalitat i més accepcions al País Valencià, i, entre d'altres, s'aplica a una cosa que té molta polpa o substància, com la part mengívola d'un mol·lusc: "la clòtxina és una que trau poca *molla* [...]" (Palmar de l'Albufera). La datació més antiga en què he llegit *molls* és de l'any 1920 en la narració "El fantasiaire" de l'escalenc Francesc Serrats:

> Amada si ho volies, sé un aixàm de *garotes* de *molls* vermells com els teus llavis, vols venir-hi?... (*Costa Brava*, núm. 11, 15-1-1920: 5).

---

88. Informació que em va fer a mans el Dr. Amadeu-J. Soberanas.

89. Mot que em van corroborar els diversos pescadors que vaig entrevistar en aquesta localitat (5-6 i 7-9-1999) i també el senyor Josep Clos (vegeu n. 85) .

90. Informació de M. Roser Cabrera (vegeu § 164).

140. Un altre terme molt utilitzat és *ou* o *ous,* que he anotat al Port de la Selva,[91] Cadaqués, Roses, Llafranc, Palamós,[92] Sant Feliu de Guíxols, Lloret de Mar, Badalona, Vilanova i la Geltrú, Tarragona, Cambrils, Vinaròs, Benicarló, el Grau de Castelló, Calp, Altea, Benidorm, la Vila Joiosa, Santa Pola, l'illa Plana i l'Alguer (Sanna 1988, 142, s.v. *bogamarí*). En les localitats de la Marina Baixa d'Altea i Benidorm, també he sentit *ouets*.[93]

141. Pel que fa als diccionaris històrics (Aguiló, Balari, *DCVB*, *DECat*), només Aguiló (1924, V: 265-266, s.v.) cita una accepció molt propera a la que comentem, la d'*ous* de peix: "els que es troben apilotats dintre dels peixos". Encara que en un altre sentit i amb el recurs estilístic de la metàfora, llegim que quan arriben les minves de gener els *oriços* "són plens com un ou" (Palamós) (*Proa* v. 1960),[94] la qual cosa també he sentit a Cadaqués: "les *garotes* van plenes com un ou". Amb aquest mateix valor cal interpretar les frases de dos pescadors d'Altea, quan em comentaven que el millor temps per a menjar *olletes* és "al giner, que és quan estan ouades, febrer i març" o bé "en el mes de giner, que és quan ella està ouà".[95] A Calp un pescador em deia "estan ouades, estan bones, pero serà perqué estan plenes".[96]

---

91. Carta de Josep Mallol (20-1-1989), a qui agraeixo la copiosa informació que em va trametre sobre les *garotes*.

92. Carta del professor Joan Rovira (17-2-1989).

93. Totes aquestes dades, com també les anteriors de *moll, molla* i *molleta*, llevat de les que s'esmenten acompanyades de referències bibliogràfiques o en nota a peu de pàgina, van ser recollides mitjançant entrevistes dutes a terme en cadascun d'aquests ports, que no detallo per a fer més àgil la lectura d'aquests paràgrafs.

94. I també Joan Rovira (carta del 17-2-1989).

95. Entrevistes fetes el dia 15-9-1999.

96. Enquesta duta a terme el dia 17-9-1999.

142. A l'Alguer efectivament vaig recollir alguna vegada el mot *ous* i un sol cop *llengües*, però majoritàriament parlaven de *lo bo* [lu βɔ] del *bogamarí*,[97] terme que també he pogut llegir a la revista *L'Alguer:*[98]

> [...] Una volta oberts s'eixuquen amb algua de la marina i se mengen «*los bons*» o los *ous* amb coc moll i vi nou (núm. 44, gener-febrer 1996: 22).

143. Ací *bo* (< ll. BŎNUS, -A, -UM) s'ha substantivat, tal com indica l'accepció 2 del diccionari de Sanna (1988, 141, s.v.[1]), en què té el valor de 'part menjable d'una fruita, d'una verdura, etc.', i on llegim l'exemple següent: "Lo *bo del bogamarí* són los *ous*." Aquest significat també el trobem al Principat, Mallorca i Menorca (*DCVB*, II: 529, s.v. IV, 1), però amb un sentit més restrictiu, car es refereix únicament a la part interior i comestible de la fruita seca i a Catalunya també fa al·lusió a la fruita de pell blana.

144. A Benicarló el senyor Arayo, d'uns 50 anys, que va tenir l'amabilitat d'acompanyar-me per presentar-me un pescador, m'explicava que els únics que allà mengen *capellanets* són els francesos, "mengen la *molleta*, quan estan plens tenen com una *llengüeta* [...]". Aquest valor de *llengüeta* i de *llengües* a l'Alguer prové de comparar la forma de la llengua amb la dels òrgans genitals de l'equinoïdeu. Aquesta accepció no l'he trobada documentada en cap diccionari.

145. A l'Estartit he aplegat fins a tres denominacions distintes: *babó*, *coral* i *lletons*. Audivert (1971, 254) explica que "la gent en diu els «*lletons*», o sigui els *ous*", d'aquella part que es menja de les *garotes*. També he pogut llegir "la ingesta d'uns *lletons* vermellosos de *garoina* [...]"[99] a Palafrugell.

---

97. Enquestes efectuades els dies 30 i 31-7-1997.

98. Article "Un temps a l'Alguer se menjava...", de Miquel Fort.

99. Santi Massaguer: "La cuina de Palafrugell", dins *La Garoinada: la cuina de Palafrugell.* Palafrugell: Baix Empordà, 2001, 18.

146. Segons Joan Coromines (*DECat*, V: 172*b*-174*b*, s.v. *llet*), *lletó* és un derivat de llet que prové del llatí vulgar LACTE (llatí clàssic LAC, LACTIS), mentre que per a Alcover - Moll (*DCVB*, VI: 964, 1, s.v. *lletó, -ona*) l'origen d'aquest mot és el llatí *LACTŌNE, que tindria inicialment el valor de 'l'animal que encara mama, o acabat de desmamar'. El sentit que ací comentem, no documentat en cap diccionari, és una extensió de 'lletó de peix', o sia una "porció blanquinosa que es troba dins els cos de certs peixos (Camp de Tarr., Val., Eiv.); castellà *lechecilla, hueva.* Aqueix llenguado té bons *lletons*" (*ibid.*, s.v., 4). Tant Alcover - Moll com Joan Coromines (*ibid*., 174*b*) citen, com a exemple més antic d'aquest significant, el que dóna el *Gazophylacium...* (1696) de Joan Lacavalleria, però que ja està documentat en l'adaptació catalana del *Lexicon* d'Elio Antonio de Nebrija, feta per l'augustinià Gabriel Busa, i publicada l'any 1507: "*Lactes piscium.* per los *lletons* de pex".

147. En el mot *babó* s'ha produït un canvi fonètic a partir de *bagó*, és a dir que la *g* ha esdevingut *b*, fenomen que és conegut per equivalència acústica, en no formar part d'una llei o tendència regular, i que Joan Veny tracta extensament en "L'equivalència acústica B = G en català..." (2001*a*, 94-131). Justament entre els exemples que cita Veny en aquest article hi ha: "*bagó* (< probablement *abegot*, per metàfora i canvi de sufix) > *babó, babon, bobó, bobon* [...]" (pàg. 103). *Bagó* té el valor de 'gra de raïm' a diverses localitats del Principat (cf. *Diccionari Aguiló*, I: 171, s.v.; *DCVB*, II: 209, 1. s.v.; *Tresor*, II: 14, s.v. 1), com també *babó*: "Gra de raïm (Tamarit de la L., Peralta). V. BAGOT" (*DCVB* II: 190, 1. s.v.). D'on, possiblement, per comparació, ha passat a designar la gònada de l'*eriçó de mar*. Aquesta hipòtesi queda força més fonamentada pel fet que a Arenys de Mar em van donar el nom de *raïms* per a anomenar la part mengívola de l'*eriçó*. No he trobat cap d'aquests dos mots documentats amb aquest sentit.

148. A Palamós les gònades del nostre animal marí reben també diverses denominacions. Abans ja m'he referit a *ou* i *ous*, però, a més a més, a Cala Estreta (28-2-1997) vaig sentir *monjos* (< ll. v. MONĬCU < ll. tardà MONĂCHUS). La motivació d'aquest significant prové de la similitud que té la forma de la substància comestible de l'*eriçó* amb el *monjo* de la taronja,

altrament dit *grell*, *grill* o *galló*, d'on, pel mateix mecanisme que *monjo*, tenim *gallonet* a l'illa Plana.[100]

149. D'altra banda, la revista *Proa* de Palamós (v. 1960) cita *polpa*, nom que també recullen diversos literats, com la deniera Maria Ibars (1962, 143, vegeu § 130): "*polpa* roja de l'*eriçó*"; el mallorquí Baltasar Porcel (1970, 143): "[...] amb un ganivet, obria els *eriçons de mar* i es menjava sa *polpa* roja [...]"; el barceloní J.V. Foix, a *Darrer comunicat* (1981, 177):[101] "[...] el ganivet [...] tantost fa olor de fruita camosa, tantost de tripa de vedell, ara de peix fresc, ara de *polpa* de *garota*, adés d'olis mal refinats", i el blanenc Joaquim Ruyra (1920, 30): "De vegades, al llençar els que ens semblaven massa petits [*soïssos*], se n'esbadellava algun, i son suc i sa *polpeta* vermella s'esmunyien a l'aigua [...]."

150. *Polpa* prové del llatí PŬLPA 'carn' i 'la part carnosa, blana, d'un fruit o llegum' (cf. *DCVB*, VIII: 746, s.v. *popa*; *DECat*, VI: 659, s.v.) i, per extensió, ha pres aquest valor no documentat tampoc en els nostres diccionaris.

151. A Sant Carles de la Ràpita, el senyor Joan Brunet,[102] de 80 anys, m'explicava:

> Los trencàvem [els *eriçons*] i li ficàvem una mica de sal dins, sortia una mica de *rovell d'ou*, semblava un *rovell d'ou* i ens lo menjàvem amb una cullereta i el trobàvem ben bo, però no era una cosa habitual.

100. Enquesta feta el dia 14-9-2000 per Francesc Xavier Llorca.

101. Publicat dins *Diari 1918*. La primera edició de *Darrer comunicat* és de 1970. Barcelona: Edicions 62.

102. Entrevista duta a terme el dia 8-7-2000.

152. A Xàbia aquests òrgans interns es denominen *corals*,[103] significant que ja he esmentat abans a l'Estartit i que també recull Josep Pla (vegeu § 133). També a Xàbia he sentit la variant palatalitzada *corall*.[104] Ja se sap que el *coral* més conegut és de color vermell i d'ací que, per metàfora, és possible que hagi pogut donar nom a la substància granulosa de l'*eriçó de mar* que, quan té un to vermellós, és molt apreciada. Tant Alcover - Moll (*DCVB*, III: 511, s.v. *coral* o *corall*) com Joan Coromines *(DECat*, II: 921*a*, s.v. *corall* o *coral*) donen alguns exemples d'aquest ús figurat, i l'eminent etimologista barceloní afegeix que també rep aquest nom "algunes fruitetes d'un color vermell encès", com l'arç a la Baga de l'Alta Cerdanya, significat que té força relació amb el nostre.

153. Jaume Fàbrega (1993) fa esment d'una bona colla de significants per a anomenar les gònades de l'*eriçó de mar*, però sense localitzar-los: *tires, lleumes, perles, ous, rovells, ouades, lletons, coralls* i *gemmes*. Si deixem de banda els ja comentats *ous*, *rovells, ouades,*[105] *lletons* i *coralls*, de la resta de noms no n'he enregistrat cap enlloc.[106] Posteriorment Fàbrega (2002, 86) les anomena també *berles*, en dues ocasions, en una recepta de nom "Pa amb *garoines*":

> [...] amb un tros de pa, a manera de cullera, agafeu-ne el moll -les *berles*- i menjeu-vos-el. Tradicionalment s'acompanya amb vi negre. Un cava, a l'estil de Cuixat, és excel·lent.
> O, simplement, agafeu les *berles* -corall- de la *garota* i poseu-lo damunt una llesca de pa.

---

103. Informació que també dec a M. Roser Cabrera i que, més tard, vaig poder corroborar en una enquesta efectuada en aquesta població (17-9-1999).

104. En una altra entrevista efectuada en aquest mateix port (31-8-2000).
Aquesta variant palatalitzada també es troba en l'article "Eriçons de mar". *Diari de Barcelona* (22-3-1987): 35, i en el poema *Romanç del comiat*, del professor palamosí Joan Rovira, inclòs en els annexos d'aquest treball. Tot i que en aquests versos:

"sacrificàvem mil *groines*
vermelles com el corall,"

sembla que l'autor es refereix al color de la clova i no al de les gònades d'aquest animal marí.

105. Encara que, per les dades aportades, considero que *ouades* té el valor de 'ple d'ous' (vegeu § 141).

106. Pep Palau (1998, 113) també cita alguns d'aquests noms: "Els *ous*, també anomenats *gemmes* o *coral*, o *rovells*, o, en un abús de franquesa, *caviar*, són doncs l'element nutritiu de l'animaló."

154. Amb aquest valor, *berles* també està documentat per l'escriptor ganxó Josep Cullell-Ramis (1999, 67), quan, tot referint-se a l'*oriç de mar* a les *rías* gallegues, explica que la gent de mar que no està gaire avesada al gust d'aquest equinoderm li produeix una certa repugnància:

> aquelles *berles* d'un roig escarlata de delícia s'amaguen sovint sota una quantitat respectable de material que aquell organisme ha d'expulsar, del seu interior, a manera d'excrement.[107]

155. El mateix Cullell-Ramis (2004, 135)[108] dóna una altre valor de *berles* en un fragment de caire més líric:

> Tot es projecta sobre la llenca marina que separa les dues ribes damunt la qual un espurneig constant de blaus desmaiats es barreja amb fines *berles* daurades.

Com també en aquest poema de Joan Montalà (2001, 65):[109]

> Un vel per a Polímnia
> XXX
> [...]
> Jo escolto l'altra,
> imperiosa, de partir la lluna
> en *berles* de poc plat, passar de fira,
> profit de festa endins. [...]

---

107. A Sant Feliu de Guíxols, a la pregunta: "Quin és el nom de la substància que es menja de l'*oriç*", de les tres persones que vaig enquestar dues em van respondre *ous* i una, *lletons*.

108. *Geografia d'Homer*. Biblioteca Serra d'Or, 328. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

109. *Obra poètica*. Biblioteca Serra d'Or, 268. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Berles, amb aquest sentit de 'petita porció', l'he llegit, així mateix, en un receptari del segle XVIII:

> De les escarxofes
> [...] Si les escarxofes són molt grosses, ne faràs quatre *berles*.[110]

156. En el *Tresor* (IX: 247, s.v. *lluquet*) hi ha el refrany següent, que Antoni Griera situa també a Sant Feliu de Guíxols: «"D'un lluquet en fa tres *berles*": dóna molta importància a una cosa que no la té.»[111]

157. Alcover - Moll (*DCVB*, II: 444, s.v.) defineixen així *berla*: "Part petita d'una cosa, estella, tall (Empordà, Solsona, Cardona, Tremp, Ll., Val.); cast. *tajada*." I opinen que aquest mot, com també *esberla* (III: 160, s.v.), provenen possiblement "d'una arrel onomatopeica **brl-**, expressadora d'una ruptura violenta".

158. Joan Coromines (*DECat*, III: 439*b*-442*b*, s.v. *esberlar*) -ací *berla* amb el sentit de 'ventalla d'una porta'- rebutja la proposta d'Alcover - Moll. L'eminent filòleg admet que l'origen d'*esberlar* i *berla* és obscur i fins i tot expressa que la seva hipòtesi que «puguin venir del llatí VĬRGŬLA 'branqueta', 'vareta' i d'un derivat *EXVIRGULARE, que hauria de significar 'estellar', d'on 'estavellar, partir'», és incerta.

159. La primera atestació que he trobat de *berla* és la del diccionari d'Esteve (1803-1805, I: 92, s.v.), dada que coincideix amb la del *DECat;* aquest lema el remet a *esberla*, que és defi-

---

110. Francesc del Santíssim Sagrament: *Instrucció breu i útil per los cuiners principiants segons l'estil dels carmelites descalços: receptari conventual del segle XVIII.* Ed. a cura de M. Mercè Gras i Agustí Borrell. Biblioteca Serra d'Or, 330. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.

111. En una conversa telefònica mantinguda amb el guixolenc Joan Soler, de 92 anys, en què li vaig preguntar si havia sentit *berles*, em va respondre que sí, com a sinònim d'esquitxades i, tot seguit, va afegir "com esberlar" (28-10-2010).

nit d'aquesta manera: "èl trosset de fusta, canya &c. que s' separa del tros principal". I encara hi ha una entrada secundària d'*esberla*: "esquerda" (*ibid*., 320-321, s.v.).

Llocs del nostre litoral on es mengen

160. Cal aclarir que, ara com ara, són molt més nombrosos els llocs de la nostra geografia, àdhuc els del litoral, on els *eriçons de mar* no es mengen. Així, segons les meves dades, només es frueix d'aquesta menja a la zona litoral i prelitoral de la Catalunya del Nord i del nord de Catalunya fins a Tossa de Mar;[112] a Arenys de Mar i a Barcelona, per bé que només a restaurants de gran categoria i alguns d'especialitzats en marisc; també en diverses zones del litoral alacantí (Ballesteros - Garcia Rubies 1987, 325-327)[113] i concretament, com he pogut comprovar, a Dénia, Xàbia, Teulada, Moraira, Benissa, Calp, Altea, Benidorm i l'illa Plana. A les Illes Balears, també se'n mengen, però no sembla que sigui un hàbit gaire arrelat.[114] A l'Alguer "tots el mengen rics, pobres i senyors", com diu la cançó,[115] consum que queda re-

112. El senyor Telm Zaragoza, aleshores batlle de Tossa, m'informava (17-4-1999) que abans es valorava molt poc el *bogamarí*, en canvi ara els tossencs s'han aficionat molt a menjar-ne. El mateix senyor Zaragoza em comentava que quan feia de pescador "n'agafava amb sa xarxa, els netejava" i que, a més de menjar-los de la manera tradicional, també "els posava a s'arròs".

113. Així mateix, aquests autors indiquen que se'n consumeixen a Catalunya des del Cap de Creus fins a Blanes (pàg. 325). Tanmateix, a la zona sud de l'anomenada Costa Brava (Lloret, Blanes) cap de les persones consultades m'ha informat que se'n mengin actualment, llevat del pescador lloretenc Joan Sala i Lloberas, de 75 anys, que en preguntar-li si menjaven *oriços* a Lloret de Mar em va respondre: "Aquí segur que no, eh! Ara, menjar-ne, jo en menjava més que no pas de peixos, eh!" (18-3-2000).

114. Segons el meu amic Diego Robles (a.c.s.), consumien *bogamarins* de manera esporàdica a la zona nord de l'illa de Mallorca.

A l'estiu de 2008, vaig coincidir amb un matrimoni de Palma de Mallorca en una casa rural de Camprodon, i la senyora, d'uns 40 anys, em va afirmar que sí que en mengen "amb sa cullera" i a Menorca "amb s'arròs".

En l'entrevista que vaig efectuar (13-8-2000) al senyor Joan, pescador de 78 anys, a la Colònia de Sant Jordi, em va manifestar que sí que en menjaven, però que ell no ho havia fet mai i que aquells que ho feien s'ajudaven d'una cullera.

L'*EEiF* (s.v. equinoïdeus) diu que les gònades madures dels *bogamarins* "Es mengen crues, vora mar, amb unes gotes de llimó. També es poden consumir bullides, amb truita o fer amb elles salses pel peix o la carn." Aquesta enciclopèdia no precisa, però, si són els eivissencs o els formenterencs els que els mengen de les distintes maneres que ho explica o bé si fa al·lusió als francesos i catalans que considera que són els principals culpables de l'escassetat d'aquest animal marí en aquelles costes.

115. "Pescador de bogamarí", paraules i música d'Antoni Cao, *L'Alguer*, 80 (gener-febrer 2002), i que incloc en els annexos d'aquest treball.

flectit en una àmplia bibliografia (*DECat*, II: 35b, s.v. *bogamarí*; Sanna 1988, 142, s.v. *bogamarí*),[116] així com en les enquestes que vaig efectuar en aquest port de l'illa de Sardenya.[117]

161. Com a exemple del consum d'*eriçons de mar* en algunes poblacions, puc citar els comentaris que em va fer personalment Joan Ortensi, vell pescador de Roses: "Aquí hi ha una gran afició a menjar *garotes*. Es mengen ja ara [desembre], com a aperitiu i sempre són plenes de la part de la lluna plena." I també el que em va escriure Joan Rovira de Palamós: "Cada diumenge, si fa bon temps, tota la costa local [...] des de Roques Planes, més enllà de Torre Valentina, fins a Cap de Planes, a la vista de Llafranc, s'omplena de grups de menjadors de *groines*."

Menja tradicional

162. La menjada de *garotes* ha arrelat tant en alguns indrets que ha esdevingut pràcticament una tradició i les *garotes* un plat típic. Així, Rosa Gispert de Cadaqués m'informava que a la seva vila des de fa molts anys:

> Després de carnaval, el dia d'anar a enterrar la sardina, el dimecres de cendra, tot el poble va a ses platges i menja *garotes*. Les agafen a les roques i les tallen amb un ganivet o tisores. Això vol molt de vi, i amb una mica de pa es suquen els ous.

116. I també en els articles d'Oriol Pi de Cabanyes "L'Alguer revisat". *Avui* (5-9-1987): 11, i de Miquel Fort "Un temps a l'Alguer se menjava...". *L'Alguer,* 44 (gener-febrer 1996): 22.

117. A set pescadors del 30 al 31 de juliol de 1997.

D'altra banda, he pogut comprovar que en alguns indrets, no mencionats fins ara, també mengen *eriçons de mar*, encara que no sigui gaire habitual, com ara Arenys de Mar (deixant de banda els restaurants),Vilanova i la Geltrú, on, segons el meu informant, "ara sí es comencen a menjar i a vendre, però la gent de mar no se'n mengen gaires"; també en alguns ports de la part septentrional del País Valencià, com Vinaròs i Benicarló, on alguns informants em van respondre que allà no mengen *eriçons* i d'altres que sí, cosa que també sembla succeir a la Vila Joiosa i Santa Pola, ja al sud de la costa valenciana; o bé com ocorre a Cambrils, on els pescadors i mariners no en consumeixen, mentre que sí que ho fan els "vileros". Aquest cas és molt similar al del Campello, on m'explicaven que els pescadors no en mengen mai, però, en canvi, sí que ho fa la gent de l'horta.

Una altra data típica a Cadaqués per a menjar *garotes* és el dia de Sant Sebastià (20 de gener).[118]

163. En una estada a Palamós (octubre de 1987), el llavors regidor de Cultura, Jordi Iglésies, em comentava: "Cada any, el diumenge després de Reis, els pescadors van a pescar *oriços*, i fem una oriçada a la platja; ens els mengem al natural amb pa i vi." Aquesta dada me la va confirmar posteriorment Joan Rovira: "El primer diumenge després de Reis, a S'Alguer es fa una menjada multitudinària. Tothom hi és convidat i se'n devoren uns quants milers."

164. M. Roser Cabrera em va explicar que a Dénia l'*eriçó*:

> És un plat típic especialment a les calmes de gener. La gent va a pescar-los a les roques. Alguns els venen per dotzenes, altres se'ls mengen. Els tallen en estisores per la meitat, treuen el caldo i després es mengen la molla en una cullereta o bé sucat en una closqueta de pa.[119]

165. Hi ha també alguna població, com és el cas de l'Escala, on certs costums s'han perdut a causa, sobretot, de l'evolució social, com era la de menjar les *garotes* al carrer, al portal de les cases, compartint l'àpat amb els veïns.[120]

---

118. Entrevista efectuada a Cadaqués el dia 14-10-2000, i també ho esmenta Jaume Fàbrega (1992, 23-24).

119. Posteriorment, M. Roser Cabrera va escriure a *La Dénia marinera* ([1998], 4):

> Cap al mes de gener, a les calmes o minves de gener és la millor època per a menjar l'*eriçó*, *Paracentrotus lividus*, perquè està molt ple. És el sabor preferit pels deniers. No hi ha una reunió amistosa o familiar que no estiga acompanyada per una font d'*eriçons*. Es tallen per la meitat amb unes tisores i es mengen crus, ajudant-se per una crosta de pa o una cullereta. Es compren i paguen per dotzenes. Al llarg del moll es poden veure els cabassos plens d'*eriçons*, venuts generalment pels mateixos que acaben d'agafar-los entre les roques.

120. Entrevistes fetes al pescador escalenc Joaquim Donjó (16-12-2000 i 14-4-2001).

Anem a fer...

166. Acabo de citar que, a Palamós, l'acció de menjar els *oriços* és coneguda mitjançant la perífrasi "fer una *oriçada*". Aquest tipus de construcció, amb el verb *fer* i un substantiu més el sufix *-ada*, que té el valor de 'conjunt de menjar que un grup de persones consumeix d'un cop',[121] és utilitzat també al Rosselló i a Llançà ("anem a fer una *engarotada*"),[122] a altres ports de l'Empordà ("fer una *garotada*") i a les localitats del Baix Empordà en les quals el nostre equinoderm rep el nom de *garoina* ("*garoinada*").[123] Una excepció a aquesta regla, la trobem a l'Alguer on aquest acte rep el nom de *sagra del bogamarí* (Fàbrega 2002, 87).

167. La primera *garotada* de la qual tinc notícia és la que el pare de Salvador Dalí va organitzar l'any 1917 per celebrar el primer èxit acadèmic del seu fill quan només tenia tretze anys (A. M. Dalí 1988, 61).

Comercialització

168. El fet ja comentat que només es consumeixen *eriçons de mar* en unes zones concretes de la nostra geografia es reflecteix en la seva comercialització més aviat escassa, almenys d'una manera oficial, tot i que cada vegada és més habitual trobar-ne a les llotges i mercats del litoral, molt especialment, i ja des de fa anys, de la contrada de la Marina Alta (Dénia, Xàbia...).

---

121. Vegeu Pompeu Fabra: *Gramàtica catalana* (1968, 121), i Josep Ruaix: *El català en fitxes/3*. 2a ed. Barcelona, 1979, 24. En altres obres no he trobat aquest valor del sufix *-ada,* com en la *Gramàtica històrica catalana* de Francesc de B. Moll, o bé en el *Diccionari de formació de paraules* de Lluís López del Castillo (2002). En el *Diccionari de la formació de mots* de Jordi Bruguera (2006, 66) apareixen termes com *arrossada, calçotada, castanyada, costellada*, etc., però inclosos dins un concepte més ampli: "Substantius col·lectius o que expressen abundància, intensitat o plenitud del que indica el primitiu, a partir de substantius."

122. Carta de Jacques Centelles (14-12-1993), a qui regracio totes les dades que m'ha facilitat, i entrevista efectuada al pescador Rogelio Garriga de Llançà (11-3-2000).

123. Des de fa gairebé dues dècades, el Patronat de Turisme de Palafrugell, amb el títol *La Garoinada. La cuina de Palafrugell*, en promociona el consum mitjançant l'oferta d'uns menús a base de, òbviament, *garoines* i altres productes del país, a diversos restaurants de la contrada, com també a través d'activitats turístico-gastronòmiques.

169. Segons el Mercat Central del Peix de Mercabarna, l'any 1993 se'n comercialitzaven entre 500 i 800 kg entre gener i abril, i el preu de venda del majorista oscil·lava entre 300 i 400 ptes./kg (Ballesteros 1993, 9).[124] A Roses es pagaven, l'any 2007, a la ratlla de sis euros el quilo,[125] i a Dénia, a causa de la sobreexplotació de l'*eriçó de mar*, l'any 2005 s'arribava a pagar fins a dotze euros la dotzena!!, i n'havien d'importar de Galícia.[126]

Altres llocs on es consumeixen els *eriçons de mar*

170. Fora del nostre àmbit geogràfic, els *eriçons de mar* són molt apreciats a Astúries (Ballesteros - Garcia Rubies 1987, 327; E. de Juana - J. R. de Juana 1987, 260), on, segons Emilio Barriuso (1986, 423), se'n consumeixen en grans quantitats, acompanyats sovint de sidra natural. Així mateix, Jaume Fàbrega (1991, 5; 1993, 43) indica que en aquell Principat se solen bullir abans de consumir-los. També se'n mengen a Cadis i a Algesires, encara que només per les festes de Carnaval, i a Galícia, per bé que ací prefereixen altres "fruits de mar", com dirien els francesos (Ballesteros - Garcia Rubies *loc. cit.*).

171. A França, com s'ha comentat més amunt, gaudeixen d'un gran prestigi, sobretot a la Provença i a París, fins al punt que n'importen d'Irlanda, Grècia, Catalunya (Davidson 1980, 250; Ballesteros - Garcia Rubies *loc. cit.*; Le Direach i altres 1987, 332 n. 27) i també de Galícia.[127]

---

124. No m'ha estat possible d'aconseguir dades més recents.

125. Perxés, Víctor. "Roses defensa l'únic garoter professional que té enfront dels furtius: Joan Solà pesca garotes a pulmó lliure des de fa vuit anys" [article en línia]. *RosesDigital*: 21-2-2007. [Data de consulta: 11 de novembre de 2008].
<http://www.rosesdigital.com/default_noticies.asp?opcion=not&pg=1&menu=menu1&idN=6173&idioma=&pagina=lanoticia&AA=LEER>

126. "(25/03) La falta d'eriçons a Dénia obliga al sector de la restauració a adquirir-los a Galícia" [article en línia]. *Vilaweb*: 24-3-2005. [Data de consulta: 11 de novembre de 2008].
<http://www.vilaweb.cat/www/noticia?p_idcmp=1205995>

127. "El erizo ya desplazó al percebe de su histórico trono en Aguiño" [article en línia]. *El Correo Gallego*: 20-01-2008. [Data de consulta: 19 de novembre de 2008].
<http://www.elcorreogallego.es/index.php?idNoticia=254875&idMenu=2>

172. A la Mediterrània, deixant de banda la Provença i les nostres costes, també se'n consumeixen a Itàlia, però les meves fonts no especifiquen a quines zones en concret (Palombi - Santarelli 1986, 293-296; Le Direach i altres 1987, 331-333), i d'una manera més esporàdica i local a països com el Marroc, Algèria,[128] Tunísia, Turquia, Grècia i l'antiga Iugoslàvia (Le Direach i altres *loc. cit.*).

173. En àrees geogràfiques més llunyanes, el Japó n'és un gran consumidor.[129] Als Estats Units se'n mengen molt poc. A la costa de l'Estat de Maine són rebutjats i se'ls anomena "whores' eggs" 'ous de bagassa'. A Xile només en consumeixen en determinats llocs. Als països del nord d'Europa simplement se'ls ignora (Davidson 1980, 250; Fàbrega 1991, 5).

Quins *eriçons de mar* són comestibles i quin no ho són

174. Si bé hi ha diversos tipus d'eriçons que són comestibles, no tots reben la mateixa acceptació. L'*eriçó de roca* (*Paracentrotus lividus*) és l'espècie més reconeguda a la Mediterrània, i encara, dintre d'aquesta mateixa classe, els que viuen a les roques tenen més qualitat que els que habiten a l'alguer.[130] Hi ha una creença popular molt estesa d'identificar aquesta espècie, *Paracentrotus lividus*, amb la femella, les gònades de la qual són les úniques que es

128. D'aquest consum, també en trobem referències indirectes arran de l'emigració de menorquins i valencians a Algèria, si bé en un sentit ben diferent. Així, una família menorquina se sorprenia que els algerians mengessin *vogamarins* "com si fos una bresca de mel, xapats per enmig i amb unes gotes de llimona per damunt", de la qual cosa es desprèn que normalment els menorquins no ho fan; mentre que els valencians anaven a les roques a cercar *eriçons* i consumir-los allà mateix (Deseado Mercadal: "S'anada a Alger d'en Mevis «S'Embut i família»: o «caseta mia per pobra que sia»". *S'Auba*, Sant Lluís (2000): 59-60; Àngela-Rosa Menages - Joan-Lluís Monjo: *Els valencians d'Algèria (1830-1962): memòria i patrimoni d'una comunitat emigrada.* Picanya: Bullent, 2007, 103-104).

129. Ko Tazawa observa que un dels punts de coincidència entre la gastronomia japonesa i la catalana és que les *garotes* es mengen crues (*Catalunya i un japonès*. Barcelona: La Campana, 1993, 86).

130. Com m'indicava Joan Ortensi (vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 388), dada que també confirma Jaume Fàbrega (1993).

consideren comestibles, mentre que el mascle es confon amb l'*eriçó negre* (*Arbacia lixula*),[131] que és rebutjat gairebé arreu de les nostres costes.[132]

175. En realitat, però, qualsevol classe d'equinoïdeu té individus mascles i femelles que sols es distingeixen pel fet que les gònades femenines són generalment granuloses i d'un color que oscil·la entre el groc, taronja i vermell, mentre que les del mascle solen ser més fines i d'un groc més pàl·lid (*EdM*, 3, XI: 214).[133]

176. A Itàlia, en canvi, hi ha llocs on l'*eriçó negre* és molt preuat,[134] mentre que, en d'altres, aquesta espècie tampoc no és acceptada (Palombi - Santarelli 1986, 295-296).[135] El cas de l'*eriçó violet*a (*Sphaerechinus granularis*) és molt semblant al de l'*eriçó negre*, mentre que la gent de la nostra costa amb qui he tingut l'ocasió de parlar diu d'una manera general que "no

131. El Dr. Manuel Ballesteros en feia al·lusió en el programa "La pesca de la garota", dins *Thalassa*, emès per TV3 (28-2-1993). També se'n fan ressò Enric Ballesteros i Antoni Garcia (1987, 325). Joan Rovira (carta del 17-2-1989) escrivia que "aquesta equivocació és general i és pròpia de tots els pescadors d'aquesta costa, siguin o no menjadors d'*eriçons*".

132. Aquestes conviccions, les he pogut copsar personalment a diverses viles marineres, però també han quedat reflectides en lletres de motlle: "No s'aprofita res del mascle, que és d'un negre radical" (Pi de Cabanyes: "L'Alguer revisat". *Avui* (5-9-1987): 11); "Només s'aprofiten les femelles [...], mentre que els mascles són més negres i buits de dins" (Fàbrega 1990, 135); "els mascles són gairebé buits per dintre" (Ferrerós - Valls 1991, 23).

No obstant això, també he trobat algunes excepcions. A Benicarló el pescador Joan Gregori em deia que "el negre és el que té els ous dins", "el negre és boníssim, home!!" (2-9-2000), i a la Vila Joiosa el senyor Enrique Domènech, mecànic naval, m'explicava que se menjava les *olletes* roges i també les negres. En insistir si la de color negra també se la menjava, em va respondre: "Claro, esta és riquíssima" (14-9-1999).

133. I també Joan Rovira (carta del 17-2-1989).

134. Com Matarosso al Mar, petita localitat de Ligúria (Cortelazzo 1968-1970, 404).

135. Aquesta discordança es manifesta pertot. Així, ja hem vist que la gent del nostre litoral refusa normalment aquesta espècie, tot creient que és el mascle del *Paracentrotus*. En canvi, en el programa *Thalassa* abans esmentat (n. 131), el Dr. Ballesteros explicava que el gènere *Arbacia* és comestible. En l'aquàrium del Laboratori Aragó de Banyuls de la Marenda, he pogut llegir en unes notes divulgatives que l'*Arbacia* és comestible, però poc preuada. Maître-Allain (1991, 146), en un quadre divulgatiu dedicat als "*oursins comestibles*", escriu que les gònades de l'"*oursin noir*" (*Arbacia*) són a vegades amargues. Finalment, la *Guía de pescados y mariscos de consumo usual en España* (1987, 260), d'E. de Juana i J. R. de Juana, inclou els gèneres *Paracentrotus* i *Arbacia*.

es mengen, no hi ha res",[136] una part de la bibliografia consultada el considera comestible. Un altre exemple d'aquesta contradicció és que a la zona litoral de l'antiga Iugoslàvia aquesta espècie és fins i tot més apreciada que l'*eriçó de roca* (Le Direach i altres 1987, 331-333, n. 11).[137]

177. Gràcies a aquesta nova moda gastronòmica, que s'estén de mica en mica a les nostres terres, l'*eriçó de mar* va sortint del seu anonimat, tant documental com oral, en el qual pràcticament ha viscut durant segles, temps en el qual només era conegut per pescadors i mariners.

136. Josep Mallol (el Port de la Selva); Rosa Gispert (Cadaqués); Joan Ortensi (Roses); Joan Rovira (Palamós), entre altres persones. Tanmateix, el mariner Antonio Erades de Xàbia reconeixia que aquest tipus de bogamarí tenia coral, però que no tenia el mateix gust que el *Paracentrotus* (17-9-1999).

137. El professor Ballesteros ("La pesca de la garota", *Thalassa*, vegeu n. 131) explicava que aquesta espècie no és gaire preuada, ja que a causa del seu hàbitat fa més difícil que sigui consumida en quantitats industrials. A l'Escala un pescador em va comentar que l'espècie *Sphaerechinus* és fins i tot millor que la *Paracentrotus*, però que els pescadors no ho manifesten perquè tenen por que aleshores tothom vulgui pescar aquest tipus de garota i s'exhaureixi (8-2-2008).

A més de tota la bibliografia donada en aquests darrers paràgrafs que tracten sobre els *eriçons* que són comestibles o no, incloent-hi òbviament les notes a peu de pàgina, vegeu també: Campbell (1983, 250); Centelles (1979, 266-268), que, a part del *Paracentrotus*, també considera comestible l'*Echinus acutus*, tot i ser poc preuat; l'*EdM* (3, XI: 215), que manifesta que l'"*Sphaerechinus granularis, Paracentrotus lividus etc.*" tenen la mateixa consideració gastronòmica que si es tractés de marisc a determinats llocs de la península Ibèrica; la *GEC* (VII: 824, s.v. *garota*), la qual no indica com a comestible la *garota de roca* (*Paracentrotus lividus*) i sí la *garota de fons* (*Echinus acutus*) i la *garota violeta* (*Sphaerechinus granularis*); la *HNPC* (VIII: 483), que comenta que "a la Mediterrània es consumeixen especialment la *garota de roca* (*Paracentrotus lividus*) i la *garota violeta* (*Sphaerechinus granularis*)", i Huguet (1991, 261).

La pesca de l'eriçó de mar

Fer, agafar, agarrar, caçar... *eriçons*

178. D'antuvi, hauria de comentar que el títol d'aquest capítol potser no sigui del tot encertat, atès que la gent de mar, especialment quan utilitza estris molt rudimentaris, no sol emprar el verb *pescar*, sinó altres formes verbals. Un dels verbs més utilitzats és *fer*. Així a Banyuls diuen: "vaig a *fer engarotes*";[138] a l'Escala i l'Estartit, "anem a *fer garotes*", o "*garoines*" a Palafrugell; en un poema[139] de Joan Rovira (Palamós) llegim: "amb en Serrano *fent groines*"; a Lloret de Mar Sala i Lloberas (1986, 282) anota: "Encara hem de *fer ses eriços*. Si no ens espavilem, vindrem a treure que ja ses estrelles penjaran al cel"; a l'Alguer Sanna (1988, 560, s.v. *ganxo*, 1) escriu: "Pren lo ganxo que *fem* un poc de *bogamarí*"; a Dénia Juan Pérez ([1997], 12) comenta que a les calmes de gener els pescadors anaven a "*fer eriçons*", i a Benissa diuen: "*fer ariçons* a la mar".[140] També en aquelles mars vaig sentir "*fer bogamarí*" a Xàbia, "*fer olletes*" a Calp i Altea, i "*fer bogamarina*" al Campello. Concretament a Calp, un pescador em deia: "Anem a *fer olletes* o a *mariscar* [...]. *Mariscar* és *fer olletes* i marisc." [141]

179. Als ports valencians utilitzen molt el verb *agarrar* que a vegades conviu, amb més o menys intensitat, amb *fer*, com a Calp, Altea i el Campello. A la Vila Joiosa només vaig aple-

---

138. Carta de Jacques Centelles (14-12-1993), en la qual afegia que "pescà ou recolta" [sic] no s'usen mai.

139. Titulat *Romanç del comiat*, inclòs en els annexos d'aquesta tesi.

140. Dada que dec a Francesc Xavier Llorca (carta del 20-4-2000).

141. Enquestes dutes a terme del 13 al 17-9-1999 a les contrades alacantines.

gar *agarrar*, "*s'agarren* ací en la bahia", mentre que a Benidorm vaig enregistrar *agarrar, agafar* i *buscar*.

180. Juntament amb *fer* i *agarrar* un altre verb força emprat és *agafar*. L'he anotat, a més de Benidorm, a Cadaqués, Roses, l'Escala, Blanes i Llançà, encara que, en aquesta darrera població, s'utilitza més amb afèresi o, potser, amb la forma etimològica *gafar*. Al Port de la Selva, Sant Feliu de Guíxols i Lloret de Mar, a més d'*agafar*, també fan servir *fer*.

181. Ja amb una freqüència o extensió d'ús menor, podem esmentar *caçar*, verb que s'empra sovint a l'Empordà. Així, a tall d'exemple, Mallol (el Port de la Selva) (1985, 94) comenta que "anaven dos companys a *caçar-ne* mig llagut". En la revista *Proa* de Palamós (v. 1960)[142] llegim que "els «gourmets» de paladar fi [...] pesquen o *cacen* o recullen del fons del mar [...] aquestes espècies de *castanyes de mar* [...]". Aquesta accepció de *caçar*, amb el significat de 'capturar', 'cercar', era el valor primitiu d'aquest verb, que prové del llatí vulgar *CAPTIARE, derivat del llatí CAPĔRE 'agafar', i encara es manté a les contrades del nord, on diuen, per exemple, *anar a caçar bolets* o *caçar caragols* (cf. *DECat*, II: 374*b*-375*a*, s.v.; *DCVB*, II: 797, s.v., 5). Amb aquest mateix valor, he sentit i també he llegit en alguna ocasió *capturar* i *anar*. Així Audivert (1971, 254) cita que a l'Estartit "L'època «d'*anar per garotes*» comença per les minves de gener i dura tota la primavera".

Instruments de pesca

182. La primera dada de la qual disposo sobre la pesca de *garotes*, amb uns estris concrets, és del segle XVI. El francès Pierre Belon (1553, 385) diu que se les agafava amb una *perxa llarga*, o *trident*, amb dents corbes. Amb tot, en un fragment de la comèdia *Rudens*, citat en el capítol anterior (§ 74), Plaute (s. III-II a.C.) ja fa al·lusió a les *canyes* per a capturar alguns animals marins, entre els quals hi ha l'*eriçó de mar*, quan escriu: "Aquests hams i aquestes

142. La fotocòpia d'aquest article, titulat "Els eriçons", d'un caire festiu i en el qual es lloen les excel·lències gastronòmiques d'aquest animal marí, me'l va fer arribar el senyor Joan Rovira i em deia que creia que era del 1960. En els §§ 141 i 149 del cap. "Història de l'eriçó de mar...", faig referència a aquest mateix article.

canyes són la nostra vida i la nostra font d'ingressos. [...] Cerquem *garotes*, pegellides, ostres, bàlans [...]" (294, 297).[143]

Primers testimoniatges a les nostres costes: xarxes velles i rascle

183. A les nostres mars, la primera manifestació documental és del 1722, quan el naturalista barceloní Joan Salvador i Riera escrivia a l'Académie des Sciences de París que "[...] Es pesquen *garotes* i crancs amb trossos de *xarxes velles*, de les quals hi ha classes diferents"[144] (ap. Lleonart - Camarasa 1987, 101). Dins el mateix segle XVIII, un altre testimoniatge de la pesca de *garotes* a les nostres costes l'aporta Duhamel du Monceau (1769-1782, III: 87), quan menciona que al Rosselló se les capturava amb un *rascle* ("rateau") de dents en forma de ganxo.

43. Mosaic d'Halicarnàs, en què un pescador agafa una garota amb una canya.

184. Una d'aquestes "*xarxes velles*" a què feia esment Joan Salvador rep o rebia el nom d'*aixugamà* [sic]:[145]

> Les «*grotes*» si feia mal temps, que hi hagués fullola i no es podessin agafar amb la *canya*, es feia amb «l'*aixugamà*». Era un troç de xarxa vella -d'arpió de bolitx- que havien canviat, i la

143. "Hisce hami atque haec harundines sunt nobis quaestu et cultu. [...] Echinos, lopadas, ostrias, balanos captamus [...]."

144. "[...] On pesche les ourcins, et cancres avec des morceaux de vieux filets, des quels il y a differentes especes."

145. No he trobat documentat aquest terme, ni tampoc el normatiu *eixugamà*, amb aquest significat.

> feien arrossegar pel fons del mar, vogan engantxant-si aquest fruit de mar, de gust tant deliciós. (El Port de la Selva) (Mallol 1985, 94).[146]

La pesca de *garotes* amb *xarxa* queda també reflectida en un dels diàlegs que Joan Sala i Lloberas (1986, 282) recorda de la seva joventut:

> -A n'es freu d'es pins d'en Citre hi són espessos com es cabeis a n'es cap. Amb sa *xarxa* agafarem es que voldrem i, a posta de sol, serem en terra- digueren.

Asta, pal, canya o rascle amb xarxa, reguedassa i amb les mans

185. Una de les maneres de fer *eriçons* que està més estesa al llarg de les nostres costes i que està molt relacionada amb les xarxes velles que comentava en el paràgraf anterior és la que indica, per primera vegada, Ferrer Aledo (1914, 64) quan diu que a Maó, a més d'agafar els "*vogasmarins*" amb *les mans*, fan servir un tros de xarxa vella enrotllada a un extrem d'una canya o pal. A aquest instrument, Ferrer Aledo no li dóna cap nom específic, com tampoc no ho farà Emerencià Roig (1927, 135), tot i la seva detallada descripció, en la qual llegim:

> També en pesquen [de *suïssos* o *garotes*] amb un altre utensili, format per una canya llarga, que té lligat en un extrem un manyoc de xarxa vella, formant una mena de cabellera.
>
> [...] Hom pesca passant el manyoc de xarxes per damunt de les *garotes* i estirant amb força. La xarxa l'arrenca i el *suís* li resta aferrat.

146. La transcripció és literal.

Joan Rovira[147] (Palamós) denomina *asta amb xarxa*:

> un pal llarg i prim acabat en un manyoc de xarxa vella -més amorosa que la nova- entre les quals malles s'enredaven els *eriçons* per les punxes, al posar-li sobre d'ell tot fent voltar l'aparell.

També a Tossa empraven una asta de fusta on s'enganxava un tall de xarxa forta.[148] A l'Estartit hi ha un cas de polisèmia entre aquest giny i el d'una canya esberlada, que comentaré tot seguit, atès que tots dos reben el nom de *garoter* (Audivert 1971, 254).

186. En aquest port, es fa o feia servir també el *rascle*, una barra de ferro en què es penjaven tires de xarxa vella, sobretot fetes de cotó, que s'arrossegava per sobre els rocs, "tirar el *rascle*, en dèiem",[149] i a Sant Feliu de Guíxols a aquest giny, o a un de molt paregut, li diuen *sa reguedassa* [r̄əɣəðásə], fet amb xarxa vella, fonamentalment de tresmall, i una barra de ferro, com la barra italiana que utilitzaven per a fer coral.[150] Aquest mot està documentat en el *DCVB* (IX: 304, s.v.), però la descripció no coincideix amb la que suara he esmentat: "Manyoc de xarxa vella lligat al cap d'una perxa, que serveix per a pescar *uriços* (St. Feliu de G.)." També apareix en el "Vocabulari de la pesca" d'Amades - Roig (1926, 58, s.v.), però amb la grafia *regadassa*, sense indicar-nos on s'empra i amb una descripció molt similar a la del *DCVB*. Joan Coromines (*DECat*, VII: 287*b*, s.v. *ret*), a partir de la dada d'Alcover - Moll, inclou *reguedassa* com un derivat de *ret* i opina que prové de **redegassa* per metàtesi. *Reguedassa* s'ha de relacionar amb el francès "radasse", tant per la seva semblança formal com pel seu significat, atès que, com veurem més endavant (§ 246), té el mateix valor que el que donen Alcover - Moll.

---

147. Carta del 17-2-1989.

148. Informació del senyor Telm Zaragoza (17-4-1999).

149. Joan Massagué, pescador de 58 anys. Entrevista efectuada el 24-8-2000.

150. Enquestes efectuades al senyor Joan Soler i Albertí, de 82 anys, el 24-3-2001 i al senyor Jaume Soler i Albertí, de 88 anys, el 30-4-2009.

187. Aquest tipus de pesca, és a dir, amb un tros de xàrcia i una canya, és també utilitzada en alguns dels ports alacantins on es consumeixen els *eriçons*, com ara Calp, Altea, Benidorm i illa Plana. Les descripcions que he rebut de diferents pescadors d'aquella zona no varien gaire de les que he esmentat fins ara. No obstant això, a tall d'exemple, cito la recollida a l'illa Plana: "Amarraven una sàrcia de tresmall podria a la canya i li la tiraven damunt perqué s'armallara."[151] En cap d'aquestes localitats van donar un nom concret a aquest arreu.

188. En diferents contrades de la costa valenciana, gent de mar de Vinaròs, Benicarló, Calp, Benidorm i la Vila Joiosa m'explicaven que a voltes també se servien de *les mans* per a agarrar els *eriçons*, tal com deia Ferrer Aledo a Maó (§ 185).

Garoter, groter, engaroter, engroter

189. Una de les primeres descripcions del *garoter* es troba en un manuscrit inèdit de Francesc de Villanueva que duu com a títol *Vocavulari* [sic] *marítim de L'Escala i Golf de Rosas*:[152]

44. Garoter

> Les *garotes* al Empurdà es pesquen ab un enginy que'n diuen *garoter* molt semblant a les badoqueres d'abastar figues consistent en una canya esberlada en creu pèl seu cap mes gruixut y ab una rodella de suro amarada a uns tres o quatre centimetres pera que's mantingui badada. Ab aquest enginy s'abraça la

151. Entrevista duta a terme per Francesc Xavier Llorca al mariner Juan Santacreu (14-9-2000).

152. Datat a Cadaqués el juliol de 1927, sense paginar, i que es conserva a la Biblioteca Santiago Rusiñol de Sitges; una còpia del qual he pogut consultar a l'Arxiu Municipal de l'Escala, gràcies a l'amabilitat del seu responsable, Lurdes Boix. La transcripció és literal.

garota, se dona un petit cop y un moviment de rotació y la *garota*, despresa, queda presonera en el *garoter*.

VI. La pesca de la garota amb un garoter. Portada de la revista *Proa* de Palamós, núm. 50, gener de 1960.

En aquest paràgraf es pot copsar que el *garoter* [gəruté] és un instrument molt rudimentari que encara ara alguns afeccionats fan servir. Una curiositat lingüística és que la part de la canya esberlada d'un extrem és anomenada *pessic* [pasík] a l'Alguer (enquestes efectuades els dies 30 i 31-7-1997).

190. La primera testificació escrita d'aquest mot és del 1920 en la narració *El fantasiaire* de Francesc Serrats, publicada en la revista escalenca *Costa Brava* (núm. 11, 15-1-1920: 4): "Ahir, va surtir de bon-mati a pescar *garotes* i dret dalt de la proa, cridava, punjant amb el *garoter* a l'aiga [...]." El 1923 torna a aparèixer aquest estri en la revista cadaquesenca *Sol Ixent* (núm. 13, desembre 1923: 7): "Bon día per *garotes* i es veuen els *garoters* pels furallons i la devesa." També d'aquest mateix any és *garrotero*, terme castellanitzat i amb una alveolar vibrant múltiple, que recull Benigno Rodríguez (1923, 473, s.v.) i que defineix així: "Instrumento que sirve para coger *garrotas* [sic], llamadas también erizos." Ja no he tornat a trobar documentat aquest terme fins al 1950 a *Vida mòlta* de Víctor Català, en el fragment següent:

> Era una llarga canya, que, a la claror del sol, semblava talment una tija d'ambre polimentat, coronada per una petita flor. Els pètals eren esquerdes de la mateixa canya, i per ànima tenien un tap de suro. (pàgs. 246-247).

Posteriorment, J.V. Foix fa esment d'aquest estri a *L'estrella d'En Perris* (1963):[153]

> Vós, deixeu els *garoters* al racó de la Rectoria, drets i visibles, i que el sol hi toqui (pàg. 118).

191. Els únics diccionaris que inclouen el mot *garoter* són el *DECat* (IV: 379*b*, s.v. *garota*) i el *DCVB* (VI: 197, s.v.). Tots dos prenen com a única referència la cita de Víctor Català i que Joan Coromines la situa a l'Escala o a Torroella de Montgrí. Marcel·lí Audivert (1971, 254) i Ernesta Sala (1983, 84, s.v.) recullen aquest vocable a l'Estartit i a Cadaqués, respectivament, nom que he anotat també, a més de l'Escala, al Port de la Selva i a Roses. Alegret - Martí (2003, 47) escriuen: "Des de la barca es pescaven *garotes* [...]. Tradicionalment, s'agafaven amb el «*garoter*» [...]."

192. Fins ara, el diccionari normatiu de la llengua catalana no havia incorporat aquest mot, però en la segona edició del *DIEC* apareix l'entrada *garotera* (pàg. 849) que defineix així: "Ormeig per a pescar *garotes* que consisteix en una canya oberta per un extrem." Es tracta, òbviament, del *garoter*, però que ara s'ha convertit en un substantiu femení. Francament, jo no he sentit enlloc *garotera*, ni tampoc sé on s'han documentat per a donar el vistiplau a aquest terme. Potser en el *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* (=*DOGC*) núm. 2040 de 1995, núm. 3634 de 2002 i núm. 4930 de 2007, en què es permet l'extracció de la *garota* mitjançant la *garotera* [sic] tradicional.[154] O bé en l'*Enciclopedia general del mar* (1957, III: 530-531, s.v.; 1968-1989, IV: 721, s.v.): "Antiguo instrumento de pesca empleado en Cataluña en la captura de erizos de mar (en catalán, *garotes*) [...]." O en el *Vocabulari marítim* (1984, 64, s.v.), un vocabulari d'equivalències sense cap definició o anotació, en què a l'entrada *garotera* dóna el castellà *garotera* (?) i, a l'inrevés, l'equivalent del suposat castellà *garotera* és el també català sospitós *garotera* (*ibid*., 194, s.v.). No cal dir que tampoc no he trobat documentat *garotera* en castellà. Les dues obres esmentades van ser dirigides per la

153. L'edició consultada d'aquesta obra està inclosa dins *Diari 1918*, publicada per primera vegada el 1981.

154. Vegeu § 253.

mateixa persona, José Mª Martínez-Hidalgo, i, en la segona, també hi va intervenir Laureano Carbonell.

193. Dins de la mateixa família lèxica de *garoter*, aquest estri és anomenat *engroter* (Michel 1964, 57) i *engaroter* (Centelles 1979, 267),[155] si més no, a Banyuls de la Marenda; *engaroter* [əŋgəruté] l'he anotat a Llançà (11-3-2000); *groter* [gruté], al Port de la Selva (Mallol 1985, 94), on també existeix la punta i racó del Groter (Plujà 1996, 39 i 170). A Cadaqués, tot i que predomina la forma sincopada *groter* (Sala 1994, 75, s.v. *garoter*), també he pogut sentir en alguna ocasió la forma plena. Els pescadors cadaquesencs, però, sovint anomenen aquest instrument un *groter de canya*, o bé sols *canya*.[156]

Geosinònims del garoter: badoc, garfi, ganxo, correpomes, canya

194. Aquest ormeig rep el nom de *badoc* a Palafrugell i a Palamós (carta del senyor Rovira, 17-2-1989);[157] *ganxo* i *correpomes* a Sant Feliu de Guíxols;[158] *garfi* a Tossa de Mar,[159] i *canya* [káɲa] a l'Alguer[160] i, de manera esporàdica, una mica pertot arreu, com ara a Lloret de Mar, al Port de la Selva i a Cadaqués, com acabo d'esmentar. Tenim una referència del 1916, segons la qual a les costes valencianes s'emprava "una caña entreabierta por un extremo, y tal como se hace para recoger las frutas de los árboles" (pàg. 31). L'autor, Antimo Boscà, no ens

155. Els autors citats escriuen *angrutè* i *angaroter*, respectivament.

156. Enquestes efectuades en aquest port el 15 i 23-9-2000 i el 14-10-2000.

157. Jaume Fàbrega (1993, 43) cita *garoter* i *badoc de canya*, però sense indicar-nos-en la localització.

158. Respostes obtingudes, respectivament, del pescador Llorenç Frigola, de 69 anys (5-5-2000), i dels germans Joan i Jaume Soler, de 82 i 88 anys (24-3-2001; 30-4-2009).

159. Entrevista al senyor Telm Zaragoza (17-4-1999).

160. "Lo *bogamarí* se feva ama *canya*, se feva am al gàngaro i encara se fa am al gàngaro i se feva ama'ls cotxuls de reda [...] que llevan de nom ronzinel·lis." Així m'explicava un dels pescadors enquestats a l'Alguer, concretament el senyor Santino, de 64 anys, com se feia el *bogamarí* a l'Alguer (30-8-1997). Del *gàngaro* [gáŋgaru], en parlarem més endavant, però pel que fa als "cotxuls [kutʃúls] de reda", no he aconseguit saber exactament què són, encara que podria tractar-se d'algun tipus de xarxa vella, ja que, segons un altre informant, el pescador Doménico, de 76 anys, em deia que es feien "ama *canya*, ama reda vella [...], am al gàngaro, sempre havem fet am al gàngaro" (31-8-1997).

informa del nom d'aquesta *canya*, tal com m'he trobat en altres obres, articles o, fins i tot, en alguna enquesta, probablement perquè aquesta *canya* no té un nom específic en determinats indrets de la nostra geografia on s'utilitza. Pel que fa al País Valencià, actualment, si més no a les contrades alacantines i castellonenques, aquest arreu no és conegut.

195. No cal dir que *garoter, groter*, *engaroter* i *engroter* s'han de relacionar amb *garota, grota, engarota* i *engrota*, respectivament, i que, per tant, és normal que coincideixin amb la distribució geogràfica corresponent.[161]

196. Mentre que en aquests casos el nom de l'ormeig prové de l'animal marí que serveix per a agafar, no passa el mateix pel que fa a *badoc* i a *garfi*, l'origen dels quals són ben diferents. Pel que fa al primer, i si llegim la descripció que fan a la revista *Proa* (v. 1960) d'aquest estri, "una canya verda oberta per un extrem fent badoc", ens adonem tot seguit que a partir d'una característica d'aquest instrument, la forma de l'obertura, s'ha arribat, per metonímia, a donar-li aquest nom. *Badoc*, amb aquest valor, però ara com a eina dels terrassans, tan sols apareix en el *DCVB* (II: 204, s.v., 7): "Canya que a un cap està xapada en diverses esquerdes, que es mantenen separades formant com un embut, i serveix per collir figues (Pineda)". D'aquest estri procedeix, sens dubte, per extensió el nostre *badoc* "mariner". D'aquesta similitud, en fa esment Miquel Gil (1991) quan escriu: "A nosaltres aquest estri [el *badoc*] ens en recorda un de quasi igual que utilitzàvem per collir figues."

197. Tanmateix, i sempre dins la mateixa arrel, el terme normatiu per a designar l'estri que serveix per a collir fruites madures és *badoquera* (*DGLC*, 194, s.v.; *GDLC*, 190, s.v., 1; *DIEC*, 184, s.v., 1), l'ús del qual s'estén per diverses contrades del Principat (vegeu *DCVB*, II: 205, s.v., 1). *Badoquera* és un derivat de *badoc* (*DECat*, I: 536*b*, s.v. *badar*). Com a geosinònims de *badoc* o *badoquera*, però amb un valor més restrictiu, tinc anotat *pampofigo* a

161. Per a l'extensió geogràfica de *garota, grota, engarota* i *engrota*, vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 382, 385 i 375, respectivament.

Vinaròs (*Tresor*, XI: 110, s.v.; *DCVB*, VIII: 167-168, s.v., 3); *pampolfigo* a Almassora[162] i Borriana,[163] i *cóp* o *copet* a la Vila Joiosa i el Campello, noms, aquests últims, que em va dir la gent de mar d'aquests ports alacantins quan els mostrava la fotografia d'un *garoter*, tot confonent-lo amb una canya per a agarrar figues,[164] i que és el significat que també té el *pampofigo* o el *pampolfigo* de les contrades castellonenques.

198. *Garfi* té en sentit estricte el valor de 'ganxo de punta aguda' (*GDLC*, 824, s.v., 1; *DIEC*, 848, s.v., 1) i amb el sentit, per extensió, de 'garoter' no està documentat enlloc. Alcover - Moll (*DCVB*, VI: 189, s.v.) opinen que *garfi* possiblement procedeix del radical del mot llatí HARPĂGO, que té el mateix significat, amb influència de *gafa* o de *garra*. Per la seva banda, Joan Coromines (*DECat*, IV: 387*b*-388, s.v. *garra* II) considera que l'àrab ġ*arfa* 'grapat', 'grapa' rebé la interferència del substantiu grecollatí GRĂPHĬUM (gr. *γραφειον*), i esdevingué *grafi*, mot que empraven els nostres trobadors i que designava un 'punxó usat per a escriure sobre cera' o 'pergamí molt gruixut'; encara aquesta forma quedà sotmesa a la influència del verb *garfir* 'esgarrapar', 'agafar fortament clavant les ungles' i es convertí en el cat. *garfi* i el cast. *garfio*.

199. L'única referència escrita de *correpomes*, l'he trobada en el *DCVB* (III: 585, s.v. *correpomes*) que el descriu així:

> Canya que té a un cap quatre o cinc esquerdes separades mitjançant un suro o tros de fusta, i que els nois empraven per a agafar alguna de les pomes que suraven dins les galledes d'aigua

162. Dada que em va facilitar la bona amiga Maria Teresa Beltran d'aqueixa localitat, la qual m'indicava també que no havia vist mai utilitzar aquesta canya per a agarrar *eriçons*.

163. Dada aportada pel pescador Paco Palmer, de 67 anys, i la senyora Maria Teresa Esteve (3-9-2000).

164. Els únics llocs on he trobat documentat *cóp* amb aquest valor són la *Gran enciclopèdia valenciana* (= *GEV*) (III: 176, s.v.) i en una accepció del *Diccionari general* de Francesc Ferrer Pastor (1985, 394, s.v. *cop*), amb la mateixa definició en totes dues obres: "Badoquera; canya oberta per un extrem i subjectada d'aquesta forma per una telleta i que serveix per abastar els fruits de la part alta dels arbres, especialment les figues." L'única diferència que hi ha és que el diccionari de Ferrer Pastor no indica l'equivalent *badoquera*.

posades als portals de les cases el dia de la Mare de Déu del Carme, 16 de juliol (St. Feliu de G.).

Aquest significat coincideix pràcticament amb una de les dues accepcions que recullen els nostres diccionaris de *badoquera*: "Canya curta per a agafar fruites que suren en un cubell d'aigua en les sortiges." (*DGLC*, 194, s.v.; *GDLC*, 190, s.v., 2; *DIEC*, 184, s.v., 2).

200. A Formentera hi ha un instrument pràcticament idèntic al *garoter*, amb l'única diferència que, en lloc de dur un suro en un extrem de la canya per a mantenir les esquerdes separades, els pescadors hi posen un plom que els serveix per a poder-la enfonsar més fàcilment. L'anomenen *canya de botifarres* o *llancadora* [sic],[165] i s'utilitza, com indica el seu nom, per a agafar *botifarres*,[166] animal marí que és emprat com a esquer, especialment en ormeigs com els palangres i les llences (Alumnes 1990, 16).

201. En aquests últims anys, en alguns ports empordanesos (Llançà, l'Escala, l'Estartit, Sant Feliu de Guíxols i sembla que també al Port de la Selva), ha aparegut un *garoter* més sofisticat, més modern, que permet de pujar, segons la forma de construir-lo i els materials emprats,

---

165. Potser es tracta de la *llacadora* que, segons l'*EEiF* (s.v. 2), és una "Eina feta de canya que s'empra per collir les figues més altes de la figuera."

166. Segons el *DCVB* (II: 622, s.v., 5), *botifarra* és "Cert animal que hi sol haver per la vorera de mar, i que es diu també *morena mansa* (Eiv.). És probablement la *Holoturia tubulosa,* que a Menorca és anomenada *verga mansa*." A Menorca l'*EdM* (3, XII: 224) dóna a aquesta espècie els noms de *verga mansa* i *morena mansa*, mentre que Ferrer Aledo (1914, 10, 14, 24, 64) només cita *morèna mansa* [sic] a Maó. Enric Ribas (1991, 40, s.v.) explica que, a les Pitiüses, rep el nom de *botifarra bamba* o simplement *botifarra*, mentre que l'*EEiF* (s.v. *botifarra*) indica que el tipus *Holoturia forskali* és anomenat *botifarra bamba* o *morena bamba* i la classe *Holoturia tubulosa*, *botifarra* o *morena mansa*.

Boscà (1916, 32) escriu que les holotúries en general es diuen en valencià *botifarrons de mar* i que reben també altres noms que fan al·lusió als òrgans masculins o bé als excrements humans. Encara al País Valencià, Pardo (1919, 4) dóna el nom genèric de *carall*. A Dénia l'*Holoturia tubulosa* rep el nom de *botifarra* (Cabrera 1997, 145).

A la Catalunya del Nord l'*Holoturia tubulosa* és anomenada *carall marín* (Centelles 1979, 271).

Riedl (1986, 607) identifica aquesta espècie amb els noms catalans de *pixota terrosa* i *botifarra*, mentre que en la *GEC* (XIV: 450, s.v.), el *DLC* (1921, s.v.) i el *GDLC* (1643, s.v.) rep el nom de *tirony*. En la *HNPC* (VIII: 523), només hi ha els noms genèrics, per a totes les espècies d'holotúries, de *cogombre de mar* o *pixota*. A Cadaqués és anomenat *capsu* (Sala 1983, 75, s.v.; 1994, 49, s.v.). A Tossa de mar es fa servir el nom de *pixonet* (Zaragoza 1998, 192). A Lloret de Mar Sala i Lloberas (1986, 295) aplega *tiró*, que Esteve Fàbregas (1985, 219, s.v.) descriu com "Un fruit de la mar de forma cilíndrica, semblant a una botifarra, de color marró fosc. SINÒN.: Pixó." Finalment, a Cambrils utilitzen *titola* i *cuca* quan fan referència a l'*Holoturia forskali* (Navarro 2007, 41).

fins a un màxim d'onze *garotes* en lloc d'agafar-ne una cada vegada, tal com passa amb el clàssic *garoter*. A Sant Feliu de Guíxols el senyor Joan Soler l'anomena "*ganxo de fer uriços*" i, en una fitxa que em va trametre, el descriu de la manera següent:

45. Ganxo de fer oriços

Avui en dia les persones que es dediquen a aquesta feina utilitzen aquest estri, que no és altra cosa que el que aquí en dèiem un corre-pomes, perfeccionat.

Consisteix en quatre varetes d'inox d'uns 7 mm. de diàmetre i d'uns 45 cm. de llargada, formant un quadrat d'uns 6 cm. de costat (tot són mides aproximades, a cop d'ull).

Al capdavall de cada pua hi ha soldada una bola d'acer de coixinet d'uns 12 mm. de diàmetre que té la doble finalitat: Primer ajuda a que s'eixamplin les varetes al pressionar sobre l'*uriç* sense malmetre'l, i en segon lloc, quan aquest ha estat introduït al buit que formen les quatre varetes, priven de que s'escorri.

[...] El nom de *ganxo* no sé si és encertat, però un meu nebot que n'ha fet uns quants també els anomena així.[167]

A Llançà, quan vaig preguntar al pescador Rogelio Garriga, de 81 anys (11-3-2000), si aquest giny rebia algun nom especial, em va respondre: "A mi em diuen, ja fas servir l'*atòmic*? "

167. En una entrevista posterior, el pescador Jaume Soler, de 88 anys, també li va donar el nom de *ganxo* (30-4-2009).

202. Per a aquests tipus de pesca amb *garoter* o amb un pal amb xarxa, els pescadors, a vegades, segons l'estat de la mar, tiraven sobre l'aigua unes gotes d'una emulsió d'oli i aigua, la qual cosa els permetia aclarir l'aigua superficial, i, per tant, tenir una millor visió del fons. Més tard es va inventar el *mirall*, una caixa amb un vidre al fons,[168] aparell que Jaume Fàbrega anomena *mirafondos* (1993).

Ganxo, bitxero, arpet, arpeta, rafió

203. Un altre estri que cal comentar és el *ganxo*, que consisteix en un pal de fusta, en el qual una extremitat és de ferro de forma corbada i acabat, segons els llocs i l'ús que en fan, amb un, dos o, fins i tot, tres hams. Normalment el que fan servir per a agafar *eriçons* és de dues puntes, però, per exemple, el que documenta Emerencià Roig (1927, 135) n'és de tres:

> Per a haver-los, hom es val d'un ormeig que consta d'una canya llarga, la qual té en un extrem una mena de forquilla de ferro, amb tres pues arquejades, curtes i separades.[169]

I així descriu l'ús d'aquest *ganxo*:

> Quan hom empra [...], n'introdueix les pues entre la *garota* i la roca on està aferrada. Donant a l'utensili un moviment de palanca cap avall, el *suís* es desprèn, i resta enfilat a les pues.

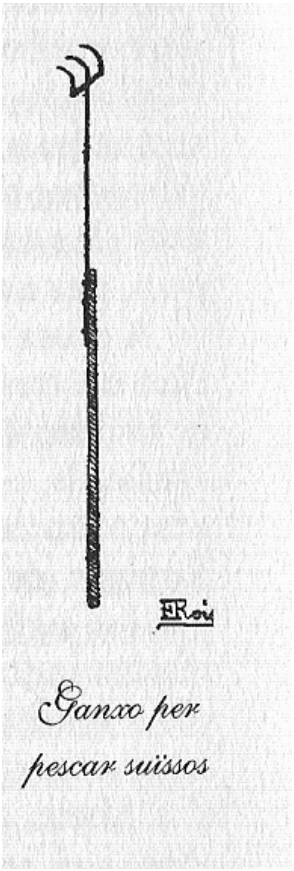

VII. Ganxo de tres hams: E. Roig (1926)

168. Revista *Proa* de Palamós (v. 1960), Miquel Gil (1991) i carta de Joan Rovira (27-2-1989). He pogut també enregistrar *mirall* [mirál] a l'Alguer (30 i 31-7-1997) i a Sant Feliu de Guíxols (24-3-2001). Amb aquest valor, *mirall* està documentat en el diccionari d'Esteve Fàbregas i Barri (1985, 148, s.v.). Sala i Lloberas (1990, 93-94, 130) relata altres casos en els quals, en un passat no molt llunyà, els pescadors lloretencs s'ajudaven d'aquest instrument per a pescar sèpies amb un rall o neros amb una llença.

169. El pescador Jaume Soler, de 88 anys, m'explicava que a Sant Feliu de Guíxols també empraven un "*ganxo* amb tres o quatre ferros amb forma de cullera" (30-4-2009).

També n'hi ha que són enterament metàl·lics, com és el cas del que menciona Josep Sanna (l'Alguer) (1988, 560, s.v., 1). Justament, l'exemple, ja citat (§ 178), que dóna Sanna a l'entrada de *ganxo* fa referència a la captura del *bogamarí*.

46. Ganxo

204. Per a agafar *garotes*, el *ganxo* també es fa servir a Roses i a Cadaqués, on una de les persones enquestades l'anomenava *garoter de ganxo*.[170] Ara bé, alguns pescadors em comentaven que aquest instrument només l'usen els afeccionats, però no els pescadors: "Molts gafen les *engarotes* a peu" (Llançà, 11-3-2000); "Sí, també agafen *oriços* amb això. Però aquestes coses eren aficionats que les feien servir, això i la *canya*" (Lloret de Mar, 18-3-2000).

205. A la resta de les nostres costes, el *ganxo* habitualment no s'utilitza per a capturar *eriçons*, sinó que té altres finalitats molt variades i, a voltes, rep altres denominacions. A l'illa de Mallorca normalment es coneix aquest instrument amb el nom de *ganxo*, si bé, a la Colònia de Sant Jordi, el meu interlocutor em deia que també podia ser un *bitxero*, però que el *bitxero* solia tenir un sol ganxo.[171] A les Pitiüses i a Menorca també és anomenat *ganxo* (*EEiF*, s.v.; Ferrer Parpal 1883-1887, I: 778, s.v. *ganxu*; Ferrer Aledo 1914, 57).

170. José Manuel Tajadura. Entrevista feta el 15-9-2000.

Cal observar que, com s'ha esmentat més amunt (§ 193), a Cadaqués vaig aplegar també *groter de canya*. O sia que a partir de *garoter* o *groter* es constitueix un complement de nom per a especificar de quin tipus de garoter estem parlant.

171. Dades obtingudes en les entrevistes efectuades a la Colònia de Sant Jordi, Cala Figuera, Portopetro, Banyalbufar i Portitxol (13 al 17-8-2000).

206. Al Principat també domina el lexema *ganxo* (l'Escala, l'Estartit, Sant Feliu de Guíxols, Lloret de Mar,[172] Arenys de Mar, Vilanova i la Geltrú, Tarragona i Sant Carles de la Ràpita).[173] A Badalona em deien que es podia dir *ganxo* o *bitxero* i que es feia servir per a recuperar una corda.[174] A Cambrils un dels pescadors entrevistats l'identificava amb un *arpet* i un altre, amb un *ganxo*.[175] A l'Ametlla de Mar el coneixien pel nom d'*arpeta* o *ganxo*.[176]

207. A les costes valencianes és on hi ha una més gran varietat onomasiològica per a designar aquest arreu. A Vinaròs vaig recollir *ganxo* i *bitxero*.[177] A Peníscola, segons el dibuix d'Ayza, rep el nom de *ganxo* (1981, 329). A Benicarló el coneixien per *ganxo* i *ganxo amb dos hams*.[178] Al Grau de Castelló em van donar els noms de *rafió* i *ganxo*, però puntualitzaven que l'estri de la fotografia que els mostrava era més aviat un *rafió*.[179] A Borriana em deien que era "paregut a un *bitxero*" i un altre informant el reconeixia com un *rafió*.[180] A Cullera també l'anomenaven *rafió*.[181] A Xàbia vaig sentir *garfio* i *rafió de dos hams*.[182] A Altea

172. Joan Sala i Lloberas (1986, 373).

173. Dada que prové de les entrevistes efectuades en aquestes poblacions. També es pot documentar en els llibres de Xavier Garcia (1980, 287) (Vilanova i la Geltrú) i de Joan Brunet (1997, 22) (Sant Carles de la Ràpita).

174. Entrevista al pescador Quimet Costa (24-1-2001).

175. Enquestes efectuades als pescadors Josep Savall ("*arpet*") (4-11-2000) i Josep Morell ("*ganxo*") (8-5-1999).

176. El pescador Moreno "Bolea". Entrevista feta el 4-11-2000.

177. Enquestes fetes als senyors Juan Bautista Subirachs ("*ganxo*") i Andreu Albiol ("*bitxero*") el dia 5-9-2000.

178. Noms donats pels pescadors Joan Gregori i Manuel Bayarri, respectivament (5-9-2000).

179. Intervenció de diferents pescadors (4-9-2000).

180. Paco Palmer i Juanjo Gorrea, respectivament (3-9-2000).

181. Diferents pescadors (31-8-2000).

182. Antonio Erades ("*garfio*") (17-9-1999) i Amadeu Ros ("*rafió de dos hams*") (31-8-2000).

aquest instrument també va rebre dues denominacions, *bitxero d'un sol ham* i *ganxo*.[183] A Benidorm sols vaig aplegar *bitxero* i al Campello, "un *ganxo*, pero no...en un sol, *bitxero*"[184] i a Santa Pola, *fitxero*.[185] A Calp i a la Vila Joiosa és conegut amb el nom de *ganxo*.[186] A Dénia també l'anomenen *ganxo*, però M. Roser Cabrera (1997, 96) detalla que "Entre els mariners és més comú dir *rafió*. Si té dos puntes es diu *grampeta*."[187] Finalment, a l'illa Plana és anomenat *ganxo*.[188]

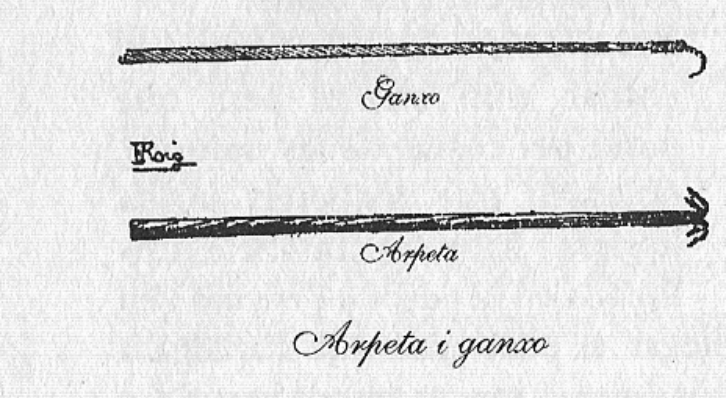

VIII. Dibuix d'una arpeta i un ganxo: E. Roig (1926)

208. Tot i que suara he citat que, segons M. Roser Cabrera, els pescadors de Dénia prefereixen dir *rafió* al ganxo d'una sola punta, més endavant la mateixa Cabrera (1997, 110) el defineix com una fitora de pescar, tal com també recullen el *DCVB* (IX: 95, s.v.) i el diccionari de Ferrer Pastor (1985, 1281, s.v.), així com l'actual diccionari normatiu (*DIEC,* 1406, s.v.). No obstant això, si deixem de banda el testimoniatge de diferents pescadors i mariners citats en el paràgraf anterior, ja en el segle XVIII, Sáñez Reguart (1791-1795, V: 1-2, s.v.) diu que *rafió* és una espècie de ganxo:

183. Llorenç Lloret i Llorenç "el Català", respectivament (15-9-1999).

184. Enquestes efectuades als pescadors Pepe i Vicent a Benidorm (13-9-1999) i Pepe "Malamaera" al Campello (16-9-1999).

185. Entrevista feta per Francesc Xavier Llorca (26-2-2000) als mariners José Cerdà "el Tordo" i Andrés Mas.

186. Respostes de diversos pescadors en aquests dos darrers ports (14 i 17-9-1999).

187. Sobre la *grampeta*, vegeu § 214

188. Enquesta de Francesc Xavier Llorca al mariner Juan Santacreu (14-9-2000).

> Voz provincial entre pescadores de la Costa de Valencia con que denotan un gancho de hierro con su mango de madera, de que necesariamente tienen que hacer uso en su exercicio.

Més tard, Benigno Rodríguez (1923, 672, s.v.) recull *rafios*:

> Instrumentos que observé en varios puertos de mar de las costas de Levante para enganchar peces y meterlos a bordo.

Rodríguez també indica que n'ha vist de quatre tipus, dos d'ells, pels dibuixos que inclou, tenen la forma d'un *ganxo* d'un ham i els altres dos semblen una *arpeta* (vegeu § 211). D'altra banda, hi ha un altre nom, molt semblant a *rafió*, *rafi*, un ganxo de ferro amb mànec de fusta que empren (o empraven?) els pescadors de la costa valenciana, mot que trobem documentat en el *Diccionari suplement* (1868, 380, s.v.), d'on passà al *DCVB* (IX: 94, s.v. 1).

209. Joan Coromines opina que *rafi* i *rafió* són "variants de *grafi, garfi*, potser en combinació amb *gafa* i *grapa* (vegeu GARRA II)" (*DECat*, VII: 41*a*, s.v. *rafel*, *rafelet* o *rafet*), i que, per tant, sempre segons Coromines (*ibid*., IV: 387*b*-388, s.v. *garra* II), provindrien de l'àrab ġ*arfa* 'grapat', 'grapa', amb contaminació del grecollatí GRĂPHĬUM (gr. *γραφειου*), tal com succeeix amb el mot *garfi*, que ja he comentat anteriorment (§ 198).[189]

210. *Arpet* i *arpeta* són derivats d'*arpa*, mot que té nombrosos valors, tal com trobem en el *DECat* (I: 401*b*, s.v.): 'instrument proveït de ganxos', 'mà de certs animals armada d'urpes', 'instrument musical de marc triangular'. Joan Coromines (*loc. cit.*) considera que aquesta paraula prové del frància HARPA. Sembla clar que del significat primer, és a dir, 'instrument proveït de ganxos' devia sorgir una o més eines de conreu que tenien algun o alguns ganxos i que al llarg del nostre domini lingüístic han rebut diverses denominacions; em refereixo, és clar, a derivats d'*arpa*, com ara *arpelles,* que Coromines (*ibid*., 403*a*) designa com una 'eina

189. Per a més dades sobre aquesta etimologia i la proposada pel *DCVB*, consulteu el citat § 198.

manual de conreu proveïda de dues puntes' i que situa arreu del català oriental i també al Pallars, o la mateixa *arpeta* 'eina de conreu', especialment a Mallorca i València (*ibid*., 403*b*).

211. Probablement, es va produir una transfusió lèxica de terra a mar i *arpeta* va passar a designar:

> Arreu de pescar, format per una perxa llarga, de fusta, que té en un extrem quatre hams grossos, lligats amb una corda i en la mateixa disposició que les arpes d'un ferro o d'un ruixó. L'*arpeta* serveix per a pescar congres (Amades - Roig 1926, 6, s.v.; E. Roig 1927, 132[190]).

D'on, possiblement, Fabra va incorporar aquest mot ja en la primera edició de seu diccionari (*DGLC*, 1932, 150, s.v.): "Arreu de pescar que consisteix en una perxa llarga que té en un extrem quatre hams grossos lligats amb una corda." Lema que es manté en la segona edició del *DIEC* (140, s.v.) amb la mateixa definició. Així mateix, també es troba aquest vocable en els diccionaris de Canyameres (1983, 180, s.v.) i de Ferrer Pastor (1985, 113, s.v.), el *Vocabulari de navegació* (1995, 95, s.v.) i el *DVal* (1995, 174, s.v.). Xavier Garcia (1980, 278), en un inventari dels mots que empren els mariners de Vilanova i la Geltrú, descriu *arpeta* d'una manera semblant: "Pal, d'un metre de llargada, amb diversos ganxos a l'extrem, per a acostar el peix a bord." Amb aquest mateix nom es coneix aquest arreu de pesca a Torredembarra (Comes 1995, 90). *Arpeta* també està documentada en el diccionari de Martí Gadea (1891, I: 308, s.v.), el *Tresor* (I: 291, s.v.) i el *DCVB* (I: 879, s.v. *arpa*, 2; I: 882, s.v. *arpeta*), però amb valors distints de l'*arpeta* "marinera". D'*arpet*, en canvi, no n'he localitzat cap testimoniatge escrit.

212. Pel que fa al lusisme *bitxero*, introduït al català a través del castellà, apareix en català en el *Vocabulario castellano menorquín* d'Hospitaler (1869, 252), en l'apartat de "barcos", escrit *vitxero*, com a equivalent del castellà *bichero;* en el també diccionari menorquí de Jaume Ferrer Parpal (1883-1887, II: 983, s.v.), amb la grafia *vitxéru* ("Bichero, botador: percha

190. La definició d'E. Roig és molt semblant a l'exposada ací d'Amades - Roig.

para atracar y desatracar los botes."), i, finalment, en el *Tresor* de Griera (II: 174, s.v.), ara sí amb la forma *bitxero* ("Ganxo o forqueta de ferro muntada al cap d'un pal, emprat pels patrons de canots i barques de passeig per ajudar-les a atracar i separar-se de terra.").[191] L'origen d'aquest mot cal cercar-lo en el portuguès *bicheiro* 'palo para pescar, con un anzuelo en la punta', i aquest possiblement derivat de *bicho* (*DCELC*, I: 455*b*, s.v.).[192] En el cas del *fitxero* de Santa Pola, sembla que l'alteració consonàntica de *b* en *f* hagi estat produïda per una interferència lèxica entre els significants *bitxero* i *fitora*, a causa d'una certa semblança semàntica. Respecte a l'altre castellanisme, *garfio*, que vaig sentir a Xàbia, vegeu § 198.

213. Joan Coromines (*DECat*, IV: 343*b*, s.v.) dóna com a primera datació del mot *ganxo* l'any 1299. Ara bé, dintre de la nombrosa documentació que aporta sobre aquest mot, n'hi ha una que podria ser una primera aproximació a una transfusió lèxica del *ganxo* de terra al marí i que correspon al fragment següent de la *Història del Cavaller Tuglat* (ms. de la fi del segle XIV): "[...] avia aguions, e ab *ganxos*, enforcats així com a ham de pescar [...]" (*ibid*., 344*a*).[193] *Ganxo* és, sempre segons Joan Coromines (*ibid*., 343*a*), un mot d'origen mossàrab en català, la forma primitiva del qual provindria del cèltic *GANSKIO- o *GANKIO- 'branca', 'pal ganxut'. Tant el *DCVB* (VI: 176*a*, s.v.) com Bruguera (1996, 441, s.v.) coincideixen en la proposta feta per Coromines a partir del cèltic, però en cap cas fan esment del mossàrab. D'altra banda, el *DCVB* (*loc. cit.*) afirma que el català *ganxo* prové del castellà *gancho* amb el mateix significat.

191. També Sáñez Reguart (1791, V: 341, s.v.) parla d'un instrument per a pescar pops de nom *vicheiro*, i Benigno Rodríguez (1923, 791, s.v.) fa al·lusió a un *vichero* que descriu, en una de les accepcions, com un ganxo que serveix per a la captura de pops.

192. Francesc Xavier Llorca (2008, 118-119, s.v. *bitxer*) fa un extens estudi sobre aquest mot i en dóna dos valors: 'croc o garfi per a capturar tonyines' i 'revolt' (per a aquest valor, vegeu n. 293 del cap. "L'eriçó de mar com a esquer".

193. Fragment que també he llegit en l'*Inventari de la llengua catalana* que l'autor, el rossellonès Julià-Bernat Alart, data el 1399.

Grampeta, ganxo o ganxet

214. Un instrument de pesca tradicional a Dénia per a fer *eriçons* és la *grampeta*, estri molt semblant al ganxo, els dos elements fonamentals de la qual són una perxa feta d'una fusta que no floti gaire, especialment de mobila 'pi', i que pot assolir fins a 4,5 m de llargària, i dues puntes de metall en un extrem que aparenten una petita ferradura (Juan Pérez [1997], 13 i carta del 20-2-1998).

215. *Grampeta* [grampéta], amb el sufix diminutiu lexicalitzat *-et*, tan sols ha estat documentada per M. Roser Cabrera (1997, 96, 108; 2001, 32), que descriu aquest mot com un ganxo acabat en dues puntes. Tampoc no apareix aquest valor en la forma primitiva *grampa* que, segons el *DCVB* (VI: 370, s.v.), és una "Peça metàl·lica que s'afica pels dos caps formant com un pont i serveix per a subjectar una cosa abraçant-la (val., mall., men.); cast. *grapa, picolete*". Coromines (*DECat*, IV: 619*a*, s.v. *grapa*) considera que *grampa*, variant de *grapa*, i que s'estén sobretot per Itàlia, prové de la forma germànica KRAMPA-, mentre que Alcover - Moll (*DCVB*, VI: 384, s.v. *grapa*) manifesten que l'ètim cal cercar-lo en el també germànic KRAPPA 'ganxo'.

47. Grampeta

216. Encara en el port de Dénia, un aspecte prou interessant que cal explicar és que l'activitat de fer *eriçons* era totalment professional. Els pescadors que s'hi dedicaven a les minves de gener eren els de les arts menors com el tresmall o el palangre i s'anomenaven *eriçoneros*, nom que, com assenyala Juan Pérez ([1997], 12), s'havia castellanitzat.

217. A Xàbia i a Calp, a la *grampeta* per a fer *eriçons* se la coneix amb els noms de *ganxo* o *ganxet*. A Xàbia em deien que aquest estri estava format per una asta, un pal llarg de fusta de quasi quatre metres, i un ganxo de ferro que té una forma especial "com si fos una ferradura, com més allargada".[194] A Calp un pescador el descrivia com "un palo que té la forma d'una horquilla" (17-9-1999).

218. Benigno Rodríguez (1923, 467-468, s.v.) va recollir la forma castellanitzada *ganchete* i la localitza a la província marítima de València:

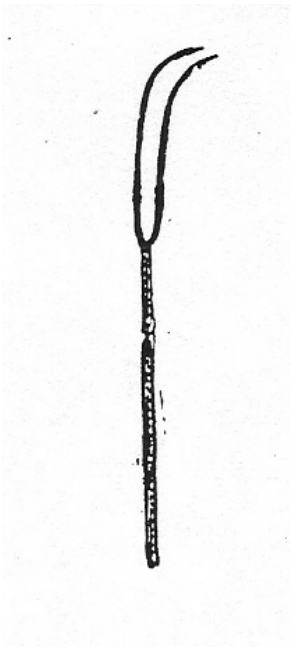

IX: *Ganchete:* B. Rodríguez (1923)

> Se compone este instrumento de una barra de hierro delgada, que termina con dos garfios en forma de horquilla, y así se mete en las peñas, quedando los erizos dentro del hueco de dichos garfios, que con poco esfuerzo logran arrancarlos de las peñas o piedras en donde se hallan.[195]

219. Joaquim Ruyra (1903, 21) esmenta un altre instrument: "Ab un *arpó de tres ganxos* en Volivarda's posá a rasclar la penya, y feya seguir a pinyochs aquells mariscos espinosos." Per bé que, per la descripció que en fa, no sembla tractar-se pròpiament d'un *arpó*, sinó del *ganxo* amb tres pues a què feia referència anteriorment Emerencià Roig (§ 203), ja que l'*arpó*, malgrat que acaba en un extrem amb un ferro de tres puntes: la del mig serveix per a ferir i les dels costats per a retenir la pesca (*DIEC*, 140, s.v.). *Arpó* ha estat manllevat al francès *harpon* i és citat per primera vegada en el diccionari de Labèrnia (1839) (*DECat*, I: 403*b*, s.v. *arpa*).

---

194. Informació que vaig rebre dels pescadors Antonio Erades i Amadeu Ros (17-9-1999 i 31-8-2000, respectivament).

195. També he trobat documentat *ganchete*, amb el mateix valor, en l'*Enciclopedia general del mar* (1957, III: 522, s.v.; 1968-1989, IV: 702, s.v.).

Espatuleta i salabre

220. Encara he pogut aplegar altres estris per a capturar *eriçons*. A Altea em parlaven d'una *forca*, però ja com un arreu del passat. A la Vila Joiosa, d'una *espàtula*: "Tu vas a la platja, agarres una *espatuleta* i en seguida ix. [...] Una *espatuleta* o en les mans."[196] I a Calp, d'un *salabre*: "No utilitzava el pal perqué tenies que anar agarrant-los una a una [*olleta*] i entonces normalment et desesperaves i entonces lo que feies era que te agarraves et tiraves a l'àuia, i omplies el *salabre*." I a la meva pregunta de si les agarrava amb les mans, em va respondre: "No, no, en el *salabre*".[197]

221. *Espatuleta*, diminutiu d'*espàtula*, prové, segons Joan Coromines (*DECat*, III: 625*b*-626*a*, s.v. *espatlla*), del llatí tardà SPATŬLA 'omòplat', que havia tingut abans els valors d''espàtula', 'pala de certs instruments'. El *DCVB* (V: 398, s.v.) indica que *espàtula* ve també del llatí SPATŬLA, però amb el valor d''espaseta'.

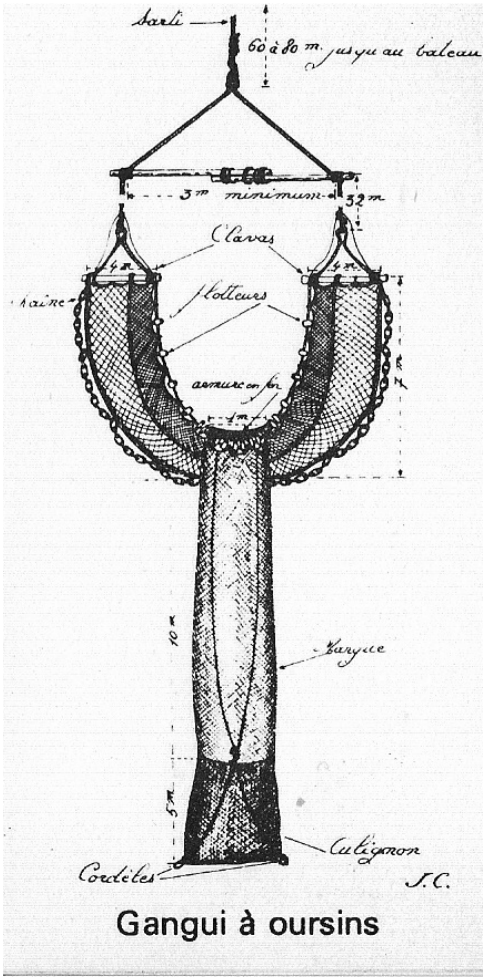

X. Gangui à oursins: J. Centelles (1981)

Gànguil, gamber, rasclet, rastrell, gàngaro

222. A la Mediterrània francesa, atesa la major importància econòmica de la pesca de la *garota*, utilitzaven un art d'arrossegament anomenat *gangui à oursins*. A causa, però, de la destrucció que provocava en el fons marí, aquest tipus de gànguil va ser prohibit a l'àrea de

196. Entrevista amb el senyor Enrique Doménech (14-9-1999).

197. Informació del pescador Miguel Barber (17-9-1999).
Sobre l'origen de *salabre*, vegeu el cap. "L'eriçó de mar com a esquer", § 300.

Marsella l'any 1890, però, en canvi, es va continuar usant a zones situades més a l'est (Centelles 1981, 93). Actualment fan ús d'una altra mena de gànguil, tot i que està prohibit a la major part de les àrees marítimes (Le Direach i altres 1987, 330-332, n. 19 i 23).[198]

223. El *gangui à oursins* era de grans dimensions i, com explicava abans, un autèntic destructor de tot el que trobava pel fons del mar i que per a Duhamel du Monceau (1769-1782, II: 154) era una autèntica draga.[199] Aquest art consistia en dues bandes o cames i un sac fet de malles que cada cop eren més cegues, com també el fil era més gruixut, a mesura que s'apropava al cóp (Lleonart - Camarasa 1987, 28). El *gànguil* va ser, juntament amb la tartana, el precursor dels posteriors arts d'arrossegament, com el molt conegut art del bou (Bas 1957, 16; Llorca 1998, 482-483). No obstant això, hi ha força confusió respecte al que designava *gànguil* durant els segles XVIII, XIX i primeres dècades del XX; per a uns era un art de pesca, per a altres era el nom de l'embarcació que feia servir aquest art, i encara, per a uns altres, era totes dues coses alhora.[200]

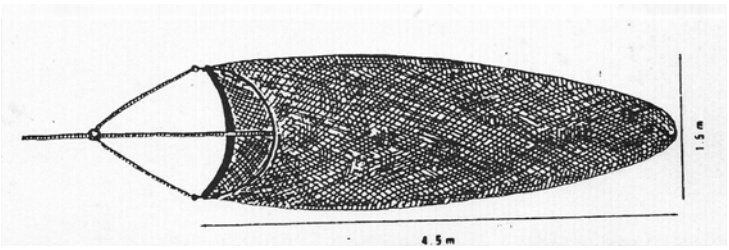

XI. Gànguil que s'utilitza a les costes franceses

224. L'actual *gànguil* de les nostres costes no té res a veure amb el que s'utilitzava en els segles abans esmentats, quan les embarcacions eren de vela. Per bé que ja llavors n'hi havia de diferents mides (Duhamel du Monceau 1769-1782, II: 152), els que perduren a casa nostra són més aviat petits i reben diferents noms, segons els llocs i els usos que en fan els pescadors (Lleonart - Camarasa 1987, 28). Així mateix, aquests autors (*loc.*

198. Aquest *gànguil*, Centelles l'anomena *gangui à la voile* (1981, 93-95).

199. Duhamel du Monceau anomena aquest ormeig amb les variants *ganguis des Oursins* i *ganguy des Oursins* (1769-1782, II: 154; III: 117-118, s.v. *ganguy*).

200. Per a aquesta qüestió, vegeu Bas - Camprubí (1980, 184) i Lleonart - Camarasa (1987, 28).
Gànguil és també el nom que rep l'embarcació que es dedica a llençar mar en fora tot allò que les dragues treuen del fons (*DIEC*, 846, s.v. 1), tal com també es pot comprovar, entre d'altres, en els diccionaris que s'indiquen en la n. 220.

cit.) asseveren que, ara, aquest art de pesca està "format per una armadura de ferro i fusta de forma cònica i coberta de xarxa".[201] D'aquest ormeig, ja se'n va fer ressò l'arxiduc Lluís Salvador (1897, I: 231), quan assenyalava que a Mallorca s'empraven també xarxes en forma de sac de petites dimensions com el *gànguil*, que feia quatre o cinc metres de longitud.

225. En les meves enquestes, he pogut verificar que, segons a quins ports, hi ha petites diferències en la forma, en el material i en les mides d'aquest art, cosa que també es fa palesa en diverses obres com les d'Amades - Roig (1926, 31, s.v.), Centelles (1981, 93-95), Mallol (1985, 74-75), Joan Nadal (1992, 46-47), Sala - Domènech (1994, 83) i M. Roser Cabrera (1997, 100, 108). Com a resultat de tot plegat, a molts llocs, quan els mostrava el dibuix d'un *gànguil*,[202] em responien que "sembla", "pareix un...", o, fins i tot, en altres indrets els era totalment desconegut.

226. A les nostres costes el *gànguil* també va ser utilitzat per a capturar *garotes*, si bé, en general, l'objectiu principal de l'ús d'aquest art era la pesca d'altres espècies marines, com ara la gamba, en algunes poblacions anomenada gambeta, per a ser després utilitzada com a esquer, tal com he pogut registrar a Llançà, el Port de la Selva, on el *gànguil* també rep el nom de *gamber* (Mallol 1985, 74), Cadaqués i l'Escala.[203] En canvi, a Dénia el *gànguil* servia per a pescar *eriçons* d'una manera més exclusiva, tot i que amb el temps els pescadors deniers van haver de deixar d'emprar aquest mètode, sobretot perquè no era viable des d'un punt de vista comercial (Juan Pérez [1997], 16-17).

---

201. Per a constatar millor les diferències entre els dos *gànguils*, vegeu els dibuixos que incloc del *gangui à oursins* (il·lustració X) de Jacques Centelles (1981, 95) i del *gànguil* (il·lustració XI) que, segons Le Direach i altres (1987, 330), utilitzen ara en algunes zones de les costes franceses.

202. Concretament el de la il·lustració XI, que em va ser facilitat pel professor Manuel Ballesteros (vegeu n. 236).

203. Informació rebuda en les enquestes fetes en aquestes poblacions.
Josep Maluquer (1916, 223), en els seus treballs oceanogràfics, escriu que a l'Escala pogueren obtenir espècies de major profunditat, gràcies als filats i *gànguils* que utilitzaven els pescadors.

227. En altres ports aquest estri rep també el nom de *gànguil*, però els meus informants ja no van fer cap al·lusió a la pesca de *garotes*, com és el cas de l'Estartit; o bé a Sant Feliu de Guíxols, Sant Carles de la Ràpita i Xàbia, on em van respondre que el dibuix que els mostrava semblava un *gànguil*.[204] A Vinaròs Consol Arnau (1965, 213) l'anomena *peça gànguil* i el seu equivalent castellà, *gambero*.

228. Aquest ormeig rep altres noms com *rastrell* a Arenys de Mar,[205] Sant Carles de la Ràpita[206] i Borriana;[207] *rasclet* a Tarragona;[208] una espècie de *gamber* a Sant Feliu de Guíxols[209] i Lloret de Mar;[210] "paregut" a un *gamber* a Xàbia;[211] *gamber* i "una especie de cóp" a Altea;[212] *gambero* a la Vila Joiosa[213] i Santa Pola;[214] "sembla un cóp d'un art" a Benidorm,[215] i un *cóp* (de bol) a l'illa Plana.[216]

---

204. Dades obtingudes en les entrevistes efectuades en aquests ports de mar.

205. Agustí Martí (1-7-2000).

206. Vicent Gras (30-7-2000).

207. Juanjo Gurrea (3-9-2000). En aquesta localitat, la senyora Maria Teresa Esteve, persona que em va facilitar l'entrevista amb l'esmentat pescador, em va comentar que quan diuen "ese és un gànguil" vol dir que "és així un poc de ser d'aparièncía, ser pinxo". En un recull de dites de Torredembarra llegim: "Semblar un gànguil. *Persona que és molt alta i prima*" (Comes 1995, 148).

208. Ramon Alujas (11-11-2000).

209. Jaume Soler (30-4-2009).

210. Joan Sala i Lloberas (18-3-2000).

211. Antonio Erades (17-9-1999).

212. Llorenç "el Català" i Llorenç Lloret (15-9-1999), respectivament.

213. Juan Beneito (14-9-2000).

214. Andrés Mas i José Cerdà "el Tordo" (26-2-2000).

215. Vicent (13-9-1999).

216. Juan Santacreu (14-9-2000).
El *cóp* és un terme molt conegut en l'àmbit mariner. Així el descriu, per exemple, M. Roser Cabrera (1997, 107): "Bossa de xàrcia en la majoria dels arts d'arrossegament i d'encerclament on resta concentrada la captura dels peixos." O bé com indica Francesc Xavier Llorca (2000, 111, s.v. 1): "Part final de certs arts amb forma de bossa".

229. També Josep Sanna descriu un *gànguil* de petites dimensions que en alguerès rep el nom de *gàngaro* i que serveix per a pescar "peixets, gàmbares, *bogamarins*, grancs, etc." (1988, 560, s.v.). Per bé que alguns mariners d'aquest port em deien que "se feva am al *gàngaro* i encara se fa am al *gàngaro*", "sempre havem fet am al *gàngaro*" (vegeu n. 160), un altre pescador m'explicava que el *gàngaro* [gáŋgaru] està actualment prohibit.

230. De fet, a casa nostra també es pesquen *garotes* amb els actuals arts d'arrossegament, però en tractar-se de les espècies de fons (*Cidaris cidaris*, *Echinus acutus*, etc.), que no són comestibles o bé que no són gaire apreciades, els pescadors les llencen de nou a la mar.[217]

231. Joan Coromines (*DECat*, IV: 337*b*, s.v.) ha pogut datar *gànguil*, escrit *gangel*, l'any 1419 al Rosselló amb el valor de 'xarxa' i també indica que l'occità *ganguil* i variants apareixen en documents antics en què designen diferents filats per a pescar a ròssec,[218] mentre que, amb el sentit d''embarcació', la primera troballa de Coromines és en un document mallorquí de 1687. En el segle XVIII, hi ha diversos testimonis de naus que reben aquest nom (vegeu *DCVB*, VI: 170, s.v. *gànguil*, 2.a., i també Lleonart - Camarasa 1987,[219] 28-29).

232. Cal explicar que en la majoria dels diccionaris consultats a l'entrada *gànguil* (quan hi és, és clar!!) no es fa cap al·lusió a un filat, sinó a una embarcació o, fins i tot, a dues distin-

---

Així, doncs, als mariners d'aquests ports de l'Alacantí i de la Marina, el dibuix del *gànguil* els recordava la forma que té aquesta bossa anomenada *cóp*.

217. Carta de Joan Rovira (17-2-1989), tal com posteriorment també m'han manifestat diversos pescadors de les nostres costes.

218. El *TdF* de Mistral (II: 18, s.v. *gàngui*) fa referència únicament a un filat d'aquest nom per a la pesca de l'arrossegament.

219. Com el del manuscrit de Joan Salvador de 1722, publicat per aquests autors (pàgs. 96-97): "La Pesche du Ganguil se fait avec une Tartane, que les Catalans nomment Ganguil." [Trad.: "La pesca del *gànguil* es fa amb una tartana, que els catalans anomenen *gànguil*."]

tes, ultra altres valors, en algunes ocasions, que ara no són del cas.[220] El recull lexicogràfic més antic en què he trobat aquest significant com a art de pesca és el diccionari mallorquí-castellà de Pere Antoni Figuera (1840, 284, s.v.), en la segona accepció: "Gânguil. m. Bârco. *Gánguil*. = Gambaner. *Garlito*." Si llegim l'entrada *gambaner* d'aquesta mateixa obra (pàg. 284), hi ha aquestes descripcions: "Cércol ab filâts. *Nasa.* = A môdo de mânega. *Garlito*." Unes dècades més tard, el diccionari mallorquí d'Amengual (1858-1878, II: 78, s.v. *ganguil*) inclou, en la tercera accepció, *gànguil* amb el sentit també de 'gambaner'.[221] Haurem d'esperar fins al segle XX perquè torni a aparèixer *gànguil*, amb el valor 'd'art de pesca', en alguna de les accepcions d'obres com el diccionari *Salvat* (1934, II: 668, s.v.), el *Tresor* de Griera (1935, VIII: 43, s.v.), el *DCVB* (VI: 170, s.v.), i, a partir de llavors, cronològicament parlant, ja el trobem en tots els grans diccionaris i enciclopèdies: *DLC* (983, s.v.), *GDLC* (823, s.v.), *GEC* (VII: 804, s.v.), *DIEC* (ja en la primera edició, 935, s.v.[1]), *DVal* (1995, 1027, s.v.), *EdM* (15, I: 57), *Gran enciclopèdia de Mallorca* (VI: 150, s.v.), *EEiF* (s.v.), com també en el *Diccionari de marina* de Canyameres (1983, 190, s.v.) i en el *Vocabulari de navegació* de Francesc Oller (1995, 107).

233. *Gànguil*, 'xarxa per a pescar a ròssec', 'embarcació que la rossega', prové del grec *γάγγαμον* 'xarxa', segons Alcover - Moll (*DCVB*, VI: 171, s.v.), basant-se en un treball de Schuchardt (*BDC*, 11: 112); però Joan Coromines (*DECat*, IV: 337*b*-338*a*, s.v.) opina que és el resultat d'un encreuament entre *γάγγαμον* 'espècie de xarxa' i *κάγχαλον* 'polleguera d'una porta', i que possiblement també rebé la influència de *pàmfil*, nom d'una nau de càrrega i de guerra, d'origen grec, pel que fa a la terminació *-il*. Manuel Alvar (1990, 30) també considera

220. Aquests diccionaris són: Esteve (1803); Febrer (v. 1830); *quintilingüe* (1839); Labèrnia (1839 i edicions posteriors); Escrig (1851); Escrig - Llombart (1887); Martí Gadea (1891); Bulbena (1905); Aladern (1906); *Salvat* (v. 1912); Fiter (1913); Aguiló (1921); Balari (1936); *Pal·las* (1927 i 1962); Fabra (1932 i edicions posteriors), i Ferrer Pastor (1956 i 1985).

221. Aquest mot, *gambaner*, l'he trobat també documentat en el diccionari menorquí d'Hospitaler (1869, 162); en el *Diccionari de marina* (1983, 190, s.v.), amb el valor de 'gamber'; en el *DVal* (1995, 1025, s.v.): "Instrument consistent en una bossa cònica de xarxa que té per vorera o boca un cercle metàl·lic subjectat a l'extrem d'un mànec llarg, generalment de fusta, que serveix per a pescar animals petits de la mar, especialment gambes."; en l'*EdM* (15, I: 66), com una de les modalitats de pesca marginal que s'emprava sobretot des de la costa, i en el *DIEC* (845, s.v.).

que *gànguil* procedeix de l'hel·lenisme *γάγγαμον* 'rete piscatorium' i, sobretot, d'un estri per a pescar ostres, que, tal vegada, prové de *γεντο* 'agafat'. Quant a la terminació *-il*, recull la proposta de Joan Coromines. Alvar comenta que aquest vell mot grec va passar del provençal al català i d'ací al castellà, el qual ha esdevingut, en aquesta llengua, un terme tècnic sense cap arrelament.

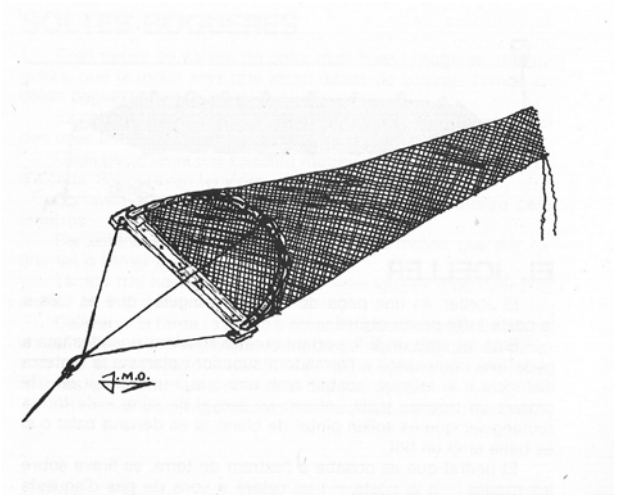

XII. Gànguil o gamber: J. Mallol (1985)

234. Com més amunt esmentava, el *gànguil* rep el nom de *gamber* en alguns llocs i, fins i tot, es consideren sinònims al Port de la Selva (Mallol 1985, 74) i també és possible que ho siguin a Lloret de Mar, atès que els autors de la publicació *La pesca* són lloretencs: "El *gamber* o *gànguil* és un aparell dedicat, sobretot, a la pesca de la gambeta, utilitzada després com a esquer" (Sala - Domènech 1994, 83). En alguna ocasió, el *gamber* també s'ha emprat per a la pesca d'alguna altra espècie marina. Joan Sala i Lloberas (1986, 322) explica que l'any 1943 aparegué a les aigües lloretenques un gran banc de pagellides, allà anomenades *petllerides*, i els pescadors se serviren d'aquest estri i també de l'artet.

235. *Gamber* està també documentat en altres obres que tracten del món del mar des de diferents vessants, com els diccionaris de Sáñez Reguart (1791, III: 322, s.v.) i Benigno Rodríguez (1923, 463, s.v.); el "Vocabulari de la pesca" d'Amades - Roig (1926, 30-31, s.v.); els diccionaris de Canyameres (1983, 190, s.v.) i d'Esteve Fàbregas (1985, 115, s.v.);[222] el *Vocabulari de navegació* de Francesc Oller (1995, 107, s.v.), i *El món mariner a Dénia...* de

222. Aquest diccionari (s.v. *gamber*) recull l'expressió *rascar es gamber*, que vol dir festejar una dona, i que també trobem a Sala - Domènech (1994, 83): "A Lloret de Mar, «rasclar es gamber» vol dir irònicament galantejar les donzelles." Ja abans el primer autor, Sala i Lloberas, escrivia (1986, 52): "A can Maitanquis, llavors obert dia i nit, sempre hi havia algú. [...] pescadors que venien de batre per capturar saupes i oblades, o en Manel Bepa que hi prenia un cafè en arribar de «rasclar es gamber»." (Es pot observar que els verbs són distints: rascar i rasclar. En aquest context, sembla més apropiat el segon, car significa passar el rascle).

M. Roser Cabrera (1997, 100, 108), treball que recull la variant fonètica *xamber* [ʧambér]: "Hui al gànguil es diu *xamber*" (*ibid.*, 111).

236. Pel que fa a diccionaris generals, els primers on apareix l'entrada *gamber* són els dels valencians Escrig - Llombart (1887, II: 720, s.v.) i Martí Gadea (1891, 987, s.v.), tots dos amb la mateixa descripció: "Especie de red barredera". Al Principat, el primer serà l'anomenat *Pal·las* (1927, 408, s.v.; 1962, 316, s.v.): "Aparell per a pescar gambes [...]". Tot seguit trobarem *gamber* en el diccionari de Fabra (1932, 893, s.v.):[223] "Mànega de xarxa emprada per a pescar gambes." Definició que perdurarà en totes les edicions posteriors i també en el *DIEC* (845, s.v.), així com en el *DLC* (982, s.v.) i el *GDLC* (821, s.v.). *Gamber* també apareix en els diccionaris de Ferrer Pastor (1956, 560, s.v.; 1985, 787, s.v.) i el *DVal* (1995, 1026, s.v.).

237. Respecte a l'origen d'aquest mot, Alcover - Moll (*DCVB* VI: 162, s.v. 2; VI: 160, s.v. *gamba* 2) opinen que *gamber* és un derivat de *gamba* i que prové del grec CAMBĂRUS 'llagosta', mentre que Joan Coromines (*DECat*, IV: 324*a*, 325*a*, s.v. *gamba* II) considera que *gamber* és un derivat modern i analògic de *gamba* i que el seu origen cal cercar-lo en el llatí vulgar CAMBĂRUS, llatí clàssic CAMMĂRUS, pres del grec *κάμμαρος*, amb el mateix valor, segurament amb un encreuament amb el també grec *κάραβος* 'llamàntol, espècie de llagosta', per mitjà d'una forma intermèdia CABBARUS.[224] Quant a *gambero*, certament es tracta de la forma castellanitzada de *gamber*.

238. El mot *rasclet* l'he trobat documentat per primera vegada en el diccionari de Labèrnia (1840, II: 555, s.v.) com a diminutiu de *rascle* i sense cap connotació amb el món de la mar, tal com succeirà en tots els altres diccionaris, incloent-hi els normatius, en què apareix aques-

223. En el *Diccionari ortogràfic* de Fabra (1917, 249, s.v.) ja llegim: "gamber *[n. d'instr.] m; pl.* gambers".

224. Excepte aquest darrer pas, la proposta de Bruguera (1996, 440, s.v. *gamba*[2]) coincideix del tot amb la de Coromines.

ta entrada. Com a ormeig de pesca, n'hi ha molt pocs testimoniatges. Josep Maluquer (1916, 224) esmenta uns *rasclets*, entre els materials que duien per a fer unes exploracions marines a la costa de l'Empordà. Pel dibuix que hi adjunta, sembla un salabret. En la llegenda de les figures d'aquest dibuix hi ha escrit: "alguns rasclets i celebrets" (pàg. 226). A l'entrada *rasclet* del *Vocabulari marítim* (1984, 106, s.v.) només hi ha els equivalents en castellà, gallec i basc.

239. Del primitiu *rascle*, Sáñez Reguart (1791-1795, V: 34-50, s.v.) el menciona com un dels instruments que s'empraven per a la pesca del coral. Amb aquest valor, sols el diccionari *Salvat* (v. 1912, II: 651, s.v.) i el de Fiter (1913, IV: 41, s.v.) en fan esment en una de les diferents accepcions. Així mateix, també es pot llegir *rascle* en l'*Enciclopedia general del mar* (1957, V: 710, s.v.; 1968-1989, VII: 552-553, s.v.), com una "variedad de coralera", informació que han extret de Sáñez Reguart. Altrament, tal com he assenyalat abans, hi ha dos tipus de rascle que s'han utilitzat per a la captura de *garotes* (vegeu §§ 183, 186), un dels quals està documentat per Duhamel du Monceau en el segle XVIII al Rosselló (1769-1782, III: 87). D'altra banda, les primeres referències que he trobat de *rascle* són d'Onofre Pou (1580, 55, 57v): "Lo *rascle* ab pues de ferro. Crates dentata" i "*Rascle* per replegar la herba. Rastellus, li".[225] De totes maneres, el *DCVB* (IX: 152, s.v. *rascle*) ja recull testimoniatges d'aquest mot dels anys 1380 i 1458.

240. *Rasclet* és un diminutiu de *rascle*, postverbal de *rasclar* que, segons Joan Coromines (*DECat*, VII: 132*a*-132*b*, s.v. *raure*), es basa en el llatí vulgar *RASICULARE < *RASICARE, amb un possible influx, segons Jud, de l'occità i castellà *asclar*[226] 'estellar', per bé que Coromines considera que seria més simple explicar-ho per mitjà de *rascar* > *rasclar* amb reper-

225. Tot i que en aquest cas no he consultat la primera edició del *Thesaurus puerilis* de 1575, em consta que ja hi apareix *rascle*, d'acord amb les dades del *DCVB* (IX: 158, s.v.).

226. No he trobat "asclar" en cap dels diccionaris de la Real Academia Española, ni tampoc en el *DCELC* ni en el *DCECH* de Joan Coromines, s.v. *astilla*.

cussió de la líquida i l'influx d'*asclar*. Per la seva banda, Alcover - Moll (*DCVB*, IX: 153, s.v. *rascle*) opinen que *rascle* prové del llatí vulgar *RASTŬLU, diminutiu de RASTRUM.

241. *Rastrell* apareix per primera vegada en el diccionari *quintilingüe* (1839, II: 625, s.v.) i, més tard, en el *Salvat* (v. 1912, II: 652, s.v.; 1935, IV: 180, s.v.), Fiter (1913, IV, 42, s.v.) i *Pal·las* (1927, 712, s.v.), i ja no tornarem a trobar aquest terme en cap altre diccionari. Tal com ocorre en el cas de *rasclet*, les descripcions dels citats diccionaris no fan cap al·lusió al vocabulari mariner.

242. Abans esmentava que *rastrell* és un mot viu, si més no, als ports d'Arenys de Mar, Borriana i Sant Carles de la Ràpita i, en conseqüència, aquesta paraula està inclosa en *El parlar de la Ràpita* de Pep Carcellé (1999, 86), en l'apartat d'arreus de pesca. Amades - Roig (1926, 58, s.v.) i, posteriorment, Canyameres (1983, 199-200, s.v.) descriuen el *rastrell* com un art per a pescar taines[227] els dos braços del qual estan units per una corretja que el pescador duu enganxada per darrere el coll i va arrossegant l'estri per l'arena, i el *rastrell*, igual que la rella d'una arada, aixeca la sorra que penetra dins la bossa de l'ormeig i, una vegada plena, es buida de manera que dins queden solament les petxines. En canvi, Francesc Oller (1995, 117, s.v.) el defineix d'aquesta manera: "Ormeig de pesca metàl·lic compost de *rastrell* i bossa per pescar cloïsses."[228] Lidio Nieto (1977, 106-107) escriu que a Cullera utilitzen el *rastrell*, ormeig que, d'una embarcació estant, s'arrossega de forma que les pues que duu van removent el fons marí i aixeca els mol·luscs que hi troba, els quals entren a la boca del *rastrell*. Xavier Garcia (1980, 296) diu que a Vilanova i la Geltrú fan servir el *rastrellot* -"Ruixó per a pescar a la tallina,[229] de més resistència que el normal."-, significant que també trobem en el *Vocabu-*

227. Amades - Roig (1926, 63, s.v.) defineixen així les taines: "Petxines de forma angular, obtusa per un cap i ovalada per l'altre, de diverses entonacions, entre les quals abunden la groguenca, la blavosa i la bruna. Es troben soterrades a l'arena i es pesquen amb el rastell [sic]."

228. En aquest *Vocabulari* també hi ha el verb *rastrellar* (117, s.v.): "Acció de passar el *rastrell* per pescar les cloïsses o d'altres espècies de petxines que viuen en els fons sorrencs."

229. Xavier Garcia (*ibid.*, 193) també inclou *tallina* en una llista de peixos vilanovins.
En el *GDLC* (1615, s.v.) hi ha les entrades *tellina* i *tellerina* que defineixen com "un mol·lusc de l'ordre dels eulamel·libranquis", el primer de la família dels tel·línids i el segon, dels donàcids. En canvi, el *DIEC* (1609,

lari de navegació (1995, 117, s.v.). El *Vocabulari marítim* (1984, 106) remet *rastrell* a *rastell* i aquest, al seu torn, a *rascle*, *rasclet*. Finalment, M. Roser Cabrera (1997, 110) recull a Dénia el castellanisme *rastrillo*: "Aparell per a pescar almeges".

243. *Rastell*, en canvi, és una paraula documentada en la majoria dels diccionaris consultats, però sols en la segona edició del *DIEC* (1413, s.v., 7) és definit com un "Ormeig de pesca que consisteix en un sac de xarxa amb boca metàl·lica i cadenes a la part de baix." És a dir, una espècie de gànguil. Alfred Ayza (1981, 283-285, 317-318) comenta que a Peníscola els pescadors utilitzaven el *rastell* per a la pesca de petxines. Per la descripció que fa d'aquest ormeig, sembla que és el mateix que el *rastrell* de Cullera (§ 242). *Rastell*, escrit "restell", apareix en un quadre d'instruments de pesca fet per Joan-Lluís Alegret (1987, 108).

244. Pel que fa a la procedència de *rastrell*, cal dir que s'ha produït, a partir de *rastell*, la inserció d'una líquida adventícia per acció progressiva. *Rastell* 'eina de conreu com el rampí' prové de RASTĔLLUM, mot format en llatí antic com a diminutiu de RASTRUM, amb el mateix valor (*DECat* VII: 118*b*-119*a*, s.v. *rastre*). El *DCVB* (IX: 159, s.v. *rastell*) no recull *rastrell* i afirma que *rastell* és pres del llatí RASTĔLLU, com també ho fa Pep Carcellé (1999, 86): "*rastrell* ➜ *rastrell*, *rastell*: del llatí RASTĔLLU".

245. *Gàngaro* també ha estat documentat per Rafael Caria en el "Lèxic dels mariners algueresos ..." (1995, 170, s.v.), i la seva descripció, en italià, és bastant semblant a la de Josep Sanna (§ 229). En la segona part d'aquest treball, Caria (1996, 176) inclou *gángaro* entre els ormeigs de pesca que procedeixen del napolità. En aquest sentit, Eduard Blasco (1984, 226) considera que a la base d'aquest terme hi ha el sicilià *ganĝeleḍḍu*, mentre que en el *Lessico* de Giovanni Palomba (v. 1906, 124)[230] a l'entrada *gangarö*, del seu vocabulari alguerès-català-italià, hi ha una nota a peu de pàgina en què assenyala que prové del genovès *gangano*,

---

s.v.) considera aquests dos mots sinònims i dóna prioritat al lema *tellerina*.

230. Manuscrit inèdit, del qual tinc una còpia que, molt amablement, em va oferir el senyor Pasqual Mel·lai de l'Alguer.

gangamo. El *DCVB* (VI: 171, s.v. *gànguil*) considera que els italians dialectals *gàngama* i *gàngano* "sorte di rete da pescare" tenen la mateixa base etimològica que *gànguil*. Coromines (*DECat*, IV: 338*a*, s.v. *gànguil*) també recull les formes dialectals del sud d'Itàlia *gangama*, *gàngano* i *gàngaro*, però amb el valor especialment de 'polleguera d'una porta'.[231] Això sí, coincideix amb Alcover - Moll que l'origen d'aquests vocables provenen del grec *γάγγαμον*, d'acord amb la tesi de Schuchardt (*BDC* 11: 112).[232]

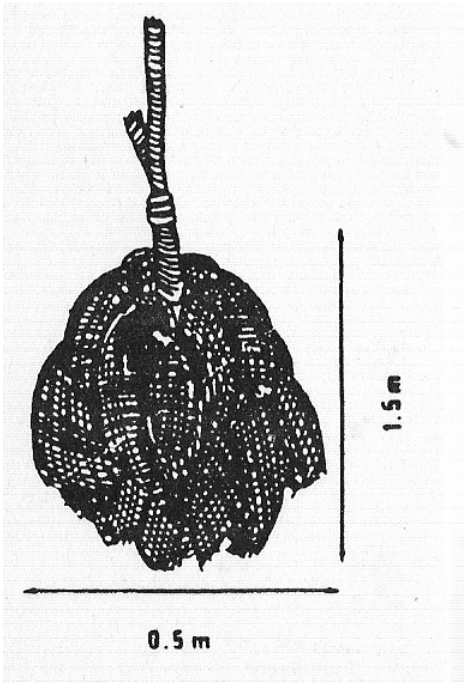

XIII. ***Radasse***

Estris que s'utilitzen en altres països

França

246. A més del *gànguil*, en algunes zones costaneres els pescadors francesos se serveixen també del *garoter*, en francès *grapette* (Centelles 1979, 267), i d'una espècie de ganxo, que anomenen *grappe,* de dos o tres puntes llargues i corbades i amb un mànec de tres a quatre metres de llarg, que manipulen des d'una embarcació. Un altre mitjà utilitzat és el de la *radasse,* que consisteix en un munt de xarxes velles que es van arrossegant pel fons marí i que, en pujar-les a la superfície, aquests animals hi queden enredats (Le Direach i altres 1987, 330-332, n. 17 i 18). Massignon (1962, 438) explica que a l'illa de Còrsega agafen els *eriçons de mar* amb un "crochet" 'ganxo' i "un bambou fendu en trois", és a dir, una canya feta de bambú esberlada en tres parts i, per tant, es tracta d'un *garoter*.

231. En els diccionaris italians consultats (Battisti - Alessio 1975, III: 1760, s.v.; Zingarelli 1990, 742, s.v.), *gàngama, gàngamo, gàngano, gàngaro* tenen el valor d''un tipus de xarxa'.

A Còrsega l'anomenen "le grand gangui" *u ganganu*, segons *Parc Naturel Régional de la Corse*, Ajaccio: Arpège, 1980, 27.

232. Sobre l'etimologia de *gànguil*, vegeu § 233.

Espanya

247. A l'Estat espanyol, els procediments que s'usen per a la pesca dels "erizos de mar" són la *draga*[233] (*NOE*, 239), enginy que té una certa similitud amb el *gànguil;* el *lampazo*, que és més o menys equivalent a la nostra *asta amb xarxa*, i, simplement, amb les mans (*NOE*, 239; Lozano Cabo 1970, II: 135). A Astúries, s'extreuen amb el *gancho* (Barriuso 1986, 423).

Itàlia

248. Les tècniques artesanals que utilitzen els pescadors italians tampoc no varien gaire respecte de les nostres. Palombi - Santarelli (1969, 293) informen que els equinoïdeus es pesquen, principalment, durant els mesos primaverals que és quan les gònades són madures. Així mateix, indiquen que, a més d'agafar-los directament amb les mans, també es fan servir xarxes que s'arrosseguen pel fons, astes que duen a un extrem trossos de xarxa, el *ganxo* i una *canya* de bambú, que descriuen exactament com el nostre *garoter.* A l'Alguer també s'empren tots aquests mateixos atuells, com hem vist al llarg d'aquest capítol. Pascalis (1988, 1480) els cita en italià, *gangano*, *redazzo*, *canna*, sols li manca el *rampino* 'ganxo'.

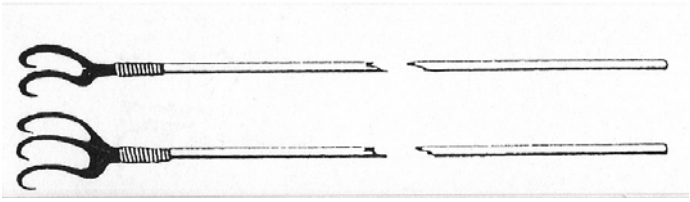

XIV. *Grappe* de dos i tres ganxos

Passat versus present

249. La majoria d'aquestes pesques pertanyen més al passat que al present, especialment des d'un punt de vista professional. Es feien o es fan des d'un bot o amb l'aigua al genoll de terra estant, si exceptuem les captures fetes amb el *gànguil* o amb xarxes d'arrossegament. En l'actualitat, però, els pescadors que es dediquen a la pesca de la *garota* són essencialment submarinistes, ja sigui a pulmó o amb botelles, que s'ajuden d'un *ganxo* de dues puntes. Un

233. Segons l'accepció 3 del *Diccionario Vox* (1990, 599, s.v.), una *draga* és un "Aparato que se emplea para recoger productos marinos, arrastrándolos por el fondo del mar".

submarinista amb escafandre autònoma n'arriba a agafar fins a 120 dotzenes en poc més d'una hora (Ballesteros 1993, 9).[234]

Explotació d'aquest animal marí

250. Segons Manuel Ballesteros (1993, 9), i basant-se en els anuaris estadístics de la FAO (Organització de les Nacions Unides per a l'Agricultura i l'Alimentació), són molt pocs els països que es dediquen a l'explotació d'aquest recurs marí. El país que més en pesca és el Japó, amb una mitjana de 25 tones/any, seguit molt de prop de Xile, i després vénen països com Corea, Estats Units i, ja a molta més distància, l'antiga URSS, França i Nova Zelanda.

251. A França, la sobreexplotació de la *garota*, molt especialment a la zona atlàntica, juntament amb altres causes com ara la pol·lució, la degradació del medi i una malaltia provocada per un bacteri estrany que li causa la pèrdua de les pues i més tard la seva mort, ha obligat a prendre mesures per a evitar-ne l'extinció. Així, generalment se'n pot pescar de l'1 de setembre al 30 d'abril, però en algunes zones està prohibit tot l'any. D'altra banda, els científics estan sensibilitzant el públic, fonamentalment els pescadors professionals, perquè respectin aquelles *garotes* que no arriben a 5 cm de grandària (Maître-Allain 1991, 148).[235] Aquesta situació a França contrasta sensiblement amb el que ocorre a determinades regions de Grècia, on els pescadors demanen a les autoritats competents que prenguin alguna decisió per a impedir-ne la proliferació excessiva (Le Direach i altres 1987, 332 n. 10).

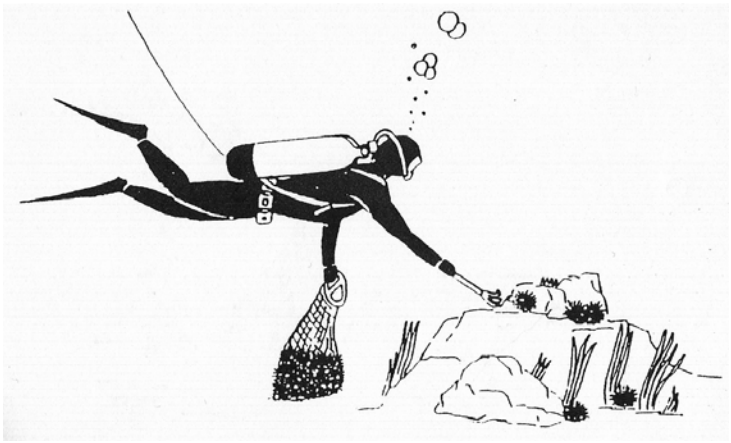

XV. Extracció d'eriçons amb escafandre autònoma

234. Juntament amb les dades de Joan Rovira (carta de 17-2-1989).

235. Vegeu també M. Ballesteros (1993, 9).

252. A Catalunya, la Conselleria d'Agricultura, Ramaderia i Pesca va sol·licitar al Departament de Biologia Animal de la Universitat de Barcelona que elaborés un estudi per a saber quin era l'estat de la població d'aquest equinoderm al nostre litoral i, a partir d'ací, si calgués, prendre les mesures adients perquè no ens trobéssim en la mateixa situació que al país veí. Aquest treball, ja finalitzat, amb el títol *Avaluació i cartografia de les poblacions d'eriçons de la costa catalana*, donava a conèixer que de moment no hi havia perill que s'exhaurissin[236] i va permetre d'efectuar un seguit de propostes amb la finalitat que se'n pogués regularitzar l'extracció (Ballesteros 1993, 9).[237]

253. Així, en el Decret de 24-3-1995 (*DOGC* núm. 2040) es disposava que, en la pesca marítima recreativa, es podien capturar per dia un màxim de 150 *garotes*, únicament amb la "garotera tradicional, a mà o amb estris que permetin la selecció individual, d'acord amb les talles permeses". L'Ordre ARP/153/2002, de 6 de maig (*DOGC* núm. 3634), establia també una mida mínima per a ser capturades, així com un període de veda. Posteriorment, l'Ordre AAR/252/2007, de 16 de juliol (*DOGC* núm. 4930), regula la recollida de *garotes*, atès que, sobretot a la costa gironina, s'havia produït una considerable reducció de la població d'aquest animal marí, per la qual cosa s'imposa una sèrie de mesures més restrictives tant als pescadors professionals com a aquells que practiquen la pesca recreativa. Estableix, com a període d'extracció, de l'1 d'octubre de 2007 al 31 de març de 2008. Sols es podran extreure "a mà, mitjançant immersió en apnea o amb garoteres tradicionals".[238] A més d'altres restriccions, ordena que la captura per dia no podrà superar els 150 kg per als pescadors professionals i de 150 unitats per als no professionals.

---

236. Agraeixo molt sincerament aquesta informació que em va facilitar personalment el Dr. Manuel Ballesteros, com també algunes fotocòpies de dibuixos d'ormeigs de pesca de l'esmentat estudi, alguns dels quals he inclòs en aquest capítol.

237. Vegeu també Robin Townsend: "La costa de les garotes", suplement "Diumenge" del diari *Avui* (14-3-1993): 23.

238. Exactament igual que en l'Ordre de 2002.

254. Aquestes restriccions no són únicament patrimoni del Principat. Al País Valencià, sobretot a les costes de Dénia i Xàbia, s'ha produït una sobreexplotació tan intensa que la població d'*eriçons* ha minvat d'una manera alarmant, cosa que ha obligat, mitjançant diferents lleis de la Conselleria d'Agricultura i Pesca dels anys 1998, 2001 i 2005, a regular-ne l'extracció de tal manera que actualment sols se'n poden capturar de desembre a febrer, llevat dels caps de setmana. No ho poden fer, en cap cas, els particulars i, per tant, sols els professionals, sempre que estiguin autoritzats, en poden extreure, això sí amb mètodes artesanals i tradicionals.[239]

255. Així mateix, a Menorca els mariscadors professionals que volen capturar el *vogamarí violaci* (*Sphaerechinus granularis*) i el *vogamarí comú* (*Paracentrotus lividus*), entre altres fruits de mar, han de sol·licitar-ho per escrit al Consell Insular de Menorca.

256. Finalment, a Normandia i també a la Mediterrània s'han establert centres d'aqüicultura de *garotes*, amb finalitats comercials, que de moment sembla que no han reeixit a causa, sobretot, de la lentitud de creixement d'aquests animals marins (cf. *HNPC*, VIII: 483; Maître-Allain 1991, 148). No obstant això, hi ha en marxa diverses investigacions científiques, fonamentalment a Astúries, Galícia i Canàries, per tal d'aconseguir que creixin més ràpidament i, per tant, sigui més rendible el cultiu de la *garota*.[240]

---

239. Segons els articles publicats en els diaris *Levante* (14-1-2003): 37 i (17-1-2003): 50; *Información* (18-1-2003): C7. Com també a "La policía de Xàbia sorprende a unos furtivos tras extraer 384 erizos de mar" [article en línia]. *Lasprovincias.es*: 10-1-2009. [Data de consulta: 8 de març de 2009]. http://www.lasprovincias.es/valencia/20090110/ediciones/policia-xabia-sorprende-unos-20090110.html

240. "Erizo de mar, cría, engorde i repoblación". *Ipac. acuicultura*, 30 (15-6-2008): 1-4.
"Granjas de erizos de mar en breve" [article en línia]. *Gastronomía y Cía*: 3-3-2008. [Data de consulta: 2 de març de 2009]. http://www.gastronomiaycia.com/2008/03/03/granjas-de-erizos-de-mar-en-breve/

L’eriçó de mar com a esquer

Gambines, garbitanes, gavitanes...

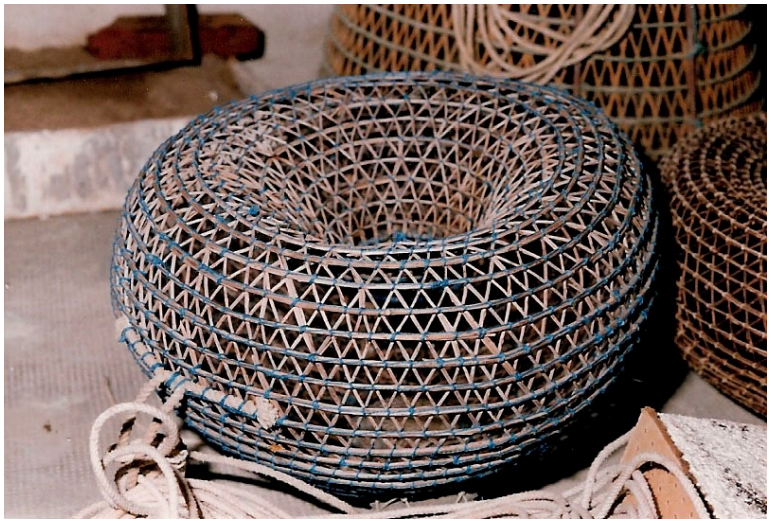

48. Gambina, jambina, jumbina, garbitana, grabitana o gavitana

257. Malgrat que de gran mai no he estat afeccionat a la pesca, quan era petit solia estiuejar al Port de la Selva i aleshores anava amb el meu pare a pescar a les roques, amb unes nanses que allà anomenen *gambines*, tal com succeeix, si més no, a Argelers (Manent 1972, 8), Banyuls (Centelles 1979, 76), Colera (*DECat*, IV: 325*a*, s.v. *gamba* II), Llançà, Cadaqués, Roses, l’Estartit, Torredembarra (Comes 2005, 25-

28),[241] Cambrils (Savall 1991, 44)[242] i l'Ametlla de Mar,[243] mentre que en altres indrets reben el nom de *jambines*[244] (Palamós, Calella de Palafrugell, Llafranc), *jumbines* (l'Estartit,[245] l'Escala [246]), *garbitanes* (Tossa de Mar, Blanes) (Ruyra 1903, 19; 1920, 42; Amades - Roig 1926, 31, s.v.; E. Roig 1927, 72, 93, 95; *Tresor*, VIII: 58, s.v.; Zaragoza 1998, 131),[247] *grabitanes* (Lloret de Mar) (Sala i Lloberas 1986, 282-283)[248] i *gavitanes* (Sant Feliu de Guíxols) (*DCVB*, VI: 242, s.v.).[249] Prèviament, però, havíem d'agafar l'esquer, allà mateix, a les roques

241. Tot i que Comes indica (pàg. 28) que sols una família de pescadors va construir i usar la *gambina* a Torredembarra.

242. En les enquestes que hi vaig dur a terme, Josep Savall, pescador de 74 anys, va donar-li el nom de *gambina* (4-11-2000), mentre que Josep Mornell, pescador de 73 anys, l'anomenava *morenell* (8-5-1999).

243. Enquesta efectuada el 4-11-2000 al pescador Félix Pastor, de 56 anys.

244. *Jambines*, amb el so inicial palatal i fricatiu, no l'aplega cap dels diccionaris o reculls lèxics que he consultat.

245. Per bé que Audivert (1971, 254) cita *gambines*, el meu interlocutor, el pescador Joan Massagué, de 58 anys, anomenava aquesta nansa *jumbina* (24-8-2000).

246. Enquestes efectuades en aquesta localitat a tres pescadors de 62 a 65 anys (5, 6 i 7-9-1999). Sembla tractar-se d'una forma deformada de *jambina*. També he trobat reflectida aquesta paraula en els *Fulls d'història local* (núm. 44, març 1994: 399): "Alguns pescadors de l'Escala [...] anaven a fer joncs (per les nanses i *jumbines*) [...]"; en el *Calendari de l'Escala, 1989* (a partir d'ara *Calendari* 1989), amb el títol *Arts de pesca tradicionals*, amb les grafies *jumbines* o *jombines*, i en el llibre *Marinenques* de l'escalenc Francesc Serrats (2003, 64 i 175).

247. A Tossa distingeixen entre *gambina* i *garbitana,* la primera, pràcticament en desús actualment, no s'esca amb *bogamarins,* perquè la malla no és tan cega com la de la *garbitana* (conversa el 17-4-1999 amb el senyor Telm Zaragoza, antic pescador i llavors alcalde de Tossa. Vegeu també Zaragoza 1998, 130-131).

248. Malgrat que Sala i Lloberas escriu gairebé sempre *grabitanes*, també hi podem llegir *gravitanes* (1986, 279; 1990, 129) i *garbitanes* (1986, 282). Amb tot, en l'entrevista que vaig mantenir amb el senyor Sala i Lloberas (18-3-2000), mai va utilitzar aquesta última variant. Fàbregas - Rebollo (1989, 241) inclouen: "*grabitana*, per garbitana", dintre de les formes dialectals més freqüents a Lloret.

249. Dada que vaig poder confirmar en les enquestes efectuades al pescador Llorenç Frigola, de 69 anys, el 5-5-2000, i al senyor Joan Soler, de 82 anys, el 24-3-2001. Endemés, el senyor Soler em va explicar que els ganxons anomenen *gambines* les *gavitanes* grosses.

També trobem *gavitana* en el "Vocabulari de la pesca" d'Amades - Roig (1926, 32, s.v.), però no indiquen on han recollit aquest terme, i a *Salvat* (1933-1935, II: 701, s.v.). Gaziel (1963, 356, 360) escriu dues vegades *gavitana* en una obra dedicada a Sant Feliu de Guíxols. Griera (1968, 9) recull: "*Gabitans*, m. pl.: Ormeigs teixits de murtra que serveixen per a pescar (Sant Feliu de Guíxols). *Gabitans* suposa un *gambitans* ormeigs de pescar *gamba*." Benigno Rodríguez (1923, 471, s.v.) es refereix a una nansa de jonc anomenada *garabitana,* que s'empra especialment en el districte marítim de Sant Feliu de Guíxols, però aquesta grafia és molt poc fiable, ja que l'autor comet sovint errors d'aquest tipus, almenys pel que fa a paraules catalanes, com ja hem vist en el capítol anterior

i això ho fèiem amb un *garoter*.[250] Amb aquest instrument rudimentari, però eficaç, capturàvem *garotes*. Un cop aixafades amb un roc, les introduíem a les *gambines*, i l'olor de les gònades atreia guiules,[251] senyores -que són guiules, però més grosses- i serrans.

258. La *gambina* és un ormeig de pesca fet amb un enreixat de rebrolls molt prims d'olivera, ametller, murtra, jonc, vímet..., tot depèn de la matèria primera que tenen més a l'abast els nansers d'un port determinat; és de forma rodona apomada amb dues obertures: l'una, a la part superior, en la qual hi ha la boca de forma circular i proveïda d'una tapa,[252] per on s'esca

---

en el cas de *garrotero* i *garrotas* (§ 190) i com veurem encara més endavant. També he llegit *garabitana* en l'*Enciclopedia general del mar* (1957, III: 524, s.v.).

250. Quant a aquest estri, vegeu el cap. "La pesca de l'eriçó de mar", pàgs. 92-95.

251. Aquest peix és anomenat així a l'Alt Empordà, però té moltes altres denominacions al llarg de les nostres costes: *donzella, juliola, julivia, senyora, senyoreta*...(cf. Nadal 1981, 126; Lloris i altres 1984, 138).

252. Tant aquesta denominació com les que escric a continuació, així com les que apareixen en la nota següent, les he trobat quan indagava l'ús i els diferents noms de la *gambina* i, en alguns casos, de la *nansa*, tot i que també hi ha un bon nombre de dades que he obtingut per mitjà d'enquestes que, ací, per no fer més feixuga la lectura no indico normalment.

Aquesta tapa rep diversos noms: *tap* ([el Port de la Selva] Mallol 1985, 90); *nanset* (Nadal 1992, 55); *nanset de la nansa* (Bas 1980, 169); *porta* (Nadal, 1992, 57; [Cadaqués]; [l'Estartit]; [Sant Feliu de Guíxols]; [l'Alguer] Caria 1995, 186, s.v.; 1996, 176 i taula VII); *boca* o *porta* ([Lloret de Mar] Sala i Lloberas 1986, 279); *boca* ([l'Ametlla de Mar]); *tapa* ([Sant Feliu de Guíxols]; [Vilanova i la Geltrú]; [Tarragona]; [Xàbia]; [Altea] Llorca 1998, 371; [Formentera] Alumnes 1990, 20-21), i *tapadora* (Nadal 1981, 221; [l'Escala] *Calendari* 1989; [l'Estartit] Audivert 1971, 252; [Vilanova i la Geltrú] Cerro - Portas 1990, 20; [Benidorm, la Vila Joiosa] Llorca 1998, 371; [Menorca] *EdM*, 15, I: 41-42, 50).

Gabriel Comes (2005, 29) descriu amb detall les parts de què consten les nanses fetes a Torredembarra; així distingeix *la boca de la nansa*, per on s'introduïa l'esquer i es treia el peix capturat, de la *tapa* que cobria la *boca*. Amades - Roig (1926, 9-10, s.v.) comenten que la *boca de la nansa* va coberta pel *capell*, però a l'entrada *nansa* (*ibid.*, 41) expliquen que el peix es treu per una porta petita que rep els noms de *bolet* i *portellera,* encara que aquests autors escriuen *portallera* a l'entrada respectiva i la situen a Roses (*ibid.*, 56). En el *DCVB* (VIII: 513, s.v. *pesca*) i en l'*EdM* (15, I: 45) podem veure el mateix dibuix i la mateixa nomenclatura d'una nansa, i on diferencien el *tapell, capell* o *panissó* de la *boca*; també hi ha el dibuix i la nomenclatura d'una nansa en el *Llenguatge mariner de la Marina* (Llorca 2000, 46-47) on, d'una banda, hi ha la *tapadora* o *tapa* i, de l'altra, la *boca de la tapadora*. El *Diccionari de marina* (1983) també diferencia el *capell* (185, s.v.) de la *boca de nansa* (182, s.v.), *nanset* (195, s.v.), *tapany* o *tapall* (202, s.v.). A Sant Feliu de Guíxols (enquesta 30-4-2009), el *nanset* és el cercle que envolta la *boca* o *porta* i d'on neix el *buc*, és a dir, la part externa de la nansa, mentre que, segons el *DCVB* (VIII: 512, s.v. *pesca*, A, g), el *nanset* és un cèrcol que serveix per a reforçar la part estreta de la *faç,* i també n'hi ha un altre que reforça el *tapell* o *tapadora*. A Torredembarra el *nanset* s'anomena *cercolet*. Comes (*loc. cit.*) indica que en una nansa hi ha tres *cercolets*: el de *la boca de la nansa*, el de *la boca de l'anfàs* i el de *la tapa de la nansa*. En canvi, Amades - Roig (1926, 42, s.v.) descriuen així el *nanset*: "Forat de la nansa on es treu el peix. (Costa de Llevant.)"

i es treu el peix; l'altra, a la part inferior en forma d'embut, anomenada *afàs* o *bolet*,[253] per on entra el peix i ja no pot sortir-ne. Per a calar-la va proveïda d'unes pedres o còdols a l'entorn de la boca, perquè quedi l'entrada, o sia l'embut, cap a enlaire i hi puguin entrar els peixos. De *gambines*, n'hi ha de totes mides. Per aquest motiu, a vegades alguns pescadors, per tal de distingir-les, anomenen les petites *gambinetes* (el Port de la Selva) (Mallol 1985, 90) o *guiuleres* (Roses; vegeu § 261). Les que s'esquen amb *eriçons* i una mica de peix salat són les més petites i fan, aproximadament, 40 o 55 cm de diàmetre i una alçada de 25 a 40 cm; la malla és força cega.[254]

---

253. Segons Carles Bas (1980, 169), l'embut es denomina *afàs*, encara que als ports propers a França rep el nom de *bolet*. Joan Nadal (1992, 55) també recull aquests dos termes, però sense indicar-nos on són vius. Francesc de Villanueva (1927) escriu: "A l'Empordà de l'entrada de les nanses, gambines, etc. en diuen *bolet*." *Bolet* és emprat, si més no, al Port de la Selva (Mallol 1985, 90), Cadaqués, Roses, l'Escala (*Calendari* 1989) i l'Estartit (Audivert 1971, 252). Pel que fa a l'altre geosinònim, he aplegat les variants *sa faç* i *s'afaç* ([Lloret de Mar] Sala i Lloberas 1986, 279, 371; 1990, 130); *sa faç* ([Tossa de Mar] Zaragoza 1998, 166, s.v. *nansa*); *es faç* [Cala Figuera]; *faç* ([Sant Feliu de Guíxols], mot que vaig sentir pronunciar [fáʃ] i [fás]; [Blanes] Ruyra 1920, 42; [Arenys de Mar]; [Badalona]; [Altea, la Vila Joiosa] Llorca 1998, 371); *faç divina* ([Benidorm] Llorca 1998, 371 i 390); *afàs* i *anfàs* (Amades - Roig 1926, 41, s.v. *nansa*); *afaç* (Roig 1927, 93); *afaç* i *faç* ([Maresme] Mas 1994, 41); *enfàs* i *faç* ([Vilanova i la Geltrú] Garcia 1980, 284; Cerro - Portas 1990, 21; respectivament); *anfaç* [əɱfás] ([Cambrils] Savall 1991, 45 i 133); *anfàs* [amfás] [l'Ametlla de Mar]; *enfás* ([Menorca] Hospitaler 1869, 162); *s'enfàs* ([Maó] Ferrer Aledo 1914, 21-22); *anfàs, faç* o *anfaç* ([Menorca] *EdM*, 15, I: 41, 45, 49 i 50); *s'anfàs* [səmfás] [Colònia de Sant Jordi]; *anfàs* i "el vulgarisme" *alfàs* ([les Pitiüses] *EEiF*, s.v. *anfàs*); *anfàs* ([Torredembarra] Comes 2005, 25, 28, 29, 31, 50; [Formentera] Alumnes 1990, 18-20), i *anfaix* ([l'Alguer], que vaig sentir pronunciar [aɱfáʃ], variant que documenten Sanna 1988, 64, s.v. i Caria 1990, 93; 1995, 147, s.v.).

Joan Coromines (*DECat*, III: 841*b*, s.v.) considera que la forma correcta és *faç,* antigament 'cara', del llatí FACIES, tot i que popularment s'ha creat un masculí *afàs*, i partint d'aquesta variant se n'han originat d'altres com *alfàs* (Eivissa i Llucmajor) i *anfàs*. Tant Coromines (*loc. cit.*) com Alcover - Moll (*DCVB*, V: 688, 3. s.v.) donen com a primera citació la de Joaquim Ruyra (1920, 42-43): "adobar la *faç* d'una nansa". Però ja en un manuscrit del 1722 Joan Salvador escrivia "*la fas de la Nance*" (ap. Lleonart - Camarasa 1987, 98), expressió que, posteriorment, Duhamel du Monceau reproduirà com a catalana (1769-1782, II: 56).

Finalment, a Xàbia vaig recollir dos altres significants, *boca* i *embut* (enquestes 17-9-1999 i 31-8-2000, respectivament), i també *boca* a Tarragona (enquesta 11-11-2000).

254. J. Amades i E. Roig (1926, 31, s.v.) defineixen així la *gambina*: "Nansa molt grossa, de jonc, en forma de morranell [sic]". Aquesta definició, a voltes amb alguna lleu modificació, l'han recollida els nostres diccionaris i enciclopèdies de més prestigi, com també alguna obra relacionada amb el món de la mar: *Salvat* (1935-1937, II: 663, s.v.), *GEC* (VII: 796, s.v.), *Gran Larousse Català* (= *GLC*) (V: 2302, s.v.), *DCVB* (VI: 163, s.v.), *DLC* (982, s.v.), *GDLC* (821, s.v.), *Diccionari de marina* (1983, 190, s.v.); mentre que el *DGLC* (900, s.v.) descriu la *gambina* com una "Nansa molt grossa feta de jonc" i el *DIEC* (845, s.v.) hi afegeix que és "apomada". Tanmateix, Ernesta Sala (1983, 83, s.v.) no hi està d'acord amb aquesta definició, atès que, segons ella, la *gambina* no té la forma cilíndrica com el *morenell* i, ultra això, n'hi ha de totes mides, com acabo també de mencionar, i no només de grosses.

Per bé que comparteixo l'opinió d'Ernesta Sala, car, llevat de la forma i les característiques comentades més amunt, no he vist cap altra mena de gambina, Benigno Rodríguez (1923, 465-466) diu haver-ne observat en forma cilíndrica, o sia, com un *morenell*, però d'una mida més aviat petita, 40 x 20 cm, com també en forma d'embut, i, fins i tot, una molt semblant al *gambí* que descriuen Alcover - Moll (*DCVB*, VI: 163, s.v.), del qual faré

259. Els pescadors professionals també usen -encara que gairebé seria més exacte dir usaven- de manera esporàdica aquest ormeig, si bé les *gambines* que ells utilitzen són normalment més grosses. Poden atènyer fins a 1 o 1,20 m de diàmetre i uns 60 cm d'alçada. S'esquen amb peix salat (sardina, lluça,[255] verat, etc.), i s'hi capturen especialment llisses, llobarros, sards i orades. Es calen a prop de la costa. A Cadaqués l'operació de calar-les i llevar-les rep el nom de *gambine-jar* (cf. Roig 1927, 96; *Tresor*, VIII: 38, s.v., 2; Sala 1983, 83, s.v.; 1994, 73, s.v.). Quan els pescadors van a recuperar les

49. Gambina, en què es pot observar millor l'afàs o bolet.

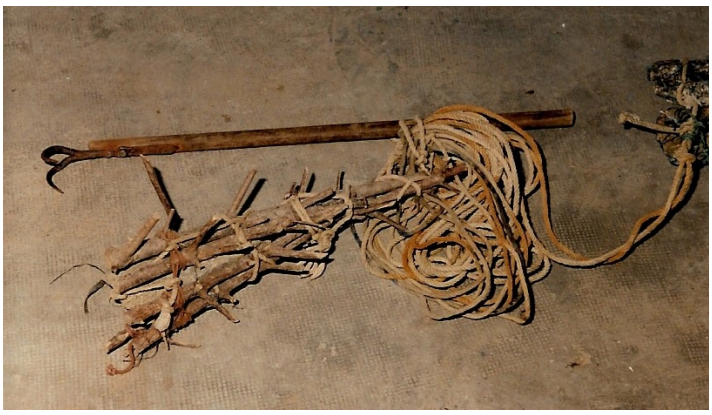

50. Ganxo i rampugoll

esment més endavant.

255. És el nom que rep a Roses. Altres denominacions són: *maire, mare de lluç, pixota, llúcera*... (cf. Nadal 1981, 71; Lloris i altres 1984, 80).

gambines usen un *rampugoll*[256] o bé una *perxa* acabada en un ganxo (Bas - Morales - Rubió

256. Aquest mot forma part del diccionari normatiu des de la segona edició del *DIEC* (1409, s.v.), tot i que la majoria de la bibliografia on hi ha aquesta paraula l'escriu *rampogoll*, potser per l'influx del *DCVB* (IX: 129, s.v. *rampogoll*). Amb tot, *rampugoll* apareix en un dels primers testimoniatges d'aquest mot, el "Vocabulari de la pesca" d'Amades - Roig (1926, 57, s.v.), que el defineixen d'aquesta manera: "Mena de cercapous construït de branques de pi, amb un plom lligat perquè s'enfonsi en el mar. Serveix per a cercar caps de nansa i cordes perdudes en el fons del mar. (Blanes.)" Una referència anterior és la de Benigno Rodríguez (1923, 673), el qual diu que el *rampagoll* és un "Instrumento de hierro, de plomo o madera, llamado también *rampugoll* [...]".

Aquest terme o alguna de les seves variants, algunes molt deformades, s'estén, a més a més de Blanes, per ports com Llançà: *rampunyagons* [r̄əmpuɲəɣóns] o *rampunyons* [r̄əmpuɲóns] (enquesta 11-3-2000); Cadaqués: *rampallegador* [r̄əmpəʎəɣəðó], *rompullagador* [r̄umpuʎəɣəðó] (23-9-2000 i 14-10-2000). Al Port de la Selva Mallol (1985, 90) escriu *rampugoll;* a Roses i a l'Escala vaig anotar *rampugoll* [r̄əmpuɣóʎ] (21-5-1988 i 5-6-1999, respectivament); a l'Estartit Audivert (1971, 211) menciona *rempogolls*, però el meu informant em va respondre *rampagoll* [r̄əmpəɣóʎ] (24-8-2000); a Sant Feliu de Guíxols, *rampugoll* [r̄əmpuɣóʎ] (5-5-2000 i 24-3-2001); a Tossa de Mar Zaragoza (1998, 203) recull *rompogoll*; a Lloret de Mar Sala i Lloberas (1986, 277 i 375) esmenta *rampogoll* i *rempogoll;* a Arenys de Mar (1-7-2000) i a Badalona (24-1-2001) vaig aplegar *rampagoll* [r̄əmpəɣóʎ]; a Canet de Mar, *rampogoll* (*DCVB, loc. cit.*); a Vilanova i la Geltrú Garcia (1978, 296) cita *rempugolls*; a Torredembarra Comes (1995, 144) parla del *rompogoll;* a Tarragona vaig anotar *rampugoll* [r̄əmpuɣóʎ] (11-11-2000 i 3-2-2001); a Cambrils Savall (1991, 36 i 139) l'anomena *rompogoll*, pronunciat [r̄umpuɣóʎ], però també [r̄əmpuɣóʎ], tal com ho vaig sentir en aquesta població; a l'Ametlla de Mar vaig enregistrar *rampugoll* [r̄ampuɣóʎ] (4-11-2000), i a Sant Carles de la Ràpita, Vinaròs, Benicarló i Borriana, *rampagoll* [r̄ampaɣóʎ] (30-7-2000, 5-9-2000, 2-9-2000 i 3-9-2000, respectivament).

Joan Coromines (*DECat*, VII: 85*a*, s.v. *rampa*) recull diverses variants i grafies, però parteix de *rampegoll*, 'espècie de garfi o gros ganxo llancívol, usat sobretot per la gent de mar, per tirar escales de corda, frenells d'enfrenellar o d'abordatge, etc.', ja documentat en la *Crònica* de Muntaner (segle XIV), i també es fa ressò del nostre *rampugoll*, tot fent al·lusió a l'article "rampa" de Moll (*REW*, 7032), el qual opina que és una paraula emprada en el continent. Coromines considera que aquesta família de mots són derivats de *rampa*. Per la seva banda, Alcover - Moll (*DCVB*, IX: 129, s.v. *rampogoll*) escriuen que antigament també es deia *rampagoll* i *rompogoll,* i estimen que aquest mot és "del mateix radical de *rampill*, amb diferent sufix".

Xavier Mas (1994, 45 i 217) confirma la variant *rampogoll* al Maresme i inclou en el seu glossari l'entrada *rampollogar*: "Rasclar el *rampogoll* pel fons per a cercar l'ormeig". Trobem aquest mateix verb en el vocabulari de Joan Sala i Lloberas (Lloret de Mar) (1986, 375, s.v. *rempollogar*) i altres formes semblants a Cadaqués i Sant Feliu de Guíxols: *rampullegar*; a Tossa de Mar: *rompollogar* (Zaragoza 1998, 204,); *rampugollar* en el "Vocabulari de la pesca" (Amades - Roig 1926, 57, s.v.), *Diccionari de marina* (1983, 177, s.v.) i *Vocabulari de navegació* (1995, 86 i 116, s.v.); a Badalona: *rampagollejar*; a Torredembarra: *rempogollar* (Comes 1995, 144); a Tarragona: *rompullaven* o *rampugollaves*; a Vinaròs: *rampagaiar*; a Benicarló, Castelló i Borriana: *rampagollar*. Com es pot observar, en les primeres variants, a partir de *rampugoll* i *rompugoll*, s'ha produït un intercanvi de posició dels sons [ʎ] i [ɣ] per metàtesi. Tal com ha succeït amb *rampugoll*, el verb *rampugollar* és un dels lemes nous del *DIEC* (1409, s.v.).

A més dels esmentats fins ara, he pogut recollir altres significants com *rufió* i *espellegador* [əspəʎəɣəðó] a Cadaqués; *gos* a Badalona; *cercapous* a Sant Carles de la Ràpita; *perro* a Vinaròs ("té 1000 puntes!!", em deien per diferenciar-lo del *rampagoll*) i a Benicarló (quan és de ferro); una *rama* "pa rampagollar" a Castelló i també a Borriana ("pa garrar el palangre"), i una *llaura* (de llaurar) a Cullera.

Al sud del País Valencià, la forma i el material que s'empra per a construir un *rampugoll* són diferents dels que he esmentat fins ara, i aquest utensili rep els noms de *rastrell* a Xàbia; *rastrillo* i *rastrellaor* a Benidorm; *rastrillo* i *rastrejaor* a Calp i Altea; *rastraor* a la Vila Joiosa i el Campello; *arrastraor* a Santa Pola, i *rastraora* a l'illa Plana (enquestes 31-8-2000, del 13 al 17-9-1999, 26-2-2000 i 14-9-2000, respectivament).

A l'illa de Mallorca vaig anotar *gossos* ("*gossos* no cans!!, *gossos d'arrastrar*") a la Colònia de Sant Jordi (13-8-2000); *treidó* [trəi̯ðó] (derivat del verb treure) i *ganxo* a Cala Figuera, i *rampins* ("es antics que eren de pedra, un *gat*") a Portitxol. També a Menorca rep el nom de *rampí* (*EdM*, 15, I: 46 i 48).

Endemés de la bibliografia citada fins ara, he llegit *rampogoll* en *La pesca* de Sala - Domènech (1994, 85),

1955, 91).

260. A Tossa de Mar i a Lloret de Mar la *gambina* més grossa es diu *saupera*, perquè en aquelles mars s'hi pesquen principalment saupes 'salpes'. Actualment, però, ja no se'n serveix cap pescador lloretenc (Fàbregas 1985, 204, s.v.; Sala i Lloberas 1986, 279-280; 1990, 129-130; Sala - Domènech 1994, 84-85; Zaragoza 1998, 217). A Sant Feliu de Guíxols, com explicava abans (n. 249), anomenen *gambina* la *gavitana* grossa. Es fa de murtra o llentrisca i s'hi pesquen orades; com a esquer, hi posen *oriços* i musclos. També hi ha una altra nansa de les mateixes mides que la *gambina* que, com a Tossa de Mar i Lloret de Mar, rep el nom de *saupera*, i, com indica el seu nom, s'utilitza per a la pesca de saupes. Per a la seva confecció usen un brot més gruixut de murtra que no pas el de la *gambina* i, com a esca, utilitzen pèl de roca.[257]

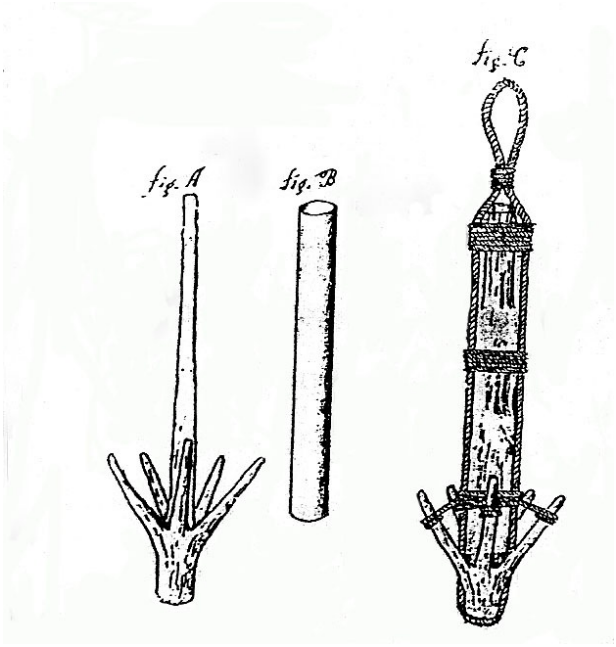

XVI. Dibuix fet pel Sr. Joan "Conet" d'un rampugoll (fig. C) i les parts de què consta. Fig. A) Ull (cimal) d'un pi amb cinc branques. Fig. B) Tros de tub de plom.

261. A Roses vaig tenir la sort de conèixer un pescador professional, Pere Deulofeu Buscarons, que no solament usava les *gambines*, grosses o petites (la petita, l'anomenava *gambina guiulera* o simplement *guiulera*), sinó que també les fabricava artesanalment. Ell era l'únic

---

en el *Diccionari de marina* de Canyameres (1983, 47, s.v. *rampogoll*; 199, s.v. *rampugoll*), en el *Vocabulari marítim* de Martínez-Hidalgo - Carbonell (1984, 106, s.v. *rampogoll*, però també *rampugoll* com a forma secundària), en el *Vocabulari de navegació* d'Oller (1995, 86 i 116, s.v. *rampugoll*) i *rampagoll* en *El parlar de la Ràpita...* de Carcellé (1999, 83 i 86).

257. "Algues que en forma de matolls creixen per les roques de la costa on es troben musclos petits" (Amades - Roig 1926, 48, s.v.).

Aquestes dades de Sant Feliu de Guíxols sobre la *gambina* i la *saupera,* les vaig obtenir en una entrevista que vaig fer al senyor Jaume Soler, pescador, nanser i nansaire, de 82 anys, germà del senyor Joan Soler (30-4-2009).

que en feia en aquesta vila i com ell mateix em va dir: "Quan jo mori aquest art de pesca s'ha acabat a Roses."[258]

262. En general, però, el tipus de nansa que anomenem *gambina* és tan sols coneguda en les zones de la Catalunya del Nord i del Principat abans esmentades. Així, a tall d'exemple, ni a Arenys de Mar ni a Sant Carles de la Ràpita no coneixen aquesta mena de nansa.[259] A Tarragona li donaven el nom de *cargolera*, *nansa moruna* o simplement *nansa*, segons la persona enquestada.[260] A Vilanova i la Geltrú, *nanses*.[261] Ja al País Valencià, a Vinaròs l'anomenaven també *nanses;*[262] a Benicarló i a Castelló, *nansa;*[263] a Borriana, "nasa cangrejera" i "sepiera";[264] a Cullera, una "pollera".[265] En algunes de les poblacions de les contrades més meridionals, quan mostrava una fotografia d'aquesta nansa, la major part dels pescadors afirmava que no l'havien vist mai i alguns, després de molts dubtes, deien que tenia certa similitud amb un *bornell* (Altea, Benidorm, la Vila Joiosa).[266] A Calp, en canvi, no van hesitar a respondre *nan-*

258. Agraeixo al senyor Pere Deulofeu tota la informació que em va oferir sobre nanses i altres ormeigs de pesca, com també les facilitats que em va donar per a fotografiar-los.

259. Enquestes de l'1-7-2000 a Arenys i del 8 i 30-7-2000 a la Ràpita.

260. Respostes rebudes en aquest port els dies 11-11-2000 i 3-2-2001.

261. Pere Rus (6-9-2000).

262. Juan Bautista Subirachs (5-9-2000).

263. Enquestes realitzades el 2-9-2000 i 4-9-2000, respectivament.

264. Juanjo Gurrea i Miguel Ochando, respectivament. Entrevistes fetes el 3-9-2000.

265. Diversos pescadors (31-8-2000).

266. Enquestes dutes a terme en aquests ports els dies 13, 14 i 15-9-1999.

sa, un dels pescadors, i *mornell*, un altre;[267] a Xàbia, li deien *mornells*,[268] i a l'illa Plana, *morenell*.[269] Això sí, en cap d'aquests casos utilitzaven l'*eriçó* com a carnada.

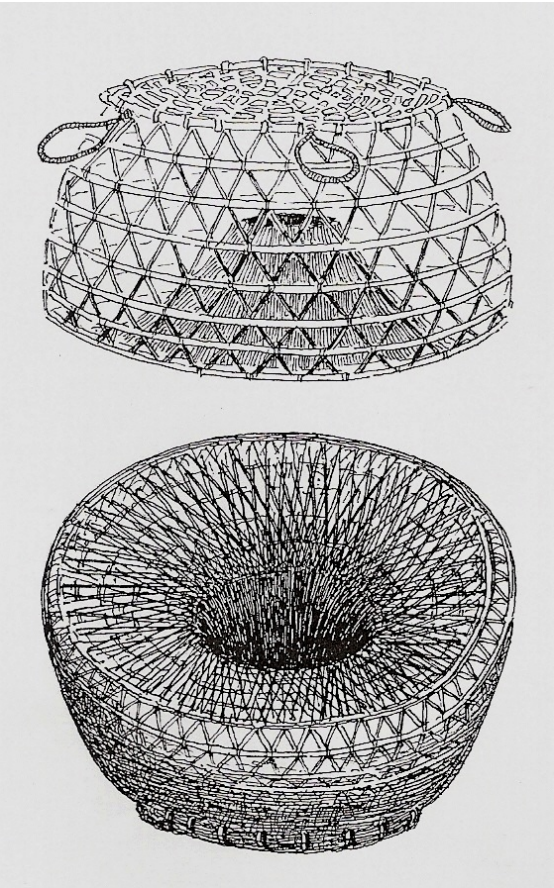

XVII. Dibuix d'un gambí: *EdM* 15, I: 47

263. A les Illes hi ha una nansa amb un nom molt semblant a la *gambina*, el *gambí*, però que no té ni la mateixa forma ni, normalment, la mateixa finalitat que la *gambina*. Així el descriu el *DCVB* (VI: 163, s.v.): "Ormeig fet de joncs, semblant a un morenell però de forma més plana i ventruda, que serveix per a agafar peixos grossos (Mall.)." De manera molt similar ho fa l'*EdM* (15, I: 42, 48, 50), però hi afegeix que per a la seva elaboració, a més del jonc, hi poden intervenir altres materials, com el vímet, l'ullastre, l'aladern i la canya. Amb tot, aquesta descripció no sempre coincideix amb la d'altres fonts, ni en la forma, ni en el tipus de peix que s'hi pesca, ni tampoc, quan ho diuen, en la classe d'esquer que hi utilitzen.[270]

264. L'únic *gambí* del qual tinc notícia que serveix per a pescar guiules, en aquest cas donzelles, i que s'esca amb *garotes*, ací *vogamarins*, és el que usen (o usaven) a Maó. Ferrer Aledo (1914, 21-22, 37) indica que aquest *gambí* té

267. Miguel Barber i Vicente Català, respectivament. Entrevistes efectuades el 17-9-1999.

268. Antonio Erades i Amadeu Ros. Enquestes fetes el 17-9-1999 i 31-8-2000, respectivament.

269. Juan Santacreu (14-9-2000).

270. Cf. l'arxiduc Lluís Salvador (1869-1891) (ap. *De la caza, pesca y navegación*... 1962, 45-46 i figura IX de la làmina primera); Ferrer Aledo (1914, 21-22); *DECat* (IV: 325*a*, s.v. *gamba* II); Alumnes (1990, 18-19).

l'aparença d'un cistellet rodó, fet de joncs, però especialment de verducs (branques d'aladern). Els *vogamarins* que s'hi han de col·locar han de ser abans ben picats i cal que siguin femelles. També, com succeeix amb les *gambines*, hi ha diferents mides de *gambins*. Per a la captura de donzelles, els pescadors menorquins utilitzen *gambins* petits, mentre que per a la pesca de sargs, els *gambins* són més grossos i s'esquen amb pinxa.[271]

265. L'*EdM* (15, I: 42) també es fa ressò d'aquestes diferències i, seguint el testimoniatge i les dades aportades per l'arxiduc Lluís Salvador (*Die Balearen*...), explica que n'hi havia de tres tipus: *gambins d'agafar sargs*, "Grandes, redondeados y en forma de calabaza"; *gambins corrents*, els que es destinen a la captura d'esparralls i donzelles, i *morenellets* o *gambins* (suposo que més petits que els "corrents"), els que són per a la pesca de cabots de roca. En les entrevistes que vaig dur a terme a l'illa de Mallorca, vaig recollir *gambí* [gəmbí] a la Colònia de Sant Jordi, Portopetro i Portitxol ("es gros li deim nansa i es petit, *gambí*"), tal com també em van comentar a Portopetro.[272]

266. A través de Duhamel du Monceau (1769-1782, II: 54), podem saber que les *garotes* també eren emprades com a esquer en les "Nanses des Provençaux". La definició que en fa i el dibuix que hi afegeix (pl. XVII, fig. 2) coincideixen pràcticament amb la nostra *gambina*, excepte que l'entrada dels peixos no es produeix per la part superior, sinó pels dos costats de la nansa.

267. D'aquesta mena de nanses que s'esquen amb *garotes*, la més antiga que m'ha estat possible de documentar és *gravitanes*, dada que Francesca Mas (1988, 33-34) ens forneix quan cita un document del 9 de maig de 1709, en el qual hi ha una relació de les quotes que els pescadors de Lloret de Mar havien de pagar al Capítol de Girona, com a delme, segons el

271. És el nom que rep a Menorca l'arengada (*DCVB*, VIII: 592, 1. s.v. 1.).

272. Enquestes efectuades els dies 13 i 17 d'agost de 2000.

sistema de pesca utilitzat. En un dietari de Joaquim Fina de Palafrugell (Fina 1561-1878) llegim, durant l'any 1842, una vegada *gabitangs* (pàg. 37), però en la resta, fins a tres cops, *gabitans*. Vegem-ne un exemple (29-7-1842): "[...] Habem pescat los *gabitans* y habem agafat una carnisera y mitja de peix" (pàg. 43).

268. Josep Cortils (1886, 160) recull per primera vegada la forma *garbitana* a Blanes. Aquesta paraula està molt documentada com hem vist en el primer paràgraf (§ 257) d'aquest capítol, i encara hi podríem afegir l'*Enciclopedia general del mar* (1957, III: 526, s.v.), el *Diccionari de marina* (1983, 190. s.v.), *La pesca* (Sala - Domènech 1994, 84-85) i el *Vocabulari de navegació* (1995, 107, s.v.) . Els primers diccionaris en els quals hi ha l'entrada *garbitana* són el *Salvat* (v. 1912, I: 857, s.v.), el de Vogel (1911-1916, I: 293, s.v.) i poc després també apareix en els de Fiter (1913, II: 352, s.v.) i de Rovira i Virgili (1914, 192, s.v.).[273] Aquestes primers testimoniatges, però, no han estat citats per aquelles obres lexicogràfiques més prestigioses que inclouen la referència bibliogràfica més antiga de la qual s'han servit, car normalment fan al·lusió a un fragment posterior de Joaquim Ruyra:

> ¿Que no ho veus, que des primer pinyac t'esbotzaré es costellam com si fos una *garbitana* podrida? (1920, I: 27).[274]

273. Possiblement *garbitana* va passar de Cortils a *Salvat* i, d'aquest diccionari, al de Fiter i de Rovira i Virgili, tal com ho palesa Joan Veny (1992, 79 n. 45) pel que fa al mot "garnagàs".

274. Tant el *DCVB* (VI: 186, s.v.) com el *DECat* (IV: 256*b*, s.v. *gaiatell*) recullen aquest mot de la narració "Una tarda per mar" inclosa dins l'obra *Pinya de Rosa* de Joaquim Ruyra, però aquesta mateixa narració i, per tant, aquest terme ja havia aparegut dins *Marines i boscatges* l'any 1903.

269. Ruyra torna a parlar de la *garbitana* en "L'idil·li d'en Temme" ([1920] 1985, 185):[275]

> -Mira: gussi, rems, veles, ruixó, palanqui, palangrons, nanses, *garbitanes*... anem, tota sa meua andròmina marinera, tu podries emprar-la as teu gust i... tracte net... a mitges de guanys. Què et sembla?

270. Però no tan sols Ruyra fa esment d'aquest humil ormeig, també altres prestigiosos homes de lletres se n'han fet ressò, com Salvador Espriu a *Laia* ([1932] 1984, 28):[276]

> Aleshores, l'Esteve retirà de les fondàries nanses, *garbitanes* i morrenells, amb abundor de mòlleres, de sèpies i de pagells, de rogers i bogues.

O bé Josep Roig i Raventós, metge i escriptor, a *El quillat foraster*:

> Es recordà del primer peix que va pescar amb una *garbitana*, en la seva vida. Era una judriola. En veure-la a través de la malla de vímets de la *garbitana*, es posà a cridar amb tota la seva veu: -He hajat un peix! He hajat un peix!- (1961, 126).[277]

271. Pel que fa a *gambí*, la primera referència d'aquest mot ens la dóna el ja esmentat arxiduc Lluís Salvador en la seva obra *Die Balearen*... (1869-1891).[278] Els reculls lexicogràfics en què he trobat *gambí* són els d'Aguiló (IV: 124, s.v.), Vallès (1927, 408, s.v.; 1962, 316, s.v.), Griera (*Tresor*, VIII: 38, s.v.), Alcover - Moll (*DCVB*, VI: 163, s.v.), *Salvat* (1934, II: 663, s.v.) i Ferrer Pastor (1985, 787, s.v.). Quant a enciclopèdies, a més de la de Menorca, hi ha

---

275. Dins *Pinya de Rosa*, Barcelona: Edicions 62 - Orbis.

276. 16a ed. El Cangur, 22. Barcelona: Edicions, 62.

277. Palma de Mallorca: Moll.

278. D'aquesta obra he consultat *De la caza, pesca y navegación: parte de la obra Las Baleares: descritas por la palabra y el grabado*. Palma de Mallorca: Mossèn Alcover, 1962, 45-46 i figura IX de la làmina primera; com també *Mallorca: Las Baleares: descritas por la palabra y el dibujo*. 2a ed., Palma de Mallorca: Olañeta, 2000, vol. I, 229; aquesta última, però, és la traducció al castellà de l'edició resumida de *Die Balearen*... de l'any 1897.

l'entrada *gambí* en l'*EEiF*. També *gambí*, o més aviat el plural *gambins*, apareix en obres dedicades al món de la mar, com *Artes de pesca en Mahón*, de Ferrer Aledo (1914, 21-22, 37), *Pesca marítima*, de Pere Ballester (1919, 30), i *Terminología marinera de Ibiza,* de Joan Marí (1966, 21).

272. Respecte a *gambina*, la primera datació coneguda és del 1898, en una nota de Pere Coromines sobre la vila marinera de Roses (*DECat*, IV: 325*a*, s.v. *gamba* II). Però el fet que disposem del topònim "costa de sa Gambina" a Cadaqués (Plujà 1996, 164) pressuposa que aquest mot és molt més antic. Ja en el segle XX, hi ha l'entrada *gambina* en el *Diccionario de artes de pesca* (Rodríguez 1923, 465-466, s.v.), on, per primera vegada, tenim notícia que s'esquen, entre altres productes marins, amb "*garotas* machacadas". Deixant de banda els vocabularis d'Amades - Roig (1926, 31, s.v.) i de Francesc de Villanueva (1927), els primers repertoris lexicogràfics de caràcter general en els quals figura aquest lema són els de Fabra (1932, 893, s.v.), Griera (*Tresor*, VIII: 39, s.v.) i Alcover - Moll (*DCVB*, VI: 163, s.v.). Aquest mot està inclòs en un bon nombre d'enciclopèdies i diccionaris (vegeu n. 254), i, fins i tot, en editats al País Valencià, com el de Ferrer Pastor (1985, 787, s.v.). També es troba en reculls de termes mariners com, a més dels ja esmentats, el *Diccionari de marina* (1983, 190, s.v.), el *Vocabulari de navegació* (1995, 107, s.v.) i l'*Enciclopedia general del mar* (1957, III: 520, s.v.), obra, aquesta última, que fa una descripció més extensa i molt més acurada que les anteriors.

273. Tal com passa amb la *garbitana*, la *gambina* també apareix en diverses obres literàries, la més antiga de les quals és la traducció al català de la novel·la *L'inspector Axel Borg: I hafsbandet* d'August Strindberg (1902, 255):[279]

> Mes jo no podré oblidar may que va pendrem la xarxa, l'altra volta. Y si l'aixarpo pel ganyot, no'l deixo fins que'l tingui al cul de la *gambina*!

279. Barcelona: Joventut.

Les aventures d'en Boi Delit o El braçalet de Marciana (1927, 52)[280] de Josep M. Folch i Torres:

> Seguidament els explicà les diverses maneres de pesca, amb els ormeigs que hi havia a dins de la barraca i que la Brineta, enllestida ja la seva feina, els anava mostrant: el palangró, la nansa, la *gambina*, el salabret i altres.

O a *L'estrella d'en Perris* ([1963], 1981, 118) de J.V. Foix:

> Tu, posa les botes d'aigua al relleix de la finestra, a costat de les de ton pare, tu ajusta les *gambines* [...]

No cal dir que Josep Pla també es refereix a la *gambina* en distintes ocasions. Sols en faré esment d'un parell d'ocurrències:

> Aquells peixos plens de colors meravellosos com els serrans i les julioles que es pesquen amb el volantí, el salabrell o les *gambines* i que constitueixen un dels encants estivals dels pescadors aficionats, són peixos per a fregir (*El que hem menjat* [1972] 1992, 189-190).

> Hi ha nanses per a llagostes i nanses més petites, de forma de bolet, anomenades *gambines* i amb les quals s'agafen moltes classes de peixos. El millor esquer per a les *gambines* és la garota femella ([1950] 1992 "Bodegó amb peixos", dins *Aigua de mar*, 23).

274. Joan Coromines (*DECat*, IV: 324*b*-325*a*, s.v. *gamba* II) considera que els esmentats *gambí, gambina* i també altres instruments de pesca com *gamber, cambera, gambera* i *gambosí* són presumiblement derivats moderns i analògics del crustaci *gamba*. Alcover - Moll

280. Barcelona: Josep Baguñá.

(*DCVB*, VI: 162-164, s.v.) coincideixen amb Coromines que *gamber*, *gambí* i *gambosí* són derivats de *gamba* ('crustaci').[281]

275. No obstant això, no seria gens estrany que *gambí*, *gambina* i *jambina* provinguessin de l'occità, atès que Duhamel du Monceau (1769-1782, II: 55) es refereix a un tipus de nansa, feta de vímet i de forma cilíndrica, que els provençals anomenen *lance, gombin* i *gembin*, i que Mistral recull amb les grafies *lanso, jambin, chambin, gembin* i *goumbin* (*TdF*, II: 396, s.v. *nasso*; 152, s.v. *jambin*). Al Grau de Palavas, prop de Montpeller, el terme emprat és *jambin* (Westphal-Castelnau 1883, 138). Jacques Centelles (1981, 82) cita un art de pesca de nom *jambin* a l'estany de Thau. Sáñez Reguart (1791-1795, IV: 280, s.v. *nasa*) fa esment d'aquests noms de nansa provençals que Duhamel du Monceau havia donat a conèixer: "*Especie de Nasa, que los Provenzales llaman* Lanza, Gobin, y Gembin." I en nota a peu de pàgina indica: "Esta sin duda es la Nasa, que en varias partes de nuestra España se conoce con el nombre de *Cambin*." Benigno Rodríguez (1923, 206, s.v.) descriu així el *cambin*: "Nasa de mimbre o junco fino, a la que llaman en algunos sitios *cambina* y *gambina* [...]." Tampoc no hauria de descartar-se la possibilitat que, si més no, la variant escalenca *jumbina* hagi rebut l'influx de jonc, material amb què es construeix aquesta nansa.[282]

276. És molt possible que el nostre *gambí* tingui relació amb el que apareix en un inventari d'en Berenguer Vida, mercader mallorquí, de l'any 1388 (*BSAL*, XI):

> Item unam *gembi* de anyins plenum (pàg. 88).
> Item unum alium *gembi* plenum agninorum nigrorum.
> Item quator *gembins* (pàg. 104).
> Item sinch *gembins* dordi, qui pesaren xiij. quintars.
> Item quatre *gembins* de forment, qui pesaren xij. quintars lx (pàg. 216).

281. Per a una explicació més extensa de l'etimologia d'aquests mots, vegeu el § 237 del cap. "La pesca de l'eriçó de mar", en què es fa al·lusió al *gamber*.

282. Aquesta proposta prové de l'escalenc Josep Clos.

Alcover - Moll (*DCVB*, VI: 251, s.v.) recullen algunes d'aquestes citacions i defineixen "gembí" així: "m. ant. Cert recipient per a tenir àrids." No fan, en canvi, cap al·lusió al vocable "jambi" que trobem en el mateix inventari:

> Item unum *jambi* d'espart.
> Item octo *jambins* vacuos (pàg. 88).

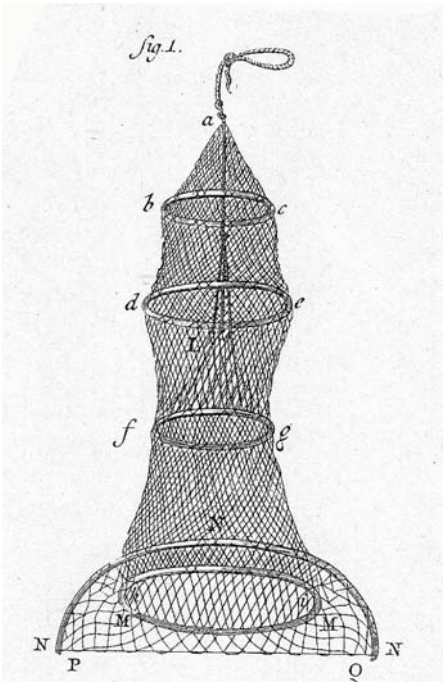

XVIII. Mornell de l'Albufera de València: Sáñez Reguart

Si *gembí* i *jambí* designen el mateix utensili, cosa prou probable, ja sabem que podria tractar-se d'una espècie de cove en aquest cas fet d'espart, material amb el qual es fan o es poden fer també les nanses. Aleshores, no sembla que hi hagi cap dificultat per a fer un salt semàntic, atès que utilitzen un mateix material i hi ha una certa semblança en la forma d'aquests estris. El fet que trobem *jambí* indica que pot tenir un origen occità, cosa que reforçaria la hipòtesi que comentava en el paràgraf anterior, i el pas a *gambí* s'explicaria per una atracció de *gamba*.

277. Pel que fa a *garbitana* i *gavitana*, Joan Coromines (*DECat*, IV: 256*b*-257*a*, s.v. *gaiatell*) pren aquesta última com la forma primitiva, que relaciona amb l'antic *gaiatell*, l'actual *gall* 'espècie de petita boia de forma plana que assenyala la posició d'un objecte submergit al dessota: àncora, xarxa o nansa', mentre que *garbitana* degué haver sofert una alteració paronímica de *garbí, garba*, etc. Coromines fa també al·lusió a la forma *gabitans* que cita Antoni Griera (vegeu n. 249) i opina que es tracta d'un error de còpia en lloc de *gabitana*,[283] però tal vegada no es tracta d'una errada, atès que *gabitans* està documentat a Palafrugell, en diversos dies de l'any 1842, en un dietari de Joaquim Fina (Fina 1561-1878, 67) (vegeu § 267), tot i que ara en aquesta localitat anomenen aquestes nanses *jambines*. *Gavitana*, sempre segons

283. Ací, Coromines escriu *gabitana* amb *b*. En aquest sentit, el senyor Joan Soler, més conegut a Sant Feliu de Guíxols com Joan "Conet", estudiós de les nanses i de família de nansers i nansaires, em comentava que s'hauria d'escriure *gabitana* en lloc de *gavitana*, d'acord amb la grafia de *gambina* i *garbitana*.

Coromines, probablement va tenir a l'origen, a partir de *gavit-*, el significat adjectiu de 'la [nansa] del gaiatell o gall'. Francament, he de manifestar el meu escepticisme davant aquesta hipòtesi del nostre eminent etimologista, per bé que també he d'admetre que no n'he trobat cap altra que tingui una base prou sòlida per a explicar l'origen de *garbitana* i *gavitana*.

Morenell, morrenell, mornell, bornell

278. Tal com he comentat anteriorment, en alguns ports del sud del País Valencià, quan vaig mostrar la fotografia d'una *gambina*, la resposta va ser que era un *morenell*, *mornell* o *bornell* (vegeu § 262), fet que també va succeir davant la imatge d'un *cel*, com veurem més endavant.

279. D'aquestes variants, la documentada de més antic és *mornell*, segons un inventari notarial d'una família de mercaders mallorquins de l'any 1388, el qual ja he mencionat abans en tractar del mot *gambí*, i que recull el *DCVB* (VII: 584, s.v.). També Cristòfol Despuig (v. 1557, 188) esmenta *mornells* entre els estris que feien servir els pescadors tortosins. Duhamel du Monceau (1769-1782, II: 56) fa esment "*De la Pêche nommée par les Espagnols* aux Mornelles *ou* Morneles", que descriu com una petita nansa. Sáñez Reguart (1791-1795, IV: 194, s.v. *mornéll*) diu del *mornell*: "Palabra lemosina para denotar cierta especie de *Nasa*." El mateix Sáñez (*ibid*., II: 298-299, s.v. *colla*) explica que per a l'art de pesca anomenat *colla* es fan servir unes nanses amb el nom de *mornells de la mar* i en nota a peu de pàgina afegeix: "La adición *de la mar* es comun entre los pescadores de Valencia para distinguirlas de las que fabrican destinadamente para las diversas pescas de la Albufera." En un altre lloc (*ibid.*, IV: 225, s.v. *nasa*) i també en nota a peu de pàgina escriu: "Esta pequeña *Nasa* se conoce con la denominacion provincial *Mornell* en las Costas de Cataluña y Valencia." Benigno Rodríguez (1923, 543, s.v.) recull *mornell* com una nansa de jonc fort i assenyala que hi ha un altre tipus de *mornell* que s'usa a l'Albufera de València. Aquest últim *mornell* (*ibid*., 15) té la forma d'embut i s'empra per a la captura d'anguiles. Sáñez Reguart (1791-1795, IV: 226-239, s.v. *nasa*) descriu aquest *mornell* com una nansa de filat que té l'aparença d'un sac llarg. Tots dos

autors remarquen que el *mornell* té força similitud amb l'art anomenat *monot* que també utilitzen els pescadors de l'Albufera.[284]

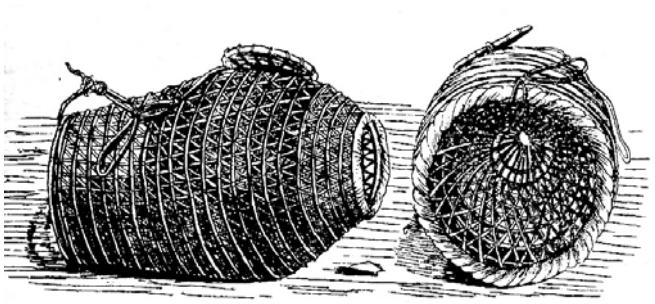

XIX. Morenell: *DCVB*

280. A l'Alguer, en uns inventaris notarials dels anys 1692 i 1763, apareix el mot *muranells* (Caria 1996, 194, 196-198). Ja en el segle XIX, trobem de nou *morenell* en el diccionari mallorquí de Figuera (1840, 378, s.v. *morenéll*). Al peu d'un gravat de nanses de Lluís Salvador llegim "Gambins Muranells", en el volum dedicat a Menorca de *Die Balearen* (1897, II: 94), i en el de Mallorca (1897, I: 238), apareix *mornells*: "[...] en la Albufereta de Alcudia [...]. Peces, *llisas* y anguilas se capturan con las fitoras y con nansas puntiagudas, de tres aros que se llaman *mornells*".

281. En el primer diccionari valencià en què he trobat el vocable *mornell*, Escrig (1851, II, 590, s.v.) el defineix així: "Manga, por red. Llámase así propiamente la red que tiene la figura cónica ó de cucurucho, conocida con el nombre de Albéntola." Aquesta descripció coincideix força amb el *mornell* de l'Albufera de València, que ja he comentat més amunt (§ 279). En l'edició posterior del diccionari d'Escrig (1887, II: 879, s.v.) i en el de Martí Gadea (1891, II: 1302, s.v.), *mornell* no té tampoc el sentit d'una 'nansa', sinó de dos tipus diferents de xarxes. També Aguiló (V: 157, s.v.) incideix en el fet que *mornell* designa un "instrument en forma de mànega per a pescar i portar peix: «posa la ma en lo *mornell*, sabrás si es peix o es anguila», València; «el rall o el *mornell*», *El Mole*, 1841, 35." Així com el *DCVB* (VII: 584, s.v. *mornell*, 1.), si més no pels equivalents castellans que inclou: "Atuell de pescar, semblant a una nansa, que serveix per a pescar anguiles i peixos petits (val.); cast. *manga*, *albéntola*." És molt probable que tots aquests *mornell*s tinguin relació amb el que usen a l'Albufera de Va-

284. Sobre las diferències que hi ha entre el *mornell* i el *monot* de l'Albufera de València, deixant de banda les obres citades de Benigno Rodríguez i Sáñez Reguart, també es pot consultar Joan Coromines (*DECat*, V: 788*b*, s.v. *morena*).

lència. No obstant això, als ports de la Marina, tant Cabrera (1997, 96, 109) com Llorca (1998, 392) descriuen el *mornell* com una nansa que s'utilitza per a agafar morenes i també altres espècies marines, com congres, llagostes... Llorca, unes pàgines abans (pàg. 373) i en una publicació posterior (2000, 47-48), escriu:

> El *mornell* o *bornell* és una espècie de cove amb una boca amb espart que presta perquè passe el peix i que es tanca en entrar-hi. El *mornell* és més petit que la nansa, ja que una nansa fa cinc o sis *mornells*.

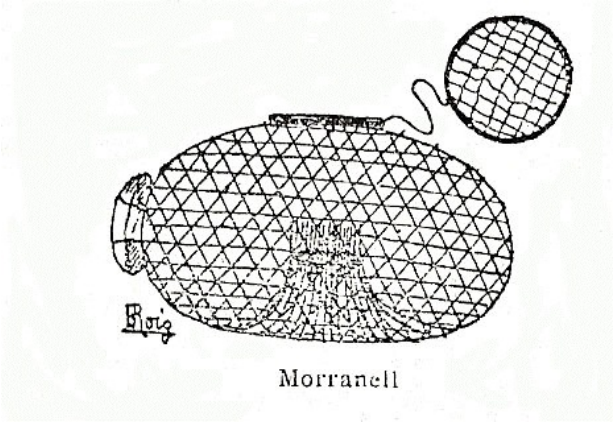

XX. Morrenell: E. Roig (1927)

282. A les Illes Balears la forma que predomina pertot és *morenell* i, normalment, amb el valor d'una 'nansa', tal com es pot comprovar en el *DCVB* (VII: 573, s.v. 1.), el qual inclou un dibuix d'aquest ormeig. Així mateix, també ho he pogut documentar d'una manera més concreta a Menorca (Ferrer Aledo 1914, 54-56; Ballester 1919, 39; *EdM*, 15, I: 41-42, 45, 48-50, 152), a Eivissa i Formentera (Marí 1966, 22; Alumnes 1990, 20-21; *EEiF*, s.v.) i a Mallorca (Figuera 1840, 378, s.v.; Amengual 1858-1878, II: 356, s.v.). A Banyalbufar el pescador Toni Cuní[285] em va donar el nom de *morenell* a la *gambina*. L'*LMP* (IV: 2052-2053) recull *morenell* [murənéʎ] a les quatre localitats mallorquines enquestades (Port de Sóller, Port de Pollença, Santanyí, Palma de Mallorca), a les tres de Menorca (Maó, Ciutadella, Fornells) i a Eivissa, com una nansa per a pescar morenes; a més de morenes, també es fa servir per a la captura de congres, com es pot verificar en alguns llocs de la bibliografia citada. Cal assenyalar que a Mallorca hi ha un altre tipus de morenell que s'utilitza en els torrents per a pescar anguiles (*DCVB*, VII: 573, s.v. 2.).

283. A l'Alguer, com ja hem pogut constatar abans amb les dades aportades sobre les primeres manifestacions d'aquest mot (§ 280), aquest tipus de nansa rep també el nom de *more-*

285. 16-8-2000.

nell [muranél] (Caria 1995, 178, s.v.; 1996, 176), per bé que segons les fonts té diferents formes i usos. Així per a Sanna (1988, 745, s.v.) és una "Petita nassa, feta amb jonc, en forma d'ampolla, emprada per pescar anguiles." Caria (1995, 178, s.v.) indica que el *morenell* és una nansa per a agafar morenes. En un altre treball, Caria (1990, 96-98) distingeix entre el *morenell* mariner, el dibuix del qual, segons el mateix Caria, coincideix amb els de Lluís Salvador (1897, II: 94) i Alcover - Moll (*DCVB*, VII: 573, s.v. 1.), i el *morenell* de llacuna que és similar a un *bertrol*, tal com ja ho va deixar escrit Griera (1968, 10, s.v.): "Ormeig de pescar; és semblant al *bertrol* (Alguer)." Sembla clar, doncs, pel que hem vist fins ara, que el *morenell* o *mornell,* que no s'empra al mar sinó en llocs com les albuferes, rius, torrents o llacunes, té una certa semblança amb el *bertrol* o el *monot* que usen a l'Albufera de València, amb el qual, normalment, es pesquen anguiles.

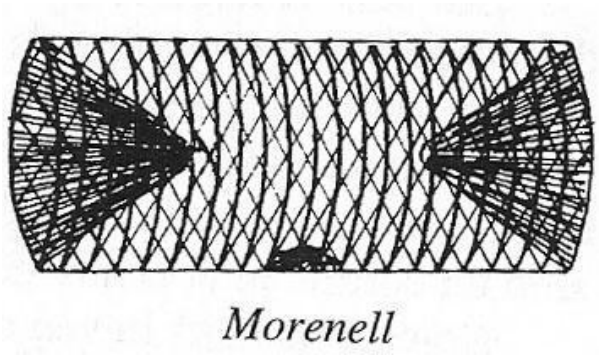

XXI. Morenell: J. Nadal (1992)

284. Al Principat he pogut documentar variants diferents. Com ja he indicat, la més antiga és *mornell* a Tortosa (Despuig v. 1557, 188). Amades - Roig (1924, 49, s.v.) diuen que el "morranell": "És una nansa construïda de murtra. N'hi ha de diverses formes [...]. S'hi pesquen morenes i congres. (Blanes.)" Poc després, els mateixos autors (1926, 40, s.v.) expliquen que el *morrenell* és una "Nansa de forma aplanada, que es cala dreta en lloc de fer-ho ajaguda, com les altres. El peix, per tant, ha d'entrar per dalt i no pel costat. (Costes de Llevant i de Ponent.)" Així mateix, també hi ha l'entrada *morrenella*: "Morranell gros. (Cadaqués, Roses.)" De nou Emerencià Roig fa referència al "morranell" a *La pesca a Catalunya* (1927, 95). Joan Coromines va aplegar *morrenell* [muɾ̄ənéʎ] a Colera (*DECat*, V: 789*a*, s.v. *morena*). Ernesta Sala (1983, 89, s.v.; 1994, 90, s.v.) assenyala que, a Cadaqués, "morranell" [muɾ̄ənéʎ] és un "Aparell de forma cilíndrica que té les entrades pels dos costats. S'hi pesquen altres peixos que congres i morenes." Josep Mallol (1985, 92) comenta que, al Port de la Selva, el "mora-

nell" és una "Nansa de jonc fort, que s'usava a les nostres mars per la pesca de congres i morenes. També pops." A Sant Feliu de Guíxols, he sentit *morenell* (2001 i 2009). Sala - Domènech (1994, 85), tots dos autors de Lloret de Mar, escriuen: "També el *morenell*, per a la pesca del congre, de forma cilíndrica, amb afàs als dos extrems i la tapa per a treure el peix en el centre." Joan Nadal (1992, 56-57) fa esment dels *morenells* o nanses congreres. Josep Lluís Savall (1991, 45) va aplegar *morenell* [murənéʎ] a Cambrils. Fabra, en la primera edició del diccionari normatiu (1932, 1169-1170, s.v.), descriu així el *morenell*: "Nansa per a pescar morenes, anguiles, etc."; i el *morrenell*: "Nansa per a pescar aplanada, la qual es cala dreta i no ajaguda." El *DIEC* (1138-1139, s.v.) afegeix també *mornell* i defineix tots tres lemes tal com ho fa el primer repertori fabrià a l'entrada *morenell*.

285. A Catalunya, però, també existeix la variant *bornell*, la qual, tal com he esmentat anteriorment, vaig sentir a la Marina Baixa (Altea, Benidorm i la Vila Joiosa), i que Maria Roser Cabrera (1997, 107) també anota a Dénia (Marina Alta). Esteve Fàbregas, en el *Diccionari de veus populars i marineres* (1985), que, com ell mateix assenyala en la introducció, han estat recollides "a l'enclavament marítim de la Selva, sense distinció de procedència" (pàg. 13), introdueix l'entrada *bornells* (43, s.v.), que descriu com un "Ormeig de jonc i murtra, semblant a una nansa. Es cala en fons de brut per hajar julioles, esparrais, etc." A Tossa de Mar Telm Zaragoza (1998, 55) també parla del *bornell*: "Estri fet de jonc fi que té forma de nansa, però més cega. S'utilitzava per a pescar pops, serrans i jurioles i es calava en fons de brut o rocós." Ja Sáñez Reguart (1791-1795, I: 301) cita "Bornéll" com una mena de nansa molt petita, que rep aquest nom a Catalunya. "Sirven para pescar cierta clase de caracoles marinos conocidos en la Provincia de Mataró con el nombre de *Chufáns*, y en otras partes por *Bernarditos*." Així mateix, trobem *bornell* en el *Diccionario de artes de pesca* de Benigno Rodríguez (1923, 176, s.v.), que el defineix com una nansa de jonc, i en l'*Enciclopèdia general del mar* (1957, I: 706, s.v.), que el descriu com una nansa petita de jonc que s'empra a les costes espanyoles del Mediterrani.

286. Cal també comentar que, a partir del *Diccionari suplement* (1868, 99, s.v.), apareix l'entrada *bornella* ("Art mòlt petit que s'usa en Catalunya pera pescar llagostins. *Bornella*."), en diferents diccionaris: Labèrnia (1888-1892, I: 208, s.v.); Aladern (1904-1906, I: 1132, s.v.); Bulbena (1905, 97, s.v.); *Salvat* (v. 1912, I: 255, s.v.); Fiter (1913, I: 261, s.v.); Rovira i Virgili (1914, 63, s.v.); *Salvat* (1933-1935, I: 428, s.v.), d'on passà al *DCVB* (II: 596, s.v.). Des de llavors no s'ha tingut cap altra notícia d'aquest mot. Potser és un diminutiu de *bornell* o bé "Un enginy com un ganxo y una bossa per pescar.", descripció que trobem en la tercera accepció del lema *bornell* en el diccionari d'Aladern (1904-1906, I: 1132, s.v.), atès que a l'entrada *bornella*, després d'explicar que és un "art molt petit per pescar caragols y llegostins", remet aquest mot a *bornell*.

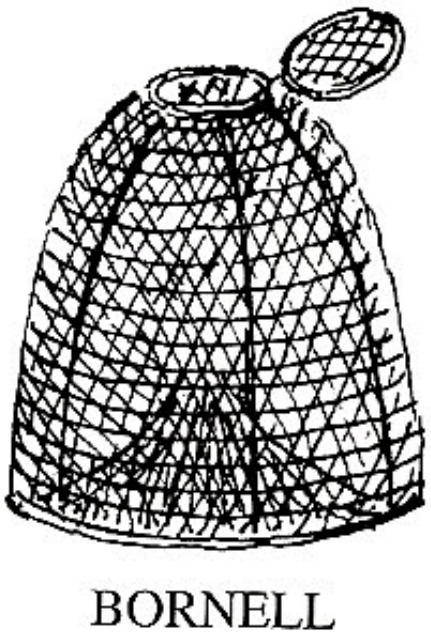

BORNELL

XXII. Bornell: T. Zaragoza (1998)

287. Francesc Xavier Llorca (1998, 392; 2000, 60) considera que la forma etimològica d'aquestes variants és *morenell*, "terme que deriva de *morena* per ser el peix que principalment hi cau". Encara que no d'una manera tan explícita, Joan Coromines (*DECat*, V: 788-789*a*, s.v. *morena*) opina que *morenell* "sembla ser l'etimològica" i que és un derivat del peix morena, que prové del llatí MURAENA, amb el mateix significat. Tots els altres treballs que he consultat coincideixen amb aquest origen (cf. *DCVB*, VII: 573, 1. s.v.; Griera 1968, 10, s.v.; Caria 1990, 96; Bruguera 1996, 611, s.v.). De totes maneres, Coromines (*ibid.*, 789*a*) va una mica més enllà en voler justificar la terminació *-ell*. Tot i que la seva hipòtesi sembla inversemblant, el nostre gran etimologista manifesta que *morenell* és, probablement, un mot d'època mossàrab, car l'àrab modificava la pronunciació -ALE en *-ālˉ* = *-él* que seria catalanitzada en *-ell*.

288. D'acord amb les explicacions del paràgraf anterior, de *morenell* tindríem la forma sincopada *mornell*, d'on prové *bornell*. El fonema inicial s'explica per l'equivalència acústica de *m / b* (Colomina 1991, 248; Llorca 1998, 392; 2000, 60).[286]

Cel, salabrell, xarambeco, guiuler

289. Hi ha, però, almenys un altre art que s'esca amb *eriçons* que a Cadaqués,[287] Lloret i Blanes anomenen *cel* [sɛ́l] (Amades - Roig 1926, 17-18, s.v.; Roig 1927, 97-98; Sala i Lloberas 1986, 315); a Tossa de Mar (Zaragoza 1998, 213), Sant Feliu de Guíxols,[288] i platges de Palafrugell,[289] *salabrell;* al Port de la Selva (Mallol 1985, 80-81) i Llançà,[290] *xarambeco*, i a l'Estartit, *guiuler*.[291] Aquest ormeig consisteix en un cèrcol de ferro o metall del qual penja una xarxa cega que té forma d'embut. A l'extrem inferior hi ha un plom, perquè l'ormeig s'enfonsi en calar-lo. S'ha de procurar que quedi ben pla al fons. Del cèrcol surten unes sirguetes que s'uneixen al cap de la corda que comunica a bord. Quan el peix, atret per l'esquer, passa per damunt d'aquest ormeig, se l'ha de llevar ràpidament per tal que l'animal resti empresonat dins la bossa. S'hi pesquen julioles i serrans. Actualment aquest art va caient també

---

286. Aquest fenomen d'equivalència acústica també es produeix en sentit contrari, és a dir de la bilabial *b* a la bilabial nasal *m*. Joan Veny en dóna un reguitzell d'exemples en el treball: "L'ètim de *merita* 'fredeluga': entre l'arabisme i l'onomatopeia", dins *Llengua i entorn natural*, 147-149.

287. Joan Rodon, Juan Manuel Tajadura i José Luis García. Enquestes fetes els dies 23-9 i 14-10-2000.

288. Els germans Joan i Jaume Soler (24-3-2001 i 30-4-2009, respectivament). Però, el pescador Llorenç Frigola em va respondre *salabret* (5-5-2000).

289. Agraeixo aquesta informació a l'amiga Emi Armengol, informació que he tingut l'oportunitat de confirmar posteriorment amb les converses que vaig mantenir amb els senyors Jaume Muñoz a Llafranc i Lluís Prats a Calella de Palafrugell.

També he anotat *xalabrell* (Nadal 1992, 52; Sala - Domènech 1994, 83), o sia, amb el so palatal [ʃ] en lloc de l'alveolar [s], però, dissortadament, aquests autors no indiquen a quins indrets s'empra aquesta variant. Tanmateix, no seria gens estrany que existís si atenem, d'una banda, que tenim també *xalabrell* com un instrument molt semblant al *cel* (vegeu § 298) i, de l'altra, la tendència que hi ha d'alterar la pronúncia de la consonant inicial *s-* per *x-* en altres formes parònimes en alguns indrets (vegeu § 296 i n. 309-310), com també passa amb *xarambeu*, segons Joan Coromines, § 307).

290. Rogelio Garriga (11-3-2000).

291. Joan Massagué (24-8-2000).

Aquest aparell es denomina *güeldera* o *gueldera* a Canàries i, en concret, a l'illa de Gomera, *pandorga*. També s'esca amb *eriçons de* mar, sardina i verat (Buen 1922, 418-419).

en desús. Fins i tot, Alegret - Martí (2003, 46) expliquen que ara aquest tipus de pesca està prohibit.

290. Segons Alcover - Moll (*DCVB*, III: 97, 1. s.v. IV.), aquest valor del mot *cel* s'estén pel català oriental peninsular i el mallorquí, i Coromines (*DECat*, II: 658*a*, s.v.) situa *cel* també al Palmar de l'Albufera, on es pesquen llobarros amb aquest ormeig. Amb la grafia castellana *cielo*, Benigno Rodríguez (1923, 242, s.v.) diu que ha observat aquest instrument a Barcelona i altres ports de Llevant. Llorca (1998, 638 i 652; 2008, 129-130) ha recollit, a la Vila Joiosa, una altra accepció de *cel* en l'àmbit de la pesca, concretament el d'una "Xàrcia molt espessa que es posa sobre el cóp de l'almadrava en quedar només peix menut", xarxa que a Benidorm anomenen *alabà*. Emerencià Roig (1927, 127) esmenta una xarxa que també té la forma de *cel*, la qual s'ajusta a l'almadrava i que quan està plena de tonyines els pescadors la lleven tirant d'uns caps. A Guardamar el *cel* era un ormeig que s'utilitzava per a pescar al riu (Beltran i altres 2004, 63).

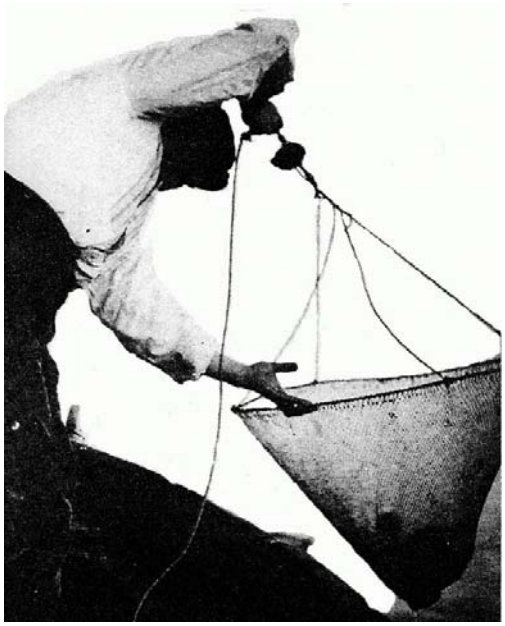

XXIII. Cel: Sala i Lloberas (1986)

291. El lexema *cel*, amb l'accepció d'ormeig de pescar, està força documentat des del principi del proppassat segle XX: *Salvat* (v. 1912, I: 374, s.v.), Vogel (1911-1916, I: 125, s.v.), Fiter (1913, I: 398, s.v.), Rovira i Virgili (1914, 79, s.v.), Fabra (1932, 369, s.v.) i Griera (*Tresor*, IV: 8, s.v., 7). També en fan esment Ruyra (1920, I: 42), "Feia nanses, garbitanes, palangres, *cels*...", i Gaziel (1963, 356). Si deixem de banda les diverses obres sobre el món del mar citades fins ara, també trobarem aquest giny a Canyameres (1983, 186, s.v.), Sala - Domènech (1994, 83) i Oller (1995, 101, s.v.). Quant a l'origen d'aquesta paraula, Joan Coromines (*DECat*, II: 658*a*, s.v.) escriu: "Una espècie de

salabre rep entre els pescadors el nom figurat de *cel*, per la forma hemisfèrica, com la meitat d'una bola, que té la xarxa de malla d'aquest ormeig, comparada a la volta dels cels."

Raol, gambaner, garbell, saranda, gamber, mornell

292. El *cel* té moltes similituds amb altres ormeigs, com el menorquí *raol* (*EdM*, 15, I: 47, 51, 63, 65 i 85) o *revol* "ravol" (Ferrer Aledo 1914, 16; *DCVB*, IX: 473, 2. s.v. 2.; *EdM*, 15, I: 152),[292] segons les descripcions que trobem en algunes de les referències citades. Ferrer Aledo (*loc. cit.*) diu que el *revol* -escrit *revòl*- s'esca amb trossos de pa i serveix per a pescar gambes i corns.[293] Aquest investigador menorquí (*loc. cit.*) fa esment també d'un altre estri, el *gambaner*, amb la grafia *es gambané*, que té la mateixa finalitat que el *revol*, per bé que en lloc d'un cèrcol ben definit té un costat aplatat.[294] A l'illa de Mallorca identificaven el *cel* amb un *garbell* [gərβéʎ] a Cala Figuera[295] i a Portopetro,[296] o amb un *garbellet* a Por-

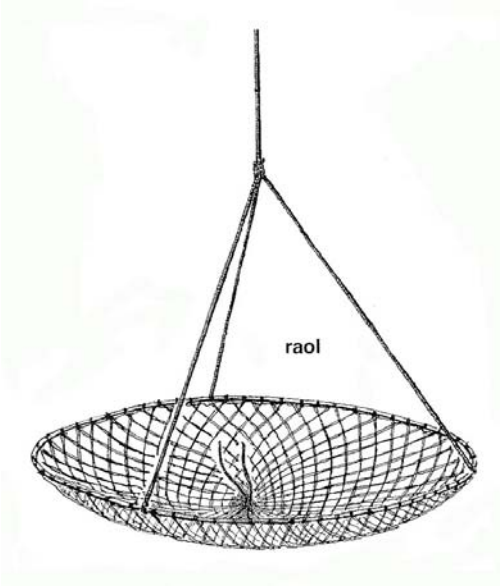

XXIV. Raol: *EdM* 15, I: 47

292. Benigno Rodríguez fa esment d'aquest estri, però amb la grafia *rebol*, i amb una extensió d'ús més àmplia: les Illes Balears (1923, 682, s.v.).

293. *Revolt* té altres significats en el llenguatge mariner: "1. Corba i volta que fa el camí de l'almadrava. 2. Girada de vent" (Amades - Roig 1926, 59); "cua [de l'almadrava] que, al seu final, tenia adossades unes xarxes, en forma de mitja lluna, anomenades «revolts»" (Nadal 1992, 9); " 1. Corba de xàrcia al final de l'art per encabir-hi el peix. [...] 2. Recolze de la xàrcia perquè el peix no puga fugir de l'almadrava" (Llorca 2000, 87; 2008, 164-165).

294. Segons el *DCVB* (VI: 161, s.v.), aquest aparell és emprat a totes les Illes. Sobre el *gambaner*, vegeu també el § 232 i la n. 221 del cap. "La pesca de l'eriçó de mar". A més de la bibliografia allà citada, cal afegir-hi Alumnes (1990, 25) i l'*EEiF* (s.v.), obres que consideren que el *gambaner* és la mateixa cosa que un *salabre*. Aquesta enciclopèdia afegeix a la mateixa entrada els sintagmes *gambaner redó* i *gambaner de peu*, que s'ajusten més a la descripció que en fa Ferrer Aledo.

295. Carlos García i Simón Ferrando (14-8-2000).

296. Tomeu Bonet (17-8-2000).

titxol,[297] instrument que fan servir per a agafar gambes. Amb aquest valor, sols he trobat documentat *garbellet* en el *DCVB* (VI: 184, s.v. 1.): "Ormeig de pesca, a manera de senalla dins la qual posen brots de mata, i amollant-la cap al fons de la mar serveix per a fer gamba (Calvià)."

51. Grampeta, saranda i cabasset: J. C. Juan Pérez [1977]

293. Els pescadors deniers utilitzen un instrument, anomenat *saranda*, que el pengen per la borda de la barca i el lliguen de manera que el cèrcol metàl·lic queda lleugerament per sobre de la línia de flotació, allà dipositen els *eriçons* que prèviament han agafat amb la *grampeta* (Juan Pérez [1997], 16).[298] També trobem *saranda* a les viles marineres de la Marina Baixa, descrit com un salabre sense mànec, per a treure el peix menut en l'art de l'almadrava (Llorca 1998, 637 i 672; 2008, 74).

294. *Saranda*, segons Coromines (*DECat*, VII: 673*a*, s.v.), és un manlleu del castellà *zaranda*, l'origen del qual tindria una base onomatopeica a partir de la forma, també onomatopeica, *taratántara* (llatí vulgar i tardà), i que té el valor de 'garbell' amb distintes finalitats, però cap de les quals fa referència a un ormeig de pescar, com tampoc les documentades per Alcover - Moll (*DCVB*, IX: 748, s.v.), Jordi Colomina (1991, 298, s.v.) o la *GEV* (VIII: 303, s.v.). F. X. Llorca (2008) considera *saranda* com un arabisme (pàg. 90), que probablement es va introduir a la Marina amb les veus marineres de l'almadrava que provenien d'Andalusia: "El fet que siga una paraula molt relacionada amb l'almadrava fa sospitar que es tracte d'un

297. Sebastià Galiana (17-8-2000).

298. Pel que fa a la *grampeta*, vegeu el cap. "La pesca de l'eriçó de mar", § 214.

andalusisme" (pàg. 166). Alcover - Moll (*loc. cit.*) opinen que prové del persa *saranda*, mot que va arribar a les nostres terres a través de l'àrab.

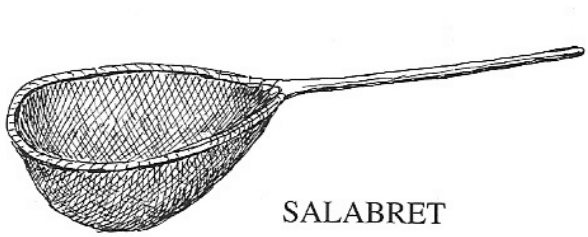

XXV. Salabre o salabret: T. Zaragoza (1998)

295. A Benidorm, quan vaig mostrar la fotografia del *cel*, un dels pescadors enquestats el va reconèixer com una *saranda*,[299] mentre que l'altre pescador consultat va dir que es tractava d'un *gamber* "per agarrar les gambes".[300] Aquesta última resposta, la vaig també obtenir a Altea i el Campello, on hi posen sardina com a carnada.[301] A altres ports situats més al nord el van identificar, així mateix, amb un *gamber*, concretament a Arenys de Mar, Cambrils, l'Ametlla de Mar, Vinaròs, Benicarló, Castelló i Borriana.[302] A Xàbia li van donar el nom de *mornell*, com també a Calp,[303] mentre que a Cullera l'anomenaven *cabasset* per a caragol punxós.[304]

---

299. Vicent (13-9-1999).

300. Pepe (13-9-1999).

301. Enquestes fetes en aquestes localitats els dies 15 i 16-9-1999, als pescadors Llorenç Lloret i Pepe "Malamaera", respectivament.

302. Dada obtinguda en les entrevistes efectuades en aquests ports, que ací no detallo per no fer més feixuga la lectura.

Per a més dades sobre el *gamber*, vegeu § 274 i § 226, 228, 234, 235, 236 i 237 del cap. "La pesca de l'eriçó de mar ", on es pot constatar la gran confusió terminològica que hi ha en el llenguatge mariner. Ací designa un ormeig semblant al *cel* i allà al d'un *gànguil*.

303. Entrevistes fetes el dia 17-9-1999, als pescadors Antonio Erades (Xàbia) i Vicente Català (Calp).

304. Diversos pescadors (31-8-2000).

Salabre, salabret...

296. Un altre instrument també molt similar al *cel* és el *salabre*,[305] de manera que en algun port, com la Colònia de Sant Jordi[306] i Tarragona,[307] a més dels que comentaré tot seguit, em van donar el nom de *salabre* quan els mostrava la fotografia d'un *cel*, malgrat que aquell aparell, normalment, té un mànec de fusta o metall en lloc de sirguetes. Aquest estri també és anomenat *salabret*,[308] *xalabre*[309] o *xalabret*, com diuen a Roses.[310] A l'Alguer el *salabre* rep el nom de *cópol* [kópul],[311] mot que, segons Caria (1995, 157, s.v.), prové del sicilià *coppu*.

---

305. *Salabre* és un mot conegut arreu de les nostres costes si ens atenim al *DCVB* (IX: 679, 1. s.v.) i al *DECat* (VII: 616*a*, s.v.). Amb tot, allà on sembla que *salabre* predomina més és a les Illes Balears: Mallorca (Aguiló, VII: 190, s.v.), Menorca (Hospitaler 1869, 162; Ferrer Parpal 1883-1887, II: 712, s.v. *selabre*; Ferrer Aledo 1914, 14; *EdM*, 15, I: 22, 60-61, 65-66 i 85), Eivissa (Marí 1966, 24) i Formentera (Alumnes 1990, 25). He anotat *salabre* a la Colònia de Sant Jordi, Vilanova i la Geltrú (Cerro - Portas 1990, 16), Tarragona, Calp, Altea, la Vila Joiosa, Santa Pola i l'illa Plana ("salabre de copejar"), i, així mateix, està documentat en la *GEV* (VIII: 253, s.v.). En altres llocs conviu, amb més o menys intensitat, amb *salabret*: litoral valencià (Ferrer Pastor 1956, 23, 629, s.v.), Palamós (Alegret 1987, 108-109).

306. Joan (13-8-2000).

307. Ramon Alujas (11-11-2000).

308. Tinc registrada aquesta variant al Port de la Selva (Mallol 1985, 93), l'Escala ("salabret de copejar el peix") (enquesta 5-6-1999), l'Estartit (Audivert 1971, 253), Palamós (Alegret 1987, 108-109), Sant Feliu de Guíxols (enquesta 5-5-2000), Lloret de Mar (Sala i Lloberas 1986, 376; 1990, 104 i 154), Blanes (Ruyra 1903, 21), la contrada del Maresme (Mas 1994, 219, s.v.), Badalona (Aguiló, VII: 190, s.v.), Vilanova i la Geltrú (Garcia 1980, 297), Torredembarra (Comes 1995, 69), Vinaròs (Arnau 1965, 208-209). També he trobat documentat *salabret* a E. Roig (1927, 72, 99-100), A. Griera (1968, 11-12, s.v.) i Ferrer Pastor (1956, 629, s.v.). Segons el *DCVB* (IX: 679, s.v.), *salabret* s'estén per l'Empordà, Costa de Llevant, Badalona i Barcelona. Antoni Griera (*Tresor*, XIII: 20, s.v.) situa aquest vocable a Mallorca amb el valor d''espècie de xarxa per a pescar'. El *salabret* també és emprat per a la pesca fluvial (Maluquer 1919, 82), tal com ocorre amb el *xalabret* que comentaré tot seguit.

309. Joan Coromines (*DECat*, VII: 616*a*, s.v. *salabre*) diu que ha sentit aquesta variant amb *x*- a Sant Pol de Mar.

310. Variant documentada per Marià Aguiló (VIII: 272, s.v.) i per Antoni Griera (*Tresor*, XIV: 305, s.v.), encara que en ambdós casos la designen com un instrument per a pescar truites. A l'Escala he sentit *salabret* i *xalabret*. El *Calendari* 1989 d'aqueixa població recull *xalabret*.

311. Enquesta que vaig fer en aquesta localitat els dies 30 i 31-7-1997.

297. A Calp (Marina Baixa), com explicava més amunt (§ 295), un dels pescadors consultats va respondre que el *cel* rep allà el nom de *mornell*,[312] però un altre l'anomenava *salabre* "per agarrar el camaró". Aquest pescador, Miguel Barber, de 62 anys, descrivia l'ús d'aquest estri de la manera següent:

> Agarrava una calça[313] amarrà de baix que hi ha un aro acina i acina, posava carnà a dins i la tirava per avall i el camaró acudia i, entonces, tiraves per amunt poquet a poquet i tu anaves agarrant el camaronet [...]. Com a carnà li posaven açò, *eriço*, lo de dins de l'*eriço*, ahí pa que la gambeta es posara dins.

A Santa Pola (Baix Vinalopó) també van respondre *salabre* "salabre per al camaró", però en lloc de *bogamarina* gasten un "boqueró" o una sardina com a esquer.[314] Calp ha estat l'única localitat de les costes alacantines on he sentit dir que empren el nostre equinoïdeu com a carnada.

52. Xarambeco o salabrell

Xarambeco, xalabrell, salabrell i guiulera

298. Hi ha una altra variant de *cel*, que s'esca també amb *garotes*, però que en lloc de tenir un sol cèrcol en té dos. Amb aquest doble cèrcol la fondària de la xarxa és evidentment més gran i provoca que els peixos tinguin més dificultats a escapolir-se'n en el moment que el pescador n'estira el cap. Aquest ormeig rep el nom de *xarambeco* a Banyuls (Centelles 1979,

312. Sobre el *mornell* al País Valencià, vegeu §§ 279, 281.

313. Posteriorment li vam preguntar: "La calça esta era la mateixa tela que les dones?" I va respondre: "Sí, sí, era una calça de dona." (Enquesta efectuada el 17-9-1999).

314. Andrés Mas (26-2-2000).

78)[315] i Roses; *cel* a Cadaqués;[316] *xalabrell* a l'Escala (*Calendari* 1989);[317] *salabrell* a Palamós[318] i Sant Feliu de Guíxols,[319] i *guiulera* a l'Estartit.[320] A Cullera el van identificar amb un *mornell* per a les sèpies, estri que no s'esca amb *eriçons*.[321]

XXVI. Un altre tipus de xarambeco, salabrell o cel: "Inventari del Patrimoni Maritimopesquer de la Costa Brava" (1998).

299. *Salabrell*, com a instrument de pesca, està documentat en el *Diccionario de artes de pesca*... (Rodríguez 1923, 706, s.v.) i en l'*Enciclopedia general del mar* (1957, VI: 18, s.v.) precisament amb aquest valor, és a dir, ormeig amb un doble cèrcol en lloc d'un com té normalment el *cel*. Segons aquestes dues obres, el *salabrell* s'utilitza a les costes catalanes, però no indiquen on. Una altra accepció d'aquest mot i que s'estén per la mateixa zona geogràfica del *salabrell* (Sant Feliu de Guíxols, Palamós, Palafrugell), tant quan té un cèrcol (vegeu § 289) com quan en té dos, i que, com suara hem vist, són instruments de pesca molt semblants, és la d'una 'espècie

315. Amb la grafia *xarambecu*.

316. Joan Rodon (23-9-2000) i José Luis García ("també és un *cel*, lo que passa és que aquest deu ser més alt") (14-10-2000).

317. I enquesta al pescador Jaume Guri (7-9-1999).
Xalabrell és també un geosinònim de *cel*, tal com està documentat (vegeu n. 289).

318. Dec aquesta dada al biòleg badaloní Enric Cahner, que em va confirmar que a Palamós, on ell estiueja, hi ha *salabrells* de dos i fins i tot de tres cèrcols (31-5-2010).

319. Llorenç Frigola (5-5-2000) i Jaume Soler (30-4-2009).

320. Enquesta duta a terme, en aquesta localitat, el 9-9-1994 a tres pescadors d'entre 45 i 60 anys. Terme no documentat.

321. Diversos pescadors (31-8-2000).

de cistell de xarxa emprat per a posar els taps en remull o a bullir' en la indústria surera (*DECat*, VII: 616*a*, s.v. *salabre*).[322]

53. Xarambeco (Roses)

300. *Salabrell* és un derivat de *salabre* (vegeu § 296 i n. 305), terme que Joan Coromines (*loc. cit*.) estima, com a més probable, que procedeixi de l'àrab *sarâwil* 'calces amples, saragüells' que no pas d'un llatí vulgar *SALĀBRUM, que derivaria del grec *σαλεὐω* 'jo agito, sacsejo' (*ibid.,* 617). Tot i que, amb anterioritat, havia proposat la forma llatina com a origen d'aquest mot (*DCELC*, IV: 124, s.v.), tal com també ho remarca el *DCVB* (IX: 679, 1. s.v.). Cristòfol Despuig, en els *Col·loquis de Tortosa* (v. 1557), documenta *salabres* per primera vegada. Quant a reculls lexicogràfics, l'aportació més antiga és del *Diccionari suplement* (1868, 400, s.v.). Pel que fa a *salabret* (vegeu § 296 i n. 308), la primera datació correspon a la narració "Una tarda per mar" (*Mar. i bosc.,* 1903, 21) de Joaquim Ruyra, i els primers diccionaris que inclouen aquest lema són el *Salvat* (v. 1912, II: 776, s.v.) i el d'Eberhard Vogel (1911-1916, I: 508, s.v.).

301. A Roses hi ha dos instruments de pesca distints que reben el mateix nom, *xarambeco*, un dels quals, que ja ha estat comentat (§ 298), és un geosinònim del *cel* amb doble cèrcol, i l'altre consta d'una xarxa cònica en la qual, a la part superior, hi ha una petita boca circular, anomenada golf, on hi ha amarrades tres sirguetes que s'uneixen a una corda que el pescador aguanta amb la mà. L'usen quan van a reganar, és a dir, per a pescar de nit, amb llum i fito-

322. Joan Coromines va extreure aquestes dades, com ell mateix indica, del "Vocabulari del suro i de les indústries derivades" d'Antoni Griera (*BDC* (1925): 145, s.v.), informació que aquest autor més tard va incloure en el seu *Tresor* (XIII: 26, s.v.).

ra.[323] És un art que té una certa semblança amb el *rall*,[324] encara que aquest és més ample i no té cèrcols, sinó unes plomades. Tot i així, en alguns ports, en mostrar-los la fotografia del *xarambeco* rosinc, em van respondre que era un *rall*, en concret a Sant Feliu de Guíxols ("rall per agafar cabres"),[325] Cambrils[326] i Colònia de Sant Jordi ("una espècie de rall"),[327] mentre que a Cadaqués l'anomenaven *cabrer*.[328]

302. Un altre fet remarcable, que palesa, una vegada més, la confusió terminològica que hi ha en la denominació dels ormeigs de pesca, és que a Blanes, Lloret, Sant Feliu de Guíxols, Palamós,[329] Llafranc, l'Estartit, l'Escala i Cadaqués *xarambeco* no té res a veure amb les descripcions que hem vist fins ara, sinó que gairebé coincideix amb la d'un *volantí*, o sigui que consisteix en una tralla de cànem o cotó, i darrerament de niló, amb uns hams engassats al cap d'uns fils de seda o de nervi i un petit plom (cf. Amades - Roig 1926, 68, s.v. *xarambecu;* Roig 1927, 82; Audivert 1971, 248; Bas 1980, 143; Sala 1983, 104, s.v.; 1994, 129, s.v.;

323. Aquesta accepció que té *xarambeco* a Roses no l'he trobada en cap dels diccionaris o reculls lèxics consultats.

324. Aquest és un dels pocs estris de pesca que rep gairebé pertot el mateix nom. En alguns ports de la Costa Brava, *rall* fa referència a un ormeig que serveix per a pescar *cabres* (vegeu el cap. "Bogamarí", §§ 578-579), cosa que també constatem en aquest mateix paràgraf, en què llegim: "rall per agafar cabres" (dada obtinguda a Sant Feliu de Guíxols).

En totes les enquestes efectuades, sols he pogut percebre alguna variació fonètica. Així, en lloc de la pronúncia més estesa [r̄áʎ], a Cadaqués vaig sentir [r̄ɛ́ʎ], amb una *e* oberta, i [r̄ái̯], a l'Estartit, Sant Feliu de Guíxols, Tossa de Mar, Lloret de Mar, Cala Figuera i Colònia de Sant Jordi.

325. Joan Soler (24-3-2001).

326. Josep Morell (8-5-1999).

327. Joan (13-8-2000).

328. Joan Rodon (23-9-2000).

329. Joan-Lluís Alegret escriu *xarambec* en el quadre d'instruments de pesca que utilitzen els armalladers de Palamós (1987, 108).

Fàbregas 1985, 238, s.v.; Sala i Lloberas 1986, 313; *Calendari* 1989; Nadal[330] 1992, 69; Sala - Domènech 1994, 79).

303. El fill d'un pescador de Llafranc, en preguntar-li si coneixia el *xarambeco*, em va contestar:

> El *xarambeco*? Sí, ara s'ha perdut això, en lloc d'una pesca de *volantí* és una pesca d'hivern; és gairebé igual que el *volantí*, només que el *volantí* s'ha d'aguantar a l'aire, i això gairebé toca l'aigua.

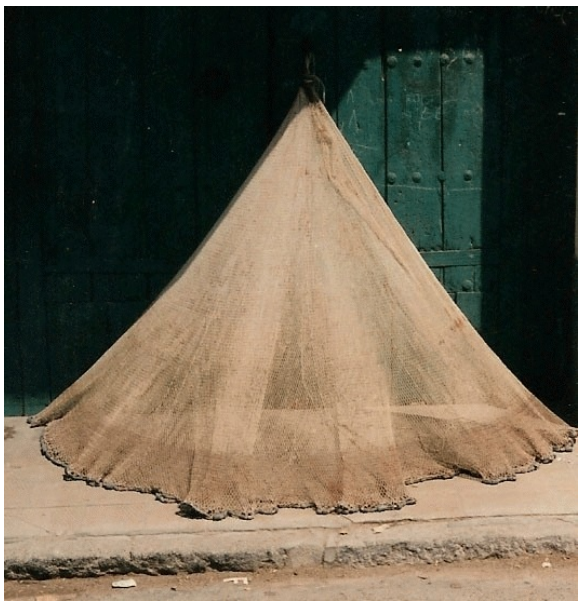

54. Rall

El pescador Llorenç Frigola de Sant Feliu de Guíxols em comentava (5-5-2000):

> El *volantí* es pesca aquí en terra [...] serrans i altres coses, i el *xarambeco* [ʃərəmbɛ́ku] es tira en profunditat, ja per agafar un dot o un peix gros.

Alegret - Martí (2003, 46) escriuen:

> Des de petites embarcacions també es pescava al «*volantí*» i al «*xarambecu*» per mitjà d'ormeigs d'hams per agafar llobarros, llisses, sargs i serrans; en alguns casos es grumejava prèviament.

330. Nadal considera que són el mateix estri, ja que diu: "Aquest ormeig [el *volantí*], anomenat en determinats indrets també *xarambeco*, [...]." En aquest mateix sentit, l'epígraf amb què anomena aquest art el *Calendari* 1989 de l'Escala és prou il·lustratiu: "*Xarambecu* o *volantí*".

304. Un altre testimoniatge d'aquest art de pesca es troba en la guia de la "Costa Brava", dins *Tres guies* de Josep Pla ([1976] 1992, 121):

> En el moment de doblar el Cap de Sant Sebastià [...]. Les Roques de S'Ullastre -que així en diuen- són un viver natural de peix. A l'estiu, amb el *volantí*, es treuen exquisits i multicolors serrans i julivies, i a la tardor, amb el *xarambeco*, sumptuosos tords i grívies.

Pla, però, arriba a emprar fins a tres variants, el ja citat *xarambeco; xarambeo*, en la versió castellana de l'esmentada guia (1965, 234), i *xarambec* a "Bodegó amb peixos", dins *Aigua de mar* ([1969] 1992, 37), que descriu com "un *volantí* una mica més complicat".

305. Finalment, podem mencionar una altra atestació d'aquest estri en una parèmia de Joan Amades (1950, V: 593):

Per Tots-sants
a pescar a l'art.
Per Tots-sants,
arts a la mar.
Per Sant Martí,
xarambecu
i *volantí*.

Per cert que Joan Amades (*ibid*., I: 642), en fer una relació dels ormeigs rudimentaris que des de terra usaven tant els pescadors com els pagesos de marina, cita: "la canya, la nyinya, la llença, el volantí, el rai o raig, el sarambeco o xiribec".

306. Aquesta darrera forma, *xiribec*, és molt semblant a les grafies menorquines *xirimberg*, que Hospitaler (1869, 162) dóna com a equivalent al *volantí* i que Ferrer Parpal (1883-1887, II: 1002, s.v. *xirimbèrg*) remet a *volantí,* i *xirimbec*, que Ferrer Aledo (1914, 27-28)[331] i l'*EdM* (15, I: 52, 65, 85 i 166) descriuen com un *volantí*, però més reforçat i d'una longitud més

331. Amb la grafia *xirimbèc*.

gran.[332] Endemés, tant el *DCVB* (X: 929, s.v.) com Joan Marí (1966, 25) indiquen que a Eivissa hi ha un ormeig de pescar amb el nom de *xerimbec* [ʃərimbɛ́k], el qual també es pot trobar en un vocabulari eivissenc de Pérez-Cabrero (1909, 104), amb la grafia *cherimbec*. Una variant molt pròxima és *xerimber* [ʃərimbé], que ens dóna a conèixer Enric Ribas (1991, 169, s.v.), a la mateixa àrea geogràfica. Sembla clar que totes aquestes formes tenen o podrien tenir una relació amb *xarambeco*.

307. El nostre eminent filòleg, Joan Coromines, fa al·lusió a l'origen de *xerimbec*, *xirimbec* i *xarambeu*, sense esmentar *xarambeco*, però partint d'ètims distints. Aquest *xarambeu* procedeix, com diu el mateix Coromines, de l'esmentada guia de la "Costa Brava" de Josep Pla,[333] i opina que podria ser un manlleu d'un diminutiu provençal de *salabre* o bé que podria tenir relació amb formes franceses que tenen la terminació -ELLU: *sarabal, saveneau* (*DECat*, VII: 616, s.v. *salabre*).

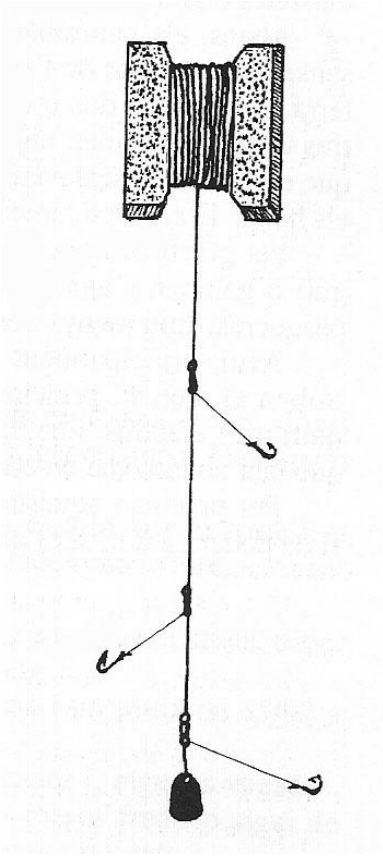

XXVII. Volantí: J. Nadal (1992)

308. En canvi, sí que menciona *xarambeco* quan fa l'estudi etimològic del mot *xàvega* (*DECat*, IX: 486*a*, s.v.). Coromines explica que les distintes formes romàniques que designen una 'embarcació de veles llatines amb tres pals', com l'eivissenca *xabec* i el *xambequí* 'xabec petit' o la castellana *xabeque*, actualment *jabeque*, procedeixen de l'àrab vulgar *šabbāk* i, tot seguit, fa referència al valor metafòric que va prendre *jabeque* ("herida en el rostro hecha con arma blanca corta"), a través d'una comparació de forma que es basa en la idea de "pintarle

332. Aquestes dues variants estan recollides a l'Alcover - Moll (*DCVB*, X: 948, s.v.).

333. Coromines en va consultar l'edició de 1945, on es llegeix *xarambeu;* la de 1965 (pàg. 234), que és la que he consultat, hi diu *xarambeo*, i, com ja s'ha comentat anteriorment, en l'edició catalana de l'Obra completa hi ha *xarambeco*. És molt probable que tant *xarambeu* com *xarambeo* siguin errors de transcripció.

un jabeque en el rostro". Així mateix, indica que aquest sentit també degué arribar al català i és aleshores que l'eminent etimologista dóna els exemples de *xebec* 'petita ferida' en la indústria surera i el *xarambeco* que cita el "Vocabulari de la pesca" (Amades - Roig 1926, 68, s.v. *xarambecu*). No obstant això, en la definició d'aquest terme no veig cap indici de "ferida a la cara", llevat que Coromines vulgui interpretar la ferida que se li pot produir al peix a través dels hams d'aquest ormeig. D'aquest nou valor de *jabeque* i per contaminació amb el sinònim *chirlo,* tenim el català *xiribec* 'trenc al cap'. Els illencs *xirimbec* i *xerimbec*, sempre segons Coromines, s'expliquen mitjançant la combinació de sons i idees de *xàvega, xambequí* i *xiribec*.

309. *Xarambeco* és una paraula poc documentada. Ara com ara la primera datació és del deu de juny de 1842:

> [...] Y después habem pescat *xerambeco* y los gabitans, y no habem agafat més que cuatra tersas de peix. (Palafrugell) (Fina 1561-1878, 37-38).

També llegim en aquest dietari:

> 11-12-1842 [...] Habem pescat *xerambecs,* que Casardó nos ha dunat tres xufans. Ell ha agafat tres tords y jo quatre y tres porcs. (pàgs. 62-63).

Aquesta variant, *xerambec*, també la documenta Josep Pla (vegeu § 304). Pel que fa als nostres reculls lexicogràfics, els primers que enregistraren *xarambecu* varen ser Joan Amades i Emerencià Roig (1926, 68, s.v.).

L'*eriçó* poc valorat com a esquer

310. Marcel·lí Audivert (1971, 254) escriu que la *garota* és un esquer "de molt poc aguant". Probablement per aquest motiu "no és un esquer privilegiat", com em deia un mallorquí. Si deixem de banda els ormeigs damunt esmentats, la *garota* era abans utilitzada a l'Escala com

a esquer en les nanses per a anar a pescar la llagosta, tal com em comentava el senyor Josep Pagès, pescador jubilat:[334] "Les aixafaven una mica, no pas ben aixafades si no, amb el corrent, el moll, lo bo de la *garota*, marxava. Ara ja s'ha perdut això." A Calp també es posava *olleta*, com diuen a l'*eriçó de mar* en aqueixa localitat, dins les nanses juntament amb altres peixos i "s'agarrava sard, oblà, congres", per bé que la pesca de nansa ja ha desaparegut completament en aquest port.[335] L'*eriçó* és també emprat, encara que de manera molt esporàdica, en la pesca anomenada de fondal o en l'art del palangre. Al Campello, em comentava un pescador[336] que algunes vegades l'usava com a carnada en la pesca del volantí, però afegia que "dura molt poc". També tenim notícia que el nostre equinoderm era utilitzat com a esquer per a pescar amb ham (Sáñez Reguart 1791-1795, I: 149-150):

> Asimismo sirven para cebo de las pescas al anzuelo varias clases de mariscos, como algunas especies de conchas, cangrejos, erizos[(a)], caracoles, xibias, pulpos, &c. sobre las que no dexan de suscitarse tambien disputas reñidas entre los pescadores por rezelo de que si acuden muchos al territorio de su pueblo ó puerto á sacarlos [...].[337]

311. Una altra manera d'utilitzar-lo és com a grumeig. En aquest sentit, Ferrer Aledo (1914, 18-19) escriu que a Maó empren *vogamarins* ben picats com a brumer, en la pesca amb volantí de la variada i de la morruda. A Benidorm, un dels pescadors enquestats (13-9-1999) m'explicava que a vegades de xicotet els emprava com a bromeig: "Els agarrava, els picava i

---

334. Enquesta efectuada el 5-6-1999.

335. Miguel Barber (17-9-1999).

336. Pepe "Malamaera" (16-9-1999).

337. Aquesta dada la dec a l'amic Francesc Xavier Llorca.

En nota a peu de pàgina hi ha escrit: "(a) Diccion. de la Leng. "*Erizo*. Un marisco, que tiene la conchuela redonda, y llena de puas, como el Erizo terrestre. La boca la tiene ácia la tierra en el centro, y en la concavidad de la concha de trecho á trecho se hallan unos pedacitos de carne roxa, que en el sabor se asemeja á la del atun salado, o de las anchovas. *Echinus marinus.*"

mesclat en sardina i arena, ficat en un balde.[338]" També quan era nin, el pescador Sebastià Galiana, des Portitxol, em deia que agafàven un pot de llet condensada, de vidre millor, perquè així es veia més bé, i hi posaven "bocinets de cranc o bocinets de *bogo* a de dins de tot i agafàvem peix petit".[339] Joan Rovira em comentava[340] que "l'ou de l'*eriçó* és un excel·lent grumer per a tota classe de peix; el devoren a consciència, sense deixar-ne rastre". Finalment, tampoc no hem d'oblidar-nos d'aquell paràgraf tan il·lustratiu de Joaquim Ruyra a *Pinya de Rosa* (1920, I: 30):

> De vegades, al llençar els que ens semblaven massa petits [de *soïços*], se n'esbadellava algun, i son suc i sa polpeta vermella s'esmunyien a l'aigua, atraient una mena de llagostinets verdelosos i menudíssims, que apareixien com una boira, i com una boira s'esvaïen en havent acabada la menja que els havia congriats.

338. *Balde* és un castellanisme d'origen mariner, del qual s'han originat alguns derivats com *baldeig* i *baldejar* (vegeu *DCVB*, II: 231, s.v.).

339. 17-8-2000.

340. Carta del 17-2-1989.

L'eriçó de mar i la medicina

312. Com ha quedat palès en el capítol "Història de l'eriçó de mar des d'una perspectiva alimentària", el nostre animal marí va ser emprat com a aliment i, encara que no en tenim dades, probablement també ho va ser com a remei des d'èpoques molt remotes.

Època clàssica

313. El testimoniatge escrit més antic que he pogut trobar prové dels *Tractats mèdics* (XLVIII) d'Hipòcrates (c. 460 a.C. - c. 370 a.C.), metge grec que està considerat com el pare de la medicina:

> [4] [...] Els ous dels *eriçons de mar* i el suc de la llagosta i també la cigala i els crancs, més els de riu, però també els de mar, laxen i són diürètics.[341]

314. *El banquet dels savis*, d'Ateneu de Nàucratis (ss. II-III d.C.), és una font, gairebé m'atreviria a dir que inesgotable, de coneixements de la Grècia antiga, des de diverses vessants de la cultura. En aquesta obra apareixen uns quants fragments, d'autors diversos, els quals ens fan saber que la *garota* tenia propietats curatives per a guarir determinades malalties, que exposo tot seguit.[342]

---

341. [4] Ἐχινων ᾠὰ καὶ τὸ ὑγρόν καράβων διαχωρεῖ, καὶ ἄρκοι, καὶ καρκίνοι, μᾶλλον μὲν οἱ ποτάμιοι, ἀτὰρ καὶ οἱ θαλάσσιοι, καὶ οὐρεῖται.

342. Tal com indico en el cap. "Història de l'eriçó de mar...", n. 28, per a les dades d'aquesta obra m'he basat en l'edició bilingüe grega-anglesa de Charles Burton Gulick i en l'edició castellana de Lucía Rodríguez-Noriega Guillén. Si bé aquesta darrera edició arriba, ara com ara, fins al llibre X dels XV que constitueixen *El banquet dels savis*.

315. Arquip d'Atenes (acaballes s. V a.C.), escriptor de la Comèdia Vella, assenyala que "amb pagellides, *eriçons de mar*, *«escaris»*,[343] peixos agulla i petxines de pelegrí"[344] poden millorar la digestió i els ronyons (*Els peixos*, III, 86 c).

316. El metge Mnesiteu d'Atenes (s. IV a.C.), en el llibre *Sobre la dieta* (III, 92 c), comenta:

> Però, l'ortiga de mar, els ous de *garota* i els d'aquesta mena proporcionen un aliment que, tot i que el líquid és escàs, afavoreix la relaxació dels intestins i estimula els ronyons.[345]

317. Malgrat que Lorenzo Millo, en la seva obra *Divagaciones sobre gastronomía clásica: los pescados,*[346] no indica d'on ha extret les dades següents de Mnesiteu d'Atenes, me'n faig ressò, perquè també les he vist publicades en algun article:[347]

> [Los erizos de mar] son buenos para el estómago; abren el apetito, aun en los casos de inapetencia más exacerbada; son diuréticos; constituyen un adecuado remedio contra la ictericia; las cenizas de su caparazón, aplicadas sobre las heridas supurantes, las secan y cicatrizan, y

---

343. Gulick tradueix el mot grec ἐσχάραις com a "eschars" en anglès i Rodríguez-Noriega, com a "escaros hembra" en castellà.

Aquest peix és desconegut a les nostres costes. En l'article "Una nota de ictionimia: «*El scarus cretensis*»" (ed. digital, Alacant: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2006), Manuel Alvar arriba a la conclusió que el gènere *Scari* és rar a les costes peninsulars espanyoles, però que és abundant a les Illes Canàries, on rep diverses denominacions, la més coneguda: *vieja*. Així mateix, estima que, al Mediterrani, aquest peix sols va ser conegut a Rodes, Creta i les Cíclades.

344. "λεπάσιν, ἐχίνοις, ἐσχάραις, βελόναις τε τοῖς κτεσίν τε·".

345. ἀκαλήφη δὲ καὶ ἐχίνων ᾠὰ καὶ τὰ τοιαῦτα τροφὴν μὲν δίδωσιν ὑγρὰν καὶ μικράν, τῆς δὲ κοιλίας ἐστὶν λυτικὰ καὶ οὐρήσεως κινητικά.

346. València: Prometeo, 1974, 194-195.

347. Luis Bettonica: "La hora de los erizos de mar", publicat a *La Vanguardia* (14-1-1977): 35; i també, en aquest mateix diari (30-6-1991): 5, va aparèixer publicat en l'article de Jaume Fàbrega: "El mar secreto llega a la mesa", dins el suplement "Casa y Ambiente".

> por último, estas mismas cenizas, mezcladas con miel y aplicadas en las partes de la cabeza o del cuerpo, donde hubiera caído el pelo, producen el efecto de hacerlo crecer de nuevo.

318. A part d'aquest darrer paràgraf, l'única dada, en l'àmbit que estem tractant, que no he trobat reflectida en *El banquet dels savis* és la que apareix en la *Història dels animals* (IV, 5, 530*b*) d'Aristòtil (s. IV a.C.):

> Endemés, hi ha una altra varietat [de garota] de mida petita, però amb pues llargues i dures, que viu a algunes braces de fondària i serveix de vegades contra els casos d'estrangúria.[348]

319. El metge Dífil de Sifnos (acaballes s. IV - començament s. III a.C.) assenyala que les *garotes* dels penya-segats de Sicília són laxants (III, 91 a).[349]

320. El poeta atenenc Posidip (s. III a.C.) escriu, en les *Dones de Locrida*, que els *eriçons de mar* acabats de pescar són, entre altres animals marins, bons per a les afeccions d'estómac (III, 87 f).

321. D'entre els escrits que han arribat fins als nostres dies del reconegut metge grec Ruf d'Efes (acaballes s. I - s. II d.C.), hi ha el tractat *Malalties dels ronyons i de la bufeta,* en què podem llegir, fins a tres vegades, que l'*eriçó de mar* és un bon diürètic per a diferents problemes d'aquests òrgans.[350] Vegem-ne un d'aquests casos:

---

348. Juli Pallí, de qui és aquesta traducció al català, afirma, en nota a peu de pàgina, que aquest equinoïdeu és -de manera encertada- de l'espècie *Cidaris hystrix*, nom científic sinònim del que utilitzo normalment *Cidaris cidaris*.

Estrangúria: "Emissió, gota a gota, de l'orina, produïda per la contracció espasmòdica de la uretra i de la bufeta" (*DIEC*, 739, s.v.).

Πρὸς δὲ τούτοις ἄλλο γένος μεγέθει μὲν μικρόν, ἀκάνθας δὲ μεγάλας ἔχει καὶ σκληράς, γίνεται δ᾽ ἐκ τῆς θαλάττης ἐν πολλαῖς ὀργυιαῖς, ᾧ χρῶνται πρὸς τὰς στραγγουρίας τινές.

349. Vegeu la transcripció completa del paràgraf que inclou aquesta informació en el cap. "Història de l'eriçó de mar...", § 71 i n. 34.

350. *Oeuvres de Rufus d'Éphèse* (1879, 8, 29 i 58).

> Els diürètics més convenients són: els crancs, els garrons (de porc), les pagellides, la carn de l'*eriçó* de terra i *de mar*, i les cigales. (pàg. 58).[351]

322. El també metge grec Alexandre de Tralles (c. 525 - c. 605) indica que, per a les afeccions de ronyons, cal menjar *garotes*, ja que, a més a més, són diürètiques. Així mateix, inclou aquest animal marí com un dels remeis per a malalties com la disúria[352] i la litiasi[353] biliar.[354]

323. Pel que fa a l'imperi Romà, cal dir que rebé l'influx de la "medicina d'origen alexandrí, exercida per metges d'origen grec i de cultura grega" (*GEC*, IX: 756, s.v. *medicina*). Una de les poques accepcions, la podem trobar en la *Història natural* de Plini el Vell (c. 24 - 79 d.C.), historiador, científic i enciclopedista:[355]

---

351. Ἀγαθὰ οὖν οὐρητικὰ καὶ οἱ καρκίνοι, καὶ αἱ ϖίνναι, καὶ αἱ λοπάδες, καὶ τοῦ ἐχίνου ἡ σὰρξ, καὶ τοῦ χερσαίου, καὶ τοῦ ϑαλασσίου, καὶ οἱ τέττιγες.

352. "Evacuació difícil i penosa de l'orina" (*DIEC*, 577, s.v.).

353. "Formació o presència de càlculs o concrecions a les vies excretores de certs òrgans o glàndules" (*DIEC*, 1016, s.v.).

354. Aquests fragments d'Alexandre de Tralles es troben també dins *Oeuvres de Rufus d'Éphèse*, pàgs. 401 i 414.

355. Per a aquesta obra, i més concretament del llibre XXXII, m'he basat en l'edició d'E. de Saint-Denis, i també, en algunes ocasions, en la d'Émile Littré (vegeu la bibliografia).

Els *eriçons de mar* són excel·lents contra el *dorycnium*,[356] i el brou és particularment bo per a aquells que han begut el suc del *carpathium*[357] (XXXII, 5, 20).[358]

L'alopècia és també guarida per la cendra de la rata de mar, mesclada amb oli, així com per la cendra de l'*eriçó de mar* cremat amb la seva carn [...] (XXXII, 7, 23).[359]

Les *garoines*, en vinagre, fan desaparèixer les *epinyctides*.[360] Cal cremar-les amb pells d'escurçons i de granotes, i salpebrar les begudes amb aquesta cendra, prescriuen els Mags, que prometen que la vista és així aclarida (XXXII, 7, 24).[361]

Per als tumors escrofulosos[362] és bo punxar-los, sense que hi hagi ferida, amb [...] closques triturades de *garotes* aplicades amb vinagre [...] (XXXII, 8, 28).[363]

---

356. En una nota (§ 58, 5.), Saint-Denis explica que aquesta planta prové del grec *δορύκνιον* i que, segons el *Lexique des termes de botanique*... (pàg. 120) de J. André, vol dir en francès: "pomme épineuse, herbe à la taupe (?)". En el diccionari de Gaffiot (1934, 558), a l'entrada *dŏrycnĭŏn* llegim: "stramoine et belladone [plantes]". Totes dues són plantes tòxiques, de la família de les solanàcies, per bé que també tenen usos medicinals; la primera, de l'espècie *Datura stramonium*, és sinònima de "pomme épineuse" (*TLF*, XV: 966, s.v. *stramonium*) i en català rep diversos noms: *estramoni, herba talpera, herba de l'ofec, herba de l'asma*, etc. (cf. Masclans 1981, 139, s.v. *herba talpera*; *HNPC*, VI: 261, 262, 412).

357. Planta tòxica no identificada, segons J. André, *ibid.*, 74 (*Hist. Nat*. ed. Saint-Denis, XXXII, § 58, 7.).

358. Contra dorycnium echini maxime prosunt, et iis, qui sucum carpathi biberint, praecipue e iure sumpti.

359. [Alopecias] replet et muris marini cinis cum oleo, item echini cum carnibus suis cremati [...].

360. Segons Cels (V, 28, 15), l'*epinyctides* és la més greu de les pústules (*Hist. Nat*. ed. Saint-Denis, XXXII, § 72, 4.). Gaffiot (1934, 594, s.v.) dóna els valors a *ĕpĭnyctis*, *ĭdis* de "bouton nocturne"(en grec dins Cels V, 28, 15), planta que no he sabut identificar, i d'una fístula lacrimal, d'acord amb Plini.

361. Echini ex aceto epinyctidas tollunt. Eundem comburi cum uiperinis pellibus ranisque et cinerem aspergi potionibus iubent Magi, claritatem uisus promittentes.

362. L'escròfula és una "Malaltia caracteritzada per l'inflament dels ganglis limfàtics, especialment els del coll, amb tendència al desenvolupament d'inflamacions cròniques de la pell, de la membrana mucosa, dels ossos, etc." (*DIEC*, 697, s.v.).

363. Strumas pungi [...], ut non uolneret, prodest [...]. Eadem uis [...], echini testis contusis et ex aceto inlitis [...].

> [...] els *eriçons de mar* aixafats amb les seves espines i beguts amb vi guareixen els càlculs; la dosi és d'una aimina[364] de vi per *garota*; se'n beu fins que hi hagi millora; d'altra banda, alimentar-se de *garoines* és bo per a aquesta malaltia (XXXII, 9, 32).[365]
>
> Les closques d'*eriçons de mar* aixafades i aplicades amb aigua, combaten els començaments de tumors [...] (XXXII, 9, 34).[366]
>
> L'*allex* també neteja les úlceres, aplicat amb desfila, com també la cendra de la clova de la *garota* (XXXII, 10, 44).[367]
>
> [...] els *eriçons de mar* triturats en viu i presos en una poció amb vi dolç les [menstruacions] aturen [...] (XXXII, 10, 46).[368]

324. Les propietats curatives de l'*eriçó de mar* també eren conegudes en la civilització aràbiga de l'edat mitjana, tal com ho va transmetre el metge toledà Ibn Wafid, que va viure en el segle XI (1008 - 1074), per mitjà d'un tractat de matèria farmacèutica i receptari, o sia, d'art

---

364. L'*aimina* era una unitat de mesura romana de capacitat, per a àrids i líquids, equivalent a mig *sextarius*, és a dir, a 0,272 litres (*Diccionari llatí-català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993, 599, s.v. *hēmīna, -ae*; aquest diccionari tradueix aquest mot llatí per *hemina*).

Joan Coromines (*DECat*, I: 100*b*, s.v.) indica que aquesta mesura encara és usada a l'Alt Pallars, "a la Vall Ferrera (Tor, Àreu), me la donaren com a mesura de gra, equivalent a mig quartà, o sigui vuit punyeres (1932-33)." D'altra banda, el Dr. Joan Veny m'explicava que aquest mot es va mantenir al rossellonès fins al segle XX.

En els actuals reculls lexicogràfics rossellonesos que he consultat, no he trobat aquest lema, però sí de manera indirecta en la definició que fa el *Diccionari del rossellonès* (2002, 126, s.v.), de Pere Verdaguer, d'un derivat d'*aimina*, *eminada*: "Mesura de superfície agrària d'una seixantena d'ares 'àrees' (que hom podia sembrar amb una *eimina* de gra). Occità: *eiminada*, en el mateix sentit."Aquest diccionari recull diferents variants d'*eminada*: *aiminada, aiminata* i *eiminada*; totes les quals són remeses a *eminada*.

365. [...] echini uero cum spinis suis contusi et e uino poti calculos; modus singulis hemina; bibitur, donec prosit; et alias in cibis ad hoc proficiunt.

366. At echinorum testae contusae et ex aqua inlitae incipientibus panis resistunt [...].

367. Et hallex purgat ulcera in linteolis concerptis, item echinorum testae cinis.

368. [...] echini uiuentes tusi et in uino dulci poti sistunt [...].

curativa medieval, que ens ha arribat en versió catalana, de mà anònima, duta a terme en el segle XIV, amb el títol de *Libre de les medicines particulars*.

> *El eriço mari* es bon de menjar a l estomac e ablandeix lo ventre e la sua çenra can es metuda els logars pelatz fa y naxer los cabeyls e vede de correr les humors en les entramenes (f. 101, b).[369]

Edat moderna: el Renaixement

325. Si deixem de banda la cultura musulmana medieval, amb l'esfondrament de la civilització romana s'inicia un llarg període de decadència que, com en molts altres àmbits, també afectà la medicina, sobretot en la Mediterrània occidental i, en conseqüència, es produeix un buit pel que fa a la informació de tractaments terapèutics en els quals intervé la *garota*, fet molt similar al que va ocórrer amb aquest equinoïdeu en el vessant alimentari i que no es clourà fins a l'arribada del Renaixement.

326. Nogensmenys, i pel que fa al nostre animal marí, en aquest nou període, poques aportacions noves he trobat, atès que els renaixentistes, coherents amb els interessos d'aquella època, es dediquen, sobretot, a donar a conèixer tot el patrimoni que, en qualsevol àmbit de la cultura i dels coneixements, havien publicat autors de l'antiguitat clàssica.

327. El metge i humanista italià Michele Savonarola (s. XV), en un llibre de menges i dietètica, titulat *Libreto de tutte le cosse che se magnano: un'opera di dietetica del sec. XV*, escriu:

369. Les dades d'Ibn Wafid i d'aquest fragment del manuscrit català provenen, respectivament, de la introducció i de l'edició de Lluís Faraudo de Saint-Germain, de l'any 1943.

> I per últim, vull que sàpigues que hi ha l'*eriçó de mar*, que és millor i menys perjudicial a l'estómac que l'altre [l'eriçó mamífer] i que la seva carn cuita i rostida és bona per al tísic, leprós i per a qui té mal de maluc (2230-2232, 136).[370]

328. El també metge, entre altres professions, Paolo Giovio (1524, cap. XL), explica:

> [...] d'aquest gènere hi ha l'*Echinometra*[371] que és molt més gros i que procrea només en alta mar i del qual Aristòtil afirma que guareix de manera molt eficaç el degoteig d'orina.[372]

329. En la traducció (v. 1555) que el metge segovià Andrés de Laguna va fer del tractat la *Matèria mèdica*, del metge, farmacòleg i botànic grec Dioscòrides Pedaci (s. I d.C.), llegim:

> El Erizo Marino es conveniente al estomago, ablanda el vientre, y provoca la orina. Su concha cruda, empero tostada, se mezcla cómodamente en los unguentos que dessecan la sarna. La ceniza de la mesma concha quemada, mundifica las llagas suzias, y desminuye la carne crecida.

330. D'entre els grans tractats renaixentistes de naturalistes com Belon, Rondelet, Gesner i Aldrovandi (1606, 415-416), aquest últim és qui més s'ocupa d'aquesta matèria, tot i que es limita a fer una compilació, això sí força exhaustiva, dels usos medicinals que s'exercien amb els *eriçons de mar* provinents, majoritàriament, d'"escriptors antics", tal com ell mateix indica. De la llarga llista que conté, en citaré uns pocs exemples:

---

370. E infine voglio sappi che se trova rizo marino et è megiore e meno nuoce al stomeco del'altro e la carne sua cocta e rostita vale al ptisico, al leproso e a chi ha male de fianco.
La informació sobre aquesta obra me la va facilitar Josep Garcia i Fortuny.

371. Sobre aquest terme, vegeu n. 6 del cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'».

372. [...] cuius generis est Echinometra multo maior, in alto tantū mari progenitus, quem Aristoteles urinae distillationibus efficacissime mederi testatus est.

Galè[373] diu que les closques, tant dels *eriçons de mar* com dels terrestres, fetes cendra tenen la facultat de ser lavatives, amb finalitats laxants i s'utilitzen per a curar les úlceres. Rondelet afirma que per a les úlceres és pràctic la pols de la *garota* i també ho recomana Pau d'Egina;[374] hom diu que les seves cendres són bones per a les dents.[375]

Galè recomana la *garoina* per a guarir l'alopècia; cal fer friccions a la part afectada amb la seva cendra i mel, i una mica de vinagre.[376]

Per a evitar l'avortament, és bona la *garota* -diu Aeci.[377] Si s'aplica la pell cremada d'un eriçó de terra, diluïda amb aigua o vi, i s'escampa per les parts pudendes de la dona, s'aconseguirà evitar l'avortament; aquesta mateixa potestat tenen els *eriçons de mar* i els musclos .[378]

Ruf diu que la *garota* és beneficiosa contra la ràbia produïda per la mossegada d'un gos. Aeci considera que un bon remei per al còlic i per als refredats, les ostres i els *eriçons de mar* són bons.[379]

---

373. Galè de Pèrgam (s. II d.C.), metge i filòsof grec. Se'l considera el màxim exponent de la medicina antiga. Els seus tractats van ser tan importants que es van usar fins a l'Edat Moderna.

374. No se saben gaires coses de la vida de Pau d'Egina. Tan sols es pot afirmar que era metge i que va escriure diverses obres. Probablement va viure en la segona meitat del segle VII.

375. Galenus erinacei vtriusque tam marini, quàm terrestris, testae potissimum, & aculei cinerem facultatis ait esse tum detergentis, tum detrahentis, itaque eo quidam ad excrescentia, & ad sordida vsi sunt vlcera. Ad capitis vlcera manantia valere se esse expertum, auctor est Rondeletius, & ad eadem Paulus Aegineta commendat. Ex eodem cinere fieri dentifricia, idem asserit.

376. Ad alopecias testas Galenus commendat ex Sorano. Oportet autem (inquit) & partem affectam praefricare, vel per alcyonium vstum, donec morsum praesentiscat, vel per echini marini vsti cinerem linteolo involutum, donec locus rubefiat, & paulò pòst: echinorum marinorū testas vstas ex melle, & aceto praerasis illine.

377. D'aquest metge grec, se'n saben molt poques coses. Sembla que va viure durant el segle VI.

378. Aduersus abortum Echinum valere Aetius tradit his verbis. His quae ob naturalem retentricis facultatis imbecillitatem abortiuntur, innata quadam proprietate Erinacei terrestris corium crematum opitulatur, si aqua, aut vino dilutum propinetur, & pudendi muliere orifficio illinatur, idem potest Echinus Marinus, & Mitulae viuentes vsta.

379. Morsis, inquit Rufus, a cane rabioso in cibo echini prosunt recentes cum vino mulso. Aetius in cura colici affectus à frigidis, & pituitosis humoribus remedium affert ex quibusdam ostreaceis, & inter ea quoq; ex echinis.

331. Del 1596 és el *Libro de medicina llamado thesoro de pobres con un regimiento de sanidad*,[380] en la portada del qual llegim "*agora nuevamente corregido y aumentado*", per Arnau de Vilanova (1238/1240 - 1311), tot i que molt probablement es tracta d'una obra espúria. En aquest tractat hi ha, entre molts altres, el remei següent "Para sanar los epilenticos, que son menguados de meollo, y engendran fantasia, y son gotosos, y caen en tierra" (cap. XVI, 23v):

> Dize Iran, que tomes el *erizo de la mar*, y sacale la gordura, y dasela a comer, y sanara (24v).

Edat contemporània

332. A partir del segle XVI, no tinc cap notícia que l'*eriçó de mar* hagi estat emprat com a remei de qualsevol afecció corporal. Cap dels pescadors i mariners que he entrevistat m'ha comentat que l'utilitzessin en aquest sentit. Bé, alguns sí que em van dir que tenia propietats afrodisíaques, però, que jo sàpiga, no hi ha cap treball científic que avali aquesta opinió força estesa en determinades zones del nostre litoral.

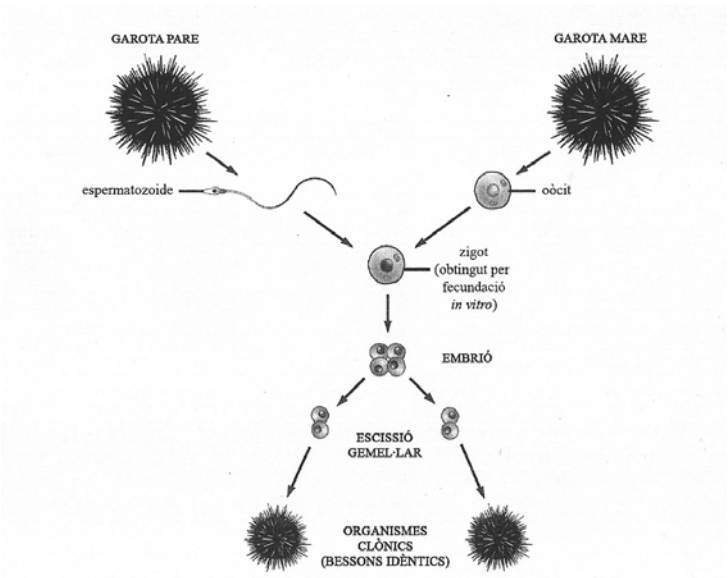

***Figura 5.3.** Clons de garota generats per escissió gemel·lar segons l'experiment de Driesch.*

XXVIII. Imatge extreta del llibre *Òrgans a la carta...* de David Bueno i Torrens.

333. No obstant això, a partir de la segona meitat del segle XIX, ha esdevingut un animal de "prestigi", si tenim present que és utilitzat en investigacions cel·lulars i embrionàries.

380. Barcelona: Bernat Cuçana Librero.

334. L'any 1875, el zoòleg alemany Oscar Hertwig va poder observar, per primera vegada, a través d'un microscopi, com es fusionaven un espermatozoide amb un gàmeta femení, fusió que determinava la fecundació. Aquest experiment va ser realitzat amb *eriçons de mar*. Cal afegir que fins l'any 1824 no es va poder verificar que l'espermatozoide era una part important per a la fertilització. Fins aleshores, hom considerava els espermatozoides com uns paràsits dels testicles sense cap poder fecundant.[381]

335. L'any 1892, el biòleg i filòsof alemany Hans Driesch va demostrar que un *eriçó de mar* partit pel mig, per mitjà d'una escissió gemel·lar, no engendrava dos mitjos *eriçons*, tal com plantejava una teoria anterior, sinó dos *eriçons* més petits. Aquests van ser els primers animals clònics que es van obtenir en un laboratori, amb la particularitat que no provenien del clonatge d'un organisme adult, sinó de l'escissió d'un embrió.[382]

336. Entre els anys 1899 i 1901, segons l'obra consultada, el fisiòleg i biòleg Jacques Loeb va descobrir que els ous de *garota*, submergits en aigua de mar, la qual abans havia estat tractada químicament, es convertien en larves i fins i tot arribaven a l'estat d'adults, de tal manera com si haguessin estat fecundats sexualment. Aquest fenomen es coneix amb el nom de partenogènesi experimental o fecundació artificial, que consisteix en el desenvolupament de les cèl·lules femenines sense haver estat fecundades per cap espermatozoide. Amb aquests experiments, Loeb va intentar demostrar que, en la fertilització, l'inici de la divisió cel·lular estava regulat químicament i que era independent de la transmissió de caràcters hereditaris.[383]

---

381. Juan Riera: *Historia, medicina y sociedad*. Madrid: Pirámide, 1985, 79; Alberto Gomis Blanco: *La biología en el siglo XIX*. Madrid: Akal, 1991, 15; Scott F. Gilbert: *Biología del desarrollo*. 7a ed. Buenos Aires [etc.]: Médica Panamericana, 2005, 198

382. Pedro Laín Entralgo: *Historia de la medicina: medicina moderna y contemporánea*. Barcelona [etc.]: Científico Médica, 1954, 487; David Bueno i Torrens: *Òrgans a la carta: cèl·lules mare, clonatge terapèutic i medicina regenerativa*. Barcelona: Omnis Cellula - Publ. i Ed. de la Universitat de Barcelona, 2007, 86.

383. Cf. Aldo Mieli: *Panorama general de la historia de la ciencia: biología y medicina del siglo XIX*. Buenos Aires [etc.]: Espasa-Calpe, 1952, 104; Jean Rostand: *Introducción a la historia de la biología*. Barcelona: Planeta-De Agostini, 1985, 166.

337. Ja en el segle XVIII, es va començar a investigar la fecundació de les *garotes*, fora del cos de la femella, atès que expulsen a l'exterior les cèl·lules sexuals madures, la qual cosa provoca que la fecundació es dugui a terme dins del mar.[384] Aquests experiments van ser un primer pas del que posteriorment, a partir de la segona meitat del segle XX, es va esdevenir la fecundació *in vitro*.[385]

338. L'any 1914, l'alemany Theodor Boveri, un dels més reconeguts embriòlegs del seu temps, va introduir el concepte de càncer com a malaltia genètica, quan, basant-se en experiments fets amb *eriçons de mar*, va arribar a la conclusió que el càncer s'originava en cèl·lules individuals, a causa de mutacions o desequilibris en la informació genètica, que residien als cromosomes de les cèl·lules.[386]

339. D'aquest tipus de treballs efectuats amb *eriçons de mar*, també se'n van fer ressò il·lustres investigadors de casa nostra, com ara August Pi i Sunyer:[387]

> El tercer dels exemples és també de molt interès. En efecte, una sèrie de fets connexes amb el que venim estudiant són els nous coneixements sobre el metabolisme de la cèl·lula de les neoplàssies malignes. Warburg (1924), havent observat que l'òvul de *garota* respira més intensament (unes sis vegades) després de la fecundació que abans d'aquest acte -és a dir, que la seva activitat respiratòria augmenta notablement en iniciar-se el desenrotllament embrionari-, cregué que el teixit neoplàssic que, com sabem, es caracteritza per un creixement cel·lular extraordinari, succeiria una cosa semblant. Els resultats foren, però, del tot oposats al que hom esperava [...].

---

384. Per a més dades sobre la fecundació externa dels equinoïdeus, vegeu el cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'», § 43.

385. Niceto Blázquez: *Bioética y los hijos del futuro*. Madrid: Visión Net, 2004, 61.

386. F. J. Pardo Mindán: *Anatomía patológica*. Madrid, Barcelona [etc.]: Harcourt, 1996, 369; Mel Greaves: *Cáncer el legado evolutivo*. Barcelona: Crítica, 2004, 48.

387. *Les distròfies per retard*. Barcelona: [s.n.], 1928, 34.

O bé Francesc Duran i Reynals:[388]

> El punt de partida fou l'observació que els ous (*garotes*) d'eriçó de mar respiren sis vegades més després de la fertilització que abans. Calia esperar un fet semblant en un teixit de tan activa multiplicació com el càncer; però, ben al revés, va trobar-se que el teixit cancerós respira menys que un teixit normal.

340. Segons la revista *Tiempo* (núm 577, 24-5-1993: 145), un grup d'investigadors en Biologia Mol·lecular de Nova York ha aconseguit duplicar el gen reproductor d'una *garota* i blocar *in vitro* la seva fecundació. Aquesta troballa, segons els biòlegs, podria ser molt important en el control de la natalitat dels éssers humans. Així mateix, en aquestes últimes dècades, l'*eriçó de mar* ha estat motiu d'investigació pel que fa al seu desenvolupament biològic primerenc, tal com es pot comprovar en l'obra *Biología del desarrollo* (2005, 245-257) de Scott F. Gilbert.[389]

341. D'altra banda, la revista *Nature* va publicar un article en què deia: "El ADN huele a *erizo de mar* porque la primera vez que lo observaron lo sacaron del esperma de uno de estos animales."[390]

342. Quant a l'anomenada medicina tradicional, poca cosa he trobat. En un article,[391] ja d'aquest segle, es fa referència a certes propietats de les *garotes* i d'altres animals marins com les estrelles de mar, les anemones, els cogombres de mar, etc. que poden ajudar a millorar o

---

388. *Introducció a l'estudi del càncer*. 2 vols. Barcelona: [s.n.], 1929, I: 17.

389. Vegeu les dades bibliogràfiques en la n. 381.

390. Alejandra March. "El ADN huele a erizo de mar" [article en línia]. *Spactual magazine*: gener 2007. [Data de consulta:15-11-2008].
<http://www.spactualmagazine.com/articulo_item.php?numero=18>

391. "Comer erizos o estrellas de mar reduce el colesterol, según expertos de la USC" [article en línia]. *Xornal.com de Galicia*: 11-2-2002. [Data de consulta: 15-11-2008].
<http://www.xornal.com/article.php?sid=20020211183056>

prevenir determinades malalties. La professora Cristina Taboada, del Departament de Fisiologia Animal de la Universitat de Santiago de Compostela, explica que la carn d'aquests animals posseeix un "elevado contenido en proteínas, su ingesta disminuye la concentración de colesterol y el índice del riesgo cardiovascular". Així mateix, aquesta professora assenyala que en malalties com "la arteriosclerosis, las cataratas, la diabetis, las enfermedades degenerativas o ciertos tipos de cáncer un factor determinante es la acumulación de radicales libres", per la qual cosa, el consum d'aquests animals "potencia la eliminación de enzimas responsables de la oxidación".

343. Un altre article, més recent, fa esment d'una altra disciplina de la medicina, l'oftalmologia. Una investigació dirigida per la científica Esther M. Ullrich-Lüter, de la Universitat de Bonn, ha arribat a la conclusió que els *eriçons de mar* podrien considerar-se com un gran ull, car el seu cos està cobert per més de 1.500 grups de cèl·lules sensibles a la llum, que els permeten de tenir una visió general del que passa al seu voltant. Els seus fotoreceptors estarien al mateix nivell que les retines dels ulls humans.[392]

La garota: un animal perillós

344. Fora de l'àmbit dels estudiosos i investigadors de biologia i de medicina, la majoria de la gent desconeix els grans beneficis que aquest animal marí aporta a la societat. Al contrari, considera, en general, que la *garota* és un animal perillós, llevat, és clar, d'aquells moments en què es frueix dels seus molls, ous, polpa, lletons, corall, etc., pel fort dolor que les seves espines poden provocar si se'n trepitja alguna, tot passejant per les roques de les nostres costes. Ja Marcial (38/41 - c. 104 d.C.) en parlava, tot i que en aquest cas feia referència a les punxades que et pot ocasionar quan l'agafes amb les mans:

392. "El gran ojo del erizo de mar" [article en línia]. *elEconomista.es*: 18-5-2011. [Data de consulta: 6 de juliol de 2011].
<http://ecodiario.eleconomista.es/ciencia/noticias/3079299/05/11/El-gran-ojo-del-erizo-de-mar.html>

> Per bé que aquesta *garota* piqui els dits amb les punxes de la seva conquilla, una vegada treta la seva coberta, serà tendra[393] (XIII, 86).[394]

De l'any 1752 és *The history of the island of Minorca*[395] del funcionari britànic John Armstrong, en què explica, en un dels passatges d'aquesta obra, els problemes que tenien quan volien entrar dins les aigües menorquines:

> El més abundant dels nostres mariscs és, sens dubte, l'*Echinus*, o *eriçó de mar* -l'*ou de mar* ("*sea-egg*") dels nostres soldats-, el qual està enganxat a les roques pertot arreu, amb tanta abundància, que estem obligats a portar sabates quan ens fiquem a l'aigua per banyar-nos, o per rentar-nos, perquè, si no, les seves punxes ens destrossarien els peus.[396] (pàgs. 169-170).

Antoni Ribera (1954, 182) també es refereix al perill que representa el nostre animal marí:

> La més gran molèstia i perill del mar, fins ara, la trobem representada per les vulgaríssimes *castanyes* o *eriçons*, de punxes afiladíssimes i molt fràgils, que en clavar-se a la pell es trenquen.

Com a "enemic" tracta Vicente Nogueroles Lloret les *olletes*, en un llibre titulat *Records i coses de La Vila* (2000, 272):[397]

---

393. Iste licet digitos testudine pungat acuta, cortice deposita mollis echinus erit.

394. Aquest fragment dels seus *Epigrames,* l'he citat també en el cap. "Història de l'eriçó de mar des d'una perspectiva alimentària", § 81.

395. Londres: C. Davis.

396. The most numerous of our Shell-Fish is undoubtedly the *Echinus*, or Sea-Urchin; the Sea-Egg of our Soldiers; for it sticks every where to the Rock, in such Plenty, that we are obliged to wear our Shoes as we go into the Water to swim, or to bathe ourselves, or their Prickles would make miserable Work with our Feet.

397. La Vila Joiosa: Aitana.

> El enemigo donde había rocas eran las "*olletes*" (erizos de mar), que se nos clavaban en los pies y había que sacarlas con un alfiler y algún que otro sollozo, aunque nunca se infectaban y si no se sacaban, desaparecían por si mismas en muy poco tiempo.

A part d'aquesta solució, més o menys casolana, que aporta Nogueroles, què podem fer si ens trobem en aquesta situació?:

> Com a primera mesura i més important, procedirem a desinfectar la pell amb un antisèptic tipus "betadine". A partir d'aquí, intentarem treure les pues amb unes pinces de punta estreta o amb una agulla estèril. Si es fraccionen, podem aplicar una barreja d'essència de trementina, àcid salicílic i lanolina a parts iguals, fins a l'expulsió de la pua. Cal tenir en compte que no sempre pot ser possible retirar-les sense una intervenció mèdica, i que el problema principal radica en una potencial infecció.[398]

Aquestes punxades també han quedat reflectides en alguna obra literària, com en el *Viatge de nit* de Pau Faner (1986, 55):[399]

> L'aigua és llisa i espessa com una bassa d'oli. El fons rocós, sembrat d'algues. El primer dia em vaig clavar moltes pues de *vogamarí*. És l'únic inconvenient d'aquesta platgeta: el fons està infestat d'*eriçons de mar*. Me las va treure un noi estranger, amb unes pinces de llevar celles. Per cert que anava totalment nu, i a mi m'entrava la rialleta.

En canvi, per a algunes persones les punxes del nostre animal marí no representen cap problema:

> Pere Xena porta sempre un gec molt vell, esparracat dels colzes i tot esfilagarsat; a baix d'unes calces esquinçades i amb pedaços li surten els peus grossos i negres del sol i d'intempè-

---

398. Josep Lluís (cap de Protecció Civil a l'Ajuntament de Blanes). "Les garotes i la seva punxada" [article en línia]. *La seguretat en el nostre entorn*: 14-7-2007. [Data de consulta: 8 de setembre de 2010]. <http://blanesseguretat.blogspot.com/2007/07/les-garotes-i-la-seva-punxada.html>

399. Col·lecció El Dofí. Barcelona: Destino.

ries, i de pell tan dura, que descalç camina per damunt de *garotes* o esbarzers sense heure esment de les punxades.[400]

Resum

345. Al llarg d'aquest capítol, hem pogut observar el salt qualitatiu que s'ha produït en la consideració d'aquest equinoderm en l'àmbit de la medicina; fins i tot, podríem catalogar de sorprenent el canvi de registre tan important que ha experimentat aquest modest animal marí en el decurs del temps.

346. L'*eriçó de mar*, dotat d'una figura gens o poc atractiva, temut per les seves pues i, fins i tot, en algunes mars pel seu verí, i que, segons grecs i romans, feia créixer els cabells a alguns i ajudava a orinar a altres, ha aconseguit, en aquests dos últims segles, cridar l'atenció de biòlegs de diferents camps d'investigació. D'aquesta manera, la *garota*, gràcies a la seva reproducció externa, ha tingut l'"honor" de ser la precursora de la fecundació *in vitro*; de permetre observar, per primera vegada, i de manera científica, la penetració de l'espermatozoide masculí dins l'òvul femení; de convertir-se en el primer animal que es va clonar a partir de l'escissió d'un embrió, com també de participar, això sí, de manera "involuntària", en les investigacions de tecnologia més avançada en les branques de la genètica embrionària.

400. Francesc Serrats: *Marinenques* (2003, 63).

ASPECTES DIALECTALS

Mètode de treball

Enquesta

a) La traducció o mètode directe

347. Per a la recollida de dades, he recorregut a diverses fonts i procediments. Un dels mitjans que he utilitzat amb aquesta finalitat ha estat una enquesta. En una primera etapa, anys 1987-1988, hi varen col·laborar diverses persones a diferents poblacions de la nostra geografia.[401] El mètode d'interrogació que vàrem aplicar va ser el directe, i les preguntes eren, segons els casos, *com dieu habitualment el que d'una manera genèrica entenem per 'eriçó de*

401. Les persones que hi van participar i les localitats on la van efectuar són: el professor Serge Mons (Cotlliure, Portvendres i Banyuls de la Marenda); Marcel Guillorme (Palamós i Sant Feliu de Guíxols); Albert Solé i Carles Hidalgo (Vilanova i la Geltrú); Joan de la Figuera (Vinaròs); M. Roser Cabrera (Dénia i Xàbia), i Diego Robles (a.c.s) (Palma, Alcúdia, Llubí, Portocristo i Santanyí). A totes elles, el meu sincer agraïment.

mar'?, o *com dieu d'aquell animal marí que en castellà s'anomena erizo de mar?,* amb la corresponent traducció d'aquesta frase al francès en terres del català septentrional. En alguna ocasió, vàrem haver de recórrer al mètode d'extorsió, quan la resposta que ens donaven no era l'esperada.

b) Correspondència

348. A través del mètode per correspondència i amb la pregunta: *Com dieu a la vostra vila d'una manera col·loquial l''eriçó de mar'?* Vaig rebre resposta (any 1986) dels ajuntaments de Cotlliure, Torroella de Montgrí, Palafrugell i Sant Feliu de Guíxols.

349. En aquest primer estadi de la meva investigació, només pretenia aconseguir dades sobre el nom genèric amb el qual era conegut aquest equinoderm en el major nombre possible de poblacions costaneres, encara que no vaig refusar les que provenien d'altres localitats, sempre que no estiguessin excessivament apartades del litoral.

c) Mètode indirecte

350. Tanmateix, amb la preparació i experiència que de mica en mica havia assolit, em vaig adonar d'algunes mancances del mètode directe. D'una banda, la pregunta que fèiem podia influir en la resposta de l'enquestat i, de l'altra, aquest mètode no era productiu si volia conèixer els noms de les distintes espècies d'aquest animal marí, aspecte que fins aquell moment, dissortadament, no havia tingut gaire en compte. Així, a partir de l'any 1989, vaig començar a utilitzar el mètode indirecte.

351. Amb l'ajut de fotografies[402] i un qüestionari, podia copsar, especialment entre la gent de mar, si feien algun tipus de distinció terminològica entre les diferents classes d'eriçons de mar. Les fotografies que mostrava als enquestats eren de les principals espècies d'aquest animal marí que habiten les nostres costes (un total de dotze entre regulars i irregulars), com

402. Fotografies que, en la major part dels casos, vaig fer personalment a la casa del senyor Joan Ortensi a Roses (vegeu n. 439).

també de diversos ormeigs artesanals relacionats directament o indirecta amb l'*eriçó de mar*. Cada una d'aquestes fotografies corresponia a una pregunta del qüestionari. Així mateix, també hi havia algunes preguntes que no anaven acompanyades de cap fotografia:

- *Aquí mengeu eriçons de mar (garotes, garoines, capellans, olletes, bogamarins...)?*
- *En quina època de l'any?*
- *Com els (les) mengeu?*
- *Quin nom doneu a la substància que es menja?*[403]
- *Els (les) feu servir com a esquer?, amb quins estris?*[404]
- *Quin ormeig de pesca feu servir per a pescar-los (les)?*[405]
- *Com li dieu a l'embolcall de l'eriçó de mar?*

El nombre total de preguntes del formulari va ser 29.

352. Si bé inicialment la transcripció fonètica de les enquestes va ser directa, quan vaig emprar el mètode indirecte em vaig servir d'una gravadora, atès que les converses, lògicament, esdevenien molt més extenses i, d'aquesta manera, posteriorment i amb més tranquil·litat podia revisar les transcripcions fetes i afegir al meu treball dades complementàries, gens menyspreables, que no havia transcrit en el seu moment.

353. En aquest segon estadi, cal esmentar la inestimable contribució del professor Francesc Xavier Llorca. Ell va ser qui va dur a terme les enquestes a Santa Pola, illa Plana o illa de Nova Tabarca i Guardamar (any 2000), i també va participar de manera activa en bona part de les enquestes que vaig efectuar al sud del País Valencià (Cullera, Xàbia, Calp, Altea, Beni-

403. Les dades aplegades de les preguntes formulades fins ara estan incloses en el cap. "Història de l'eriçó de mar des d'una perspectiva alimentària".

404. Els noms recollits d'aquests estris es mencionen en el cap. "L'eriçó de mar com a esquer".

405. Les respostes d'aquesta pregunta es troben en el cap. "La pesca de l'eriçó de mar".

dorm, la Vila Joiosa i el Campello). A Guardamar, també vaig rebre la col·laboració de Joan-Carles Martí i Casanova.

354. Així mateix, he de mencionar el senyor Cosme Aguiló, de Santanyí, que em va ser de gran ajut en les entrevistes i transcripcions directes fetes a Cala Figuera i Portopetro, pel seu folgat coneixement de les particularitats lingüístiques d'aquella zona; i la senyora Neus Baltrons que es va ocupar de dur a terme algunes entrevistes al port de Blanes.

355. A l'Alguer, la senyora Giusy Maria Pascalis i el senyor Rafael Caria (a.c.s.) van ser els que em van assessorar i acompanyar, per separat, en les distintes enquestes efectuades en aquell port i que em van ajudar a resoldre les dificultats de comprensió que, en algunes ocasions, es van produir.

Els informadors

356. El nombre total d'informants, en ambdues fases, va ser 161, de tot tipus d'estrats socials i culturals (pescadors, mariners, cambrers, cuiners, mestresses de casa, comerciants, empleats de banca i assegurances, tècnics, universitaris, professors, etc.), per bé que en aquesta última fase d'investigació va ser gairebé sempre gent relacionada amb la mar. De tots aquests informadors, 18 tenien de 20 a 30 anys; 46, de 30 a 50 anys, i 97, més de 50 anys.

357. Sempre que em va ser possible, vaig entrevistar dues o tres persones a cada lloc i de manera individual, però, a voltes, empès per les circumstàncies les vaig haver de fer en grup, normalment en un bar, cosa que, en general, no va ser gaire profitós, atès que sovint responien tots alhora, parlaven entre ells i si, a tot això, hi afegim l'ambient sorollós de l'indret, la transcripció de les cintes va esdevenir força complicat i, en alguns casos, tan sols vaig poder fer servir les anotacions preses en directe.[406]

406. Respecte a la idoneïtat d'entrevistar un sol subjecte o més d'un a cada localitat, hi ha hagut força controvèrsia. Sobre aquest assumpte, vegeu Joan Veny (1986, 93-94).

Localitats

358. El nombre total de poblacions on he rebut informació, segons els diversos mètodes esmentats fins ara, és 82 i es distribueixen de la manera següent:

4 a la Catalunya del Nord: Elna, Cotlliure, Portvendres i Banyuls de la Marenda.

33 al Principat: Llançà, el Port de la Selva, la Selva de Mar, Cadaqués, Roses, l'Escala, l'Estartit, Torroella de Montgrí, Tamariu, Palafrugell, Llafranc, Calella de Palafrugell, Palamós, Sant Antoni de Calonge, Sant Feliu de Guíxols, Tossa de Mar, Lloret de Mar, Blanes, Arenys de Mar, Mataró, Vilassar de Mar, Premià de Mar, Badalona, Barcelona, Vilanova i la Geltrú, Tarragona, Maspujols, Cambrils, l'Hospitalet de l'Infant, l'Ametlla de Mar, Amposta, Sant Carles de la Ràpita i Alcanar.

22 al País Valencià: Vinaròs, Càlig, Benicarló, Torreblanca, Castelló de la Plana, el Grau de Castelló, Almassora, Borriana, Cullera, Ontinyent, Dénia, Xàbia, Alcoi, Calp, Altea, Benidorm, la Vila Joiosa, el Campello, Elx, Santa Pola, illa Plana i Guardamar.

22 a les Illes Balears: Maó, Fornells, Ciutadella, Palma, Portitxol, Llucmajor, Campos, Colònia de Sant Jordi, Cala Figuera, Santanyí, Portopetro, Felanitx, Porto Cristo, Llubí, Alcúdia, Inca, Port de Sóller, Banyalbufar, Port d'Andratx, Eivissa, Portinatx i Formentera.

I el port mariner de l'Alguer a l'illa de Sardenya.

Els atles lingüístics

359. Els atles lingüístics han estat una altra font d'informació prou valuosa. N'hi ha també d'especialitzats en el món mariner com l'*Atlante linguistico mediterraneo* (= *ALM*), del qual, amb dotze localitats de parla catalana, tan sols m'ha estat possible obtenir els resultats de dues: Cotlliure i Banyuls de la Marenda.[407] Un reflex d'aquest tipus d'atles a la nostra península és l'*Atlas lingüístico de los marineros peninsulares,* obra dirigida per Manuel Alvar, que finalment es va publicar amb el títol *Léxico de los marineros peninsulares* (= *LMP*) i no en forma d'atles, sinó de llista de mots o, més en concret, de transcripció fonètica. Inclou 27 poblacions costaneres de parla catalana, distribuïdes de la manera següent: 10 pertanyen al

407. Dades que m'ha facilitat el Dr. Joan Veny.

Principat, 9, al País Valencià i 8, a les Illes Balears. No fa referència, com és obvi, a cap indret de la Catalunya del Nord ni tampoc a l'Alguer.[408]

360. Tot i que de l'*Atles lingüístic del domini català* (= *ALDC*) ja s'han publicat fins ara el *Qüestionari* (1993) i els cinc primers volums, encara no han aparegut les dades de l'*eriçó de mar*. No obstant això, ja s'han donat a conèixer alguns resultats, concretament els de les enquestes dutes a terme a la zona geogràfica del valencià meridional (Veny 1976, 157-158; 1984*a*, 215-217), que inclou cinc poblacions. Tanmateix, he pogut consultar la totalitat dels resultats.[409] De les 190 localitats de l'*ALDC*, he seleccionat les del litoral: 28 (encara que n'hi ha 3 sense resposta: Barcelona, Puig de Santa Maria i València), i aquelles que no estan gaire allunyades de la costa: 22 (si bé sols n'hi ha 8 que no han deixat en blanc la resposta). En total, les poblacions amb resposta són 33 i es distribueixen així: 1 a la Catalunya del Nord, 10 al Principat, 12 al País Valencià, 9 a les Illes Balears i la que correspon a l'Alguer.

361. Cal dir que algunes de les localitats del litoral de l'*ALDC* coincideixen amb les de l'*LMP*. En algun cas, però, hi ha un matís que cal assenyalar i és que en certs municipis l'*LMP* fa referència al port o al barri al qual pertany. Aquestes poblacions que trobem tant a l'*ALDC* com a l'*LMP* són: Roses, Palamós, Cambrils (port) i l'Ametlla de Mar (Principat); Castelló de la Plana (el Grau), Borriana (port), València (el Cabanyal) i Alacant (País Valencià); Ciutadella, Maó, Sóller (port), Pollença (port), Palma i Eivissa (Illes Balears).

Diccionaris

362. He consultat nombrosos diccionaris, especialment el *Diccionari català-valencià-balear* (*DCVB*) d'Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll, i el *Diccionari etimològic i*

---

408. Quant a les dades de l'*LMP* sobre l'*eriçó de mar*, he de precisar que em baso en els originals de les enquestes dutes a terme per l'equip d'investigadors catalans, que m'ha fet a mans el Dr. Joan Veny, ateses algunes irregularitats que hem observat en la publicació d'aquestes dades (IV: 733, núm. del qüestionari: 831, pàgs. 2325-2327). Indicaré les discrepàncies que he considerat més rellevants en el lloc corresponent.

409. Gràcies a les facilitats donades pel Dr. Joan Veny. El número que pertoca a l'*eriçó de mar* en el qüestionari és el 1949.

complementari de la llengua catalana (*DECat*) de Joan Coromines, dels quals he obtingut un bon reguitzell de dades.

Estudis locals

363. També me n'he servit d'aquells treballs que, en general, fan referència al món dels pescadors, però també n'hi ha algun que tracta del parlar o d'algunes particularitats d'una localitat o contrada costanera.[410]

- *Le dialecte d'Argelès-sur-mer et le langage des pêcheurs*, d'Hélène Manent (1972).
- *Estudi del Cap de Creus: la costa: diccionari toponímic, etimològic i geogràfic*, d'Arnald Plujà (1996).
- *A proa plena (ruixims de tramuntana): notes marineres d'El Port de la Selva*, de Josep Mallol (1985).
- *El parlar de Cadaqués* i *El vocabulari de Cadaqués*, d'Ernesta Sala (1983 i 1994).
- *L'Estartit i les Medes: biografia d'un poble de la Costa Brava*, de Marcel·lí Audivert (1971).
- *Recull de mots i expressions marineres tossenques*, de Telm Zaragoza (1999).
- *La gent de mar a Lloret de Mar,* de Joan Sala i Lloberas (1986 i 1990).
- El "vocabulari de la pesca", de Joan Amades i Emerencià Roig (1926), que, encara que no ho indiquen d'una manera específica, fa referència especialment al lèxic del port de Blanes.
- *La vida marinera a Vilanova i la Geltrú*, de Xavier Garcia (1980).
- *Delta = Alfacs: comportaments inèdits de les criatures del Delta i llurs elements*, de Joan Brunet (1994).
- *El léxico pesquero de Vinaroz,* de Consol Arnau (1965).
- *El món mariner de Peníscola: paraules i coses*, d'Alfred Ayza (1981).
- *El món mariner a Dénia: estudi etnolingüístic*, de Maria Roser Cabrera (1997).
- *El parlar de la Marina Alta*, de Vicent Beltran (2005).
- *El llenguatge mariner de la comarca de la Marina*, de Francesc Xavier Llorca (1998).

410. Les referències completes de totes les obres que ací indico es troben en el capítol de "Bibliografia".

- *Una cruïlla lingüística: caracterització del parlar del Baix Vinalopó*, de Carles Segura (2003).
- *El parlar de Guardamar: un estudi del valencià meridional fronterer*, de Vicent Beltran i altres (2004).
- "El lèxic dels mariners algueresos, entre catalanitat i mediterraneïtat", de Rafael Caria (1995-1996).
- *Il gergo dei pescatori di Alghero*, de Giusy Maria Pascalis (1988), entre d'altres.

Altres fonts d'informació

364. La resta de dades prové de llibres, revistes, treballs especialitzats i reculls d'ictionímia, com ara *Les dedans de la mer,* de Jacques Centelles (1979), de Banyuls de la Marenda, o els *Noms de peixos* recollits pel P. Miquel Colom (1935) a Portocolom (Felanitx), com també dels contactes epistolars, telefònics o personals que he mantingut amb antics pescadors i altres persones, que aniré mencionant quan escaigui.[411]

---

411. Entre les obres que he consultat, n'hi ha una, la tesi doctoral del senyor José Luis González Arpide, amb el títol *Los tabarquinos (Estudio etnológico de una comunidad en vías de desaparición)*, que fou defensada l'any 1979 a la Universidad Complutense de Madrid, en què inclou, en l'apèndix 2, un "Vocabulario marinero" (pàgs. 511-575).

Doncs bé, en aquest vocabulari les definicions no estan escrites "en propia lengua vernácula", com diu l'autor, o sia, en valencià, sinó en català del Principat, i, a més a més, hi apareixen termes que no són coneguts a l'illa de Nova Tabarca ni en tot el País Valencià, com, per exemple, *garoina, garota de fora, garota de roca* (pàg. 545), *urís* (pàg. 574); *gambina* (pàg. 544); *regadassa* (pàg. 567), etc.

Després d'una lectura acurada d'aquest vocabulari, em vaig adonar que totes les entrades i llurs definicions provenien del "Vocabulari de la pesca" (1926) de Joan Amades i Emerencià Roig. Això sí, José Luis González va tenir la precaució d'eliminar aquells lemes que estaven localitzats. És a dir, quan el vocabulari d'Amades - Roig indica que una veu marinera s'utilitza, per exemple, a Roses, no la copiava. En canvi, quan s'esmenta que és de la Costa de Llevant o de Ponent, a voltes la manllevava i altres no. També vaig poder observar que, en algunes ocasions, escurçava la definició original.

En definitiva, el senyor José Luis González Arpide va plagiar el "Vocabulari de la pesca" d'Amades - Roig, tot eliminant algunes entrades que podien delatar la font que va fer servir, i, si encara no n'hi havia prou, en la introducció del "seu vocabulari" va escriure, entre altres coses, que:

> El proceso, he de reconocer ha sido largo y laborioso. Durante cuatro años, no ha sido tarea fácil, el ir desgranando cada palabra, cada expresión que salía de los labios de los pescadores, era cuidosamente recogida y posteriormente definida en propia lengua vernácula para tratar de cubrir el contenido semántico de cada vocablo.
> Muchas de estas voces, son arcaizantes o ya apenas se emplea, o incluso algún término ha venido a sustituir al conocido, sin embargo y conscientemente no he querido cambiar o alterar cualquier definición o término que pueda repetirse para conservar la tradición lingüística. [...]
> En algunos aspectos se observa un cierto paralelismo lingüístico con el sector marinero catalán (1), quizás

365. En tots aquells casos en els quals no hagi estat possible de comprovar, per mi mateix o per algun dels meus col·laboradors, les dades que exposo en aquest treball, n'esmentaré la font d'informació.

Nombre de localitats representades

366. En definitiva, les dades que he assolit provenen de 119 localitats, quantitat que, des del meu punt de vista, es pot considerar una xarxa prou important, si es té en compte que totes estan situades al litoral o a zones relativament pròximes. Als nuclis ja esmenats abans (§ 358), cal afegir-hi:

- Sant Cebrià, Argelers i Cervera a la Catalunya del Nord.

- Portbou, Colera, Begur, Llofriu, Sant Pol de Mar, Sant Andreu de Llavaneres, Sant Boi de Llobregat, Sitges i Torredembarra al Principat.

- Peníscola, Albocàsser, Alcalà de Xivert, la Llosa de la Plana, Alboraia, el Cabanyal de València, Picassent, Sollana, l'Alqueria de la Comtessa, Oliva, Gata, el Poble Nou de Benitatxell, Teulada, Benissa, l'Alfàs del Pi i Alacant al País Valencià.

- Cabrera, Portocolom, Manacor, Son Servera, Cala Rajada, Port de Pollença, Deià, Valldemossa i Santa Eulària des Riu a les Illes Balears.

En total, doncs, hi ha representades 7 poblacions de la Catalunya del Nord, 42 del Principat, 38 del País Valencià, 31 de les Illes Balears i la de l'Alguer.

---

por desplazamiento dialectal del catalán en la esfera de influencia marinera.

(1) AMADES y ROIG. Vocabulario de l'art de la navegació i de la pesca. Algunas de las artes responden a una nomenclatura semejante (pàgs. 511-512).

Cal assenyalar que estudiosos de la parla marinera de l'illa Plana, com Llorca - Segura (2003, 17) i Segura (2003, 169, s.v. *asín*; 185-186), ja van adonar-se d'aquest plagi.

Variants dialectals de l'eriçó de mar i la seva distribució geogràfica

Els noms genèrics de l'*eriçó de mar*

367. El nombre total de significants que he aplegat per a designar d'una manera genèrica l''eriçó de mar' és 31 i són els següents: *esgarota, esgrota, engarota, engrota, garota,* amb les realitzacions [gərɔ́tə], [gərɔ́tᵉ] i [gərɔ́tą], *grota* [grɔ́tə] [grɔ́tą], *garoina, groina, oriç, oriço, soriç, soriço, eriçó* (*de mar*) [ərisó] [erisó] [arisó], *auriçó, eriço, eriç, castanya de mar, capellà, capellanet, paparinell, olleta, así, asín, casserola, cassoleta, bogamarí* [bɔɣəmərí] [boɣəmərí] [bɔɣamarí] [boɣamarí], *vogamarí, bogamarina* [boɣamarína] [bɔɣamarína] [bɔ́ɣɔ-marína], *bogomarí, bogo,* i *vogo*.[412]

Relacions entre noms vulgars i la nomenclatura científica

368. Normalment, els noms genèrics d'aquest animal marí fan al·lusió a l'espècie *Paracentrotus lividus,* per ser la més coneguda, especialment pel fet de ser la més apreciada gastronòmicament a la major part de la Mediterrània. Hi ha encara un bon nombre de significants, moltes vegades sintagmes, que permeten a l'usuari de fer diversos tipus de distincions o matisacions i que fan sovint referència a l'hàbitat, coloració, comestibilitat, sexe i aparença externa d'aquest equinoderm.[413] Aquests termes, més de vuitanta, coincideixen en molts casos amb una espècie d'equinoïdeu en concret.

412. Trobareu els tipus lèxics o lexemes d'aquests significants en el cap. "Conclusions", § 1115.

413. Vegeu el cap. "Aspectes etimològics: introducció", pàgs. 253-259.

Paracentrotus lividus: *engarota bona; garota, eriçó* o *bogamarí de roca*; *eriçó de roquer; engarota, garota*, *garoina, eriçó* o *bogamarí femella*, o simplement *femella; garota d'en terra; bogamarí d'en terra* o *de terra;*[414] *garota de planassa; garota* o *eriçó d'alguer; bogamarí ros; eriçó punxós*, *paparinell roig* o *roiget; així roig; vogo de tenassa*.[415]

Arbacia lixula: *Engarota folla; garota negra, eriçó*, *bogamarí, capellanet, paparinell* o *així negre; engarota, garota*, *garoina*, *eriçó* o *bogamarí mascle*, o només *mascle; eriçó d'alguer; judiua, garota juïua* o sols *juïua, jueua; dimoni; oriça*; *fotisco*; *putisco; eriçó punxós; moro; eriçó* o *bogamarí moro*; (olletes) *mores; moresc; olleta moruna* o *moruna*; *bogamarina negra.*

Sphaerechinus granularis: *engarota grossa; engarota maresa; capmoret; garotinya* o *grotinya; garota de frare* o simplement *frare; garota de brut; garota de moro; garota vella* o sols *vella; oriç blanc; oriç* o *garota de sorra; oriç sorrenc*; *garota de fons; carota; garota, eriçó* o *bogamarí violeta* o *morat*;*[416] *bogamarí de fondal; eriçó de la poua; ous; monja, mongeta; així pelat; calavera.*

Psammechinus microtuberculatus: *garotí, garotina*; eriçonet; ous; monja; bogamarinet*.*

Echinus acutus: *engarota de forària; engarota grossa; garotinya* o *grotinya de fondo; garota* o *eriçó de fons* o *fora; oriç de fons, forària* o *fondària; garota vermella; capellà de bou; ous; monja* o *monja de fons; calavera; bogamarí de fondal* o *fondària*.

Echinus melo: *garotinya* o *grotinya de fondo; melonet de mar*, ous.*

---

414. També pot fer referència a l'*Arbacia lixula*.

415. Tenassa: "Porció de roca planera i tot just coberta per l'aigua de la mar o d'un torrent (Mall.); cast. *loja*." (*DCVB*, X: 214, s.v. 3).

416. Totes aquelles paraules o perífrasis que van seguides d'un asterisc, les he extret de llibres especialitzats en zoologia marina, diccionaris o enciclopèdies, però que no les he pogut enregistrar enlloc.

Cidaris cidaris: *Corona; corona de creu; grota de fons; eriçó de fusta, oriç fusta* o *oriç de fusta; oriç de fons; tabaquera; cabrestante, cabestante, cabistante; bogamarina amb bastonets; món*.

Stylocidaris affinis: *tabaquera roja*.*

Centrostephanus longispinus: *garota, eriçó* o *bogamarí de punxes llargues*.*

Spatangus purpureus: *cor de creu; engarota castanyera* o *castanyera; garota cor*; garota de fang; mico, coraçon, coraçon de terra; carota; merengue*, *melengue; ous, cocos, calavera; vogo o vogo fi; bogo fi; pota; eriçó de mar cor porprat*; eriçó porprat** o *eriçó cor porprat**; *bogamarí cor morat**; *peu de vaca*.

Echinocardium cordatum: *petaca; castanya; eriçó de mar cor cendrós*, eriçó cendrós** o *eriçó cor cendrós*; garota peluda*; *mico; coraçon, coraçon de fons; carota; merengue; ous; cocos; calavera; cap de mort*;[417] *vogo, bogo* o *vogo fi; peu de vaca*.

Brissus unicolor: *calavera*; *bogamarí cor cendrós*.*

Schizaster canaliferus: *engarota castanyera* o *castanyera; merengue; carota*.

Echinocyamus pusillus: *eriçonet o garoteta de sorra*; bogamarinet d'arena**.

369. Aquesta classificació no és ni pot ser del tot rigorosa, atès que en alguns casos un mateix nom indica més d'una classe d'equinoïdeus. En algunes ocasions ho he assenyalat, com en els casos d'*eriçó d'alguer, eriçó punxós, ou* o *ous, cocos*, *calavera*, però en d'altres no, ja que, sobretot, quan es tracta de les distintes espècies d'eriçons que viuen en zones més profundes, la gent de mar sovint no fa cap tipus de distinció terminològica. Així, quan els pesca-

417. Segons quina sigui la font, també es podria classificar com un *Spatangus purpureus*.

dors parlen de *garotes, eriçons* o *oriços de fora* o *de fons*, normalment fan referència tant a l'*Echinus acutus* com a l'*Echinus melo* i sovint també a l'*Sphaerechinus granularis* i, fins i tot, al *Cidaris cidaris*. Casos similars són el de *garota de frare* o *frare* i *bogamarí de fondal* que designen especialment l'*Sphaerechinus*, però també l'*Echinus* i, molt possiblement, *garotinya* es troba en la mateixa situació. *Engarota grossa* fa al·lusió també a les dues espècies precedents. Això mateix succeeix amb els equinoïdeus en forma de cor, sovint els pescadors designen tots els tipus d'aquesta subclasse amb un sol nom, com ara la *garota de fang* a Roses.

370. D'altra banda, també s'esdevé que alguns dels significants que he mencionat com a genèrics no ho són a tots els llocs on els he enregistrat. Així, per exemple, *garota* designa l'*Echinus acutus* a Blanes, Lloret de Mar i Tossa de Mar, l'*Sphaerechinus granularis,* a Arenys de Mar, Badalona i Vilanova i la Geltrú, i *garota* també fa al·lusió a qualsevol dels equinoïdeus irregulars a Cambrils i l'Ametlla de Mar.[418] Així mateix, podem esmentar el cas d'*olleta* que al Campello fa referència a l'*Echinus acutus* i a l'*Echinus melo* (vegeu § 474).

371. Hi ha hagut alguns termes que no m'ha estat possible de relacionar-los del tot amb una espècie en concret, perquè no he disposat de prou informació. Entre aquests casos, esmento el de *garota peluda*, que sense poder-ho precisar crec que fa referència al gènere *Echinocardium cordatum* (vegeu §§ 393, 464), *bogo* a Banyalbufar (vegeu § 487), *vogo* a Portopetro (§ 464), *pota* i *vogo* a Porto Cristo (§ 464). Aquests últims, però, tinc la certesa que designen un equinoïdeu irregular (n. 586) i, probablement, el tipus *Spatangus purpureus*, si atenem la dada aportada per Joan Coromines (§ 464).

372. La distribució geogràfica d'aquesta riquesa onomasiològica, tal com també es pot veure en els mapes adjunts a la part final de la tesi (pàgs. 626-630), és la següent:

---

418. Encara cal afegir que a Tossa de Mar (§ 391), Lloret de Mar (§ 392) i Vilanova i la Geltrú (§ 396), per *garota* es coneixen també altres espècies, però en cap cas ni el *Paracentrotus lividus* ni l'*Arbacia lixula*.

1. Engarota, engrota, esgarota i esgrota[419]

373. A la Catalunya del Nord el terme més usat és *engrota* [əŋgrǫ́tə], i només quan es pronuncia lentament ens podem adonar de la forma plena *engarota* [əŋgərǫ́tə]. En rossellonès la *o* tònica no és tan oberta com la que es pronuncia al Principat, com en els casos de *grota* i *garota*, o bé de la mateixa *engarota* a Llançà, sinó d'un tipus mitjà.[420]

374. Aquestes realitzacions, sincopada o plena, també queden reflectides en el nom de l'estri que serveix per a agafar-les. Així, Louis Michel (1964, 57) diu que "[...] à Banyuls [...] on peut capturer [...] en été de beaux oursins au moyen de l'*angrutè* [sic].", i Jacques Centelles (1979, 267) escriu que els afeccionats les recullen "à l'aide d'une grapette, (C.: "*Angarotter*")".

375. *Engrota* i *engarota* s'estenen per les localitats rosselloneses d'Argelers (Manent 1972, 8), Elna, Portvendres, Banyuls de la Marenda i Cervera,[421] i Portbou, Colera i Llançà a l'Alt Empordà.[422]

---

419. Encara que les poques manifestacions escrites d'aquestes formes apareguin sovint amb la vocal *a* a inici de paraula -*angarota, angrota, asgrota* (Dauzat 1954, 198) i *angarota* (Centelles 1979, 267-268)-, escric en el seu lloc una *e* per raons etimològiques, aspecte que tracto en el cap. "Garota i garoina".

Normalment, cada apartat està establert per mots o perífrasis de la mateixa família. Quan no és així, com aquest mateix grup que hauria d'estar inclòs en el de la *garota*, és per a una millor claredat expositiva, o bé per tractar-se d'alguna varietat lèxica isolada que he agrupat amb d'altres que designen la mateixa espècie o subclasse d'equinoïdeus.

420. Per a la pronúncia de la *o* tònica en el català septentrional, cf. Joan Veny (1984, 59-60) i Antoni M. Badia i Margarit (1984, 82 i 145).

421. Jacques Centelles, carta de l'1-9-1989. L'*ALM* aplega la forma sincopada a Banyuls.

422. En aquestes poblacions de l'Alt Empordà, és a dir, Portbou, Colera i Llançà, Arnald Plujà recull la forma sincopada *engrotes* (1996, 165). L'*ALDC* també enregistra a Llançà la forma sincopada, de la qual m'informava el senyor Josep Mallol (carta del 20-1-1989). En canvi, el senyor Corominas, antic pescador i secretari de la Llotja del Peix del Port de la Selva, i el seu fill, Isidre Corominas, m'assabentaven (23-9-1989) que a Llançà diuen *engarota*, tal com jo ho vaig sentir i com comentaré més endavant (§ 380).

376. Centelles (1979), a més de descriure la fauna marina de les aigües rosselloneses, dóna els noms científic, francès, català, provençal i, en molts casos, llenguadocià que rep cada animal marí. Així, ens fa saber que els pescadors d'aquestes mars anomenen *angarota bona* l'espècie *Paracentrotus lividus* i *angarota folla* l'*Arbacia lixula* (pàg. 267).[423]

377. També Centelles (1979, 268) ens informa que l'*Echinus acutus* rep el nom d'*angarota de furari. Furari* és tal com diuen en rossellonès *forària* i reflecteix una singularitat vocàlica característica d'aquest dialecte i que també s'esdevé en mallorquí, la pèrdua de la vocal neutra [ə] en posició final quan es tracta d'un mot inicialment esdrúixol acabat en *-ia*. Quant a la confusió de la *o* i *u* àtones en *u*, aquest fenomen coincideix amb el català central.[424] D'altra banda, el substantiu *forària* té el sentit de 'distància de terra, mar endins', i, en conseqüència, *engarota de furari* fa referència a una espècie que viu lluny de la costa. Si deixem de banda la Costa Vermella, aquest determinant s'estén amb aquest valor per l'Empordà tal com indica el *DCVB* (V: 969, s.v.). Un exemple és *oriç de forària* que tinc anotat a Palamós.[425]

378. En els resultats de l'enquesta que va dur a terme Hélène Manent (1972, 8) a Argelers, hi trobem l'*engarota* [lãgarɔtə],[426] com a nom genèric, el *mascle* [al masklə] per a designar l'*Arbacia* i *grosses* [grɔsəs] per a denominar-ne altres tipus, adjectiu que ha de fer referència a les espècies *Sphaerechinus* i *Echinus*.

---

423. Respecto ací la grafia donada per l'autor.

424. Per a les característiques del vocalisme àton del rossellonès, vegeu Joan Veny (1984, 61).

425. Vegeu § 414.

426. Aquesta transcripció reflecteix la influència del francès en la nasalització de la vocal àtona en contacte amb una consonant nasal. Manent percep la realització d'una *o* oberta tant en aquest cas com en el de *grosses* i transcriu el so de la neutra com una [a] en alguns casos, com passa en les dues primeres vocals àtones d'*engarota* i en l'article de *mascle* [al masklə], fenomen que no és del tot estrany en rossellonès, atès que, com m'indicava el Dr. Veny, a voltes la [ə] esdevé [a], fet que també corrobora Daniel Recasens (1991, 107), quan la vocal neutra es troba en posició pretònica. D'altra banda, Manent no indica mai quina és la síl·laba tònica. Sobre el vocalisme del rossellonès, vegeu Joan Veny (1984, 58-61).

379. A Cotlliure els significants més utilitzats són *esgarota* [əzgərǫ́tə] i *esgrota* [əzgrǫ́tə],[427] formes que també són emprades a la vila rossellonesa de Sant Cebrià , per bé que l'*ALDC* les recull amb una *o* oberta [əzg(ə)rɔ́tə].

380. A Llançà he enregistrat la forma plena i amb una *o* ben oberta [əŋgərɔ́tə],[428] mentre que l'*ALDC* i Arnald Plujà (1996, 165) anoten la forma sincopada. L'*engarota* "normal" fa referència a l'espècie *Paracentrotus*, mentre que s'anomena *mascle* el tipus *Arbacia*. En aquest port, però, fan altres distincions, així l'*Sphaerechinus granularis* rep el nom d'*engarota maresa* [mərɛ́zə]; pel que fa a l'*Echinus acutus*, "de vegades també en diem *mareses*, però no sé exactament quin nom té". Els equinoïdeus irregulars que tenen un "tall al mig" (*Spatangus purpureus* i *Schizaster canaliferus*) són anomenats *engarota castanyera* o bé només *castanyera*.[429] Quant a l'embolcall de l'*engarota*, rep el nom de *clova*, com també succeeix a altres poblacions costaneres com el Port de la Selva, Cadaqués, l'Escala, l'Estartit, Palamós i Sant Feliu de Guíxols.

2. Garota, grota, garotí, garotinya i grotinya

381. La forma més habitual és *garota* [gərɔ́tə], si bé no és estrany sentir la variant sincopada *grota* [grɔ́tə]. *Garota* ocupa una clapa discontínua que va des del Port de la Selva fins a

427. En aquest port l'*ALM* ha enregistrat la forma plena [əzgərɔ́tə]. La primera notícia d'aquestes variants me la va fer a mans el senyor Jacques Centelles (1-9-1989), per mitjà d'una carta, en la qual em feia saber que "«Esgarota» [sic] et «Asgrota» [sic] sont des appellations que j'ai souvent entendu prononcer par des Colliourencs." També, el fill d'un antic pescador cotlliurenc (c. 45 anys) (12-9-1990) em va dir personalment que a l'*oursin* li diuen *esgarota.* El professor Serge Mons, que anteriorment havia dut a terme una enquesta en tota aquella zona, no va recollir aquests significants, ja que, a Cotlliure, dos mariners jubilats li van respondre *engrota* (10-5-1987); i, encara, l'Ajuntament de Cotlliure, en resposta a la meva carta, em va escriure: "OURSIN: nom catalan GAROTA" (23-1-1986).

428. Enquesta que vaig dur a terme en aquesta població (11-3-2000) al pescador Rogelio Garriga que, als seus 81 anys, encara va a fer *engarotes*.

429. Respecte a les diferències que hi ha entre un equinoïdeu regular i un d'irregular, vegeu el cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'» (pàgs 13-15 i 30) i pel que fa a les característiques biològiques de les diverses espècies que formen part d'aquestes dues subclasses d'equinoïdeus, vegeu, en el mateix capítol, les pàgs. 16-29 i 31-37.

l'Ametlla de Mar.[430] S'estén concretament pel Port de la Selva, la Selva de Mar, Cadaqués, Roses, l'Escala (*LMP;* Plaja 1960, 9) (Alt Empordà); l'Estartit, Torroella de Montgrí (Baix Empordà); Tossa de Mar (Zaragoza 1999, 131), Lloret de Mar (Sala i Lloberas 1986, 251, 259 i 373), Blanes (*LMP;* Bota 1987, 11) (la Selva); Sant Pol (*DECat*, IV: 379, s.v.), Arenys de Mar, Vilassar de Mar (Maresme); Badalona (*LMP;* Aguiló, IV: 132, s.v.), Barcelona (Barcelonès); Sitges (Asensi 1984, 46-47), Vilanova i la Geltrú (Garraf); Cambrils (Baix Camp), i l'Ametlla de Mar (Baix Ebre) .

382. Però la zona geogràfica on aquesta paraula està més arrelada, fins al punt d'esdevenir la forma genèrica per a expressar el concepte 'eriçó de mar', correspon a la franja central i sud de l'Alt Empordà i franja nord del Baix Empordà.

383. D'altra banda, l'extensió i la vitalitat d'aquest terme s'ha estès i s'ha enfortit, respectivament, en aquestes últimes dècades. Cap diccionari barceloní noucentista ni els anteriors, per descomptat, recull aquest vocable, la qual cosa fa pensar que *garota* no va arribar a Barcelona fins a les acaballes del segle XIX o al principi del segle XX i que a través de l'àrea focal que és aquesta gran ciutat s'ha anat expandint. Aquest procés no és estrany en la nostra llengua, atès que hi ha hagut un bon ventall de mots que s'han propagat del nord del nostre domini cap al sud, especialment a partir de la Renaixença (mitjan s. XIX). Així, per exemple, *tardor* ha substituït *primavera d'hivern* en una gran part del Principat quan cap al 1870 encara els barcelonins utilitzaven majoritàriament aquesta perífrasi (Colón 1976, 148-150; 228-231; Veny 1984*a*, 124).

430. Per bé que l'Ajuntament de Cotlliure em va informar que en aquesta vila diuen *garota* (vegeu n. 427), l'enquestador d'aquella àrea, Serge Mons, m'explicava que *garota* no és un mot habitual entre els seus pobladors i que, en tot cas, només és usat per refugiats catalans del sud dels Pirineus.

384. *Garota* és un terme normatiu ja des de la primera edició del diccionari de Fabra (1932, 896, s.v.)[431] i actualment està inclòs en les enciclopèdies del Principat i en llibres especialitzats, en els quals de manera general està considerat com a forma prioritària o, pel cap baix, al mateix nivell que *eriçó de mar*.

385. La forma sincopada *grota* no té, en canvi, la mateixa extensió que *garota*, però sovint conviu amb la forma plena. L'he anotada al Port de la Selva, Cadaqués (Alt Empordà); l'Estartit, Torroella de Montgrí (Baix Empordà); Blanes (Ruyra 1903, 106) (la Selva); Arenys de Mar (*LMP*), Sant Pol de Mar (*DECat*, IV: 379*a*, s.v. *garota*) i Sant Andreu de Llavaneres (*ALDC*) (Maresme).

386. La gent de mar del Port de la Selva és qui utilitza més sovint *grota* com a terme genèric, però especialment per a designar les espècies *Paracentrotus* i *Arbacia*, les quals quan cal distingir-les reben l'apel·latiu de *femella* i *mascle*, respectivament. Al tipus *Cidaris cidaris*, el denominen *grota de fons*.[432] En l'*Estrella d'en Perris* (1963), de J.V. Foix, podem llegir: «[...] i els pescadors amb grosses esferes cobertes amb llargues pues d'equinoderm a les mans de l'espècie anomenada "*mons*"».[433] Nom que coincideix amb el que a Palafrugell donen a la classe *Cidaris*,[434] però, si atenem la descripció que en fa J.V. Foix, no pot tractar-se d'aquesta espècie, car el cos és molt petit, sinó de l'*Echinus acutus*, la qual és molt grossa i té unes punxes llargues.[435]

---

431. En les dues primeres edicions del *Diccionari ortogràfic* no hi ha el lema *garota*, però sí, la forma sincopada *grota* (1917, 257, s.v.; 1923, 259). *Garota* apareix en la darrera edició (4a) (1937, 237), una vegada ja s'havia publicat el diccionari normatiu, en detriment de *grota*.

432. Dada facilitada pel senyor Isidre Corominas (23-9-1989), d'aqueixa localitat.

433. Dins *Diari 1918* (1981, 114). Informació que dec al Dr. Joan Veny.

434. Vegeu § 410.

435. Per a més dades d'aquestes dues espècies, vegeu el cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'», §§ 50, 52.

387. A Cadaqués la *garota* es pronuncia [gərɔ́tą] (Sala 1983, 84, s.v.) i la variant sincopada, [grɔ́tą] (Sala 1994, 74, s.v.).[436] En aquesta vila marinera he pogut encara sentir *sa garota*, amb l'article salat. La garota de fora es denomina *garotinya* [gərutíɲą], però també he enregistrat la forma sincopada *grotinya* [grutíɲą]. Així les descrivia una cadaquesenca:[437]

> Són més rodones i més grosses que les garotes de roca. Els pescadors que van a fora, quan van a pescar amb xarxi, les solen agafar amb es peix. Són bordes, però se solen dissecar i llavors se posen per adorno (cf. Sala 1983, 84, s.v.; 1994, 75, s.v.).

Per garota de fora hem d'entendre les espècies *Sphaerechinus granularis, Echinus acutus* i *Echinus melo*. Si bé, a aquestes dues darreres, a voltes la gent de mar afegeix al nom vulgar el complement de nom "de fondo", de manera que es converteix en *garotinya* o *grotinya de fondo*.[438]

388. A Roses[439] trobem una nova variant fonètica pel que fa a *garota* [gərɔ́t^{e}], és a dir, amb una *e* final relaxada.[440] Altrament, els pescadors fan diverses distincions entre els nostres ani-

---

436. Sobre aquesta peculiaritat articulatòria, vegeu pàgs. 205-208.

437. Rosa Gispert, de 57 anys i mestressa de casa (6-2-1988), a qui agraeixo la seva col·laboració.

438. Enquestes efectuades als pescadors Joan Rodon, de 77 anys (23-9-2000), i José Luis García Jaén, de 38 anys (14-10-2000), el qual, si bé no ha nascut a Cadaqués, hi va arribar de ben petit. Per a poder dur a terme aquestes entrevistes, vaig rebre la col·laboració del senyor Juan Manuel Tajadura, funcionari de l'Ajuntament de Cadaqués i maquetista de barques, i de l'amiga Anna Casabayó, participació que els agraeixo sincerament.

439. Pel que fa a aquesta població, he de manifestar tota la meva gratitud, encara que malauradament sigui de manera pòstuma, al senyor Joan Ortensi, un vell pescador, que aleshores tenia 75 anys, apassionat de tot el que feia referència a la mar i a la seva vila, amb qui vaig mantenir fins a tres entrevistes (7-12-1987, 21-5-1988 i 10-8-1988), i en el decurs de les quals em va brindar tota mena d'informació sobre les *garotes* i ormeigs de pesca. Així mateix, em va mostrar, a la seva llar, l'exposició que tenia de la fauna marina del golf de Roses, que ell mateix havia anat recollint i col·leccionant al llarg de 19 anys, i em va permetre de fotografiar les distintes espècies d'equinoïdeus que hi tenia exposades i també alguns estris de pescar.

440. Sobre aquesta peculiaritat fonètica, vegeu pàgs. 205-208.

mals marins. Les garotes de fora, les anomenen *garotes de frare* o, simplement, *frare*[441] (*Sphaerechinus granularis*):

> Són grosses i les puntes de les punxes són blanques [...]. No es mengen, no hi ha res !! Viuen a 50 o 60 braces. Ara, però, han vingut en terra [a prop de terra], perquè les barques d'arrastre, quan trien el peix, les tiren de nou al mar.

El *garotí* (*Psammechinus microtuberculatus*) és un *eriçó* petit:

> Gairebé ha desaparescut, vénen en terra i s'han quedat sense punxes degut al temporal. S'agafen a dos o tres braces d'aigua i prou. Abans n'hi havia molts, molts de *garotins*, amb la xarxa se n'agafaven molts i ara no se n'agafa cap perquè ha desaparescut l'algueret [...]. No són bons per a menjar.

Les garotes que habiten a prop de terra reben, genèricament, el nom de *garotes d'en terra* "que són les que es mengen", i dintre d'aquestes distingeixen les *garotes de les planasses*[442] i les *garotes dels alguers* (*Paracentrotus lividus*).

> Les *garotes de les planasses* sempre són més plenes que les *garotes dels alguers*. Són igual de grosses. A vegades les dels alguers se'n van a la planassa.

En aquest mateix hàbitat, hi viu el *mascle*:

> Té les punxes més llargues, gairebé sempre és negre i no hi ha res, no hi ha gota de menjar!![443]

---

441. Així la va identificar el pescador rosinc Pere Deulofeu, de 76 anys (26-8-2000).

442. "Extensió de roca plana que sobressurt [sic] de l'aigua o que forma una elevació sobre el fons de la mar (Empordà, Costa de Llevant)" (*DCVB*, VIII: 635, s.v., 1).

443. En aquesta localitat, l'*LMP* recull *garota d'en terra* [gərɔ́tɛ d-ən tɛ́r̄ɛ] i *garota de frare* [gərɔ́tɛ də frárə] i el *DECat* (IV: 379*a*, s.v.), *garotes*.

389. A l'Escala el nom que reben totes les espècies és *garota*. Tan sols distingeixen el *mascle* i quan es tracta d'aquells tipus que viuen en zones més profundes les anomenen *garotes de fons*. Amb tot, he sentit anomenar l'espècie *Sphaerechinus garota de brut*[444] o de *fons*, *garotes de moro*[445] i *garotes velles* o sols *velles*[446]. D'altra banda, en aquest port es produeix la mateixa peculiaritat fonètica que a Roses, és a dir, de pronunciar una [ᵉ] mitjana en posició final de mot, però, en el nostre cas, dels tres pescadors enquestats, solament un va pronunciar *garota* amb aquesta *e*.[447]

390. A les poblacions marineres de la contrada de la Selva, *garota* no és el terme genèric que s'empra per a designar el nostre equinoderm, sinó que fa referència a unes espècies en concret.

391. A Tossa de Mar *garota* o *garota de fons* designen les espècies *Sphaerechinus granularis* i *Echinus acutus* (Zaragoza 1999, 131).[448]

392. A Lloret de Mar Joan Sala i Lloberas (1986, s.v., 373) descriu la *garota* com un "eriçó de punxes finíssimes que té el seu hàbitat a profunditats d'unes 20 braces o superiors", és a

444. Segons Telm Zaragoza (1998, 59), el brut és la "part des fons marí cobert d'alga, grapissar, pèl o roca."

445. De manera casual, la meva esposa i jo, tot passejant (8-2-2008) a prop del port de la Clota de l'Escala, ens vam trobar amb dues persones que venien de fer *garotes*. Amb una d'elles vaig establir una conversa informal, en què em va comentar que era pescador, que tenia 43 anys i que les garotes de fons que tenien les puntes blanques rebien el nom de *garotes de moro*.

446. Informació rebuda del senyor Salvador Feliu, propietari d'una drassana a l'Escala, el qual em va mostrar el difícil art, per a mi, d'agafar *garotes* amb un garoter d'una barca estant.

447. El senyor Jaume Guri (65 anys). Els altres dos informants foren els senyors Josep Pagès (62 anys) i Josep Bruguera (64 anys). Enquestes efectuades els dies 5-6 i 7-9-1999. Altrament, per a aquest fenomen fonètic, vegeu les pàgs. 205-208.

448. I també entrevista efectuada al senyor Telm Zaragoza (17-4-1999).

dir, fa referència al tipus *Echinus acutus*.[449] Així mateix, *garota* és el nom que reben en aquesta localitat els equinoïdeus irregulars,[450] mentre que l'espècie *Sphaerechinus granularis* és reconeguda amb els sintagmes *garota de sorra* o *oriç sorrenc*.[451]

393. A les mars de Blanes existeix el calador "Ses Garotes", anomenat així per l'abundància d'equinoïdeus de la classe *Echinus acutus* (Bota 1987, 30).[452] L'*LMP* ha recollit en aquesta localitat, a més de *garota* i *soriç*, la perífrasi *garota peluda* [gərɔ́tə pəlúðə] i indica que viu a zones profundes. Dos pescadors blanencs[453] em deien que "es desfà quan s'agafa amb les mans" i que "pesa més que una *garota*". Si ens atenim a aquestes descripcions i també al qualificatiu de *peluda* sembla tractar-se d'un equinoïdeu irregular.[454] Efectivament, aquesta és la sensació que donen, unes més que d'altres, les espècies que pertanyen a aquesta subclasse d'equinoïdeus, car les pues són curtes i cobreixen la clova com si fos una clapa de pèl.[455]

394. A Arenys de Mar, ja al Maresme, vaig anotar *garota* per a designar únicament el tipus *Sphaerechinus granularis*,[456] mentre que l'*LMP* recull la forma sincopada *grota*.

---

449. Tal com es desprèn d'aquesta descripció i com posteriorment vaig poder confirmar personalment amb el mateix senyor Sala i Lloberas (18-3-2000), el qual també anomena així l'*Echinus melo*.

450. Vegeu n. 429.

451. Dades que em va facilitar el senyor Joan Sala i Lloberas (18-3-2000), en el decurs d'una llarga conversa, i a qui agraeixo la seva col·laboració.

452. De totes maneres, sembla que *garota* no sols designa l'espècie *Echinus,* sinó també l'*Sphaerechinus granularis*, atès que el senyor Creixell (4-11-1989), un pescador blanenc aleshores ja retirat, va tenir la gentilesa de regalar-me diverses cloves de *garotes*, com ell les anomenava, les quals corresponen a aquestes dues classes.

453. En actiu, pare i fill (4-11-1989).

454. Vegeu n. 429.

455. Vegeu, per exemple, W. Luther - K. Fiedler (1978, 168).

456. Enquesta efectuada l'1-7-2000.

395. Més al sud, a la localitat de Badalona (Barcelonès), tot i que l'*LMP* enregistra *garota* com a terme genèric, el meu interlocutor[457] distingia un *eriç* d'una *garota*:

> Les d'en terra es diuen *eriços* i les altres *garotes* i *coraçons*.[458] Aquesta [*garota*] és de mitja mar diem [*Sphaerechinus*]. Aquestes són *garotes* que salten molt aviat les punxes. Són de més profunditat. Aquestes ja són unes *garotes* de casi de 80 m d'aigua. Veieu que aquesta ja està pelada, que té les punxes trencades. Aquesta és la *garota vermella* [*Echinus acutus*]. I aquesta és una mica amarronada, però també vermella [*Echinus melo*].

396. A Vilanova i la Geltrú, el terme *garota* només és utilitzat per la gent de mar, mentre que la població "d'en terra" diu habitualment *eriçó*.[459] Que *garota* és un terme ben conegut entre aquell col·lectiu, en pot ser una mostra el fet que Xavier Garcia (1980, 165) faci esment que un mariner vilanoví rep el sobrenom, justament, de "Garota". De totes maneres, ara com ara, no tinc prou clar quin és el terme genèric que fan servir els pescadors d'aquest port marítim, atès que, d'una banda, l'*LMP* hi va recollir *garota* [gərɔ́tə],[460] i, de l'altra, jo hi vaig enregistrar *eriçó*.[461] El meu informant[462] em va precisar que *garota* és el nom que es dóna a les espècies *Sphaerechinus* i *Echinus*, és a dir, a les que són de fons; *eriçonet*, al tipus *Psammechinus microtuberculatus,* i *coraçons* [kurasóns] es fa servir per a anomenar els equinoïdeus

457. El pescador Quimet Costa, de 73 anys, que em va atendre a la seva llar (24-1-2001).

458. Dels *coraçons*, en parlarem més endavant. És un dels noms que reben a les nostres costes els equinoïdeus irregulars.

459. No he tingut en compte el terme *garot* que Xavier Garcia esmenta en *La vida marinera a Vilanova i la Geltrú* (1980, 191 i 194), atès que, probablement, es tracta d'un error, car d'un total de sis persones enquestades en aquesta localitat pels meus col·laboradors, Albert Solé i Carles Hidalgo, cap no va respondre ni coneixia el mot *garot*, ni tampoc la coneixia el pescador que jo hi vaig entrevistar.

460. Aquest nom també va ser donat per un pescador de 50 anys a Albert Solé (7-2-1988).

461. També un mariner d'uns 40 anys va respondre a Carles Hidalgo que *eriçó* és el nom que ells diuen al nostre animal marí.

462. Pere Rus, pescador de 67 anys, viu a Vilanova i la Geltrú des de l'any 1963. Abans havia treballat al port de Tarragona. Enquesta duta a terme el 6-9-2000.

irregulars,[463] com acabem de constatar a Badalona i com veurem més endavant a Arenys de Mar, on designa dues d'aquestes espècies: *Echinocardium* i *Spatangus*.

397. Més al sud, a Cambrils, als equinoïdeus irregulars se'ls coneix amb el nom de *garotes* [garɔ́təs],[464] cosa que també ocorre a l'Ametlla de Mar, on *garota* [garɔ́ta] es fa servir, així mateix, per a anomenar el tipus *Sphaerechinus granularis*, tot i que *garota*, alterna, a vegades, amb *carota* [karɔ́ta],[465] mentre que uns quilòmetres més avall, a Sant Carles de la Ràpita, ja sols empren *carota* quan parlen dels eriçons en forma de cor.[466]

Una vocal de realització mitjana en posició final a Roses i l'Escala

398. En paràgrafs anteriors (§§ 388-389) he fet esment d'una peculiaritat fonètica que ha atret la meva atenció. És la pronúncia d'una *e* relaxada en posició final de paraula a Roses i a l'Escala, com és el cas de *garota* [gərɔ́t^{e}]. Aquest fenomen lingüístic ha estat tractat per Josep Comas (1970, VII) i per Montserrat Bech (1980, 659, 664), els quals consideren que la tendència a pronunciar amb una [^{e}] mitjana, especialment entre la gent marinera, els mots acabats en *e* o *a* àtones, és deguda a la influència dels trets fonètics dels pescadors del Campello (Alacant) que varen arribar a Roses a partir del 1915, com també, encara que en

---

463. Albert Solé, actualment professor de literatura medieval a la Universitat de Barcelona, va sentir dir *curaçones* al mateix pescador que el va informar que *garota* és el nom amb el qual ells coneixen el nostre equinoderm (vegeu n. 460).

464. Entrevista feta a la llar del senyor Josep Savall, pescador de 74 anys (4-11-2000). A Cambrils, amb anterioritat (8-5-1999) havia realitzat una altra enquesta al pescador Josep Morell, de 73 anys. Tots dos van coincidir a dir-me que el nom genèric d'aquest animal marí és *auriçó* (vegeu § 440). El senyor Morell tenia alguna dificultat articulatòria i, en un moment donat, recordo que, quan parlàvem dels equinoïdeus irregulars, va pronunciar **tarota*, tot i que no ho tinc enregistrat. Es tracta d'una deformació de *garota*?

465. Félix Pastor, pescador de 56 anys. En aquesta enquesta efectuada el 4-11-2000, també hi va intervenir el pescador Moreno "Bolea", de 71anys, el qual precisava que "aquí diem carotes an aquells eriçons que evoquen un eriçó que, doncs, al seu temps la punta li cau i acabat queda la carota [...], li queda la carota sola." Aquesta entrevista va ser possible gràcies a l'interès mostrat pel senyor Josep Lluís Savall Rom, dissortadament traspassat al juliol del 2007, el qual també em va facilitar que pogués fer una enquesta al seu pare, Josep Savall, a Cambrils, i al pescador Quimet Costa de Badalona.

466. Vegeu n. 574.

menor grau, dels "caleros", pescadors procedents de l'Ametlla de Mar (la Cala de l'Ametlla).[467]

399. En aquests estudis anteriors no s'havia tingut en compte el flux d'immigrants que arribaren a Roses provinents de Benidorm i que, segons Francesc Xavier Llorca (1998, 59-60), fou molt nombrós, sobretot en el segle XIX. Així, Llorca documenta que des de mitjan segle XIX l'almadrava de Roses estava en mans de benidormers i d'aquesta manera es mantingué fins al 1921, any en què l'almadrava deixà de funcionar.

400. Maria Rosa Lloret (1993) també es va ocupar d'aquesta qüestió, però en aquest cas exposa un seguit de raonaments en contra de la hipòtesi formulada per Comas i per Bech, els quals considero força fonamentats, com manifestava en la meva tesina (1995, §§ 186-189) i, de manera més detallada, en l'article "El parlar de l'Escala: una vocal de realització mitjana a l'Escala" (2001), amb algunes altres aportacions que ara intentaré sintetitzar en unes breus línies.

401. Per bé que Lloret no ho fa explícit, Emili J. Boix (1981, 133-134) i Yvette Barbaza (1988, II: 166)[468] afirmen que a Roses els pescadors immigrants no han estat mai superiors en nombre als del país, fet que també corrobora la mateixa M. Bech (1980, 657).

402. Un aspecte que considero prou important és que és inusual que un nombre reduït de pescadors forans pugui haver modificat els hàbits fonètics dels rosincs, i, encara més, que es pugui imputar aquesta neutralització en [e] a uns pescadors immigrants que, en el seu dialecte originari, els femenins acabats en *-a* es pronuncien clarament [a] i no amb una *e* que, en tot cas, no seria una [e] mitjana relaxada, sinó una [e] tancada, pròpia del masculí en aquests par-

467. Francesc Xavier Llorca (1998, 56-57) aporta dades de la importància que tingueren els pescadors de Benidorm en la fundació de l'Ametlla de Mar.

468. En un cens de l'any 1955 a Palamós (Boix 1981, fig. XXII; Barbaza 1988, II:165), podem adonar-nos que el nombre d'immigrants "caleros" en aquesta vila era molt superior que el que hi havia a Roses i que, malgrat això, no hi han deixat cap petjada fonètica entre els pescadors autòctons.

lars, tal com assenyala Lloret (1993, 530); com també és estrany que aquesta peculiaritat articulatòria es manifesti únicament i exclusivament en posició final.

403. D'aquests arguments, que he explicat de manera molt succinta, cal extreure'n que l'origen d'aquesta *e* no es pot pas atribuir als immigrants alacantins a Roses i, menys encara, a l'Escala, on Marina Esteban Sastre (1974) evidencia que l'origen de la major part de la immigració durant els segles XVIII-XIX és catalana i, sobretot, de la comarca. D'altra banda, cal tenir en compte que aquesta característica vocàlica o "similar" no és exclusiva de Roses i l'Escala.

404. Ja he esmentat abans (§ 387) que a Cadaqués *garota* es pronuncia [gərɔ́tą], amb una *a* velar final, o sia que es produeix un fenomen semblant al de Roses i l'Escala. Hi ha la tendència a canviar, només en posició final de mot, el so [ə] en [ą], tal com palesa Ernesta Sala (1983, 30).

405. Xavier Luna, en la seva tesina sobre el vocalisme de l'Alt Empordà (1982, 14-15), fa referència als treballs de J. Comas, M. Bech i E. Sala, sense afegir-hi res de nou. Tanmateix, assenyala que en el *DCVB* hi ha algunes paraules localitzades a Girona en què el timbre de la *-a* i la *-e* finals àtones oscil·la entre [ɛ] i [e].

406. El professor Josep Bota[469] em manifestava (17-11-1987) que fins no fa gaires anys a Blanes es realitzaven totes les [ə] finals com una [ɛ] i que, encara ara, hi resta alguna romanalla, com és el cas de la forma verbal *anava*, pronunciada [náβɛ], normalment amb afèresi i sempre amb [ɛ] final.

407. Per tant, crec que l'explicació d'aquesta tendència a realitzar altrament la [ə] en posició final -o sigui, en [ą] a Cadaqués, [^{e}] a Roses i a l'Escala, i [ɛ] a Blanes-, cal cercar-la en

469. Resident i fill de Blanes, autor d'un recull exhaustiu de talassònims de les mars d'aquesta vila (vegeu n. 487).

una evolució interna de la nostra llengua, possiblement duta a terme en un estadi primerenc, i que havia estat sistemàtica, si més no, en aquestes zones del litoral català; i, en conseqüència, anterior a les onades immigratòries que es produïren en el decurs dels segles XIX i XX.

408. Aquest fenomen lingüístic, però, en l'actualitat o bé ja gairebé ha desaparegut, com és el cas de Blanes, o bé tendeix a minvar, com ocorre a Roses (Bech 1980, 665) i a l'Escala.

3. Garoina i groina

409. Aquestes formes les trobem en els punts següents del Baix Empordà: Begur (*DCVB*, VI: 197, s.v.; *ALDC*), Llofriu (Griera 1923, 51, s.v. *garoines; DECat*, IV: 379*a*, s.v. *garota*), i a tots els altres nuclis que formen part del municipi de Palafrugell, o sia, Tamariu, Llafranc,[470] Calella de Palafrugell i el mateix Palafrugell. En tota aquesta àrea, *garoina* [gərɔ̍inə] té una certa tendència a pronunciar-se *groina* [grɔ̍inə], fenomen que ja hem vist en *engrota, esgrota* i *grota*.

410. A Palafrugell, a més de la distinció de *garoina femella* i *garoina mascle*, tal com s'ha comentat abans en els casos de l'*engarota* i la *garota*, anomenen *món* l'espècie *Cidaris cidaris* i *coraçones* o *micos* els equinoïdeus irregulars: "Quan són vives tenen unes punxes fines semblants a les figues de moro."[471]

470. En una garoinada que vam fer a Llafranc, el pescador Albert Muñoz m'informava (27-2-1994) que a Aiguablava, Fornells i Begur diuen *ses garoines*, és a dir, que encara mantenen l'article salat.

471. Dades facilitades pel pescador palafrugellenc Jordi Boi, de 48 anys.

4. Capmoret

411. Amb aquest nom [kàmmurét] designen al Port de la Selva l'espècie *Sphaerechinus granularis*. Aquesta és la descripció que en feia Josep Mallol (carta del 20-1-1989):

> [...] i unes altres molt grosses que se crien a la fonària -que tampoc no tenen moll- de diferents colors, sobresortint les de color violeta, de punxa curta gruixuda i a l'extrem tenen uns quatre o cinc mil·límetres de color blanc, són anomenades «*capmorets*» [...].

5. Judiua, juïua, jueua i dimoni

412. A la vila empordanesa de Cadaqués, si deixem de banda les ja esmentades *garota* i *garotinya*, de la *garota mascle* en diuen *judiua* [ʒuðíu̯ą],[472] *garota juïua* o *juïua* [ʒuíu̯ą],[473] *jueua* [ʒuéu̯ą] i *dimoni* [dimɔ́ni], per bé que aquesta última és utilitzada com una forma secundària, si més no per la gent de mar.[474] Aquesta riquesa onomasiològica per a anomenar un tipus de garota en concret, en un mateix espai físic, és un fet realment sorprenent que no he trobat en cap altre indret del nostre domini lingüístic.

413. Quant a la diferència que hi ha entre un mascle i una femella, la senyora Rosa Gispert,[475] de Cadaqués, em feia les observacions següents:

---

472. Dada de l'enquesta efectuada al pescador Joan Rodon (23-9-2000). D'aquesta manera també l'anomenava el senyor Juan Manuel Tajadura (vegeu n. 438), i també la va recollir Ernesta Sala (1983, 86, s.v.).

473. Enquesta duta a terme al pescador José Luis García Jaén (14-10-2000) (vegeu n. 438). També l'anomena *juïua* el professor Robert Corcoll, fill de Cadaqués, el qual em va informar de l'existència de la variant *jueua*. Sols el pescador Joan Rodon, en preguntar-li directament si havia sentit *jueua*, em va respondre que sí: "*judiua* o *jueua* és el mateix".

474. En les dues enquestes fetes a Cadaqués, cap dels pescadors va respondre directament *dimoni*. Al senyor Joan Rodon, li vaig preguntar si havia sentit dir *dimoni* a la *judiua* i la seva resposta va ser que "sí, però pas gaire en aquí eh!, de *dimoni*, més aviat ho diuen els forasters que no pas nosaltros." La pregunta que vaig fer al senyor José Luis García Jaén era si la *juïua* rebia algun altre nom. La resposta fou: "*dimonis*, també".

475. Diàleg enregistrat per telèfon el dia 6-2-1988. Pel que fa a *judiua*, no sempre em va estar possible de distingir si pronunciava o no la [ð]. Vegeu n. 437.

> El *dimoni* és el mascle, no val res, no es pot menjar [...]; la *judiua* també és mascle i és diferenta de sa femella perquè té les pues més llargues, és més xata, més negre, totes són negres!! Sa femella és més rodona, més boteruda, més petita que el mascle. Ses femelles poden tenir els ous vermells o grocs, són més bones ses vermelles que ses grogues, perquè ses vermelles són com corals.[476]

6. Oriç,[477] oriça, oriço, soriç i soriço

414. A Palamós tinc anotat *oriç* [urís] (*Paracentrotus lividus*), *oriça* [urísə] (*Arbacia lixula*), *oriç de fons, de forària* o de *fondària* (*Echinus acutus*), *oriç blanc* (*Sphaerechinus granularis*)[478] i *oriç fusta* (*Cidaris cidaris*).[479]

415. Un vell i amable palamosí m'explicava així, com distingia l'*oriç* de l'*oriça*:

> L'*oriça* és el mascle, té les pues més llargues i amb això ja sabem que no s'ha de pescar, ja que no és comestible; en canvi l'*oriç* sí que n'és, de comestible i sempre té enganxades a la clova, petxines, algues...

---

476. En el cap. "Història de l'eriçó de mar des d'una perspectiva alimentària" (§§174-175 i n. 131) s'exposa que aquesta distinció entre mascle i femella, que es fa d'una manera general al llarg del nostre litoral, és errònia, car es tracta de dues espècies distintes: *Arbacia* i *Paracentrotus*, respectivament.

477. Per a aquest terme he trobat diverses grafies: Roig - Amades (1926, 67, s.v.); Luther - Fiedler (1978, 166-168); Bota (1987, 11), i Huguet (1991, § 123) escriuen *urís;* en el *Tresor* de Griera hi ha *orís* (XI: 55, s.v., 2); en el *DCVB* apareixen *urís* i *oriç*, tot i que l'entrada *urís* (X: 626, 1. s.v.) la remet a *oriç* (VIII: 45-46, s.v., 2); en el *DECat* (III: 420, s.v. *eriçó*) llegim *oriços*, i, finalment, Plaja (1960, 8-9) i el *NOC* (§ 271) usen *oriç*. Adopto la grafia *oriç*, perquè considero que en la formació d'aquest mot es va produir una homonimització formal entre l'*eriç* mamífer i *orí* o *orina*. Com ja he comentat en altres ocasions, tracto l'origen d'aquest terme i també aquest fenomen, amb més detall, en el cap. "Eriçó de mar i oriç".

478. Els noms d'aquestes dues últimes espècies me les va donar a conèixer Joan Rovira (carta datada el 17-2-1989). L'*LMP* i l'*ALDC* recullen en aquesta localitat [urís].

Crec que és el moment oportú per a regraciar, encara que dissortadament sigui de manera pòstuma, el professor i alhora pescador palamosí Joan Rovira i Bastons, pel magnífic i generós material que em va trametre; aportació que m'ha servit per a enriquir gairebé tots els capítols d'aquesta tesi.

479. Aquest significant només el recorden els pescadors palamosins més vells; per tant, és un terme que aviat desapareixerà. Aquesta informació me la va facilitar el senyor Ferran Rovira, fill de Joan Rovira (vegeu nota anterior).

És un fet remarcable que l'*oriça,* que els palamosins consideren que és el mascle, sigui del gènere femení.

416. Aquest fenomen podria fer-nos pensar en el valor augmentatiu que té el femení de certs mots, com *anell, anella; roc, roca; vel, vela*, etc. (Wartburg 1921, 51-55). Tanmateix, aquesta relació augmentatiu-femení sembla poc probable en el nostre cas, atès que normalment la gent de mar distingeix el mascle de la femella no per la seva grandària, sinó perquè és de color negre i té les pues més llargues que la femella. En realitat, el mascle és més petit que la femella, encara que pot fer la sensació de ser més gros a causa justament de la llargària de les punxes.

417. Encara en el Baix Empordà *oriç* s'estén per Sant Antoni de Calonge i Sant Feliu de Guíxols.[480] Els pescadors ganxons distingeixen entre *oriç*, que és el nom genèric i que especialment fa referència a l'espècie *Paracentrotus lividus; fotisco* o *putisco* (*Arbacia lixula*);[481] *oriç de sorra* (*Sphaerechinus granularis, Echinus acutus*, *Echinus melo*), sintagma que té molta similitud amb *oriç sorrenc* de Lloret de Mar (vegeu § 419), i *oriç de fusta* (*Cidaris cidaris*), terme que també s'utilitza a Palamós,[482] per bé que sense la preposició, per a designar la mateixa espècie.[483]

---

480. En carta de data 29-1-1986, el regidor de Cultura de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Joan Soler i Albertí, em manifestava que "el nom que donem ací a l'eriçó de mar és URIÇ (sing.) URIÇOS (plural). Quedi ben entès que la grafia anterior correspon a la fonètica, vull dir pronunciació del mot". El *DCVB* (VIII: 45-45, s.v., 2) recull *oriç* a Sant Feliu de Guíxols.

Plaja (1960, 8-9) escriu *orissa* a Sant Feliu de Guíxols, com a equivalent de l'*oriç* de Palamós. Sens dubte es tracta d'un error.

481. Vegeu §§ 426-427.

482. Vegeu § 414.

483. Enquesta efectuada al que, si més no, en la data de l'enquesta (5-5-2000), era president de la Confraria de Pescadors de Sant Feliu de Guíxols i antic pescador, el senyor Llorenç Frigola, de 69 anys, i, uns anys més tard, al pescador Jaume Soler, de 88 anys (30-4-2009).

418. Ja a la Selva he pogut sentir *oriç*, com a forma secundària, a Tossa de Mar. Pel que fa a Lloret de Mar, voldria comentar que en la meva tesina (1995, § 202) indicava que la forma més popular era *eriço* [ərísu] i ho justificava per la lectura dels dos llibres de Joan Sala i Lloberas sobre *La gent de mar a Lloret*, en què, tot i que empra normalment el plural normatiu *eriçons* per a designar els equinoïdeus que habiten a les roques o a l'alguer ("Embadocat, observava [...] *eriçons* de tons morats, vermellosos i negres aferrats, amb les ventoses, a les reganes de les roques." (1990, 284)), en un dels nombrosos diàlegs en els quals Sala i Lloberas reflecteix la parla dels pescadors escriu: "Encara hem de fer *ses eriços*" (1986, 282); i també per l'enquesta que vaig dur a terme a tres lloretenques,[484] en què les dues primeres em varen respondre *eriço* i la tercera, *oriç*. No obstant això, molt posteriorment (28-2-2000), vaig mantenir una profitosa conversa amb l'historiador lloretenc Joan Domènech i Moner, el qual m'afirmava que a casa seva de sempre han dit *oriç*, tot i que reconeixia que en els últims anys i a causa possiblement del turisme, sobretot barceloní, s'havia produït una interferència i algunes persones diuen ara *eriço* en lloc d'*oriç*, perquè creuen que és més correcte.

419. Així mateix, vaig tenir l'oportunitat de parlar amb el senyor Joan Sala i Lloberas,[485] pescador jubilat (75 anys) i autor dels esmentats llibres, que, d'una manera contundent, asseverava que el nom genuí de Lloret és *oriç*. D'altra banda, m'informava que aquells *oriços* que tenen les punxes blanques i de color violeta (*Sphaerechinus granularis*) reben els noms d'*oriç sorrenc* o *garota de sorra*,[486] i el tipus *Cidaris*, *oriç de fons*. La part externa que cobreix l'equinoïdeu és anomenada *closca* i també *clova*.

---

484. L'esposa d'un pescador (58 anys), una venedora de peix (45 anys) i una venedora d'objectes de mar (40 anys) (9 i 10-9-1989).

485. Primer en una conversa telefònica (29-2-2000) i posteriorment en una llarga entrevista a la seva llar (18-3-2000).

486. Vegeu § 392.

420. Blanes és un dels ports mariners més rics en variants terminològiques per a denominar l''eriçó de mar'. Així, el professor Josep Bota i Gibert em manifestava[487] que les generacions més joves usen especialment *oriç; oriço* [urísu], i que darrerament ha sorgit una nova variant (*xoriço* [ʃurísu]), mentre que les generacions més velles utilitzen *soriç* [surís].[488]

421. Quant a *xoriço*, no sé si aquest vocable és viu en un àmbit molt reduït de persones o bé si va ser producte d'una moda passatgera, atès que no l'he poguda confirmar amb posterioritat, ni tan sols entre els joves blanencs.[489]

422. D'altra banda, he trobat documentada, i d'una manera generosa, la forma *soïç* [suís],[490] però ni Josep Bota ni els quatre pescadors blanencs[491] que vaig enquestar coneixien aquesta variant. Aquests últims varen coincidir a dir-me que aquells equinoïdeus que viuen a les roques reben el nom de *soriç*, plural *soriços*, i només un em va donar també el nom d'*oriç* com a sinònim, mentre que els que viuen al fons, allunyats de la costa, els anomenen *garota.*[492] En

---

487. En una entrevista que vaig mantenir a Blanes el 17-11-1987 i també per mitjà d'una carta de data 22-1-1988. Agraeixo al senyor Bota les dades facilitades i les seves observacions.

488. Variant que, en contrast amb *soïç* (vegeu n. 490), només l'he trobada reflectida en l'*LMP* [surís] i en les "Foneres de les mars de Blanes" de J. Bota (1987, 11) amb la grafia *surís*. Escric *soriç* i *soïç* d'acord amb el que he dit d'*oriç* (vegeu n. 477).

Alícia Huguet (1991, § 123) cita, com a nom local de Blanes, *eriçó*. Certament, puc afirmar que aquest terme no és l'habitual en aquest port.

489. Neus Baltrons, de 28 anys, filla de Blanes, a més de no haver sentit mai *xoriço* amb aquest valor, va intentar d'escatir (any 1995) l'existència d'aquest terme entre la gent jove, sense cap resultat positiu.

490. Josep Cortils (1886, 164) recull *suis;* Joaquim Ruyra (1903, 10, 19 i 20), *sohissos;* Roig - Amades (1926, 63, s.v.), *suís;* Emerencià Roig (1927, 73, 95, 135), *suïssos;* Alcover - Moll (*DCVB*, IX: 978, s.v., 1; X: 67, s.v., 3), *soís* i *suís*, respectivament; Luther - Fiedler (1978, 166) mencionen *suís* com a sinònim de *garota*, i Joan Coromines (*DECat*, III: 420*a*, s.v. *eriçó*) indica el plural *soïços*.

491. Dos d'ells ja jubilats (d'uns 70 anys) (8-9-1989) i dos en actiu (pare i fill) (4-11-1989).

492. Apreciacions que coincideixen amb els resultats de l'enquesta de l'*LMP* i amb el que escriu J. Bota (1987,11), el qual afegeix que aquesta distinció es va perdent. Sobre la *garota* a Blanes, vegeu § 393.

una enquesta posterior, es van poder confirmar totes aquestes dades i encara va aparèixer una altra variant: *soriço*.[493]

423. En definitiva, i pel que fa a *soïç*, hem de suposar que ha caigut en desús en aquestes últimes dècades. Ja l'any 1986, Jaume Pol Girbal escrivia:

> En aquestes fondàries menudíssimes s'hi troben colònies abundoses d'*eriçons de mar* -que els blanencs d'edat canònica encara en diuen «s*oïços*»-. (pàg. 129).

424. Sembla evident que *oriço* és el resultat d'un encreuament d'*oriç* amb el castellà *erizo*. Tot i que *soriço* podria explicar-se de la mateixa manera -encreuament entre *soriç* i *erizo*-, no es pot descartar que *soriço* provingui d'un acostament formal entre *soriç* i *oriço,* o, fins i tot, que s'hagi format a partir del plural *soriços*. *Soriç* és una forma aglutinada de l'article salat més el substantiu, car els seus usuaris han perdut consciència de l'existència d'aquest article,[494] cas idèntic al de *soïç,* amb pèrdua de la bategant [r], a la qual podria haver contribuït, per homonimització, la semblança formal de *soriç* amb la persona de nacionalitat suïssa, o sia, un suís.

425. La isoglossa meridional d'*oriç* passa per Arenys de Mar (Maresme), per bé que tan sols he sentit dir aquest mot entre la gent que no es dedica al món de la mar. En canvi, l'*LMP*

493. La finalitat principal d'aquesta enquesta era corroborar la desaparició del significant *soïç* entre els pescadors més vells. Neus Baltrons, a qui agraeixo la seva col·laboració, va mantenir una entrevista (maig, 1995) amb el senyor Romà, pescador retirat, el qual, ni tan sols utilitzant el mètode d'extorsió, va reconèixer el terme *soïç*. D'altra banda, una de les respostes del senyor Romà, *soriço*, és també coneguda per l'enquestadora.

494. Aquest mateix exemple va ser donat en les classes de Dialectologia Catalana, curs 1984-1985, pel Dr. Joan Veny, per a explicar la pèrdua de consciència de l'ús de l'article salat entre els seus usuaris. Per a altres exemples, vegeu Joan Coromines (1983, 314).

va enregistrar *oriç* i el plural *oriços,* juntament amb *grota*.[495] Alícia Huguet (1991, § 123) només cita en aquesta localitat *eriçó*.

7. Fotisco i putisco

426. A Sant Feliu de Guíxols, en una entrevista que vaig mantenir (5-5-2000) amb el senyor Llorenç Frigola, pescador de 69 anys, vaig sentir i transcriure el nom de *putisco* [putísku] per a designar l'equinoïdeu de l'espècie *Arbacia lixula*. Així s'hi referia el senyor Frigola:

> El *putisco* vol dir que és mascle. Aquest no és bo. Aquest serveix per a esquer [...], per posar dintre una nansa o posar diéssim allò una garvitana per gafar jurioles, en fin, serrans i tot això.

427. Posteriorment, en aquesta mateixa localitat vaig entrevistar el senyor Joan Soler "Conet"[496] (24-3-2001), de 82 anys, i el seu germà, el pescador Jaume Soler (30-4-2009), de 88 anys, que anomenaven aquesta mateixa espècie amb el nom de *fotisco* [futísku]. Així mateix, el senyor Joan Soler va tenir l'amabilitat de fer-me a mans una fotocòpia de l'entrada *fotisco* del *DCVB* (VI: 24), en què llegim la definició següent: "m. *Eriçó de mar* que és buit i no comestible (Empordà). «Hem fet una sassolada d'*uriços*, però quasi tots han estat *fotiscos*». FON: futísku (or.)."

8. Eriçó de mar, eriçó, auriçó, eriç i eriço

428. He enregistrat *eriço* a Lloret de Mar, per bé que la forma més genuïna és *oriç* (vegeu §§ 418-419), i a les localitats d'Arenys de Mar, Mataró, Barcelona i Tarragona. En aquestes

---

495. En l'enquesta efectuada en aquest port (1-7-2000), vaig aplegar la forma plena *garota*, però és força normal que convisquin totes dues formes. Amb tot, a Arenys de Mar, *garota* o *grota* no fan referència, si més no entre la gent de mar, a l'espècie *Paracentrotus lividus* o el que és el mateix al terme genèric, sinó al tipus *Sphaerechinus granularis* (vegeu § 394). Per a més dades d'Arenys, vegeu §§ 436-438.

496. Anteriorment regidor de Cultura de l'Ajuntament de Cultura (vegeu n. 480) i ara, ja retirat, es dedica a fer un estudi sobre les nanses d'aquest port.

dues últimes ciutats, *eriço* conviu amb *eriçó* i *eriç* [ərís]. Tanmateix, *eriço* i *eriç* són termes més comuns que no pas el normatiu *eriçó*, almenys a Barcelona, i això encara es fa més evident en el plural *eriços* [ərísus], molt més utilitzat que *eriçons* [ərisóns]. *Eriço* és l'adaptació fonètica al català del manlleu castellà *erizo*. L'ús d'*eriç* per la gent de ciutat sembla que és el resultat espontani de voler catalanitzar el castellanisme *eriço*, sense pronunciar la *-o* final,[497] per bé que el pescador Quimet Costa m'explicava que a Badalona *eriç* és el nom que reben els que són d'en terra (*Paracentrotus* i *Arbacia*).[498]

429. Ultra això, cal indicar que aquestes variants, encara que d'una manera secundària, són també conegudes a diversos indrets de la zona nord del Principat, com a l'Estartit, on Marcel·lí Audivert (1971, 254) escriu *eriç* i *eriços*, o com tinc anotat a Llafranc, Tossa de Mar i Blanes.[499]

430. Al País Valencià també vaig sentir de manera esporàdica *eriç* a Borriana i *eriço* a Benicarló, Cullera, Calp, Altea[500] i la Vila Joiosa.[501] Per contra, a Alboraia, població molt prope-

497. Sobre els possibles orígens d'aquesta variant, en parlo amb més profunditat en el cap. "Eriçó de mar i oriç".

498. Vegeu § 395.

499. Una tossenca de 32 anys, propietària d'una botiga, entre altres coses de peixos dissecats, em deia (9-9-1989) que el nom de l'animal marí que m'estava venent era *bogamarí.* En preguntar-li si coneixia alguna altra denominació, em va respondre que a Tossa de Mar a vegades l'anomenaven *eriç*. Més al nord, a Llafranc, el senyor Albert Muñoz, en el decurs d'una excursió amb la seva barca per a fer una garoinada, m'explicava (27-2-1994) que els pescadors de la zona no agafen cap *eriç* petit. En l'enquesta que va fer Neus Baltrons a Blanes (n. 493), va anotar tant *eriç* com *eriço*.

500. En aquesta vila de la Marina Baixa, Colomina (1991, 358) i Llorca (1998, 801) anoten *eriçó*.

501. En les enquestes que vaig dur a terme en aquestes poblacions de la Marina Baixa (Calp, Altea i la Vila Joiosa) (14, 15 i 17-9-1999), en alguns casos la primera resposta va ser *eriço*, i després d'insistir si aquest era el nom que ells deien normalment, aleshores gairebé sempre responien que no, que el nom d'allà era *olleta*. Així, per exemple, el pescador Miguel Barber de Calp (62 anys), en preguntar-li si no deia *olleta*, va respondre: "En valencià són *olletes*. El que passa és que mosatros, la majoria pues anem molt per Andalusia i diem *eriços*." A la Vila Joiosa el senyor Enrique Domènech (66 anys, mecànic naval) comentava que "mosatros diem *olleta*, però el nom d'ells és *eriço;* en valencià una *olleta*."

ra a València, amb platges, però sense port pesquer, *eriço* no és una forma secundària, sinó que és el nom genèric.[502]

431. A Guardamar, per bé que l'*ALDC*, Segura (2003, 176, s.v.) i Beltran i altres (2004, 80) van recollir el nom de *boga marina* (§ 501), dels tres pescadors enquestats en aquest port, sols un, el més gran, de 81 anys, va respondre *boga marina*, mentre que els altres dos, un de 43 anys i l'altre de 49 anys, van contestar *eriç* i desconeixien *boga marina*. Això mateix va passar amb les persones consultades no vinculades al món de la mar, per la qual cosa sembla que es produeix una substitució lèxica, en què el terme *boga marina* va quedant arraconat al segment de mariners més vells de Guardamar.[503]

432. Per bé que considero que el castellanisme *eriço* és d'una època relativament recent, si més no al Principat, potser ja s'havia introduït a principi del proppassat segle XX, si ens atenim al plural "*erissos*" i també al sintagma "*erissos de mar*" que, com a noms vulgars dels equinoïdeus, cita el biòleg barceloní Josep Maluquer (1916*a*, 21, 29). Només ens queda el dubte de saber quin és el singular sobre el qual es bastia aquest plural: *eriço* o *eriç?*

433. El terme *eriçó* [ərisó] s'estén des d'Arenys de Mar en direcció sud: Mataró (Maresme); Barcelona (Barcelonès); Sant Boi de Llobregat (el Baix Llobregat) (*ALDC*); Vilanova i la Geltrú (Garraf), on ja abans he mencionat també l'ús del mot *garota* (§ 396); Torredembarra (Comes 1995, 148) i Tarragona (Tarragonès); Maspujols i Cambrils (Baix Camp) (*ALDC;* Huguet 1991, § 123); l'Hospitalet de l'Infant (Baix Camp), i, finalment, l'Ametlla de Mar (Baix Ebre) (*LMP;* Huguet *loc. cit.*), tot i que en aquesta localitat l'*ALDC* recull [arisó], o sia, amb una [a] inicial que s'explica per la tendència que té tot el català occidental de realitzar en [a] tota *e* àtona situada a principi de mot, especialment quan va seguida de les consonants *r, s*

502. Informació del bon amic Francesc Xavier Llorca.

503. En aquesta població Francesc Xavier Llorca va entrevistar el pescador Guillermo García Pérez (43 anys) al setembre de 2000, i Joan-Carles Martí ho va fer al pescador jubilat Josep Pons Sánchez (81 anys) i al senyor Josep Antoni Palomar Senent (49 anys), que havia treballat de pescador durant molts anys, els dies 22 i 29 de desembre de 2008, respectivament.

i *n*,[504] cosa que no passa, tanmateix, allà on empren el castellanisme *eriço*, pronunciat amb una [e] inicial.

434. Aquesta variant, amb [a], s'allarga per Sant Carles de la Ràpita (Montsià) (*LMP*)[505] i per tot el País Valencià, encara que no d'una manera contínua: Castelló de la Plana (*LMP; ALDC*)[506] i Almassora (Plana Alta); Borriana (*LMP; ALDC*) i la Llosa de la Plana (*ALDC*) (Plana Baixa); Picassent (l'Horta) (*ALDC*); Sollana (*ALDC*) i Cullera (*LMP*) (Ribera Baixa); l'Alqueria de la Comtessa (*ALDC*) i Oliva[507] (Safor); Dénia,[508] el Poble Nou de Benitatxell, Teulada i Benissa[509] (Marina Alta);[510] Alcoi (Alcoià); Alacant (Alacantí) (*LMP*), i Santa Pola (Baix Vinalopó) (*LMP*).[511] A Alacant *eriçó* [arisó] conviu amb *bogamarina*, com veurem més endavant (§ 501).

435. Al País Valencià, encara que d'una manera molt escadussera, apareix també la vocal inicial [e] a Ontinyent (Vall d'Albaida) i al barri mariner de València, el Cabanyal, on l'*LMP*

---

504. Per a aquest fenomen fonètic, vegeu, per exemple, Antoni M. Badia i Margarit (1984, 160) i Joan Veny (1984, 130).

505. Alícia Huguet (1991, § 123) registra en aquest port *eriçó*, sense indicar-ne la pronúncia, cosa d'altra banda normal en el tipus d'estudi que ha dut a terme. Aquesta consideració també s'ha de tenir en compte en el cas de l'Ametlla de Mar.

506. Dada que vaig poder verificar personalment en una entrevista feta al barri mariner del Grau de Castelló (4-9-2000), en què van intervenir fins a quatre pescadors: els senyors Juan Vicente Pol (47 anys), Juan Urbano (63 anys), Ramón Simó (55) i Fernando Sanchís (53). Aquesta enquesta es va poder dur a terme gràcies a la col·laboració de l'amic i biòleg Jesús Ramos.

507. Notícia transmesa per Francesc Xavier Llorca.

508. Dada que he trobat a l'*LMP*, però que també m'ha estat fornida per M. Roser Cabrera.

509. Dec les dades d'aquestes poblacions de la Marina Alta al bon amic Francesc Xavier Llorca, el qual m'escrivia (20-4-2000) que "a Benissa, poble sense costa però on tradicionalment van en aquesta temporada (gener) a «*fer ariçons a la mar*»".

510. Vicent Beltran (2005, 261, s.v. *eriçó*; i mapa núm. 194) indica que *eriçó* [arisó] és el terme més emprat a la Marina Alta, amb les excepcions de *bogamarí* a Gata i Xàbia (vegeu § 500) i *olleta* a Calp (vegeu § 473).

511. Aquest significant, *eriçó* [arisó] a Santa Pola, no l'ha pogut confirmar Francesc Xavier Llorca en l'enquesta que hi va efectuar a dos pescadors de 65 i 63 anys, el 26-2-2000, on va recollir com a nom genèric *bogamarina* (vegeu § 501).

enregistra *eriçó* [erisó] i *erisó* [erizó], variant aquesta última que hem de considerar com a anòmala, atès que reflecteix una sonorització de [s] en [z] que no es produeix en valencià apitxat, ans al contrari, el que és sistemàtic en aquest parlar és l'ensordiment de [z] en [s].[512] Al Camp d'Elx utilitzen la perífrasi *eriçó de mar*, forma que els serveix per a distingir l'equinoderm del mamífer, que anomenen *eriçó.* La vocal inicial també ací es pronuncia [e], tal com succeeix en els parlars del Vinalopó i Guardamar.[513]

436. A Arenys de Mar, a finals dels anys 50 del proppassat segle XX, es va produir una immigració molt nombrosa de pescadors de Sant Carles de la Ràpita per qüestions econòmiques.[514] Actualment, la major part de pescadors catalans d'aquest port són descendents d'aquells immigrants.[515] Això podria explicar que mentre la població arenyenca que no viu del mar anomena l'equinoïdeu, en general, *oriç* i *eriço*, la gent de mar en diu *eriçó,* com també ho recull Huguet (1991, § 123), per bé que, com ja he comentat anteriorment (§ 425), l'*LMP* va aplegar *oriç* i *grota* en aquest port. No obstant això, cap dels tres pescadors que van intervenir, d'una manera més o menys activa en la meva enquesta, va esmentar *oriç*.

437. Tot i que caldria fer un estudi més profund, intueixo que es produeix o s'ha produït una substitució lèxica d'*oriç* per *eriçó*, tal com en diuen, d'aquest animal marí, a la Ràpita, tot i que amb pèrdua de la [a] inicial; procés que també es podria recolzar en la possible interferència o substitució parcial d'*oriç (de) fusta*, perífrasi que serveix per a designar l'espècie

512. Per a les característiques fonètiques del valencià apitxat, vegeu, per exemple, Joan Veny (1984, 169-170).

513. Informació rebuda de Joan-Carles Martí i Casanova, a qui agraeixo sincerament la seva col·laboració en la recollida de dades de Guardamar i les aportades d'Elx.

514. Aquesta informació, l'he rebuda oralment de diverses fonts, entre les quals de l'historiador arenyenc Josep M. Pons i Guri, però que jo sàpiga no s'ha publicat cap estudi d'aquest fenomen des de cap perspectiva.

515. Com és el cas del meu informant, el pescador Agustí Martí, de 45 anys, que viu a Arenys de Mar des dels tres anys. En l'enquesta que vaig dur a terme al bar de la Llotja (1-7-2000), també hi van participar dos pescadors més, un de més jove i un altre que anomenaven "Moreno", d'uns 50 anys, el qual, segons em deia més tard el senyor Martí, és l'únic pescador en actiu d'origen arenyenc.

Cidaris cidaris a Palamós i a Sant Feliu de Guíxols (vegeu §§ 414, 417), per *eriçó de fusta*, nom amb el qual es coneix aquesta espècie a Arenys de Mar i a Sant Carles de la Ràpita, com també a Tarragona[516] i a l'Ametlla de Mar.[517]

438. Encara a Arenys de Mar, els tipus *Echinus acutus* i *Echinus melo* són coneguts amb el nom d'*eriçó de fons* i, com ja he esmentat abans, l'*Sphaerechinus granularis* és anomenat *garota*, espècie que és poc coneguda a les mars rapitenques, segons els meus dos informants, i que, per tant, desconeixien el seu nom vulgar.[518] On sí que hi ha una gran diferència entre aquests dos ports és en la designació dels equinoïdeus irregulars. Així, tal com indicava en uns paràgrafs més amunt, a Arenys, de les espècies *Echinocardium* i *Spatangus*, en diuen *coraçons,*[519] mentre que a Sant Carles reben el nom de *carota*.[520]

439. A Tarragona no fan cap distinció entre els diferents tipus d'equinoïdeus, en tots els casos fan servir *eriçó*, llevat de l'espècie *Cidaris cidaris* que rep el nom d'*eriçó de fusta*.[521]

440. Al port de Cambrils, com esmentava anteriorment, tant l'*ALDC* com Alícia Huguet (1991, § 123) recullen *eriçó*, per bé que en aquesta vila l'*LMP* ha enregistrat una realització prou sorprenent i única en tot el domini lingüístic (*auriçó* [əu̯̯risó]), com he pogut comprovar

---

516. Vegeu § 439.

517. Vegeu § 441.

518. A Sant Carles de la Ràpita vaig entrevistar (30-7-2000) el pescador Vicent Gras, de 57 anys, i, anteriorment (8-7-2000), el senyor Joan Brunet, de 80 anys, antic mariner i empleat de les salines, que ha viscut sempre prop del mar i, sobretot, per al mar, com ho palesen les nombroses troballes de tot tipus (àmfores, fauna marina, arreus de pesca, etc.) que ha arreplegat en el seu Museu de Ciències Naturals "Alfacs", entre les quals una important col·lecció d'equinoïdeus.

519. Vegeu § 396.

520. Vegeu n. 574.

521. El dia 11-11-2000 vaig fer dues entrevistes als pescadors tarragonins Ramon Alujas, de 67 anys, i Joan Vinyals, de 58 anys. El dia 3-2-2001 vaig dur a terme una altra enquesta al pescador Joan Alasà, de 72 anys, a la seva llar, en què també va ser present el professor i filòleg Pere Navarro, a qui agraeixo la seva col·laboració.

personalment[522] i com també documenta Pere Navarro (2007, 36, 43). Aquesta pronúncia pot ser deguda a una tendència a diftongar la vocal inicial, per bé que aquest fenomen succeeix normalment quan aquesta vocal és *o*, com, per exemple, *aufici*, *auvelles*, *aurada*, fonamentalment en el català nord-occidental.[523]

441. En la població de l'Ametlla de Mar, tal com deia abans, el nom genèric de l'equinoïdeu és *eriçó* [arisó], i els pescadors fan la distinció entre l'*eriçó de roquer* [roké] (*Paracentrotus*) i l'*eriçó d'alguer* [alɣé] (*Arbacia*). L'espècie *Cidaris cidaris* és coneguda amb el nom d'*eriçó de fusta* [arisó de fústa].[524]

442. A Borriana vaig dur a terme dues entrevistes, en la primera (3-9-2000) hi van intervenir dos pescadors[525] i, pel que fa al nom donat a les distintes fotografies d'eriçons mostrades, la seva resposta va ser: "Ací diem *eriçó* [arisó] a tot". En la segona, també en la mateixa data, el senyor Juanjo Gurrea,[526] de 35 anys, inicialment i de manera sistemàtica responia *eriç* [arís]. Ja avançada la conversa va començar a fer esment de l'*eriçó d'alguer* [arisó d'alɣér], que "és el normal, el comú de per ací", l'*eriçó negre* [arisó néɣre] i l'*eriçó de la poua* [arisó de la póɰa] (*Sphaerechinus granularis*), "que s'agarre al mar de poua; poueta és com si fora canyamissa que hi ha per ahí, al pisso este se cria."

---

522. En les entrevistes efectuades als pescadors cambrilencs Josep Morell, de 73 anys (8-5-1999), i Josep Savall, de 74 anys (4-11-2000).

523. Vegeu, per exemple, Joan Veny (1984, 130-131).

524. Dades extretes de l'enquesta efectuada als pescadors Félix Pastor i Moreno "Bolea" (4-11-2000). Vegeu n. 465.

525. Els senyors Paco Palmer (67 anys) i Miguel Ochando (72 anys), que em varen ser presentats pel senyor Joan Ramon Monferrer.

526. Pescador que em va fer conèixer la senyora Maria Teresa Esteve, la qual també va fer algunes aportacions força interessants, per la qual cosa vull expressar-li el meu agraïment. L'entrevista es va fer en un cafè amb molta fressa i música de fons.

443. Luis Pardo (1919, 5) inventaria, com a noms vulgars valencians, *eriçó, eriçó de mar* i *eriçó punjós* [sic], per a designar l'espècie *Paracentrotus*. Aquesta última perífrasi (*eriçó punxós* [arisó puɲʧós]), sols l'he enregistrada a Cullera (Marina Baixa), sintagma que conviu amb la forma *eriçó* sense cap qualificatiu. *Eriçó punxós* fa referència als tipus *Paracentrotus* i *Arbacia*. Així mateix, els pescadors cullerans també usen aquest adjectiu per a anomenar un altre animal marí: *el caragol punxós*. L'equinoïdeu del tipus *Psammechinus microtuberculatus*, com veurem més endavant (§ 466), rep el nom d'*ous* i me'l descrivien així: "Este és punxós, és xicotet pero punxós."[527]

444. A les Balears *eriçó* [ərisó] sols és conegut a l'illa de Mallorca, on aquest terme és molt viu: Palma,[528] Port d'Andratx,[529] Banyalbufar,[530] Valldemossa (*DECat*, II: 36*a*, s.v. *bogamarí*),[531] Deià (*loc. cit.*),[532] Port de Sóller (*LMP; ALDC*), Port de Pollença (*LMP; ALDC*), Inca, Llubí, Cala Rajada (*DECat*, II: 35*a*, s.v. *bogamarí*),[533] Son Servera (*ALDC*), Porto Cristo,[534]

527. Vull agrair les gestions realitzades per la senyora Clara Grau que em permeteren fer una enquesta als pescadors Lluís Pellicer (65 anys), Antonio Ferrer (68 anys) i Gerardo Mestre (74 anys), en aquesta població el dia 31-8-2000.

528. Per a altres significants, vegeu el § 488.

529. Consulta efectuada a un pescador d'uns 30 anys (16-8-2000). Joan Coromines hi va aplegar *bogos* (*DECat*, II: 35*b*, s.v. *bogamarí*).

530. On també diuen *casserola* i *bogo* (vegeu §§ 477, 482, 487)

531. On distingeixen entre *bogos* i *eriçons* (vegeu § 482).

532. On també utilitzen *bogos* (vegeu § 482).

533. On conviu amb *bogamarí* (vegeu § 482).

534. Vegeu n. 618.

Felanitx (*ALDC*), Portocolom (Colom 1935, bl. 1: 3, 12), Santanyí (*LMP; ALDC*),[535] Colònia de Sant Jordi[536] i Llucmajor.

9. Castanya de mar, castanya, engarota castanyera i castanyera

445. Malgrat que la locució *castanya de mar* va gaudir de força vitalitat en segles anteriors a la costa del Maresme i al Barcelonès, en els anys 80 sols vaig enregistrar *castanya* [kəstáɲə] entre la generació més vella de Barcelona i Premià de Mar.[537] Amb tot, cal dir que a Cadaqués un dels meus informants[538] identificava la fotografia de l'espècie *Echinocardium cordatum* amb el nom de *castanya* i que, així mateix, el significant *castanyera* és viu, com a forma tant substantivada com adjectival, en aquest cas en el sintagma *engarota castanyera*, per a designar dues espècies d'equinoïdeus irregulars a Llançà (vegeu § 380).

---

535. En aquest municipi diferencien entre *eriçó* i *vogo* (vegeu §§ 483-485). Així mateix, a Cala Figuera un dels pescadors que vaig entrevistar anomenava *eriçó* o *eriçons de fora* els tipus *Sphaerechinus granularis, Echinus acutus* i *Echinus melo* (14-8-2000).

536. Mot que conviu amb *vogo* (vegeu § 483).

537. Encara que en dono més detalls en el capítol dedicat a la motivació semàntica de la "Castanya de mar", heus-ne ací alguns documents en els quals apareix aquest sintagma i que n'avalen l'ús:

- segle XVIII: manuscrit de Joan Salvador (1722): *castanyas* (ap. Lleonart - Camarasa 1987, 102); diccionari de Pere Màrtir Anglès (s. a., f. 25r, s.v. *echinus*): *castanÿa de mar*.
- segle XIX: diccionaris d'Esteve (1803-1805, I: 138, s.v. *castanya*); fra Magí Ferrer (1839, 117, s.v. *castaña de mar*); Pere Labèrnia (1839-1840, I: 412, s.v. *castanya*); *quintilingüe* (1839, I: 418, s.v. *castanya*); Martí (1842-1848, II: 105, s.v. *erizo*); Saura (1878, s.v. *castanya*). Pere Coromines també cita *castanyes* el 1898 (*DECat*, IV: 379*b*, s.v. *garota*).
- inicis del segle XX: diccionaris d'Aladern (1904-1906, II: 162, s.v. *castanya*); Bulbena (1905, 124, s.v. *castanya*); *Salvat* (v. 1912, I: 356, s.v.); Vogel (1911-1916, I: 120, s.v. *castanya*); Fiter (1913, I: 379, s.v. *castanya*).

538. El pescador José Luis García Jaén (vegeu n. 438).

10. Capellà i capellanet

446. A la contrada del Montsià, si deixem de banda *eriçó* [arisó], que ja he esmentat a Sant Carles de la Ràpita (§ 434), trobem el nou significant *capellà* [kapeʎá] a les viles d'Amposta i Alcanar,[539] terme que s'estén per municipis ja situats al País Valencià, com Peníscola (*LMP*) i Alcalà de Xivert (*ALDC*) al Baix Maestrat, i Albocàsser a l'Alt Maestrat (*ALDC*).

447. Alfred Ayza, en *El món mariner de Peníscola* (1981, 88-89), ens forneix una llista de la fauna marina coneguda en aquelles costes i, amb els epígrafs *Marisc de bou* i *Marisc de roca*, indica, respectivament, que *capellà* designa tant l'"erizo de hondura" (*Echinus acutus*) com l'"erizo de mar" (*Paracentrotus lividus*). L'autor inclou també il·lustracions d'una bona colla d'animals marins i a la llegenda de l'*Echinus acutus* hi ha escrit el sintagma *capellà de bou* (pàg. 93).

448. Amb tot, en aquesta contrada és molt utilitzada la variant *capellanet* [kapeʎanét], o sigui, amb el sufix diminutiu *-et*, tendència molt acusada en valencià, fins al punt de perdre's el seu valor diminutiu (Veny 1984, 164). *Capellanet* és el terme usual a Vinaròs, Benicarló, Càlig[540] i Torreblanca, aquesta darrera població ja a la comarca de la Plana Alta.[541]

449. A Vinaròs Consol Arnau (1965, 143) assenyala que *capellanet* és el nom de l'espècie *Echinus esculentus*, mentre que l'*ALDC* hi recull aquest mateix vocable com a terme genèric i també enregistra el plural *capellanets* [kapeʎanéts]. En aquest port, un dels pescadors entre-

539. Dades que dec a la bona amistat de Pere Gil, d'Ulldecona.

540. Les dades d'aquestes localitats me les va fer a mans Joan de la Figuera, natural de Càlig (Baix Maestrat).

541. Dada que em va transmetre l'amic Francesc Xavier Llorca.

vistats em va manifestar que "los que són de fons" (*Echinus acutus*, *Echinus melo*) reben el nom de *capellans*, mentre que un altre els anomenava *capellanets*.[542]

450. Quan vaig mostrar la fotografia del *Paracentrotus* (*eriçó de roca*) al senyor Albiol, de Vinaròs, que, a més de subhastador de peix, escriu sobre temes del món de la mar en una revista local, em va respondre que el seu nom és *capellanet* i, tot seguit, va afegir: "Jo vaig arreplegar el nom de l'home més vell que me donave a mi informació, ja precisament va morir fa mig any, i li dia *rector* [r̄étó]."

451. Aquesta mateixa confusió terminològica que suara esmentava a Vinaròs també la vaig copsar a Benicarló. Un dels meus informants[543] va anomenar *capellanets* tots els eriçons de mar que habiten a zones profundes,[544] mentre que un altre interlocutor, el senyor Joan Gregori,[545] els deia *capellà:*

> *Capellà* és tot: *capellanet, capellà*. *Capellà* és tot en conjunt lo que té crosta. Entonces distinguirem els *capellanets* que és lo que hi ha en terra en la punxeta aquella i tal i qual. Después *capellà* lo que aparec en los bous.

452. En el que sí que coincidien tots dos informants és a designar les espècies *Paracentrotus* i *Arbacia* amb el nom de *capellanet*. El senyor Gregori descrivia així el *capellanet* del tipus *Paracentrotus*: "Té menos punxa i és més rossaet. Natros diem que és mascle. No té ous

---

542. Vull agrair a la senyora Mª Josep Arayo la seva col·laboració, atès que va ser ella qui es va cuidar de cercar gent de mar d'aqueixa població per a dur a terme la meva enquesta (5-9-2000). Així, em va presentar els pescadors Juan Bautista Subirachs (76 anys), Juanito "el Surdo" (74 anys) i el subhastador de peix Andreu Albiol (45 anys).

543. El senyor Manuel Bayarri, un vell pescador de 90 anys, que em va ser presentat pel pare de la senyora Maria Josep Arayo (vegeu n. 542). Vaig efectuar l'entrevista al port (5-9-2000), davant d'un petit magatzem on el senyor Bayarri venia alguns animals marins dissecats.

544. Llevat de l'espècie *Cidaris cidaris* que, com veurem més endavant, anomenen *cabestante* i dels equinoïdeus irregulars que reben el nom de *merengue* a Benicarló.

545. Pescador de 62 anys (2-9-2000), que em va ser presentat pel seu fill Joan Francesc Gregori i Albiol, filòleg.

dins."; mentre que del *capellanet negre* (*Arbacia*) deia: "El negre és el que té els ous dins [...]. Este es femella ."[546]

11. Cabrestante, cabestante, cabistante, tabaquera, corona, corona de creu, bogamarina amb bastonets, grota de fons, món, oriç de fons, oriç i eriçó de fusta

453. A la zona marítima del Baix Maestrat, a més a més de *capellà* i *capellanet*, s'empren altres termes per a anomenar alguna espècie en particular. Aquest és el cas de *cabrestante* [kaβrestán̂te], que els pescadors de Vinaròs descriuen com un eriçó de cos molt petit i de pues molt llargues de la mida d'un llapis[547] (*Cidaris cidaris*). Consol Arnau (1965, 142-143) també dóna notícia d'aquest significant, que considera propi de Vinaròs. Afegeix que la *-e* final és deguda a la influència del castellà. Desconeix, però, l'espècie que designa *cabrestante*.

454. A Benicarló els dos pescadors enquestats,[548] davant la fotografia d'aquest animal marí, no van dubtar a donar-li el nom de *cabestante* [kaβestánte].

546. Aquesta afirmació del senyor Gregori no coincideix amb la de la gran majoria de les persones que hem enquestat al llarg de tot el nostre litoral, que considera que l'*eriçó negre* (*Arbacia lixula*) és el mascle i que no té ous o bé que no són bons i que l'*eriçó de roca* (*Paracentrotus*) és la femella. Sobre aquesta qüestió, vegeu també n. 636-637.

547. Enquesta duta a terme en aquest port el 23-3-1987 a quatre pescadors per Joan de la Figuera. Posteriorment, el dia 5-9-2000, en l'entrevista que vaig mantenir amb els senyors Andreu Albiol i Juanito "el Surdo", em van confirmar que *cabrestante* és el nom que rep el tipus *Cidaris*.

548. Vegeu n. 543, 545.

455. A Peníscola Alfred Ayza (1981, 85 i 88) inventaria *cabistante* [kaβistán̪te] amb el nom científic de *Dorocidaris papillata*[549] i el nom "oficial" en català i castellà de *tabaquera*. Tal com Consol Arnau escriu de *cabrestante*, Ayza opina que *cabistante* ha sofert una castellanització.

456. Precisament, aquesta referència a *tabaquera* em dóna ocasió a afirmar que és un terme poc viu entre la gent de mar, atès que només he pogut sentir [təβəkérə] a Blanes[550] i Badalona,[551] fet que contrasta amb l'àmplia difusió escrita que ha tingut en el decurs d'aquests darrers anys entre els llibres de biologia (*HNPC*, VIII: 515) i ictiologia (Luther - Fiedler 1978, 165-166; Campbell 1983, 248; Riedl 1986, 615); enciclopèdies (*GEC*, XIV: 111, s.v. *tabaquer -a*, 4; *EdM*, 3, XI: 214-215; *GLC*, X: 4626, s.v.; *EEiF*, s.v.), i diccionaris (*DLC*, 1861, s.v. *tabaquer -a*,[4]; *GDLC*, 1593, s.v. *tabaquer -a*, 4; *DMLC*, 1182, s.v. *taba/c*, 3; *DIEC*, 1587, s.v., 3).

457. Per bé que aquesta espècie (*Cidaris cidaris*) no és gaire coneguda, atès que no és comestible i que viu a més de 50 m de profunditat, he pogut recollir una quantitat gens menyspreable de designacions. Així, a més de *cabrestante, cabestante, cabistante* i *tabaquera*, cal esmentar *corona*, a Portocolom, "classe d'eriçó que té les pues llargues i gruixades. És un marisc." (Colom 1935, bl. 1: 19), Cadaqués,[552] Llançà[553], Tossa de Mar[554] i Badalona;[555] *corona de creu,* a les platges del Rosselló (Centelles 1979, 268); *bogamarina amb bastonets*,

549. Que equival a *Cidaris cidaris* (Linné) utilitzat en aquest treball.

550. Enquesta a dos pescadors blanencs ja retirats d'uns 70 anys (8-9-1989).

551. Informació que dec al biòleg badaloní Enric Cahner (14-5-2010).

552. Dada que dec al pescador José Luis García Jaén (14-10-2000) i al senyor Juan Manuel Tajadura (15-9-2000).

553. Enquesta efectuada al pescador Rogelio Garriga (11-3-2000).

554. Entrevista efectuada al senyor Telm Zaragoza (17-4-1999).

555. Segons Enric Cahner, biòleg i director de l'Escola de Mar de Badalona, els pescadors badalonins anomenen aquesta espècie tant *corona* com *tabaquera*.

a Santa Pola;[556] i els ja citats *grota de fons*, al Port de la Selva (§ 386); *oriç de fons*, a Lloret de Mar (§ 419); *oriç fusta* o *oriç de fusta*, a Palamós (§ 414) i Sant Feliu de Guíxols (§ 417), respectivament; *eriçó de fusta*, a Arenys de Mar (§ 437), Tarragona (§ 439), l'Ametlla de Mar (§ 441) i Sant Carles de la Ràpita (§ 437), i *món*, a Palafrugell (§ 410).

12. Merengue, melengue, cor de creu, engarota castanyera o castanyera, garota, garota de fang, garota peluda, carota, coraçon, micos, ou, ous, cocos, calavera, peu de vaca, cap de mort, bogo fi, vogo, vogo fi i pota

458. Encara en el Baix Maestrat trobem un nou tipus lexical que, en aquest cas fa referència a un equinoïdeu irregular.[557]

459. A Vinaròs Consol Arnau (1965, 143-144) aplega *merengue* en l'apartat "erizos", però, igual que en el cas de *cabrestante* (§ 453), no indica a quina espècie pertany, car, segons l'autora, es tracta d'una classe desconeguda. Amb tot, Arnau ens ofereix altres dades com que *merengue* és el nom propi d'aquesta localitat i que és un castellanisme de la llengua. En les enquestes que vaig fer en aquesta població, vaig enregistrar el plural *merengues* [meréŋges] per a designar les espècies *Echinocardium* i *Spatangus*.[558]

---

556. Enquesta duta a terme per Francesc Xavier Llorca (26-2-2000). Vegeu § 501.

557. Vegeu n. 429.

558. Entrevista efectuada a dos pescadors el dia 5-9-2000 (vegeu nota 542). El senyor Albiol, subhastador de peix, els anomenava *capellanets de cascallar* [kaskaʎá]:

> Cascallar se li diu a tot los sediments, residus de mol·luscos i bivalbos que per les corrents i tal se queden amontonats hasta que se desfan o se'n van sobre la sorra. Cascallar és un residu d'un caragol, d'un bivalbo. I quan los agafen se te fonen a les mans.

Ací, però, i per la descripció que va fer, sembla que *capellanets de cascallar* fa referència a les cloves de qualsevol equinoïdeu que es dipositen a la platja un cop han mort.

460. A Benicarló[559] *merengue* [merén̪ge] és el nom que reben els tres tipus d'equinoïdeus irregulars que s'agarren a les seves costes (*Echinocardium*, *Spatangus* i *Schizaster*). El senyor Gregori detallava un d'aquests equinoderms de la manera següent: "Este està pelat sempre. No té punxes. És com un ou pelat. Porte molt de fang dins."[560]

461. Molt més al sud, concretament a la Vila Joiosa (Marina Baixa), *merengues* [merén̪ges] fa referència a l'*Echinocardium cordatum*.[561] En l'altre extrem, en aquest cas a Sant Carles de la Ràpita (Montsià), vaig aplegar *merengue*,[562] però no vaig poder saber a quina espècie d'equinoïdeu irregular es refereix.

462. Alfred Ayza (1981, 85, 89 i 93) recull aquest mateix mot a Peníscola, però amb una petita variació: *melengue*. Aquest canvi de *-r-* en *-l-* , com també en sentit contrari, no és estrany a la nostra llengua, ni tampoc a la resta de llengües romàniques peninsulars, com és el cas del peix *baila* < llatí VARIA (Veny 1993*b*, 759; on trobareu altres exemples). El mateix Ayza (*ibid.,* 28, 184) escriu que a Peníscola diuen *guindalessa* en lloc de *guindaressa, soliguer* per *xoriguer* o bé *juriola* per *juliola*. Així mateix, Ayza ens informa que *melengue* és una denominació particular dels pescadors de la zona, en lloc del terme més genèric d'*eriçó porprat*,[563] i que fa referència al tipus *Spatangus purpureus.*

559. Vegeu n. 543, 545.

560. No obstant això, inicialment el senyor Gregori els donava a cadascun el nom de *capellà*, per la qual cosa em vaig veure obligat a emprar el mètode directe: "No heu sentit ací una cosa així com *merengue* o *melengue*?". La seva resposta va ser: "*Merengue, merengue*, no me recordave."

561. Un dels enquestats d'aquesta població, el senyor Juan Beneito, pescador de 71 anys, m'explicava que aquest animal "es desfà en seguida". Joan de la Figuera (Càlig) em manifestava també que el *merengue* [merén̪ge] es trenca amb molta facilitat. Tots els altres informants coincidien en aquestes apreciacions: "És molt fràgil, sol el toques i es trenca" (Juan Bautista Subirachs, pescador de Vinaròs de 76 anys); "és dèbil [...], són dèbils de crosta" (Juan Gregori, pescador de Benicarló de 62 anys).

562. Vegeu n. 574.

563. Quant a la vitalitat d'aquesta locució, vegeu § 465.

463. Tot i el nul interès comercial dels equinoïdeus irregulars, disposem d'una bona colla de significants, encara que no sempre es pot precisar a quin o a quins tipus en concret fan referència, ja que sovint es produeixen confusions terminològiques a l'hora de determinar-ne l'espècie.

464. Així, ultra *merengue* i *melengue*, tinc notícia de *cor de creu* (*Spatangus purpureus*) a Banyuls de la Marenda (Centelles 1979, 268); *petaca*[564] i *castanya*[565] (*Echinocardium*) a Cadaqués; *engarota castanyera* o *castanyera* (*Spatangus* i *Schizaster canaliferus*) a Llançà;[566] *garota de fang* a Roses;[567] *garota* a Lloret de Mar, nom que designa en general tots els equinoïdeus irregulars;[568] *garota peluda* a Blanes, que podria pertànyer al gènere *Echinocardium;*[569] el castellanisme *coraçon* a Palafrugell, on també diuen *micos;*[570] *coraçon* també a Arenys de Mar, on distingeixen entre *coraçon de fons* (*Echinocardium cordatum*) i *coraçon de terra* (*Spatangus purpureus*),[571] Badalona[572] i Vilanova i la Geltrú;[573] *garota* o *carota*

564. Dada aportada pel pescador Joan Rodon (23-9-2000).

565. Entrevista feta al pescador José Luis García Jaén (14-10-2000). Com es pot comprovar la resposta d'aquests dos pescadors cadaquesencs no és coincident. En preguntar al senyor García si havia sentit dir *petaca*, va respondre: "*Petaques*, també es diuen *petaques*, sí. Això sí que ho he sentit a dir. Però nosatros diem *castanya*."

566. Vegeu § 380.

567. Dada que em va fer a mans el pescador Pere Deulofeu (vegeu n. 441) i que fa referència a tots els equinoïdeus irregulars.

568. Vegeu § 392.

569. El que comentava anteriorment sobre la fragilitat del *merengue*, coincideix amb el que em deien a Blanes de la *garota peluda*. Sobre aquesta perífrasi, vegeu § 393.

570. Vegeu § 410.

571. Vegeu §§ 396, 438. Enquesta duta a terme el dia 1-7-2000.

572. Vegeu § 395. El pescador Quimet Costa (24-1-2001) deia: "Aquestes [*Echinocardium cordatum*] també tenen les seves punxes, però quan entren a l'art, al refregar-se'n l'un amb l'altre queden més pelades." "Aquestes [*Spatangus purpureus*] s'agafen més a l'estiu. Són *coraçons* de calor, de mar de pallets, de mar de 50 braces."

573. Vegeu § 396. També cal recordar que en aquest mateix port una altra persona consultada va donar el nom de *curaçones* (n. 463).

(*Echinocardium, Spatangus* i *Schizaster*) a l'Ametlla de Mar (§ 397); *carota* (*Echinocardium i Spatangus*) a Sant Carles de la Ràpita;[574] *ou* (*Echinocardium, Spatangus* i *Schizaster*) a Castelló;[575] *ous* i *cocos* (*Echinocardium* i *Spatangus*) a Cullera;[576] *calavera* a Santa Pola, significant que fa referència a les espècies *Echinocardium, Spatangus* i *Brissus unicolor;*[577] *peu de vaca* [pɛu ðe váka] a l'Alguer, on dos pescadors varen identificar aquest nom amb l'espècie *Spatangus* i un amb l'*Echinocardium;*[578] *cap de mort* a Portocolom (Colom 1935, bl. 1: 3, 18-19),[579] Palma, Colònia de Sant Jordi i Santanyí. En aquestes tres últimes localitats *cap de mort* [ɟàddəmɔ́rt][580] fa referència, normalment, al tipus *Echinocardium cordatum*,[581] tal com apareix també en l'*EdM* (3, XI: 220), mentre que en l'*EEiF* (s.v.), *cap de mort* és definit com una "espècie de bogamarí amb una creu marcada a la part superior de la closca." Els sintag-

574. Vegeu § 438.

En les dues enquestes que vaig dur a terme en aquest port, el senyor Brunet només reconeixia com a *carota* el tipus *Spatangus*, dada que ha registrat en el seu llibre *Delta = Alfacs: comportaments inèdits de les criatures del Delta i llurs elements* (1994, 191-192). En canvi, el senyor Gras, pescador en actiu, davant les distintes fotografies d'equinoïdeus irregulars, em comentava que són "*carotes* de diferents formes". També va manifestar que l'espècie *Schizaster canaliferus* "esta també és d'aquí, dels Alfacs" i que n'hi havia una molt pareguda a aquesta, però d'un color més marró, que anomenen *merengue*.

575. Vegeu n. 506. A Borriana el pescador Juanjo Gurrea (§ 442), per bé que em deia que "no se li dóna cap nom" a aquests tipus d'eriçons, tot seguit afegia que "un li diuen *ou*, altres *ous*, pero aixina".

576. Vegeu § 466.

577. A més d'altres tipus d'equinoïdeus regulars. Vegeu § 475.

578. Enquestes dutes a terme els dies 30 i 31-7-1997.

579. En l'enquesta que el pare M. Colom va fer a Portocolom, els informants van descriure *cap de mort* de forma ben diferent:

> Cap-de-mort: "se diu de la closca de l'erissó quan ja ha perdudes les pues. Sembla un *cap de mort*, i si hi posen un llum dedins fa por, diuen els mariners."
> "Segons altres el *cap de mort* és un eriçó pla que se fa dins l'arena i té moltes pues fines." (Bl. 1: 18-19).

La primera definició coincideix en part amb la que vaig recollir a la Colònia de Sant Jordi: "Se li diuen *cap de mort* perque no tenen... quan són morts tenen igual que una calavera" (Joan, pescador de 78 anys, 13-8-2000). També coincideix amb les explicacions que anteriorment he anotat pel que fa a una de les accepcions de *carota* a l'Ametlla de Mar (vegeu n. 465) i al significant *capellanets de cascallar* a Vinaròs (vegeu n. 558).

580. Entrevistes efectuades en aquestes localitats els dies 13, 14 i 17-8-2000.

581. A Cala Figuera (Santanyí) alguns pescadors anomenen aquesta espècie *cap de mort* i altres *vogo* o *vogo fi*. El pescador Simón Ferrando, de 82 anys, feia servir el nom de *cap de mort* per a designar també les espècies *Echinus acutus* i *Echinus melo* (14-8-2000) (vegeu n. 583).

mes *bogo fi*, pl. *bogos fins* que Joan Coromines va sentir a Portopetro (*DECat*, II: 36*a*, s.v. *bogamarí*), *bogos fins* també a Banyalbufar,[582] que designen la classe *Spatangus purpureus*; *vogo fi*, pl. *vogos fins* a Santanyí[583] i Portocolom (Colom 1935, bl. 1: 3, 16, 29), sense identificar,[584] mentre que en la enquesta que vaig efectuar a Portopetro (Santanyí)[585] sols vaig registrar *vogo*, sense cap qualificatiu i sense poder determinar a quina espècie dóna nom. A Porto Cristo tinc constància que *vogo* rep també el nom de *pota* [pɔ́tə], pl. *potes* [pɔ́təs].[586] Joan Coromines (*DECat*, VI: 754*a*, s.v. *pota*) va contemplar a Cala Rajada una espècie d'eriçó de mar, de pua molt fina, que rep el nom de *sa pota* i que l'oceanògraf M. Duran i Ordinyana identificà amb un *Spatangus purpureus*.

465. Si deixem de banda aquests significants, encara n'hi ha d'altres, especialment perífrasis, que apareixen en obres d'ictiologia, diccionaris i enciclopèdies, i que no són utilitzats pels pescadors o, si més no, no els he enregistrat enlloc. Així, pel que fa a l'espècie *Spatangus purpureus*, hi trobem *eriçó de mar cor porprat* (*DLC*, 787, s.v. *eriçó*, 2; *GDLC*, 652, s.v. *eriçó*, 2; *GEC,* VI: 702, s.v. *eriçó*, 4; *GLC*, IV: 1812, s.v. *eriçó*); *eriçó cor porprat* (Luther - Fiedler 1978, 168; Campbell 1983, 252; Riedl 1986, 618); *eriçó porprat* (*HNPC*, VIII: 521); *bogamarí cor morat* (*EdM*, 3, XI: 220; *EEiF*, s.v.), i *garota cor* (Riedl 1986, 618). Quant a l'*Echinocardium cordatum*, en la mateixa bibliografia es pot llegir *eriçó de mar cor cendrós*

582. Entrevista feta el dia 16-8-2000.

583. Informació que m'ha fet a mans el professor Joan Veny.
En les entrevistes fetes a Cala Figuera (Santanyí) (14-8-2000), un dels meus informants (un pescador de 82 anys) em va donar els noms de *vogo* o *vogo fi* per a designar en general tots els equinoïdeus irregulars, mentre que un altre (un pescador de 62 anys) em va respondre que *vogo* era el nom que rebien els tipus *Echinocardium cordatum* i *Spatangus purpureus*.

584. Vegeu §§ 484, 486.

585. El dia 17-8-2000.

586. Dades que va aconseguir el professor Gabriel Barceló (vegeu n. 618) per mitjà de dos antics pescadors portenys, els senyors Jaume Brunet (78 anys) i Josep Pinya (72 anys), que anomenaven *pota* [pɔ́tə] (plural *potes* [pɔ́təs]) una "mena d'eriçó que habita sobre fons arenosos. No el pesquen, però es pot localitzar a partir de 50 metres de fondària". El senyor Pinya afegia que "aquest eriçó és més gros que els altres (negres i vermells), no té pues i té uns dibuixos a la part superior". Així mateix, el senyor Pinya precisava que, aquest mateix eriçó, l'anomenen també *vogo* [vɔ́ɣo]. Sens dubte, *pota* i *vogo* fan referència a un equinoïdeu irregular.

(*DLC; GDLC; GEC; GLC*); *eriçó cor cendrós* (Luther - Fiedler); *eriçó cendrós* (*HNPC*), i *bogamarí cor cendrós* (*EEiF*), per bé que ací aquest nom designa l'espècie *Brissus unicolor*. Així mateix, en les enciclopèdies balears consultades (*EdM* i *EEiF*), hi ha la locució *bogamarinet d'arena* (*Echinocyamus pusillus*).

13. Ous i cocos

466. A Cullera, llevat de les espècies *Paracentrotus* i *Arbacia*, és a dir les més conegudes, totes les altres reben el nom d'*ous* [ɔ̯us] (*Sphaerechinus*, *Echinus acutus*, *Echinus melo*, *Psammechinus*), fins i tot les que són del tipus irregular (*Echinocardium* i *Spatangus*), per bé que aquest nom conviu amb el de *cocos* [kókos], especialment en aquests últims casos. Sempre vaig sentir aquests significants en plural.[587]

14. Moro, moresc, moruna, monja i mongeta

467. En les localitats de Dénia, Xàbia i Calp (Marina Alta) es produeix un fenomen remarcable: el nom genèric i més conegut entre els pescadors per a designar el nostre animal marí és diferent (*eriçó,*[588] *bogamarí*[589] i *olleta*,[590] respectivament), però en canvi coincideixen a anomenar *moro* [mɔ́ro] l'espècie *Arbacia lixula*. A voltes, però, també empren una forma perifràstica: a Dénia, *eriçó moro* (Juan Carlos Juan [1997], 14), a Xàbia, *bogamarí* [boɣamarí] *moro*;[591] mentre que a Calp, a més de *moro,* vaig enregistrar el plural femení *mores* [mɔ́res],

587. Enquesta efectuada en aquest port el dia 31-8-2000 (vegeu n. 527).

588. Vegeu § 434.

589. Vegeu § 500.

590. Vegeu § 473.

591. Entrevistes efectuades en aquest port a un mariner i a un pescador els dies 17-9-1999 i 31-8-2000, respectivament. Vegeu n. 640.

que, malgrat que cap de les persones consultades no ho va fer explícit, hauria de provenir d'*olletes mores*.[592]

468. També a Teulada (Marina Alta) donen el nom de *moro* als eriçons negres.[593] A Benissa (Marina Alta) apareix un nou significant per a designar aquesta espècie d'equinoïdeu -*moresc* (Capó 1999, 100)-, mentre que el nom genèric és *eriçó* [arisó];[594] i a Altea (Marina Baixa) rep el nom d'*olleta moruna* o simplement *moruna* [mɔrúna], "perquè resulta de que esta no té ou, esta no és bona de menjar".[595]

469. Al País Valencià *moro* no sols fa referència a un tipus en concret d'eriçó de mar, ja que si atenem la informació que ens ofereix Boscà (1916, 29), el sintagma *panets de moro*[596] serveix per a designar les cloves dels equinoïdeus fòssils, i els seus apèndixs reben el nom de *bellotes* o *dàtils de moro*.

470. D'altra banda, a Dénia els pescadors anomenen *monja* o *mongeta* els eriçons més grossos i que tenen les punxes més curtes (*Sphaerechinus granularis*).[597] A Xàbia *monja* [mɔ́nʤa] també fa referència a aquesta mateixa espècie, però també a l'*Echinus acutus* i a l'*Echinus melo.* No obstant això, quan els cal fer distincions, anomenen *monja de fons* aquestes dues

592. Enquestes realitzades el dia 17-9-1999 als senyors Vicente Català "Fenoll", pescador de 70 anys, Juan José Zaragozi, mecànic de 29 anys, i Miguel Barber, pescador de 62 anys.

593. Aquestes dades de Teulada i Benissa, les dec, una vegada més, al bon amic Francesc Xavier Llorca.

594. Vegeu § 434.

595. Tal com m'informava un vell pescador, Llorenç "el Català", de 77 anys (15-9-1999). En aquesta població, també vaig entrevistar el senyor Llorenç Lloret, de 64 anys, funcionari de la Confraria de Pescadors.

596. En conversació telefònica mantinguda amb el professor Jordi Colomina (19-5-1994), em va dir que no coneixia aquesta perífrasi, però sí la de *panet de bruixa* que trobem documentada en el *DCVB* (VIII: 180, s.v., 5) i que posteriorment he anotat a la Vila Joiosa. Així mateix, Francesc Xavier Llorca em va fer saber que, a Orxeta (Marina Baixa), els fòssils de petxelines es diuen *dinerets de bruixa*.

597. Dades de Juan Carlos Juan ([1997], 14) i de Maria Roser Cabrera, que posteriorment he pogut consultar en la seva tesi doctoral, publicada amb el nom d'*El món mariner a Dénia*, persona a qui vull agrair l'abundós material que m'ha facilitat i que queda reflectit, una mica pertot, en aquest treball.

últimes classes d'equinoïdeus. Fins i tot, segons un dels dos interlocutors d'aquest port, del tipus més petit d'eriçons "regulars" de la nostra Mediterrània, el *Psammechinus microtuberculatus*, en diuen *monja*.[598]

15. Melonet de mar

471. Antimo Boscà, en el seu estudi *Fauna valenciana* (1916, 31), indica que les espècies més grosses d'equinoïdeus reben el nom de *melonets de mar*, encara que no arriben a assolir la grandària d'aquesta fruita, però sí que tenen el mateix color, verdós o vermellós. Inclou una il·lustració d'un *Echinus melo*, sota de la qual hi ha escrit *melonet* en valencià.[599]

16. Paparinell

472. *Paparinell* [paparinéʎ] és el significant amb què es coneix l'*eriçó de mar* a la vila de Benidorm (Marina Baixa) (Boscà 1916, 31, n. 7;[600] *DCVB*, VIII: 201, s.v.; Colomina 1991, 258; Llorca 1998, 801). *Paparinell* és de fet l'únic terme que empren els benidormers per a anomenar les diverses espècies que habiten les seves mars.[601] Tan sols distingeixen entre el *paparinell roig* o *roiget* ("este és bo per a menjar") (*Paracentrotus lividus*) i el *paparinell negre* (*Arbacia lixula*). L'embolcall del *paparinell* rep el nom d'*escorfa* [askɔ́rfa] i quan el

598. Vegeu n. 640.

599. En tot cas, no he pogut confirmar que aquest significant sigui viu actualment. Respecte al diminutiu *-et*, vegeu el § 448.

600. En aquesta nota, Boscà escriu: "*Paparinells*? en Benidorm [...]".

601. Enquesta efectuada en aqueixa localitat a dos pescadors, Vicent, de 66 anys, i Pepe, de 74 anys, el 13-9-1999. Agraeixo, ací, la col·laboració que vaig rebre de Francesc Xavier Llorca per a dur a terme aquesta enquesta com també les d'altres localitats de la Marina, com la Vila Joiosa, Altea, Calp i Xàbia, i la del Campello, ja a la contrada de l'Alacantí, entre el 13 i el 18-9-1999. Ell va ser qui es va preocupar de cercar-me les persones més idònies per a les distintes entrevistes, d'acompanyar-me pertot, amb el seu cotxe, i, fins i tot, de participar, en molts casos, d'una manera activa en les enquestes, tenint en compte el coneixement exhaustiu que té de les peculiaritats lingüístiques i extralingüístiques dels pescadors i mariners d'aquelles costes.

paparinell ha perdut totes les punxes, l'anomenen *cassoleta* [kasoléta].[602] En preguntar a un dels pescadors si coneixia altres noms com *parparinell, palparinell* o *pamparinell*,[603] espontàniament es va posar a cantar una saloma: "*Paparinell* voga tu que eres més vell."[604]

17. Olleta

473. Ens trobem davant el mateix cas que *capellanet* o *melonet*; *olleta* [oʎéta], amb el sufix diminutiu lexicalitzat, és un terme viu a Calp (Marina Alta) (Juan Carlos Juan [1997], 22; Beltran 2005, 261, s.v.), Altea (*ALDC;* Colomina 1991, 358; Llorca 1998, 801; Beltran *loc. cit.*),[605] l'Alfàs del Pi[606] i la Vila Joiosa (*LMP;* Colomina *loc. cit.*; Llorca *loc. cit.*), aquestes últimes poblacions de la Marina Baixa, mentre que a Dénia (Marina Alta), pràcticament ha caigut en desús, ja que només recorden aquest significant els pescadors més vells.[607]

474. En tota aquesta zona del litoral de la Marina, excepte l'Alfàs del Pi i Dénia, vaig dur a terme diverses enquestes (del 14 al 18-9-1999), que em van permetre corroborar les dades

---

602. Es pot constatar la gran similitud conceptual d'aquesta *cassoleta* amb la que es descriu en la n. 579 pel que fa a *cap de mort, carota* i *capellanet de cascallar*.

603. Les dues primeres variants, me les va fer conèixer el professor Rafael Alemany, fill de Benidorm (octubre, 1988), i, l'última, M. Roser Cabrera, per mitjà d'un vell mariner de Benidorm, però, en tot cas, se les ha de considerar formes secundàries, si tenim present que, com em va comentar Francesc Xavier Llorca, d'una vintena de persones enquestades a Benidorm, per a dur a terme la seva tesi doctoral (1998), totes li van respondre únicament *paparinell*, aspecte aquest que he pogut confirmar personalment a través de la meves enquestes, ja que fins i tot vaig preguntar directament a les dues persones entrevistades si coneixien aquelles formes, com en aquest cas, i la resposta va ser sempre negativa.

604. La saloma, segons els comentaris de Francesc Xavier Llorca, és un cant que serveix als mariners per a anar vogant tots al mateix ritme. Aquesta mateixa saloma, completa i musicada, es troba recollida pel mateix Llorca en la seva tesi doctoral (1998, 924, 926) i també en els annexos d'aquesta tesi. Per a més informació sobre la saloma, vegeu n. 1200, del cap. "Cultura popular referida a l'eriçó de mar".

605. L'*ALDC* registra, però, una articulació relaxada, tirant a neutre, de la *-a* final. Així mateix, anota el plural [oʎétes]. D'altra banda, tant Colomina (1991, 358) com Llorca (1998, 801) apleguen també *eriçó* en aquest port, com ja he comentat en la n. 500.

606. Informació que dec a Francesc Xavier Llorca.

607. Dada que em va facilitar M. Roser Cabrera.

abans exposades, com també recollir-ne d'altres en què *olleta* ja no és el nom genèric del nostre animal marí, com ara *olleta moruna* o *moruna* (*Arbacia lixula*) a Altea[608] i *olleta* al Campello, a la comarca de l'Alacantí, que designa les espècies *Echinus acutus* i *Echinus melo*, és a dir, els equinoïdeus més grossos de les nostres costes i que habiten a zones profundes.[609] La clova de l'*olleta* rep els noms de *càixcara* [káʃkara] a Altea i la Vila Joiosa, però a la Vila també vaig sentir dir *claixca* [kláʃka] i *escorfa* [askɔ́rfa].

18. Calavera

475. A la població de Santa Pola (Baix Vinalopó) el significant amb què es coneix el nostre equinoderm és *bogamarina* [bɔɣɔ-marína], com comentaré més endavant (§ 501), però, sorprenentment, la majoria d'espècies rep el nom de *calavera*, atès que amb aquest nom es fa referència als tipus *Sphaerechinus, Echinus* i a la major part dels equinoïdeus irregulars que coneixen en aquelles costes. Així mateix, aquest terme s'estén, segons les indicacions d'una de les persones enquestades, per les localitats de Guardamar (Baix Vinalopó) i Torrevella (Baix Segura), però no va precisar si aquest vocable designa, en aquelles poblacions, totes les espècies abans esmentades.[610]

19. Así i asín

476. A l'illa Plana o illa de Nova Tabarca, que forma part del municipi d'Alacant, hi trobem uns significants força curiosos per a anomenar l'*eriçó de mar: así* [azí] o *asín* [azín], plural

608. Vegeu § 468.

609. Enquesta efectuada el 16-9-1999 al pescador Pepe "Malamaera", de 57 anys. En aquesta entrevista, s'hi van afegir, de manera activa, dos pescador més, un de més jove i un altre de més gran.

Jordi Colomina (carta del 3-2-1989) m'indicava que, en aquest port, *olleta* designava un eriçó de mar petit. Per mitjà d'aquest i altres escrits, el professor Colomina em va subministrar força informació sobre el nom que rep l'*eriçó de mar* a diversos ports del País Valencià, com també sobre altres peculiaritats dialectals, per la qual cosa vull manifestar-li el meu agraïment pel seu ajut en l'elaboració d'aquest treball.

610. Entrevistes efectuades per Francesc Xavier Llorca a dos mariners, José Cerdà "el Tordo", de 63 anys, i Andrés Mas Aldeguer, de 65 anys, el 26-2-2000.

asins [azíns] en tots dos casos (Llorca - Segura 2003, 17, 19; Segura 2003, 169, s.v.). Els pescadors tabarquins, quan els cal fer distincions entre les diferents espècies, diuen *así roig* al *Paracentrotus*, *así negre* a l'*Arbacia* i *así pelat* a l'*Echinus*. L'embolcall de l'*así* rep el nom de *càixcara* [káʃkara],[611] tal com passa a Altea i la Vila Joiosa.

20. Casserola i cassoleta

477. A la costa occidental de l'illa de Mallorca, concretament a Banyalbufar, el pescador que vaig entrevistar[612] em va manifestar que "li poden dir [a aquest animal] un *bogo* [bɔɣo], una *casserola* [kəsərɔlə] i un *eriçó*[613] [ərisó]". De totes maneres, quan li ensenyava les fotografies de les espècies que habiten més a prop d'en terra (*Paracentrotus* i *Arbacia*) comentava: "Això és una *casserola*, n'hi ha de negres, n'hi ha de rosses".

478. Per la seva banda, Joan Coromines (*DECat*, II: 36*a*, s.v. *bogamarí*) va aplegar en aquesta població els significants *cassoleta* [kəsolɛ́tə][614] i *bogo*, nom aquest últim que tractaré tot seguit (§§ 482-483, 488, 491).

21. Bogamarí, vogamarí, bogomarí, bogamarina, bogo i vogo

479. A les Illes Balears és on l'inventari d'aquestes varietats lèxiques és més ric. A Menorca diuen pertot *vogamarí* [vɔɣəmərí], com he pogut comprovar personalment a Maó i a Ciu-

611. Enquesta duta a terme per Francesc Xavier Llorca, el 14-9-2000, al mariner Juan Santacreu, de 66 anys.

612. El senyor Toni Cuní, de 70 anys (16-8-2000), que, entre altres coses, em va explicar que l'única barca de pesca en actiu a Banyalbufar era la del seu fill.

613. Vegeu § 444.

614. Per al tractament de la *o* àtona, vegeu § 490.
Abans he esmentat també *cassoleta* a Benidorm (§ 472), nom que els benidormers fan servir per a anomenar el *paparinell* que ha perdut les pues.

tadella,[615] i també a Fornells, on endemés s'ha enregistrat el plural [vɔ́ɣəz məríns] (*DECat*, II: 35*b*, s.v. *bogamarí; LMP*). A Maó llegim aquest mateix plural amb les grafies *vogas marins* (Ramis 1811) i *vogasmarins* (Ferrer Aledo 1914, 64), encara que aquest autor normalment escriu *vogamarins* (*ibid.*, 19, 22 i 37). També el diccionari menorquí d'Antoni Febrer (v. 1830, 427, s.v.) recull *vógas-maríns*. Per als usuaris d'aquest plural [vɔ́ɣəz məríns], és evident que consideren que *vogamarí* està constituït per dos segments, el substantiu *voga* més l'adjectiu *marí*.

480. A les Pitiüses el terme que s'usa pertot és *bogamarí* [boɣəmərí], plural [boɣəməríns], com he pogut sentir personalment i com també està documentat: Portinatx, Santa Eulària des Riu (*DECat*, II: 35*b*, s.v.), Eivissa (*LMP;*[616] *ALDC; DECat*, *loc. cit.*) i Formentera (*DECat*, *loc. cit.*).

481. A l'illa de Mallorca, si deixem de banda els ja comentats *eriçó* (§ 444) i *casserola* o *cassoleta* (§§ 477-478), hi podem trobar, si més no, fins a quatre significants més: *bogo, vogo, bogamarí* i *bogomarí*.

482. Joan Coromines (*DECat*, II: 35*b*-36*a*, s.v. *bogamarí*) ens informa que ha anotat *bogo* [bɔ́ɣo], pl. *bogos*, al Port d'Andratx, a Banyalbufar, on predomina, però, *cassoleta* i a Valldemossa, on distingeixen entre *bogos* ("les grosses, a sa vorera de la mar") i *eriçons* ("les petites"); *bogos* a Deià, per bé que és més usual *eriçons; bogos* i *bogos fins* -que són els de pues més primes- a Portopetro; *bogos* a Cabrera, i *bogamarí* a Cala Rajada, tot i que és més freqüent anomenar-lo *eriçó*.

615. Dada que corroboren l'*LMP* i l'*ALDC*, i, en el cas de Maó, també Joan Coromines (*DECat*, II: 35*b*, s.v. *bogamarí*).

616. Mentre que l'enquesta original recull aquesta resposta, en l'obra publicada no n'hi ha cap (vegeu n. 408).

483. Però, a més de les dades que ens forneix l'eminent filòleg, cal afegir-hi *bogo* i *bogamarí* [bɔɣəmərí] a Alcúdia;[617] *bogamarí* a Manacor,[618] i *vogo* [vɔ́ɣo] a la Colònia de Sant Jordi[619] i Santanyí (*DCVB*, X: 859, s.v.). Per bé que si atenem l'enquesta de l'*LMP* i de l'*ALDC*, en aquesta darrera localitat el terme genèric és *eriçó*, mentre que *vogo* és el nom que rep l'equinoïdeu que viu en llocs allunyats de la costa.[620] Encara a Santanyí, també diuen *vogo fi* al *vogo* de puntes primes,[621] distinció que ja hem vist a Portopetro.

484. En les dues enquestes que vaig dur a terme a Cala Figuera (Santanyí), vaig poder corroborar les dades de l'*LMP* i de l'*ALDC*. Ací, el nom més corrent és *eriçó*, però puc precisar que quan diuen *vogo* o *vogo fi* fan referència a un equinoïdeu irregular,[622] malgrat que en la meva tesina (1995, § 228) indicava erròniament que, molt probablement, *bogo* o *vogo fi* feien referència a l'espècie *Echinus acutus*, tant pel seu hàbitat com per tenir unes pues molt fines i llargues.

---

617. Dades de l'enquesta (1987) que Diego Robles, de Palma, va efectuar en aquesta localitat a persones relacionades amb el món mariner.

618. El professor manacorí Gabriel Barceló, a petició del Dr. Joan Veny, va fer una recerca sobre el nom que rep el nostre animal marí en el port d'aquest municipi, o sigui Porto Cristo. El resultat de la qual és un xic sorprenent. Tant el senyor Barceló com el senyor Damià Duran, escriptor i antropòleg, de Porreres, però resident a Manacor des dels anys 50, l'anomenen *bogamarí* [bɔ̀ɣəmərí], mentre que els dos pescadors als quals va consultar (vegeu n. 586) desconeixien del tot aquest mot i, per les dades aportades, es dedueix que el denominen *eriçó*. D'acord amb aquesta informació, podríem, doncs, concloure que la gent d'en terra dóna el nom de *bogamarí* a aquest equinoderm, mentre que la gent de mar fa servir *eriçó* per a anomenar-lo.
El meu col·laborador Diego Robles havia recollit *bogo* i *bogamarí* en aquest port.

619. En aquesta població, el meu informant, un pescador de 78 anys, de nom Joan (13-8-2000), utilitzava *eriçó* com a nom genèric (§ 444) i tan sols va esmentar *vogo* [vɔ́ɣo] i el plural *vogos* [vɔ́ɣos] quan vaig emprar el mètode d'extorsió. D'altra banda, anomenava *cap de mort* [ɟàddəmɔ́rt] l'*Echinocardium cordatum*.

620. Aquesta distinció no apareix publicada en l'*LMP*, però sí en les dades originals, com tampoc no s'indica que l'enquesta es va dur a terme, per a ser més precisos, a la molt propera Cala Figuera (vegeu n. 408).

621. Vegeu n. 583.

622. Entrevistes efectuades als pescadors Carlos García Ramón, de 66 anys, i Simón Ferrando, de 82 anys (14-8-2000). El senyor García anomenava les garotes de fons *eriçons de fora* i, així mateix, em comentava que el *vogo* que "té unes pues molt fines" rep el nom de *potes* [pɔ́təs] a Manacor. Ell no va esmentar el sintagma *vogo fi*. El senyor Ferrando feia servir *vogo* o *vogo fi* per a donar nom als equinoïdeus plans i en forma de cor (irregulars), però també va mencionar *cap de mort* [ɟàddəmɔ́rt] per a designar un d'aquests equinoïdeus (*Echinocardium cordatum*), així com per a referir-se a les espècies *Echinus acutus* i *Echinus melo*.

485. També *eriçó* és el nom més emprat a Portopetro, llogarret que pertany, així mateix, al municipi de Santanyí, però en lloc de *bogos*, com va anotar Joan Coromines (§ 482), jo hi vaig sentir *vogos*. Això sí, no em va ser possible escatir a quina espècie en concret feia referència el meu interlocutor[623] ("Amb sa barca de bou en gafàvem. Duen molta d'arena dedins i fang. Duen 1.000, 100.000 pues!!"), per bé que té tota l'aparença de tractar-se també d'un equinoïdeu irregular.

486. Que *vogo* o *vogo fi* són els noms que reben els eriçons en forma de cor en aquesta zona del litoral mallorquí ho confirmen també les dades que el pare Miquel Colom va aplegar a Portocolom (Felanitx) (1935, bl. 1: 29), *vogos fins:* "són plans, se fan dins l'arena i tenen moltes pues fines". En aquest port Colom també va recollir *erissó*, *vogos de tenassa* ("són els ordinaris"), *vogo-marí* ("és gros, se fa en mig"), *corona* i *cap de mort*[624] (1935, bl. 1: 3, 18, 19, 22 i 29).[625]

487. Abans comentava (§ 477) que a Banyalbufar, a l'altra banda de la costa mallorquina, el senyor Toni Cuní m'explicava que una manera de dir al nostre animal marí era *bogo*, però tampoc no vaig poder esbrinar a quin tipus feia referència: "Tenen unes puntes molt grans i molt espesses. La mar està ple de *bogos*. Amb sa xarxa també en gafes." "Després hi ha els *bogos fins* que tenen moltes pues fines." En aquest cas, el senyor Cuní va identificar aquest nom amb l'espècie *Spatangus purpureus*.

---

623. El pescador Tomeu Bonet, de 61 anys (17-8-2000).

He d'agrair la col·laboració del senyor Cosme Aguiló que es va preocupar de cercar-me les persones adients per dur a terme aquestes entrevistes a la Cala Figuera i a Portopetro.

624. Aquests dos últims significants ja han estat tractats en els §§ 457, 464, respectivament.

625. Colom també cita *bogos* (bl. 2: 2), *bogo* (bl. 3: 5), sense indicar-nos-en la localització, i *bogamarí* (bl. 2: 7), amb la mateixa descripció d'A. Griera (1923, 39, s.v.): "Espècie d'eriçó blanc que viu en el fons del mar; cast. *erizo de mar.*" Posteriorment Colom dóna una llista dels noms d'ictiònims assignats a Mallorca per Griera (bl. 3: 9), entre els quals apareix *bogamarí*, nom que no havia pogut ser comprovat per Colom, com assenyala d'una manera més explícita en el bloc 3: 5.

488. A Palma l'*LMP* i l'*ALDC* han enregistrat *bogo* [bɔ́ɣo] i *bogomarí* [bɔɣomərí], dades que coincideixen amb les que vaig obtenir en l'enquesta que vaig dur a terme al senyor Sebastià Galiana[626] as Portitxol, antic port de pescadors que es troba al barri des Molinar de Palma. Si bé a l'inici de l'entrevista el senyor Galiana sols feia servir *eriçó* [ərisó] per a designar les distintes espècies d'aquest equinoderm, llevat de l'*Echinocardium cordatum*, a la qual va donar el nom de *cap de mort* [ɟàddəmɔ́rt] ("és molt punyetero, perque tenia unes pues molt fines i se clavaven molt"), més tard va començar a dir, de manera espontània, *bogo*, *bogomarí* i també el plural *bogos marins* [bɔ́ɣos məríns]. Entre els comentaris que em va fer cito els següents:

> *Eriçó* jo crec que nos ha vengut de defora.
> En mallorquí se diu més un *bogo*. Noltros un *bogomarí*.
> Això li deim *bogomarí* perque és de la mar.
> [...] Aquests, principalment, que estan a sa vorera. Ah!, m'he clavat un *bogomarí*.

Li vaig preguntar si havia alguna diferència entre un *bogo* i un *bogomarí*, i em va respondre: "No perque *bogo* en terra no n'hi ha."[627]

489. Quant a l'embolcall del *bogamarí*, he sentit *càscara* [ɟąśɟərə] a la Colònia de Sant Jordi, *closca* [klɔ́sɟə] a Cala Figuera i Portopetro (Santanyí) i sa *carcassa* [ɟərɟásə] a Portitxol (Palma).

490. Des d'un punt de vista fonètic, no ens ha de sorprendre que la *o* àtona de *bogo, vogo, bogomarí* o *cassoleta* no es realitzi en [u], tal com succeeix en la resta de parlars del català oriental, incloent-hi el menorquí i l'eivissenc, car el mallorquí, d'una manera general, llevat de Sóller, conserva la *o* àtona sense tancar-la en *u*. Des d'aquesta vessant, un altre tret que cal

---

626. Pescador de 65 anys que em va atendre molt amablement a la seva llar (17-8-2000).

627. El meu amic Diego Robles (a.c.s.) va anotar a Palma *eriçó, vogo, bogo* i *bogamarí*, en les consultes que va fer l'any 1987 a dues persones, d'entre 50 i 60 anys, relacionades amb el món de la mar.

tenir en compte és que a diverses localitats de l'illa de Mallorca els fonemes velars /k/ i /g/ s'articulen de manera palatal [ķ] i [ģ] en posició final o davant de les vocals [a], [ɛ], [e], [ə] i [i], com acabem de veure, per exemple, en els casos de *cap de mort* [ķàddəmɔ́rt] o de sa *carcassa* [ķərķásə].[628]

491. Joan Coromines (*DECat*, II: 35*b*, s.v. *bogamarí*) afirma que la forma que predomina de molt a Mallorca és *bogos*. Opino que caldria fer una matisació a aquesta asseveració. Efectivament, *bogo* o el plural *bogos* són termes coneguts i utilitzats en els ambients mariners de diversos indrets de l'illa (Palma, Port d'Andratx, Banyalbufar, Valldemossa, Deià, Alcúdia, Cabrera), però, en aquest col·lectiu, el mot més emprat és *eriçó* (vegeu § 444), especialment com a terme genèric, i també pel que fa a la gent d'en terra, sobretot aquells que són joves o de mitjana edat. Així, de l'enquesta duta a terme a sis persones, sense cap tipus de relació amb el món del mar, i procedents de diferents municipis (Palma, Llucmajor, Inca, Felanitx), només vaig aconseguir que dues recordessin *bogo*, mitjançant el mètode d'extorsió, és a dir, preguntant directament si coneixien o no aquest mot, i en tots dos casos varen respondre que *bogo* es deia antigament.

492. També Joan Coromines (*ibid.,* 35*a*) assevera que per tota l'illa de Mallorca *bogos* i *bogamarí* es pronuncien amb *b-* bilabial i no pas amb *v-* labiodental tal com passa a Menorca. Doncs bé, l'*LMP*, l'*ALDC* i jo mateix hem enregistrat *vogo* a Santanyí; el *DCVB* (X: 859, s.v.) inclou el fragment següent del poema *Cant espiritual* (1953), del poeta i novel·lista de Santanyí Blai Bonet: "És que estam habitant la teva arena tota florida de *vogos*"; en la novel·la *Villa Coppola* de Xesca Ensenyat -l'autora era del Port de Pollença- llegim: "[...] un mar en calma sense engolidors ni *vogos* i sense cap perill [...]";[629] Baltasar Porcel (1970, 143), d'Andratx, escriu: "[...] Nedava com una bèstia estranya, aspergint escuma i amollant crits. Buscava petxines i *vogos*. [....]"; el meu col·laborador, Diego Robles, va registrar *vogo* també a Santanyí i a Palma; així mateix, jo ho vaig fer a la Colònia de Sant Jordi, i, finalment, el pro-

628. Vegeu Joan Veny (1984, 82 i 88) i Francesc de Borja Moll (1980, 55-57).

629. Premi Ciutat de Palma 1984. Barcelona: La Magrana, 1984, 78.

fessor Joan Veny, nascut a Campos, no tan sols ha sentit dir *vogo*, sinó que és així com ho pronuncia.

493. Pel que fa a *vogamarí*, ni les enquestes efectuades ni les diverses fonts a què he tingut accés m'han permès corroborar l'existència avui en dia d'aquest mot a Mallorca. No obstant això, cal dir que el primer document que he trobat en què apareix el nostre animal marí en aquesta illa és amb el nom de *vogamarí* (pl. *vogamarins*), en un manuscrit inèdit, de l'any 1786, del naturalista mallorquí Cristòfol Vilella (§§ 55-56, § 289);[630] i amb aquesta grafia es troba aquest terme força documentat posteriorment,[631] fins i tot en el segle XX. Així, l'any 1935, com he esmentat anteriorment (§ 486), el pare Colom recull la variant *vogo-marí* a Portocolom (Felanitx) (bl. 1: 3, 16, 29);[632] uns anys més tard, el 1955, el manacorí Jaume Vidal Alcover escriu el fragment següent en l'obra *Mirall de la veu i el crit:* "Les tenasses, però, són sordes i tenen cor de *vogamarí*" (pàg. 28).[633]

494. Encara se li podria formular una darrera objecció a Joan Coromines (*DECat*, II: 35*a*, s.v. *bogamarí*), quan manté que en l'actualitat la forma composta, *bogamarí,* es pronuncia arreu amb -[a]-. Tal com s'ha comentat unes línies més amunt, a Palma vaig enregistrar *bogo-marí*, com també anteriorment ho havien fet l'*LMP* i l'*ALDC*.

---

630. Sobre aquest manuscrit, vegeu Corcoll (1998, 109-117).

631. *Vogamarí*, en una llista de peixos (*Noticia* 1791); *voga marí*, en un manuscrit atribuït a Joaquim Maria Bover (1830?); *voga-marí*, en una llista de peixos i mariscos del mateix Bover (1836, 24), tot i que posteriorment va rectificar i va escriure *boga-marí* (1864, 22); *vôgamarí* i *vogamarí*, en els diccionaris mallorquins de Figuera (1840, 592, s.v.) i d'Amengual (1858-1878, II: 587, s.v.), respectivament.

Ara com ara, la datació més antiga en què he pogut llegir *eriçó de mar* és de l'any 1840, en el diccionari de Figuera (231, s.v. *erissó*).

632. En les dues primeres anotacions amb guionet (*vogo-marí*) i en la tercera sense.

633. Palma: Raixa.

Hi ha més testimoniatges de *vogamarí* en el cap. "Bogamarí", § 560.

495. En una altra illa, Sardenya, i concretament a l'Alguer, empren *bogamarí* [boɣamarí] (Blasco 1984, 227; Corbera Pou 1990, I: 229-230; *ALDC*) amb la [o] tancada,[634] tal com ocorre a Eivissa i Formentera, i articulen una [a] en lloc de la [ə], car en el sistema vocàlic de l'Alguer normalment la *a* i *e* àtones s'han confós en una [a].[635]

496. Segons Giusy Maria Pascalis (1988, 1480-1481), els pescadors algueresos anomenen *bogamarí de terra* i *bogamarí mascle* l'espècie *Paracentrotus* i *bogamarí femella* l'*Sphaerechinus*.

497. Aquesta distinció de mascle i femella entre dues espècies que habiten en llocs ben diferents, una a prop de terra (*Paracentrotus*) i l'altra en zones més profundes (*Sphaerechinus*), no l'he sentit ni llegit enlloc,[636] atès que, a la resta del domini lingüístic, la gent de mar diferencia aquestes dues classes d'eriçons per la seva grandària, coloració o hàbitat, però mai pel seu sexe. Sens dubte es tracta d'un error, com veurem tot seguit. Amb tot, cal dir que a les costes italianes hi ha certes confusions entre aquestes designacions populars. A Sicília i a la Ligúria l'*Arbacia* és considerada, com a casa nostra, el mascle del *Paracentrotus*, mentre que a Nàpols creuen que és la femella (Palombi - Santarelli 1986, 295),[637] però, en cap cas, fan cap tipus de referència a l'espècie *Sphaerechinus granularis*.

634. En el diccionari de Josep Sanna (1988, 142, s.v.), la transcripció [bɔɣamarí] és amb la [ɔ] oberta.

635. Sobre aquesta qüestió, vegeu Joan Veny (1984, 106) i Eduard Blasco (*ibid.*, § 50, 27).

636. Que en tot cas seria una distinció errònia, tal com succeeix entre el *Paracentrotus* i l'*Arbacia* (vegeu el cap. "Història de l'eriçó de mar des d'una perspectiva alimentària", § 174 i n. 132).

637. Fins i tot a la regió de la Ligúria, hi trobem contradiccions. A Monterosso al Mare, Manlio Cortelazzo (1968-1970, 404) identifica "il riccio di mare maschio" amb el gènere *Paracentrotus*. En canvi, a Ventimiglia, Emilio Azaretti (1968-1970, 424) dóna el nom científic d'*Arbacia* al "zin mascciu".

498. En les enquestes que vaig fer a l'Alguer,[638] vaig copsar que la gent de mar anomena, com ocorre a la major part de les nostres costes, *femella* [famɛ́ʎa] l'espècie *Paracentrotus* i *mascle* [máskra] l'*Arbacia*, espècies relativament semblants i que comparteixen el mateix hàbitat, com ja s'ha comentat a bastament. Del *bogamarí femella* en diuen, a vegades, "*lo bogamarí nostro*", mentre que el *bogamarí mascle*, el distingeixen de l'anterior perquè "l'espina [aspína] és més llonga" i "és negre". Aquestes dues espècies són també anomenades *bogamarí de terra* o *d'en terra*, mentre que *bogamarí de fondal* [fundál] és el nom que donen a qualsevol espècie que habita zones profundes.

499. Unes altres peculiaritats dialectals de l'Alguer relatives al *bogamarí* i que no han estat mencionades fins ara són que la clova rep el nom d'*escorja* [askɔ́lʤa], variant doncs d'escorça i que recull el diccionari de Sanna (1988, 449, s.v.) amb els significats següents: "Part exterior, mes o manco dura, de les fruites (nou, avellana, mela, poma, etc.) o d'arbres o de verdures (judia, fava, bísol, etc.)". De la boca, en diuen l'*ull* [ul] del *bogamarí* i de les parts internes de l'animal, o sia dels budells o intestins, *estantines* [astantínas], nom que, segons Caria (1995, 166, s.v.), prové del sard *istentinas*.

500. Al continent, tot i que d'una manera més isolada, tenim també mostres d'aquest tipus lexical. Al Principat només trobem *bogamarí* [bɔɣəmərí] a Tossa de Mar (la Selva), on els pescadors distingeixen entre el *bogamarí ros* (*Paracentrotus lividus*) i el *bogamarí negre* (*Arbacia lixula*) (Zaragoza 1999, 53).[639] *Bogamarí* ja no torna a aparèixer fins a Xàbia (Marina Alta),[640] al sud del País Valencià, on, com a tot parlar occidental, no es produeix la neutra-

638. A set pescadors algueresos d'edats compreses entre els 50 i 85 anys, els dies 30 i 31 de juliol de 1997. He d'agrair la participació de la senyora Giusy Maria Pascalis i del senyor Rafael Caria (a.c.s.), ja que sense la seva col·laboració no les hagués pogut dur a terme.

639. Aquestes dades també les vaig enregistrar durant l'entrevista que vaig mantenir amb el mateix senyor Zaragoza (17-4-1999), aleshores alcalde del municipi.

640. Enquestes efectuades al senyor Antonio Erades, mariner ja jubilat de 67 anys, el 17-9-1999, i al senyor Amadeu Ros, pescador de 36 anys, el 31-8-2000.

lització de les vocals àtones [a] [ɛ] [e] en [ə],[641] i, per tant, el pronuncien [boɣamarí], amb la *o* tancada, fenomen ja vist anteriorment, per bé que l'*ALDC* recull aquesta mateixa paraula a Xàbia amb la *o* oberta. També Vicent Beltran (2005, 260, s.v.) anota *bogamarí*, sense transcripció fonètica, a Xàbia i a Gata.[642]

501. Al sud de les costes valencianes hi ha, però, una altra variant, *bogamarina*, pronunciada [boɣamarína] a Alacant (Segura 1996, 133; *ALDC*)[643] i al Campello (Alacantí), pl. *bogues marines;*[644] [bɔɣamarína] a Guardamar (Baix Vinalopó) (*ALDC;* Segura 2003, 176, s.v.; Beltran i altres 2004, 80[645]),[646] i [bɔ́ɣɔ-marína] a Santa Pola (Baix Vinalopó) (*LMP;* Segura *loc. cit.*).[647] En aquesta última localitat, utilitzen les perífrasis *bogamarina amb* [en] *bastonets* per

---

641. Vegeu, entre d'altres, A. M. Badia i Margarit (1984, 119-120); B. Moll (1991, 44); J. Veny (1984, 20), i C. Duarte - A. Alsina (1984, 13-14).

642. A Xàbia el professor Joan Coromines (*DECat*, II: 35*b*, s.v. *bogamarí*) va enregistrar la curiosa variant *bocamarins* [bokamaríns], o sia, amb el so oclusiu sord [k] en lloc de l'espirant sonor [ɣ]. No seria gens estrany que aquesta realització estigués motivada per un acostament formal de *bogamarí* [boɣamarí] i *boca* [bóka], i encara més si tenim en compte que Joan Coromines la va sentir dir al que ell anomena "un dels més savis cuiners de Xàbia".

Tanmateix, segons Mercè Estrela (1986, 101), a la Vila Joiosa el nostre animal marí s'anomena *olleta* o *bocamarina*, terme aquest últim que no vaig poder sentir en aquesta població, ni tampoc he trobat documentat en cap altre lloc.

643. Carles Segura i Llopes, en aquest treball i en un de posterior de l'any 2003, sempre escriu aquest ictiònim en forma de sintagma, *boga marina,* i no hi inclou cap transcripció fonètica.

644. Entrevista efectuada el 16-9-1999 a tres pescadors de diferents edats (vegeu n. 609).

En aquest port, segons dades aportades pel professor Jordi Colomina (carta del 3-2-1989), *bogamarina* es pronuncia [bɔ́ɣɔ-marína]; així mateix m'indicava que la gent de mar d'aqueixa localitat fa servir la perífrasi *boga de mar* [bɔ́ɣɔ ðe már], significant que no vaig recollir en la meva enquesta.

645. Sense transcripció fonètica. "*Boga marina*. Nom de l'eriçó de mar."

646. Dada que també va recollir Joan-Carles Martí en l'enquesta efectuada el 22-12-2008. Per a més informació respecte d'aquesta enquesta i sobre l'ús de *bogamarina* a Guardamar, vegeu § 431. D'altra banda, Joan-Carles Martí em comentava que l'any 2007 una funcionària de l'Ajuntament de Guardamar li digué que el seu avi anomenava el nostre animal marí *boga de mar*.

647. Enquestes de Francesc Xavier Llorca el 26-2-2000 (vegeu n. 610). Un dels dos informants, el senyor Andrés Mas Aldeguer, mariner i mestre xarcier, designava el tipus més conegut, *Paracentrotus lividus*, com la *negra*, tot i que afirmava que el nom verdader era *bogamarina.* Probablement, es tracta d'una confusió, ja que aquesta espècie té molts colors i sovint molt foscos, però mai és completament negra. En canvi, l'espècie *Arbacia lixula* és únicament de color negra. (Vegeu el cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'», §§ 46-47).

a designar l'espècie *Cidaris cidaris*,[648] *bogamarina encarnada* i *bogamarina negra* (*Arbacia lixula*) (Segura 2003, 176, s.v.).[649] La realització [ɔ] de la segona vocal de *bogamarina* [bɔ́ɣɔ-marína] és a causa de l'harmonia vocàlica, característica pròpia d'una extensa zona del valencià meridional, per la qual generalment les [ɛ] i [ɔ] tòniques assimilen la [a] final, que esdevé [ɛ] i [ɔ], respectivament.[650]

[bɔ́ɣa-marína] → [bɔ́ɣɔ-marína]

Això implica que en la consciència del parlant es consideri que *bogamarina* és un mot compost del substantiu *boga*, convertit fonèticament en *bogo*, més l'adjectiu *marina*. Aquest fenomen també es reflecteix en la forma del plural, atès que a Santa Pola diuen *bogues marines*,[651] com també al Campello, com acabo d'esmentar, cas que coincideix amb el de *bogos marins* [bɔ́ɣos məríns] a Palma[652] i *vogues marins* [vɔ́ɣəz məríns] a Menorca.[653]

502. En les localitats de Santa Pola, el Campello i Xàbia, la clova del nostre animal marí rep el nom de *càixcara* [káʃkara], per bé que en aquest darrer port també vaig recollir *corfa* [kɔ́rfa].

---

648. Vegeu § 457.

649. Carles Segura descriu així la *boga marina encarnada*: "Mena de boga marina que es pesca lluny de la costa." Amb aquestes dades és difícil saber a quina espècie fa referència aquest sintagma, per bé que podria tractar-se, amb totes les reserves, de l'*Echinus acutus*.

650. Vegeu Joan Veny (1984, 172) i Jordi Colomina (1985, 75-80 i 271).

651. Dada obtinguda per Francesc Xavier Llorca (26-2-2000). Vegeu n. 610.

652. Vegeu § 488.

653. Vegeu § 479.

ASPECTES ETIMOLÒGICS

INTRODUCCIÓ

503. El professor Joan Veny en el magnífic treball "Problemas de ictionimia catalana" (1977, 315-329) donava a conèixer les dificultats que molts dels estudis etimològics de la fauna marina han d'afrontar. Les sintetitzo a continuació:

1) La manca d'una estreta col·laboració entre lingüistes i biòlegs.[654]

2) L'existència de nombroses llacunes en la documentació medieval en relació amb certes espècies.

---

654. De llavors ençà, s'han produït algunes remarcables col·laboracions entre aquests especialistes. En aquest sentit, cal destacar les importants aportacions que ha dut a terme Miquel Duran i Ordinyana, exdirector del Laboratori Oceanogràfic de Palma, amb el seu llibre: *Noms i descripcions dels peixos de la mar catalana* (2007); com també amb diversos articles: "Comentaris sobre algunes causes d'errors o d'inexactituds en la nomenclatura catalana dels peixos marins"(2005). "Noms de celenteris recollits per fra Miquel Colom", *Estudis Romànics*, 30 (2008): 263-269. "Qüestions d'ictionímia: el peix molar i el peix xubato". Dins *Miscel·lània Joan Veny*, 4. Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, 48. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, 147-156.

També cal esmentar el biòleg Jordi Lleonart, de l'Institut de Ciències del Mar, que, en col·laboració amb els lingüistes Montserrat Alegre i Joan Veny, va publicar *Espècies pesqueres d'interès comercial: nomenclatura oficial catalana* (1992). D'aquest biòleg cal citar també l'article: "Algunes reflexions sobre els noms de peixos", *Col·loqui sobre els noms comuns dels animals*, Barcelona, 1, 2 i 3 de desembre de 1998, Associació d'Amics del Museu de Zoologia de Barcelona.

504. Certament, entre aquestes espècies podem incloure l'*eriçó de mar*, que és l'objecte d'aquest treball monogràfic. Des de la caiguda de l'Imperi Romà (s. V), l'*eriçó* deixà de comercialitzar-se fins pràcticament el segle XIX i encara, a casa nostra, hauríem d'esperar fins ben entrat el segle XX (vegeu pàgs. 62-65). Sens dubte, aquest fet ha impedit que aparegui inclòs en qualsevol relació d'animals marins, més o menys preuats gastronòmicament, al llarg de molts segles. D'altra banda, hi ha gairebé una manca total de treballs científics sobre els equinoderms i la zoologia en general fins a les darreries del segle XIX (*HNPC*, XIII: 256).

505. Joan Veny (1977, 318-319) també ens fa saber els criteris més adients per a un estudi etimològic:

1) Aclarir el significant llatí, grec o de qualsevol altra llengua.

2) Assenyalar la motivació semàntica, la transferència metafòrica o metonímica, l'homonimització, etc.

3) Tenir indispensablement un coneixement exhaustiu de les característiques i els costums del peix que estudiem.

Veny també considera útil emprar el vell mètode comparatiu.

Fonts hel·lèniques i llatines

506. De tothom és coneguda la quantitat important de mots d'origen grec que té el català,[655] la major part introduïts a través del llatí. En el vocabulari marítim i ictionímic tenim, com en la resta de la Romània, nombrosos representants grecs. Aquests noms de la fauna marina que provenen del grec i del llatí són els que Francesc Xavier Llorca (2002, 203) denomina "noms històrics", els quals no són transparents per als mariners i pescadors, juntament amb els que procedeixen d'altres idiomes.

507. Saint-Denis (1947, 25), quan estudia l'inventari de peixos que havia recollit de textos llatins i dels catàlegs d'animals marins d'Ovidi (*Halieutica*) i de Plini el Vell (*Hist. nat.*, IX i

655. Vegeu, per exemple, Jordi Bruguera: *Història del lèxic català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1985, 33-37.

XXXII), conclou que el llatí clàssic havia manllevat molts noms d'animals marins al grec, fins i tot més que per a la resta del llenguatge mariner. En concret, de més de 260 noms que havia aplegat, sols 23 considera que són genuïnament llatins. Joan Veny (1977, 323) també es fa ressò d'aquest fenomen.

> Los romanos, al transformarse en pueblo marítimo, adoptaron términos de otros sectores léxicos y acogieron préstamos de pueblos que ya llevaban una larga tradición marinera, los etruscos, y, especialmente, los griegos. Los porcentajes son reveladores en lo que a nombres de peces se refiere.

508. L'*eriçó de mar* no en va ser una excepció. Dauzat (1954, 199) manifesta que els llatins manllevaren al grec la forma *echinus* per a designar l'"oursin", a través de naturalistes, com Plini, i dels pescadors i mariners grecs, ja que l'*eriçó de mar* era desconegut a les costes del Laci.[656] El fet que *echinus* procedeix del grec ja era reconegut pels mateixos romans, com podem llegir en *De lingua latina* (5, 77) de Marc Terenci Varró (116 a.C. - 27 a.C.):[657] "En cuanto a los nombres de los mariscos, también algunos proceden de los griegos, como *peloris* (almeja), *ostrea* (ostra), *echinus* (erizo)."[658]

509. A més d'*eriçó de mar*, tenim altres representants com *garota* que, segons el meu parer, provindria del *garos* grec o el *garum* llatí, i *bogamarí*, del gal·loromànic *bulga*, tal com més endavant justificaré. El fet que *garota* sigui un terme opac per a la gent de mar ha fet que en alguns llocs, on aquest equinoderm no és apreciat gastronòmicament, se l'hagi volgut fer transparent amb el canvi de la consonant inicial i se l'anomeni *carota* (a Sant Carles de la Ràpita i a l'Ametlla de Mar, per bé que en aquesta última localitat també vaig sentir *garota*).

---

656. No podem deixar d'esmentar el magnífic treball que Joan Coromines (1936) va fer sobre els termes marítims catalans d'origen grec.

657. Per a l'obra de Varró, *De lingua latina*, em baso en l'edició i traducció de Manuel-Antonio Marcos Casquero.

658. "Item in conchyliis aliqua ex Graecis, ut peloris, ostrea, echinus."

Manlleus

510. La quantitat de paraules foranes que designen alguna de les espècies d'eriçó de mar és molt escassa. L'adstrat castellà ha influït en la formació, *in situ*, o en la castellanització de determinats mots, com *eriço; merengue, melengue; cabrestante, cabestante, cabistante; coraçon.* També el genovès hi ha fet la seva aportació: *así* o *asín*, a l'illa de Nova Tabarca, on en el segle XVIII es varen traslladar unes tres-centes persones descendents de genovesos i que habitaven l'illa de Tabarca, molt propera a Tunísia i a Alger (Llorca - Segura 2003, 12-14, 19). Aquests genovesismes estarien dins el que Llorca considera ictiònims no transparents, tal com he comentat anteriorment (§ 506).

Motivació semàntica

511. Ja l'erudit i escriptor Varró (*L. L.*, 5, 77) constata que:

> La mayoría de los nombres de los peces han sido tomados de cosas terrestres con las que tenían alguna semejanza, como *anguilla* (anguila), *lingulaca* (lenguado), *sudis* (lucio).[659] Otros nombres derivan de los colores, como *asellus* (merluza), *umbra* (tímalo),[660] *turdus* (budión).[661] Otros, de una característica esencial, como *lupus* (lobo marino), *canicula* (lija),[662] *torpedo* (pez torpedo).[663]

659. *Lluç de riu*.

660. *Tímal*. Peix teleosti de l'ordre dels clupeïformes (*Thymallus thymallus*) (*DIEC*, 1628, s.v.).

661. Alguns dels ictiònims castellans que trobem en aquesta edició de Manuel-Antonio Marcos només els he trobat en el *Diccionario Multilingüe* de Vera Kirchner (1992), com és el cas de *budión* (pàg. 74), que el remet a altres noms que, la majoria, tenen de comú denominador que pertanyen al gènere dels làbrids; per tant, i tenint en compte el nom llatí, es tracta simplement d'un *tord*.

662. Estem en el mateix cas que l'anterior. Vera Kirchner (1992, 257) dóna els sinònims d'*alitán, carocho, cazón, jaquetón, negrito, pintarroja* i *sapata*. De totes maneres, pel nom llatí es desprèn que es tracta d'algun tipus de *tauró* o bé del *gat* o *gatvaire* (*Scyliorhinus sp*).

663. Una *tremolosa* o *vaca*.

Vocabula piscium pleraque translata a terrestribus ex aliqua parte similibus rebus, ut anguilla, lingulaca, sudis; alia a coloribus, ut haec: asellus, umbra, turdus; alia a ui quadam, ut haec: lupus, canicula, torpedo.

512. Posteriorment, també Plini el Vell (*Hist. nat.*, IX, 2) es fa ressò d'aquesta circumstància:

> [...] hom pot considerar com a certa l'opinió popular que tots els éssers nascuts en qualsevol part de la natura es trobem també dins el mar [...].[664]

513. Tal com diu Isidor de Sevilla (s. VII) (*Etim.,* XII, 6, 4-6) (vegeu § 516) i, molt més tard, Joan Veny, com he mencionat anteriorment (§ 505): "És indispensable un coneixement exhaustiu de les característiques i els costums del peix que estudiem." Per mitjà d'aquest coneixement podrem trobar la motivació d'una bona colla de significants del nostre equinoïdeu, com tot seguit veurem. El mateix Veny escriu en un altre treball (2001, 21):

> El coneixement de la fauna terrestre i marina, dels arbres i dels arbustos, de les seves característiques, del seu hàbitat, de les seves dimensions i forma, dels seus costums, etc., ajuda a trobar el seu origen lingüístic, la seva motivació.

514. Secretan (1988, 9) escriu que els noms descriptius en català expressen les qualitats pròpies de l'animal marí, com ara el color, la forma, el comportament, l'hàbitat, etc. Els noms d'origen metafòric poden provenir de la similitud o comparació amb un altre ésser humà, un ésser sobrenatural, un animal, un òrgan, un vegetal, un cos celeste i un objecte. Són tots aquests ictiònims els que Llorca (2002, 204) anomena transparents.

Flora i fauna terrestre

515. Un dels mecanismes que s'ha emprat al llarg dels segles és transferir els noms de la fauna i flora terrestres a éssers marins per via popular, com comenta Veny (1977, 320). El mateix Joan Veny (2001, 22) escriu, molts anys després, que:

664. [...] uera ut fiat uolgi opinio, quicquid nascatur in parte naturae ulla, et in mari esse [...].

> És interessant de constatar que el lèxic de la fauna marina s'ha nodrit del de la terrestre: [...], són noms d'animals marins que, mitjançant la metàfora i la metonímia, parteixen dels noms corresponents d'animals de la terra [...], perquè són aquests els que l'home ha conegut en primer lloc.

516. Ja Isidor de Sevilla (s. VII) (*Etim.,* XII, 6, 4) argumenta que els noms dels peixos provenen de la similitud que tenen amb els animals terrestres, en relació amb el seu aspecte exterior, costums, colors, forma o sexe; i tot seguit aplica aquest criteri per a justificar el nom de molts éssers marins al llarg del seu capítol dedicat als peixos (*Etim.,* XII, 6).

517. Antoni Griera (1971, 728) fa referència, en un treball dedicat al professor Jean Boutière, especialment a la transfusió lèxica que s'ha produït al llarg del temps en incorporar-se els noms d'animals i plantes als dels animals marins, fins al punt de dir que "gran part de la nomenclatura piscícola té un origen terrestre".

518. Pel que fa als significants del nostre animal marí, tenim alguns exemples d'aquest procés motivacional (*castanya de mar* o *castanya, engarota castanyera* o *castanyera; cocos; melonet de mar; eriçó de mar* o *eriçó; mico*) i alguns relatius a una part del cos d'un animal (*peu de vaca* i *pota*), com també hi ha la possibilitat que *ou* o *ous* puguin provenir d'un producte natural procedent d'un ocell, potser d'una gallina.

519. Albert Dauzat (1954, 193, 196-197) ja es va fer ressò de *castanya de mar* i *eriçó de mar* en un article que tractava de l'origen de l'"oursin". Dauzat s'adona que moltes llengües empren perífrasis de comparació per a donar un nom al nostre equinoderm. La més prolífica ha estat la de l'eriçó (mamífer): francès, *hérisson de mer;* italià, *riccio di mare;* castellà, *erizo de mar;* català, *eriçó de mar;* portuguès, *ouriço de mar;* alemany, *Seeigel;* holandès, *zee egel;* anglès, *sea urchin*. Dauzat remarca que una altra comparació que també ha fructificat, tot i ser més restrictiva, ha estat la de la castanya, amb el seu pelló proveït de llargs agullons punxents: occità, *castagno de mar* [sic]; francès, *châtaigne de mer* i més popularment *châtaine;* basc (Ondarroa, Lequeito, etc.), *itxaslakatz;* algerià, *castagno de mar*; als quals afegirem el

venecià *castagna de mar* (Tortonese 1965, 277; Palombi - Santarelli 1986, 296), el castellà *castaña de mar* (Luther - Fiedler 1978, 161,166; Campbell 1983, 250-251) i, finalment, la nostra *castanya de mar*.

Jerarquia eclesiàstica

520. Però la fauna i la flora no han estat les úniques fonts utilitzades. Hem de tenir present, entre d'altres, la de la jerarquia eclesiàstica, que està ben representada tant en la terminologia marinera com en la toponímia costanera.

521. Yvette Barbaza (1988, II: 203) comenta així el comportament del pescador envers la religió: "En general, i com la majoria dels pescadors del món sencer, és més supersticiós que religiós. L'horroritzen els capellans, i creu que el sol fet de veure'ls porta la desgràcia." D'una manera semblant s'expressa Xavier Garcia (1980, 101) quan cita la dita "Més m'estimo ser menjat pels crancs que no cantat pels capellans", en què, tot i poder semblar un plantejament ateu, considera que hi ha més aviat un principi d'anticlericalisme. També menciona que alguns pescadors anomenen els clergues "sacs de carbó". Aquesta creença s'estén pertot; així Mas i Gibert (1994, 99), a través del relat d'un pescador, ens fa saber que, entre altres supersticions, alguns pescadors del Maresme "pensaven que els capellans i, en general, els frares i monges portaven la negra perquè vestien de fosc". Caria (1996, 160) ens informa que a l'Alguer, durant la pesca, no s'ha de fer menció dels capellans, ja que és un mal averany. Llorca (1998, 934) dóna una llista de paraules que són prohibides entre els pescadors de la Marina Baixa, entre les quals hi ha *rector*.

522. L'aportació lèxica de l'estament eclesiàstic al mariner també la trobem representada en la denominació d'alguna o algunes espècies d'eriçons, com ara: *garota de frare* o *frare; capellà, capellanet; rector;*[665] *monja, mongeta.*

665. Nom que ja ha desaparegut entre la gent de mar de Vinaròs, substituït per *capellanet*.

523. Barbier (1911, 149) considera que, en general, els noms de distints càrrecs eclesiàstics o ordes religiosos transferits a alguns animals són deguts a la comparació que es fa amb els colors dels seus hàbits o bé perquè es compara aquests animals amb el capel, solideu o caputxa que els cobreix tot el cap o una part.

524. Griera (1971, 728-732) comenta les motivacions que han pogut donar nom als peixos que havia inventariat, anys abans, en el treball "Els noms dels peixos..." (1923, 33-79). Cal dir, però, que ho fa en un to certament humorístic i sense entrar en detalls. Així, quan arriba el torn a peixos com *arsobispo, capellà, cardenal* i *monja*, es limita a relacionar-los amb les jerarquies religioses, sense especificar, però, quin o quins són els trets de l'animal que han permès establir aquestes comparacions.

Altres elements religiosos

525. Secretan (1988, 11) explica que "La importància de la religió a Catalunya es fa palesa en el nombre de noms de sants i de noms relatius a la vida religiosa i als eclesiàstics que s'han donat als peixos."[666] Efectivament, dins els ictiònims hi ha una bona mostra de la rellevància que ha tingut la religió no sols a Catalunya sinó també a la resta de terres de parla catalana. En l'àmbit dels equinoïdeus, a més dels ja esmentats, podem mencionar *corona* i *corona de creu*.

Altres personatges[667]

526. La metàfora també ha participat en la creació d'altres personatges, si deixem de banda els de l'estament eclesiàstic: *judiua, jueua, garota juïua* o *juïua; dimoni;*[668] *garota vella* o

666. "L'importance de la religion en Catalogne se révèle dans le nombre de noms de saints, et de noms relatifs à la vie religieuse et aux ecclésiastiques, donnés aux poissons."

667. Per a la classificació d'aquestes motivacions metafòriques, segueixo, en alguns casos, la pauta de Francesc Xavier Llorca (2002, 203-205), no tan minuciosa com la que en fa Secretan (1988, 12-13).

668. Secretan (1988, 161) inclou aquest nom dintre dels éssers sobrenaturals, segons la seva classificació (pàg. 12).

vella; *moro, eriçó* o *bogamarí moro, (olletes) mores, garota de moro*. I formes derivades de *moro* com *moresc; olleta moruna* o *moruna*.

Estris

527. Són els casos de *tabaquera, petaca; olleta, casserola, cassoleta.*

Parts del cos humà

528. *Capmoret; cor de creu*.

Caire sexual

529. *Ous*. A desgrat que la motivació d'aquest mot podria ser, com he comentat abans (vegeu § 518), el de la similitud d'algunes espècies d'eriçó amb l'ou d'algun ocell, com el de la gallina, no es pot descartar que l'origen metafòric provingui d'un dels noms vulgars dels testicles de l'home, especialment quan es diu en plural, tal com passa en el cas de *cocos*.

Caire pejoratiu

530. *Engarota folla; fotisco; putisco*, i ací podríem també incloure bona part dels significants continguts en l'epígraf "Altres personatges", com ara *judiua, jueua, garota juïua* o *juïua; dimoni; moro, bogamarí moro, (olletes) mores; moresc; olleta moruna* o *moruna*, atès que tots aquests noms designen l'espècie *Arbacia lixula*, que, segons la majoria de la gent de mar, no té cap valor, no té res per a menjar, si bé també hi pot haver influït el color fosc d'aquest tipus d'eriçó en el cas de *moro* i derivats.

Associació amb la mort

531. *Calavera*, *cap de mort*.

Cossos celestes

532. *Món* o *mons*.

Estris halièutics

533. *Capellà de bou.* El determinant fa referència a l'art de pesca amb què aquesta espècie de fons (*Echinus acutus*) és capturada.

Lexicalització de diminutius

534. *Garotí; eriçonet.*

Feminització

535. *Oriça*.

Hàbitat a través d'un determinant

536. *Garota d'en terra; bogamarí de terra o d'en terra; garota, eriçó* o *bogamarí de roca; eriçó de roquer; vogo de tenassa; garota de planassa; garota* o *eriçó d'alguer; garota de brut; garota* o *oriç de sorra*; *oriç sorrenc; garota de fang; eriçó de la poua; garota, grota o eriçó de fons o fora; oriç de fons, forària* o *fondària; engarota de forària; engarota maresa; bogamarí de fondal* o *fondària; garotinya* o *grotinya de fondo; monja de fons; coraçon de terra* o *de fons*.

Coloració

537. *Garota negra; eriçó, bogamarí, paparinell* o *así negre; bogamarí ros; oriç blanc; paparinell roig* o *roiget; así roig; garota vermella; bogamarina encarnada; bogamarina negra.*

Comestibilitat

538. *Engarota bona.*

Sexe

539. *Engarota, garota, garoina, eriçó o bogamarí mascle o femella*, o simplement *mascle o femella*.

Aparença o característica externa

540. *Engarota grossa; garota peluda; bogo* o *vogo fi; oriç fusta* o *oriç de fusta; eriçó de fusta; bogamarina amb bastonets; así pelat; eriçó punxós.*

Arcaismes en la terminologia marina

541. Un altre aspecte que té en compte Joan Veny (1977, 320-321) és el de la renovació i l'arcaisme del vocabulari ictionímic. Veny considera que l'àmbit onomasiològic dels peixos i, en general, tot el lèxic mariner són molt estables i sovint molt arcaïtzants. Però per què la terminologia del món del mar és més conservadora que d'altres? L'explicació, l'haurem de cercar en la sociolingüística.

542. Yvette Barbaza (1988, I: 286-287) escriu: "El veritable pescador es troba més aviat al marge de la societat urbana [...]. Els pescadors formen llavors aquestes petites comunitats relegades fora dels murs, sense contacte amb els altres grups socials, que menyspreen aquests «menjadors de peixos»." Aquest menyspreu dels habitants de terra endins envers els pescadors és, però, en certa manera recíproca. Louis Michel (1964, 7-8), quan va voler conèixer a fons el món dels pescadors per tal de poder-ne descriure la llengua, va tenir moltes dificultats per a poder establir una estreta relació amb la gent del mar, ja que els pescadors consideren la gent de ciutat o els pagesos uns ignorants. D'altra banda, Jacques Centelles (1981, 31-33) comenta que els antics pescadors pràcticament no s'allunyaven de la riba del mar i quan es dirigien terra endins, encara que només fos unes quantes milles, se sentien desarrelats. En canvi, quan amarraven a qualsevol port, se sentien com a casa seva. La mar, diu Centelles, ha creat una veritable comunitat.

543. Tot plegat palesa clarament que durant segles la gent del mar ha constituït una classe social que s'ha mantingut fortament aïllada,[669] cosa que sens dubte ha d'haver influït en el conservadorisme del seu vocabulari.

669. En aquest sentit, podem recordar barris mariners com el Serrallo (Tarragona), sa Penya (Eivissa), el Cabanyal (València), etc.

Paral·lelismes amb altres llengües romàniques

544. En tota investigació, des d'una perspectiva diacrònica, cal tenir també en compte les distintes relacions que hi ha o que hi pot haver entre els noms romànics d'un mateix significat. Si ens referim al nostre equinoïdeu, hi ha alguns vocables, com *engarota, garota* i *garoina*, que són propis d'una àrea geogràfica que pertany exclusivament al nostre domini lingüístic, però n'hi ha d'altres que tenen un abast més ampli i que s'estenen per diferents zones de la Romània, com *eriçó* o *castanya de mar*, que ja he comentat anteriorment (§ 519).

545. Aquesta confrontació de dades ens permet sovint avançar pel que fa a l'origen d'alguns termes o altres aspectes lingüístics. Així, en un primer estadi de la meva investigació, em vaig adonar que, si comparàvem els sintagmes provençals *oursin judiou* i *oursin-judiéu* amb la forma cadaquesenca *judiua*, podíem suposar que en una etapa anterior existí la perífrasi *garota judiua*, fins que la gent de mar d'aquesta localitat empordanesa va considerar que amb l'adjectiu *judiua*, ara substantivitzat, n'hi havia prou per a distingir aquesta espècie de garota de les altres, i això justifica que aquest significant sigui femení. Aquesta hipòtesi va quedar del tot legitimada quan, en una enquesta posterior, un pescador cadaquesenc[670] em va donar els noms de *juïua* o *garota juïua*, per a designar l'espècie *Arbacia lixula*.

546. Així, doncs, les pautes donades pel professor Joan Veny han estat la meva senyera en aquest estudi etimològic i motivacional dels distints significants de l'*eriçó de mar*, estudi ple d'esculls i...d'espines!!, però que, tot i així, m'ha donat nombroses satisfaccions.

670. José Luis García (14-10-2000).

Así, asín

Localització

547. Tal com succeeix amb el geosinònim *paparinell*, que sols és emprat a Benidorm, *así* i *asín* són exclusius de l'illa Plana o illa de Nova Tabarca i són els termes genèrics que els pescadors tabarquins utilitzen per a denominar l'*eriçó de mar*.[671]

Documentació

548. Les dades llibresques d'aquests mots són molt recents. Carles Segura (2003, 169, s.v.) i el mateix Segura en col·laboració amb Francesc Xavier Llorca (2003, 17, 19) fan esment per primera vegada d'*así* i *asín*. En aquests treballs els seus autors citen la tesi doctoral de González Arpide (1979), en què malauradament va intentar fer passar lèxic mariner de les costes gironines pel del parlar tabarquí. Així, González Arpide no inclou vocables com *así* o *asín* i, en el seu lloc, esmenta *garoina, urís, garota de fora* i *garota de roca*, tal com assenyala Segura (*loc. cit.*).[672]

Breu apunt històric

549. Per a l'estudi d'aquests significants, cal, abans de res, fer una breu pinzellada de la història de l'illa Plana. Està documentat que l'abril de 1770 tres-centes onze persones procedents d'Alger, on vivien com a esclaus, van ser traslladades a aquesta illa per a repoblar-la. Aquests

671. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 476.

672. Sobre aquesta qüestió, vegeu el cap. "Variants dialectals...", n. 411.

esclaus, antics colons genovesos, van ser desallotjats d'una petita illa nord-africana, de l'actual costa de Tunísia, anomenada Tabarca, on es dedicaven a la recol·lecció de corall des del segle XVI. Aquest parentiu es fa evident per la majoria dels cognoms documentats just quan anaren a ocupar l'illa alacantina, que, a més, passà a denominar-se *Nueva Tabarca*, en record de l'origen dels nous colons.[673]

Motivació semàntica

550. Llorca - Segura (*ibid.*, 17) indiquen que, malgrat que les dades sobre el lèxic tabarquí que aporten en el seu estudi és encara incipient, el substrat genovès hi és palès. Així fan al·lusió als termes: "*asín* 'boga marina, eriçó de mar'; *faula* 'cranca peluda, mena de cranc' i *birro* 'falzia' provinents dels genovesos *zin, fòulo* i *sbîrru*, amb el mateix significat." Més endavant (pàg. 19), a l'entrada *así* o *asín*, remarquen que és "un genovesisme evident, ja que la forma més generalitzada d'anomenar aquest animal en genovès és *zin*."[674]

551. Efectivament, en un vocabulari de la parla lígur, en l'apartat "I pesci e altri animali marini" (1995, 78, s.v.), elaborat per Cortelazzo - Sicardi, hi ha l'entrada *ṡin*, nom que rep l'*eriçó de mar* en un bon grapat de ports lígurs. Així mateix, però amb menys extensió, apareixen altres formes *com ż̇in, ṡen, ṡinṡìn, ṡenṡìn*. Sense entrar en més detalls, aquests autors afirmen que aquests significants provenen del llatí *echinus*. En un article titulat "Nomenclatura della fauna marina in dialetto ventimigliese", Emilio Azaretti (1968-1970, 424) dóna els noms d'algunes espècies d'equinoïdeus que habiten la costa lígur de Ventimiglia, localitat italiana situada a pocs quilòmetres de Menton, ja a França: *zin* [ʃin] (*Paracentrotus lividus*); *zin mascciu* [ʃin maščču] (*Arbacia lixula*); *zin de fundu* [ʃin de fundu] *(Sphaerechinus granularis*).

673. Totes aquestes dades han estan extretes de l'article "Italianismes en valencià" de Llorca - Segura (2003, 10-15), en el qual hi ha una llista exhaustiva dels colons, gràcies a un cens que el comte d'Aranda va manar fer en el moment de la repoblació de l'illa Plana.

674. Sobre l'aportació lingüística genovesa al català, vegeu l'article: "Les relacions catalanogenoveses i el seu reflex lingüístic" de Joan Veny (2009, 28-42).

552. En l'*ALCANOM* (= *Atlas linguistique des Côtes de l'Arc Nord-Occidental de la Méditerranée*), s'observa que les transcripcions fonètiques més habituals del nostre animal marí a les mars lígurs són (ap. J.-Ph. Dalbera 1997, 143): [zi^{n}zí^{n}], [zí^{n}], [ze^{n}zí^{n}], a més d'altres formes com [rísu de má] o simplement [rísu]. Ja a la zona francesa, aquest *Atles* recull [ʤe^{n}ʤé^{n}] a Menton i, a l'illa de Còrsega, el terme que predomina és [dzínu], però també hi trobem: [dzí^{n}], [dzinzú], [dzinzí] i [gídzu].

553. Com comento en el capítol "Eriçó de mar i oriç", § 654, altres lingüistes, com el mateix Dalbera (1997, 146), s'han ocupat d'aquests termes que consideren representants romànics de l'*echinus*, tot i que solen tenir formes molt alterades com les que acabo d'esmentar en els paràgrafs anteriors. Entre aquests estudiosos, cal mencionar Meyer-Lübke (*REW*, § 285), que fa referència als lígurs *zin, zinea*, al cors *dzinu* (a Bàstia *dzindzi*) i al napolità *anğina*; Dauzat (1954, 199), que, basant-se especialment en les dades del diccionari etimològic d'Alessio i Bartoli (s.v. *ancina*), recull *xin* o *zin* a la Ligúria, *dzinu* a Còrsega, a més de *dzindzi* a Bàstia, *ancina, angina* a Nàpols; Massignon (1962, 406, 438), que cita *dzinu* a Porto-Vecchio i *dzi* a Bonifacio (en cors *Bunifaziu*), i, d'altra banda, indica que un tret característic del parlar de Bonifacio és la caiguda de la síl·laba final inaccentuada i posa com a exemple (ERI)CINU < *dzi;* així mateix, també podríem afegir-hi Dante Olivieri (1961, s.v. *echino*), que dóna els exemples del napolità *ančina* i el lígur *zin*, amb el valor de 'riccio di mare'.

Conclusions

554. De l'anàlisi de totes aquestes dades es desprèn que *así* i *asín*, tal com asseveren Llorca i Segura (vegeu supra), són mots d'origen genovès que provenen del llatí ĔCHĪNUS, pres al seu torn del grec ἐχῖνος, amb la inclusió d'una vocal àtona protètica, la qual no podem saber si s'hi va afegir o no després que aquests antics pescadors genovesos arribessin a terres valencianes. Podria ser que aquesta *a-* provingués d'una homonimització formal amb *eriçó* [arisó] *de mar*, amb influència del significat.

Bogamarí[675]

Distribució geogràfica i variants

555. Per la importància que té en l'estudi d'aquest terme recordarem a grans trets la seva distribució geogràfica: Tossa de Mar (la Selva), sud del País Valencià, les Illes i l'Alguer. També caldrà tenir en compte les variants: *vogamarí, bogamarina, bogomarí, bogo* i *vogo*.[676]

Documentació

556. Tot i que la primera datació no va més enllà del segle XVIII, com tot seguit comentaré, i com succeeix en el cas de *garota*,[677] Ferrer Aledo aporta una dada prou significativa que palesa l'antiguitat d'aquest terme. En un treball titulat "Nuevos datos sobre la Isla de Menorca" (1904, 177), amb el subtítol "La nomenclatura que emplean los pescadores de esta isla para designar los diferentes puntos de la accidentada costa de Menorca", Ferrer recull *En Vògamarí*[678] a la zona del port d'Addaia a la costa nord de l'illa (pàg. 369). Així mateix, a la costa d'Eivissa existeix el topònim *bassa des Bogamarins* que, segons l'*EEiF* (s.v. *bogamarins, bassa des*), consisteix en una "petita raconada que forma la costa de Sant Carles de Peralta, municipi de Santa Eulària des Riu, un poc a llevant del caló Roig i de cala Mestella."

---

675. Una primera versió d'aquest treball va ser publicada amb el títol: "La bogue de la châtaigne et *bogamarí* (châtaigne de mer) en catalan" (1997). En aquest capítol he dut a terme algunes esmenes i he aportat dades noves.

676. Per a més detalls, vegeu el cap. "Variants dialectals...", pàgs. 238-248.

677. Vegeu el cap. "Garota i garoina", § 733.

678. Possiblement es tracta d'un patronímic.

557. La datació més antiga correspon a la variant menorquina *voga marí*, que recull un cirurgià escocès, George Cleghorn, en un llibre que tracta de les malalties epidèmiques a l'illa de Menorca, que aleshores estava sota el domini britànic: "Echinus varia specie, *Voga mari*" (1751, 44). Posteriorment, llegim *vogamarins*, en un catàleg d'animals, vegetals i minerals de Menorca (Ramis [1787] 1814, 21),[679] en què el vulgar *vogamarins* equival als científics *Echinus esculentus, Echinus saxatalis,* etc.[680]

558. Les manifestacions més properes escrites d'aquest equinoderm en aquesta illa pertanyen ja al segle XIX.

vogas marins, o sia, amb sibilant, en un petit opuscle del 1811, en què el maonès Joan Ramis ens informa que la millor època per a consumir-ne és entre "las vuit plenas llunas de Setembre fins Abril".

vógas-maríns. Marisc, en el diccionari menorquí d'Antoni Febrer (v. 1830, 427, s.v.). Aquesta mateixa perífrasi apareix de nou en un manuscrit anònim sobre ictiologia menorquina del 1850 que s'atribueix a Joan Ramis per la similitud que hi ha entre aquest document i el del 1811.[681]

En la forma del singular no tornarà a documentar-se fins ja ben entrada la segona meitat del segle XIX i amb distintes representacions gràfiques:

vòga marì, com a equivalent de l'*erizo de mar*, en el diccionari de Josep Hospitaler (1869, 44).

vòguemerí, en el diccionari de Ferrer Parpal (1883-1887, II: 986, s.v.).

679. Aquesta obra va ser presentada a l'Academia de la Historia Natural abans del 1787, segons Laureano Pérez Arcas (1921, 374).

680. Dec aquesta notícia al professor Amadeu-J. Soberanas, a qui l'agraeixo molt sincerament.

681. Miquel Melià corrobora aquesta hipòtesi (1981, 79-80, 139).

559. A l'illa de Mallorca les primeres testificacions documentals apareixen també escrites amb la labiodental *v-*:

vogamari, pl. *vogamarins*, en un manuscrit inèdit del naturalista mallorquí Cristòfol Vilella de l'any 1786 (§§ 55-56, § 289).[682]

vogamarí, en una llista de peixos (*Noticia* 1791).

Aquesta grafia es mantindrà encara fins ben entrat el segle XIX:

voga marí, en un manuscrit que s'atribueix a Joaquim Maria Bover (1830 ?).

voga-marí, en una llista de peixos i mariscos que es pesquen en aquestes mars, dins *Noticias histórico-topográficas de la isla de Mallorca,* del mateix Bover (1836, 24).

vôgamarí, en el diccionari de Pere Antoni Figuera (1840, 592, s.v.).

vogamarí, en el diccionari de Joan Josep Amengual (1858-1878, II: 587, s.v.).

vògamarí també apareix en el *Diccionario manual* del 1859 (607, s.v.), però a l'accepció *erissó de mar* (208, s.v. *erissó*) ens remet a *bògamarí*, vocable que no hi és com a entrada. Aquesta és la primera vegada que trobem representat gràficament aquest terme amb la bilabial *b-*. Uns anys més tard, tornarem a llegir:

boga-marí (marisco), en la segona edició de les *Noticias* de Bover (1864, 22).

560. En el segle XX, la forma *vogamarí* continua predominant, sobretot en treballs literaris.

En l'article "Per noves rutes", publicat a la revista *La Nostra Terra*, Antònia Torrens de Pomar escriu:

> [...] La «Sociedad Española de Historia Natural» ha organitzat unes sessions de cinema científic. [...] amb el següent programa: «El cranc ermità», «El *vogamarí*» [...]. [683]

682. Per a més detalls sobre aquest manuscrit, vegeu Corcoll (1998, 109-117).

683. *La Nostra Terra*, 29 (maig 1930): 172 [article en línia]. *Arca Arxiu de Revistes Catalanes Antigues*. [Data de consulta: 4 de gener de 2010]. <http://mdc.cbuc.cat/cdm4/document.php?CISOROOT=%2Fportalarca2&CISOPTR=146970&REC=1&CISOBOX=vogamar%C3%AD>

Joaquim Verdaguer va traduir, entre d'altres, el conte *De com la balena té un enreixat a la gola* de Rudyard Kipling, en el qual llegim:

> Menjava pop i llop, daurat i escat, ullada i rajada, oblada i orada, raó i molló, calamarí i delfí, i àdhuc el punxant *boga-marí*.[684]

En *Quadrets i pinzellades* (1956, 37),[685] Salvador Galmés relata:

> Que en sabia, de coses, Na Margoi! [...] Els cosia veles per ses barques de suro, sabia pansir una inflor, embenar una cepegada, treure pues de *vogamarí* [...].

Gabriel Janer Manila esmenta el nostre animal marí en *La vida, tan obscura* (1996, 84):[686]

> Un dia en què vostè va clavar-se una pua de *vogamarí*, a en Jaume no li podíem estroncar el plor.[687]

---

684. *La Nostra Terra*, 32 (agost 1930): 286 [article en línia]. *Arca Arxiu de Revistes Catalanes Antigues*. [Data de consulta: 4 de gener de 2010]. <http://mdc.cbuc.cat/cdm4/document.php?CISOROOT=%2Fportalarca2&CISOPTR=146970&REC=1&CISOBOX=boga-mar%C3%AD>

685. Biblioteca "Les Illes d'Or", 65. Palma: Moll.

686. Barcelona: Columna.

687. Podeu trobar més referències literàries de *vogamarí* en escriptors mallorquins en el cap. "Cultura popular referida a l'eriçó de mar", § 1151.

561. En canvi, altres escriptors mallorquins utilitzen la variant *vogo*, tot i que sempre en plural, *vogos*, com és el cas de Blai Bonet, Xesca Ensenyat, Baltasar Porcel,[688] i també Biel Mesquida (1995, 17):[689]

> Nedes, nedes per davall aigua, i els tords i les donzelles, les posidònies i les pol·lucions, els *vogos* i les estrelles de mar, les esponges i els pardals de moro no coneixen el tremolor de la teva epidermis que necessita una operació [...].

La *Gran Enciclopèdia de Mallorca* (II: 174, s.v.) inclou l'entrada *bogamarí*: "També anomenat **vogamarí, vogo** i **eriçó de mar**. [...]".[690]

562. Amb totes aquestes dades es podria deduir que *vogamarí* és un terme ben viu a l'illa de Mallorca, la qual cosa en l'actualitat, si més no entre la gent de mar, no és així. Del passat segle XX, sols tenim una dada prou fiable del seu ús; és la que aporta el pare Miquel Colom, que va arreplegar a Portocolom (Felanitx) *vogo-marí*, a més dels sintagmes *vogos fins* i *vogos de tenassa*, sempre amb labiodental inicial (bl. 1: 3, 16, 29). Ni Coromines (*DECat*, II, s.v. *bogamarí*) ni les enquestes efectuades per l'*LMP*, l'*ALDC* o per mi mateix o d'algunes de les persones que han col·laborat amb mi no han registrat enlloc *vogamarí*. Sí que ho hem fet, en canvi, del mot *vogo* [pl. *vogos*], però normalment designant alguna espècie d'equinoïdeu irregular (Colònia de Sant Jordi, Campos, Cala Figuera, Portopetro).[691]

---

688. Vegeu "Variants dialectals...", § 492.

689. *Excelsior, o, El temps perdut*. Barcelona: Empúries.

690. Autors menorquins, com Pau Faner, òbviament utilitzen *vogamarí.* Així, per exemple, llegim: "El primer dia em vaig clavar moltes pues de *vogamarí*." (*Viatge de nit*. Barcelona: Destino, 1986, 55); o bé: "Per cert [...] veieren Àurea enastar-se a cadascuna de les seves innombrables agulles fins a deixar-la tota plena de sang com un enorme *vogamarí* vermell." (*Mal camí i bon senyor*. Barcelona: Edicions 62, 1993, 275).

691. Podeu trobar més detalls de la distribució d'aquests termes i d'on provenen totes aquestes dades que fan referència a l'illa de Mallorca en el cap. "Variants dialectals...", pàgs. 194, 231-232, 240-241, 243-244.

563. També cal afirmar que *bogamarí* s'empra poc a l'illa de Mallorca (Cala Rajada, Alcúdia, Manacor) i *bogomarí* sols el tinc anotat a Palma, mentre que l'altra variant amb bilabial inicial, *bogo,* és força més utilitzada pels mariners (Palma, Cabrera, Alcúdia, Deià, Valldemossa, Banyalbufar, Port d'Andratx) que les dues anteriors, però també, tal com succeeix amb *vogo*, designa alguna o algunes espècies d'eriçó de mar i no és emprat, normalment, com a genèric.

564. Del conjunt de totes aquestes dades es podria concloure que a l'illa de Mallorca *vogamarí* i *bogamarí* han estat reemplaçats per *eriçó*, com a terme genèric, a la major part dels ports mallorquins,[692] i que sols els escriptors usen aquests mots per considerar-los probablement més genuïns que *eriçó*,[693] mentre que la gent de mar els ha reclòs a les profunditats de la mar, d'on difícilment tornaran a surar.

565. A l'illa d'Eivissa la primera referència documental d'aquest animal marí és de Pérez-Cabrero (1909, 14), que cita «*bogamari*» com a equivalent del castellà *erizo de mar*. Joan Coromines (*DECat*, II: 35*b*, s.v. *bogamarí*) en dóna més referències bibliogràfiques i testimonials. En l'*EEiF* hi ha l'entrada *bogamarí*.

566. El fet que a l'Alguer el *bogamarí* sigui molt ben considerat gastronòmicament fa que estigui força documentat al llarg del segle XX. La primera documentació que he trobat d'aquest mot és en el *Lessico* de Joan Palomba (v. 1906, 130): "lu *bogamari*". En un article de Josep Sotgiu (*L'Alguer*, 68 (gener-febrer 2000): 10)[694] llegim que als anys 30 els sabaters i els barbers anaven "a fer l'escampanyada" cada dilluns: "hi era qui a peus a bany buscava, segons l'estajó, un poc de pergellida, de caragol marí, de *bogamarí*, de ortigada per menjar lo migdia [...]". Joan Coromines (*DECat*, II: 35*b*, s.v. *bogamarí*) explica que el general Rafel

692. Per a la distribució d'*eriçó* a l'illa de Mallorca, vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 444.

693. Sobre aquesta qüestió, vegeu el capítol dedicat a l'etimologia de l'*eriçó de mar* (pàgs. 327-330).

694. Titulat "Recuperant la memòria i la llengua: sabates i sabaters".

Catardi escrivia, en un dels passatges en què recreava el seu passat: "anàvem a la vora de mar a menjar *bogamarí* (eriçons de mar)" (*Vida Nova*, 7 (1956): 87). El mateix Coromines fa al·lusió a les cançons que interpretava Rita Cao (1965), una de les quals amb el nom de "Pescador de bogamarí", d'Antoni Cao: "[...] tot tapat, que fa fred, fins al coll, va a pescar, va a pescar *bogamarí* [...], va a se'l vendre tiquirriant per l'Alguer: «Boga, bogamarí...» [...]" (*L'Alguer*, 80 (gener-febrer 2002)). L'any 1962, Pinuccia Ginusa Maffei va publicar el poema titulat "Boga... boga marí".[695]

567. Al Principat aquesta família de mots no s'ha documentat fins a partir de la tercera dècada del segle XX i normalment la localitzen a Mallorca. El *Diccionari Aguiló* (VIII: 261) introdueix el lexema *vogos*, però amb un valor que no té res a veure amb l'equinoderm: 'una classe de verdura': "pestanagues, *vogos*, xerovies..." (*Pronóstich del any qui ve*, Mallorca, 9). Aquest *vogos* ha de tenir relació amb la definició que donen Alcover - Moll (*DCVB*, X: 859, s.v. *vogo*, 2): "Col que no s'ha desacopat (Sencelles)". Antoni Griera (1923, 39) defineix així el *bogamarí*: [bɔɣuməri] [sic]. "Espècie d'eriçó blanc que viu en el fons del mar (Mallorca); cast. *erizo de mar*."; d'on va passar al seu *Tresor* (II: 201, s.v.) i molt probablement al diccionari enciclopèdic *Salvat* (1933-1935, I: 408, s.v.), encara que localitza aquest terme a Eivissa. Emili Vallès (1927, 118, s.v.) només dóna l'entrada *bogamarí* amb el geosinònim *grota*. Aquest lema desapareixerà, però, en l'edició de 1962. Ja en aquestes últimes dècades, el *DLC* i el *DMLC* inclouen *vogamarí* en detriment de *bogamarí*. Més tard, en el *DGLC* hi ha les entrades *bogamarí* i *vogamarí*, però en aquesta darrera llegim: "Forma que cal substituir per *bogamarí*." Finalment, el *DIEC* accepta *bogamarí* com a terme normatiu, com també el de *bogo*.

568. Al País Valencià les referències documentals de *bogamarí* són molt recents. De fet, que jo sàpiga, va ser Joan Veny, en l'article "El valencià meridional" (1976), que va docu-

695. Dins Pasqual Scano (ed.): *Alghero e la Catalogna*. Càllar: Editrice Sarda - Fratelli Fossataro, 1962, 234-235. El contingut d'aquest poema, com també la lletra de la cançó "Pescador de bogamarí", el trobareu en els annexos d'aquesta tesi.

Trobareu més dades sobre el *bogamarí* a l'Alguer en el cap. "Variants dialectals...", pàgs. 245-246.

mentar per primera vegada *bogamarí* i *bogamarina*[696] (pàg. 157) en aquella zona geogràfica, en publicar algunes dades extretes de l'*ALDC*. Actualment *bogamarí* apareix en el *DVal* (289, s.v.).

Propostes etimològiques formulades fins ara

569. Cronològicament, la primera proposta etimològica de *bogamarí* és de l'alguerès Joan Palomba que, en el seu *Lessico* (v. 1906, 130, n. 2), considera que "lu bogamarì" prové: "Dal fran. *bogue*: riccio di castagna". En aquesta obra, atès que es tracta d'un vocabulari d'equivalències entre alguerès, català i italià, no hi ha cap tipus de definició, i Palomba sols afegeix alguna nota a peu de pàgina de manera molt escadussera, i les seves explicacions són molt sintètiques, sense entrar en detalls.[697]

570. Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll (*DCVB*, X: 858, s.v. *vogamarí*) prenen com a base de la seva hipòtesi la forma *voga*, o sigui, amb la labiodental *v-* en lloc de la bilabial *b-* i consideren que *vogamarí* prové de la frase imperativa "*voga, marí!*".

571. Joan Veny i Joan Coromines han criticat a bastament aquesta proposta, crítica que entenc més que justificada. Veny (1976, 157) s'expressa així: "[...] xoca, d'entrada, amb la manca de tradició lingüística de *marí* com a substantiu, i costa de veure la relació semàntica de la frase imperativa amb l'immòbil equinoderm". Coromines (*DECat*, II: 36*a*, s.v. *bogamarí*), per la seva banda, considera que la idea que *vogamarí* pugui venir de la frase *voga marí* "és un poc extravagant aplicada a un marisc, que ni sura ni es pot moure gaire". Amb tot, els dos lingüistes coincideixen a afirmar la influència de *vogar* sobre la bilabial de *bogamarí*. Joan Veny (*ibid.*, 157-158) opina que "la labiodental del mall. *vogamarí* seria un intent de

696. En les addicions que Veny va incloure en una posterior edició d'aquest article (1984*a*, 216), indica la distribució geogràfica d'aquests termes: *bogamarí* (Xàbia) i *bogamarina* (Alacant i Guardamar).

Per a les diferents realitzacions fonètiques de *bogamarina*, terme que també s'usa al Campello i a Santa Pola, vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 501.

697. Cal dir que aquesta hipòtesi no la vaig tenir en compte en l'article que vaig fer sobre l'origen del *bogamarí* (vegeu n. 675), perquè aleshores la desconeixia.

donar transparència semàntica al vocabulari, tot relacionant-lo amb *vogar* o *voga* «boga, peix de l'espècie *Box boops*»". Joan Coromines (*loc. cit*.) no està d'acord amb el fet que Alcover - Moll hagin donat prioritat en el *DCVB* a les formes en *v-* de *vogo, vogamarí* i també del peix *voga*, el qual per arreu és conegut amb *b-* (*boga* < llatí BOCA),[698] atès que són formes alterades sota la influència de l'important verb marí *vogar* i derivats.

572. Antoni Griera (1971, 728) indica que *bogamarí* és un dels diversos derivats del peix *boga* (*Boops boops*). A part de l'homonímia que es produeix entre el primer segment de l'equinoderm i l'espàrid, no veig que pugui haver-hi cap altre tipus de relació.

573. Joan Veny (1976, 157) suggereix de relacionar la motivació semàntica de *bogamarí* amb el segment inicial del castellà *bogavante* per l'aspecte agressiu de les pinces del crustaci, "la qual cosa -afegeix Veny- s'ajustaria també a l'aspecte ofensiu de l'eriçó, proveït d'agudes punxes". Per bé que la comparació que fa Veny podria ser factible, és difícil de poder acceptar aquesta proposta si considerem, d'una part, que la primera referència a aquest castellanisme en català, no la trobem fins al segle XIX en el diccionari de Pere Labèrnia (1839-1840, I: 277, s.v.), amb la forma catalanitzada *bogavant*, i, d'una altra, que, en les enquestes efectuades a la gent de mar per l'*LMP*, aquest terme no apareix en cap port de les Illes Balears ni de Catalunya.[699]

574. Joan Coromines (*DECat*, II: 36*a*, s.v. *bogamarí*) considera que primitivament *bogamarí* era un mot compost de l'adjectiu *marí, -ina* i *bogo*, que és la variant més estesa a Mallorca,

---

698. La forma *voga* està documentada a Menorca (Cleghorn 1751, 45; Ramis [1787] 1814, 12; 1811; Ferrer Aledo 1906, 16). El *DCVB* (X: 858, s.v. *voga* o *boga* 2) i el *DECat* (II: 28*b*, s.v. *boga* 1) situen també *voga* a Mallorca. El pare Miquel Colom (1935, bl. 2: 2, 5; bl. 3: 1, 3-5) cita ambdues formes de manera paritària, però les mencions anteriors d'aquest peix en aquesta illa són totes amb bilabial (*Noticia* 1791; Bover 1836, 23; 1864, 22; Weyler 1854, 123; Barceló 1868, 303).

699. He tingut l'ocasió de parlar amb el professor Joan Veny sobre aquesta qüestió i està totalment d'acord amb les meves observacions. Ell mateix m'indica que aquest article fou publicat fa més de trenta anys i que, amb els coneixements que té actualment d'ictionímia, no hauria pas fet aquesta proposta, que, per altra part, era solament un suggeriment i encara de forma provisional, com es pot llegir.

segons l'apreciació del gran mestre.[700] Per a la recerca etimològica de *bogamarí*, parteix de la forma curta *bogo*, que afirma que prové del mossàrab: "Que *bògo* no és un mot originàriament català, sinó un terme heretat pel mallorquí del mossàrab balear, és cosa que salta a la vista, ja per la terminació [...]." Coromines interpreta que el *boc*, el mascle de la cabra, rebia en mossàrab el nom de *boqo*, mot que posteriorment es convertí en *bogo* per un procés d'arabització i que també va passar a designar l'*eriçó* per la relació semàntica que es produí en comparar el *boc*, símbol de la luxúria, i les propietats afrodisíaques de l'equinoderm. Aleshores, i per tal de distingir-los, s'afegí *marí* a *bogo*. En un estadi posterior, i ja en l'àmbit del català, com que *bogo* era prou diferent del nom del mascle de la cabra, es perdé l'adjectiu en alguns casos i en d'altres es mantingué el compost *bogo-marí*. Endemés, Coromines sospita que el mot català *boc* també s'utilitzà per a designar la *garota*, ja que Alart recollí un inventari de pesca rossellonès del 1379 en què apareix "cabres, lengarts e bochs".

575. Tant el *Diccionari etimològic* de Jordi Bruguera (1996, 125, s.v.) com el *GDLC* (242, s.v.), i també Josep Carles Segura (1996, 133) recullen, de manera succinta, la proposta de Joan Coromines, i l'*EEiF* sols indica que "Aquest mot és un mossarabisme balear [...]".

576. Tot i que la relació que fa l'eminent filòleg és molt suggeridora i que la creença del valor afrodisíac de les *garotes* és molt viu, almenys a l'Alt Empordà, l'explicació de Coromines no és prou convincent, perquè, si *bogamarí* procedeix de *bogo* i aquest és un terme del mossàrab, com podríem justificar l'existència de *bogamarí* a Tossa de Mar, localitat situada en el territori anomenat històricament Catalunya Vella, on l'estada dels àrabs va ser molt breu i influí molt poc la llengua romana que s'hi parlava? Coromines no menciona que els tossencs usin *bogamarí*,[701] dada que crec força important per a l'estudi d'aquest mot, tal com veurem tot seguit (§§ 580-581).

---

700. Aquest pretès predomini de *bogos* a l'illa de Mallorca, ja l'he matisat en el cap. "Variants dialectals ...", § 491.

701. Certament és sorprenent que Coromines no conegui o hagi oblidat el *bogamarí* de Tossa, ja que a l'entrada *garota* del *DECat* (IV: 379*b*) en fa esment.

577. Altrament, la *-o* final de *bogo* no s'ha d'explicar necessàriament a través del mossàrab. En el balear hi ha un reguitzell de mots masculins com *homo, covo, cotxo* acabats en *-o* per un procés d'assimilació amb la vocal tònica *o* (Coromines 1983, 199). És clar que perquè es produís aquest procés *boga* hauria de ser un substantiu masculí, com intentaré de justificar (vegeu § 592). Endemés, els pescadors que empraven només el primer segment de *bogamarí* es devien trobar que tenien un mateix mot per a anomenar dos animals marins diferents: *boga* 'equinoderm' i *boga* 'peix' (*Boops boops*). Aquesta homonímia podria provocar la necessitat de distingir-los i, per tant, no fóra gens estrany que afavorís aquest canvi vocàlic en posició final. Finalment, tampoc no s'hauria de descartar la possible influència del provençal *bogo*, encara que no té el valor de l'equinoderm sinó de l'embolcall de la castanya, com veurem més endavant (§§ 585-586), si tenim en compte els nombrosos repobladors occitans que s'instal·laren a Mallorca.[702]

578. Coromines s'equivoca quan sospita que el *boc* recollit per Alart és un *eriçó de mar*. En primer lloc, cal dir que és un mot encara viu, si més no, a Lloret de Mar (Sala i Lloberas 1986, 85, 276, 285-288; Fàbregas - Rebollo 1989, 117), l'Estartit[703] i el Port de la Selva (Mallol 1985, 78-79), tot i que probablement aviat desapareixerà, perquè aquest crustaci s'està extingint a les nostres costes. Antoni Griera (1935-1947, II: 181, s.v. 3) diu que el *boc* és un crustaci, el mascle de la cabra i el situa a Palamós. El *DCVB* (II: 532, s.v. 5) el defineix així: "Mascle de la *cabra de mar*, o sia el crustaci *Maia squinado*, que es distingeix de la femella pels seus grans pessics i sa major grossària (Empordà); cast. *centolla*." Josep Mallol (1985, 78) escriu que "a la femella se l'anomenava *cabra* i el mascle *boc*, igual que amb els de terra".

579. També hi ha un ormeig que s'utilitza per a pescar-los que es denomina *xarxa de cabra i boc* (Vilanova) (Roig - Amades 1926, 68, s.v.); *cabrer* (cf. Roig 1927, 98-99; Mallol 1985,

---

702. Vegeu bibliografia de la n. 708.
Per a altres aspectes morfològics, vegeu § 592.

703. Informació del pescador Joan Massagué (24-8-2000).

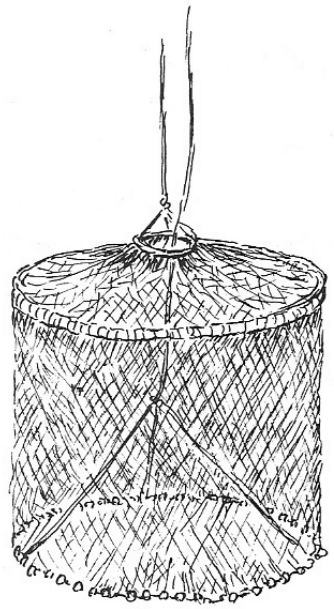

RALL CABRER

78-79; Fàbregas 1985, 48, s.v.; Sala i Lloberas 1986, 285-288; Nadal 1992, 47), i *cabrera* (cf. *DCVB*, II: 789, s.v., 3; Centelles 1979, 77), per bé que, tal com indiquen Sala - Domènech (1994, 82), als ports situats al sud de la Costa Brava, el *cabrer* és més conegut amb el nom de *rall*, a Blanes (Amades - Roig 1926, 57, s.v.: "s'hi pesquen llísseres, salpes, *cabres*, etc."), a Lloret de Mar (Sala i Lloberas 1986, 285-288: "El «rai» rep també el nom de *cabrer*") i a Tossa de Mar, *rall* o *rall cabrer*[704] (Zaragoza 1998, 202).[705] Finalment, al Port de la Selva i en terres de la Catalunya del Nord, hi ha un art de pesca que rep el mateix nom que aquests crustacis: *cabres i bocs* o *batudes* (cf. Centelles 1979, 69; Mallol 1985, 69; Nadal 1992, 51).

XXIX. Rall cabrer: T. Zaragoza (1998)

Una nova proposta

Lingüística espacial

580. Una vegada descartades les etimologies o motivacions semàntiques fins ara proposades, considero que el mètode de la lingüística espacial, desenvolupat per Bartoli i Bertoni,[706] pot aclarir-nos, si més no, la zona geogràfica des d'on es va estendre inicialment aquest mot i la seva antiguitat. Així, tot seguit ens adonem que *bogamarí* i variants s'estenen per totes les àrees tardanes, o sia, el sud del País Valencià, les Illes Balears i l'Alguer, i, endemés, tant les Balears com l'Alguer són àrees isolades i València, una àrea lateral.[707] Tot això indica, d'una

704. Per a distingir-lo del *rall sauper*. Aquest *rall* és el que es coneix gairebé pertot arreu sense cap qualificatiu. En podeu consultar més dades i veure'n una fotografia en el cap. "L'eriçó de mar com a esquer", § 301, n. 324.

705. Per les descripcions fetes i en algun cas també pels dibuixos que les acompanyen, sembla que tots aquests noms designen el mateix ormeig.

706. Vegeu Joan Veny (1986, §§ 157-164). Per bé que aquest mètode s'ha d'aplicar amb certes precaucions, com adverteix el mateix Veny (§ 163), crec que en aquest cas la teoria és força versemblant.

707. La lingüística espacial ha estat aplicada al català per Joan Veny: "Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes"(1959-1960), i també, en "Dos resultats de la lingüística espacial en català" dins Veny (1984*a*, 54-61).

banda, l'antiguitat del terme *bogamarí* i, de l'altra, que aquest procediria de l'àrea central, és a dir, del Principat, on almenys en els segles XIII-XIV devia gaudir de força vitalitat, especialment a la zona del litoral, on encara es manté, com una relíquia, a Tossa de Mar, possiblement perquè fins no fa gaires anys les comunicacions amb aquesta vila eren força difícils i, en conseqüència, podríem parlar també d'una petita àrea isolada.

581. A més, aquesta hipòtesi es pot recolzar sobre el fet històric, d'altra banda ja ben conegut, de la procedència majoritària de colonitzadors de les comarques costaneres del Principat a les Illes Balears.[708] Com a reflex lingüístic d'aquesta colonització, podem assenyalar, a tall d'exemple, l'ús, en aquelles illes, de l'article provinent del llatí IPSU, conegut popularment com l'article "salat", el qual s'estén avui dia, ja amb molt poca vitalitat, per algunes localitats de la franja litoral denominada Costa Brava. La història, en canvi, no dóna prou llum sobre l'origen dels colons de la Corona d'Aragó que s'instal·laren a l'Alguer. L'estudi, però, de la llengua parlada actualment en aquella localitat de l'illa de Sardenya sembla palesar, tot i els seus exotismes i peculiaritats, que hi hagué una preponderància de pobladors que procedien de les contrades litorals de la Catalunya Vella (cf. Kuen 1932-1934, 5: 124; Nadal - Prats 1983, 444; Badia i Margarit 1984, 62; Veny 1984, 104). En contraposició d'aquesta idea més generalitzada, Eduard Blasco (1984, 4-5; 1984*a*, 167) afirma que en l'alguerès hi ha nombroses afinitats amb tots els dialectes catalans i que, per tant, té "una etiqueta personal i bon xic divergent de la resta dels dialectes catalans". Precisament Blasco cita *bogamarí*, entre altres mots, per a palesar que l'alguerès ha pouat en el valencià i el baleàric.

582. Tot i així, algú encara podria adduir que el fet que a Tossa existeixi el terme *bogamarí* podria ser degut a unes possibles relacions comercials en èpoques anteriors. Això sembla poc probable, car l'estudi de Mario Zucchitello (1982) palesa que entre els anys 1357 i 1553 els tossencs només navegaven ocasionalment a l'arxipèlag balear (pàg. 66), mentre que es desen-

708. Vegeu, per exemple, Antoni Riera: "Orígens del Regne de Mallorca: conquesta i poblament". Dins *Història de Catalunya*. Vol. III. Barcelona: Salvat, 1978, 16-22; o bé Josep M. Salrach: "Conquesta i poblament de Mallorca, Eivissa i Formentera". *Història dels Països Catalans*. Vol. I. 2a ed. Barcelona: Edhasa, 1981, 401-407.

volupava un intens tràfic marítim, especialment de productes combustibles (llenya i carbó), entre Tossa i Barcelona i també entre Tossa i València (pàg. 118).

Homònims i parònims

583. En tot estudi diacrònic, cal verificar si hi ha altres noms similars a la resta de llengües romàniques per a designar, en el nostre cas, aquest equinoderm. Després d'haver consultat els més prestigiosos llibres i treballs sobre ictionímia i ictiologia, no n'he trobat cap que tingui una relació amb el nostre *bogamarí*. El pas següent és fixar-nos en aquelles paraules del català i de la resta de la Romània que puguin tenir un parentiu, encara que només fos formalment, amb *bogamarí*. D'algunes ja n'he parlat: el mascle de la cabra *boc*, el peix *boga* i el verb *vogar*. En català, i pel que fa al primer segment de *bogamarí*, he trobat en el *DIEC* els parònims i homònims següents:

Boca i els seus nombrosos derivats.

Boga: "Planta herbàcia del gènere *Typha*, de la família de les tifàcies, d'inflorescència a manera de cilindre compacte de color bru, que es fa als aiguamolls i a les aigües de curs lent, les fulles de la qual, linears, molt llargues i coriàcies, poden ésser teixides per a fer-ne seients de cadira, cistells, etc."

Boga: "Límit, fita".

Bogar: "Paratge humit on es fan en abundància la boga o balca."

Bogar: "Adobar, femar".

Boga-ravell: "Fase juvenil de diverses espècies de peixos de la família dels espàrids, especialment la boga i el besuc."

Bogarró: "Cria de la boga".

El verb *vogar,* que també té les accepcions de 'brandar' i 'gronxar'; i el *DCVB* (X: 858, s.v. 4) recull, a més a més, la de "sonar una campana o campanes inclinant-les alternativament cap a envant i cap a enrera".

584. En cap d'aquests mots no veig com es podria produir un salt semàntic fins a arribar a l'equinoïdeu. Tanmateix, he tingut notícia d'un altre mot que sí que hi pot tenir una relació.

Es tracta del rossellonès *boga* amb el valor de 'pelló de la castanya', terme no documentat fins ara en cap diccionari. El Dr. Joan Veny m'explicava que el professor rossellonès Joan Peytaví,[709] en el decurs d'una conversa que mantenien, va esmentar, de manera espontània, *boga* [búɣə] amb el sentit abans citat.[710] Posteriorment, i gràcies a l'amabilitat de la senyora Núria Jolis, he pogut consultar les transcripcions fonètiques del 'pelló de la castanya' de l'*ALDC*, entre les quals hi ha *boga* [bóɣə], a la localitat d'Estagell, pronunciat amb una [o][711] i no amb una [u], com sol fer-se en rossellonès, perquè en aquesta població es manté l'oposició /o/ - /ɔ/,[712] ja que està situada a la zona de transició amb els parlars occitans.

585. En altres llengües romàniques, trobem també *bogo*, en occità, que designa el peix *boga* (*TdF*, I: 303, s.v. 3) i el pelló de la castanya (*ibid*., s.v. 2); i *bogue*, en francès, amb aquests mateixos valors (Godefroy 1880-1902, I: 672, s.v.; Bloch - Wartburg 1964, 76, s.v.; *TLF*, IV: 624-625, s.v.). La semblança formal és evident i la comparació entre l'aspecte més o menys arrodonit i punxegut de la castanya i l'eriçó de mar no és cap novetat.

Bogo, bogue

586. Frédéric Mistral manifesta que *bogo* prové del baix llatí BULGA, "poche" 'butxaca', 'bossa', i que en l'actualitat, a més del ja esmentat "hérisson de châtaigne" 'eriçó de castanya', al Delfinat significa 'ventre' i també 'panxa' (*TdF*, I: 303, s.v. 2). També trobem *bogo* com un dels equivalents de l'embolcall de la castanya en el *Dictionnaire français-occitanien* de Piat (1893-1894, I: 478, s.v. *hérisson*). Així mateix, l'*Atlas linguistique et ethnographique*

709. Nascut a Forques, vila situada entre Perpinyà i Ceret.

710. Al Vallespir el mot *buga* té el valor de 'buc, rusc' (*ALPO*, 474; Botet 1997, 66, s.v.).

711. Aquesta vocal semitancada posterior és de fet més oberta que la [o].

712. Sobre la caracterització del vocalisme tònic en rossellonès, vegeu Joan Veny (1984, 58-61).

de la Provence (*ALEP*) situa *la bogo*, amb el valor de "bogue de la châtaigne" 'pelló de la castanya', a Fréjus, La Cadière-d'Azur i Collobrières o bé Saint-Tropez.[713]

587. Els textos francesos consultats aprofundeixen molt més pel que fa a *bogue* 'embolcall picant de la castanya'. D'una banda, ens ofereixen la primera documentació d'aquest terme amb la forma *boggue* el 1537. Belon, l'any 1553, citarà aquest mot tal com s'escriu actualment. De l'altra, consideren que *bogue* podria provenir del bretó *bolc'h* "capsule du lin" 'càpsula de lli', pròpiament "sac, enveloppe" 'sac, embolcall', mot emparentat amb el vell irlandès *bolg* 'sac', el gal·lès *boly* "panse" 'ventre', mots tots ells provinents del gal BULGA (cf. Bloch - Wartburg 1964, 76, s.v. *bogue*; *TLF*, IV: 624-625, s.v. *bogue*).

588. Ernout - Meillet ([1932] 1985, 78, s.v.) informen que BULGA és una veu gàl·lica que volia dir primitivament 'bossa de cuiro' i que després agafà altres valors com 'ventre' o 'úter'. El llatí va manllevar aquest mot des d'una època molt reculada i va tenir un ús molt quotidià. De BULGA tenim una nombrosa representació en les llengües romàniques (cf. *REW*, § 1382; *FEW*, I: 605, s.v. *bulga*; *DECat*, II: 331*a*, 357*b*, s.v. *bujola* i *butxaca*), com per exemple el també francès *bouge* que té diversos significats: 'maleta, sac, bossa' i 'part còncava o bombada d'un objecte'; els italians *bolgia* 'maleta' i *bolgetta* 'cartera'; el castellà dialectal *burjaca* i portuguès *borjaca* que designen certs tipus de bosses o saquets; l'occità *bolja* 'bosseta', i els catalans *butxaca*, *botgeta* (cat. antic 'bosseta') i *bujola*.

589. Certament ni l'occità ni el francès no han fet ús de la comparació entre la *bogo* i la *bogue* de la castanya i l'equinoderm, cosa que sí que han fet amb la castanya: "castanha de mar" i "châtaigne de mer", respectivament. En el cas de *bogue*, probablement perquè s'estén especialment per l'oest de França -Bretanya, Normandia, Anjou i Maine- (*TLF*, IV: 624-625, s.v.) i "l'*eriçó de mar* és essencialment un animal mediterrani, molt de temps desconegut a les

713. En el mapa (vol. II, 515), no es distingeix gaire bé a quina localitat fa referència.

regions de llengua francesa"[714] (Dauzat 1954, 192). En canvi, la comparació amb el mamífer sí que ha estat utilitzada: "L'eriçó, el qual quedà prudentment enrotllat com si fos una castanya [...]"[715] (*TLF*, IV: 624-625, s.v. *bogue* 1).

590. Tot i que no disposem de cap datació antiga de *boga, bogo* i la primera de *bogue* és del 1537, la procedència d'aquests mots assegura una antiguitat molt anterior al segle XVI. Per tant, això no hauria de ser un obstacle perquè *boga* ja fos coneguda a terres catalanes en els segles XII-XIII.

591. Quant a la fonètica, encara que la *u* breu llatina (BULGA) dóna normalment una *o* tancada, com el francès *bogue* i la *boga* del rossellonès, en català hi ha un bon nombre de mots en què s'ha produït una alteració fonètica i aquesta *o* tancada, sempre en síl·laba inicial, ha passat a *o* oberta (Badia 1963-1968, 119-172; Badia 1966, 315-320; Coromines 1983, 189-195). Aquest seria el cas de *bogamarí* i variants que, en la major part del domini lingüístic català, es pronuncia amb *o* oberta,[716] com també del peix *boga* (< BŌCA). Una altra manera d'explicar aquest fenomen podria ser a través d'una homonimització formal de *boga*, que, segons Joan Coromines, es diu arreu amb *o* oberta [bɔ́ɣə] (*DECat*, II: 28*b*, s.v. 1), i el primer segment de *bogamarí*.

592. Des d'un punt de vista morfològic, el provençal *bogo*, el francès *bogue* i el rossellonès *boga* són substantius femenins, i, en canvi, *bogamarí* i variants són, en general, substantius masculins. Realment es fa difícil de poder explicar aquesta mutació morfològica. L'únic raonament que intueixo com a possible és que l'homonímia que hi havia entre l'equinoderm i el peix *boga* devia provocar certes confusions entre la gent de mar i, en conseqüència, en un primer estadi tendí a produir-se un canvi de gènere de l'equinoïdeu, facilitat també per un

714. "l'oursin est essentiellement un animal méditerranéen, longtemps inconnu aux régions de langue française".

715. "Le hérisson, qui resta prudemment roulé en *bogue* [...]"

716. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 479-480, 482-483, 488, 495, 500-501.

possible encreuament morfològic amb altres significants d'aquest animal marí, com *oriç* i *eriçó*, i per la neutra final del català oriental, canvi que no arribà a consolidar-se del tot, si ens atenim a les formes femenines que s'han mantingut fins ara. Recordem que aquestes es localitzen en algunes poblacions del sud del País Valencià: *bogamarina* (el Campello, Alacant, Santa Pola i Guardamar)[717] i possiblement *boga de mar*, encara que no he pogut recollir personalment aquesta perífrasi.[718] Posteriorment, en un segon estadi, d'una manera general però no sempre, es recorregué a l'adjectiu *marí, marina* per a una millor transparència semàntica. En l'actualitat encara conviuen formes d'aquests dos estrats en una mateixa àrea geogràfica: els mallorquins *bogo* i *bogamarí* o *bogomarí*.[719]

593. Aquesta alternança, o tal vegada seria millor dir vacil·lació morfològica, també queda reflectida en el provençal *bogo* < BŌCA amb el valor del peix de l'espècie *Boops boops*. Mistral (*TdF*, I: 303, s.v. 3) i Xavier de Fourvières (1902, 92, s.v.) consideren que aquest substantiu tant pot ser masculí com femení. Per L. Boucoiran (1898, 209, s.v. 2), és del gènere masculí. En canvi, tant Honnorat ([1846-1847] 1971, I: 291, s.v. *boga*) com Alibert (1966, 165, s.v. *bòga*) estimen que és només femení.

594. Pel que fa al francès *bogue*, amb el mateix valor del peix, el *TLF* (IV: 625, s.v. 3) el dóna com a substantiu masculí, a més d'indicar que és un manlleu de l'antic provençal *boga* (s. XIII). Com a masculí, també l'he llegit en el treball que J. Bauquier dedica al *jarret* i a la *bouguière* (1877, 269) .[720] Per contra, el *Dictionnaire de l'Académie Française* (1932-1935, I: 150, s.v.) i el *Grand Larousse de la Langue Française* (1971-1978, I: 458, s.v. 2) consideren que aquest peix és del gènere femení.

---

717. Per a les distintes realitzacions fonètiques de *bogamarina*, vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 501.

718. Vegeu el mateix capítol de la nota anterior: n. 644, 646.

719. Sobre la *-o* de *bogo*, vegeu § 577.

720. Així mateix, trobem *le bogue* a "Poissons Invertébrés". *Encyclopédie du monde animal*. Vol. III. París: Librairie Aristide Quillet, 1971, 45.

595. És força probable que *boga* amb el valor 'embolcall de la castanya' tingués força més presència en català en el passat. La documentació medieval i els diferents parlars hodierns reflecteixen que *boga* té diversos homònims que podrien justificar que sols es mantingui viu al Rosselló i encara no a tot arreu,[721] després de conviure amb ells un cert temps. Ja he comentat anteriorment els parònims i homònims de *boga*, però el mot que sembla que pogué influir més en la seva eliminació en algunes zones del nostre territori és la *boga* amb el sentit de planta, que també rep els noms de *balca* i *bova*, tot i que *boga* és el mot més conegut en el dialecte central (cf. *DECat*, II: 29*a*, s.v. *boga*, 2; *DCVB*, II, s.v. *balca*, *boga*, 2, *bova*). Així la descriu la *Història natural dels Països Catalans* (VI: 354-355):

> Les *bogues* o *balques* (*Typha*) [...] viuen a les aigües poc profundes de llacunes, basses, maresmes i rius de corrent no massa ràpid [...]. Des de molt antic s'han utilitzat per a fer cistells, seients de cadires o per a teixir catifes [...].

De l'ús de la *boga* en l'elaboració de mobiliari, Coromines (*loc. cit*.) ja en dóna notícia del segle XIV. També algunes formes del verb *vogar*, però amb les accepcions de 'sonar una campana' o 'brandar', podrien haver tingut alguna cosa a dir en l'arraconament de la *boga* de la castanya, fins a substituir aquest mot per altres termes.

Formes perifràstiques

596. La gent de mar utilitza també un bon nombre de formes perifràstiques, constituïdes a partir de *bogamarí, bogamarina, vogamarí, bogo*, *vogo*, tal com succeeix a partir de *garota, eriçó*, etc. La majoria són formes molt transparents, com *bogamarí ros, negre, de terra, d'en terra, mascle, femella, de fondal*...[722] i, en conseqüència, ací sols tracto les següents:

---

721. De fet, de les 14 poblacions enquestades a la Catalunya del Nord per l'*ALDC*, sols es va recollir *boga* a Estagell.

722. La motivació semàntica d'aquests sintagmes la trobareu en el cap. "Aspectes etimològics: introducció", §§ 530, 536-537, 539; i la seva distribució geogràfica en "Variants dialectals...", §§ 486, 496, 498, 500-501.

Vogo o *bogo fi*, més emprat en plural, *vogos* o *bogos fins*,[723] que designa l'espècie *Spatangus purpureus* i, possiblement, també altres equinoïdeus irregulars. La motivació de l'adjectiu *fi, fins* prové del fet que aquests equinoderms es caracteritzen, entre altres coses, per tenir sobre el seu cos unes puntes molt fines.

Vogo(s) de tenassa.[724] Tenassa és, tal com indica el *DCVB* (X: 214, s.v., 3.): "Porció de roca planera i tot just coberta per l'aigua de la mar o d'un torrent (Mall.)". Per tant, amb aquesta perífrasi ens referim als *vogos* que habiten a les tenasses, és a dir, les espècies *Paracentrotus* i *Arbacia*.

Bogamarina amb bastonets.[725] Amb aquesta perífrasi, els pescadors santapolers designen l'espècie *Cidaris cidaris* que és constituïda per un cos molt petit, proveït d'unes pues molt gruixudes que es poden comparar amb uns bastonets, tal com en altres llocs ho han fet amb un llapis ("oursin crayon").

Conclusions

597. Com a conclusió final, doncs, proposo com a base etimològica de *bogamarí* el segment *boga*. Mot que pertany, probablement, a una àmplia i estesa família de mots que provenen del gal·loromànic BULGA. *Boga* estaria emparentat directament amb l'occità *bogo* i el francès *bogue*, que tenen el significat de 'pelló de la castanya'. Aquest valor de *boga* devia haver tingut força més vitalitat que no pas ara en algun estadi de la nostra llengua, en què passà, per comparació, a designar l*'eriçó de mar*, amb la inclusió, per bé que no sempre, de l'adjectiu *marí* o *marina* per a una major transparència semàntica.[726] Així, doncs, podria dir que he arribat a la mateixa hipòtesi de Joan Palomba, malgrat que, com indicava abans (vegeu

723. Hi ha més informació sobre aquesta perífrasi en el cap. "Variants dialectals...", § 464, n. 583; § 483; § 484, n. 622; § 486.

724. Més dades en el cap. "Variants dialectals...", § 486.

725. Vegeu els paràgrafs §§ 457, 501 del cap. "Variants dialectals...".

726. Aquesta proposta ha estat compartida per J.-Ph. Dalbera (1997, 149-150) i també ha estat recollida per Joan Veny (1999, 137).

D'altra banda, Vicent Beltran (2005, 260-261) es fa també ressò d'aquesta proposta, així com de les de Joan Veny i Joan Coromines.

§ 569), Palomba no aprofundia en les seves propostes, tal vegada pel tipus d'obra en què apareixen, ni, en aquest cas, va tenir en compte el provençal *bogo* ni el català *boga*.

598. Per a arribar a aquesta conclusió, la distribució geogràfica de *bogamarí* i variants al llarg del nostre domini lingüístic m'ha estat molt útil, com també el mètode de la lingüística espacial desenvolupat per Bartoli i Bertoni, sobre el qual m'he recolzat.

599. La relació entre el francès *bogue*, el provençal *bogo* i els catalans *boga* i *bogamarí* reflecteix, una vegada més, l'afinitat lexical que hi ha entre el català i el gal·loromànic, afinitat que és encara més forta entre el català i l'occità.

Capellà

Documentació

600. Les anotacions més primerenques d'aquest terme corresponen al derivat *capellanet*. Així, el 1916 el naturalista Antimo Boscà indica que els "erizos de mar" se'ls denomina *capellanets* a Castelló (pàg. 31). Posteriorment, el *DCVB* (II: 966, s.v.) dóna els equivalents de *vogamarí* o *eriçó de mar* en la segona accepció de *capellanet* i el situa a Castelló i València.[727] Àngela Buj Alfara (2002, 741, n. 71)[728] cita "*capellanet* (eriçó de mar)" entre un grup de diminutius i diminutius lexicalitzats.

601. La datació més antiga que m'ha estat possible de trobar de la forma primitiva *capellà* correspon a un apartat del llibre de Xavier Garcia (1978, 194) dedicat als noms dels peixos a Vilanova i la Geltrú en què comenta que "Sota denominacions diferents trobem el mateix peix [...]. A Vinaroç [sic], per exemple, dels *garots* [sic] en diuen *capellans* [...]".[729] Més tard, apareixerà de nou escrit *capellà* en el treball d'Alfred Ayza *El món mariner de Peníscola* (1981, 88, 89, 93).

---

727. Avui dia, a València ciutat ni tampoc a les seves contrades no diuen *capellanet* ni *capellà*; això mateix podem afirmar de la ciutat de Castelló de la Plana. En canvi, aquests mots són vius a la comarca del Baix Maestrat: *capellanet* a Benicarló, Càlig i Vinaròs, i *capellà* a Peníscola i Alcalà de Xivert, a més de les localitats d'Albocàsser a l'Alt Maestrat i Amposta i Alcanar al Montsià. *Capellanet* també és emprat a Torreblanca a la Plana Alta (vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 446, 448).

728. "El tortosí a través d'un assaig... a la serra de Montsià". Dins *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica catalanes: 18-21 d'abril de 2001.* València: Universitat de València - Denes.

729. *Garot* és un mot "fantasma". Vegeu el cap. "Variants dialectals...", n. 459. La localització que dóna Garcia tampoc no és del tot precisa, segons les meves dades (vegeu n. 727).

Motivació semàntica

602. Sobre la procedència d'aquest significant, Consol Arnau (1965, 143), en la seva tesina sobre el lèxic dels pescadors de Vinaròs, indica, d'una manera molt succinta, que l'espècie *Echinus esculentus* rep el nom de *capellanet* i que prové del diminutiu CAPELLANUM.

603. Certament, *capellà* procedeix del llatí medieval CAPPELLĀNUS, derivat de CAPPĔLLA 'capella', i encara aquest últim és un diminutiu del llatí tardà CAPPA 'capa' (*DCVB*, II: 964-965, s.v. *capella* i *capellà*; *DECat*, II: 528*a*, s.v. *capa*). A partir de *capellà*, s'ha afegit el sufix diminutiu *-et* (*capellanet*) en algunes poblacions,[730] tendència molt acusada en el valencià, fins al punt de perdre's el valor diminutiu (Veny 1984, 164).[731] Però, òbviament, el valor primitiu de *capellà*, sinònim de clergue, prevere, no té res a veure amb el nostre equinoïdeu.

604. Crec que l'origen d'aquesta metàfora cal cercar-la -com deia un vell pescador de Vinaròs-[732] en la semblança del color negre que té una de les espècies més conegudes de l'*eriçó de mar*, l'*Arbacia lixula*, amb el color de l'hàbit del sacerdot i també en la comparació que feia aquest mateix pescador entre la zona bucal de l'equinoïdeu, desproveïda de pues i d'un to molt més clar, i la tonsura del clergue. Aquest nom posteriorment esdevingué genèric per a designar el nostre animal marí.

605. Tal com comento en un altre capítol,[733] Barbier (1911, 149-151) considera que el color dels hàbits o de la caputxa, solideu o capel que cobreix totalment o en part el cap dels membres dels distints ordes religiosos, ha servit, a través de la comparació, per a donar nom a alguns animals. Precisament, Barbier, amb referència al peix *cappellanus* de la família dels gà-

730. Vegeu n. 727.

731. Tal com comento en el cap. "Variants dialectals...", § 448.

732. En una enquesta feta el 23-3-1987 per Joan de la Figuera.

733. "Aspectes etimològics: introducció", § 523.

dids, opina que el color gris o grisenc del dors de la major part dels gàdids ha estat el motiu d'aquesta designació.[734]

606. Un altre paral·lelisme amb aquest incentiu semàntic basat en el color és el de l'ocell que rep també el nom de *capellanet* i que el *Diccionari de la rima* (1956, 623, s.v.), de Francesc Ferrer Pastor, defineix així: "Ocell de plomatge fosc amb un plomall al cap, semblant a la cogullada però més petit."

607. Tanmateix, considero que hi ha un altre factor que podria haver incidit semànticament en el nostre animal marí. Ivette Barbaza (1988, II: 203) escriu que, als pescadors, els horroritzen els sacerdots, i Xavier Garcia (1980, 101) comenta que hi ha un principi d'anticlericalisme entre els pescadors.[735] Aquest sentiment de rebuig envers els clergues podria ser similar al que tenen davant dels eriçons negres, atès que no són bons... per a menjar, segons l'opinió de molts dels nostres pescadors.

Capellà de bou

608. Quant al sintagma *capellà de bou,* que Ayza (1981, 93) identifica amb l'espècie *Echinus acutus*, el complement de nom fa al·lusió a l'art de pesca d'arrossegament, anomenat *bou*, amb el qual es capturen, entre altres molts animals marins, els *capellans* que habiten a zones profundes.

Polisèmia

609. *Capellà* i *capellanet* tenen diversos significats en el nostre entorn natural. Així en trobem en l'àmbit de la fitologia, de l'ornitologia i de la ictiologia. Ací, però, sols faré referència a la polisèmia en el món marí, que no tan sols es troba en el domini de la nostra llengua, sinó també en altres llengües romàniques. Així, Barbier (1911, 150) indica diversos re-

734. Aquesta mateixa interpretació ha estat recollida per Secretan (1988, 136) per a explicar la motivació semàntica de *capellà* (*Gadus minutus capelanus = Trisopterus minutus capelanus*).

735. Sobre aquesta qüestió, vegeu també el cap. "Aspectes etimològics: introducció", § 521.

presentants de *capellà* en les llengües romàniques que designen peixos de la família dels gàdids:

> Hérault *capelan* = *gadus merlangus* L. [...];
> Baléares *capellà*, Cette, Var, Nice *capelan*, l'emprunt français *capelan* = *gadus minutus* L. [...];
> Iviça, *capellan* = *gadus luscus* L.;
> prov. *capelan* = *phycis blennioides* Schneider;
> esp. *capellan* = *motella fusca* Bonap. [...].

610. Circumscrivint-nos a casa nostra, el gàdid de l'espècie *Trisopterus minutus capelanus* (= *Gadus luscus*) rep el nom vulgar de *capellà* a Roses, Palamós, Arenys de Mar, on conviu amb mòllera i fanega (cf. *LMP*, mapa 624; Huguet 1991, 102), Port de Sóller, Port de Pollença, Santanyí, Maó, Ciutadella i Fornells (*LMP*). A la resta del domini lingüístic predomina *mòllera* (*LMP*; Huguet 1991, 102).

611. Encara dintre de la família dels gàdids, l'espècie *Motella fusca* (= *Gaidropsarus mediterraneus*) és anomenada *capellà* a València (Boscà 1916, 87; Pardo 1919, 16). Cisternas (1867, § 76), en identificar aquesta espècie, diu que "parece ser el llamado *Capellan* en Denia", però a Dénia *capellà* és el nom que rep el *bacallaret*, una vegada s'ha assecat, com també ocorre a altres poblacions de la Marina, com Benidorm o la Vila Joiosa, o el Campello, ja a la contrada de l'Alacantí (Cabrera 1997, 114, 117, 132 § 37; Llorca 1998, 705-706). Aquest peix, que pertany a l'espècie *Micromesistius poutassou*, és un altre gàdid que també és conegut a les nostres costes amb les designacions de *maire, mare de lluç, lluça, llúcera, bacallar, tabanc,* etc. (*LMP*, mapa 625; Nadal 1981, 71; *NOC*, § 74). Tornant a l'espècie *Motella fusca*, Ferrer Aledo (1906, 25) indica que a Menorca és coneguda amb el nom de "móllera inglesa" i Duran (2007, 365) assenyala *mòllera anglesa* i *mòllera borda* com a noms menorquins d'aquesta espècie. La *HNPC* (XI: 222) indica que aquest peix rep una gran varietat de noms i menciona els de *mòllera borda, fura* i *guineu*.

612. Ara ja dins l'ordre dels pleuronectiformes, més coneguts vulgarment per la denominació de peixos plans, rep el nom de *capellà* l'espècie *Pleuronectes citharus* (= *Citharus linguatula*; *Citharus macrolepidotus*) a Menorca, que conviu amb *rèmol* (Ferrer Aledo 1906, 26), i a Mallorca i Eivissa (Barceló 1886, § 75). Aquesta espècie és coneguda per moltes altres denominacions, com *palaia, palaia borda, palaia guarda la vida, palaia rossa, peluda* (Lloris i altres 1984, §114.1; *NOC* § 225).

613. Els peixos que es coneixen normalment per *bruixes* pertanyen a dues espècies: *Pleuronectes boscii* (= *Lepidorhombus boscii*), que, segons Barceló (1868, § 74), rep el nom de *capellà* a Mallorca; i *Pleuronectes megastoma* (= *Lepidorhombus whiffiagonis*), que és anomenada *capellà* a Menorca (Ferrer Aledo 1906, 26; Lloris i altres 1984, 115.2).

614. Encara dins aquest mateix ordre de peixos, el *DCVB* (II: 965, s.v. 4) indica que el tipus *Pleuronectes platessa* es coneix amb el nom de *capellà* a Mallorca i Menorca. Aquesta espècie és més coneguda amb la denominació de *palaia anglesa* (Lloris i altres 1984, 117.5; *NOC*, § 240; *HNPC*, XI: 367).

615. A l'Alguer *capellà* és el nom amb el qual és designada l'espècie *Uranoscopus scaber* (Caria 1995, 155, s.v.), nom que conviu amb el sinònim *peix brèvede* o simplement *brèvede* [brɛ́vɛdɛ] (Pascalis 1988, 1327; Sanna 1988, 150, s.v.), també escrit *brèvere* (Català Roca - Manunta 1989, 14 n. 15). Aquesta espècie de la família dels uranoscòpids és coneguda a la major part de les nostres mars amb el nom de *rata* (*LMP*, mapa 631).

616. Finalment, en l'enquesta que el pare Miquel Colom va dur a terme a Portocolom (Felanitx) va aplegar *cranc capellà* (1935, bl. 1: 4, 20), que descriu com un cranc de "tamany grosset, peludet, mordales amb el cap color de rosa. Du una espècie de capa teixida d'alga i herbes marines i la s'aguanta amb les cames de darrera."

Conclusions

617. En la motivació semàntica de *capellà* sembla que hi han intervingut diferents factors. D'una banda, la comparació del color negre de l'espècie *Arbacia lixula* amb l'hàbit del clergue, nom que després es va estendre a la resta d'espècies, i, de l'altra, el rebuig que senten els pescadors envers els sacerdots perquè, segons ells, no són bons, com també rebutgen els eriçons de color negre perquè no són bons per a menjar, d'acord amb una creença molt arrelada entre la gent de mar.

618. Un aspecte prou interessant és la profusa polisèmia del significant *capellà* en la fauna marina, especialment en la família dels gàdids i en l'ordre dels peixos plans, tant a les nostres mars, sobretot a la de les Illes Balears, com també a la resta de la Romània. Com escriu Miquel Duran (2007, 364), *capellà* és "un ictiònim polivalent".

Castanya de mar

Motivació semàntica

619. Aquesta metàfora o forma perifràstica per a anomenar l'*eriçó de mar* sorgeix com a resultat de la identificació entre aquest equinoderm i el fruit del castanyer, metàfora que, d'altra banda, és present en una bona part de les llengües romàniques -el castellà *castaña de mar*, el francès *châtaigne de mer*, l'occità *castanha de mar*, el venecià *castagna de mar*- i que també trobem en algunes localitats basques amb la denominació d'*itxaslakatz* (*itxaso* 'mar', *lakatz* 'pelló de castanya'), així com a Algèria, que ha manllevat la forma provençal *castanha de mar*.[736] La castanya, amb el valor primitiu de fruit, prové del llatí CASTĂNĔA, mot procedent del grec *κάστανον* amb el mateix significat (*DECat*, II: 624*b*, s.v.).

620. Qui primer comentà la semblança del nostre equinoderm amb la castanya fou Isidor de Sevilla (c. 560 - 636):

> El erizo tomó su nombre del erizo de tierra, al que la gente suele conocer como *ericius*. Tiene una doble concha provista de espinas semejante al erizo de las castañas cuando, recién abiertas, caen de los árboles (*Etim.,* XII, 6, 57).[737]

736. Vegeu el cap. "Aspectes etimològics: introducció", §§ 515-518 i especialment § 519.

737. Echinus a terrestre echino nomen traxit, quem vulgus iricium vocant. Cuius testula duplex, spinis aculeata in modum castanearum, quando adhuc coopertae de arboribus cadunt.

Primers testimoniatges romànics

621. A mitjan segle XVI tenim els primers testimoniatges romànics de l'existència d'aquesta perífrasi. El naturalista Pierre Belon (1553, 348) menciona que els gals anomenaven l'*echinus chastaigne de mer* i *herisson de mer*. El també naturalista Guillaume Rondelet (1554, 577) explica que al Llenguadoc els *echini* reben el nom d'*ursins* i que altres els anomenen *castagnes de mar*. Tant Belon com Rondelet parlen de la similitud de l'embolcall de la castanya amb l'*echinus*. Que tingui notícia, aquests són els primers estudiosos que expliquen el motiu d'aquesta comparació. En aquest mateix segle, el doctor Laguna (v. 1555, 123) fa també al·lusió a la semblança que hi ha entre l'*erizo marino* i l'*erizo de la castaña*, però no recull *castaña de mar*.

Documentació

622. El 1722, el naturalista barceloní Joan Salvador i Riera escrigué una memòria sobre la pesca a Catalunya, en què inclogué una llista de les espècies que s'hi capturaven. Entre aquestes espècies apareix per primera vegada en català *castanyas* juntament amb el nom científic *Echinus Rond.* i el sinònim francès *oursins* (ap. Lleonart - Camarasa 1987, 102). Tot i que Salvador no indica la localització del nom de cap animal marí, Lleonart - Camarasa (1987, 19) han observat que al llarg de l'escrit hi ha nombroses citacions de la costa del Maresme, d'on eren originaris els Salvador, que contrasten amb les escadusseres referències que Salvador fa de la costa a garbí de Barcelona, per la qual cosa podem deduir que, si més no, el terme *castanyes* s'estenia per la zona costanera del Maresme i el Barcelonès.

623. Segons Lleonart - Camarasa (1987, 55), Joan Salvador emprà el *Libri de piscibus marinus* (1554) de Guillaume Rondelet per a la identificació de les diferents espècies marines. L'exemplar que ell utilitzà s'ha conservat fins als nostres dies i s'hi troben anotacions manuscrites amb els noms catalans de 71 espècies, que no sempre es corresponen amb les de la llista de la memòria. Entre aquestes anotacions he pogut llegir *castaña de mar* (*ibid.*, 61), en contraposició a la forma en plural i sense perífrasi que apareix en l'esmentada relació.

624. No és, però, aquesta l'única aportació documental que tenim de la *castanya de mar* en el segle XVIII. El dominicà Pere Màrtir Anglès (Tarragona 1683 ? - Barcelona 1754) fou l'autor d'un *Vocabulari llatí-català*, sense datar i inèdit (Colón - Soberanas 1986, 114-117), en què a l'entrada llatina *echinus* (f. 25r) llegim:

> Castanÿa ab la escorsa de punxas;
> castanÿa de mar;
> erizo, animal terrestre.

625. En el segle XIX, tots els diccionaris barcelonins consultats recullen la locució nominal *castanya de mar*. El diccionari d'Esteve (1803-1805, I: 138, s.v. *castanya*), el de fra Magí Ferrer (1839, 117, s.v. *castaña de mar*), el Labèrnia (1839-1840, I: 412, s.v. *castanya*), com també en el seu diccionari pòstum (1864-1865, I: 335, s.v. *castanya*), que fou "considerablement aumentat y corretgit per una societat de literats, cultivadors de la llengua catalana". Labèrnia descriu dues espècies de castanyes de mar, l'*Echinus marinus* i l'*Echinus esculentus*, seguint el model del *Diccionario de la lengua castellana*:[738]

> CASTANYA DE MAR. Especie de petxina rodona y plena de punxas com lo erissó, ab la boca en lo centro de la part inferior. *Erizo*. Echinus marinus.‖ Altra especie de petxina en figura de globo, la part superior plana, ab sis ordes de puas longitudinals, y una berruga en la basa de cada una. *Castaña marina, erizo marino*. Echinus esculentus, echinometra, ae.

Aquest tractament que Labèrnia fa de la *castanya de mar* contrasta fortament amb el dels lemes *arissó* (1839-1840, I: 154, s.v.; 1864-1865, I: 124, s.v.) i *erissó* (1839-1840, I: 800, s.v.; 1864-1865, I: 660, s.v.):

> ARISSÓ. m. ERISSÓ.‖ CAPELL, 3.

738. Sobre aquesta qüestió vegeu el cap. "Eriçó de mar i oriç", §§ 673-674.
Totes les citacions que dono dels diccionaris de Labèrnia corresponen a la primera edició.

> ERISSÓ. m. zool. Animal quadrúpedo cubert de puas agudas. *Erizo*. Ericius, i, eres, is. ‖ CASTANYA DE MAR ‖ ant. la closca exterior de la castanya y semblants. *Erizo*. Calyx, icis, echinus, i.

626. De la mateixa època que el diccionari de Labèrnia és l'anomenat *diccionari quintilingüe* (1839),[739] en què les definicions d'*arissó* (I: 169, s.v.) i de *castanya de mar* (I: 418, s.v. *castanya*) són molt similars. En aquest diccionari també hi ha l'entrada *arissó marí* (I: 169, s.v.). El diccionari viceversa de l'anterior (Martí 1842-1848, II: 105, s.v.) dóna *castanya de mar* com a equivalent del castellà *erizo*. En un diccionari català-castellà editat a Girona i atribuït a l'impressor Joaquim Grases, hi trobem l'accepció *castaña del mar*, en castellà *erizo* (1847, 45, s.v. *castaña*).

627. En la primera edició del *Diccionario manual ó vocabulario completo de las lenguas catalana-castellana* de Saura (1851) i en la de 1859 no apareix *castanya de mar*, però sí que ho farà en altres edicions posteriors consultades, com les dels anys 1878, 1883, 1894[740] i 1906.[741] Ara bé, el que és més sorprenent és que en totes les edicions consultades dels diccionaris inversos de Saura, és a dir, en la versió castellana-catalana, i ja des de la primera edició de 1852, l'equivalent de l'*erizo marino* o *marisco* és sempre *castanya de mar*.[742]

628. A les acaballes del segle XIX, Pere Coromines escriu que a Barcelona diuen *castanyes* d'uns "animals que es fan a les roques [...] perquè estan cobertes de punxes negres al estil d'una castanya amb clova" (*DECat*, IV: 379*b*, s.v. *garota*).

---

739. El nom real és *Diccionari català-castellà-llatí-francès-italià* i va ser compost per una societat de catalans, la qual, segons han donat a conèixer Colón - Soberanas (1986, 162 i n. 218), era formada per Salvador Estrada, Antoni Matamala, Ferran Patxot, Joan Cortada i Lluís Bordas.

740. Aquestes tres últimes edicions amb el títol de *Novíssim diccionari manual de las llenguas catalana-castellana.*

741. *Diccionari català-castellà de Saura*... per J. Pujal y Serra. Barcelona: Llibr. de fills d'Esteve Pujal.

742. A més de l'edició de 1852, he consultat les dels anys: 1853, 1854, 1862, 1870, 1884, 1887, 1894 i 1906.

629. A desgrat que el *Diccionari Aguiló* es va publicar en el segle XX (1914-1934) i que hi llegim que la *castanya de mar* és una "mena de marisc" (II: 128, s.v. *castanya*, 4), Aguiló cita un fragment del llibre *Pla i muntanya* de l'escriptor pirinenc Carles Bosch de la Trinxeria, publicat l'any 1888: "Portarem a la Ramona una menjada de muscles y *castanyas*."

630. D'aquest mateix autor és la novel·la *L'hereu Noradell* (1889), en què torna a aparèixer aquest vocable:

> Quan no agafa res ho atribuheix al esqué massa estantís; alashoras cerca curcullas y *castanyas* pé'l rocam, perseguint cranchs cullint fonolls marins per a confitar ab vinagre (pàg. 95).

Bosch situava aquesta narració a l'Escala, lloc on certament no s'empra aquest lexema. Tampoc no crec que a la contrada del Vallespir, d'on era Bosch, s'utilitzi habitualment aquest mot per a anomenar aquest equinoderm. Possiblement Bosch conegué aquest terme en la seva estada a Barcelona, on estudià ciències, o bé en els freqüents viatges que féu al Llenguadoc (segons la biografia de la *GEC*, III: 754).

631. El naturalista mataroní Joaquim Marià Salvañà, en el volum dedicat a "Crustáceos, gusanos, moluscos y zoófitos" del seu llibre *Panorama zoológico* (1877-1878: VII), inclou "los erizos ó *castañas de mar*" dintre dels "zoófitos", que "equivale á animales-planta" (pàgs. 51-53), i diu "[...] abundan en primavera, y varias especies se comen en los puertos de mar, crudas ó cocidas" (pàg. 52).

632. Anterior a totes aquestes darreres referències del segle XIX, hi ha la traducció que es va fer l'any 1839 d'una obra de botànica, d'Achille Richard,[743] en què hi ha un índex en català de plantes i, entre elles, la *castanya de mar*!! (pàg. 283), que remet al nom científic "*Anthyllis*

743. *Nuevos elementos de botánica y de fisiología vegetal.* Vol. II. Barcelona: Impr. de José Rubió. Del traductor sols sabem les inicials: D.F.O y M. "Licenciado en Medicina y Cirugía".

erinacea. Erizo. *cat.* Castaña de mar"(pàg. 254), ací escrit segons la grafia castellana. Alguns dels noms amb els quals es coneix ara aquesta planta en català són: *eriçó, coixí de monja, coixí de senyora*, etc.[744]

633. Ja en els segles XX i XXI, i seguint sempre un ordre cronològic, llegim *castanya de mar* en els diccionaris d'Aladern (1904-1906, II: 162, s.v. *castanya*), Bulbena (1905, 124, s.v. *castanya*), Vogel (1911-1916, I: 120, s.v. *castanya*), *Salvat* (v. 1912, I: 356, s.v.; 1933-1935, I: 622, s.v. *castanya*), Fiter (1913, I: 379, s.v. *castanya*), Vallès (1927, 160, s.v. *castanya*; 1962, 116, s.v. *castanya*), Alcover - Moll (*DCVB*, III: 30, s.v. *castanya* II. 3) i, més recentment, en el *DLC* (1982, 333, s.v. *castanya*, 5), la *GEC* (IV: 554, s.v. *castanya*), el *GLC* (II: 960, s.v. *castanya*), el *DIEC* (1995, 369; 2007, 331, s.v. *castanya*) i el *GDLC* (1998, 332, s.v. *castanya*, 5).

634. Un fet que cal remarcar és que en el diccionari invers de Vogel, és a dir, de l'alemany al català (1911-1916, II: 411, s.v.), l'únic equivalent que ens ofereix de *Seeigel* és *castanya de mar*.

635. Joan Coromines, tot i que en el lema *castanya* (*DECat*, II: 624-625, s.v.) no menciona el derivat *castanya de mar*, usa sovint aquest terme a les entrades corresponents a *bogamarí, eriçó* i *garota*.

636. L'escriptor, investigador i submarinista barceloní Antoni Ribera va escriure el llibre *Els homes-peixos: exploració i arqueologia submarines*, publicat el 1954. En aquesta obra, la major part de vegades que es refereix al nostre animal marí, l'anomena *castanyes de mar*, o bé simplement *castanyes*. Heus-ne ací uns exemples:

744. Francesc Masclans: *Els noms de les plantes als Països Catalans*. Granollers - Barcelona: Montblanc - Martín, 1981, 96, s.v. *eriçó*.

Vaig veure coves submarines, parets de roca nua que s'endinsaven fins a la sorra del fons, altres penyes recobertes de perilloses *castanyes de mar* semblants a negres boletes eriçades de punxes que es movien lentament... (pàg. 83).

Després de planar una estona per damunt d'aquella accidentada orografia submarina, on abundaven les antipàtiques *castanyes*, arribàrem a una planura sorrenca i a les envistes de la "barcassa" (pàg. 140).

637. Alguns altres exemples d'obres publicades durant el segle XX en què apareix aquest sintagma són:

Folklore de Catalunya (1950, 919)[745] de Joan Amades:

L'eriçó [...] i, ben empeguetat, se n'anà a rebolcar-se per damunt de les herbes més punxegudes i així quedà tan farcit de punxes, que semblava una *castanya de mar*.

L'home és el tot: Florència (1970, 1225)[746] de Gaziel:

I era un encís veure [...] el nombre increïble de cares boniques [...], i cobertes de mates abundoses de cabell daurat, rossenc o blau fosc, del to que tenen els eriços o *castanyes de mar*, vistos a les cales roqueres, entre dues aigües, quan hi despunta el dia.

Hams i peixos (1971, 191)[747] de Ferran Solà i Forch:

És clar que, a vegades, és una roca, una *castanya de mar* o un maliciós barretet, que ens juga la facècia d'empresonar el nostre ham.

745. Barcelona: Selecta.

746. Es va publicar per primera vegada l'any 1962. Barcelona: Selecta. Aquesta narració va ser escrita, però, l'any 1956.

747. Barcelona: Pulide.

Tocant a mà...[748] dins *Diari 1918* (1981, 215) de J.V. Foix:

> *Les mans tremolejaven*
> Fou en sortint de casa, havent après què eren els equinoderms -eriçó, *castanya de mar*, garota- i descobert el bé que en digueren Horaci en temps d'August i Dioscòrides sota Neró, [...]

638. Si es compara la freqüència amb què he trobat *castanya de mar* amb la de *garota*[749] o *eriçó de mar*[750] en obres de diferents gèneres al Principat, podrem constatar com *castanya de mar* va perdent vitalitat durant el segle XX.

639. No tots els repertoris lexicogràfics del segle XX recullen *castanya de mar*. És el cas d'"Els noms dels peixos..." (1923, 33-79) d'Antoni Griera o el del seu *Tresor* (1935-1947).[751] Passa igual en els diccionaris de Rovira i Virgili (1914), Josep Balari (1926-1936) i Pompeu Fabra (1932). Un fet prou eloqüent és que la *castanya de mar* ha quedat bandejada dels repertoris que s'han publicat recentment amb la finalitat de donar a conèixer (Huguet 1991) i a normalitzar (*NOC*) els noms de les espècies marines de les costes catalanes. Finalment, no tinc notícia que en cap document de les Illes Balears o del País Valencià aparegui la *castanya de mar* en cap estadi de la llengua.

640. Tot i que el naturalista Guillaume Rondelet ens informa l'any 1554 que al Llenguadoc a més d'*ursin* diuen *castagne de mar* per a designar l'*echinus* (vegeu § 621), que Walter von Wartburg (*FEW*, II: 464, s.v. *castanea*) dóna el provençal *castagno-de-mar* i a Niça, en concret, *castagna-de-mar* amb el valor d''oursin' i, finalment, que Louis Michel observà que

748. La primera edició d'aquest recull fou publicat l'any 1972. Barcelona: Edicions 62.

749. Vegeu el cap. "Garota i garoina", §§ 736-740.

750. Vegeu el cap. "Eriçó de mar i oriç", § 682.

751. Sí que apareix, en canvi, com a equivalent de l'*orís* (XI: 55, s.v., 2).

castanha de mar era l'expressió més popular a la zona del golf de Lleó (Dauzat 1954, 197),[752] en els reculls lexicogràfics occitans més coneguts no hi apareix aquesta perífrasi amb el valor de l'equinoderm, llevat del de L. Boucoiran (1898, 329, s.v. *castagno-de-mar*). En els diccionaris d'Honnorat ([1846-1847] 1971, I: 434) i de Mistral (*TdF*, I: 490) hi ha, respectivament, les entrades *castagna-de-mar* i *castagno-de-mar* amb el valor del peix "castagneau" 'castanyoleta' (*Sparus chromis*).

641. Un cas que té una certa similitud amb l'occità és el que succeeix amb el castellà, atès que ni en els diccionaris més prestigiosos (Casares 1975; *Vox*, 1990; María Moliner 1998) ni en el normatiu (*DRAE*)[753] ni tampoc en el *Nuevo tesoro lexicográfico del español (s. XIV - 1726)*[754] apareix "castaña de mar", tot el contrari del que ocorre amb la majoria d'obres divulgatives sobre la fauna marina consultades. Així, Luther - Fiedler (1978, 166), Campbell (1983, 250), Riedl (1983, 617), Fechter - Grau - Reichholf (1992, 208),[755] Göthel (1994, 213) donen com a noms castellans de l'espècie *Paracentrotus lividus*: "Erizo de mar común, castaña de mar". E. de Juana - J. R. de Juana (1987, 260) escriuen que el nom castellà del *Paracentrotus* és "erizo de mar" i com a sinònims esmenten: "oricio" i "castaña de mar".

642. A més de constatar que la majoria dels autors que acabo d'esmentar són estrangers i que, en aquests casos, les versions originals han estat traduïdes al castellà, també he pogut comprovar que en altres obres en què es parla dels equinoïdeus esmenten "erizo de mar" i, a vegades, algun altre terme, però no "castaña de mar": Jerónimo de Huerta (1603), José Corni-

752. En una carta personal del 12-3-1986, el senyor Andrieu Lagarda de Carbona m'informava que només coneixia els termes *orsin* i *castanha de mar* per a designar en occità la *garota*.

753. He consultat totes les edicions, des del *Diccionario de autoridades* (1727-1737) fins a la 22a ed. de l'any 2001, per mitjà d'internet.

754. Els autors són Lidio Nieto Jiménez i Manuel Alvar Esquerra. Madrid: Arco/Libros, 11 vols., 2007. En el vol. 3, s.v. *castaña* no es troba la perífrasi *castaña de mar* en cap de les múltiples referències bibliogràfiques que hi apareixen.

755. *Fauna y flora de las costas*. Barcelona: Blume.

de (1788), Fernando Lozano Cabo (1970), Roberto Lotina (1974),[756] ni tampoc en la *Nomenclatura oficial española de los animales marinos de interés pesquero* (Lozano Cabo - Rodríguez Martín - Arté Gratacós 1965, 239), en què sols apareix "erizo de mar". D'altra banda, l'*Atlas léxico marinero de Asturias* (2695-7 i 2847-48), de Emilio Barriuso (2002), no va enregistrar aquest sintagma ni ho va fer l'*LMP* en cap lloc de la península Ibèrica.

643. Si no fos perquè l'oceanògraf Rafael de Buen (1919, 113-114) comenta que "Su aspecto exterior (fig. I) ha hecho que [los erizos de mar] sean conocidos en muchos puntos de nuestro litoral con el nombre de *castañas de mar*.", es podria deduir que aquest terme no ha estat realment emprat per la gent de mar i que tan sols ha estat i és un mot llibresc, introduït per mitjà del català. En tot cas, caldria un estudi més exhaustiu i un treball de camp per a saber l'ús real, la vitalitat i la procedència d'aquest sintagma en castellà.

Castanyola

644. En alguna ocasió he trobat el terme *castanyola* relacionat amb l'*eriçó de mar*. En el *Tresor de la llengua*, Antoni Griera defineix *garoina* com un "marisc semblant a la castanya, amb la closca plena d'espines (Llofriu). Vegi's *castanyola* [10]" (VIII: 64, s.v.), però a l'accepció 10 de *castanyola* no fa referència a cap "marisc", ni tampoc en cap altra, sinó a un "peix comestible, bo per sopes; és pla, de pell negra; cria al Mediterrani" (III: 292, s.v.).[757] Amades - Roig (1926, 63) donen com a sinònims de *suís*: *garota, eriçó de mar* o *castanyola*. En un principi vaig suposar que es tractava també d'un error, potser tipogràfic, i que Amades i Roig en realitat es volien referir a la *castanya de mar.*

645. Ara bé, posteriorment he tingut notícia que a la Campània, regió del sud d'Itàlia, els eriçons de l'espècie *Psammechinus microtuberculatus* reben el nom de *castagnola* o bé *ricce*

---

756. *Los mariscos*. Bilbao: Loroño.

757. En l'àmbit de la ictiologia, la *castanyola* designa un peix de l'espècie *Brama brama*, i també, segons Colom, un marisc que té "retxetes vermelles i blavenques" a Portocolom (1935, bl. 1: 11, 19). A més existeix un peix anomenat *castanyoleta* de l'espècie *Chromis chromis*, que rep també altres denominacions, com *moret*, *somera, soldat* i *tuta* (Nadal 1981, 119).

'e mare (Palombi - Santarelli 1986, 296); que en sard campidanès *kastanğòla* té el valor d'un 'piccolo riccio di mare' (Wagner I: 314-315, s.v. *kastándza*), i que Westphal-Castelnau dóna com a equivalent del provençal *oursin* el vocable *castagnola* a la localitat de Palavas, prop de Montpeller (1883, 145).[758] Precisament l'espècie *Psammechinus* fa referència a uns eriçons que només fan dos o tres centímetres de diàmetre.[759] Per tant, sembla clar que la *castanyola* que varen anotar Amades i Roig no és cap error, encara que actualment aquest terme hagi desaparegut en català i que per *castanyola* s'hagi d'entendre una de les espècies més petites que existeix de castanya de mar. *Castanyola* provindria, segons Alcover - Moll (*DCVB*, III: 33, s.v.), del llatí *CASTANĔŌLA, diminutiu de CASTĂNĔA.

Garota castanyera

646. Aquesta perífrasi o simplement la forma substantivada *castanyera* designa a Llançà uns tipus de garota (*Spatangus purpureus* i *Schizaster canaliferus*).[760] *Castanyera*, amb aquest valor, no l'he trobada documentada enlloc. El fet que *garota* no sigui un mot transparent per a la gent de mar ha ocasionat que s'hi hagi afegit l'adjectiu *castanyera* per a anomenar les espècies que els llançanencs consideren que tenen alguna similitud amb la castanya.

Conclusions

647. La motivació semàntica de *castanya de mar* és prou diàfana: prové de comparar l'equinoïdeu amb la castanya, tots dos amb punxes i d'una gran similitud externa, i, a més, es va afegir a aquesta imatge el sintagma preposicional que especifica la procedència marina que la distingeix del fruit del castanyer. Aquesta identificació del fruit del castanyer amb l'equinoderm ha arrelat també, com hem vist, en altres llengües romàniques.

---

758. Dec aquesta informació al professor Joan Veny.

759. Vegeu el cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'», § 49.

760. Informació que dec al pescador Rogelio Garriga, de 81 anys (11-3-2000).

648. Després d'analitzar el tractament documental que ha rebut al llarg del temps la perífrasi *castanya de mar*, s'arriba a la conclusió que, durant els segles XVIII i XIX i primeres dècades del segle XX, aquest terme era el més emprat per a designar de manera genèrica l'*eriçó de mar* a la costa del Maresme, del Barcelonès i potser del Tarragonès. A les acaballes del segle XX, però, pràcticament havia caigut en desús. Encara vaig poder sentir aquest significant entre la generació més vella de Barcelona i Premià de Mar cap als anys 80. La *castanya de mar*, doncs, ha quedat arraconada davant la vitalitat d'altres vocables com *eriçó, eriço* [ərísu], *eriç* i, darrerament, *garota*.

649. Amb tot, encara ens queden algunes relíquies d'aquest sintagma, per bé que ha deixat de tenir un valor genèric, en altres zones del nostre litoral, com les ja comentades *garota castanyera* i *castanyera*, a les quals hem d'afegir *castanya*, mot que és viu a Cadaqués per a anomenar l'espècie *Echinocardium cordatum*.[761]

761. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 445.

Eriçó de mar i oriç

Els orígens clàssics de l'*eriçó de mar* i variants:

(h)ēr, ēris; ērīcīus

650. Els llatins disposaven de la veu *(h)ēr, ēris* per a designar l'eriçó, l'animal terrestre, i també una màquina de guerra que consistia en una barra amb puntes de ferro. El fet que es perdés la *h-* inicial palesa que era un mot propi dels camperols (cf. Walde 1910, 257-258, s.v.; Ernout - Meillet [1932] 1985, 200, s.v.). *Ēr* pertany a la mateixa família de mots que el grec *χήρ*, que també tenia el significat d'eriçó, tots dos provinents de l'arrel indoeuropea **gher-* o **ĝher* 'eriçar-se' o 'estar eriçat' (cf. Walde *loc. cit.*; Pokorny 1959-1969, I: 445, s.v. *ĝhers-*; Chantraine 1968-1980, II: 1257, s.v. *χήρ*). Tanmateix, la forma monosil·làbica *ēr* va ser aviat reemplaçada especialment pel derivat *ērīcius*, però també per *ērināceus* i *ērīcīnus* (cf. Walde *loc. cit.*; Ernout - Meillet *loc. cit*.).

ἐχῖνος

651. El llatí arcaic *ēr* es corresponia exactament, com suara he esmentat, al grec *χήρ - χηρός*. Aquest lexema també desaparegué, segons Pierre Chantraine (1968-1980, II: 1257, s.v. *χήρ*) per tabú lingüístic,[762] però no fou substituït per un derivat seu, sinó per *ἐχῖνος*. *Ἔχῖνος* probablement és un derivat d'*ἔχις* 'serp' més el sufix *-īvo-* 'animal de les serps', que s'ha d'interpretar com l'animal que es menja les serps, és a dir, l'eriçó. Però *ἐχῖνος* tenia altres

762. Pierre Chantraine no indica quin tipus de tabú lingüístic va fer desaparèixer *χήρ*, i la bibliografia a què remet no m'ha estat possible de consultar-la.

valors que sempre evocaven les punxes de l'eriçó o bé la seva forma rodona: 'eriçó de mar', 'embolcall de les castanyes', 'gerra d'una gran obertura', etc., a més a més de diversos derivats i algunes formes compostes, com *ĕchīnŏmētra* 'l'espècie més grossa d'eriçó de mar' (Chantraine 1968-1980, I: 391-392, s.v. ἐχῖνος).

ĕchīnus

652. Al Laci, com comento en un altre capítol,[763] desconeixien l'*eriçó de mar*; però a causa de l'expansió geogràfica dels romans, aquests necessitaren, com en altres molts objectes o éssers, donar un nom al nostre equinoderm i manllevaren el grec ἐχῖνος, en llatí *ĕchīnus.* Aquest mot, un cop prengué la ciutadania romana, tingué nombrosos significats, que en molts casos es corresponien amb els del grec. Així, fins i tot passà a designar l''eriçó mamífer' i el 'pelló de la castanya' i, per tant, entrà en concurrència amb el llatí *ērīcius* que tenia aquests mateixos valors (per a altres valors d'*ĕchīnus* en llatí, vegeu Forcellini 1858-1875, II: 813, s.v.; Ernout - Meillet [1932] 1985, 200, s.v. *(h)ēr, ēris*).

653. Qui s'ocupà primer de l'origen del nostre *ĕchīnus* fou Isidor de Sevilla en les seves *Etimologies* (XII: 6, 57): "El erizo tomó su nombre del erizo de tierra, al que la gente suele conocer como *iricius*."[764]

Representants romànics de l'ĕchīnus mărīnus i de l'erīcĭus

654. Si deixem de banda els mots de caire científic, els representants romànics de l'*ĕchīnus mărīnus* que han pervingut fins als nostres dies no són gaire abundants i, en general, tenen formes molt alterades: [ʤeⁿʤéⁿ] a Menton; els lígurs *xin* o *zin, zinea, zinzin, zinzinea*; els tabarquins *así* o *asín*; els corsos *dzinu*, *dzindzu* (*dzinzi* a Bastia i *dzi* o *dzin* a Bonifacio); els napolitans *ancina, angina* (antic napolità *lincino de mare*); el basc *ikinoua*, i el grec *άχινός*

763. "Aspectes etimològics: introducció", § 508.

764. "Echinus a terrestre echino nomen traxit, quem vulgus iricium vocant."

(achinós) (*REW*, § 2825; Dauzat 1954, 197, 199; Massignon 1962, 438; Palombi - Santarelli 1986, 296; Dalbera 1997, 143; Llorca - Segura 2003, 19).[765]

655. Del llatí *erīcĭus* ha sobreviscut una nombrosa família romànica (vegeu *REW*, § 2897 i *TdF*, I: 847, s.v. *eiris*), tot i que del camp semàntic de l'equinoderm només tenim coneixement dels vocables següents: el castellà *erizo*, el portuguès i gallec *ouriço,* l'italià *riccio* i el llenguadocià *eiris*, lexemes que constitueixen perífrasi amb el complement de nom *mar*, llevat dels catalans *eriç* i *oriç*, i que pressuposen una comparació amb l'eriçó mamífer. Tanmateix, algunes variants romàniques suposen l'existència d'un llatí vulgar *ERĪCIŌ, -ŌNIS: el francès *hérisson*, el català *eriçó*, el gascó *erissoun*, el delfinès *erissou*, el llemosí *eirissou*, el llenguadocià *risou* i a Niça *alissoun* i *alisoun* (vegeu altres variants a *TdF*, I: 848, s.v. *eirissoun*). De totes aquests vocables de la llengua d'oc, però, només *alissoun* i *alisoun* tenen el valor de l'animal marí, a més del mamífer (Dauzat 1954, 197; Palombi - Santarelli 1986, 296).

656. El català i l'occità són les dues úniques llengües que disposen de lexemes en què es produeix una alternança tònica. Així, d'una banda, tenim el llenguadocià *eiris* i variants (cf. Honnorat [1846-1847] 1971, I: 145, s.v. *aris*; Levy 1894-1923, I: 84, s.v. *aritz*; *TdF*, I: 847, s.v.; Alibert 1966, 349, s.v. *eriç*) i els catalans *eriç* i *oriç*, que com ja he assenyalat procedeixen del llatí ERĪCĬUS, i, de l'altra, les formes que actualment predominen més en ambdues llengües germanes, els occitans *erissoun, alissoun* i variants, i el català *eriçó,* provinents del llatí vulgar *ERĪCIŌ, -ŌNIS.

657. Tanmateix, J.-Ph. Dalbera (1997, 146-147) opina que, si bé la forma del llatí vulgar *ERĪCIŌNE és comunament admesa i força versemblant, caldrà tractar-la amb precaucions, com ja va fer Dauzat, que va rebutjar que *oursin* pogués provenir d'*ERĪCIŌNE, perquè no era normal la caiguda de la vocal pretònica (cf. *erissoun, alissoun...*) i també perquè li va semblar

765. Dauzat (1954, 198-200) també considera que *oursin* prové d'ĔCHĪNUS, però J.-Ph. Dalbera (1997, 147) argumenta d'una manera sòlida que *oursin* és el resultat d'un derivat d'ĒRĪCIUS.

sospitós el canvi de sufix -ĪNU en lloc de -ŌNE. Tot seguit, Dalbera, contradient Dauzat, exposa que fonèticament l'evolució normal d'*ERĪCIŌNE hauria d'haver donat **erçon*, amb la caiguda de la vocal pretònica. Així considera, d'una banda, que s'hauria de tenir més en compte l'adjectiu derivat d'ĒRĪCIUS, ĒRĪCĪNUS per explicar significants com *oursin* i, de l'altra, que una forma com *erissoun* no provindria d'*ERĪCIŌNE, sinó que estaria constituïda per una forma més antiga [erís] amb l'ajut del sufix [-ún].

658. Sobre aquest plantejament, caldrà tenir en compte que la síncope no és una evolució que es produeix amb la regularitat d'una llei fonètica (Väänänen 1979, 77). Francesc de B. Moll (1991, § 78) manifesta que la vocal pretònica es manté "davant la majoria de sufixos, perquè es conserva el sentiment de la vocal del primitiu: DORMITORIU *dormidor*, MOLINARIU *moliner* (ant. *molner*), SENTIRE + -MENTU *sentiment*, TRADITORE *traïdor*". Així mateix, Joan Coromines (*DECat*, III: 419*b*, s.v.) considera, tal com fa inicialment Dalbera, que *eriçó* és un derivat de **eriç* < ll. ERĪCĬUS, i encara que no menciona enlloc la forma *ERĪCIŌNE, sí que indica que en català, com en el francès *hérisson*, ha sobreviscut el derivat en -ONE.

659. Pel que fa a l'aspecte cronològic que també planteja Dalbera, les formes romàniques *hérisson, erissoun, erissou, eirissou, risou, alissoun, alisoun* i *eriçó* semblen posar en evidència que tenen un origen comú. En conseqüència, opino que és vàlida la teoria que aquests termes provenen del llatí vulgar *ERĪCIŌNE, tal com s'ha considerat fins ara; això sí, deixant de banda l'origen d'*oursin*.

Documentació

660. La primera datació de l'*eriçó* mamífer i de l'equinoïdeu és del segle XIV, en la versió catalana del *Libre de les medicines particulars* del metge toledà Ibn Wafid (s. XI):

> *Heriço*: can es cremat tro que sie çenra escura solte e gaste la carn podrida e la superflua de les altres nafres. *El heriço salvatge* [...]. *El eriço mari* es bon de menjar a l estomac e ablan-

deix lo ventre e la sua çenra can es metuda els logars pelatz fa y naxer los cabeyls e vede de correr los humors en les entramenes (f. 101, b).[766]

661. L'*eriçó* terrestre apareix de nou a final d'aquest mateix segle en el *Terç del Crestià* de Francesc Eiximenis: "[...] car erguyl és comparat a leó; avarícia al *ariçó*, que picca de fora ab ses espines; luxúria al porch [...]" (cap. CCLXXXVIII),[767] i en la *Tròtula de mestre Johan*, en la qual, sota l'epígraf "De tolra los cabeills ab medicines e ab pinces e puis noy tornaran", llegim: "O coets longament en oli .i. *errisso* e ab aquell destrempatz los ous de les formiges [...]" (3 a). Així mateix en l'epígraf "De la medicina per adobar les mamelles", trobem: "Altre: fava fresa hi val, e sanch de *arisso* e de tartuga, e viscositat de silli, ab opi mesclat" (20c).[768]

662. En el segle XV l'*eriçó* mamífer està abundosament documentat. Coromines (*DECat*, III: 419*b*, s.v.) el data per primera vegada l'any 1460, dins l'*Spill* de J. Roig: *ariçons.* L'any 1466 apareix en el *Receptari de Micer Johan:* "[...] en après aja grex de *ariçó*" (pàg. 322). Encara en el segle XV, en un manuscrit atribuït, erròniament, a sant Pere Pascual,[769] llegim dues vegades *arissó* i una *erissó*.[770] En un altre manuscrit de les mateixes característiques i de les acaballes del mateix segle, redactat per un frare anònim de l'orde de Sant Francesc dels

766. L'edició consultada és la de Lluís Faraudo de Saint-Germain, de l'any 1943. Per a més dades sobre Ibn Wafid i aquesta obra, vegeu el cap. "L'eriçó de mar i la medicina", § 324.

767. Els Nostres Clàssics. Barcelona: Barcino, 1932, vol. 3, 152.

768. L'autor de la *Tròtula* és Joan de Reimbamaco.
Aquesta obra és de les darreries del segle XIV, segons M. Montserrat Cabré i Pairet (1996, 240) i Claudio da Soller: *The beautiful woman in medieval Iberia: rhetoric, cosmetics, and evolution.* A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School University of Missouri-Columbia. In Partial Fulfillment of the Requirements for de Degree Doctor of Philosophy. Dr. John Zemke, Dissertation Supervisor, 2005, 132.

769. Jaume Riera i Sans, en el treball "La doble falsificació de la portadella d'un incunable (Hain 12433)". *Revista de Llibreria Antiquària*, 10 (1985): 1-13, posa de manifest que la portadella autèntica d'aquest manuscrit duu Bisbe de Jahen i que sant Pere Pascual va viure en el segle XVII.

770. Es tracta concretament del ms. 75 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, que duu com a títol *Açó és lo libre de natures e d'aucells e de lur significació* (f. CLVI). En el foli CLXVIII hi ha la rúbrica *De la natura de l'arissó e de la sua significació.*

Claustrals, hi trobem formes ben diverses com *arizo* (en la taula introductòria), *arisso, arico* i *ariço*.[771] En les *Flos del tresor de beutat,* obra atribuïda a Manuel Díeç de Calatayud,[772] tenim un altre testimoniatge d'aquest mamífer: "Prenets un *ariso* e coets lo longuament en oli comu [...]. E si no podets aver lo dit *ariso*, ab sanch de tortugues ho de granotes qui estan al lots" (cap. IX).[773] El 1489 Joan Esteve inclou el lema *ariço* (Erinacium.cii.) en el *Liber elegantiarum*. A la primeria del segle XVI, el *Vocabolari...catalan alamany* recull *arison - Igel* (1502, cap. XVIII).

663. L'única manifestació documental de l'equinoderm en aquest segle, i encara d'una manera indirecta, procedeix d'un receptari anònim, datat al voltant del 1480,[774] que es conserva a la Universitat de València: "Item prenets la carn de l *arisso* e salats la, e continuats ne de menjar tots jorns, e mati, e vespra, e guorrets de la lebrosia. Empero dels *arissons* terrestres, no d aquells marins" (f. CIVv).[775]

664. En les *Introductiones latinae* d'Elio Antonio de Nebrija, obra impresa a Barcelona el 1505 per Nicolau Spindeler, hi ha al final un *vocabularium llatí-català* en què trobem *calix cis: lo erizo de la castanya* i encara dins el cos del text, entre línies, es pot llegir *arizo* sobre

771. *Espill d'exemples de naturaleses d'alguns animals*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, ms. 87.

772. M. Montserrat Cabré (1996, 455) explica que en el ms. 68 de la Biblioteca Universitària de Barcelona que conté aquesta obra: "Hi ha diverses anotacions de la mà del notari-arxiver reial Pere Miquel Carbonell (1434-1517), qui sembla el responsable de l'atribució a Manuel Díeç de Calatayud i podria haver estat responsable igualment de l'enquadernació del manuscrit."

773. Ultra la tesi doctoral de Cabré (1996), he consultat aquest tractat en l'edició que se suposa que és de Miquel i Planas [1917] i que inclou: *Tròtula de mestre Johan. Speculum al foderi. Flos del tresor de beutat. Thesaurus pauperum: manuscrit de València*.

774. La datació d'aquest manuscrit me l'ha facilitada el Dr. Emili Casanova.

775. He extret aquesta informació del *Vocabulari de la llengua catalana medieval* de Lluís Faraudo de Saint-Germain, que ha estat informatitzat per l'Institut d'Estudis Catalans, sota la direcció de Germà Colón.

el llatí *calyxqz* (XXVIII v.). Aquest text és, doncs, per ara el primer testimoni de l'*eriçó* amb l'accepció de 'pelló de la castanya' en català.[776]

665. Com hem vist fins ara, el nostre equinoderm està ben poc documentat en els segles XIV i XV. Tampoc no variarà gaire aquesta situació en els segles XVI-XVIII. A més a més, en tot aquest llarg període, incloent-hi també el segle XIX, sols he trobat representat aquest terme en diccionaris i vocabularis. El més antic dels quals (any 1507) és l'adaptació al català que va fer l'augustinià fra Gabriel Busa del *Lexicon* (1492) i el *Vocabulario* (vers el 1495) d'Elio Antonio de Nebrija, i que s'anirà publicant al llarg de tot el segle XVI. Així en el *Lexicon* (llatí-català) llegim:

> *Echinus.i.* per lo eriço de la mar
> *Echinus.i.* lo eriço de la castanya
> *Echinometra.e* per lo eriço de la mar
> *Echinus.i.* per cert vexell de coure

Mentre que en el *Dictionarium* (català-llatí):

> Arisso pex de la mar. *echinus.i*
> Arisso animal de la terra. *hericius.ii*
> Arisso de castanya. *calix.icis*.[777]

666. Les posteriors adaptacions catalanes de Nebrija (1522, 1560 i 1585) reflecteixen també una alternança de grafies, però, si en la de Busa, com acabem de veure, era entre *eriço - arisso,* en la resta és entre *erizo - arisso*.

---

776. Anterior així, encara que només sigui en dos anys, a la primera datació donada per Colón - Soberanas (1987, 25).

777. Aquestes primerenques dades de l'*eriçó de mar* van ser recollides per Julià-Bernat Alart (1824-1880) en el seu *Inventari de la llengua catalana*. Vol. 1, s.v.

667. Vers el 1555, el doctor segovià Andrés Laguna, a més de traduir al castellà *De materia medica* del metge grec Pedani Dioscòrides (s. I d.C.), hi afegí, en anotacions a part, la traducció de l'element tractat en altres llengües vulgars. Així, l'"erizo terrestre", el tradueix per *ariço*, però, en canvi, no dóna el terme en català de l'"erizo marino" (pàg. 123).

668. En el *Thesaurus puerilis* del gironí Onofre Pou ([1575] 1580, 41), en l'apartat "De algunes besties salvatges", llegim: *Ariço. Echinus, herinaceus*.

669. En el diccionari llatí-català del jesuïta urgellenc Antoni Font (1637, 35, s.v.) trobem:

> Ariço del mar. *Echinus, i.*
> Ariço de la terra. *Hericius, i.*

Font també recull, en aquest cas per primera vegada, un altre significant del pelló de la castanya, *rafoll de castanya (Echinatus calyx)* (69, s.v. *castaña,* ò *castañer*), que Veny (1984*b*, 389) considera un localisme urgellenc.

670. Poc després apareix de nou *eriçó* i *eriçó de mar* en el *Thesaurus* (1640, 59 i 293-294) de Pere Torra amb les grafies:

> Arisso del mar, o terra. *Echinus, i, hericius, ij, ...*
> Arisso, o copoll. *Calyx, ycis.*
> Erizò, animal. *Erinaceus, ei, echinus, i, ...*
> Erizo, peix. *Echinus marinus, echinometra, ae.*
> Erizo, copoll de castanya, o altra cosa. *Echinus, i, calyx, ycis.*

Les edicions i reimpressions posteriors d'aquest diccionari (1653, 1670, 1683, 1690, v. 1696, 1701, 1726 i 1752) mantenen aquesta alternança amb l'única modificació de:

> *Eriçò*, animal en lloc d'*erizò*, animal.

En algunes (1690, 1701, 1726 i 1757), *eriçò* perd l'accent obert i, per tant, l'entrada és *eriço*. La de v. 1696 es convertirà en agut, *eriçó,* com també en el cas d'*erizó, peix*, i, finalment, llegirem *arissò del mar*, amb accent, en les edicions de v. 1696, 1701, 1726 i 1757.[778]

671. Altres reculls lexicogràfics posteriors continuaran aplegant l'*eriçó* només amb el valor de l'animal mamífer, com el *Gazophylacium*... (1696, 49, s.v. *arisso*) de Joan Lacavalleria i el *Promtuario trilingue* (1771, 104) de Josep Broch (*erissó*).

672. Si deixem de banda les nombroses edicions i reimpressions del *Thesaurus* de Pere Torra, l'última de les quals, com ja he indicat anteriorment, es produí el 1757 (Veny 1980, 69; Colón - Soberanas 1986, 107), haurem d'esperar fins al segle XIX per a trobar documentat de nou, amb diferents variants gràfiques, l'*eriçó de mar* en els diccionaris barcelonins d'Esteve (1803-1805), Labèrnia (1839-1840), fra Magí Ferrer (1839) i l'anomenat *diccionari quintilingüe* (1839); els diccionaris mallorquins de Figuera (1840), Amengual (1858-1878) i el *Diccionario manual* (1859); el diccionari menorquí de Ferrer Parpal (1883), i, finalment, els diccionaris valencians de Sanelo (v. 1805), Escrig - Llombart (1887) i Martí Gadea (1891).

673. Els repertoris del segle XIX incorporen, però, nous significants, com *castanya de mar* o *vogamarí*. Així en els diccionaris barcelonins d'Esteve (1803-1805), Labèrnia (1839-1840)

---

778. Consultant les distintes edicions i reimpressions d'aquest diccionari, m'he adonat que la considerada per A. Palau y Dulcet (*Manual del librero hispano-americano*. XXIII. Ampliat per Agustín Palau. Barcelona-Oxford, 1971, s.v. *Torra*) de vers 1696, datació que posteriorment Veny (1980, 69, n. 1; 1993, 23, n. 1) i Colón - Soberanas (1986, 107) mantenen, hauria de ser posterior, almenys, al 1701, en què s'estampà de nou a la mateixa impremta de Rafael Figueró, pels motius següents:

a) En la portada de la suposada edició de v. 1696 diu "hic hâc quinta, quam aliis editionibus [...]", mentre que en la de 1701 llegim "hic hàc quarta [...]". En les anteriors, estampades per Antoni Lacavalleria, s'especifica que és la segona edició, llevat, òbviament, de la primera edició impresa per Gabriel Nogués el 1640.

b) En la contraportada de v. 1696 hi ha escrita una nota en què "se adverteix, que en esta ultima impressiò se han anyadit molts vocables [...]". Aquesta nota i els vocables afegits no hi són en l'edició de 1701 ni tampoc en les anteriors.

c) En canvi, sí que apareixen en les edicions posteriors de Joan Piferrer el 1726 i de Pere Morera el 1757, i en la portada també indiquen que és la quinta edició.

Si tenim en compte totes aquestes dades i que aquesta edició sense datar i la de 1701 són del mateix taller barceloní, hauria d'haver-se publicat, com ja he dit, més enllà del 1701 i molt probablement abans de la impressió del 1726, feta en un altre obrador, per la qual cosa es podria proposar que fos del voltant del 1710.

i el *quintilingüe* (1839) hi ha fins a tres entrades (*arissó, erissó* i *castanya de mar*), tot i que *arissó*, en els dos primers diccionaris, és considerada una paraula antiga o secundària i, endemés, no fa referència explícita a l'animal marí.

674. En el més antic d'aquests diccionaris el vocable *erissó* (I: 320), després de dir que és una "especie de petxina", el remet a *castanya de mar* (I: 138), on hi ha els equivalents castellà i llatí del mot. En el cas de Labèrnia, la perífrasi *castanya de mar* (I: 412, s.v. *castanya*) és especialment prioritària i hi descriu dues espècies d'aquest animal marí (l'*Echinus marinus* i l'*Echinus esculentus*), mentre que l'*erissó* (I: 800, s.v.), el remet a *castanya de mar*.[779] El *diccionari quintilingüe,* al contrari dels anteriors, dóna més importància al lema *arissó* i incorpora, a més a més, el sintagma *arissó marí* (I: 169). Quant a *erissó* (I: 842), el remet a *castanya de mar* (I: 418), en què hi ha una descripció molt semblant a *arissó*. En el diccionari de Magí Ferrer (1839) hi ha només dos lemes, les locucions nominals *erissó de mar* (pàg. 250) i *castanya de mar* (pàg. 117), en què l'autor es limita a donar l'equivalent castellà. Posteriorment es publicà un altre diccionari quintilingüe (Martí 1842-1845), però aquest parteix del castellà. L'equivalent català que donen tant d'"erizo" com d'"erizo marino" és únicament *castanya de mar* (II: 105). Finalment, cal esmentar que el biòleg Agustí Maria Gibert empra *erissons* en un article titulat "Las minvas del janer en Salou (provincia de Tarragona)":[780]

> ¿A quí no encanta la contemplació de la inmensitat del mar [...], ja del peu mateix del rocam esllavissat, perpétuament rodejat de blanca escuma y encatifat de verdas plantas (*Fucus*) que en mitj de bermellas ascidias (*Ascidia sulcata* Coq.), negres i virolats *erissons* (*Echinus*) y actinias de variats matissos (*Actinia*), presenta la magnificencia de colors d'un verdader jardí?

675. Els diccionaris mallorquins de Figuera (1840), Amengual (1858-1878) i el *Diccionario manual* compost per "Unos amigos" (1859) recullen els vocables *erissó* i *vogamarí.* Pels

779. El mateix tractament reben aquestes paraules en les edicions posteriors del Labèrnia.

780. *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana*, 88-89 (gener i febrer de 1886): 26.

equivalents castellans que dóna Figuera, sembla que *vôgamarí* (pàg. 592) i *erissó de mar* (231, s.v. *erissó*) són dues espècies diferents:

> Erissó de mar: vôgamarí. *Erizomarino* ô *esquino*.[781]
> Vôgamarí. m. Marísc ple de púas. *Erizo de mar* ô *pancora*.

Amengual, per la seva banda, dóna molta més rellevància a la entrada *erissó*, en què també, com succeeix en el *quintilingüe* (1839), afegeix una altra accepció amb l'adjectiu *marí* (I: 672). El terme *vogamarí* (II: 587), simplement el remet a *erissó*. Tot el contrari s'esdevé, en canvi, en el *Diccionario manual*, en què remet *erissó de mar* (208, s.v. *erissó*) a *bògamarí*, lema que no he trobat, però sí *vògamarí* (pàg. 607), que conté una definició.

676. En els repertoris consultats de l'illa de Menorca, només he llegit *erissó* amb el valor del mamífer, llevat del diccionari de Ferrer Parpal (1883), en què hi ha l'accepció *erissó de le [sic] mar* ò *vòguemerí* (I: 560, s.v. *erissó*). A l'entrada *vòguemerí* (II: 986) hi ha sols els equivalents castellans d'"erizo ó castaña de mar".

677. Pel que fa als repertoris lexicogràfics valencians dels segles XVIII i XIX, en els diccionaris de Ros (1764), Lamarca (1839), Escrig (1851), en el *Catálogo d'els peixos* d'Orellana (1802) i en el *Vocabulario valenciano-castellano de los peces* d'Esteve (1888) no apareix cap significant de l'*eriçó de mar.*

678. El xativenc Manuel Joaquín Sanelo (1760-1827) elaborà un recull de termes valencians, però restà inacabat i inèdit. El 1964 fou finalment publicat arran de la tesi doctoral que Joseph Gulsoy va fer sobre l'obra de Sanelo. En la primera part d'aquest manuscrit, anomenat "Ensayo, Diccionario del Lemosino, y Valenciano antiguo y moderno, al Castellano", hi figura per primera vegada un significant de l'*eriçó de mar* dins els repertoris valencians: *Ariçò*

781. Pres de Núñez y Taboada: *Nuevo diccionario español-francés*. Madrid, 1820: "Esquino o erizo marino. *Oursin*".

marì. Erizo marino (Echinus marinus) (pàg. 72); també registra el lema *ariçò*, però que correspon al castellà "erizo, animal" (pàg. 74), mentre que en la segona part, el "Diccionari Valencià-Castellà", només recull *ariço*, ara sense accent, amb l'equivalent castellà "erizo" (pàg. 237).

679. Ja he comentat que en el diccionari d'Escrig (1851) no apareix cap lema que faci referència a l'*eriçó de mar*, però sí que hi ha el vocable *ariso* (pàg. 78), amb el valor del mamífer i del 'pelló de la castanya', i el d'*eriço* (pàg. 372), que tradueix per "Erizo. Tiene algunas acepciones". Amb tot, en la 3a edició del *Diccionario valenciano-castellano* (1887) d'Escrig, edició pòstuma a càrrec de Constantino Llombart, a més dels valors esmentats inclou en l'entrada *ariso, só* (I: 196): "Marisco de figura globosa, cubierto en la parte superior de púas movibles."; exactament la mateixa definició trobem en *eriçó* (I: 634), amb l'afegitó de "lo mismo que ARIÇÓ.", variant amb "ç" que no he trobat al diccionari.

680. Ja a la darrera dècada del segle XIX, el diccionari de Martí Gadea (1891) registra tres variants gràfiques per al nostre equinoderm: *ariso, arisó* (pàg. 297) i *eriçó* (pàg. 862). A la primera entrada, a la segona accepció, llegim una descripció del "marisco del tamaño y figura de una manzana, [...]"; l'entrada *arisó,* la remet, per a aquest valor, a *ariso*, i en el tercer lema, *eriçó*, hi ha una descripció més breu del "marisco globuloso".

681. En les primeres dècades del segle XX, i si ens atenim a l'extensió que dediquen a cada lexema, Josep Aladern (1904-1906) i Pompeu Fabra (1932) donen més importància als mots *castanya de mar* (II: 162, s.v. *castanya*) i *garota* (pàg. 896), respectivament, que al d'*eriçó de mar* (ara ja s.v. *eriçó*).[782] Emili Vallès dóna prioritat a *eriçó* (1927, 321, s.v.)[783] respecte a *castanya de mar* (160, s.v. *castanya*), *garoina* (410, s.v.) i *grota* (433, s.v.). En l'edició pòstu-

782. Per bé que encara en el diccionari d'Aladern hi ha les entrades *arissó* (I: 699) i *erissó* (III: 19), totes dues les remet a *eriçó* (III: 18) i, a més, en el cas d'*erissó* afegeix que és més correcte *eriçó*.

783. Tot i que en l'accepció de l'«animal marítim [sic]» no indica «de mar», sí que ho fa en el "Vocabulari francès-català", que inclou al final del llibre, quan dóna l'equivalent d'*oursin*.

ma del diccionari *Pal·las* d'E. Vallès (1962) es manté l'hegemonia del lema *eriçó* (246, s.v. 2.) respecte als altres sinònims, si bé desapareixen les entrades *garoina* i *grota* en benefici de *garota* (317, s.v.). Altres autors no recullen, en els seus diccionaris, el significant *eriçó de mar:* Marià Aguiló (1914-1934), Josep Balari (1926-1936) i Antoni Griera (1935-1947). Aquest darrer només l'esmenta de manera indirecta per a definir el terme *grota* (VIII: 207, s.v. 1). Però la manca del terme *eriçó de mar,* en qualsevol de les seves variants, en els distints repertoris de la nostra llengua no és exclusiu del proppassat segle. Així, la memòria del naturalista Joan Salvador (1722) (ap. Lleonart - Camarasa 1987, 102) i el diccionari de Pere Màrtir Anglès (s. XVIII) sols parlen de *castanyas* i *castanÿa de mar,* respectivament. És a dir que, si deixem de banda les distintes edicions del diccionari de Pere Torra, *eriçó de mar* no apareix en cap altre repertori del segle XVIII.

682. Ara sí, ja en el segle XX, he trobat *eriçó de mar* en tota mena d'obres i articles i també de distintes zones geogràfiques, heus-ne ací alguns exemples:

> En l'índex general de la *Història natural* (I, 23) de Plini, Marçal Olivar tradueix:[784]
>
> Espècies de crancs. De l'ermità. Dels *eriçons de mar*. De les conquilles. De les petxines (51).
>
> *La Plana de Vic* (1928, 23, 25-26) de Gonçal de Reparaz (fill):[785]
>
> Els celenteris, polípers o coralls, no gaire abundants, indiquen potser un mar no molt calent. Els equínids, o *erissons de mar*, arriben a distribuir-se en més de deu gèneres [...].
>
> Entre Vic i el castell de Gurb [...], en un dels serrats, antigament eren tan abundants els *erissons de mar* (equínids), que s'anomenava Serrat de les Boletes (*Coelopleurus*).

784. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1925.

785. Enciclopèdia Catalunya. Vol. 8-9 (III-IV de la Secció de Geografia). Barcelona: Barcino.

Tomba Tossals: contalles de la terra ([1930] 1966, 54) de J. Pascual Tirado:[786]

Allí hi era tot peixet bellugadís i gojós, els llangostins, les mòlleres cristal·lines, sorells, orades, meros... i fins el malaganós cranc, l'*eriçó*, el polp i l'estol de gambetes i capellanets...

Conceptes 1939: assaigs (1938, 101) d'Antoni Oriol i Anguera:[787]

Darwin. --¿Teniu algun exemple de món específic d'animals marins? Morgan. -- Ací tenim l'*eriçó de mar*. Podeu veure el seu món comparat amb el que veiem nosaltres.

"Les minves de gener" dins *Les hores* ([1953]1971, 60) de Josep Pla:

En aquest panorama, fabulós i idiòtic, hi veureu de seguida els *eriçons de mar*, aquests animals en forma de bola, negres amb un punt rogenc, eriçats de puntes, arrapats als rocs ara eixuts i tocats pel sol.

Sant Feliu de la Costa Brava: burgesos, navegants, tapers i pescadors (1963, 357) de Gaziel:[788]

Dúiem a bord un bon berenar, amb llesques de pa blanc, anxoves, tomàquet, ceba, i res més - perquè la resta, pallerides, crancs, trinquets, musclos i *eriçons*, ens ho regalaven a betzef els roquissers de la costa.

786. Castelló de la Plana: Obradors d'Armengot.

787. Barcelona: Atena.

788. Biblioteca Biogràfica Catalana, 36. Barcelona: Aedos.

El cronomòbil (1966, 132) de Pere Verdaguer:[789]

Ja feia calor i vora mar s'estava bé. S'instal·laren a la terrassa d'un cafè, després a collir petxines i musclos, Ubiquet, que era molt criatura, embolicà un *eriçó de mar* viu al mocador i se'n tornaren cap a la plaça, cada cop més plena de gent.

L'univers: breu resum d'astronomia i astronàutica ([1966], 3) d'Antoni Paluzie Borrell:[790]

Quan l'home cercà al cel presagis i senyals, es confeccionà -molts així ho creuen- amulets. Aquests eren *eriçons de mar* fòssils on gravà figures rodones o en forma de ferradura [...].

Difunts sota els ametllers en flor (1970, 143) de Baltasar Porcel:

Repassava incansablement el tebeo alhora que, amb un ganivet, obria els *eriçons de mar* i es menjava la seva polpa roja o d'una mossegada engolia una petxina.

Bon dia, terra (1972, 138, 171) de Lluís Marcó i Dachs:

Un botó de mostra, per exemple, és el cas de les garotes o *eriçons de mar*. Les parentes llunyanes d'aquests equinoderms es troben en terrenys l'antigor dels quals és de més de trescents cinquanta milions d'anys.

Cal assenyalar, també, la presència en aquelles mars d'uns corals primitius i uns rudimentaris equinoderms, avantpassats de les estrelles de mar i dels *eriçons*.

789. Barcelona: Edicions 62.

790. Barcelona [etc.]: Bruguera.

Les pluges de sal (1979, 68) de Josep Melià:[791]

Al cap de quatre o cinc mesos [...], li digueren una nota del cònsol d'Espanya a Alger on li comunicava que havien trobat el seu fill en una platja, nu, devorant *eriçons* i amb els dits i els llavis plens d'espines.

El desig dels dies (1981, 276) de Joan Francesc Mira i Casterà:[792]

Anant doncs cap a la cova per l'aigua quieta entre les roques berenàvem la collita d'*eriçons de mar* i de pegellides que havíem fet abans a punta de navalla, tiràvem una gota de llima en cada closqueta després de rentar-la amb aigua salada [...].

Geologia pas a pas (1981, 46) de Jaume Gallemí i Paulet:[793]

Per aquesta raó, normalment els fòssils no són sinó les parts dures dels organismes, com ara les closques dels bivalves i d'equinoderms (*eriçons* i estrelles de mar, etc.) i els ossos i les dents dels vertebrats.

Lo color més blau (1982, 40) de Maria Aurèlia Capmany:[794]

Vet aquí que jo ho sé tot sobre el sexe. A l'Institut ens ho havien explicat amb tota mena de detalls. Vam observar no sé quantes vegades la fecundació dels *eriçons de mar* [...].

791. Barcelona: Destino.

792. València: Tres i Quatre.

793. Barcelona: Abadia de Montserrat.

794. Barcelona: Planeta.

Vols venir a pescar? (2003, 83-84) de Carles Nadal i Gosp:[795]

> Com a mostra del seu optimisme i caràcter alegre, recordo un dia que amb la meva barca vam anar [...] a fer una menjada d'*eriçons* a Cala Joana [...]. Amb pa, vi i els *eriçons* vam començar aquell esmorzar que molts reis ja voldrien per a ells.[796]

Anàlisi de l'*eriçó de mar* en les diverses fonts documentals

683. Ara caldria, però, analitzar detingudament el context en què figura la perífrasi *eriçó de mar* en la traducció del *Libre de les medicines*... d'Ibn Wafid i el tractament que rep aquest lema en els diversos repertoris lexicogràfics en què apareix i, també, intentar d'esbrinar quins eren els coneixements del món de la mar d'homes com Busa, Ivarra, Font i Torra, a qui es deuen, ara com ara, els primers enregistraments del nostre equinoderm.

684. En l'estudi preliminar del *Libre de les medicines particulars*, Lluís Faraudo (1943, XV) no té clar que l'enigmàtic traductor d'aquesta obra sigui un català nadiu, atès que, amb certa freqüència, interpola paraules, expressions, frases i paràgrafs en castellà, per la qual cosa creu possible que podria tractar-se d'un aragonès, d'un mudèjar valencià o, fins i tot, d'un jueu convers. Efectivament, la lectura d'aquest manuscrit no ens dóna llum sobre l'origen geogràfic i la llengua materna del traductor, ni tampoc dels seus coneixements ictionímics.

685. Com ja he comentat, Gabriel Busa, en la seva adaptació del *Lexicon* i el *Vocabulario* d'Elio Antonio de Nebrija, dóna notícia per primera vegada en un repertori lexicogràfic de "lo eriço de la mar" i "arisso pex de la mar". Però Colón - Soberanas (1987) donen alguns exemples que palesen, com ells mateixos diuen, que la terminologia marinera era poc familiar a aquell home d'església (pàg. 28). Així, el llatí *solea*, que Nebrija tradueix al castellà per "len-

795. Obra publicada dins *Premis literaris Àncora: any 2002*. Biblioteca Serra d'Or, 312. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

796. Deixant de banda les obres ací citades, en trobareu d'altres, una mica pertot, especialment en el capítol "Història de l'eriçó de mar des d'una perspectiva alimentària".

guado o azedia", es converteix per Busa en "peix de rey o anguilla", que, com bé diuen Colón - Soberanas, no tenen res a veure amb el llenguado (pàg. 26). Altres vegades Busa recorre al calc (pàgs. 27-28):

> *Harpago.onis.* por el cloque de la nave (*Lexicon* Nebrija).
> *Harpago.onis.* per lo cloque de la nau (*Lexicon* Busa).
> *Linea.ę*. por el sedal del pescador (*Lexicon* Nebrija).
> *Linea.ę*. sedal del pescador (*Lexicon* Busa).
> *Peloris.idis*. por un lao especie de concha (*Lexicon* Nebrija).
> *Peloris.idis.* un lao especia de petxina (*Lexicon* Busa).

686. Les posteriors adaptacions catalanes de Nebrija (1522, 1560 i 1585) mantenen el vocabulari català-llatí de Busa sense cap addició ni rectificació (Colón - Soberanas 1987, 59, 64); per aquest motiu, com he exposat abans, les grafies dels "Nebrijas" catalans coincideixen: *arisso.* En canvi, l'edició de 1522, iniciada per Joan Morell i finalitzada per Martí Ivarra (*ibid.*, 63), incorpora nous vocables i modificacions al *Lexicon*, ja que pren com a model el diccionari llatí-espanyol de Nebrija de 1512. Les restants estampacions catalanes del *Lexicon* (1560 i 1585) continuen, amb algunes petites variants, la pauta donada per l'adaptació d'Ivarra (*ibid.*, 46). Així, d'una banda, aquestes tres adaptacions del *Lexicon* nebrissense coincideixen a donar la grafia *erizo* enfront d'*eriço* en la de Busa i, de l'altra, introdueixen el vocable *echinomtra* [sic], que tradueixen per "lo erizo gran de la mar", mentre que *echinometrę* rep una definició en llatí: "dicuntur echini grandiores. Plinio."

687. Ivarra resol més satisfactòriament els calcs esmentats anteriorment de Busa. Així, *harpago* el tradueix "per gafa de mariner" (f. LIV) i *linea,* "per la linya del pescador de canya" (f. LXVII v.), mentre que en el cas de *peloris* es limita a donar una explicació en llatí, exactament com feia amb *echinometrę*: "genus ostrei. in peloro siciliae" (f. LXXXIII). Tot i així, Ivarra manté l'error de Busa en donar l'equivalent català del llatí *solea*: "per lo peix de rej" (f. CV). Pel que fa a aquests mots, les obres posteriors (1560 i 1560) reprodueixen fidelment les modificacions aportades per Ivarra.

688. En l'article "Influència del diccionari llatí-català de Font sobre Torra (s. XVII)", Joan Veny (1983, 11, 13-19) demostra que tots dos autors van seguir sovint la pauta del diccionari castellà-llatí del jesuïta segovià Bartolomé Bravo (1a edició 1597),[797] però, a més, assenyala que "Font degué tenir present algun altre «tresor» lexicogràfic, com probablement el diccionari de Nebrija-Busa." Més tard, el mateix Veny (1984*b*, 318-390) va publicar un meticulós estudi del *Fons verborum* (1637) d'Antoni Font, en què palesa l'abundància de dialectalismes occidentals que conté aquest diccionari, com a reflex de l'origen de l'autor, la Seu d'Urgell, i que quan el va redactar, aleshores sols tenia 27 anys, no estava contaminat pel parlar d'altres contrades.

689. Sembla clar que, si tenim en compte les característiques dialectals de l'obra de Font i el fet que a l'Alt Urgell, en el segle XVII, poca gent devia haver vist o devia haver sentit parlar d'un *eriçó de mar*, i no crec que Font en fos una excepció, no seria gaire agosarat dir que l'entrada "ariço del mar" podria provenir de l'adaptació que Busa va fer de l'obra de Nebrija.

690. Les entrades *arisso del mar* i *erizo, peix* del *Thesaurus* (1640) de Pere Torra coincideixen exactament, almenys el primer segment, amb les donades pels tres darrers "Nebrijas" catalans. D'una altra banda, Joan Veny (1980) palesa que Torra pouà, quant als ictiònims, en el *Vocabulario del humanista* (1569) de Juan Lorenzo Palmireno i, d'una manera secundària, en les obres de Guillaume Rondelet (1554 i 1555), i també (1993, 41-43), encara que en menor grau que en els anteriors, en l'*Aquatilium animalium historiae* (1554) del metge italià Ippolito Salviani.

691. Palmireno, d'origen aragonès, passà molts anys de la seva vida a València, on va exercir de catedràtic de llatí i retòrica. Palmireno divideix el *Vocabulario* en "abedecedarios". El segon "trata de peces, conchas, y veneras que en Valencia llaman pechinas". El lema és, en la major part dels casos, en llatí o grec seguit de l'equivalent o equivalents romànics que coneix,

797. Colón - Soberanas (1986, 105) donen com a primera edició del *Thesaurus verborum ac phrasium* de Bravo l'any 1590. Coincideixen amb Joan Veny que Antoni Font i Pere Torra es van servir del diccionari de Bravo per a adaptar-lo al català (pàgs. 105-108).

tot i que dóna prioritat a la llengua castellana (cf. Fernández-Sevilla 1977, 142; Veny 1980, 74; 1993, 27-28). Així, quan Palmireno, a més del vocable castellà, sap la forma vulgar en valencià, també l'especifica:

> *Mullus Barbatus*, el salmonete, en Valencia moll.

En canvi, en el cas que ens afecta només dóna un equivalent:

> *Echinus marinus*, Erizo marino.
> *Echinometra*, Erizo marino de espinas muy luengas y concha pequeña.

De la qual cosa es desprèn que l'autor no coneixia el mot en valencià.[798]

692. Joan Veny (1993, 25, 26 i 32) també observa que Pere Torra recull 230 significants d'ictiònims, dels quals només 94 corresponen a noms actualment vius i la resta, 130, mai no han existit en la llengua catalana. Torra, home de la Plana de Vic i professor de gramàtica a la Universitat de Barcelona, "posseïa -com diu Veny- uns coneixements molt rudimentaris sobre els peixos i els seus noms" i, quan no trobava en les seves fonts lexicogràfiques l'equivalent català del nom llatí, no dubtava a fer passar per catalana una forma romànica.

693. Després d'examinar aquestes primeres datacions de l'*eriçó de mar*, sembla que les hem de prendre, si més no, amb certes reserves, ja que Busa, Font i Torra,[799] com ha quedat demostrat, no són gaire experts pel que fa al món marí, i els significants que donen de

---

798. Joan Veny (1980, 82-84; 1993, 34-36) opina que la font principal d'informació de Palmireno, pel que fa a la fauna marina, fou Guillaume Rondelet. El naturalista llenguadocià dóna, en aquest cas, el vocable per als "Hispanis" d'"erizo di mar" (1554, 557).

799. Joan Veny (1980, 70), que no va tenir en compte els repertoris catalans de Nebrija, considera que la primera aparició documental de l'*eriçó de mar* la dóna el *Thesaurus* de Pere Torra (s.v. *arissó*) l'any 1640 i alhora diu que s'ha de posar moltes "limitacions al valor que pugui tenir la testificació, a Torra, d'un ictiònim" (*ibid.*, n. 7). Tot i que, en la nova publicació d'aquest mateix treball, Veny (1993) amplia les possibles fonts del diccionari de Torra i hi incorpora Gabriel Busa (pàgs. 36-37), manté encara que la datació més antiga del nostre equinoïdeu és del 1640 (pàg. 24).

l'equinoderm podrien ser perfectament calcs o adaptacions al català del castellà. No podem, en canvi, donar una opinió rigorosa d'Ivarra, car caldria prèviament fer un buidat més exhaustiu de la seva obra.

694. Pel que fa als reculls vuitcentistes, Colón - Soberanas (1986, 162-164, 170-172) palesen que les definicions que, d'una manera general, donen els diccionaris *quintilingüe,* el que ells anomenen "*viceversa*" (Martí 1842-1848), Labèrnia, Escrig - Llombart i Martí Gadea, als quals hauríem d'afegir, almenys en aquest cas, el d'Amengual i el *Diccionario manual* mallorquí, s'inspiren o bé han estat traduïdes del diccionari de l'Academia Española. Vegem-ne alguns casos:

Diccionario de la lengua castellana.
Academia Española, 7a ed., Madrid, 1823 (pàg. 405).[800]

> ERIZO. Marisco cuya concha es redonda y llena de puas como el erizo terrestre. Tiene la boca en el centro por la parte inferior, y en su concavidad se hallan de trecho en trecho unos pedacitos de carne roja semejante en el sabor á la del atun salado ó de las anchovas. *Echinus marinus.*
>
> ERIZO MARINO. Animal crustáceo de figura globosa, la parte superior plana, con seis órdenes de puas longitudinales y una berruguita en la basa de cada una. *Echinus esculentus*.

800. A més d'aquesta edició, he consultat totes les anteriors llevat de la segona i he observat que totes les definicions de l'*erizo* pràcticament coincideixen. No obstant això, només la cinquena (1817) i la setena recullen dues accepcions de l'*erizo* tal com fan els nostres diccionaris. He posat com a exemple la setena edició per un simple detall gràfic, que fa sospitar que aquesta fou la font en què "s'inspiraren", si més no, Amengual i probablement Labèrnia. Així, en la cinquena diu "una berruguita en la base de cada una" i en la setena en lloc de "base" llegim "basa", exactament com ho escriu Amengual.

D'altra banda, tot i que la primera edició (1726-1739) fa esment de les autoritats d'on procedeixen les definicions, no ho fa en aquest cas, en què crec que el Dr. Laguna hi tingué molt a veure (vegeu el cap. "Història de l'eriçó de mar des d'una perspectiva alimentària ", § 94, o d'una manera més completa a Laguna v. 1555, 123).

Diccionari quintilingüe (1839)

ARISSÓ. Marisco que tè la closca rodòna y plena de punxas com lo arissó de terra, tè la boca en lo cèntro de part de sòta. *Erizo.* Echinus marinus. *Hérisson ou châtaigne de mer.* Riccio marino.
ARISSÓ MARÍ. Animal de closca de figura rodònenca, la part superiòr plana ab sis renglas de puas llargarudas y una berrugueta en la soca de cada una. *Erizo.* Echinus esculentus. *Oursin.* Riccio di mare.

AMENGUAL (1858-1878)

ERISSÓ. [...]‖ Marisco cuya concha es redonda y llena de puas como el erizo terrestre, y tiene la boca en el centro por la parte inferior. *Erizo*. Echinus marinus‖ [...] ‖ -MARÍ. Animal crustáceo de figura globosa, la parte superior plana, con siete [sic] órdenes de puas longitudinales y una berruguita en la basa de cada una. *Erizo marinus.* Echinus esculentus.

695. Per la comparació d'aquests exemples, ens adonem que l'única diferència evident entre els nostres diccionaris i el de l'Academia Española és que la definició és més curta.[801] També podem dir que tant Amengual com Martí o el *Diccionario manual* -aquests dos últims no els he exemplificat ací- copien en castellà pràcticament les definicions del *Diccionario de la lengua castellana.*[802]

696. El diccionari d'Escrig - Llombart, amb les definicions escrites en castellà com tots els diccionaris valencians, segueix la mateixa pauta. Llombart, a més, no se n'amaga: "Las definiciones han sido arregladas todas á la duodécima edición del *Diccionario de la Lengua castellana*, publicado en 1884" (1887, LX). Efectivament, la definició que dóna aquest *Diccionario*

801. Aquest mateix escurçament en les definicions arribarà a l'edició 10a del *Diccionario* (any 1852). Pel que fa al diccionari de Labèrnia, aquest, si més no, substitueix el lema *erissó* per *castanya de mar*. Vegeu-ne la descripció en el capítol de la "castanya de mar", § 625.

802. Una altra possibilitat, gens inversemblant, és que el *Diccionario manual* poués en el d'Amengual.

rio és exactament la mateixa que les dues de Llombart (s.v. *ariso, só* i *eriçó*), però en canvi, quant a les entrades, Llombart no inclou *marí*, cosa que sí que fan els diccionaris que acabem d'exemplificar, quan, com en aquest cas, l'accepció castellana és la perífrasi *erizo marino* (pàg. 443).

697. Malgrat l'opinió de Colón - Soberanas (1986, 172), sobre el fet que el diccionari de Martí Gadea es basteix a partir de les definicions del *Diccionario*, considero que el prevere alcoià aporta algunes novetats pel que fa especialment a la definició d'*ariso.*

> **Ariso.** m. *zool.* [...] ‖ Marisco del tamaño y figura de una manzana, cubierto de una concha caliza, armada en la parte superior de púas movibles; es carnívero [sic]. ‖ [...].
> **Arisó**. m. *zool.* V. *Ariso*.
> **Eriçó.** [...] ‖ Marisco globuloso, cubierto por encima de púas movibles. ‖ [...].

698. Després de llegir totes les definicions dels diccionaris del segle XIX que he tingut a l'abast i de veure com treballaven molts d'aquests autors, tinc un vegada més el dubte de si les diferents variants d'*eriçó*, i més encara la perífrasi *eriçó marí*,[803] havien estat recollides per ells, o els seus col·laboradors, o bé si les havien simplement adaptat a la nostra llengua, com alguns d'aquests autors havien fet amb altres termes tal com palesen Colón - Soberanas (1986, 170-172).

Conclusions d'aquesta anàlisi

699. El que es desprèn de l'anàlisi d'una bona part dels reculls lexicogràfics des del segle XVI fins al segle XIX és que molt probablement *eriçó*, amb el valor d'equinoderm, és un terme llibresc, calc del castellà, i adaptat a la grafia de l'animal mamífer. De fet, aquest no seria el primer cas que es dóna en les llengües romàniques. Segons Albert Dauzat (1954, 192-193), el

803. L'ús menys sospitós d'aquesta perífrasi és la de Sanelo, però tampoc no es pot descartar que l'hagués pouat en la 5a o 7a edició del *Diccionario*.

terme *oursin* fou manllevat a la llengua d'oc i, per afegiment, un mot llibresc, que es vulgaritzà força tard dins la llengua francesa.

700. Això, em va fer dubtar de la "catalanitat" d'*eriçó de mar*, i més si tenim en compte que des de Salses fins al riu Llobregat, és a dir, la zona marítima compresa entre la Catalunya del Nord i la Catalunya Vella, que, altrament, abasta la major part dels dialectes constitutius del català,[804] normalment no he sentit dir *eriçó* a la gent de mar, deixant de banda, és clar, les formes provinents del llatí ERĪCĬUS, com és el cas d'*oriç*. Entre aquest col·lectiu de gent, només aquelles persones que han tingut l'oportunitat d'instruir-se tenen coneixement de l'existència d'aquest terme, però sense utilitzar-lo habitualment.[805] De la mateixa manera, i referint-nos sempre a la mateixa àrea geogràfica, només tenen constància d'aquest vocable, i en aquest cas a vegades l'empren, les persones allunyades del món de la mar que tenen uns certs coneixements de català.[806]

701. Amb tot, hi ha diversos aspectes que ens obliguen a ser molt prudents a l'hora d'afirmar que *eriçó de mar* pugui ser un castellanisme de la llengua, malgrat la influència que hagin pogut tenir obres com les de Nebrija o de la Real Academia sobre els nostres reculls lèxics, i aquests, òbviament, sobre determinats estrats socials. D'una banda, perquè en aquest àmbit terminològic, i per raons històriques i geogràfiques, ha estat més el català que ha influït sobre el castellà que a l'inrevés, si més no, en èpoques anteriors. Una mostra d'aquest efecte és l'estudi de José Carlos de Torres sobre els "Préstamos de las designaciones andaluzas de peces" (1977, 284-286), en què hi ha un bon nombre de catalanismes com *musclo, chucla, rape, serviola, calamar, pagel* i *pelaya*, entre d'altres. De l'altra, per l'ús abundós que es fa

804. Sobre els dialectes constitutius vegeu Veny (1986, § 19).

805. Així, per exemple, Josep Mallol, en carta del 20-1-1989, escriu: "Dec dir-vos que el que en diem *garota* o derivats d'aquest mot, en tota la Costa Brava no es coneix pel nom d'*eriçó de mar*, encara que aquest sigui el nom que es trobi en el diccionari d'en Pompeu Fabra, com també hi ha el de *garota* però per la gent de mar el primer no l'usem."

806. Cal recordar que ens referim estrictament i únicament a *eriçó* o a *eriçó de mar*, i no a altres formes com *eriç* o el castellanisme *eriço*.

del terme *eriçó* en una bona part de la costa de Tarragona, València i Mallorca,[807] i pel que sembla des de fa molt de temps en aquesta illa, cosa que demostren els noms de pesqueres com *Na Barxa* o *Punta dets Eriçons*, o bé *Punta de sa Torre* o de *s'Eriçó* que empren els pescaires d'Artà (D. Duran 1978, 40), o també el topònim *s'Eriçó* a Santanyí, per bé que aquest prové del mamífer.[808]

702. Actualment, a l'illa de Mallorca, *eriçó* (*de mar*) és el terme més utilitzat per a designar, de manera genèrica, l'equinoïdeu, tant per la gent de mar com per les persones que no tenen res a veure amb el món mariner.[809]

703. Ja he comentat a bastament en altres capítols[810] que el primer testimoniatge del nostre animal marí a l'illa de Mallorca és *vogamarí* (any 1786) i que aquest significant i, en algun cas, *bogamarí* són els que predominen, durant els segles XVIII i XIX, en la bibliografia que he pogut consultar, als quals s'afegirà *vogo* en el segle XX. Ara com ara, la datació més antiga que he trobat d'*eriçó* és de l'any 1840 en el diccionari Figuera (231, s.v. *erissó*)[811] i, posteriorment, apareixerà en el diccionari d'Amengual (I: 672, s.v. *erissó*) i el *Manual* (208, s.v. *erissó*).

---

807. Per a la distribució geogràfica d'*eriçó*, vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 433- 435, 444. Entre les variants d'*eriçó*, cal citar, per la seva originalitat fonètica, *auriçó* [əu̯risó] a Cambrils (*ibid*., § 440) i també el castellanisme *eriço* [ərísu], que és utilitzat sobretot en grans ciutats com Mataró, Barcelona i Tarragona (*ibid*., §§ 428-430). En aquell capítol (§ 432) indico també que aquest castellanisme s'hauria introduït al Principat probablement al començament del segle XX.

808. Cosme Aguiló: *Toponímia i etimologia*. Palma: Universitat de les Illes Balears. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, 43.

809. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 444, 491.

810. "Variants dialectals...", § 493 i n. 631; i "Bogamarí", §§ 559-560.

811. L'any 1786, Jorge de Puig va publicar un article titulat "Memorias de la Isla de Mallorca", en què hi ha una llista de peixos mallorquins en castellà, castellanitzats i que, en alguns casos, es manté el terme mallorquí (Joan Veny [1994, 77-94] ha fet un estudi exhaustiu d'aquesta llista), en la qual podem llegir "erizo" (pàg. 366). Ara caldria saber si el va escriure expressament així (en lloc, per exemple, de *vogamarí*) perquè el receptor d'aquest article, el Conde de Campomanes, el pogués entendre o bé perquè ja aleshores *eriçó* era prou conegut a Mallorca i el va traduir directament.

704. Les poques dades documentals i més aviat tardanes dels diferents significants d'aquest animal marí semblen indicar-nos que *vogamarí* va ser la forma més antiga utilitzada a Mallorca; la toponímia, per contra, demostra que, possiblement, ho va ser *eriçó*. Per tant, és difícil ací aplicar una estratigrafia lingüística a aquests mots. El que sí que es pot dir amb més seguretat és que *eriçó* i *vogamarí*, i molt probablement també *bogamarí, bogo* i *vogo*, han conviscut durant molts anys en aquesta illa. Potser la importància gastronòmica que ha tingut i té l'eriçó mamífer per als mallorquins,[812] per bé que actualment és un animal protegit,[813] ha pogut influir que *eriçó* (*de mar*) s'hagi imposat, en el decurs del temps, als altres termes, fins al punt que ara *vogamarí* sembla haver desaparegut i les altres formes són emprades, en general, per a designar alguna espècie en concret.

Oriç i variants

705. El mot *oriç* mereix un tractament a part. La primera notícia documental que en tenim correspon a la variant *suis* [sic], que llegim en un recull de vocables usuals a Blanes que, segons Josep Cortils (1886, 164), no es troben en el *diccionari quintilingüe* (1839).[814] A l'inici del proppassat segle, en la narració "Una tarda per mar" publicada dins *Marines i boscatges* (1903, 10, 19 i 20), de Joaquim Ruyra, apareix d'una manera abundant el plural *sohissos*. Aquesta variant aglutinada amb l'article procedent del llatí IPSE, tal com també ocorre amb

812. Heus-ne ací una recepta del segle XVIII:

"Principi de *arisons*

Per farcir los *arisons*, feràs el farciment de sèmola, ous, blanch y vermell, preba bo, sefrà y brou de moltó, ab una salseta de mel·les torradas que feràs després de farcits." (Jaume Martí i Oliver 1989, 166).

Aquest hàbit culinari també el reflecteix Baltasar Porcel: "Mira, digues a aquella vella que et fa de cuinera que foti això dins l'olla: son dos *eriçons* que *Na Linda*, una cussa llesta com un xoriguer que tenc ara, m'ha aglapit avui horabaixa. Menjarem una *eriçonada* mentre xerram una estona!" *Solnegre*. Barcelona: Albertí, 1961, 38.

813. Informació que dec a Cosme Aguiló.

814. En el cap. "Variants dialectals...", § 424, explico que *suís* possiblement prové d'una homonimització formal entre *soriç* i *suís* 'habitant de Suïssa'.

soriç, palesa l'antiguitat d'aquest mot. Posteriorment, Joan Amades i Emerencià Roig (1926, s.v.) donen els significants *suís* (pàg. 63) i *urís* (pàg. 67).[815]

706. Ja amb la grafia *oriç*, i tal com he citat en un altre capítol,[816] trobem aquest vocable en el *DCVB* (VIII; 45-46, s.v., 2), Plaja (1960, 8-9) i *NOC* (§ 271). En el *DECat* (III: 420, s.v. *eriçó*) hi ha *oriços*. També he llegit *oriços* i *oriç* en el llibre *Viatge a la Mediterrània interior* (1999, 67) de Josep Cullell-Ramis:[817]

> En canvi, aquesta menja és molt preuada a la costa empordanesa (a Sant Feliu de Guíxols sempre n'hem dit *oriços*).
>
> Doncs bé, l'*oriç* de mar, tot i que és conegut a les *rías* gallegues, els sembla, allà, una cosa sense valor gastronòmic, d'un gust de marisc poc refinat i massa intens.

En un llibre de cuina, *Dalícies: a taula amb Salvador Dalí*, Jaume Fàbrega (2004, 150)[818] aplega un bon nombre de geosinònims de l'*eriçó de mar*, entre els quals cita *oriç* i *oriça* a Sant Feliu de Guíxols i Palamós.[819]

---

815. Per a reculls posteriors i variants formals i gràfiques, vegeu el cap. "Variants dialectals...", n. 477-478, 480, 488, 490.

816. "Variants dialectals...", n. 477.

817. Biblioteca Serra d'Or, 231. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

818. Col·lecció El Cullerot, 28. Valls: Cossetània.

819. *Oriça* no és emprat a Sant Feliu de Guíxols. Aquest és el nom que rep el mascle, segons la terminologia de la gent de mar palamosina, en contraposició a l'*oriç* que designa la femella. Per a més dades vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 414-416 i n. 480.

707. En un paràgraf anterior (§ 705) feia esment de l'antiguitat d'aquest terme, la qual cosa és corroborada també pel topònim eivissenc *s'Oriçol*,[820] del qual Cosme Aguiló (1989, 25: 25) escriu: "Estam en presència d'un preciós arcaisme, el descendent del llatí ERICIUS, amb el sufix diminutiu *-ol*, que sobreviu en uns pocs llocs de la Costa Brava, per a designar l'eriçó de mar." Enric Ribas esmenta aquest mateix topònim en la seva tesi doctoral (2009, X: 30): "Zoònim arcaic, que ha esdevengut opac, usat com a topònim absolut." Endemés, Ribas afegeix dues altres variants: *sa punta de s'Oriçol* i *sa punta (de) s'Oïçol*. "Variant que com l'anterior, incorpora el genèric *punta*, i a més conté una modificació del mot *oriçol*, que ja ha esdevengut opac per als parlants."[821] És a dir, que, probablement, en un primer estadi del repoblament d'Eivissa, alguns pescadors anomenaven *oriç* el nostre animal marí, mot que, de mica en mica, devia anar cedint davant el sinònim *bogamarí*, mentre que *oriç* va quedar fossilitzat en aquest topònim.

Origen

708. El terme *oriç,* que, com ja he comentat a bastament, prové del llatí ERĪCĬUS, posa de manifest que en un estadi reculat de la nostra llengua ja existia *eriç*.

ERĪCĬUS > *eriç → oriç

Certament, avui dia la paraula *eriç* és viva. Podria ser que aquell antic *eriç* s'hagués mantingut d'una manera secundària i esporàdica en algunes localitats costaneres, com Blanes, Tossa de Mar, Llafranc o l'Estartit.[822] Tot i que és molt difícil de demostrar, ja que *eriç* no està documentat ni en cap escrit ni en cap recull lexicogràfic antic.[823] Amb tot, el testimoniatge d'*o-*

---

820. "Punta que tanca pel N el port de Benirràs; és l'extrem de ponent des Guixar, a la costa de Sant Miquel de Balansat." (*EEiF*, s.v. *Oriçol, punta de s'*). També Enric Ribas (1991, 129, s.v. *oriçol*) documenta aquest topònim: "S'Oriçol: petit topònim de la costa del nord d'Eivissa".

821. Al topònim *s'Oriçol,* també hi ha fet referència Joan Veny (1999, 97).

822. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 429.

823. Tant sols he trobat "*eriç* o *castanya de mar*" en el *DECat* (IV: 380*b*, s.v. *garota*) i en el llibre l'*Estartit i les Medes* de Marcel·lí Audivert (1971, 254). Tanmateix, he llegit en alguna ocasió el plural *eriços* que tant podria correspondre al singular *eriç* com al castellanisme *eriço*, com és el cas del llibre *Oceanografia* (1916*a*, 21, 29) del biòleg Josep Maluquer: *erissos* i *erissos de mar* (vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 432). I en les obres *Cadaqués* de Josep Pla (1947, 198): "a l'hivern les *garotes* o *eriços de mar* (que en altres llocs de la costa en

riç en zones molt pròximes (Arenys de Mar, Blanes, Lloret de Mar, Tossa de Mar, Sant Feliu de Guíxols, Sant Antoni de Calonge, Palamós)[824] podria donar suport a aquesta hipòtesi. D'altra banda, l'*eriç* de grans ciutats com Mataró, Barcelona o Tarragona sembla, més aviat, el resultat d'un procés espontani més o menys recent. Davant l'adaptació fonètica del manlleu castellà *erizo* al català *eriço* [ərísu],[825] s'ha produït i es produeix encara un rebuig de molts usuaris de la llengua que sospiten, i en aquest cas amb encert, que es tracta d'un castellanisme i aleshores diuen *eriç*, o sia, sense pronunciar la *-o* final. Per tant, podríem concloure que l'actual *eriç* es podria explicar a través de dos processos distints, molt lligats a l'àmbit social i geogràfic del seu ús.[826]

L'alteració de la vocal inicial

709. El problema que se'ns presenta ara és d'escatir d'on prové l'alteració de la vocal inicial, *e-*, del primitiu ERĪCĬUS. Joan Coromines (*DCECH*, II: 657*a*, s.v. *erizo* i *DECat*, III: 420*a*, s.v. *eriçó*) exposa que aquest fenomen s'ha produït també en el francès *oursin* i al nord i nord-oest de la península Ibèrica: els santanderins *orizo, bolizo, burizo, horcino, urcino* 'pellló de la castanya'; l'asturià *oriciu* 'eriçó', i el gallec *ourizo* 'eriçó de terra i mar', 'l'embolcall de la castanya'. Coromines considera que per a explicar aquesta alteració vocàlica caldria partir, probablement, d'un llatí vulgar *AURICIUM per una contaminació d'AURICULA i AURIS, pròpiament 'orella', que s'usen com a noms de certs mol·luscs: els francesos *oreille de Vénus, ormeau* i l'asturià *oreya de la Virgen*, entre d'altres. Tanmateix, per més que he intentat cercar qualsevol tipus de relació de l'*oriç* amb l'*orella de mar*, també anomenada en català *sabateta de la mare de Déu*, no l'he sabut trobar.

---

diem *garoines*) [...]"; i *L'home és el tot: Florència* de Gaziel (1970, 1225): "[...] del to que tenen els *eriços* o *castanyes de mar* [...]".

824. Sobre la distribució geogràfica d'*oriç*, vegeu el cap. "Variants dialectals...", apartat "6. Oriç, oriça, oriço, soriç i soriço", pàgs. 210-215.

825. Pel que fa a l'antiguitat d'aquest castellanisme, vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 432.

826. Per a la distribució geogràfica d'*eriç*, vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 428-431.

710. D'altra banda, sabem que la major part dels noms que rep la fauna marina procedeix de terra endins, tal com he explicat en el cap. "Aspectes etimològics: introducció" (§§ 511-512, 515-517...). Aleshores, se'm fa difícil creure que aquesta contaminació hagi arribat a l'*oriç* mamífer[827] a través de l'animal marí.

Hàbits de l'*eriçó* mamífer

711. Si fem, però, un estudi minuciós dels hàbits de l'*Erinaceus,* ens adonarem que l'orina hi té una gran importància. Plini, en la seva *Història natural*, ho descriu perfectament:

> Quan s'adonen de la proximitat d'un caçador, contreuen el cap, les potes i tota la part inferior, que és coberta d'un pelatge rar i inofensiu, i s'enrotllen en forma de bola, a fi que no se'ls pugui agafar si no és per les pues. Arribats a la desesperació, deixen anar sobre ells mateixos l'orina, que és corrosiva i que malmet la pell i les pues, perquè saben que és per això que els persegueixen[828] (VIII, 133-134).

> Hom diu que la carn d'eriçó és agradable si se'l mata d'un sol cop al cap, abans que no vessi la seva orina sobre ell mateix. [...] Hom diu, però, que, si ha deixat anar sobre ell mateix la seva orina, aquells qui mengen d'aquesta carn pateixen de retenció d'orina (XXX, 65-66).[829]

---

827. Tinc constància que a les zones on es diu *oriç* a l'equinoderm també el mamífer rep el nom d'*oriç*. El senyor Joan Soler de Sant Feliu de Guíxols em comentava que "al de terra li diem *oriç*" (26-2-2009). Pel que fa a "les espècies animals [...] més conegudes entre les existents a la Marina de la Selva", Esteve Fàbregas i Carme Rebollo (1989, 110) mencionen: "Eriçó (*urís*)". El *DCVB* (VIII: 45-46, s.v. *oriç*, 1) recull: "Eriçó, mamífer de l'espècie *Erinaceus europaeus* (Gir. Empordà)". L'*ALDC* enregistra [urís] a Llagostera (Gironès), però també a Cruïlles (Baix Empordà), més enllà de l'àmbit actual de l'*oriç* equinoïdeu, fet que també succeeix en algunes de les poblacions citades en el *Tresor* d'Antoni Griera (XI: 55, s.v. *orís*, 1.): Caçà de la Selva, la Bisbal, Palamós, Llofriu, Salt i Pineda.

828. Ubi vero sensere venantem, contracto ore pedibusque ac parte omni inferiore, qua raram et innocuam habent lanuginem, convolvuntur in formam pilae, ne quid comprehendi possit praeter aculeos. In desperatione vero urinam in se reddunt tabificam, tergori suo spinisque noxiam, propter hoc se capi gnari.
Ací, he regularitzat l'ús de les lletres 'u' i 'v'.

829. Irenacei carnem iucundam esse aiunt, si capite percusso uno ictu interficiatur priusquam in se urinam reddat. [...] Quod si urinam in se reddiderit, eos qui carnem comederint stranguriae morbum contrahere traditur.

712. Laguna (v. 1555, 124), quinze segles més tard, s'expressa de manera semblant:

> Este [el erizo terrestre] quando siente algun caçador, ò perro, se encoge como un ovillo [...]: empero ya que se vee perdido, y como desesperado, bañase con su probria orina, pestilential à las puas e à todo el pellejo del lomo, por amor de las quales partes siente que le persiguen.

Homonimització formal

713. Així, doncs, crec que l'alteració vocàlica d'*eriç* en *oriç* ha estat deguda a una homonimització entre:

eriç

→ oriç

orí o orina

És a dir, s'ha produït un acostament formal d'aquests mots sense influència del significat.

714. Certament, podem trobar alguns entrebancs a aquesta hipòtesi. El més immediat rau en el caràcter culte del mot *orina*. Però sens dubte aquesta paraula s'estengué també dins la parla col·loquial des de ben aviat. En la *Tròtula de mestre Johan* (s. XIV), podem llegir *orina* en diverses ocasions. En cito un parell: "Ay de tals que destrempen tinta de aladern, d aquela ab que los escrivans escriuen, ab lexiu e ab *orina* d infant, e tinynen ne los cabeils e les seyles se fan les negres" (5b). "Empero io, en Johan Reimbamaco, dic si es la mare freda que o potz conexer per la *orina* blancha e per molts altres seynals" (22d). En el *Receptari de Micer Johan* (s. XV), publicat per Ernest Moliné, apareix sovint *orina*. Només a tall d'exemple citaré: "Item la verga del bo(r)ch salvatge rostida e menga[da], reté molt la *orina*" (pàg. 411). O bé l'epígraf: "Recepta per a qui no pot *horinar*"; amb el remei consegüent: "Sia pres un ayl e sia parat e pux sian tret lo gril qui té enmig e sse'n mes en mig del canó de la verga de l'hom per llà on *horina*" (pàg. 432). No cal dir que aquest receptari no tenia cap pretensió de ser culte, ans el contrari. Unes ordinacions fetes per Alfons V l'any 1433 establien que les receptes "devien estar escrites en romans y en vocables que vulgarment poden ésser nomenats" i,

per tant, aquest manuscrit és, com diu Ernest Moliné, “un veritable tresor de lèxich vulgar” (pàg. 440).

715. D’altra banda, Coromines (*DECat*, VI: 113*b*-114*a*, s.v.) dóna documentació d’aquest mot des dels orígens de la llengua i de la variant *orí* i del seu plural *orins* des dels segles XIV-XV. Coromines també cita aquests refranys “*orina* clara, figues al fetge” i “*orina* d’or, el frare al cor”, que palesen, un cop més, la familiaritat d’aquest vocable.

716. En el segle XX, l’*ALDC* (I: mapa 137) demostra que *orina* i, sobretot, el plural d’*orí*, *orins*, són formes vives en el català col·loquial, ultra altres termes, a la zona prelitoral i litoral de la Costa Brava on l’eriçó de terra rep el nom d’*oriç*, com també en àrees pròximes. Així, sempre com a primera resposta,[830] diuen *orins* a Tordera (Maresme); *orins* a Llagostera i Girona (Gironès); *orins* a Camallera, Roses i Lledó d’Empordà (Alt Empordà), i *orina* a Cruïlles (Baix Empordà).[831]

717. Si sortim de l’àmbit de la nostra llengua, sorgeix un nou entrebanc. Em refereixo al portuguès *ouriço*. Com podríem ací explicar la *ou-* inicial? Nascentes (1932, 575-576, s.v.) comenta la possibilitat que *ouro* ‘or’ hi hagués influït. També Coromines (*DCECH*, IV: 300*a*, s.v. *orina*) recull aquesta opinió, sense compartir-la, però per a explicar el diftong *ou-* del portuguès *ourina*. Efectivament, tot i que en l’actualitat en portuguès predomina *urina*, antigament existí *ourina* (*loc. cit.*; Machado 1977, V: 365, s.v. *urina*), per la qual cosa també l’*ouriço* portuguès i l’*ourizo* gallec pogueren rebre la influència formal del diftong *ou-* del mot *ourina*.

830. Quan els informants han donat més d’una resposta.

831. També hi algunes localitats d’aquesta zona en què l’*ALDC* no recull *orins* o *orina*, com Tossa de Mar (*pixat*), Palamós (*pixats*) i Begur (*pixum*).

Variants perifràstiques

718. Les perífrasis *oriç de fons, forària* i *fondària* fan referència, com és evident, a l'hàbitat de les espècies *Echinus acutus* i *Cidaris cidaris*, mentre que *oriç blanc* es relaciona amb la coloració que tenen sovint les puntes de les pues de l'*Sphaerechinus granularis* i que fan la sensació que tot l'animal sigui d'aquest mateix color.[832]

719. Els sintagmes *oriç de fusta,*[833] *oriç fusta*[834] i *eriçó de fusta*[835] són noms vulgars que rep l'espècie *Cidaris cidaris*, que es caracteritza per tenir unes pues gruixudes i llargues que poden semblar, també per la seva coloració, que són fetes de fusta.[836]

720. Les locucions *oriç de sorra*[837] i *oriç sorrenc*[838] indiquen que aquest tipus d'oriç es troba en zones sorrenques, tal és el cas de l'espècie *Sphaerechinus granularis*, i, en conseqüència, fan referència a l'hàbitat d'aquest equinoïdeu.

Polisèmia de l'*eriçó de mar*

721. Sempre en el món marí, sols he trobat un peix del gènere diodon, de la família dels diodòntids (*Diodontidae*), desconeguda a les nostres mars i que rep en castellà, en general, el nom de *pez erizo*.

---

832. Per a aquests significants, vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 376, 414, 419, 457.

833. Sant Feliu de Guíxols (vegeu el cap. "Variants dialectals..., § 417).

834. Palamós (*ibid*., § 414).

835. Arenys de Mar, Tarragona, l'Ametlla de Mar i Sant Carles de la Ràpita (*ibid.*, §§ 437, 439, 441).

836. Per a més detalls sobre l'espècie *Cidaris cidaris*, consulteu el cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'», § 52.

837. Sant Feliu de Guíxols (vegeu el cap. "Variants dialectals... ", § 417).

838. També anomenat *garota de sorra*. Lloret de Mar (*ibid*., § 419).

722. En un tractat d'ictiologia, Ignacio de Asso (1801, 51-52)[839] fa referència a l'espècie *Diodon flystrix*,[840] L.: "El individuo que está en el Gabinete de Madrid[841] fué arrojado á la costa de Tarifa, y se intitula *Orbe espinoso*. Es de figura cónica, y sus puas rollizas y despuntadas."

723. Antonio Machado (1857, 21)[842] anota *pez erizo* (*Diodon echinus*, Raf. = *Diodon hystrix,* L.) a les costes de Cadis. Laureano Pérez Arcas (1863, 331)[843] escriu:

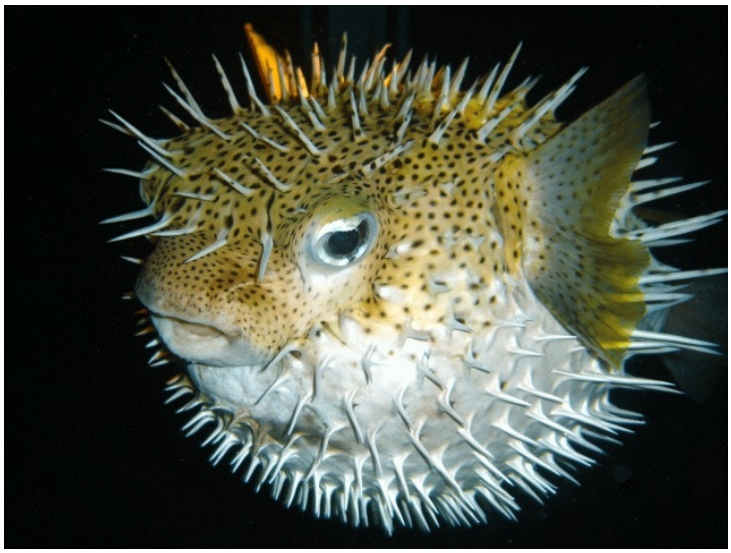

55. Pez erizo (*Diodon hystrix*).
Aquesta fotografia prové de:
http://mediateca.educa.madrid.org/imagen/ver.php?id_imagen=cq2nin3sfxe295ww

El género tipo, *Diodon* L. [...], está caracterizado por tener enteras las láminas que cubren sus mandíbulas, y la piel provista de numerosas espinas agudas y resistentes, de lo que proviene la denominación de *pez erizo* con que son conocidos estos peces [...]. Habitan en los países intertropicales; su carne es poco estimada y aun pasa por venenosa en ciertas épocas. Alguna vez, aunque rara suelen pescarse en las costas de España [...].

839. "Introducción á la Ichthyologia oriental de España". *Anales de Ciencias Naturales*, IV, núm.10: 28-52.

840. Probablement es tracta d'un error de lectura o de transcripció, ja que d'acord amb la nomenclatura de Linné, que és la que segueix Asso, el segon segment d'aquesta espècie és *hystrix*.

841. Real Gabinete de Historia Natural de Madrid.

842. *Catálogo de los peces que habitan ó frecuentan las costas de Cádiz y Huelva*...Sevilla: Librería Española y Extrangera.

843. *Elementos de Zoología*. 2a ed. Pinto: G. Alhambra.

724. Adolfo Navarrete (1898, 152)[844] indica que el nom castellà de l'espècie *Diodon hystrix*, L. és *pez erizo* i que a Andalusia és anomenat *erizo*. Fernando Lozano Cabo (1963, 97, 199) anota *pez erizo* (*Diodon hystrix*) com a nom vulgar a Castella, Andalusia i golf de Cadis. En un altre treball (1970, I: 282, 286), Fernando Lozano Cabo explica que la presència de pues en el cas del peix *erizo* (*Diodon hystrix*) té un evident caràcter defensiu. Així mateix, assenyala que la carn d'aquest peix és verinosa. Respecte a les seves espines, Ramon Margalef (1974, 564)[845]comenta que per a sorprendre o espantar l'agressor: "[...] el *pez erizo* se dilata y toma el aspecto de una bola espinosa, [...]". Roberto Lotina i Mario de Hormaechea (1975, I: 30)[846] escriuen:

> El *pez erizo* (*Diodon hystrix* de Linneo) recibe este nombre porque al dilatar su cuerpo para intimidar o defenderse, levanta las espinas y queda protegido como si fuera un erizo. [...], adoptando una forma casi esférica.

725. En l'article "La ictionimia en el Diccionario de historia natural de Viera y Clavijo", Manuel Alvar (1977, 255)[847] diu:

> Se ha cogido también en estos mares [Islas Canarias] la especie peje-tamboril, perteneciente al género de dos dientes, o diodon de Lineo; y que se conoce bajo el nombre de *herizo* [sic] *orbicular*.

Per altres dades bibliogràfiques recollides, Alvar deixa entreveure que aquest peix hauria d'anomenar-se *erizo orbicular* en castellà.

---

844. *Manual de ictiología marina*. Madrid: Viuda é hijos de Gómez Fuentenebro.

845. *Ecología*. Barcelona: Omega.

846. *Peces de mar y de río*. Bilbao: Urmo, 4 vols.

847. Publicat a *Terminología marinera del mediterráneo*, edició del mateix Manuel Alvar.

726. En el *Diccionario multilingüe* de Vera Kirchner (1992, 362, s.v.) hi ha l'entrada *pez erizo* i, com a sinònims, dóna *erizo* i *orbe espinoso* a Andalusia, com a noms vulgars de diferents tipus de diodòntids.

727. En el llibre *Check-list of the fishes of the north-eastern Atlantic and of the Mediterranean* (*CLOFNAM*) (1973, I: 648),[848] E. Tortonese és qui redacta l'article sobre la família *Diodontidae*. Com a noms vulgars del tipus *Diodon hystrix*, indica els noms següents: *pez erizo* (castellà), *porcupine fish* (anglès), *poisson porc-épic* (francès), *pesce istrice* (italià) i *sapo grande* (portuguès: Madeira). Aquest peix es distribueix, segons aquest biòleg, per la costa oest de la península Ibèrica, Marroc, Madeira, i assenyala que és un peix cosmopolita, generalment, a les mars tropicals. Així mateix, diu que l'espècie *Diodon hystrix* viu al mar Roig, però que no és conegut com un peix immigrant al Mediterrani. Considera sospitós que alguns autors mencionin que aquest animal marí hagi estat vist o capturat a la mar Mediterrània.

Conclusions

728. El català, juntament amb l'occità, disposa de lexemes en què es produeix una alternança tònica: d'una banda, *eriç* i *oriç* < ll. ERĪCĬUS i, de l'altra, *eriçó* < ll. v. *ERĪCIŌ, -ŌNIS.

729. Els primers testimoniatges de l'*eriçó de mar* semblen més aviat el resultat de calcs o adaptacions al català del castellà, sobretot si tenim en compte els precaris coneixements del món del mar d'autors com Busa, Font i Torra.

730. En la major part de diccionaris catalans vuitcentistes, hi trobem pràcticament la mateixa descripció d'*eriçó de mar* que apareix al diccionari de la Real Academia, la qual cosa em fa pensar que es tracta d'un terme llibresc, calc del castellà i adaptat a la grafia de l'animal mamífer.

848. Edició de J. C. Hureau - Th. Monod. París: Unesco, 2 vols.

731. Amb tot, la "catalanitat" d'*eriçó de mar* sembla que no es pot qüestionar:

1) En ictionímia, per raons històriques i geogràfiques, normalment ha estat el castellà que ha manllevat noms catalans (*musclo, chucla, rape*, etc.).

2) Per l'ús que se'n fa en una bona part de la costa de Tarragona i l'illa de Mallorca, a més de la costa valenciana, no el podem considerar d'origen foraster, per bé que aquesta última zona podria haver estat més vulnerable a l'influx del castellà.

3) La comparació de l'equinoïdeu amb l'eriçó mamífer ha estat prolífica en moltes llengües romàniques.

732. Un estudi a fons dels hàbits de l'eriçó mamífer m'ha permès adonar-me de la importància que hi té l'orina, per la qual cosa he arribat a la conclusió que la *o-* inicial d'*oriç* deu provenir d'una homonimització, sense influència de significat, entre *eriç* i *orí* o *orina*, alteració vocàlica que arribà a l'equinoderm a través de l'*oriç* mamífer.

Garota i garoina

Documentació

733. La primera datació d'aquesta família de mots, amb la grafia *algarotas*, és del 22 de febrer de 1660, i el fet que es pugui datar amb tanta precisió és perquè, sorprenentment, la trobem en el llibre de defuncions de l'arxiu parroquial de Llançà (2: 235). Efectivament, en aquesta data dotze persones moriren negades, la major part dones i mainada, quan es bolcà el llagut en què havien anat a "pescar *algarotas*". Aquesta notícia, la va donar a conèixer l'arxiver del Palau de Peralada, Josep Clavaguera i Canet, a *Llançà: notes històriques* (1986, 80).[849]

734. El mot *garota* no apareix fins a les acaballes del segle XIX en un article de caire polític publicat en el setmanari *La República* de Figueres l'any 1893, en què Romero escriu: "[...] ¿pero de vos, que todavía no habeis podido pescar una mala *garota* en el revuelto mar de la actual situación fusionista? (núm. 181, 20-8-1993: 1). Pocs anys després, el 1898, Pere Coromines anotava a Roses: "*Garotes* són uns animals que es fan a les roques; a Barcelona en diuen *castanyes*" (*DECat*, IV: 379*b*, s.v. *garota*). La primera datació de la forma sincopada *grota* l'he trobada en la narració de Joaquim Ruyra *Les senyoretes del mar*, que l'any 1896

849. Més tard, mossèn Josep Clavaguera va tornar a fer referència a aquesta tragèdia, per bé que de manera molt esquemàtica, a *Llançà* (2000, 6). Vaig assabentar-me d'aquesta dada gràcies al mestre i historiador lloretenc Joan Domènech i Moner. El mateix Josep Clavaguera tingué l'amabilitat d'enviar-me una còpia de la pàgina del registre d'òbits en què es relata aquest fatal accident.

guanyà, juntament amb altres obres, la copa artística dels Jocs Florals de Barcelona,[850] encara que no es publicà fins al 1903 dins *Marines i boscatges*: "Totes riuen mentre van punxant amb una pua de *grota* les juntures sensibles de llurs estranyes bèsties, que s'enfilen pels relliscosos vessants del roquer" (pàg. 106).

735. El primer diccionari en què figuren aquests vocables és el de Vogel (1911-1916, I: 294, 307, s.v.), en què *garota* és "ein Fisch" 'un peix', mentre que *grota* ja rep el valor de "Seeigel", o sia del nostre equinoderm. El *Diccionari ortogràfic* de Pompeu Fabra aplega *grota* en la primera i segona edició (1917, 257; 1923, 259) i, en la quarta edició, *garota* (1937, 237),[851] en coherència amb el seu diccionari normatiu que es publicà uns anys abans, en què hi ha *garota* (1932, 896, s.v.), però no *grota*. El diccionari anomenat *Pal·las* d'E. Vallès (1927, 433, s.v.) inclou l'entrada *grota*, però no *garota*, tot el contrari del que s'esdevindrà en l'edició pòstuma de 1962 (317, s.v.). En el *DCVB* hi ha els lemes *garota*, que defineix com una "*garoina*", i *grota* (VI: 197, s.v.; 433, s.v. 1.). D'aquestes dues variants, el *Tresor* d'A. Griera (VIII: 207, s.v. 1.) sols recull *grota*.

736. Altres reculls lexicogràfics i obres relacionades amb el món de la mar, de la primera part del segle XX, en què apareixen *garota* o *grota* són: *Vocavulari* [sic] *marítim de L'Escala i Golf de Rosas,* manuscrit inèdit de Francesc de Villanueva, en què l'autor explica com es pesquen les "*garotas*" amb un *garoter;*[852] *Diccionario de artes de pesca* ... (1923, 465), en què Benigno Rodríguez esmenta "*garotas* machacadas", com un dels esquers de la gambina i, unes pàgines més endavant (pàg. 473), defineix el "garrotero" [sic] com un "Instrumento que sirve para coger *garrotas* [sic], llamadas también erizos"; "Vocabulari de la pesca" d'Amades - Roig (1926, 32), on es pot llegir, per primera vegada, *garota de roca* i *garota de fora*, distinció que més tard trobarem també a *Salvat* (1933-1935, II: 681, s.v. *garota de fora*); *La pes-*

850. Vegeu la introducció de l'obra de Joaquim Ruyra *Jacobé i altres narracions* (1979, 7).

851. Pel que fa a la tercera edició de l'any 1931, no he trobat ni *grota* ni *garota*.

852. Per a més informació sobre aquest manuscrit i el seu contingut, vegeu el cap. "La pesca de l'eriçó de mar", § 189 i n. 152.

ca a Catalunya (1927, 73, 95, 135), obra en la qual *garota* sovint alterna amb el terme blanenc *suïssos;* l'autor, Emerencià Roig, els considera sinònims.

737. En distintes publicacions empordaneses de les acaballes del segle XIX i primer terç del segle XX, com *Sol Ixent*, *La Veu de l'Empordà, Empordà Federal*, trobem també testimoniatges escrits de *garota* i *grota*. Si deixem de banda l'anteriorment esmentat de *La República*, el més antic, any 1920, correspon a la revista *Costa Brava* de l'Escala en un article titulat "El fantasiaire" de Francesc Serrats:[853]

> -Era boig, el fantasiaire. Ahir, va surtir de bon-matí a pescar *garotes* i dret dalt de la proa, cridava, punjant amb el *garoter* a l'aiga «no, vesten, no vull venir'hi» i allavores va agafar les *garotes* hagudes i les rebotia per la mar amb furia, com si llensés pedres... i, no eren pás les sirenes qui el cridaven, era la seva amada (núm. 11, 15-1-1920: 4).

738. En la revista cadaquesenca *Sol Ixent*, apareixen sovint *garota* i *grota*, tal com ja he indicat amb alguns exemples en un altre capítol.[854] L'exemplar més antic en què he trobat *garota* és de l'any 1923: "8.- Calma blanca. Sol expléndit. Bon día per *garotes* i es veuen els *garoters* pels furallons i la devesa. Cap al tart mitjorn fresc que dura fins a mitja nit" (núm. 29, 22-12-1923: 7). I pel que fa a *grota*, és de l'any 1924: "Ha vingut a pasar alguns dies entre nosaltres i per menjar *grotes* el nostre bon amic Salvi Rubiés [...]" (núm. 14, 12-1-1924: 3).

739. També altres obres, de gèneres ben diferents, fan referència a la *garota* o *grota*, al llarg del proppassat segle XX, de les quals n'esmentaré algunes per ordre cronològic:[855]

---

853. Aquest article s'ha publicat a *Marinenques*... (2003, 85-88), amb la grafia normalitzada.

854. "Història de l'eriçó de mar des d'una perspectiva alimentària", §§ 117-118.

855. A més de les obres ací citades, en podeu trobar d'altres en el cap. "Història de l'eriçó de mar des d'una perspectiva alimentària", § 129 (Víctor Català: *Vida mòlta*, 1950, 247, *garotes*); § 131 (Josep Pla: "Bodegó amb peixos", dins *Aigua de mar*, 1969, 50, *garotes*); § 132 (Josep Pla: "Les minves de gener", dins *Les hores*, 1971, 161, *garotes*); § 133 (Josep Pla: *Cadaqués*, 1947, 198-199, *garota*); § 136 (Francesc Serrats: *Marinenques*..., 2003, 178, *garotes*); § 137 (Anna Maria Dalí: *Noves imatges de Salvador Dalí*, 1988, 61, *garotes*). Com també en les traduccions d'Aristòtil (§ 73), Plaute (§ 74), Marcial (§ 81) i Juvenal (§ 83). Així mateix trobareu més citacions de

Solitud ([1905] 1979, 173) de Víctor Català:[856]

- La mar! La cosa mai vista!... La mar gran dels peixos, dels naufragis, de les serenes, de les *grotes* virolades, de les petxinetes i llerons!

Les coses benignes ([1925] 1979, 176) de Joaquim Ruyra:[857]

Canviada la tovallola per uns banyadors de punt i uns barnois, nedava, de vegades, per passar d'una roca a l'altra, i trescava d'ací d'allà, arreplegant musclos, petxines i *grotes*: aqueixa mena de peixos enrocats que, més que animals, semblen fruita marina.

"... ¿Que he renegat potser?..." ([1928] 1983, 380) de Salvador Dalí: [858]

Però això no era tot: a més de tota mena i varietat de cargolets, nàcars, punxes de *garota*, canyes, plomes, vidres, pèls, clofolles d'ametlla, clofes d'ou, pestanyes, suros, etc. etc., la taula era, encara, coberta i erissada per nombrosíssims pilots de xarxa [...].

El cafè de la Marina ([1933] 1979, 103) de Josep M. de Sagarra:[859]

Libo: I tu què?... Rufí: Jo, escurant *grotes*...

---

garota en aquest mateix capítol en el § 743.

856. MOLC, 27. Barcelona: Edicions 62 - "la Caixa"

857. Dins *Jacobé i altres narracions*.

858. Dins *La literatura catalana d'avantguarda, 1916-1939*, de Joaquim Molas. Va ser publicat per primera vegada a la revista *L'Amic de les Arts*, 30 (1928): 233.

859. Dins *Teatre*. MOLC, 16. Barcelona: Edicions 62 - "la Caixa".

Josep M. de Sagarra, en una estada que va fer a Cotlliure el 13 de setembre de 1934, narra:[860]

> [...]; però entre el vidre, la goma i la llauna, la pedra esgarrapadora, el pop solitari i la *garota* de males intencions, es veuen arribar a la sorra, dins de piragües i d'altres lleus embarcacions tropicals, les senyores més macerades dins la crema de l'optimisme i de l'obesitat, que fugen del nudisme integral gràcies a un pantalons comunistes, tètricament decoratius.

Vida mòlta (1950, 246) de Víctor Català:[861]

> -Hola! -feu ella
> -Hola! -feren eixutament ells, i van desembarcar un gros covenell ple de *garotes*. Quan el deposaren sobre l'escull, el Lenín, quissant alegrement, anà a ensumar-lo; però en veure aquell bellugueig de les pues vives, en aquells confrares desconeguts, que més que éssers semblaven objectes, i copsar la ferum penetrant que exhalaven de si, pressentint, tal volta, un parany o un perill misteriós, reculà de pressa, amb la cua entre cames, rodant el cap i llançant un lladruc de protesta.

L'espeologia subaquàtica (1958, 214) d'Antoni Ribera i Jordà:[862]

> L'espadat continuava sota les aigües i, mossegant les nostres embocadures, aixecàrem els peus i començàrem a davallar al costat de la paret, en la qual es veien les taques negres de les *garotes*.

860. *Obres completes. Prosa*. Barcelona: Selecta, 1967, 641.

861. A més d'aquest paràgraf, *garota* també apareix en d'altres en les pàgs. 247, 248, 249, 250.

862. Obra publicada juntament amb *Avencs i coves: el món de l'espeologia*, de Francesc Vicens. Barcelona: Selecta.

El quadern gris ([1966] 1992, 94) de Josep Pla:[863]

El meu germà es descalça i cull unes *garotes* en els niells immediats -*garotes* que mengem, obertes amb una pedra amb una llesca de pa i una mica de vi. Exquisides.

Darrer comunicat ([1970] 1981, 178) de J.V. Foix:[864]

Hi ets o no hi ets, Natàlia?
L'hi havia vista i no hi era; l'hi veig encara però el cor em diu que no hi és. El paravent, amb *garotes* i estrelles de mar pintades, és davant meu, allargat a l'infinit, amb centenars de bastidors on ella es muda i s'amaga, o s'exilia [...].

Coses i noses (1980, 207) de Maria Aurèlia Capmany:[865]

La Bàrbara és grossa i flonja, si li pica una vespa, si cau de la bicicleta, si es clava les punxes d'una *garota*, si el Biel li pega, si la bruixa de la Marta li roba les nines de paper, si es desperta negra nit perquè els vidres de la finestra tremolen, allí hi ha la Bàrbara.

Domini màgic (1984, 13) de Joan Vinyoli:[866]

Llorenç

[...]

Si n'agafeu les móres
i us les mengeu a l'hora del foscant,
sentireu tal vegada un intensíssim gust
de cloïsses amb pebre o de *garota* amb suc

863. Obra completa. Ed. 10è aniversari, vol. I. Barcelona: Destino.

864. Dins *Diari 1918*.

865. Barcelona: La Magrana.

866. Barcelona: Empúries.

de llimona a ple sol:

les aigües reverberen.

740. Aquesta abundant bibliografia[867] palesa que *garota*, mot que originalment sols s'emprava a l'Alt Empordà, ha esdevingut, al llarg del segle XX, un terme força conegut a bona part de Catalunya, fins al punt de convertir-se en normatiu, ja des de la primera edició del diccionari de Fabra.[868]

741. Pel que fa a les variants rosselloneses i de la part més septentrional de l'Alt Empordà (Portbou, Colera i Llançà), el *Tresor* (I: 161, s.v.) de Griera defineix *algarota* com una "*castanya de mar*" i la situa a Perpinyà. R. Joubin i E. Le Danois[869] ens ofereixen la primera datació escrita d'*angarota* [sic] l'any 1925 (ap. Dauzat 1954, 198). El primer diccionari que recull *engarota*, com a forma pròpia de la Catalunya del Nord, és el de Lluís Creixell (1980, 260, s.v. *oursin*).[870] Els diccionaris rossellonesos posteriors de Renat Botet (1997, 127, s.v.) i Pere Verdaguer (2002, 132, s.v.) també inclouen l'entrada *engarota*.

742. La primera notícia que tenim de *garoina* correspon al dietari de Joaquim Fina de Palafrugell, que, el dia 8 de març de 1848, escriu: "Lo dia 8 ha fet bon dematí però ha fet una tarda molt freda. Habem anat ab la Anneta a menjà *garoynas* y palleridas a la Portura, però hem fet poca cosa" (Fina 1561-1878, 67). En conseqüència, aquesta datació de *garoina* és anterior a la de *garota* o *grota* en gairebé 50 anys. *Garoina* no tornarà a aparèixer fins al fascicle corresponent a l'any 1921 del *Diccionari Aguiló* (IV: 132, s.v.), el qual recull *garota* i *garoyna*, que defineix com "una casta de petxina". En "Els noms dels peixos..." d'A. Griera

867. En trobareu més en el cap. "Cultura popular de l'eriçó de mar", § 1151.

868. Sobre aquestes qüestions, vegeu els capítols "Variants dialectals...", §§ 383-384, i "Conclusions", § 1173.

869. *Le Catalogue illustré des animaux marins des côtes de France*. Vol. II. París: Blondel la Rougery.

870. En la primera edició del 1974, no hi ha l'entrada *oursin*.

(1923, 51, s.v.) llegim el plural *garoines* i en el "Vocabulari de la pesca" d'Amades - Roig (1926, 32, s.v.), *garoina*. Quant a *groina*, el primer testimoniatge escrit el dóna Josep M. de Sagarra en la novel·la *All i salobre* (1929, 21): "La mare de la Mari és rodona, rígida i descolorida com una *groina* seca i sense punxes." En aquesta obra l'autor intenta reflectir el parlar del Port de la Selva, però en aquest cas sens dubte s'equivoca, atès que en aquesta vila empordanesa diuen *garota* o *grota*.

743. Altres fonts documentals de *garoina*, les trobem en el *Pal·las* d'E. Vallès (1927, 410, s.v.); *Salvat* (1933-1935, II: 680, s.v.); *Tresor* d'A. Griera (1935-1947, VIII, 63, s.v.), i *DCVB* (V: 197, s.v.). Quant a altres tipus d'obres, podem esmentar:[871]

Cadaqués (1947, 198) de Josep Pla:

> A Cadaqués hi ha quatre delícies marítimo-terrestres: a l'hivern les *garotes* o *eriços de mar* (que en altres llocs de la costa em diem *garoines*) [...].

Notes per a Sílvia ([1974] 1992, 289) de Josep Pla:[872]

> La part alta és anomenada -en la terminologia del romà Vitrubi- *echinus*, i la corona una pedra que té la forma d'una clova d'*eriçó de mar*, que nosaltres anomenem *garota* o *garoina*, sobre la qual reposa tot el complex de l'arquitrau i del teular.

871. Tal com succeeix en el cas de *garota*, trobareu altres obres que fan referència a la *garoina* en el cap. "Història de l'eriçó de mar des d'una perspectiva alimentària", § 131 (Josep Pla: "Bodegó amb peixos", dins *Aigua de mar*, 1969, 50, *garoines*); § 132 (Josep Pla: "Les minves de gener", dins *Les hores*, 1971, 60, *garoines*); § 134 (Josep Martí "Bepes": *Palafrugell: parada i prosa*, 1959, 45, *garoines, garoina*).

872. Ed. 10è aniversari, vol. VII. Barcelona: Destino.

Bon dia, terra (1972, 230) de Lluís Marcó i Dachs:

> També els equinoderms presenten formes gairebé modernes i de *garoines* o *garotes* n'hi havia en forma de cor.[873]

Homònims i parònims

744. Anteriorment a totes aquestes citacions només m'ha estat possible de llegir *angarota* en el *Receptari de Micer Johan* (any 1466): "Pren mastech, ensens mesclat, e *angarota*[874] e mimarans [...]" (pàg. 439). Malgrat l'evident coincidència gràfica, aquest mot no té res a veure amb l'equinoderm. Es tracta d'una goma aràbiga que també rebia el nom d'*angelot*, manlleu de l'àrab *'anzarût* i adaptat per etimologia popular a *àngel* (*DCVB*, I: 686, s.v. *angelot* 2; *DECat*, I: 314*b*, s.v. *àngel*).

745. En les llengües romàniques hi ha lexemes molt semblants a la nostra *garota*, però amb significats força allunyats. En portuguès *garoto* vol dir un noi sense educació o entremaliat (Moreno 1971, 708, s.v.). En occità, Alibert (1966, 423, 416, s.v.) introdueix *garota* i *gairota;* la pronúncia, però, d'aquests vocables coincideix més amb les formes que dóna Mistral (*TdF*, II: 30, s.v.): *garouto*, *gairouto.* El valor d'aquests termes en català equival a 'guixa' (llegum).

Antiguitat d'aquests termes

746. Malgrat les poquíssimes dades documentals, *garota* i *garoina* són mots que, sens dubte, pertanyen al nostre cabal lingüístic des d'èpoques ben reculades de la nostra història, com intentaré de demostrar mitjançant l'estudi etimològic d'aquestes paraules. Així mateix, tenim altres proves, no menys vàlides, que palesen la seva antiguitat. Carles Bas (1980, 46) fa re-

---

873. Quant a la distribució geogràfica de tota aquesta família de mots, la trobareu en el cap. "Variants dialectals...", §§ 381-382, pel que fa a *garota;* §§ 381, 385, per a *grota;* § 409 per a *garoina* i *groina;* § 375 per a *engarota* i *engrota*, i, finalment, § 379 quant a *esgarota* i *esgrota*.

874. Cal llegir *an[ʒ]erota*.

ferència al talassònim *les Garotes* a Blanes, calador que també apareix en un mapa amb el nom *el pla de las Garotas* (*ibid.*, 39). Josep Bota (1987, 10, 11,16) afegeix que aquest mapa fou elaborat el 1943 pel patró blanenc Josep Andreu i Costas (1883 - 1956) i que rep el nom del *bol de ses Garotes* per l'abundància d'equinoïdeus.[875] També Sala - Domènech (1994, 52) mencionen *ses Garotes*, com un dels paratges habituals de pesca dels blanencs. D'altra banda, Arnald Plujà (1996, 165) ens fa saber que a Cadaqués hi ha el topònim anomenat *racó de ses Garotes*. Així mateix, en l'antic camí costaner de Llançà al Port de la Selva, trobem, abans d'arribar al far de s'Arenella, la *punta del Groter*, que, tal com indica Plujà (2000, 58), és "una prominència antany valorada per l'abundància de *garotes* o *grotes*, segons els selvatans". Encara en aquest municipi, en un article d'Èrika Serna i Joan Serra (2007, 469) llegim que "L'almadrava volant de Llançà podia calar-se dins el perímetre de jurisdicció de la matrícula del poble, és a dir, entre l'oest del cap de Cervera fins a la *platja de l'Algaroter*."[876], dades extretes d'un text notarial datat el 27 de gener de 1835 a Llançà (pàg. 468). No cal dir que aquestes formes toponímiques ens remeten a la foscor del temps.

Propostes etimològiques formulades fins ara

747. Tot i que altres lingüistes han donat la seva hipòtesi sobre l'origen de *garota,* com veurem més endavant, només Joan Coromines ha tractat aquesta qüestió en profunditat. El gran etimologista (*DECat*, IV: 379-380, s.v.) considera que *garota* i *garoina* podrien provenir d'un llatí vulgar *CARULIUM, diminutiu grec de *χάρυον* 'nou', 'ametlla', 'avellana'. *Garota* i *garoina* estarien aleshores emparentats amb l'occità antic *grolha* 'escorça', 'closca de castanya o d'ametlla'; els provençals *gruelho, grueio* 'closca d'ou, de caragol, de nou, etc.'; els castellans *garulla, garojo, carolo*; el valencià *garulla* amb valors semblants, a més de 'raïm esgranat', i el toscà *garuglio* 'nou primerenca'. "De **garolha* o **garoia* 'closca de castanya' - afirma Coromines- es degué passar en català a *garota* o *garoina* per canvi de sufix (tal com *granota* surt de *granolla*) i s'aplicà per comparació a la castanya de mar."

875. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 393.

876. En nota a peu de pàgina, els autors indiquen: "Suposem que *algaroter* és un localisme per *garoter*, és a dir, la canya esquerdada d'un extrem que serveix per a agafar *garotes*."

748. La suposició de Coromines[877] és prou suggeridora, especialment perquè relaciona el pelló fornit de punxes de la castanya amb l'eriçó de mar. Comparació no gens estranya, com comento en un altre capítol,[878] i que ha donat perífrasis com la nostra *castanya de mar*, el castellà *castaña de mar*, l'occità *castanha de mar* i el francès *châtaigne de mer*, entre d'altres. Aquesta mateixa proposta ha estat recollida en el *Diccionari etimològic* de Jordi Bruguera (1996, 444, s.v.), el *Diccionari etimològic manual* de Josep Moran i Joan A. Rabella (1999, 212, s.v.) i la *GDLC* (825, s.v.), per bé que de manera resumida, especialment en les dues darreres obres.

749. Tanmateix, podem fer algunes objeccions a la proposta de Joan Coromines. La primera és com pot demostrar que el llatí vulgar *CARULIUM, mot que evidentment no està documentat, sigui un diminutiu del grec *χάρυον*. La segona és que cap dels mots que exemplifica Coromines no té pròpiament el valor de 'clova de castanya', llevat de l'occità antic *grolha*, el qual encara només pot testificar a través de la forma revestida de llatí *grolia*: "item pro sestario castanearum cum *grolia*, denarii VI" i "amandolae cum *grolia* solvant pro quolibet modio libras VIII" (Du Cange 1883-1887, IV: 114, s.v.). Pel conjunt de dades que ens forneix Coromines, podem deduir que, en tot cas, el valor de 'pelló de la castanya' és més aviat secundari i, per tant, més difícil que s'hagi pogut produir aquesta comparació. La tercera i última és que fins ara ningú no ha pogut documentar *garota* o *garoina* amb el significat de 'pelló de castanya' ni tampoc es pot entreveure el motiu pel qual hagueren pogut desaparèixer aquests vocables amb aquest valor.

750. Albert Dauzat (1954, 198), en esmentar que al Rosselló es troben les formes *angarota, angrota, asgrota* i "côté espagnol" *garota*, opina que hom ha de relacionar-les amb el llatí *langura* "lézard gris" que ha donat els derivats occitans *langroto* i *langrolo*.

---

877. Mantinguda posteriorment en l'*Onomasticon Cataloniae*, vol. III: 38*b*, s.v. *boc*.

878. Cap. "Aspectes etimològics: introducció", § 519.

751. Si deixem de banda una certa semblança formal, francament no veig cap altre lligam, ni tan sols metafòric, que pugui fer-nos veure com s'ha pogut produir aquesta transposició semàntica.

752. Walther von Wartburg, per la seva part, relaciona *garota* amb un peix que els grecs anomenaven *garos* (*FEW*, IV: 64, s.v.) i que, tot i que no està gaire segur del seu significat, tradueix per "Ringelbrasse" 'esparrall o pinta', però no indica el nom científic, cosa que sí que farà en el treball "Die griechische Kolonisation..." (1952, 16), on diu que és un *Sparus smaris* i aleshores es tractaria d'un gerret.[879] Wartburg dóna també un bon nombre de derivats de *garos*, tots pertanyents a la llengua d'oc: *garon, garou, garle* (*Sparus smaris*) 'gerret', *garlesco* (*Cyprinus amarus*) 'gòbit', etc. Aquests darrers, però, formats a partir d'un gal·loromànic tardà **garūlus*. Wartburg manifesta que aquests noms de peixos occitans sols tenen analogia amb el venecià *garizzo* 'gerret', el serbi *gara* i el català *garota*. Wartburg, però, desconeixia la veritable naturalesa de la *garota*, ja que la classifica com a "artfisch", és a dir, una classe de peix.

Un misteriós peix anomenat *garos*

753. Com es podria relacionar, aleshores, un peix amb un equinoderm des d'un vessant semàntic? Per a intentar d'establir aquest nexe, caldrà, prèviament, tractar més a fons la identitat d'aquest misteriós *garos*.

879. Wartburg s'equivoca en donar el nom vulgar "Ringelbrasse" o bé el científic *Sparus smaris*, car, segons la bibliografia consultada (Palombi - Santarelli 1986, 82-83, 86-87; Luther - Fiedler 1978, 60; Lloris i altres, 1984, 122), l'alemany "Ringelbrasse" no rep el nom científic d'*Sparus smaris*, sinó el de *Diplodus annularis* 'esparrall o pinta' o *Sargus annularis* 'sard'. L'*Sparus smaris* és en alemany un "Laxierfish" o un "Schnauzenbrasen", és a dir, un gerret. Però, si a més del nom científic, *Sparus smaris,* tenim en compte els derivats que dóna Wartburg provinents de *garos -garon, garou* (*Sparus smaris*)-, sembla evident que el significat que volia donar a *garos* era el de gerret "Laxierfish" i no el d'esparrall, pinta o sard "Ringelbrasse".

754. Plini el Vell (c. 24 d.C. - 79 d.C.) és qui primer en parla en la seva *Història natural*: "El *gàrum* es feia antigament amb un peix que els grecs anomenaven *garon*."[880] A més afegeix que els grecs feien servir el vapor procedent de cremar el cap d'aquest peix per a fer sortir la placenta (XXXI, 93). Plini introdueix de nou *garos*[881] en l'inventari que fa dels noms de peixos (XXXII, 148), però enlloc no el descriu.

Una salsa anomenada gàrum

755. Però què és el *gàrum*? Daremberg - Saglio (1877-1919, IV: 1459, s.v.) ho expliquen així:

> Salsa molt picant de la qual els antics se servien molt per a amanir llegums, fruites i carns [...]. Es feia amb intestins i altres parts de peixos barrejats amb petits peixos sencers que se salaven i s'exposaven tot seguit al sol prop de dos mesos, o que s'escalfaven al foc si hom volia accelerar-ne la preparació [...].[882]

756. Grimal - Monod (1952, 28-29) manifesten que el *gàrum* s'emprava quotidianament en tota la Mediterrània, fet que corroboren, entre d'altres, les famoses receptes d'Apici (s. I d.C.), el qual se'n servia molt sovint per a preparar tot tipus de plats -carns, llegums, peixos-, i que estava associat a tota classe de plantes aromàtiques.

---

880. "Hoc [garum] olim conficiebatur ex pisce quem Graeci garon vocabant."

881. De fet, *garon* i *garos* són dues variants gregues que tenen el mateix significat. Vegeu Chantraine (1968-1980, I: 211, s.v. *γάρος*).

882. Sauce très relevée dont les anciens faisaient grand usage pour assaisonner des légumes, des fruits et des viandes [...]. On la faisait avec des intestins et d'autres parties de poissons mélangés avec des petits poissons entiers qu'on salait et qu'on exposait ensuite au soleil pendant environ deux mois, ou qu'on chauffait au feu si l'on voulait accélérer la préparation [...].

Controvèrsia sobre la identitat de *garos*

757. D'ençà d'aquesta primera notícia de *garos*, amb valor de 'peix', donada per Plini, hi ha hagut i hi ha encara una forta polèmica sobre la seva identitat. Vegem ara les diferents opinions dels estudiosos d'aquest tema i d'altres fonts consultades, per ordre cronològic.

758. Isidor de Sevilla (s. VII) (*Etim.*, XX, 3, 19):

> El *garum* es una salsa líquida a base de pescado. Antiguamente se elaboraba con un pez al que los griegos denominaban *gáros*; aunque hoy día se utiliza en su preparación una infinita variedad de peces, conserva, no obstante, el nombre del pescado con el que comenzó a elaborarse.[883]

759. Rondelet (1554, 140-141):

> *Smaris* [...]. L'afinitat del nom fa que sospiti que aquest peix sigui el *gàrum*, ja que en lloc de *garo* hom deia *cerrus* i tant per part de Plini com de Marcial és anomenat infinitat de vegades *gerres* i avui a Antíbol, *garon*.[...]. Plini és testimoni que del *garo*, veritable peix, hom pot fer un excel·lent *gàrum*.[884]

Rondelet clou el capítol dels *smaris* tot dient que ell mateix ha vist preparar un "optimum & suavissimum *garum*" a casa del bisbe de Montpeller.

---

883. *Garum* est liquor piscium salsus, qui olim conficiebatur ex pisce quem Graeci *γάρον* vocabant; et quamvis nunc ex infinito genere piscium fiat, nomen tamen pristinum retinet a quo initium sumpsit.

884. Smaris [...]. Hunc piscem *garum* esse nominis affinitas facit ut suspicer, cùm pro *garo* cerrus dicatur, & à Plinio & Martiale multitudinis numero gerres. & Antipoli hodie *garon*.[...]. Ex *Garo* vero pisce optimum fieri *garum* testis est Plinius.

760. Dr. Laguna (v. 1555):

> El *Garo* antiguamente se hazia de las tripas de un pece llamado *Garo*, del qual le quedo aquel nombre. Despues se començo à hazer del Sgombro, y de otras muchas especies de peces: y à la fin se estendio este vocablo de *Garo*, à significar la salmuera mezclada con el liquor que resuda en ella, de cualquier carne, ò pescado [...] (pàg. 142).

761. En el *Diccionario de autoridades* de la Real Academia Española (1726-1739, IV: 27, s.v.) es defineix *garo* com a "Pez marino de especie de langosta". Tot el que explica a continuació, com també d'una segona accepció de *garo*, correspon a les anotacions que havia afegit el Dr. Laguna a la traducció de Dioscòrides, tal com cita el mateix diccionari.

762. Antoine Risso (1826, III: 348) explica, referint-se al gerret (*Smaris smaris*), que de la femella d'aquest peix neixen uns petits peixos anomenats *gavarons,* els quals servien antigament per a elaborar la salsa que els romans coneixien amb el nom de *gàrum*.[885]

763. H. G. Liddell - R. Scott ([1843] 1961, 339, s.v.) defineixen *γάρος* com una classe de salsa o pasta, feta de salmorra i peix petit; *γάρος* és també el nom d'un peix segons la citació que en fa Rufus d'Efes (s. I-II d.C.) en el tractat *De podagra*.

764. Forcellini (1858-1875, III: 186, s.v. *garus*) indica que *garos* és una paraula grega que significa un cert peix que, com deia el *Diccionario*, pertany a l'espècie de les llagostes, "ex genere locustarum",[886] i que amb els seus intestins es feia el *gàrum*. Forcellini afegeix (*ibid.*,

885. Dec aquesta informació al professor Joan Veny.
Gavaron és el nom que rep o rebia a Niça el gerret en estat jovenívol, tal com el mateix Risso explica en una obra anterior, *Ichthyologie de Nice*. París: F. Schoell, 1810, 239 .

886. Forcellini dóna com a referència de la seves definicions el contingut dels paràgrafs de la *Història natural* de Plini, llibres XXXI i XXXII, que abans he esmentat (l'única diferència és de numeració, ja que Forcellini s'ha basat en l'edició de Littré, la qual també he consultat), però no he trobat enlloc "locustarum".

s.v. *garum*) que "[...] Era anomenat un peix *garo*, del qual primerament va començar a fer-se [el *gàrum*]: després va mantenir el nom, encara que es fes d'altres peixos."[887]

765. Émile Littré (1863-1872, II: 1840, s.v.) escriu que *gàrum* és una espècie de salmorra que feien els romans i que aquest mot procedeix d'un peix petit, anomenat *garus*, que se salava i que alguns autors creuen que es tracta de l'anxova. Littré també recull *garou* (*ibid.,* 1839, s.v. 3), que defineix com un dels noms vulgars del peix *smaris*.

766. Barbier (1910, 39-40), tot confirmant la sospita de Rondelet (vegeu § 759), considera que *garus* és un peix de l'espècie *Sparus smaris* 'gerret' i que *garus*, **garulus* han tingut una influència formal sobre els derivats del llatí *gerres*, **gerrulus*: els provençals *garle, jarre, jarret, jarlet*; l'eivissenc *jarret*, etc. Barbier dóna com a derivats de *garus* el *garon* de Rondelet; el *garou* de Littré, variant de *garon*, però amb un desenvolupament fonètic més recent, i el venecià *garizzo*.

767. Meyer-Lübke (*REW*, § 3694, s.v.) explica que *garus* és un peix indeterminat i menciona els derivats *garú* (sud de França), *garle* 'gerret' (Niça), *gariso* (Venècia) i *garlesko* (Tolosa).

768. Ernout - Meillet ([1932] 1985, 267, s.v. *garum*) ens remeten a Meyer-Lübke (§ 767) pel que fa a *garus (garos)* amb el valor de peix. Opinen que *gàrum* "sorte de sauce" és un manlleu del grec *γάρον, -ος*.

769. Walde - Hofmann (1938-1954, I: 583-584, s.v. *garum*) manifesten que *garos* és un peix desconegut d'origen grec. Consideren que la hipòtesi que *garos* sigui un derivat de *garum* "Fischsauce" 'salsa de peix' no té cap fonament, ja que en aquella època ja es trobaven els derivats de *garos*: *garinos, gariskos* amb el significat de "Fischart" 'classe de peix'.

887. "[...] dictum a *garo* pisce, ex quo primum fieri coepit: deinde nomen retinuit, quamvis ex aliis piscibus fierit."

770. Reinhold Strömberg (1943, 88) escriu:

> Que un peix rebi el nom del producte culinari que se n'extreu succeeix rarament en grec. Aquest podria ser el cas de *garinos* i *gariskos* que són considerats per Marcel de Sida [...] com derivats de *garos* 'caviar'. *Garos* va ser usat el·lípticament com a peix per primera vegada per Rufus [...].[888]

771. Saint-Denis (1947, 40) afirma que *garos* és el nom d'un peix desconegut i, després d'exposar les citacions que en fa Plini, afegeix:

> Però *gar*os no ha estat atestat en grec com a nom de peix; i a despit de les semblances amb el provençal *garle* o *garlesco*, el testimoniatge de Plini és sospitós; ha estat potser influït per l'ús doble de *cybium* i *hallecula*, a la vegada nom de menja i de peixos.[889]

772. Jardin (1961, 76-78) fa un repàs històric dels vocables *garos* i *garum*. Recull l'opinió del professor Cotte[890] que diu: "[Ens hem] de resignar a ignorar definitivament allò que era el *garus* o *garos*."[891] Jardin manifesta que el *gerres* de Plini i Marcial és un peix diferent del *garus* i que, si bé altres autors llatins no citen el *garus* de Plini, sí que ho van fer anteriorment els grecs Èsquil i Sòfocles, que empren indistintament *garos* i *garon*, però per a designar la salsa que els llatins traduïren per *garum* i alguna vegada per *garus*. Jardin acaba aquest parà-

---

888. Dass ein Fisch dem kulinarischen Produkt, das man von ihm gewinnt, seinen Namen erhält, kommt im Griechischen selten vor. Es dürfte der Fall sein bei *γαρῖνος* und *γαρίσκος* Marcellus von Side [...], die als Ableitungen von *γάρος* 'Kaviar' zu betrachten sind. *γάρος* wird elliptisch vom Fisch selbst erst bei Rufus [...] verwendet.

889. Mais *γάρος* n'est pas attesté en grec comme nom du poisson; et en dépit des rapprochements avec le provençal *garle* ou *garlesco*, le témoignage de Pline est suspect; il a été influencé peut-être par l'emploi double de *cybium* et *hallecula*, à la fois nom de mets et de poissons.

890. H. J. Cotte: *Poissons et animaux aquatiques au temps de Pline.* Thèse Doct. ès-lettres. Ais de Provença, 1944.

891. "[Nous devons] nous résigner à ignorer définitivement ce que c'est que le *garus* ou *garos*."

graf fent al·lusió de nou al criteri que sobre aquest tema tenia H. J. Cotte: "Sembla que Plini no sempre verificava l'autenticitat de les informacions que recollia."[892]

773. Jones ([1963] 1975, VIII: 589), en l'índex de peixos de la seva traducció a l'anglès de la *Història natural* de Plini, es limita a escriure que *garos, gerricula*[893] i *girres*[894] són de l'espècie *Smaris smaris* i els tradueix per "picarel" 'gerret'.

774. Chantraine (1968-1980, I: 211, s.v.) defineix *γάρος* com una espècie de pasta feta amb una mescla de salmorra i peix petit. Ja dins els derivats tardans, i tal com abans havia fet Strömberg, dóna els testimoniatges de Marcel de Sida, que cita els peixos *gariskos* i *garinos* derivats de *garos*, i Rufus, que fa servir *garos* pròpiament com a peix. Chantraine afirma finalment que "són els noms del peix que són manllevats del preparat culinari, no a l'inrevés".[895]

775. Leitner (1972, 124-125) es mostra en desacord amb la identificació que fa Jones (vegeu § 773) de *garos* amb un *Smaris smaris*, la qual tant ell com Saint-Denis estimen atrevida; com també de Thompson,[896] que suposa una confusió de *garos* amb *gerres*, i, sense anomenar Saint-Denis (vegeu § 771), coincideix amb ell en el fet que potser Plini estigué influït pel valor doble de *cybium* i *hallecula*, tot i que les darreres paraules donen a entendre que no n'està gaire segur: "*garos* continua així indeterminat".[897]

---

892. "Il semble que Pline n'ait pas toujours vérifié l'authenticité des renseignements qu'il recueillait."

893. Diminutiu de *gerres*. La primera notícia d'aquesta variant la dóna Plini el Vell (XXXII, 148).

894. És una variant de *gerres.* Però n'hi ha d'altres: *girris* (Ernout - Meillet [1932] 1985, 274, s.v. *gerres*); *girres, gyres* i *gerris*, aquesta última utilitzada pel metge i filòsof persa Razés (s. I d.C.) (Jardin 1961, 76-77).

895. "Ce sont les noms du poisson qui sont tirés de la préparation culinaire, non l'inverse".

896. D'Arcy Wentworth Thompson: *A Glossary of Greek fishes*. Londres: Oxford University Press, 1947.

897. "*garos* bleibt also weiterhin unbestimmt".

776. En resum, podríem sintetitzar aquesta controvèrsia de la manera següent:

1) El peix *garos* servia per a elaborar una salsa que rebia el mateix nom:

Plini, Isidor de Sevilla, Rondelet, Laguna, Real Academia (1a. ed.), Littré, Forcellini i Barbier.

2) Els peixos que hom feia servir per a l'elaboració del *garos* rebien el nom del producte culinari:

Strömberg, pel que fa a *garinos* i *gariskos*, i Chantraine.

3) El peix *garos* no és un derivat de *gàrum* 'salsa de peix', car en aquells temps ja trobem els peixos *garinos* i *gariskos*:

Walde - Hofmann.

4) El peix *garos* no ha existit mai:

Saint-Denis, Leitner (influència de *cybium* i *hallecula*).

5) Alguns autors arriben a relacionar, oposar o confondre, amb més o menys intensitat, el *garos* amb altres espècies d'animals marins:

L'identifiquen amb *gerres (Smaris)*: Rondelet; *gerres (Sparus smaris)*: Barbier.

El confonen amb *gerres*: Thompson.

Smaris smaris = *gerricula* i *girres*: Jones.

Gerres i *garus* són peixos distints: Jardin.

Anxova: Littré.

Ex genere locustarum: Real Academia i Forcellini.

777. Encara, però, caldrà tenir en compte el treball de Grimal - Monod (1952, 35-37), en què donen notícia de les investigacions i els coneixements d'E. Ehrenbaum (1917),[898] K. Davedjian (1926)[899] i M.W. Besnarden (1951),[900] els quals coincideixen a afirmar que a Turquia, i especialment a les illes del mar de Màrmara, prop de Constantinoble, es manté la fabricació

898. "Die Mittelmeermakrele, Scomber colias Gmel.". Dins *Über die Seefischerei in den Osmanischen Gewässern*, 4: 280-281; *Der Fischerbote*, IX, 11-12 (20 de desembre de 1917): 277-281.

899. *Pêche et pêcheries en Turquie*. Constantinoble.

900. Carta adreçada als autors el 21 de maig de 1951.

del *garos* o *gharos*. Aquest producte s'elabora amb els fetges de l'*Scomber colias* 'verat d'ull gros'. El metge i naturalista francès Pierre Belon ja havia palesat la persistència del *gàrum* en terres turques a mitjan segle XVI (*ibid.*, 34).

778. Grimal - Monod arriben, finalment, a la conclusió següent: "Hom veu, per consegüent, que les poblacions de la Mediterrània oriental s'han mostrat més conservadores que les occidentals."[901]

779. El *gàrum*, d'origen oriental i sens dubte grec (Grimal - Monod 1952, 29), està documentat des del segle V a.C.: "Des de l'època d'Èsquil, aquesta salsa era cercada a Grècia i l'origen es remunta sens dubte a una antiguitat molt més reculada."[902] (Daremberg - Saglio 1877-1919, IV: 1459, s.v.).

Conclusions d'aquesta controvèrsia

780. Així, doncs, si tenim en compte, d'una banda, que la zona on perviu el *gàrum* formava part de l'antiga Grècia i, de l'altra, l'aspecte conservador d'aquella àrea geogràfica i dels pescadors en general, podem suposar que originàriament el *garon* o *garos* es feia amb el peix *colias* 'verat d'ull gros'. De fet, Ehrenbaum (*loc. cit.*) ja ho assegurava el 1917: "També hom ha de tenir per cert que el *gàrum* dels antics, com avui el *garos* dels osmanlins, es preparava amb el *colias* i no pas amb el verat ordinari, com s'admet sovint."[903]

---

901. "On voit, par conséquent, que les populations de la Méditerranée orientale se sont montrées plus conservatrices que celles de l'Occident."

902. "Dès l'époque d'Eschyle, cette sauce était recherchée en Grèce et l'invention en remonte sans doute à une antiquité beaucoup plus reculée."

903. "On doit aussi tenir pour certain que le *garum* des Anciens, comme aujourd'hui le *garos* des Osmanlis, se préparait avec le *kolios* et non pas avec le maquereau ordinaire, comme on l'admet souvent."

781. Plini també recull *colias*[904] en el seu catàleg de peixos (XXXII, 146): "El verat d'ull gros de Parium o el de Sex,[905] ciutat de la Bètica d'on és originari, és el més petit dels verats".[906] Justament Plini fa esment de Parium, vila que es trobava a la costa del mar de Màrmara (Gaffiot 1934, 1116, s.v.).

782. Plini (XXXI, 95) explica que a Frejús es feia l'*allex*, un altre tipus de *gàrum*, amb el llobarro. Doncs bé, Jardin (1961, 78-79), prenent com a referència aquest passatge de Plini, escriu que actualment amb els ous d'aquest peix es fa una espècie de caviar anomenat *poutargue* a diversos indrets, entre els quals Tunísia, on el llobarro rep el nom de *karus*.[907] Malgrat que Jardin no ho digui, *karus* té tota l'aparença de ser un altre derivat de *garos.*

783. Amb l'anàlisi de totes aquestes dades, crec que és pot formular la hipòtesi que el *garon* de Plini, amb el qual es feia el *gàrum*, no ha existit mai i que per *garos*, a més de la salsa de peix, cal entendre, com indiquen Strömberg i Chantraine, el nom que rebien els peixos que formaven part en l'elaboració del *gàrum*,[908] cas força semblant al de l'*allex*, que, segons Caterina Santarelli (2002, 17), tenia el significat primitiu de 'salsa' i que a partir del segle VI d.C. va passar al de 'peix'.[909]

---

904. Pel que fa a aquest peix, tampoc no hi ha hagut una unanimitat absoluta en la seva identificació: Thompson (1947, 120) i Jones ([1963] 1975, VIII: 587) el tradueixen per *Spanish Mackerel* 'verat d'ull gros', mentre que Gaffiot (1934, 340, s.v. 1) i Saint-Denis (1947, 25) consideren que és una espècie de tonyina.

905. La denominació actual d'aquesta localitat és Almuñécar.

906. "*colias* siue Parianus, siue Sexitanus a patria Baetica, lacertorum minimi".

907. Palombi - Santarelli (1969, 53) confirmen aquesta dada, llevat de l'accent: *karús*. A. Davidson (1981, 68) recull el nom d'aquest peix a Tunísia amb la grafia *Qarous*.

908. Walde - Hofmann, com ja hem vist abans, no consideren fonamentat que el peix *garos* sigui un derivat de *gàrum* 'salsa de peix', perquè en aquella època ja existien els peixos *garinos* i *gariskos*. Tot i que no esmenten la font de què se serveixen per a donar aquestes denominacions, sembla evident, segons les citacions que en fan Chantraine (1968-1980, I: 211, s.v. *γάρος*) i Strömberg (1943, 88), que provenen de Marcel de Sida, metge i poeta, que visqué sota Adrià (117 - 138) i Antoní Pius (138 - 161) (*The Oxford Classical Dictionary*. 2a ed., 1970). Per tant, la primera datació d'aquests derivats és del segle II, mentre que el *gàrum* es produïa molts segles abans.

909. Vegeu també § 785 i n. 910.

784. Quins eren els animals marins que eren utilitzats per a confeccionar aquesta salmorra? Ja abans he esmentat que Isidor de Sevilla (§ 758) deia que en els seus temps els peixos que hi entraven eren infinits. Grimal - Monod (1952, 32) fan una enumeració d'aquests animals marins força àmplia:

Engraulis encrasicholus (Cuv.):	seitó
Trachurus trachurus (L.):	sorell
Scomber scomber (L.):	verat
Scomber colias (Gm.):	verat d'ull gros
Thunnus thynnus (L.):	tonyina
Mullus sp.:	moll
Maena maena (L.):	xucla vera

Però ells mateixos comenten que és molt incompleta. Efectivament, s'hi haurien d'afegir, si més no, el gerret (Rondelet 1554, 141), el llobarro, les ostres, les anemones i... els *eriçons de mar* (Plini *Hist. nat*., XXXI, 95).

Una nova proposta motivacional: relació entre *gàrum* i *garota*

785. Així, la relació que considero que s'ha d'establir no és, com feia Wartburg, entre el *garos* 'peix' i la *garota*, sinó entre el *garos* 'salsa' i la *garota*, nexe que, com vèiem abans (vegeu § 783), no és l'únic a la Mediterrània occidental entre un condiment i un animal marí. Aquest és el cas del peix de l'espècie *Sardinella aurita*, que en català rep el nom d'*alatxa*; en castellà, *alacha*; en provençal, *alatchyo, alatcho*; en francès, *allache*; en italià, *alaccia*; en marroquí, *latcha*, i en tunisià, *lacha* o *allacha* (cf. Centelles 1979, 90; Davidson 1981, 43; Luther - Fiedler 1978, 36; Riedl 1986, 687) i de la salmorra anomenada *allex* (vegeu, per exemple, Isidor de Sevilla *Etim.,* XII, 6, 39; Barbier 1914, 315-318; Saint-Denis 1947, 40; *DECat*, I: 136*b*, s.v. *alatxa*).[910]

910. Coromines assenyala que *alatxa* prové del llatí ALLEC, ALLĒCIS (o HALLĒC) 'espècie d'escabetx' i 'el peix que s'amania en aquest escabetx' i considera que ara com ara no es pot determinar amb certesa quina de les dues accepcions fou la primera. En canvi, Santarelli (2002, 17) opina que primer va tenir el valor de 'salsa' i després el de 'peix' (§ 783). Com es pot veure en aquests dos exemples, i n'hi ha més, el significat primitiu d'*allex* és força polèmic, tal com ocorre en el cas de *garos,* però ací no entraré en aquest debat.

786. Les *garotes* eren també un dels ingredients d'aquesta salmorra que rebia el nom d'*allex*, però que no era d'inferior qualitat al *gàrum*:[911]

> Així l'àl·lec s'ha estès a les ostres, els *eriçons*, les anemones, els fetges dels rogers, i s'ha fet podrir la sal de mil maneres per als plaers de la boca (Plini *Hist. nat.,* XXXI, 95).

787. Horaci (s. I a.C.) fins i tot considera que el suc de la *garota* és millor que qualsevol salmorra.

> [...] Curtil·le ensenyà de coure, sense rentar-los, els *eriçons de mar*, perquè millor que cap salmorra és el suc que té la closca de la marina bestiola[912] (II, 8, 52-53).

Horaci anomena aquesta salmorra *muria* (vegeu n. 911), la qual cosa palesa una certa confusió terminològica entre les distintes salses, i, la que era elaborada amb *garotes*, per les seves excel·lències, podia rebre fàcilment el nom de *garum*. El *karus* 'llobarro' de Tunísia (vegeu supra) és un cas similar al de la *garota*, ja que era emprat per a fer l'*allex* i, en canvi, sembla clar que és un derivat de *garos*.

788. Un altre aspecte prou important és que la *garota* en salaó era molt apreciada pels romans, com es desprèn de les receptes d'Apici (25 a.C. - 37 d.C.) (IX, 8):

> [4] Per a l'*eriçó* salat. L'*eriçó* salat, amb *gàrum* del millor, vi dolç minvat i pebre, es lliga tot i es porta a taula.[913]

---

911. Els romans donaren el nom genèric de *liquamen* a diverses salmorres de peix fermentat que distingien pels termes *garum, allex* i *muria*. El *garum* era la més prestigiosa de totes. La *muria*, d'on prové l'actual terme salmorra < *sal muria*, era molt semblant al *garum*, però de qualitat inferior. L'*allex* (*allec, hallex* o *hallec*) era inicialment el pòsit del *gàrum*, és a dir, el solatge, però també una espècie particular de *gàrum* que no sempre era de qualitat inferior (Jardin 1961, 71-73).

912. [...] monstraui incoquere illutos Curtillus echinos, ut melius muria quod testa marina remittat.

913. [4] In echino salso. Echinum salsum cum liquamen optimum, caroeno, piperi temperabis et adpones.

> [5] Altrament, barreges l'*eriçó* salat amb el millor *gàrum* i semblaran fresquíssims: com per després del bany.[914]

789. Jacques André, en la seva edició de *L'art culinaire* d'Apici (n. § 418, 205), indica que en temps de Dioclecià les *garotes* salades es venien al doble de preu que les fresques, i afegeix que, segons Pal·ladi (*Tractat d'agricultura,* II, 16; XIII, 6), la salaó es produïa als mesos de desembre i gener.

790. D'altra banda, en els *Extractes* d'Apici, hi trobem dos derivats de *gàrum*: *garatas* (*ofellas garatas* 'fricassé amb gàrum' (III)) i *garaton* (*ofellas garaton* 'fricassé amb salsa de gàrum' (VI)). Aquest darrer terme, *garaton,* és segons André un manlleu del grec *γαρᾶτον* (VI n. § 6).

Derivats de *garon* i les colònies gregues

791. Un altre fet a tenir en compte és que la major part dels derivats de *garon* es localitzen, tal com assenyala Wartburg (1952), en zones que romangueren, en l'antiguitat, sota l'influx de colònies gregues tan importants com *Massàlia, Rhode* i *Empòrion*. Cal recordar un cop més els provençals *garle, garou, garon* i els catalans *garota, garoina*.

792. Ni les dades arqueològiques ni les fonts documentals no donen cap prova, ara com ara, que en les polis de *Rhode* o *Empòrion* hi hagués factories de *garon* d'origen grec. Tanmateix, sembla evident, com explica Luis Mas (1979, 19-20), que n'hi hagué:

> [...] En la playa de la Albufereta alicantina se vino a registrar la primera puesta en tierra de las naves phoceo-massaliotas, aquellos griegos pobres que arribaron en ellas, sin más que un escaso patrimonio de acarreo a bordo, al traer en su bagaje de ideas, y como una más de las que integraron el índice de su elevada cultura la que entrañaba la industrialización de la pesca, necesariamente tuvieron que dedicarse a ella y con las capturas ya transformadas y aptas

914. [5] Aliter. Echinis salsis liquamen optimum admisces et quasi recentes apparebunt, ita ut a balneo sumi possint.

> para el consumo no sólo atendieron a sus necesidades, si no [sic] que el sobrante era destinado al mercado con los aborígenes. Y valga porque entre tales sobrantes figurarían los provinentes de su técnica salazonera y elaboración del *garon*, [...].

793. Endemés, a Empúries s'han descobert recentment les restes d'una petita indústria de salaons d'època romana a la zona grega de la *Neapolis*, la qual, segons Enric Sanmartí i Josep M. Nolla (1988, 30), constava de tres parts principals:

> Un pati central on es trossejava el peix, els dipòsits on se salava i un magatzem en forma de L on els salums s'envasaven en àmfores. Els salums de peix, sovint tonyina, eren menges molt apreciades en l'Antiguitat i el seu comerç, importantíssim.

794. A Roses l'arqueologia també confirma l'existència d'una altra factoria de salaons.

> El segle III d.C. [...]. D'aquesta època és un edifici molt gran, construït directament sobre la platja, que funcionà, almenys era una de les múltiples dedicacions, com a factoria de salaons de peix, aprofitant sobretot unes condicions naturals envejables: la migració anual de les tonyines i una important producció de sal (Nolla - Casas 1984, 89).

795. Michel Ponsich i Miquel Tarradell (1965, 101) opinen que és molt probable que es produís l'explotació d'altres recursos en les factories, atès que per les nostres costes la tonyina només passa entre mitjan juny i juliol. Així, en aquestes factories, també s'hi devia elaborar el *gàrum*, que tenia més prestigi que el peix salat i que esdevingué un element imprescindible de la cuina romana (Ferrerós - Valls 1991, 38).

796. Isabel Rodà, en el capítol "Les activitats econòmiques", dins *Història de Barcelona* (1991-2001, I: 408), ens assabenta que Ausoni va enviar una carta a Paulí de Nola en què li agraïa la tramesa d'oli i de *Barcinonensis muriae condimento*. Això palesa que, en el segle IV d.C., es fabricava la salsa de peix anomenada *muria* a Barcelona.

Garo i fer *garo*

797. Tanmateix, a casa nostra, la *garota* i la *garoina* no són els únics descendents d'aquella preuada salsa. Efectivament, Josep Mallol (1985, 64), en donar una recepta culinària, que ja he citat en un altre capítol,[915] comenta que els pescadors del Port de la Selva quan feia mal temps i no podien sortir a pescar "anaven als racons de la cala que feien *garo* i sempre trobaven [...] alguna cosa per la dent [...]". Fins aquell moment només tenia notícia del mot *garo* a través del *Diccionari suplement* (1868, 196, s.v.), de la tercera edició del diccionari de Pere Labèrnia (1888-1892, II: 8, s.v.) i de Josep Aladern (1904-1906, III: 335, s.v.), que el defineixen així: "elixir compost de alcofoll, mirra, ceber, safrá, canyella y nou moscada".[916] Fora del català, *garo* té en occità diversos significats. Mistral (*TdF*, II: 29, s.v.) dóna fins a tres entrades d'aquest lexema, a més de diverses formes compostes i expressions que inclouen aquest vocable. Nogensmenys, només una entrada considera que equival al llatí *garum* i que en llemosí té el valor de suc de carn salada o bé de salmorra.[917]

798. Amb tot, com que no acabava d'entendre el significat del *garo* que llegia en el llibre de Mallol, vaig decidir d'escriure-li i preguntar-li què volia dir i també si podia tenir algun tipus de relació amb la *garota*. Josep Mallol, en una carta de data 20-1-1989, em respongué:

> [...] Antigament sortien a agafar *garotes* durant dos o tres dies i les trencaven posant els molls a un recipient i hi posaven herbes aromàtiques, que ho guardaven per posar-ne quan cuinaven peix. [...] quan sortien a fer aquesta feina deien que anaven a *fer garo*, possiblement es referien a pescar *garotes*. Ara quan van a passar dos o tres dies a una cala, diem són a *fer garo*.

915. "Història de l'eriçó de mar des d'una perspectiva alimentària", § 128.

916. La citació correspon al testimoniatge més antic. Antoni Bulbena (1905, 275) recull el vocable *gar* amb el valor de 'salsa de peix menut' i remet aquest terme a "elícsir".

917. El castellà encara en l'actualitat recull, en els diccionaris de més prestigi, la veu *garo*, però sempre referint-se al passat: "Condimento muy estimado por los romanos, que se hacía macerando los hígados de ciertos peces. Pez que servía especialmente para hacer este condimento." (Casares 1975, 414, s.v.).

Aquestes ratlles no tan sols ens donen el valor actual de *fer garo*, sinó que a més a més ens aporten un significat més reculat en el temps que Mallol relaciona amb pescar *garotes*. Però *fer garo* podria interpretar-se perfectament com a 'anar a pescar garotes per a fer un condiment', condiment que com abans deien Grimal - Monod servia per a preparar, entre altres menjars, plats de peix i que es barrejava amb tot tipus de plantes aromàtiques.[918] No podem, doncs, suposar que antigament aquest *garo* del Port de la Selva era el nom d'un condiment derivat del *garos* grec o el *garum* llatí? Finalment, aquestes dades de Josep Mallol relacionen directament el *garo* i la *garota*, cosa que reforça la nostra suposició.

Garota i *garoina*, a partir de *garo*

799. Del primitiu radical *garo* han arribat fins als nostres dies els derivats *garota* i *garoina*. *Garota* podria haver-se format directament mitjançant el lexema *garo* més el sufix *-ota* (amb "o" oberta), que prové del llatí -ŏTTA i que en català nord-oriental té originàriament un significat diminutiu i pejoratiu (Moll 1991, § 426; Comas 1970, 41). Aquest valor diminutiu coincideix amb l'occità (Alibert 1966, 36), mentre que està en contraposició amb la resta del català, en el qual té un significat augmentatiu i amb un matís pejoratiu (Moll *loc. cit.*).

800. Ara bé, en el cas de *garoina* si afegim el sufix *-ina* a *garo* tindríem **garina* (*boira - boirina*; *garrofa - garrofina*); en canvi *garoina* no tan sols no ha perdut la vocal *o*, sinó que hi ha hagut un desplaçament de l'accent sobre aquesta vocal. Per tant, és difícil de poder legitimar aquest derivat seguint aquest procediment. No obstant això, també hi ha la possibilitat que el sufix *-ina* no s'apliques a *garo* sinó al primer segment de *garota*, o sia a *gar[ɔ]*, la qual cosa explicaria el manteniment de la vocal tònica i la forma resultant *garoina*. Si fos així, suposaria que *garota* seria un terme més antic que *garoina*.

---

918. Condiment que en diferents variants no desaparegué del tot de la Mediterrània occidental després de la caiguda de la civilització romana. Du Cange (1883-1887, IV: 38, s.v.) cita un fragment d'un diploma del rei franc Xilperic II (any 716) en què el *gàrum* era un producte alimentari ("*garo* modios triginta"). En el segle XVI en tenim dos testimoniatges. Ja hem vist com Rondelet (§ 759) havia presenciat l'elaboració d'aquesta salsa. L'humanista Rabelais (v. 1494 - 1553), en el *Cinquième Livre* (1564) sobre el famós personatge de Pantagruel, escriu, entre els productes que s'havien de prohibir durant la quaresma: "[...] huytres, harans, saleures, *garon*, salades toutes composés d'herbes veneriques" (V: cap. 29)

801. Una altra possibilitat seria que en la formació d'aquests dos mots hi hagués intervingut un altre mecanisme abans que s'hi incorporessin els sufixos *-òta* i *-ina*. Aquest pas previ es podria explicar per mitjà del diminutiu llatí -ŬCŬLA, o sia, de *garus* > **garŭcŭla*, de la mateixa manera que els occitans *garle, garlesco* provenen del diminutiu **garŭlus*, segons Barbier (1910, 39-40) i Wartburg (*FEW*, IV: 64, s.v. *garos*). Moll (1991, § 434) dóna diversos exemples d'aquesta formació -ŬCŬLU, -ŬCŬLA > *-oll* (*-oi*), *-olla* (*-oia*): ANNŪCULU> *anoll;* FERRŬCULU> *forroll;* PANŬCULA> *panolla;* PEDŬCULU > *poll* o *poi;* com també *clofolla, corfoll, matoll*. Així mateix, Moll comenta la tendència fonètica de reduir la [ʎ] de *-oll, -olla* a [i̯] (*-oi, -oia*) tant en baleàric com en una gran part del dialecte oriental i, entre altres casos, explicita el cas de l'empordanès *avoia* per ovella, en què a més s'ha produït un canvi de sufix -ĬCULA en -ŬCULA.

802. Per tant, si seguim aquesta hipòtesi, en un estadi de la nostra llengua hauria existit la forma palatal **garolla* i posteriorment també **garoia* com a conseqüència del conegut fenomen de "ieisme" que afectava les paraules llatines que contenien el grup consonàntic C'L, entre d'altres (Badia i Margarit 1984, § 94, 4; Moll 1991, § 169). Joan Coromines (1976-1977, I: 18) ha observat, a través de l'estudi de textos antics, que en els segles XII-XIII el ieisme abraçava la major part del Principat, llevat d'algunes comarques, entre les quals hi ha l'Alt Empordà. Així, podem suposar que **garolla* s'estengué per aquesta contrada i comarques més septentrionals i **garoia*, pel Baix Empordà. Isoglosses que pràcticament corresponen a les actuals de *garota* i *garoina*.[919]

803. Per aquest camí, arribaríem a les mateixes formes catalanes antigues de Joan Coromines, però partint d'ètims distints (vegeu § 747). Joan Coromines (*DECat*, IV: 379*b*, 613*b*-614*a*, s.v. *garota* i *granota*) indica que la substitució de **garolla* per *garota* s'hauria d'explicar pel fet que la terminació *-ota* és incomparablement més freqüent en català que la de *-olla*. I posa com exemple el cas de *granota* → *granolla* (català antic) < *RANŬCULA. Mentre que

919. Pel que fa a la distribució geogràfica d'aquests dos mots i els seus límits, vegeu n. 873.

garoina, sempre segons Coromines, provindria de **garoia*, "per un explicable canvi de sufix", i compara aquest cas amb el de *garnayna* 'garnatxa' variant de *garmaya, gramalla*.

Derivats de *garota*

Garotí, garotina

804. A partir de *garota* tenim *garotí* (Roses)[920] i *garotina*.[921] Els sufixos *-í*, *-ina*, que provenen de -ĪNU, -ĪNA (Moll 1991, § 407), conserven encara el matís diminutiu i alhora designen una espècie en concret d'eriçó que és petit.

Garotinya

805. Quant a *garotinya* (Cadaqués),[922] el sufix *-inya* no és viu en català (*DECat*, III: 544*b*, s.v. *escopir*).[923] D'antuvi, havia suposat que s'hauria pogut produir una interferència de *copinya* o *escopinya*, nom que rep la closca de diferents mol·luscs bivalves a les Illes Balears (*DCVB*, III: 500-501, s.v. *copinya*), però a Cadaqués se'n diu *curculla* (Sala 1983, 78, s.v.; 1994, 54, s.v.). En el parlar de Cadaqués una forma paral·lela a *garotinya* és *escopinya*, que Ernesta Sala (1983, 80, s.v.) i Alcover - Moll (*DCVB*, V: 284, s.v. 1) defineixen així: "Escopina, saliva i especialment la que es llença d'un cop." Aquest mot també és viu al Rosselló (Botet 1997, 143, s.v.), juntament amb *escopinyada* i *escopinyar* (*loc. cit.*; Verdaguer 2002, 143, s.v.). Així mateix, a Banyuls de la Marenda hi ha la *punta de l'Escopinyaire*: "un gros roc de la costa, que escup molt amunt quan va fent el ruixim" (*DECat*, III: 544*a*, s.v. *escopir*).

---

920. Vegeu els capítols "Aspectes dialectals", pàg. 192, i "Variants dialectals...", § 388.

921. Vegeu el cap. "Aspectes dialectals", pàg. 192.

922. Vegeu els capítols "Aspectes dialectals", pàg. 192, i "Variants dialectals...", § 387.

923. En el *Diccionari de la formació de mots* de Jordi Bruguera (2006), hi ha el sufix *-iny, inya*, en una llista de sufixos fòssils (pàg. 17) i, més endavant (pàg. 231), llegim "-iny* -inya* Sufix dubtós. Potser només en un cas trobaríem una base llatina sufixal: *escriny*. Tenen una altra etimologia: *escodriny, esgaldiny, esgarriny; carrinya, copinya, engrinya, escopinya, rapinya*."

No he trobat cap altra referència a aquest sufix en les altres obres consultades (Fabra: *Gramàtica catalana*, 1968; Moll: *Gramàtica històrica catalana*, 1991, i López del Castillo: *Diccionari de formació de paraules*, 2002).

Grota, groina, engrota i *esgrota*

806. Les formes sincopades *grota*,[924] *groina*,[925] *engrota* i *esgrota*[926] han sofert, a causa d'una pronúncia ràpida i descurada, un procés similar al d'altres mots catalans, com ara *vrema, vritat, pro, Tresa*, etc., tal com esmenta Coromines (*DECat*, IV: 379*b*, s.v. *garota*).

Algarota, engarota

807. Tal com he comentat a l'inici d'aquest capítol (§ 733), *algarota* és la forma més antiga atestada fins ara (any 1660), però actualment aquest mot, segons les meves dades, no és viu enlloc, malgrat el topònim de la *platja de l'Algaroter* (any 1835) (vegeu § 746) i el testimoniatge que ens ofereix el *Tresor* (1935-1947) d'Antoni Griera d'aquesta paraula (§ 741). La primera síl·laba *al-*, es podria explicar a partir de l'article *la* i el substantiu *garota*, amb l'aglutinament de la *a* de l'article com ha succeït en català en altres mots com *allau, aglà, anou, afrau*, etc. En aquest cas, però, s'hi hauria afegit una consonant eufònica, **agarota, algarota*. Una altra interpretació, potser més senzilla i, fins i tot, opino que més versemblant, és que s'hagi produït una homonimització formal entre *garota* i *algar* o *alguer*, d'on tindríem *algarota*; atès que els equinoïdeus més coneguts habiten sovint als algars.

808. Més tard, *algarota* esdevingué *engarota*,[927] d'on tenim també *engaroter*. D'antuvi, vaig constatar que l'occità, a partir del substantiu *garota* o *garouto* (vegeu supra), amb el valor de 'guixa', ha format el verb *engarotar* (Alibert 1966, 332, s.v.) o *s'engarouta* (*TdF*, I: 916, s.v.), gairebé homònim del nostre substantiu, amb els significats de 'menjar massa guixes' o 'estar paralitzat per haver-ne menjat massa'. D'aquest verb, però, no conec cap derivat postverbal en la llengua d'oc. Per contra, en el cas del català, aparentment sembla que ens

---

924. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 381, 385.

925. *Ibid*., § 409.

926. *Ibid*., §§ 373, 375, 379.

927. *Ibid*., §§ 373, 375-378, 380.

trobem davant una forma postverbal, però no tinc cap notícia que en l'actualitat existeixi el verb **engarotar*.

809. Aleshores em vaig adonar que el rossellonès té una certa tendència a afegir el prefix *en-* en paraules com *emmanllevar*, *empoar, emprimerenques, enaigualir, encaptivar, enfondo, enfastigar, enfastigós, enfuriat, enlletrat, enllevar*, o bé a modificar determinats prefixos com *al-* per *en-*: *enfalga* (alfàbrega), *entrament* (altrament); *en-* en lloc de *a-*: *embantes, embans, enbantes* (abans), *embraçar* (abraçar), *endevenir-se* (avenir-se), *Endéu-siau* (Adéu-siau), *endormir* (adormir), *endolit* (adolit), *enfallegar* (afalagar), *engitanat* (agitanat), *enraconar* (arraconar), *enrossegar* (arrossegar), *enruïnat* (arruïnat), *ensaig* o *enseig* (assaig), *ensajar* (assajar), *ensolellat* (assolellat), *envergonyir* (avergonir); i encara hi ha un altre grup de mots, no tan nombrós com l'anterior, que ha canviat el prefix *es-* per *en-*: *embiaxat* (esbiaixat), *enfondrar* (esfondrar), *engarrapar* (esgarrapar).[928] Per tant, *engarota* podria estar formada pel prefix *en-* més el substantiu *garota*, o bé pel canvi de prefix *en-* en lloc de *al-*, com una peculiaritat pròpia del rossellonès, basada en la dissimilació de les líquides l-r > n-r, que, en aquest cas concret, s'estén també pel català septentrional de transició, és a dir, a l'altra banda de l'Albera, fins al port de Llançà.

Esgarota[929]

810. D'altra banda, per bé que Jacques Centelles[930] m'informés que les variants *esgarota* i *esgrota* són degudes, segons el seu parer, a la influència dels genovesos que s'instal·laren des de fa molt de temps a Cotlliure i que han originat una parla i unes actituds socials prou particulars, no he pogut aprofundir més en aquesta qüestió, atès que no he trobat cap treball sobre

---

928. Tots aquests exemples els he extret del *Diccionari del rossellonès* de Pere Verdaguer i del *Vocabulari específic rossellonès* de Renat Botet. He d'aclarir, però, que no totes les entrades coincideixen en aquests dos reculls lèxics.

929. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 379.

930. En carta datada l'1 de setembre de 1989 i, posteriorment, en una visita que li vaig fer a Banyuls el dia 7 del mateix mes i any. Agraeixo molt sincerament al senyor Centelles tota l'atenció i la informació que em va manifestar.

la parla cotlliurenca. De totes maneres, sembla que es tracta d'un simple canvi de prefix de *en-* en *es-*.

Engarota bona i *engarota folla*

811. Sempre dins aquesta mateixa zona geogràfica, cal comentar encara les formes perifràstiques *engarota bona* i *engarota folla*.[931] Els qualificatius de *bona* i *folla* han d'estar relacionats, sens dubte, amb les distincions que fa la gent de mar entre les que són bones per a menjar i les que són rebutjades perquè "no tenen res!, són buides".

812. El valor de 'dolent', juntament amb el de 'rabiós' i 'verinós', de l'adjectiu *foll -a* s'ha aplicat sovint a animals i plantes, i en la Catalunya del Nord pren, especialment, el valor de 'fals', com, per exemple, una *ginesta folla*, en lloc d'una *ginesta borda* com se sol dir al Principat, tal com indica Joan Coromines (*DECat*, IV: 75, s.v.). D'aquesta particularitat rossellonesa, podríem entendre que l'*engarota folla* no és la vertadera per als pescadors perquè no disposa de les gònades, o del mateix tipus de gònades, que són tan apreciades gastronòmicament en l'*engarota bona* i, per tant, és rebutjada, com deia en el paràgraf anterior, per no ser bona o potser encara millor 'dolenta' per al consum o per al gust dels mariners. Tanmateix, en aquest cas podria afegir-s'hi també un altre sentit de bord, el que 'no produeix cap fruit', i d'ací, que no té res, com trobem en un exemple provençal: *espigo folo* 'épi vide' (*TdF*, I: 1154, s.v. *fòu*; Fourvières 1902, 350, s.v. *espigo*).

Altres formes perifràstiques

813. A partir de les distintes variants lèxiques -*engarota, garota...*- s'han format moltes altres perífrasis, el segon segment de les quals fa sovint al·lusió a l'hàbitat de l'animal marí, per mitjà d'un determinant gairebé sempre: *alguer, brut, fang, fons, fora, forària, maresa, planassa, roca, sorra, terra.* En menys proporció, el segon element fa referència al color: *vermella, negra, violeta;* al sexe: *mascle, femella;* a l'aparença: *grossa, peluda;* o és de caire

931. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 376.

pejoratiu: *juïua*, *moro;* i també *vella*, metàfora que prové de comparar el color dels cabells (si en té!!) de la gent gran amb les pues blanquinoses de l'espècie *Sphaerechinus granularis*.[932]

Garota de frare

814. Un cas a part és el de *garota de frare* o simplement *frare*.[933] Amb aquests termes, els pescadors rosincs designen la *garota* que pertany a l'espècie *Sphaerechinus granularis*, però també a l'*Echinus acutus*, que, com aquella, viu a zones allunyades del litoral, té la clova grossa i les puntes de les pues blanques en general.

815. *Frare* prové del llatí FRATER, -TRIS i tenia, originàriament, el valor de 'germà carnal', per a passar posteriorment a designar únicament 'monjo' (*DECat*, IV: 166*b*-167*a*, s.v.). Tanmateix, el nombre de valors translaticis és considerable, com podem veure, per exemple, en aquest mateix diccionari, en el *Diccionari Aguiló* (IV: 93-94, s.v.) o en el *DCVB* (VI: 36-38, s.v.). Precisament en aquesta última obra, Alcover - Moll (*ibid.*, s.v., 3) fan esment d'un reguitzell d'objectes "que per llur forma de capulla, d'hàbit, etc., recorden la figura d'un clergue regular". Tot i que en aquesta llista, ni en cap altra, no hi figura *garota de frare*, considero que el perfil cònic que té l'*Echinus acutus* evoca la caputxa dels frares, per bé que també podria haver influït en aquest valor figurat la comparació entre el color blanc que tenen les puntes de les dues espècies d'equinoïdeus mencionats i l'hàbit d'alguns ordes religiosos.[934]

Carota

816. *Carota* és el nom que reben els equinoïdeus irregulars, o sia els que tenen forma de cor, a Sant Carles de la Ràpita i a l'Ametlla de Mar, si bé en aquest darrer port també anomenen *carota* el tipus *Sphaerechinus granularis* i la closca dels eriçons de mar quan, ja morts,

---

932. En podeu trobar més dades en els capítols "Aspectes etimològics: introducció", §§ 24, 28, 34- 35, 37-38; i "Variants dialectals...", apartats: "1. Engarota, engrota, esgarota i esgrota", pàgs. 195-197; "2. Garota, grota, garotí i garotinya", pàgs. 197-205, i "3. Garoina i groina", pàgs. 208.

933. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 388.

934. Sobre aquest tipus d'aportació lèxica, trobareu més informació en els capítols "Aspectes etimològics: introducció", §§ 520-524, i "Capellà", §§ 603-605, 607.

han perdut les pues. Així mateix, a l'Ametlla vaig sentir *garota* per a designar les mateixes classes d'eriçons.[935]

817. *Carota* és un significant ben peculiar. Com ja remarco en la introducció,[936] el fet que *garota* sigui un terme que ha esdevingut opac per a la gent de mar, ha afavorit que el nostre animal marí, en ports com els de Sant Carles de la Ràpita i l'Ametlla de Mar, on no té cap valor econòmic, atès que no és apreciat gastronòmicament, i menys encara els eriçons que tenen forma de cor, se l'hagi volgut fer transparent amb el canvi de la consonant inicial i se l'anomeni *carota*, com a derivat despectiu de *cara*.[937]

Conclusions

818. De l'anàlisi del conjunt de dades que han estat tractades en aquest capítol, n'he extret les conclusions següents:

- Originàriament, el peix que sembla més probable que es féu servir per a elaborar el *garon* fou l'*Scomber colias* 'verat d'ull gros'.

- Molts altres animals marins foren utilitzats per a la confecció d'aquesta salsa i rebien genèricament el nom de *garon*.

- La *garota* era un més d'aquests ingredients i era molt ben considerada.

- És probable que *garon* arribés a casa nostra a través dels foceus.

- Els provençals *garou* i *garle*, entre d'altres, i els catalans *garota* i *garoina* s'estenen per una zona geogràfica que tingué influència grega.

- Al Port de la Selva encara vaig poder documentar *fer garo*, en el sentit d''anar a agafar *garotes* per a fer un condiment' amb els molls de la *garota* i herbes aromàtiques que feien servir quan cuinaven peix.

---

935. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 397 i n. 465.

936. Cap. "Aspectes etimològics: introducció", § 509.

937. A Sant Carles de la Ràpita, la pastanaga rep el nom de *carlota* (Carcellé 1999, 80).

- Tot i que és molt difícil de poder precisar que *garota* i *garoina* són derivats que provenen d'aquell tan preuat *garon* grec, a través del diminutiu llatí *GARŬCŬLA, els indicis que he anat assenyalant semblen confirmar-ho. Si fos així, seríem davant de dues autèntiques relíquies preromàniques, cosa fins a cert punt no sorprenent, car, com diu Joan Veny (1979, 62): "El vocabulari marí és una esfera privilegiada on sovint es redossen els més rancis arcaismes."

Olleta, casserola i cassoleta

Distribució geogràfica

819. *Olleta* és el terme genèric que s'empra a les poblacions costaneres de Calp, Altea, l'Alfàs del Pi i la Vila Joiosa per a designar l'*eriçó de mar*. Tots aquests municipis pertanyen a la comarca de la Marina Baixa, llevat de Calp, situada a la Marina Alta. A Dénia aquest significant ha caigut gairebé en desús. Al Campello *olleta* designa les dues espècies que viuen més al fons del mar i que són també les més grosses (*Echinus acutus* i *Echinus melo*).[938] *Casserola* i *cassoleta* són també els noms amb què es coneix, de manera general, l'*eriçó de mar* a la localitat mallorquina de Banyalbufar.[939]

Documentació

820. No tenim cap referència escrita d'*olleta* 'equinoïdeu' fins ja ben entrada la segona meitat del segle XX. Joan Veny, en un article publicat amb el títol "El valencià meridional" (1976, 157; 1984*a*,[940] 216), cita per primera vegada aquest nom, que havia obtingut de les enquestes efectuades en aquella zona costanera, concretament a Altea, per a l'*ALDC*. Més tard, aquest terme apareixerà en distintes obres i treballs com els de Jordi Colomina: *El valencià de la Marina Baixa* (1991, 358); Juan Carlos Juan: *"Fer eriçons" en Denia*... ([1997], 22); Francesc Xavier Llorca: *El llenguatge mariner de la comarca de la Marina* (1998, 80), i

938. Per a més informació, vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 473-474.

939. *Ibid*., §§ 477-478.

940. Hi ha una edició anterior, de l'any 1978, que no he consultat.

el de Vicent Beltran: *El parlar de la Marina Alta* (2005, 261, s.v.). Mercè Estrela, en una narració ("Unes gavines piquen un salmantí") dedicada al professor Manuel Sanchis Guarner (1986, 101),[941] escriu que a la Vila diuen *olleta* o *bocamarina*.[942] L'*LMP* va enregistrar *olleta* a la Vila Joiosa. Ara com ara, el lema *olleta* 'eriçó de mar'no està inclòs en cap diccionari de la llengua.

821. En publicacions d'un caire ben diferent també apareix *olleta.* Jaume Fàbrega ha escrit nombrosos llibres i articles dedicats a la cuina, en els quals no tan sols tracta estrictament d'aspectes culinaris, sinó que, normalment, també té prou sensibilitat lingüística com per a donar els noms de geosinònims de l'ingredient principal de la recepta, tal com succeeix en el cas de les receptes de *pa amb garoines* (2002, 87) i de *truita de garotes* o *eriçons* (2003, 209; 2004, 150), en què anomena, entre altres significants, *olleta* a Altea.[943]

822. Pel que fa a *cassoleta*, tan sols Joan Coromines (*DECat*, II: 36*a*, s.v. *bogamarí*) se'n fa ressò, quan indica que a Banyalbufar diuen *bogo*, però que el significant que predomina és *cassoleta*. *Casserola*, en canvi, és un terme no documentat.

Proposta motivacional

823. Joan Veny (1976, 157; 1984*a*, 216) afirma que *olleta* és el resultat d'una "metàfora originada per la forma de la closca de l'equinoderm (cf. and[alús] *moliniyo*)". Aquesta mateixa proposta ha estat recollida per Vicent Beltran (2005, 261).

941. *Homenatge dels escriptors al professor Manuel Sanchis Guarner*. València: Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.

942. Respecte a *bocamarina*, vegeu el cap. "Variants dialectals...", n. 642.

943. En un context ben diferent, també trobem *olletes* en un llibre de Vicente Nogueroles titulat *Records i coses de La Vila* (2000, 272), en què fa al·lusió al perill de clavar-se-les als peus. Per a llegir el paràgraf en qüestió, així com les dades bibliogràfiques completes, vegeu el cap. "L'eriçó de mar i la medicina", § 344 i n. 397.

824. Aquesta metàfora sembla prou clara tenint en compte, com diu Veny, la forma que té la clova de l'*eriçó de mar*, especialment quan, ja mort, ha quedat sense espines. D'aquesta manera, a Benidorm els pescadors anomenen *cassoleta* el *paparinell* que ha perdut les pues.[944] Aquesta peculiaritat de Benidorm, ens pot ser útil per a conèixer el possible procés d'aquesta metàfora. En un primer estadi, els pescadors devien anomenar *olleta* i, en el cas de Banyalbufar, *cassoleta* o *casserola* a la closca de l'*eriçó* mort, desproveït de punxes, i, més tard, devia passar a designar l'animal sencer, és a dir, amb vida i amb les seves temudes pues. Així, doncs, a més de confirmar la hipòtesi de Joan Veny, considero que la base metafòrica d'*olleta* coincideix amb la de *casserola* i *cassoleta*.

Etimologia d'olleta

825. En valencià hi ha una tendència molt acusada a formar diminutius amb el sufix *-et* i, una vegada constituïts, a perdre el seu valor diminutiu, com ja he comentat abastament en el cap. "Variants dialectals...", § 448, 473, tant pel que fa a *olleta* com a *capellanet* i *melonet de mar*.

826. *Olleta*, doncs, és un diminutiu lexicalitzat d'*olla* (documentat des de 1162 en català), nom que prové del llatí ŌLLA 'vas rodó de terrissa o metall que serveix per a cuinar'. Segons Joan Coromines (*DECat*, VI: 53*a*, 54*a*, s.v.), l'origen d'aquest terme llatí no sembla prou clar, opina que podria provenir no directament d'ŌLLA, sinó del diminutiu *ol(u)la* < *aulula*, formes aquestes últimes que ja apareixen a Plaute amb el valor d''olleta', tot i que hi ha testimonis d'*aula* en el mateix sentit: "*aulas* antiqui dicebant quas nos [sic] [per *nunc*] dicimus *ollas* quia nullam litteram geminabant" (Festus 21, 30). Així mateix, assenyala que la forma *aula* no es pot separar, entre altres mots grecs, d'*αὐλή* 'pati, atri' (d'on el llatí *aula* íd.).

827. En el *Dictionnaire étymologique de la langue latine: histoire des mots*, Ernout - Meillet ([1932] 1985, 58-59, s.v.) no indiquen que s'hagi produït cap interferència entre ambdues

944. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 472.

paraules. De tal manera que hi ha dues entrades distintes: *aulla, -ae* (*aula*), d'on va sorgir la forma popular *ōlla, -ae*, amb reducció del diftong. En citen un parell d'exemples, un dels quals és el de Festus citat també per Coromines. Tenia els valors de 'pot', 'olla gran' i, en particular, 'vas on es dipositaven les cendres dels morts que eren pobres'. Com a derivats d'aquest mot llatí esmenten, entre d'altres: *aulula* (*ōllula*), d'on *aululārius, -a, -um*, conservat en el títol de la comèdia de Plaute. A l'entrada *aula, -ae*, expliquen que és un manlleu del grec *αὐλή* 'pati', *ātrium*, 'cort de bestiar' i especialment 'cort del palau reial', mentre que, en la llengua de l'Església, *ātrium* designa el temple.

828. Jordi Bruguera (1996, 652, s.v.), per la seva part, dóna com a fet que s'ha produït una interferència o confusió, a causa de l'homonímia entre dos mots d'origen distint, ja que considera que ŌLLA prové directament del llatí antic *aula/aulla* amb els valors de 'pati, atri i olla'. El *DCVB* (VII: 904, s.v.) indica simplement que l'ètim d'*olla* és el llatí ŌLLA, amb el mateix significat.

829. Quant al diminutiu *olleta*, la primera referència és de l'any 1245, en un document en què figura l'acte de consagració de l'església de Sant Pere de Cercada (Santa Coloma de Farners) com *olletam de gurgite nigro* "*Olleta* del gorch negre", dada que Joan Coromines (*ibid.*, 55*a*) ha extret d'*Orígenes históricos de Cataluña* ([1899] 1964, I: 183-184)[945] de Josep Balari. El *DCVB* (VII: 905-906, s.v. *olleta*) dóna diferents significats d'aquest mot, com també topònims, locucions i refranys, i, amb el seu valor primitiu d''olla petita', cita, entre altres exemples, el d'*olleta de coure*, documentat l'any 1410. De fet, trobem el lema *olleta* en diversos diccionaris, ja des del segle XIX. No és cap sorpresa que aparegui en el diccionari valencià d'Escrig (1851, 615, s.v.), però també hi és en alguns del Principat, com ara el *quintilingüe* (1839, II: 336, s.v.) o el de Labèrnia (1865, II: 234, s.v.); com també en el menorquí d'Antoni Febrer (v. 1830, 302, s.v. *ollêta*).

945. 2a ed. Sant Cugat del Vallès: Instituto Internacional de Cultura Románica, 3 vols.

Etimologia de casserola i cassoleta

830. Tant *casserola* com *cassoleta* són derivats, en primera instància, de *cassa* 'cassó gran per portar matèria líquida a un lloc traient-la d'un altre', 'vas de metall amb un mànec, per a escudellar, treure un líquid, etc.', mot documentat des del segle XIII. *Cassa* prové, segons Alcover - Moll (*DCVB*, III: 24, s.v.), del llatí *cattĭa* (< gr. *cyathos*) 'tassa', o bé de l'àrab *qaṣ´a* 'escudella gran'. Per contra, Joan Coromines (*DECat*, II: 615, s.v.) opina que és una paraula d'origen incert i que podria ser preromana, però en cap cas ni cèltica ni protohispànica; així com que s'hauria de postular com a base del mot el romànic KATTIA/KATTIO-, d'acord amb les altres llengües romàniques, el qual podria provenir d'alguna forma paleohel·lènica o mediterrània, afí a formes micèniques.

831. Joan Coromines (*ibid*., 616*a*) considera que *casserola* no és un derivat directe de *cassa*, sinó del mot mallorquí *càssera* 'cullera molt gran, en forma de casserola fonda, amb la qual treuen l'aigua de la caldera, a les tafones d'oli, i la tiren dalt la pila d'esportins'. *Casserola* 'atuell metàl·lic rodó i poc fondo, per cuinar', del qual es té notícia l'any 1593, va ser probablement manllevat, sempre segons Coromines, al francès *casserole* [1583], tenint present que la forma *-ole* no pot ser autòctona, i que bé per mitjà del català directament o bé del francès va passar al castellà *cacerola* [c. 1770]; mentre que el *DCVB* (III: 25-26, s.v.) assenyala que *casserola* és un derivat del llatí *cattĭa* (grec *cyathos*) 'tassa', i Jordi Bruguera (1996, 189-190) opina que *casserola* és un derivat de *cassa*.

832. Tots els esmentats etimologistes (Coromines *DECat*, II: 616*b*-617*a*; Alcover - Moll *DCVB*, III: 28-29; Bruguera 1996, 190) estan d'acord que *cassoleta* 'cassola petita' (mot documentat en català des del segle XIV) és un derivat de *cassola* (segle XIII) i aquest de *cassa*. *Cassoleta* té diferents significats, tal com podem veure en el *DCVB* (*loc. cit*.), i Coromines (*ibid*., 617*a*) cita: "A Banyalbufar sento *kəsolaétəs* anomenant un marisc com la pagellida o la *garota* (no sé si justament aquesta, 1964)." No obstant això, com indicava abans (§ 822), a l'entrada *bogamarí* del seu *DECat*, Coromines afirma que es tracta d'un *eriçó de mar*.

Formes perifràstiques

833. En relació amb aquests termes, sols he anotat la perífrasi *olleta moruna*, també dita *moruna*, a Altea, la qual designa l'espècie *Arbacia lixula*; significant que no havia estat documentat fins ara i que tracto en el capítol "Monja, moro i capmoret", §§ 992, 998, 1029, 1031.

Conclusions

834. He tractat ací conjuntament *olleta, casserola* i *cassoleta* per tenir, segons el meu parer, una mateixa base metafòrica, la similitud de la clova de l'equinoïdeu, un cop desproveïda de les pues, amb els esmentats atuells de cuina. Aquesta proposta motivacional ja va ser feta, amb anterioritat, per Joan Veny (vegeu § 823), pel que fa a *olleta*.

835. Encara que sigui simplement una hipòtesi, és possible que, abans d'instaurar-se aquests noms com a genèrics de l'*eriçó de mar*, passessin per un primer estadi, en què alesho-res sols designaven l'*eriçó* mort, sense punxes, fet que ara podem comprovar a Benidorm, on *cassoleta* té aquest valor.

836. *Cassoleta* sols ha estat recollit per Joan Coromines i *casserola* no ha estat documentat fins ara. En tot cas, em temo que aquests dos significants de Banyalbufar, dissortadament, no duraran gaire, tenint en compte que, segons em comentava el meu informant, el senyor Toni Cuní, vell pescador, l'única barca de pesca en actiu en aquesta localitat era la del seu fill.[946]

946. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", n. 612.

Paparinell

Documentació

837. *Paparinell* és un terme exclusiu de Benidorm (Marina Baixa) per a anomenar el nostre animal marí. Antimo Boscà recull per primera vegada aquest mot el 1916 en la seva obra *Fauna valenciana*. En el capítol dedicat als equinoïdeus (pàg. 31), Boscà fa esment d'alguns vocables locals com *erisons* [sic], *capellanets, melonets de mar* i, encara que amb un interrogant inclòs, també cita en nota a peu de pàgina: "*Paparinells*? en Benidorm (Alicante)". Posteriorment, el *DCVB* (VIII: 201, s.v.) inclou l'entrada *paparinell* amb el valor d''eriçó de mar' i localitza aquest terme també a Benidorm. En una ("Unes gavines piquen un salmantí") de les tres narracions que Mercè Estrela i Tena dedicà al professor Manuel Sanchis Guarner (1986, 101) llegim: "Ací [Benidorm] diuen *paparinell*, a la Vila *olleta* o *bocamarina*,[947] a Gata *bogamarí*." En una altra obra dedicada també a l'eminent filòleg valencià Sanchis Guarner, l'intel·lectual benidormer Pere Maria Orts escriu un article titulat "Don Manuel" (1998, 114),[948] en què en un dels seus paràgrafs comenta que a la Festa del Llibre deixaven fullejar el *Diccionari Català-Valencià-Balear* i ell cercava mots com "*debellit* i *deslligo*, més endavant *paparinell*". Jaume Fàbrega (2002, 87; 2003, 209; 2004, 150) cita també *paparinell* a Benidorm en receptes en què el primer ingredient és el nostre animal marí.

947. Respecte a aquest significant, vegeu el cap. "Variants dialectals...", n. 642.

948. Dins *Manuel Sanchis Guarner: el compromís cívic d'un filòleg*. Ed. d'Antoni Ferrando i de Francesc Pérez i Moragón. València: Universitat de València, 113-117.

Propostes etimològiques

838. Joan Coromines (*DECat*, VI: 243*b*-244*a*, s.v. *pap*) tracta *paparinell* només de passada i parteix del verb llatí PAPPARE ‘menjar’, terme expressiu i d’origen infantil, per a donar una explicació a l’origen d’aquest mot. De PAPPARE tenim *papar* i compostos com *papanda, papaorelles, paparotes,* etc. (*DCVB*, VIII: 201, s.v.). A partir de PAPPARE sorgiren el postverbal PAPPU > cat. *pap*, cast. *papo* i el gallec-portuguès *papar* ‘menjar’ i el llatí vulgar tardà PÁPPARO ‘pap, guier’. Precisament de PÁPPARO prové, segons Coromines (*loc. cit.*), *paparinell* amb un possible encreuament amb “el tipus *pagellida* / *patellina* i amb el tipus *petxina*”.[949]

---

949. Coromines defensa la grafia *pagellida* enfront de *pegellida*, modificació que incorpora la segona edició del *DIEC* (1225, s.v.). Sobre aquesta qüestió gràfica vegeu el *DECat* (VI: 164*a*, s.v. *pagellida*, [apèndix a *pagell*]).

Patellina és una forma molt més propera al nom llatí de la *pagellida* (PATELLA), i que Coromines (*ibid.*, 164*b*) va sentir dir a una noia de Bellcaire d’Empordà (any 1936, “patellines”). Coromines (*loc. cit.*) també fa referència a una variant molt acostada, *patellida*, a l’Escala, la qual també he sentit personalment en aquesta població empordanesa, i que també anota Plaja (1960, 9 “patallida”), mentre que l’*LMP* (“lapa”, IV: 696, núm. qüestionari: 789, pàg. 2215) hi recull *pardilla*. El *DCVB* (VIII: 325, s.v.) situa *patellida* a Torroella de Montgrí.

De fet, hi ha força variants en català per a designar aquest mol·lusc. A Argelers i Banyuls de la Marenda en diuen *padallida* [paðaʎíðə] (Manent 1972, 8; Centelles 1979, 262); al Port de la Selva, Cadaqués, Palamós i Blanes, *pardilla* (*DECat*; Sala 1983, 92, s.v.; Plaja 1960, 9; *LMP*), mentre que l’*LMP* anota *patedille* [pətəðíʎɛ] a Roses i *petxina* a Palamós; a Calella de Palafrugell, Sant Feliu de Guíxols i Tossa de Mar l’anomenen “pellerida” (Plaja *loc. cit.*; Zaragoza 1999, 184); a Lloret de Mar, “petllerides” (Sala i Lloberas 1986, 321-322); a Sant Pol de Mar, Badalona, Barcelona, Vilanova i la Geltrú i Cambrils, *barretet* (cf. *DECat*, *LMP;* Plaja; Navarro 2007, 36); a Barcelona, segons el *DCVB* (VIII: 537, s.v.), *petxelina*, i a Cambrils l’*LMP* recull *ostra;* a Arenys de Mar i Port de Sóller rep el nom de *petxina* (*LMP*); a l’Ametlla de Mar, *petxina de piso* (*LMP*); a Sant Carles de la Ràpita, *mare de Déu* (*LMP*); a Peníscola, el port de Borriana i el Cabanyal, *lapa* (Ayza 1981, 89; *LMP*); al Grau de Castelló, *alapa* (*LMP*); a Cullera, *lapa,* pronunciat [lápe] i [lápa] (*LMP*); a Dénia Roser Cabrera (1997, 147) indica que l’espècie *Patella coerulea* és anomenada *petxilina, petxelina, petxina* i *xirla*, mentre que l’*LMP* sols anota *petxelina*; també en diuen *petxelina* [peʧelína] a la Vila Joiosa, Alacant, Benidorm, Altea i l’Alfàs del Pi (*LMP;* Colomina 1991, 267, s.v.; Llorca 1998, 819-820); a Benidorm Francesc Xavier Llorca (*loc. cit.*) també esmenta *pitxelina* i *patxelina*, mentre que a la Vila Joiosa Jordi Colomina (*loc. cit.*) assenyala que, a més de *petxelina*, rep els noms de *petxilina* i *pitxilina*; així mateix, Colomina va arreplegar *petxelida* a Xàbia i el Poble Nou de Benitatxell. Beltran (2005, 264-265) registra també *petxelida* a Xàbia, *pitxirina* a Xaló, *pitxina* a Ondara i comenta que *pitxilina* i *petxelina* són significants gairebé generals a la Marina Alta. El *DCVB* (VIII: 537, s.v.) cita *petxilina* a Calp i el Campello; a Alacant se’n diu *petxelin*a, sovint pronunciat *petxilina*, però també hi ha qui l’anomena *lapa* (Segura 1996, 227); a Santa Pola l’anomenen *lapa* [lépe] i *petxineta* [peʧinéte] (*LMP*); a Guardamar, *lapes* (Beltran i altres 2004, 80). El *DCVB* (VIII: 377, s.v. *pegellida*) i el *DECat* (VI: 164, s.v. *pagellida*, [apèndix a *pagell*]) consideren que *pagellida* és la forma més emprada a les Illes Balears. Amb tot, Joan Coromines (*loc. cit.*) va sentir *patgellida* a Cala Rajada i *pagerides* a Banyalbufar i Valldemossa. El pare Colom (1935, bl. 1: 7, 26; bl. 2: 4; bl. 3: 3, 7, 10) va anotar *pagellida* a Portocolom. L’*LMP* va enregistrar *pagellida* al Port de Pollença, *pagelida* a Santanyí i Palma, *pitgillida* a Maó, *pigellida* a Ciutadella, *patgelida* a Fornells i *pallegida* a Eivissa, mentre que el *DCVB* (*loc. cit.*) indica que a Menorca també es diu *pigillida*. Pel que fa a l’Alguer, Pascalis (1988, 528) identifica aquest tipus de mol·lusc amb el nom de *pegellida* i, així mateix, n’esmenta diverses classes: *pegellida covada, pegellida planera, pegellida de plana, pegellida de dent...* També Caria (1995, 183, s.v.) escriu *pegellida covada, pegellida planera* i *pegellida real*, però per a *pegellida* dóna la transcripció fonètica [paɬtjaría], que s’acosta més als termes *paljarira* i *pajallira* que recull Joan Palomba (v. 1906, 129).

839. Seguint la hipòtesi de Coromines, interpreto que la motivació semàntica d'aquest terme procedeix d'un encreuament entre el *pap*, que té la forma d'una bossa més o menys arrodonida, especialment en els ocells, i també quan té un sentit patològic, i la *pagellida* o *patellina* (*Patella caerulea)*, que és un mol·lusc univalve gasteròpode que viu aferrat a les roques, tal com fa l'*eriçó de roca*.

840. Després de reflexionar sobre aquesta qüestió, tot i que en un principi em pareixia prou suggeridor el raonament de Coromines, ara se'm fa difícil de veure com s'ha pogut produir una translació semàntica del pap d'un ocell al nostre *eriçó* envoltat de pues, especialment des de la perspectiva d'un infant.

841. També vaig voler conèixer el parer, sobre l'origen d'aquest mot, d'un estudiós de la nostra llengua de tant prestigi com Germà Colón. En una nota adreçada a Amadeu-J. Soberanas, Colón manifesta que es tracta d'una onomatopeia amb repetició infantil de *pa*.

842. Tot i agrair la gentilesa de Colón, crec que la seva aportació és incompleta, perquè tan sols justificaria el prefix o el primer segment d'aquest mot, però no indica d'on provenen els altres elements que en formen part.

843. En aquests últims anys, però, hi ha hagut altres aportacions, com la de Jordi Colomina (1991, 258, s.v.) que considera que *paparinell* potser prové d'una alteració d'un diminutiu de **bocmarí, *bocmarinell > *babarinell*, que fou modificat més tard per contaminació de *papar*.

844. Per a aquesta hipòtesi, Colomina es basa en l'etimologia que Joan Coromines proposa per a *bogamarí* (*DECat*, II: 36*a*, s.v.), segons la qual el primer segment de *bogamarí* prové de *boqo*, mot que pertany al mossàrab balear, que originàriament tenia el valor de 'boc', el mascle de la cabra, i que hauria pres aquest nou significat per la comparació que es produí entre el *boc*, símbol de la luxúria, i les propietats afrodisíaques que se li atribueixen al nostre equino-

derm. Aquesta proposta ha estat tractada a bastament en el capítol dedicat a aquest significant (vegeu § 574), on també crec demostrar que l'origen de *bogamarí* no té cap relació amb el mossàrab ni tampoc amb el *boc* (§§ 576-578). En conseqüència, opino que no ha existit mai cap forma del tipus **bocmarí*.

845. Posteriorment, Francesc Xavier Llorca (1998, 802), en la seva tesi doctoral sobre *El llenguatge mariner de la comarca de la Marina*, considera que *paparinell* podria ser el resultat d'un doble diminutiu a partir de *paparra* > **paparrí* > **paparrinell* > *paparinell*, amb la simplificació de la vibrant múltiple, fenomen que, segons Llorca, és usual a Benidorm.[950] Quant als diminutius *-i* i *-ell*, Llorca afirma que són normals a la Marina i esmenta alguns exemples com *gambosí* < gamba i *ventell* < vent. De fet Colomina (1991, 258) fa ús d'aquests dos diminutius en **bocmarí* i **bocmarinell* (vegeu § 843) i, tal com diu Llorca, Colomina (*ibid.*, 43) assenyala que el sufix diminutiu *-ell* és molt viu en aquesta comarca, especialment pel que fa a l'onomàstica, però a més de termes onomàstics també dóna altres exemples com ara *pepinell* 'cogombre', *vorell*, *regatell*, etc. La motivació de la comparació entre l'aràcnid i l'equinoïdeu cal cercar-la en el fet que tots dos animals viuen arrapats a la pell d'altres animals o persones, o a les roques del mar, respectivament, tot i que, a la fi de la seva proposta, Llorca manifesta que "en valencià no es diu *paparra* sinó *caparra*". Tanmateix, opina que aquesta hipòtesi queda reforçada si tenim en compte que *paparra* és el nom d'un cranc marí de l'espècie *Acanthonyx lunulatus* a Maó, nom que podria haver arribat a Benidorm per mitjà dels contactes que es produïren entre maonesos i benidormers a l'Alger a les acaballes del segle XIX i a principi del segle XX.

---

950. El mateix Llorca m'ha donat alguns exemples d'aquesta simplificació. La gent gran de Benidorm pronuncien *barri, sàrria, carrabiner* amb una *r* simple.

Si consultem l'*ALDC* (IV: mapa 934. *La sàrria*; III: mapa 694. *Un barri*), podem comprovar que no estem davant d'una característica aïllada del parlar de Benidorm, sinó que *sàrria* es pronuncia amb bategant [r] per tot el valencià i català nord-occidental, i *barrio*, amb bategant per bona part del valencià meridional, mentre que hi ha alternança entre [r] i [r̄], ultra altres designacions com *rabal, arrabal*, etc., per la resta de contrades valencianes. En canvi, a la major part del català nord-occidental i arreu del català oriental es realitza amb vibrant [r̄] i s'utilitza gairebé sempre el significant *barri*, llevat del català septentrional, en què predomina el gal·licisme "*quartier*", i de l'illa de Mallorca, en què es torna a pronunciar la *-o* final, i on també trobem *barriada* en alguns punts de l'enquesta. A l'illa de Menorca no hi ha cap resposta i a la d'Eivissa, una de sola, però amb dues denominacions: [bər̄iáðə] i [bár̄iu].

846. No crec que la *paparra* maonesa que cita Llorca hagi pogut influir en la designació de *paparinell* a Benidorm, atès que el nom més general a Maó per a denominar aquest tipus de crustaci és *cranc*, bé sol o bé formant part d'un sintagma, com es pot comprovar en la llista de crustacis que Ferrer Aledo (1914, 67) va anotar a Maó. Aquest autor, efectivament, hi inclou el nom vulgar de *paparra* o "sanlluissé" per a l'espècie *Acanthonyx lunulatus*, d'on passà al *DCVB* (VIII: 201, s.v., 3). En conseqüència, el problema de la hipòtesi de Llorca rau, segons el meu parer, sobretot en com es pot justificar el so bilabial oclusiu sord de la primera síl·laba, car a Benidorm es diu *caparra* i no *paparra*.

847. D'altra banda, si comparem les teories de Coromines (§§ 838-839) i de Llorca (§ 845) ens adonem que coincideixen en un aspecte. Em refereixo que en totes dues la imatge de l'equinoderm aferrat a les roques forma part de l'incentiu semàntic, parcial o total, de *paparinell*, tot i que tots dos estudiosos prenen com a formes primitives vocables distints.

848. Després d'analitzar a fons aquestes propostes i d'altres que he intentat establir, però sense arribar a bon port, per les dificultats que sens dubte presenta aquest terme, opino que possiblement la hipòtesi de Llorca no es pugui descartar, encara que en aquest cas *paparinell* no seria el resultat únicament d'una forma diminutiva de *paparra*, sinó també d'un encreuament entre *caparra* i la forma infantil onomatopeica *papa* (Colón § 841) o amb el verb vulgar *papar* (Colomina § 843), per bé que m'inclino més per formes com *petxina, pagellida, patellina* (Coromines § 838), o, més en concret, per *petxelina* o *patxelina*, tal com es diu a Benidorm (Llorca 1998, 819-820),[951] ja que si fos així reforçaria el significat de l'animal marí que viu enganxat a les roques.

849. Joan Coromines (*DECat*, VI: 249*b*-250*a*, s.v. *paparra*) escriu que *caparra,* amb el valor de 'paràsit de certs animals', és la forma més antiga en català i que també es trobava, amb aquest mateix sentit, en el mossàrab i en els parlars gascons i bascos. L'origen d'aquest terme provindria d'un mot preromà que coincidiria amb el basc *kapar(ra)* o *gapar(ra)* 'esbar-

951. Llorca inclou també com a sinònim la variant *pitxelina*, però diu que avui ha caigut en desús.

zer', 'arç', ja que tant aquests arbustos com la *caparra* s'arrapen fortament a la pell. A partir de *caparra* s'hauria format *paparra* per influència de *papa* 'cuca'. Actualment, *caparra* s'estén per la major part del català occidental i valencià, mentre que *paparra* és la variant més utilitzada en el català central i en el baleàric, així com a l'Alguer (Sanna 1988, 801, s.v.).[952] També cal esmentar, sempre segons Joan Coromines, *llagasta* que és el mot usual a la diòcesi de Girona i bona part de la d'Elna.

Variants formals

850. Prenent com a punt de partida la forma que s'ha de considerar primitiva, *paparinell*, han sorgit variants secundàries com *parparinell* (inserció de la líquida per anticipació), *palparinell* (dissimilació) i *pamparinell* (amb propagació de la nasal).[953] Les dues primeres amb possible contaminació de *palps* i *parpalls*, respectivament, segons Jordi Colomina (1991, 258, s.v. *paparinell*). Per cert que, entre les nombroses variants que Coromines cita en el mot *pagellida* (*DECat*, VI: 164*b*, s.v., [apèndix de *pagell*]), hi ha *pampallina* ("pequeñas conchas de mar que, según la tradición, curan de dolor de cabeza"),[954] i que demanen aquelles persones de Santa Coloma de Farners que reben el "Pelegrí" de Tossa de Mar. *Pampallines* ("Classe de petxines") ha estat aplegat en el *Tresor* d'A. Griera (XI: 109, s.v.) i d'on passà al *DCVB* (VIII: 166, s.v.).

Formes sintagmàtiques

851. *Paparinell* és, doncs, el terme genèric per a designar l'*eriçó de mar*, però els pescadors, quan els cal fer alguna distinció, anomenen *paparinell roig* o *roiget* el tipus *Paracentrotus*

952. En aquest diccionari també hi ha l'entrada *caparra* (pàgs. 176-177), però amb un sentit ben diferent: "Moneda o objecte que se dóna a part d'un deute a pagar; moneda que se dóna, en anticipo, per un lloguer, per una casa de comprar, etc."

953. Quant a aquestes variants, vegeu el cap. "Variants dialectals...", n. 603.

954. Enric Claudi Girbal: *Tossa. Noticias sobre la historia, tradiciones y costumbres de esta villa y su término.* Girona: Imprenta y Librería de Palacio Torres, 1884, 288.

lividus i *paparinell negre* l'*Arbacia lixula*. En ambdós casos, com és obvi, la motivació semàntica de l'adjectiu prové de la coloració que caracteritza aquestes dues espècies.[955]

Conclusions

852. Una vegada més, el fet que la primera datació de *paparinell* sigui relativament recent, de l'any 1916, ens impedeix conèixer l'evolució, la història d'aquest mot que, en contra del que suposa Llorca, molt probablement ha tingut, i esperem que encara tingui, una llarga vida.

853. No obstant això, i malgrat que *paparinell* tan sols s'utilitza a Benidorm, ha despertat l'interès de diversos estudiosos de la nostra llengua, tant per la seva peculiaritat com també perquè presenta força esculls a l'hora d'intentar esbrinar el seu o els seus incentius semàntics.

854. En aquest capítol he exposat a bastament les teories que fins ara se n'han formulat, com també els aspectes que, segons el meu parer, són els seus punts dèbils. Amb tot, considero que l'aportació de Llorca, tot i presentar també alguna llacuna, pot contribuir a aclarir definitivament l'origen d'aquest mot.

855. Si la proposta de Llorca rebés el beneplàcit dels especialistes, estaríem davant una motivació que no té cap precedent, que conegui, en cap altra llengua romànica per a designar l'*eriçó de mar*. En aquest cas, i una vegada més, s'hauria produït un trasllat semàntic de la fauna terrestre al món marí.

955. Per a més informació sobre aquestes sintagmes i també del genèric *paparinell*, vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 472.

Cabrestante, cabestante, cabistante

Nom científic i distribució geogràfica

856. Tots aquests significants designen l'espècie *Cidaris cidaris* i aquest tipus d'eriçó rep els noms castellanitzats de *cabrestante* a Vinaròs, *cabestant*e a Benicarló i *cabistante* a Peníscola. Aquestes localitats estan situades a la contrada del Baix Maestrat.[956]

Documentació

857. Amb aquest valor, les variants formals esmentades no estan incloses en cap obra lexicogràfica. Tan sols en tenim testimoni en obres locals que s'ocupen de la parla de la gent del mar, com ara *El léxico pesquero de Vinaroz* (1965, 142-143) de Consol Arnau, on apareix *cabrestante*, però sense indicar a quina o quines espècies pertany, i *El món mariner de Peníscola* (1981, 305) d'Alfred Ayza, en què *cabistante* és identificat amb el nom científic de *Dorocidaris papillata* (= *Cidaris cidaris*). Tant Arnau com Ayza consideren que la *-e* final és deguda a una interferència amb el castellà.

858. *Cabrestant* és un terme conegut fora i dins de l'àmbit mariner, tot i que amb altres valors, documentats en català des del segle XIX. El primer testimoniatge el trobem en el *Diccionario manual castellano-catalán* de Magí Ferrer i Pons (1836, 71), en què tant a l'entrada *cabestante* com a la de *cabrestante* dóna els equivalents catalans de *cabrestant* i *argue*. Al País Valencià Escrig (1851, 149, s.v.) i Martí Gadea (1891, I: 518, s.v.) descriuen, d'una ma-

956. Per a més detalls, vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 453-455.

nera semblant, el *cabrestant* com una màquina per a moure peces de molt de pes.[957] Al Principat i a partir del *diccionari quintilingüe* (1839, I: 341, s.v.) i el Labèrnia (1839, I: 326, s.v.), tot un reguitzell de diccionaris com el Fabra (1932, 292, s.v.), *Pal·las* (1962, 96, s.v.), *DLC* (1993, 351, s.v.), *GDLC* (1998, 277, s.v.) i *DIEC* (271, s.v.) es limiten a dir que *cabrestant* equival a *argue*.[958] Figuera (1840, 88, s.v.) escriu: "Cabrestánt. Mâquina para enrodïllar y desenrodïllar es câbs de bârco."; el *Diccionari suplement* (1868, 102, s.v.) indica que *cabrestant* és una "Espécie de torn ó molinet vertical que s'emplea á bordo pera alsar áncoras, pujar mástils, etc.", descripció que, probablement, va passar al *Salvat* (v. 1912, I: 285, s.v.) i a la primera edició del *Pal·las* (1927, 285, s.v.), per bé que en aquests dos últims diccionaris la primera accepció és *argue;* el *Tresor* d'Antoni Griera (III: 27, s.v.) dóna dues accepcions a *cabrestant*, la d'un "Tronc situat a proa, destinat especialment a pujar les àncores del fons (Catalunya, Bal., Val.)" i la de "Corró on s'enrotlla una corda. Serveix per alçar pesos."; el *DCVB* (II: 790, s.v.) defineix *cabrestant* com un "Argue modern que s'usa en els molls i dins els vaixells per cobrar corda i alçar o moure coses feixugues."

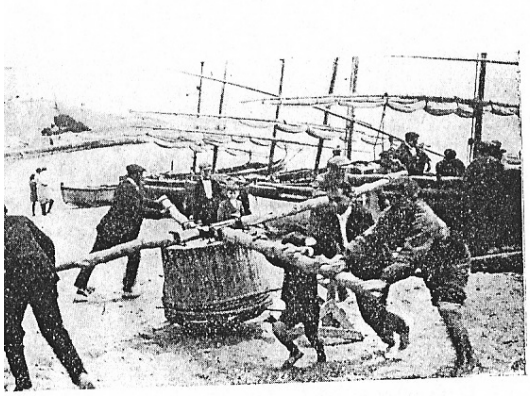

TREIENT UNA BARCA AMB CABRISTANT
(Sitges)

56. Cabristant: E. Roig (1927, làmina XIV)

859. En treballs dedicats al món de la mar apareix sovint *cabrestant*, o alguna variant, que té significats diferents, segons l'obra consultada. Amades - Roig (1924, 17-18) defineixen d'aquesta manera el *cabrestant:* "Tronc situat a proa, destinat especialment a pujar les àncores del fons (Cat. Bal. Val.)."; E. Roig (1927, làmina XIV) recull una fotografia en què es

957. En aquests dos diccionaris valencians també hi ha l'entrada *cabestrant*, que la remet a *cabrestant*.

958. *Argue* és definit així pel *DIEC* (136, s.v.): "Màquina per a moure o alçar grans pesos, consistent en un torn de tambor vertical sobre el qual s'enrotlla un cable."

contempla com es treu una barca amb un *cabristant* a Sitges (vegeu fot. 56). Roig (*ibid.*, 62) també explica com s'utilitzava i en què consistia:

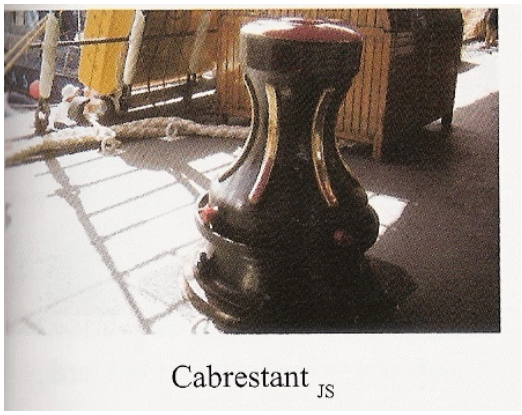

57. Cabrestant: J. Salvador (2007)

> Quan es tracta d'embarcacions grans, com barques de bou, cal treure per mitjà de *cabristants*, aparells que consisteixen en un cilindre gruixut, de fusta, que gira damunt d'una estaca clavada a terra i que, ensems que la sosté, fa d'eix. Hom fa voltar els *cabristants* a força de braços, mitjançant unes perxes posades en creu. En voltar, els *cabristants* entortolliguen la corda del palanqui.

860. Ja a la segona meitat del segle XX, Sala i Lloberas, en el segon volum de *La gent de mar a Lloret* (1990, 150), escriu: "[...] i la remor del *cabrestant* que anava treient les barques";[959] Sala - Domènech (1994, 34-35) esmenten el mateix instrument per a llevar les barques, els *cabrestants*, «dits popularment "vògits"».[960] Audivert (1971, 201) fa referència a un altre significat de *cabrestant* a l'Estartit: "Un cop al mar, totes les maniobres es realitzaven a força de braços, ja que fins molt més tard no s'utilitzaren els *gigres*[961] (vegeu fot. 58) i els *cabrestants*." Xavier Mas (1994, 207) indica que, al Maresme, *cabrestant* és una "Màquina usada per a moure o alçar grans pesos, emprada a bord per a exercir grans esforços."[962] Xavier Garcia (1980, 281) dóna el nom de *cabris-*

---

959. El mateix Sala i Lloberas (1986, 150-153) explica les desavinences que hi havia entre els pescadors lloretencs, a les primeres dècades del segle XX, quan es va instal·lar per primera vegada el *cabrestant*, els uns eren favorables a aquest nou giny, però d'altres preferien que fossin els bous o els cavalls els que traguessin les barques, com s'havia fet tota la vida.

960. L'*LMP* ("Cabrestante", mapa 288, II: 953) va anotar [bɔʒit] a l'Escala, nom que m'ha confirmat el mestre d'aixa escalenc Salvador Feliu (31-8-2011).

961. *Gigre*: "Llevador que porten a bord les barques de bou per a cobrar l'ormeig" (*DIEC*, 863, s.v.; Salvador 2007, 120, s.v.). L'*LMP* (*loc. cit.*) va enregistrar *gigre* als ports de Palamós, Blanes, Sóller, Eivissa; i *giguere*, a Palma.

962. Mas considera sinònims *cabrestant* i *càbria*, car l'entrada *càbria* la remet a *cabestrant*, sense cap explicació. Per a les diferències que hi ha entre aquests dos instruments, vegeu els §§ 867, 871.

tan, a Vilanova i la Geltrú, tal com succeeix a Sitges, a un "Bombo, emprat fa uns 30 anys, amb un pal travesser, per treure les barques. També aparell que era instal·lat a proa per a pujar les arts." Ferran Canyameres (1983, 36, s.v.), com fa el nostre diccionari normatiu, manifesta que *cabrestant* és un *argue*, cosa que també fa Roser Cabrera (1997, 77, s.v.), la qual remet la variant de Dénia *cabestrant* a *argue*. Francesc Oller (1995, 72, s.v.), en el seu *Vocabulari de la navegació*, recull en la descripció de *cabrestant* totes les accepcions que he comentat fins ara. Així mateix, també hi ha l'entrada *cabistan* com a sinònim de *cabrestant* a Vilanova i la Geltrú. Jordi Salvador (2007, 34, 59, s.v.) distingeix el *cabrestant* (vegeu fot. 57) ("Enginy amb forma de dos cons truncats invertits col·locats sobre la coberta que s'usa per cobrar les amarres i el cap o cadena de l'àncora.") de l'*argue* ("Torn situat a la platja i destinat a treure barques."). Malgrat que Sala i Domènech opinen que *cabrestants* i "*vògits"* són la mateixa cosa, com acabem de llegir al principi d'aquest mateix paràgraf, Salvador (*ibid*., 235, s.v.) no considera sinònims *argue* i *vogi;* aquest últim el defineix d'aquesta manera: "Torn gran emprat per treure embarcacions a terra." Per bé que si llegim l'anterior descripció que Salvador fa d'*argue*, podem dir que són dos instruments que tenen la mateixa funció i que es distingeixen pel pes de les embarcacions que han de treure.

58. Gigre: J. Salvador (2007)

861. Pel que fa a aquesta família de mots, l'*LMP* (*loc. cit*.) anota: *cabristante* a Badalona; *cabistante* a l'Ametlla de Mar i Peníscola; *cabestante* a Sant Carles de la Ràpita; *cabestant* al Grau de Castelló i Borriana; *cabestran* al Cabanyal de València; *cabrestante* a Santa Pola, Port de Pollença i Fornells, i *cabrestant* a Ciutadella.

862. A l'Alguer l'*argue* o *cabrestant* s'anomena *voge*, pronunciat [vɔ́ʤa] o [vóʤa], segons Rafael Caria (1995, 196, s.v.) o Jaume Corbera (2000, 207, s.v.), respectivament. Caria

(*loc. cit*.), tal com fa Jordi Salvador (§ 860), assenyala que serveix per a treure al sec les embarcacions més grosses. Corbera (*loc. cit*.) explica que *voge* és el català *vogi*, que ha estat "modificat en *-e* per analogia amb tants substantius masculins que hi acaben". El *DCVB* (X: 859, s.v. 3) diu que *vogi* o *vògit* 'argue' és un mot utilitzat a la Plana de Vic, el Maresme i el Camp de Tarragona. A aquestes contrades caldrà afegir-hi, si més no, les poblacions de l'Escala (Alt Empordà) i Lloret de Mar (la Selva), com s'ha dit més amunt (n. 960 i § 860, respectivament), per bé que en aquestes localitats amb la variant *vògit*. Així mateix, el *DCVB* (*loc. cit*.) indica que *vogi* és un derivat postverbal de *vogir* i que la *-t* final de *vògit* "és secundària, afegida freqüentment a mots acabats en *-i* àtona (cf. *api apit*, *col·legi col·legit*, etc.)". Joan Coromines (*DECat*, IX: 339, 340*b*, 346, s.v. *vogir*) explica que el verb *vogir* ha desaparegut pràcticament a les ciutats, però que es manté, encara que menys que el substantiu *vògi(t)* i altres derivats, en algunes comarques, especialment a l'est del Principat, en el vocabulari d'alguns oficis. El *DCVB* (*ibid.*, s.v. *vogir*) i el *DECat* (*loc. cit*.) consideren que el verb *vogir* 'girar', 'fer voltar', 'resseguir el perímetre d'una cosa o un lloc', etc. dimana del llatí VŎLVĔRE 'voltar', però tot seguit Coromines afegeix que aquest verb llatí sols pot explicar en part l'origen de *vogir*. Ell es pregunta com s'ha pogut generar la *-g-*, en llengua vulgar, i com ha pogut desaparèixer la *-l-* llatina, per la qual cosa afirma que en la formació d'aquest verb s'ha de suposar una base preromana VŬGE I̯O-.

Motivació semàntica

863. El senyor Andreu Albiol,[963] subhastador de peix a la llotja de Vinaròs, m'explicava que el *cabrestante* l'utilitzaven els pescadors per a llevar les àncores i també per a "varar al sec les barques" i que d'ací "l'origen del bitxo este, per la similitud que té". A Benicarló el pescador Joan Gregori,[964] després d'identificar l'eriçó de la fotografia que li mostrava amb el nom de *cabestante*, va relacionar tot seguit l'equinoderm amb l'instrument següent: "Els patrons antics tiraven en *cabestante*. El *cabestante* és una arma de levantar el ancla antigament."

963. 45 anys. Entrevista efectuada el 5-9-2000.

964. 62 anys. Entrevista duta a terme el 2-9-2000.

864. Aquest estri, en forma de torn o molinet, té unes barres de ferro o de fusta que fan moure el *cabrestant* i que permeten estirar la corda de l'àncora o de la barca i aquests eixos, com es pot observar en la fotografia d'Emerencià Roig (fot. 56), tenen una certa similitud amb les grosses i llargues pues d'aquest tipus d'eriçó (vegeu fot. 59), i si a això hi afegim que aquest torn és d'una mida relativament petita respecte a la longitud de les barres travesseres,[965] ja tenim prou incentius perquè es produís aquesta metàfora que va servir per a anomenar aquest animal marí, segons els llocs, *cabrestante, cabistante* o *cabestante*.

Etimologia de *cabrestant*

865. L'estudi de l'etimologia d'aquest mot ha estat motiu de força polèmica entre alguns filòlegs, fins i tot diria que molt agra. Alguns etimologistes són del parer que aquest mot és originari de la llengua d'oc: *cabestrant*, participi present substantivat d'un verb *cabestrar*, amb el sentit d''enrotllant els cables', derivat de *cabestre* (< llatí CĂPISTRUM 'cabestre', 'morralles', 'boç', 'morrió', 'lligam', 'corretja'). *Cabestrant* va passar per metàtesi a *cabrestant* i després a *cabestan*, a causa, segons Georges Straka (1989, 454), de la seva relació amb *cabestre* i potser també per a evitar un possible confusió amb *cabra* 'càbria'. Del provençal, aquest terme va passar a les llengües de la península Ibèrica, mentre que les formes bretona (*kabestan*), anglesa *(capstan*) i neerlandesa (*kaapstanders*) varen ser manllevades al francès. Aquesta hipòtesi, segons Joan Coromines (*DCELC*, I: 561, s.v. *cabrestante*; *DCECH*, I: 716*b*-717*b*, s.v. *cabrestante*) i Georges Straka (*ibid.*, 453-462), ha estat defensada o acceptada, encara que no sempre coinci-

59. ***Cidaris cidaris***

965. Uns pescadors de Vinaròs descrivien l'espècie *Cidaris cidaris* com un eriçó de cos molt petit i de pues molt llargues de la mida d'un llapis (vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 453).

deixen en les fonts ni tampoc en l'origen de la proposta, per un bon nombre d'estudiosos i diccionaris etimològics, dels quals en citaré alguns: Augustin Jal (1848, I: 372-373, s.v. *cabestan*), Ch. Noë,[966] Walter William Skeat,[967] *NED*,[968] Antoine Thomas,[969] Bloch - Wartburg (1932, I: 108, s.v.), Wartburg (*FEW*, II: 253*a*; *RLiR*, XXIII: 213), Gaston Paris (*Romania*, 23: 285), Meyer-Lübke (*REW*, 1631), i el mateix Straka (*loc. cit.*). Ernst Gamillscheg[970] i DDM,[971] en canvi, opinen que *cabestan* és un derivat directe de *cabestre*, sense la intermediació de cap verb.

866. Aquesta hipòtesi no ha estat acceptada ni per Joan Coromines (*ibid.*, 561*b*; I: 716-717; *DECat*, II: 374*b*, s.v.) ni tampoc pel *TLF* (IV: 1103, s.v.). Fonamenten el seu desacord en el fet que, en provençal, aquest mot no s'ha pogut testimoniar fins al segle XIX,[972] mentre que el francès *cabestan* i l'anglès *capstan* ja estan documentats des del segle XIV (1382[973] i 1325, respectivament), com també perquè, segons el seu parer, en provençal el verb *cabestrar* sols ha tingut un valor, 'posar les morralles a les bèsties de càrrega'.

966. *MSL* (= *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris*). Vol. VI, 1885, 258 ss.

967. *An etymological dictionary of the English language*. Oxford: University Press, 1893, s.v. *capstan*.

968. *NED = A new English dictionary on historical principles*, de J. Murray - M. Bradley i altres. Oxford, 1884-1928, 21 vols., s.v. *capstan*.

969. Darmesteter, A - Hatzfeld, A - Thomas, A: *Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVIIe siècle jusqu'à nos jours, précédé d'un Traité de la formation de la langue*. París: Librairie Ch. Delagrave, 1932, 2 vols., pàg. 21 i I: 320*a*, s.v. *cabestan*.

970. *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache*. Heidelberg: Winter, 1928, 168*a*.

971. DDM = Albert Dauzat - Jean Dubois - Henri Mitterrand: *Nouveau Dictionnaire étymologique et historique*. París: Larousse, 1964

972. Straka (*ibid.*, 454) diu que Wartburg recula el primer testimoniatge del provençal *cabestan* al segle XVIII (*RLiR*, XXIII: 213).

973. Straka (*loc. cit.*) dóna la data de 1371 extreta del "Nouveau Jal".

867. Tant Joan Coromines (*ibid.*, 561*b*) com el *TLF* (IV: 1103, s.v.) fan referència a un parell de propostes més, totes dues minoritàries, com la de F. Diez[974] que opina que *cabrestante* és un compost de *cabra estante* 'càbria dreçada', car l'eix del torn de la *càbria* és horitzontal, mentre que el del *cabrestant* és vertical,[975] o la d'O. Nobiling[976] que interpreta que *cabrestante* ve del portuguès *cabre (-) estante*. Tot i que Coromines considera que l'etimologia proposada per Diez és la menys inversemblant de totes, tant ell com el *TLF* la refusen, atès que veuen molt difícil que aquest vocable s'estengués des de Portugal o des de Castella a França i Anglaterra, tenint en compte que el portuguès i el castellà no varen ser transmissors de vocabulari nàutic durant el segle XIV, sinó fins a dos segles més tard. Tampoc no accepten l'etimologia formulada per Nobiling, pel mateix motiu que l'anterior i també perquè, sempre segons la seva opinió, aquest tipus de composició sols seria possible en una llengua germànica.

868. Així, doncs, el *TLF* (*loc. cit.*) manifesta que *cabestan* és una paraula d'origen obscura i Joan Coromines (*DCELC*, I: 561*a*, s.v.; *DECat*, II: 374*b*, s.v.) diu que és un mot propi de l'anglès, francès, castellà (primera datació 1518) i portuguès, d'origen desconegut, i que, en cap cas, prové d'una llengua mediterrània, on el terme indígena és el català i occità *argue*, italià *àrgano*. En el *DCECH* (I: 717, s.v.), les explicacions de Coromines són idèntiques a les del *DCELC*, si bé, a la part final de l'article, afegeix que aquest vocable és emprat preferentment en el món miner i que és de possible origen anglès, *capstring*, d'on va passar tot seguit al nord de França. Alcover - Moll (*DCVB*, II: 790, s.v.) consideren que és una paraula d'origen dubtós i, a més, afirmen que el català *cabrestant* és un manlleu del castellà *cabrestante*.

---

974. *Etymologisches Wörterbuch der romanische Sprachen*. 5a ed. Bonn: Adolph Marcus, 1887, 537, s.v. *cabestan*.

975. Aquesta hipòtesi també la trobem en el *Dictionnaire de la langue française* de Littré ([1873]-1874, I: 446, s.v. *cabestan*).

976. *Archiv für das Studium der neueren Sprachen*. CXXV: 155.

869. Sense voler entrar a fons en aquest debat, sí que voldria remarcar algunes de les afirmacions que s'han fet en els paràgrafs precedents, de les quals sembla que es pot treure alguna conclusió. Ara com ara, aquest mot no s'ha pogut documentar abans del segle XVIII en provençal i del XIX en català. En la nostra llengua, bona part de les obres lexicogràfiques remeten l'entrada *cabrestant* a *argue* o bé, dit d'una altra manera, consideren que *cabrestant* és un *argue* (vegeu §§ 858, 860). *Argue*, com diu Coromines (*DCELC*, I: 561*b*, s.v. *cabrestante*), és un mot antic tant en català com en provençal, i dóna una primera citació del segle XIII per a l'antic plural *àrguens* i del 1390 pel que fa al singular *argue* (*DECat*, I:384*b*. s.v.). El *DCVB* (I: 857, s.v.) n'esmenta una altra de l'any 1431. Jal (1848, I: 372-373, s.v. *cabestan*) assenyala que *argue* es deia en provençal i en català antic,[977] i, així mateix, cita *argano-n*, *argati-s* en grec vulgar; *argano* en genovès; *argana* en venecià; *argnu* i *argunu* en maltès. Per tant, tot sembla indicar que *cabrestant* és un manlleu del castellà *cabrestante*, tal com indica el *DCVB* (II: 790, s.v.), mot ja document en aquella llengua des de l'any 1518 (*DCELC*, *ibid*.).[978]

Qüestions de fonètica

870. Pel que fa al *cabestante* de Benicarló, cal comentar que aquesta variant també ha estat emprada en castellà. Així en el *Diccionario de autoridades* (1726-1739, II: 33, s.v.) llegim: *cabrestante*: "Lo mismo que cabestante". I Jal (1848, I: 373, 376) inclou, a més de *cabrestante*, les entrades *cabestante* i *cabestrante* com a formes castellanes i portugueses i variants de la primera.

871. Quant a la variant *cabistante* de Peníscola, ja m'he referit abans (§§ 859-861) a altres variants amb *-i-*, com *cabristant* o *cabristan* a Sitges, *cabristan* o *cabistan* a Vilanova i la Geltrú, *cabristante* a Badalona i *cabistante* a l'Ametlla de Mar. Joan Coromines (*DECat*, II: 374*b*, s.v. *cabrestant*) relaciona *cabrestant* amb *càbria* i indica que aquest mot ha tingut força

977. Jal escriu *arguen* en català.

978. Un fet que m'ha sorprès és que aquest terme, en cap de les seves variants i idiomes, no aparegui en obres que tracten de la pesca i dels seus ormeigs com les de Duhamel du Monceau (1769-1771), Sáñez Reguart (1791-1795) i Rodríguez Santamaría (1923).

arrelament i antiguitat en català. *Càbria*, com he mencionat (§ 867), és un aparell molt similar al *cabrestant*, amb l'única diferència del sentit dels seus eixos, el de la *càbria* és horitzontal i el del *cabrestant* és vertical. Per tant, no seria gens estrany que s'hagués produït una homonimització formal entre aquestes dues paraules, sense influència de significat, i que *cabrestant* hagi esdevingut *cabristant* i altres variants amb *-i-*.

872. En el cas que la hipòtesi provençal fos l'encertada i que, en conseqüència, l'origen de tota aquesta família de mots provingués de *cabestan*, aleshores *càbria*, màquina que rep també aquest nom en portuguès i en castellà, podria haver estat l'origen d'aquesta *-r-* que sols trobem en les llengües romàniques de la península Ibèrica.[979] En basc, segons Jal (1848, I: 373, s.v. *cabestan*), *cabrestant* rep els noms de *giragora* i *cabistanta*.

Conclusions

873. *Cabrestante, cabestante* i *cabistante* són variants castellanitzades de *cabrestant* o bé, en el cas que considerem que *cabrestant* és un manlleu del castellà *cabrestante*, podríem dir que no s'han arribat a catalanitzar.

874. Des del meu punt de vista, la semblança que hi ha entre el *cabrestant* 'màquina', d'un cos relativament petit si el comparem amb les barres que té, i l'*eriçó de mar* del tipus *Cidaris*, va originar aquesta metàfora, tot coincidint amb l'opinió d'algunes de les persones enquestades (vegeu § 863).

875. Metàfora que, d'altra banda, que jo sàpiga, no s'ha produït en cap altra llengua per a designar un *eriçó de mar*. En conseqüència, podem concloure que la motivació semàntica d'aquestes variants és completament autòctona.

---

979. De fet, Joan Coromines (*DCELC*, I: 561*b*, s.v. *cabrestante*) ja insinua aquesta possibilitat, quan pregunta si aquesta paraula no provindria d'un nom propi, el cognom occità i francès *Cabestan, Cabestain, Capestaing, Capitant.* Si fos així, Coromines indica que aleshores la *-r-* espanyola i portuguesa de *cabrestante* seria deguda a l'influx de *cabria.*

Calavera i cap de mort

876. En aquest capítol m'ocupo conjuntament de *calavera* i de la locució nominal *cap de mort*, perquè coincideixen amb el valor d'una de les accepcions més conegudes d'aquests dos termes, 'crani', i, per tant, en aquest sentit són formes sinònimes; i ací, com veurem tot seguit, també són geosinònimes en algun cas, a més a més de tenir una mateixa motivació semàntica associada a la mort.

Distribució geogràfica i noms científics

877. *Calavera* és el nom que a Santa Pola reben diverses espècies d'eriçons: els equinoïdeus irregulars en general (*Echinocardium cordatum, Spatangus purpureus* i *Brissus unicolor*) i els equinoïdeus regulars més grossos, que habiten allunyats de la costa (*Sphaerechinus granularis* i *Echinus acutus*).[980]

878. *Cap de mort* fa referència normalment a l'espècie *Echinocardium cordatum*, però en algun port també designa, segons quin pescador, els tipus *Spatangus purpureus, Echinus acutus* i *Echinus melo*, tal com vaig poder enregistrar a Cala Figuera (Santanyí). És un significant exclusiu de les Illes Balears: Palma, Colònia de Sant Jordi, Santanyí i Portocolom a l'illa de Mallorca, i també es fa servir a les illes de Menorca, Eivissa i Formentera, segons les enciclopèdies respectives.[981]

---

980. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 464, 475.

981. *Ibid.*, § 464, n. 581, n. 619, n. 622, § 486, § 488.

Documentació

879. No he trobat documentat *calavera* enlloc amb el valor d'‘equinoïdeu', per contra sí que hi ha alguns testimoniatges de *cap de mort*. En el *Tresor* d'Antoni Griera (III: 167, s.v., 6.), a l'entrada *cap de mort*, hi ha l'accepció: "El *bogamarí* (Migjorn Gran)". El pare Miquel Colom (1935, bl. 1: 3, 18-19) va anotar *cap de mort* a Portocolom i amb dos sentits diferents: "Se diu de la closca de l'erissó quan ja ha perdudes les pues. Sembla un *cap de mort*, i si hi posen un llum dedins fa por, diuen els mariners." "Segons altres el *cap de mort* és un eriçó pla que se fa dins l'arena i té moltes pues fines."[982] Posteriorment, Joan Coromines (*DECat*, II: 519*a*, s.v. *cap*) inclou entre les formes derivades de cap: "+*Cap-de-mort* o *potes-d'ase* nom d'una bestiola o animal marí anàleg a l'ortiga de mar i al *bromer* [= medusa]: s'usen aquells noms a Felanitx (1964)." Sens dubte, si més no pel que fa a *cap de mort*, Coromines es confon d'animal marí. Finalment, he llegit *cap de mort* (*Echinocardium cordatum*) en l'*Enciclopèdia de Menorca* (3, XI: 220) i també en la d'Eivissa i Formentera (s.v.), que aquesta última defineix com una "Espècie de bogamarí amb una creu marcada a la part superior de la closca.", i que, tal com es pot constatar amb la fotografia adjunta (fot. 60), correspon, molt probablement, al tipus *Echinocardium*.

60. Cap de mort (*Echinocardium cordatum*)

982. Cap. "Variants dialectals...", n. 579.

Motivació semàntica

880. A la Colònia de Sant Jordi, un vell pescador[983] em comentava: "Se li diuen *cap de mort* perque [...] quan són morts tenen igual que una calavera". O sigui que la gent de mar d'algunes poblacions de les Illes quan veuen la clova, ja sense pues, de l'*Echinocardium cordatum* els recorda el crani d'un mort. Una cosa molt semblant deu passar amb els pescadors de Santa Pola, encara que aquests identifiquen la *calavera* amb més classes d'eriçons. Ací, sembla que s'ha produït el mateix incentiu metafòric que el seu geosinònim *cap de mort*, però, endemés hi ha hagut un altre factor que probablement hi ha intervingut, especialment respecte als equinoïdeus més grossos (*Sphaerechinus* i *Echinus*), i és que si se'ls posa un llum dins de la closca fan por, com deien els mariners de Portocolom a fra Miquel Colom (§ 879). En el *Tresor* d'Antoni Griera (III: 65, s.v., 5.) hi ha una accepció de *calavera* que també incideix en aquest fet:

> Carbassa de la qual s'han buidat les tripes i s'hi ha dibuixat, amb un ganivet, un *cap de mort*. Es tanca en una cambra fosca, s'hi encén una candela a dins i la carbassa té tot l'aspecte d'un *cap de mort*; espanta la mainada (Vic).

Així, pel que fa a *calavera,* i també en aquelles zones del litoral mallorquí on *cap de mort* és el nom d'espècies més grosses que l'*Echinocardium cordatum*, s'ha pogut produir una doble càrrega motivacional: la similitud de la carcassa amb un crani i el temor que poden ocasionar en una llar, sobretot als infants, quan es col·loca un llum a l'interior de la clova.

Etimologia de *calavera*

881. El *DCVB* (II: 840, s.v.) considera que l'etimologia d'aquest mot és insegura i inclou dues propostes, la de Meyer-Lübke (*REW*, 1529), que estima que *calavera* prové del llatí CALVARIA, amb el mateix significat, i la de García de Diego (*RFE*, VII: 129), segons la qual aquest terme ve del llatí CADĀVĔRA, plural feminitzat de CADĀVER. Altrament, Joan Coromines (*DECat*, II: 410*a*, s.v.) explica que *calavera* 'crani pelat de mort', també a vegades amb el

983. Joan, de 78 anys (13-8-2000).

valor de ‘tota una ossada’, dimana del llatí CALVARIA, derivat de CALVUS ‘calb’, «amb un canvi ja antic de *calvera* en *calavera*, per influència del llatí *cadavera* ‘cadàvers’». I dóna el primer testimoniatge de la fi del segle XIV amb el sentit d’‘esquelet d’un mort’, mentre que *calavera* ‘cap de mort’ apareix documentat a partir de l’inici del segle XV.

882. Els nostres repertoris lexicogràfics més antics sols recullen el valor de ‘crani’, en certes ocasions en concurrència o en competència amb un altre significat ‘nau’, d’un origen ben diferent, com comentaré més avall, de tal manera que en alguna obra sols apareix un d’aquests dos significats. En el *Liber elegantiarum* de Joan Esteve (1492, 106) llegim: “Calavera de cos mort. Craneus siue capud.” D’acord amb l’explicació en llatí, *calavera* fa ací referència al crani de manera unívoca. En l’adaptació catalana que va fer Gabriel Busa dels diccionaris de Nebrija (1507, 178, s.v.), com a equivalent de *calavera* en llatí hi ha escrit “specia de navili”. En el *Thesaurus puerilis* d’Onofre Pou (1580, 46v) sols he trobat *calavera* en els “Noms de vexells”. En el *Fons verborum*... d’Antoni Font (1637, 60, s.v.), *calavera* al·ludeix a *Cranium, ii*. En els diccionaris de Pere Torra (1640, 123, s.v.; 1653, 117, s.v.) hi ha dues entrades:

> *Calavera, vaxell de mar. *Epactis, is, carabis, is*.
> Calavera, o cap de mort. *Cranium, ij.*

En el *Gazophylacium*..., Joan Lacavalleria (1696, 115, s.v.) descriu així *calavera*: “*cap de mort, ò cap sense cabells*. Haec Calva, ae. Haec Calvaria, ae. Hoc Cranium, ij.” A partir del segle XIX, quan apareix aquest significant amb el sentit d’‘embarcació’, normalment s’indica que s’usava antigament (Esteve 1803, 116, s.v.; Labèrnia 1839, I: 334, s.v.; *quintilingüe*, 1839, I: 548, s.v.).

883. *Calavera* ‘nau d’una sola coberta, tres arbres i veles llatines o rodones’, embarcació que va ser molt emprada d’ençà del segle XV i fins al segle XVII, està documentada des de l’any 1452 (*DCVB*, II: 1018, s.v. *caravela*) i té un bon nombre de variants: *caravera, caravela, caravella, calavella* i *canavera*, a més del normatiu *caravel·la*. Tanmateix, si més no du-

rant el segle XV, *calavera* és la forma més utilitzada en els escrits d'aquella època (cf. *Diccionari Aguiló*, II: 28, s.v. *calavera [caravera]* i *calavella;* II: 99, s.v. *caravella [caravela]*; *Diccionari Balari*, III: 243, s.v. *calavera*, 3; *DCVB*, *loc. cit*.; *DECat,* II: 582*a*, s.v. *caro*). Meyer-Lübke (ap. *DCVB*, *loc. cit.*) i Joan Coromines (*ibid.*, 580*b*, 581*b*) coincideixen que les formes romàniques de *caravel·la* són preses del portuguès *caravela* i totes elles derivades del llatí CARĂBUS 'embarcació de vímens folrada de cuiro'. Coromines afegeix que aquest mot llatí ve del grec *χάραβος* 'llagosta de mar', com també que hi ha indicis que *caravel·la* es va formar de manera independent del portuguès en algunes zones i que sembla que *vela* va influir en la confecció d'aquest mot. El *DCVB* (*loc. cit*.) indica que prové possiblement de l'italià *caravella* i tot seguit esmenta la proposta ja comentada de Meyer-Lübke. Així, doncs, estem davant d'un cas d'homonímia entre la *calavera* 'nau' (forma resultant d'una metàtesi a partir de *caravela*) i la *calavera* 'cap de mort' i també 'ossada', a més de ser un mot polisèmic, car si consultem el *Tresor* d'Antoni Griera (III: 65-66, s.v.) n'hi ha fins a set accepcions.

Etimologia de *cap de mort*

884. La forma primitiva d'aquesta locució, com és obvi, és *cap*. Aquest mot prové del llatí CAPUT 'cap (del cos)', etc. que a desgrat de ser neutre apareix en les formes romàniques com si, des de ben aviat, hagués estat reemplaçat per CAPU (*DECat*, II: 501*b*, s.v.). L'explicació que trobem en el *DCVB* (II: 943-949, 1., s.v.) és anàloga a l'anterior: formula l'origen de *cap* a partir del llatí vulgar CAPUM, variant de CAPUT, amb el mateix significat.

885. Així, *cap de mort* s'hauria creat prenent com a punt de partida el mot *cap* més un complement de nom que determina el sentit concret de la mena de cap a què ens volem referir.

886. En ser una forma sintagmàtica *cap de mort* no figura, com a lema, en els nostres diccionaris medievals, però sí que es troba a l'entrada *calavera*, com hem vist més amunt, en els diccionaris de Pere Torra (1640, 123, s.v.; 1653, 117, s.v.): "Calavera, o *cap de mort*." Tal com succeeix més tard en el *Gazophylacium*... de Joan Lacavalleria (1696, 115, s.v.): "Cala-

vera, *cap de mort, ò cap sense cabells*." D'ençà del segle XIX, sempre amb aquest mateix significat, trobem *cap de mort* com una subentrada de *cap* en els diccionaris d'Esteve (1803, 124), Labèrnia (1839, I: 363), *quintilingüe* (1839, 374), Figuera (1840, 97, s.v. *câp*) i en el de Magí Ferrer (1839, 421), per bé que aquest últim l'inclou dins el lema *mort*.[984]

887. També he pogut documentar *cap de mort* en alguns inventaris del segle XVI: "1565. Inventari del canonge Nicolau Montanyans: *un crusifixi de mabre ab sa roqueta y hun* cap de mort (ARM, P., S-1.657, f. 668 v.)."[985] "Item, altre rosari de coral encarnat ab pater nostres del matex e un *cap de mort*" (Testament del mercader català, naturalitzat alguerès, Pere Tibau. Any 1575).[986]

61. Cap de mort, barretet, capirol: J. Salvador (2007)

888. Ja en el segle xx, trobem altres testimoniatges de *cap de mort*, amb altres valors, en el món mariner. En el relat "El rem de trenta-quatre", inclòs dins *Pinya de Rosa* de Joaquim Ruyra (1985, 119)[987] llegim: "Un ram de flors a sa galeta, i un altre as *cap de mort* per a tapar-li sa calbura." Fragment que apareix en el *DCVB* (II: 947, s.v. 1. *cap*, VIII. 10. a) per a documentar aquest *cap de mort* que defineix d'aquesta manera: "Peça que va col·locada de pla damunt l'extrem de la roda de proa de la barca." En el "Vocabulari de l'art de la navegació i de la pesca" d'Amades - Roig (1924, 19, s.v.) hi ha tres accepcions de *cap de mort:*

---

984. No he trobat *cap de mort* en el diccionari menorquí d'Antoni Febrer (v. 1830).
M'he limitat a cercar aquesta informació en els reculls lexicogràfics més reconeguts de la primera meitat del segle XIX.

985. Onofre Vaquer: "Llibres i retaules en cases mallorquines (segle XVI, segona meitat)". *Mayurga*, 31 (2006): 316.

986. Antonio Budrini: *Breu història de l'Alguer: del Neolític fins al 1720*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010, 101.

987. La primera edició és de 1920.

> 1. Arganell molt gros. (Costes de Llevant i de Ponent.) 2. Galeta inclinada de la part superior de la roda de proa d'una embarcació de vela llatina. (Blanes.) 3. Barretet. (Vilanova.)

La segona accepció és la que acabo de comentar del *DCVB*. *Barretet*, segons Jordi Salvador (2007, 67, s.v. *capirol*), com es pot observar en la fot. 61, té també el mateix valor que aquesta segona accepció, ja que tant aquest vocable com *cap de mort* els remet a *capirol*, que defineix així: "Peça de fusta que es munta al capdamunt de la roda de proa." Totes aquestes accepcions apareixen "literalment" en el *Tresor* d'Antoni Griera (III: 167-168, s.v. *cap de mort*), juntament amb d'altres que, llevat la del *bogamarí*, ja esmentada, no formen part del món de la mar.

Conclusions

889. Com deia a l'inici d'aquest capítol, aquests dos significants, *calavera* i *cap de mort*, parteixen d'una mateixa motivació semàntica associada a la mort. La clova de determinades classes de garotes se sembla, segons la gent de mar d'algunes zones concretes del nostre litoral, a una *calavera* o *cap de mort*, la qual cosa ha estat el fonament d'aquesta metàfora.

890. Tanmateix, en aquesta metàfora sembla que també hi ha incidit el fet que, en algunes llars, les closques dels equinoïdeus de més grandària es fan servir com el continent d'un llum, una espelma, una candela, etc., la qual cosa, amb els reflexos i moviments erràtics de les ombres que es reprodueixen a les parets de l'estança, fa ressaltar un suposat aspecte lúgubre que provoca o pot provocar basarda especialment als infants.

Coraçons, coraçones i cor de creu

Distribució geogràfica i noms científics

891. Les isoglosses dels castellanismes *coraçons* i *coraçones* estan situades, al nord, a Palafrugell i, al sud, a Vilanova i la Geltrú, tot i que hi ha molts ports, dintre d'aquests límits, que no utilitzen aquests significants. *Coraçones* és emprat per la gent de mar a la costa de Palafrugell,[988] i *coraçons* [kurasóns] i *coraçones* [kurasónes], a Vilanova i la Geltrú.[989] Aquests vocables fan referència als equinoïdeus irregulars en general. A Arenys de Mar[990] i Badalona[991] *coraçons* designa els tipus *Echinocardium cordatum* i *Spatangus purpureus*. A Arenys, però, distingeixen entre *coraçon de fons* (*Echinocardium*) i *coraçon de terra* (*Spatangus*). Pel que fa a *cor de creu*, aquesta locució es fa servir a Banyuls de la Marenda[992] per a donar nom també a un equinoïdeu irregular, concretament a l'espècie *Spatangus purpureus*.

Documentació

892. *Coraçons* i *coraçones* no els he trobat documentats enlloc amb el valor d''eriçó de mar' i *cor de creu*, tan sols en el llibre de Jacques Centelles: *Les dedans de la mer Méditerranée d'hier et d'aujourd'hui* (1979, 268).

---

988. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 410, 464.

989. *Ibid*., § 396, n. 462, § 464.

990. *Ibid*., §§ 396, 438, 464.

991. *Ibid*., §§ 395, 464, n. 572.

992. *Ibid.,* § 464.

893. Aquest castellanisme (*coraçon*), però, no tan sols s'ha introduït en el lèxic d'alguns pescadors de les nostres costes. A les Terres de l'Ebre hi ha un pastisset força tradicional que he vist escrit amb les grafies *coraçons* i *corassons*. En el llibre *Els cócs a la Terra Alta* (2003, 62-63),[993] quan l'autora, Loreto Meix, explica la recepta de *cócs de sagí*, que situa a Corbera d'Ebre, indica que rep altres noms dins de la comarca: *coraçons* a Prat de Comte i la Fatarella; *mantecados* a Batea, Vilalba, Gandesa i la Pobla de Massaluca; *mantecats* a Bot (ací també és anomenat *molets*) i Caseres; *ensaginades* a Arnes i Horta de Sant Joan, i *mostatxons* a Corbera d'Ebre. Així mateix, afegeix que aquest tipus de pasta és coneguda a l'Estat espanyol amb el nom de *mantecados*.

894. En una altra obra, *Coques i corassons: i altres llepolies de la Ribera d'Ebre i la Terra Alta* (2004, 68, 135-136),[994] Anna Llop i Laura Mur ens fan conèixer una recepta que duu el nom de *corassons d'ametla*, recollida a Ascó. En l'apartat que aplega una àmplia varietat de coques d'aquestes contrades, hi ha *corassons*, nom que, segons les autores, és l'utilitzat a la majoria de pobles de la Ribera, sense deixar de banda els ja esmentats anteriorment de Prat de Comte i la Fatarella a la Terra Alta.

895. En un altre receptari, M. Carme Queralt (2006, 94)[995] inclou la recepta *coquetes de sagí*, i, tot seguit, diu que són conegudes amb els noms de *coquetes ensaginades, coquetes de Maria* i *corassons*. Sobre aquest darrer significant, Queralt dóna una interessant informació sobre el seu origen:

> A l'Ametlla de Mar, l'Ampolla o la Fatarella es diuen "*corassons*" perquè, tot i que antigament tenien diverses formes segons els motlles (d'estrella, de cor, rodons), els motlles de llauna més populars eren els que tenien forma de cor, i s'usaven gairebé a totes les cases. [...]

---

993. Valls: Cossetània.

994. Valls: Cossetània.

995. *La cuina de les Terres de l'Ebre: receptes tradicionals del Baix Ebre, del Montsià i de la Terra Alta*. 3a ed. Valls: Cossetània.

Motivació semàntica

896. Una de les característiques externes dels equinoïdeus irregulars és que el cos té forma de disc o de cor,[996] d'ací que el segment 'cor' sovint formi part de les locucions que apareixen, especialment, en obres d'ictiologia i enciclopèdies, per a anomenar aquesta subclasse d'eriçons, a desgrat que normalment aquestes perífrasis no són utilitzades per la gent de mar. Moltes vegades, aquestes designacions són degudes al fet que els biòlegs, quan desconeixen la nomenclatura d'algun animal marí, n'apliquen una de nova, basant-se en diversos criteris, un dels quals és traduir el nom científic a la llengua de destinació, un altre consisteix a tenir en compte la característica externa més destacada del animal i, finalment, algun nom és producte del "bon o imaginatiu enteniment dels autors" (Lloris i altres 1984, 14-15).[997] Així tenim *eriçó (de mar) cor cendrós,* que probablement es basa en el nom científic *Echinocardium cordatum*, que en català traduiríem per *eriçó de mar en forma de cor*, tot i que, en aquest cas, a més s'hi ha afegit el color de l'animal en vida, malgrat que els que jo he vist no tenien aquesta coloració, sinó que eren d'un groc terrós. En canvi, l'espècie *Spatangus purpureus* ha rebut els noms, per part dels biòlegs, d'*eriçó (de mar)* o *bogamarí cor porprat* o *morat*, o simplement *eriçó porprat*, i també *garota cor*. En aquest cas, ultra el color porpra que trobem en el nom científic, a causa de tenir el dermatosquelet en forma de cor, s'hi ha afegit aquest distintiu extern, en la majoria de sintagmes que acabo de mencionar.[998]

897. Així, doncs, no és d'estranyar que la gent de mar també hagi volgut anomenar, en alguns llocs de la nostra costa, aquestes espècies amb el nom de *coraçons* o *coraçones*, malgrat tractar-se d'un castellanisme. La base metafòrica és prou clara i evident.

---

996. Vegeu el cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'», § 55.

997. Miquel Duran i Ordinyana ha publicat dos articles: "Causes d'errors en l'elecció de noms estàndard d'animals" (1998, 21-30) i "Comentaris sobre algunes causes d'errors o d'inexactituds en la nomenclatura catalana dels peixos marins" (2005, 114-131), en els quals, tal com indiquen els títols d'aquests treballs, tracta i critica els diferents factors que provoquen nombroses errades en la designació de noms estàndard en la fauna marina, a més a més de l'afany "batejador" d'alguns ictiòlegs.

998. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 465.

898. Quant a *cor de creu*, al tret de *cor* s'hi ha afegit un determinant, *de creu*. Es tracta d'un altre distintiu extern, car aquest tipus d'eriçó té, a la cara dorsal, unes plaques ambulacrals en forma de pètals que poden evocar perfectament una creu, com es pot comprovar en el dibuix adjunt (XXX).[999] Per tant, la motivació semàntica d'aquesta perífrasi la trobem en dues característiques externes d'aquest animal marí. També cal recordar que, a les costes rosselloneses, denominen *corona de creu* l'espècie *Cidaris cidaris*.[1000]

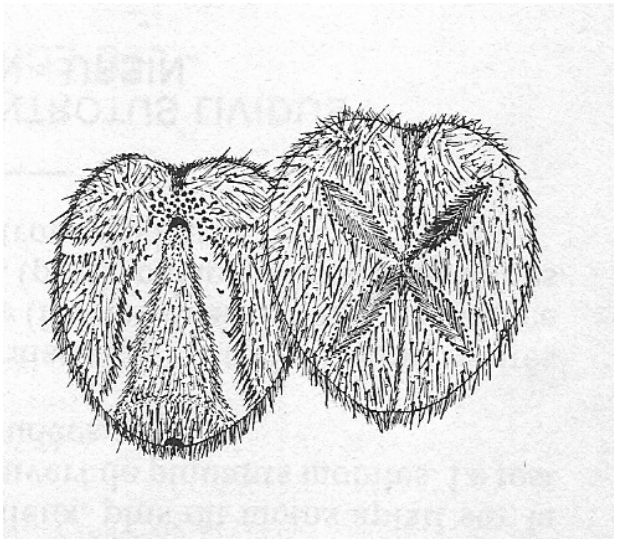

XXX. Dibuix de Jacques Centelles (1979) d'un cor de creu

Etimologia de cor

899. *Cor* 'víscera propulsora de la sang' prové del llatí CŎR, amb el mateix significat, i està documentat en català des dels orígens de la llengua en les *Homilies d'Organyà*, segle XII (cf. *DECat*, II: 914*b*, s.v., I; *DCVB*, III: 506, 1., s.v.; Bruguera 1996, 238, s.v.[1]). El valor metafòric d'un "objecte que té figura de la dita víscera, o que li assembli", és ben normal en català. El *DCVB* (*ibid.*, 3.) en dóna alguns exemples, com ara una joia en forma de cor o bé una "peça de confiteria, de pasta dolça, que té forma de cor (Mall.)".

Conclusions

900. *Coraçons* i *coraçones* són dos evidents castellanismes que, com en altres casos, opino que s'han creat "in situ". La base motivacional d'aquests termes és també força clara: la seva similitud amb el cor humà.

---

999. Per a més dades i fotografies d'aquesta espècie, podeu consultar el cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'», § 58.

1000. Vegeu els capítols "Variants dialectals...", § 457; i "Corona, corona de creu", §§ 903-904, 906.

901. El significant *cor de creu* és el resultat d'una doble metàfora, atès que els pescadors de la Catalunya del Nord hi han volgut remarcar, en donar-li aquest nom, dos trets distintius: la figura en forma de cor i l'aparença d'una creu sobre la cara dorsal d'aquest equinoïdeu.

902. Malgrat que entre *coraçons* 'equinoïdeu irregular' i *coraçons* 'pastisset, coca' no hi ha hagut cap relació directa en la seva designació o motivació, cal parar esment que en el cas de *merengue*, que també té aquests dos valors, sí que s'ha produït aquest nexe, car, segons la meva opinió, el nom de *merengue* 'equinoïdeu irregular' s'ha basat en una característica del *merengue* 'pastisset', com explico en el capítol corresponent.[1001]

1001. Vegeu el cap. "Merengue, melengue", §§ 962-964.

Corona, corona de creu

Nom científic i distribució geogràfica

903. L'espècie *Cidaris cidaris*[1002] rep els noms de *corona de creu* a Banyuls de la Marenda i *corona* a Cadaqués, Llançà, Tossa de Mar, Badalona i Portocolom.[1003]

Documentació

904. La datació més antiga prové del naturalista mallorquí Cristòfol Vilella, el qual, en un manuscrit inèdit datat el 28 de març de 1786, escriu:[1004]

> 57. Estos dos erizos les llaman los pescadores *corona de Christo*. Son más raros en esta isla que los referidos [vogamarins], porque se cogen mui pocas vezes, y sólo se crían frente de esta bahía y en la de la villa de Sóller, distante de esta capital cinco leguas mallorquinas.[1005]

Ja en el segle XX, Miquel Colom va aplegar, a Portocolom, el nom *corona*, sense el complement de nom *Cristo*, que descriu així: "Té les pues llargues, gruixades", o bé: "Classe d'eriçó que té les pues llargues i gruixades. És un marisc" (1935, bl. 1: 3, 19). Jacques Centelles

---

1002. Per a les característiques d'aquest tipus d'equinoïdeu, vegeu el cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'», § 52.

1003. Per a més detalls sobre aquestes dades, vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 457.

1004. Per a més informació sobre aquest manuscrit, vegeu Corcoll (1998, 109-117).

1005. He regularitzat l'ús de majúscules i minúscules, la puntuació i els accents, d'acord amb la normativa actual del castellà.

62. Corona amb algunes pues trencades

(1979, 268) aporta la perífrasi *corona de creu* a Banyuls de la Marenda. D'altra banda, *corona*, amb aquest valor, no està recollit en cap treball lexicogràfic.

Vitalitat d'aquest terme

905. He pogut sentir personalment *corona* a les localitats abans esmentades de la Costa Brava i Badalona, però tinc dubtes que aquest mot es mantingui viu ara a l'illa de Mallorca, atès que la darrera constatació escrita d'aquest significant, com dic més amunt, prové del recull de fauna marina que va fer el pare Miquel Colom a Portocolom l'any 1935, i en les distintes enquestes que vaig efectuar, durant l'agost de 2000, en altres ports mallorquins, enlloc vaig enregistrar aquest nom.

Motivació semàntica

906. Les perífrasis *corona de Cristo*,[1006] aportada per Vilella, i la rossellonenca *corona de creu* són prou explícites per a indicar-nos d'on prové aquesta metàfora. A Llançà, quan vaig preguntar a un vell pescador[1007] per què li deia *corona* em va respondre: "Sí, perquè si treu això, si treu les pues, les pues es trenquen molt perquè són llargues i només que es queden seques es trenquen molt i això forma com una *corona* sense les espines."

1006. *Cristo* és, com indiquen Alcover - Moll (*DCVB*, III: 759, s.v. *Crist*), la manera vulgar d'anomenar *Crist*. Joan Veny m'ha informat que a Mallorca s'empra normalment *Cristo* en lloc de *Crist*, però, en canvi, diuen *Jesucrist*. En el *DCVB* (III: 561, s.v. *corona*, 17.), hi ha una planta lleguminosa que també es denomina *corona de Cristo* (*Trifolium stellatum*) i, així mateix, trobem aquesta planta, ara escrita *corona de Crist*, en el *DIEC* (451, s.v. *corona*, 12.1), que la remet a *trèvol estrellat* i a una altra planta de la família de les rubiàcies que rep, a més a més, el nom de *roja* (*Rubia tinctorum*).

1007. Rogelio Garriga, 81 anys (11-3-2000).

63. Closca d'una corona, completament neta

907. Així, doncs, la clova d'aquest tipus d'eriçó, una vegada ha perdut les pues, recorda la *corona de Crist* o la *corona* de la *creu*, d'on procedeix l'incentiu semàntic d'aquesta metàfora. Tanmateix, opino que les pues d'aquest equinoïdeu, trencades o senceres, talment com si fossin de fusta, per això en alguns llocs rep el nom d'*eriçó* o *oriç de fusta*,[1008] ens poden suggerir, per la seva similitud, les espines de la *corona* que duia *Crist* a la *creu*.

1008. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 457.

Fotisco, putisco

Localització i nom científic

908. Vaig enregistrar aquests dos significants a Sant Feliu de Guíxols, on designen exclusivament l'espècie *Arbacia lixula*.[1009]

Documentació

909. Tan sols he trobat documentat *fotisco* en el *DCVB* (VI: 24, s.v.), que el descriu així: "Eriçó de mar que és buit i no comestible (Empordà). «Hem fet una sassolada d'uriços, però quasi tots han estat *fotiscos*» (St. Feliu de Guíxols)." El *DECat* (IV: 154*b*-155*a*, s.v. *fotre*), també l'esmenta, però sense explicar-nos el seu significat, primer en una llista d'eufemismes i renecs eufèmics i després en una altra de derivats i compostos del verb fotre.

Motivació semàntica de *fotisco*

910. En preguntar a un ganxó[1010] si sabia d'on venia *fotisco*, em va respondre: "És un oriç que fot, que enganya, que no és bo per a menjar." En aquest sentit, cal recordar que les espècies *Arbacia lixula* i *Paracentrotus lividus*, aquesta última molt apreciada gastronòmicament, conviuen en un mateix hàbitat i es poden confondre fàcilment,[1011] la qual cosa fa que quan algú agafa un exemplar d'*Arbacia* en lloc de *Paracentrotus* i l'obre es queda ben "fotut", per-

1009. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 417, 426-427.

1010. Joan Soler "Conet" (11-8-2009).

1011. Vegeu el cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'», § 47.

què no hi troba el moll o la qualitat de moll que cercava, i també, en certa manera, se sent enganyat com em deia el meu informant. Així, doncs, ací ha actuat una metàfora de caire pejoratiu.

Etimologia de *fotisco*

911. El *DCVB* (VI: 24, s.v.) indica que *fotisco* sembla un derivat del verb *fotre*. El *DECat* (IV: 154*b*-155*a*, s.v. *fotre*) també pressuposa aquesta hipòtesi quan l'inclou en les llistes abans esmentades.

912. En català tenim el verb *fotisquejar* que el *DCVB* (VI: 24, s.v.) defineix com "Treballotejar, entretenir-se en feines poc útils (Palafrugell). «¿Què estàs fotisquejant?»". Aquest diccionari considera que *fotisquejar* és un derivat intensiu de *fotre* i, pel que fa a la terminació, diu que cal confrontar-la amb *fotisco*. Joan Coromines (*DECat*, IV: 154*a*, s.v. *fotre*) assenyala, així mateix, que el significat d'aquest verb és "fer feines de poca importància, o simular que es fa quelcom". Ha pogut documentar-lo en *La Parada* de Joaquim Ruyra, i suposo que és per aquest motiu que assevera que és un mot blanenc i no empordanès tal com llegim en el *DCVB*.

913. Amb aquest valor o similar, *fotisquejar* apareix també en el *DGLC* (1978, 878, s.v.), *DMLC* (1983, 611, s.v. *fot/re*), *GDLC* (1998, 796, s.v.), el qual indica que ve de *fotre*, i, finalment, en el *DIEC* (1995, 905, s.v.), que remet aquest verb a *fotesejar:* "Entretenir-se amb fotes." La forma primitiva *fotre* prové del llatí vulgar FŬTTĔRE, llatí FŬTŬĔRE 'copular, practicar el coit', però a causa d'un ús excessiu aquest verb ha pres molts altres sentits i variants (vegeu *DCVB*, VI: 26-27, s.v.; *DECat*, IV: 151*a*-155*a*, s.v.).

914. Potser allò que sorprèn més del mot *fotisco* és el sufix *-isc*, més una *-o* final de reforç; sufix que probablement dimana de l'infix *-isc-* de *fotisquejar*, que intensifica en un grau o altre el significat del primitiu, tal com succeeix en verbs com *dormisquejar, endormiscar, neviscar, nevisquejar, ploviscar, plovisquejar, barriscar, enamoriscar, enllefiscar*, i també en

alguns substantius, *llefiscós, ploviscó, ploviscós* (Bruguera 2006, 233). No obstant això, la nostra llengua també disposa de termes amb el sufix *-isc*, que Bruguera (*loc. cit*.) indica que prové del diminutiu grec *-ískos*, directament o bé per mitjà del llatí *-iscus*, i en dóna alguns exemples, *asterisc, basilisc, lentisc, menisc, obelisc, tamarisc, trocisc, troquisc*, mentre que altres substantius com ara *barrisc, marisc* i *morisc*, segons Bruguera, tenen una altra etimologia, cosa que també deu passar amb *fotisco*, que, com comentava abans, sembla que s'ha format a partir del verb *fotisquejar*.

915. En occità també trobem unes formes molt semblants a *fotisco* com *foutesquet, foutisquet* (llenguadocià), *eto*, (*TdF*, I: 1172, s.v.), que Mistral tradueix al francès per *vétilleur, euse*, 'mastegatatxes', 'picatatxes'; *cogne-fétu* 'persona que es cansa de no fer res'; *trotte-menu* 'caminar a passos petits', el segon valor dels quals té un parentiu semàntic amb el nostre verb *fotisquejar*. En el diccionari d'Alibert (1966, 408) a l'entrada *fotre* hi ha *fotesc*, en francès *vétilleux* 'perepunyetes, meticulós', i com a derivat l'adjectiu *fotesquet* en el parlar de les Cevenes. Formes que inclouen els infixos *-esc-*, *-isc-* i, a més a més, el diminutiu *-et*.

Motivació semàntica de *putisco*

916. De les tres persones que vaig enquestar a Sant Feliu de Guíxols, sols una utilitzava el significant *putisco*, un antic pescador de 69 anys,[1012] i, per tant, podria tractar-se d'un idiolectalisme. Potser *fotisco* ja no era un terme prou transparent per al receptor (o receptors) i això va provocar aquesta variació fonètica a inici de mot, d'una labiodental fricativa sorda a una bilabial oclusiva sorda, interferència que es pot catalogar com una homonimització, tot i que es manté el valor negatiu d'aquest mot. No és difícil adonar-nos que en la motivació semàntica d'aquesta variant hi ha actuat un altre vocable pejoratiu, *puta*, és a dir que si un informant afirmava que *fotisco* "és un oriç que fot, que enganya, que no és bo per a menjar", ara, d'una manera paral·lela, podríem dir que *putisco* "és un oriç que ens *puteja*, perquè quan l'obrim no hi trobem res".

1012. Llorenç Frigola (5-5-2000).

Etimologia de *putisco*

917. Llevat d'aquest cas específic, *putisco*, que sàpiga, no s'utilitza en cap altre lloc de la nostra geografia i és prou evident que s'ha creat a partir de *fotisco*. El *DCVB* (VIII: 1011, s.v. *puta*) assenyala, en la segona accepció, que quan aquest terme actua com a adjectiu té un valor "despectiu que s'aplica a tota mena de persones o coses per expressar la seva condició de dolentes, perilloses, difícils, etc."

918. Segons aquest mateix diccionari (*loc. cit.*), *puta* prové del llatí vulgar *PŪTTA, amb el mateix significat, i tot seguit afegeix que alguns autors relacionen aquest mot amb el llatí PUTUS 'noi' i altres amb el llatí PŪTĬDUS 'pudent'. El *DECat* (VI: 883*a*, s.v.), per bé que indica que l'etimologia d'aquesta paraula no és del tot segura, considera que la més probable és la mateixa de l'italià antiquat *putto, putta* 'xicot, xicota', és a dir, del llatí vulgar *PŪTTUS, *PŪTTA, variant del llatí PUTUS, PUTA 'nen, nena'. Tal com fan Alcover - Moll, Coromines (*ibid.*, 883*b*) assenyala que alguns etimologistes, com ell, parteixen del llatí PUTUS, -A 'nen, nena' per a explicar l'origen de *puta* i d'altres de PŪTĬDA, femení de PŪTĬDUS 'pudent', a desgrat que "no es poden donar raons terminants en cap sentit".

Conclusions

919. *Fotisco* i *putisco* són dos termes exclusius de la localitat costanera de Sant Feliu de Guíxols i designen una espècie concreta d'eriçó de mar que els mariners, normalment, consideren que és el mascle i que, en conseqüència, no és bo per a menjar.

920. És per aquest motiu que la motivació semàntica d'aquests dos significants es basa en el sentiment de sorpresa o més aviat de disgust que té la persona que, quan l'obre i no hi troba les preuades gònades d'aquest animal marí, se sent fotuda, enganyada o putejada. Per tant, ens trobem davant d'uns termes que tenen un marcat sentit pejoratiu. *Fotisco* és, probablement, un derivat del verb *fotisquejar,* i *putisco* és el resultat d'una homonimització amb *fotisco*.

Judiua, juïua, jueua i dimoni

Localització i nom científic

921. Tracto conjuntament aquests significants perquè coincideixen en el mateix espai físic, Cadaqués; perquè fan referència a una mateixa espècie, *Arbacia lixula*, i, finalment, perquè l'incentiu semàntic tant de *judiua* i variants com de *dimoni* és, segons la meva opinió, molt semblant.

Documentació

922. *Judiua* ha estat recollit per Ernesta Sala (1983, 86, s.v.; 1994, 81, s.v.),[1013] però no fa esment de les altres dues formes: *garota juïua* o *juïua* i *jueua*. *Dimoni* amb el valor d'un equinoïdeu no està documentat o, almenys, no en tinc notícia.[1014]

Propostes motivacionals formulades fins ara

923. Tan sols Joan Veny (1994, 254) s'ha referit a la motivació semàntica de *judiua*. Opina que l'eriçó mascle, que no té gònades comestibles, ha rebut aquest nom "probablement pel valor despectiu que tenia aquest gentilici a l'Edat Mitjana", argument que Veny exposa de nou en un treball posterior (2001, 20).

1013. També he llegit *judiua* en el diari figuerenc *El Regional* (núm. 921, 28-1-1904: 2), per bé que en un altre sentit: "[...] y sapigut es qu'entre las relligions [sic] n'hi ha com la *judiua* que prescriu els sacrificis humans [...]".

1014. Per a més informació d'aquests significants, vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 412-413.

924. Les altres propostes fan referència a altres animals i plantes en què *jueu* és, en alguns casos, el segon element d'un sintagma. Barbier (1914, 312-314) escriu que a Marsella l'espècie *Sphyrna Zygaena* és anomenada *peis jouziou* 'peix martell', nom que ha estat traduït al francès com *poisson juif*. Barbier considera admissible l'explicació que Rondelet (1554, 225, 389) dóna sobre l'origen de la perífrasi *peis jouziou* i que es fonamenta en la comparació del cap del peix martell amb les dues banyes del capell que duien els jueus de Marsella durant l'Edat Mitjana. És també a causa de les seves banyes, sempre segons Barbier, que s'ha donat el nom de *jueu* a diversos llimacs: prov. *jusiouva* (*Helix aspersa* i *Helix algira*); prov. *limasso judiouvo* (*Ario ater*).

925. Barbier (*loc. cit.*) també indica que Mistral afegeix un altre incentiu semàntic, el color groc del capell dels jueus a l'Edat Mitjana, i així tenim *lou jousiou*, és a dir, l'ocell *reietó* amb un plomall de color groc, i alguns noms de plantes com *judievo* per a designar el *narcís groc* i *erbo di judieu* que fa referència a la *galda*, planta que té les flors grogues.

926. Per la seva banda, Joan Veny, en l'article "L'ètim de *merita* 'fredeluga': entre l'arabisme i l'onomatopeia" (2001*b*, 139), opina que els termes *juia* i *judia*, amb els quals, entre d'altres, s'anomena l'ocell *Vanellus vanellus*, provenen de comparar "la cresta de plomes de l'au amb el capiró o, millor, la cogulla de la vestimenta dels jueus".

927. No crec que al nostre equinoderm, que en cap cas és de color groc ni té dues banyes ni cap cresta de plomes, se li pugui aplicar aquestes metàfores, tal com també assenyala Secretan (1988, 116), que considera que ni el color ni la forma d'alguns peixos catalans que duen el qualificatiu de *jueu* són el motiu de la seva denominació.

928. Secretan (1988, 141) estima que el peix anomenat *dimoni* (*Exocoetus volitans*) rep molt probablement aquest nom per la comparació que s'ha produït entre les aletes d'aquest

peix, que tenen forma d'ales, amb les d'un petit *dimoni*.[1015] Òbviament, aquesta explicació no és vàlida per al *dimoni* equinoïdeu.

Nous incentius semàntics

Dimoni

929. L'esperit del mal, el *dimoni*, de sempre ha estat considerat popularment com un ésser dolent. Aquesta consideració sembla que ha de ser la motivació d'aquesta metàfora, atès que les gònades d'aquesta espècie són considerades 'dolentes' per a menjar. Crec, però, que també hi ha pogut contribuir algun aspecte extern en aquesta transfusió lèxica, com ara les punxes de la forca del *dimoni* que es podrien relacionar amb les temudes pues d'aquest animal marí.

Judiua

930. Segons el meu parer, la base metafòrica de *judiua* coincideix essencialment amb la de *dimoni*, si tenim en compte que, històricament, a casa nostra els jueus han estat molt mal considerats. Encara ara podem llegir, per exemple, en el *DCVB* (VI: 787, s.v., 2) aquesta accepció de *jueu*: "fig. Home dolent, especialment l'avar o usurer, el qui no té pietat de guanyar diners." Ací, però, com succeeix amb la perífrasi rossellonesa *engarota folla*,[1016] opino que la motivació semàntica no es basa només en el fet que sigui dolenta per a consumir, sinó també perquè d'una manera figurada no dóna res, no dóna cap fruit, és gasiva, com hom diu del *jueu*.

931. En certa manera, doncs, la meva proposta coincideix amb la del professor Joan Veny (vegeu supra § 923), sobre el valor despectiu d'aquest gentilici. En aquesta mateixa línia, Se-

1015. Secretan (*loc. cit.*) dóna un bon nombre de sinònims de *dimoni* com *orenyola, verat volador* (Tarragona, Barcelona), *orenol* (Balears), *volador* (València), *oranyola* (Barcelona, Menorca), però no indica on és viu aquest ictiònim que, sens dubte, ha extret d'*Els nostres peixos* de Joan Nadal (1981, 70). Huguet (1991, 179) situa *dimoni*, juntament amb *roncador*, a Blanes, però pertanyent a l'espècie *Dactylopterus volitans*. Lleonart - Camarasa (1987, 70) manifesten que sovint es produeixen confusions en la nomenclatura popular entre els dactiloptèrids i els exocètids (peixos voladors).

1016. Vegeu cap. "Garota i garoina", §§ 811-812.

cretan (1988, 116-117) afirma que a Mallorca *jueu* té un sentit pejoratiu i que explicaria el qualificatiu de *jueu* de certs peixos com *anfós jueu* (*Mycteroperca rubra*) (Mallorca), *escat jueu* (*Squatina squatina*) (Mallorca) i *moll jueu* (*Mullus barbatus*) (Balears), cosa que corrobora Miquel Duran (1998, 24; 2005, 118), quan assenyala que el gentilici *jueu* ha estat molt utilitzat a Mallorca per a "designar peixos i mariscos de baixa qualitat o de poc valor". Joan Veny (2001*b*, 142 n. 36), en aquesta mateixa direcció, escriu que "el sentit de 'dolent (de gust)' sembla present en el mall. *caragol jueu*",[1017] de la mateixa manera que l'adjectiu *jueu* té el valor de 'menys (o de poca) qualitat' en animals marins com *anfós jueu, cranc jueu, moll jueu,* etc.

Aspectes morfològics

932. Des d'un punt de vista morfològic, podria sorprendre que *judiua* i les altres variants siguin del gènere femení quan hom considera que és un mascle. Aquesta contradicció pot explicar-se a través del sintagma *garota juïua*, que vaig poder enregistrar, una sola vegada, en la darrera enquesta que vaig efectuar a Cadaqués.[1018] És a dir que anys enrere *judiua*, *juïua, jueua* feien funcions d'adjectiu i al llarg del temps s'han substantivitzat. De fet aquesta perífrasi no és desconeguda en altres llengües i, per tant, tampoc no ho és el seu origen semàntic, com veurem més endavant.

933. Però hi ha altres aspectes que són encara més interessants i, fins i tot, més sorprenents. Així, en *judiua* i *juïua* trobem una [ɰ] antihiàtica. No són casos únics en el parlar cadaquesenc, ja que Ernesta Sala (1983, 31) diu que, en aquesta vila marinera, *proa* es pronuncia sovint [próɰą]. Mentre que pel que fa a *jueua*, es conserva la [w] del masculí, com s'esdevé d'una manera general a Cadaqués en els adjectius acabats en [w]: [nɔ́w] [nɔ́ɰą] [bláw] [bláɰą], etc. (*ibid.,* 27-28, 31, 35). En canvi, els cadaquesencs anomenen *jueu* [-w], *jueva* [-β-]

1017. Enrique Bayerri (1933-1989, III: 460) esmenta un mol·lusc terrestre de l'espècie *Helix candidissima* que rep també el nom de *caragol jueu* a Tortosa.

1018. Al pescador José Luis García Jaén, de 38 anys, el 14-10-2000.

la persona que professa el judaisme. O sia, que hi ha una distinció fonètica entre el substantiu *jueva* [-β-] i *jueua* [-ᵚ-] que originàriament era un adjectiu.

Fonètica històrica

934. D'altra banda, en el mot *judiua* hi ha una *-d-* intervocàlica que d'acord amb la fonètica històrica hauria d'haver desaparegut, després d'haver passat per una fase intermèdia amb *-s-*. De fet aquesta *-d-* tendeix a perdre's, recordem la variant *juïua,* però, això sí, sense conèixer l'estadi amb la sibilant.

935. Així, del llatí JUDAEUS > *jueu*, tot i que hi ha testimonis d'un català antic *judeu* i també d'una fase posterior amb [-z-], *juseu*.

JUDAEUS > *judeu* > *juseu* > *jueu.*

I en el cas del femení:

JUDAEA > **judia* > *jusia* > *juïa.*

936. La forma *juïa* fou posteriorment substituïda per *jueva* per analogia amb el masculí, com també és el cas de *meva* que reemplaçà *mia* pel mateix fenomen. No obstant això, aquest canvi ja es produí abans en el rossellonès on s'han documentat variants com *juseua* (acaballes segle XIII), *juzeues, judeua*, *ju(h)eua*, entre d'altres, al llarg del segle XIV (*DECat*, IV: 915*a*, s.v. *jueu*).

937. De totes maneres, la forma antiga *juïa*, amb trasllat de l'accent *juia* [ʒúi̯ə], es manté com a nom d'un crustaci (*Scyllarus latus* = *Scyllarides latus*) a Sant Feliu de Guíxols (*DCVB*, VI: 791-792, s.v.), el qual és més conegut com *cigala grossa* (Gibert 1919-1920, 48-49) o *cigala gran* (*HNPC*, IX: 350). Així mateix, *juia*, com comentava abans (§ 926), és el nom d'un ocell de l'espècie *Vanellus cristatus* (= *Vanellus vanellus*), que Alcover - Moll (*DCVB*, VI: 791-792, s.v.) situen a Mallorca, Menorca i Eivissa i que el pare Colom (1935, bl. 2: 11) el cataloga ("Juies: cast. avefría.") com una au d'albufera i una au marina (bl. 1: 9). Joan Veny (2001*b*, 134-135) és qui ha treballat més a fons en les nombroses designacions d'aquest

ocell en català, entre les quals podem esmentar, a més de *juia* i *judia*, *fredeluga, nyivit, cogullada marina*, *pebret, fraret, merita*, etc. Pel que fa a *juia* [ʒúi̯ə, ʒúə], Veny (*ibid*., 139) assevera que és una forma arcaica pròpia de les Illes Balears, mentre que el castellanisme *judia* i variants formals (*ibid*., 138-139) s'estenen pel valencià central i meridional.

La *-d-* intervocàlica de *judiua*

938. Aleshores, hauríem de preguntar-nos d'on prové aquesta variant, *judiua*, amb una *-d-* intervocàlica. Certament, la possibilitat que es tracti d'una interferència castellana la considero molt remota, encara que s'hagi pogut produir en altres àrees del nostre domini. Així, Alcover - Moll (*DCVB*, VI: 787, s.v. *jueu, jueva*) diuen que "En català occidental i en valencià ha desaparegut pràcticament la forma *jueu*, substituïda per la castellana *judío*", afirmació que Joan Coromines (*DECat*, IV: 914*b*, s.v. *jueu*) considera exagerada, ja que, segons ell, al Principat diuen pertot *jueu* i que si bé és cert que s'ha introduït una forma castellana en una gran part del País Valencià no ho és amb la *j* castellana, sinó més aviat amb el so prepalatal africat sord [ʧ]. D'altra banda, i tornant a l'au *Vanellus cristatus*, Veny (2001*b*, 139) explica que el valencià *judia* "no conté una estructura fonètica autòctona, car ha mantingut la *-d-* intervocàlica", en lloc de les formes genuïnes *jueu*/*juia* que l'han perduda, amb possible influència del mot *judio*, que a València s'usa com a gentilici masculí d'origen castellà o aragonès.

939. Per tant, si aquesta influència hagués arribat a Cadaqués hauria de ser com a conseqüència d'una immigració de gent de mar procedent de les terres del sud, la qual no tinc notícia que s'hagi produït, i encara hi ha altres factors que em fan rebatre aquesta suposició: 1) No he pogut enregistrar *judia* amb el valor d''eriçó de mar' en cap indret de la costa valenciana. 2) Les apreciables diferències fonètiques que hi ha entre *judia* [ʧuðía] i *judiua* [ʒuðíu̯a].

940. Estem, doncs, davant d'un arcaisme de la llengua? Cal recordar que hi hagué un estadi de la llengua en què deien *judia,* malgrat que no ha estat documentada. Realment, hi ha motius que podrien recolzar aquesta hipòtesi si es té en compte que el lèxic mariner és molt estable i, sovint, molt arcaïtzant.

Paral·lelismes amb altres llengües romàniques

941. Ara bé, si cerquem entre les llengües veïnes ens adonem de la presència en provençal d'*oursin judiou* (Honnorat [1846-1847] 1971, II: 763, s.v. *oursin*) i d'*oursin-judiéu* (*TdF*, II: 167 i 448, s.v. *judiéu* i *oursin*). Endemés, tots dos diccionaris donen l'equivalent francès d'*oursin hébraïque*, sintagma que no he pogut llegir en cap dels més prestigiosos diccionaris de la llengua francesa. Tanmateix, he pogut saber, a través d'excolons francesos d'Algèria, que en aquest país magribí els francòfons anomenen *oursin juif* l'eriçó de mar que és molt negre i que no és comestible.

942. Aquestes locucions, a més de recolzar l'existència, en un etapa anterior, de *garota judiua,* com tenim l'exemple de *garota juïua*, perífrasi encara viva a Cadaqués (§ 932), podrien haver influït no tan sols en l'incentiu metafòric, sinó també en el manteniment d'aquest arcaisme o en l'establiment d'una interferència que podria abastar no solament la [δ] sinó, fins i tot, la [ɰ].[1019]

943. Quant a *dimoni*, també trobem formes paral·leles a les petites illes italianes de Lampedusa [a ɽɽízz-e di̯ávulu] i de Pantelleria [a rrízza diávula], denominacions que Ruffino (1977, 118) inclou en l'epígraf "il riccio di mare maschio".

Polisèmia de *judiua, juïua, jueua*

944. Encara que ací no podem parlar estrictament de mots polisèmics de *judiua*, *juïua* o *jueua*, sí que he trobat formes molt semblants en la llengua provençal i que ja han estan tractades a bastament (*oursin judiou, oursin-judiéu* (§ 941); *limasso judiouvo, judievo, erbo di judieu* (§§ 924-925)) o també, ja en la nostra llengua, la forma arcaica *juia* (§ 937).

945. A les Illes Balears, especialment a Mallorca, hi ha una nombrosa representació d'aquesta família de mots, abans ja he esmentat *anfós jueu, escat jueu* i *moll jueu* (§ 931),

1019. Cal recordar també els termes provençals *limasso judiouvo*, *judievo, erbo di judieu*, que tenen també aquesta *-d-* intervocàlica (vegeu §§ 924-925).

però, endemés, el pare M. Colom va aplegar a Portocolom, l'any 1935, una bona colla d'animals marins amb el gentilici *jueu, jueva*, la major part dels quals no m'ha estat possible d'identificar, com *mussola jueva*: "Bastina redona" (bl. 1: 2, 13, 24); *llissa jueva*: "molt llargaruda, llemicosa, cap planenc" (bl. 1: 3, 13, 23); *cranc jueu*: "no és gaire bo per menjar" (bl. 1: 20);[1020] *cabot jueu*: "se cria dins el fang, color pàl·lid" (bl. 1: 11, 19); *pop jueu* (bl. 1: 14, 26); el plural *pops jueus*: "puden de viu en viu" (bl. 2: 4), i encara cal citar els ja comentats *moll jueu* (bl. 1: 7, 13, 24) i l'ocell *juia* (bl. 1: 9).

Polisèmia de *dimoni*

946. En la fauna marina, ja he esmentat anteriorment *dimoni* com a nom vulgar de l'espècie *Exocoetus volitans* i/o del tipus *Dactylopterus volitans* (vegeu § 928 i n. 1015), però encara té altres significats com el *cranc dimoni* (*Grapsus varius*), que abunda a les pedres de les platges, a les roques i als murs dels molls i les esculleres (Barcelona, Tarragona) (Gibert 1919-1920, 34); el *peix dimoni* (*Chauliodus sloaeni*) a Catalunya (F. Lozano 1963, 39 ["peix demoni"]; Lloris i altres 1984, 42.1), al qual aquests darrers autors donen també el nom de *dimoni de fonera*, mentre que Miquel Duran (2007, 279) assenyala que aquesta espècie no té cap nom vulgar, tot i que recull la proposta de Lloris i altres; *dimoni* (*Epigonus telescopus*) (Lloris i altres 1984, 80.4) o *dimoni gros* (*HNPC*, XI: 290); *dimoni petit* (*Epigonus denticulatus*) (Lloris i altres 1984, 80.3; *HNPC*, XI: 291); *dimoni barbut* (*Epigonus constanciae*) (Lloris i altres 1984, 80.2; *HNPC*, XI: 290),[1021] i *dimoni volador* (*Cheilopogon exsiliens*) (Lloris i altres 1984, 62.2). Tots ells, en general, són peixos molt poc coneguts a les nostres mars.

1020. Barceló (1875, 62) identifica aquest sintagma ("*Cranch jueu*") amb l'espècie *Pachygrapsus marmoratus* i manifesta que rep aquest nom a totes les Illes.

1021. Miquel Duran (2007, 416) afirma que aquestes tres darreres espècies no tenen cap nom popular en català i no està d'acord amb les designacions de *dimoni, dimoni petit* i *dimoni pelut* que també trobem en la primera edició del *DIEC* (624, s.v. dimoni[2]), mentre que la segona edició sols esmenta *dimoni* (564, s.v., 3) com el nom d'un "Peix de qualsevol de les espècies de la família dels apogònids". L'eminent oceanògraf (*loc. cit.*) considera més assenyalats els noms proposats per Joan Nadal (1981, 94-95): *peix telescopi* (*Epigonus telescopus*) i *peix telescopi petit* (*Epigonus denticulatus*). Duran no va consultar l'obra posterior de Nadal (1994, 80-81), en la qual anomena *peix telescopi clar* l'espècie *Epigonus constancie*, tots ells de la família dels apogònids.

Conclusions

947. Bàsicament, l'incentiu semàntic de *judiua* i *dimoni* cal cercar-lo en el fet que l'espècie a la qual fan referència (*Arbacia lixula*) és considerada 'dolenta' per a menjar; d'ací prové la comparació amb la figura del *dimoni*, com també del *jueu*, al qual s'afegeixen altres connotacions com la de gasiu, perquè 'no dóna res', o la del valor despectiu que se li atribueix a aquest gentilici.

948. La *-d-* intervocàlica de *judiua* sembla que s'hauria de relacionar amb les formes provençals *oursin judiou* i *oursin-judiéu*, que haurien provocat el manteniment d'aquest arcaisme en la nostra llengua.

Melonet de mar

Documentació

949. *Melonet de mar* tan sols ha estat registrat per Antimo Boscà (1916, 31), d'on va passar al *DCVB* (VII: 333, s.v. *melonet*). Boscà indica que rep aquest nom l'espècie *Echinus melo* i també tots aquells equinoïdeus que són grossos.[1022] En les enquestes que vaig dur a terme a distintes localitats valencianes, no vaig sentir mai aquesta perífrasi, però no seria estrany que fos viva en algun port, sobretot perquè *melonet de mar* em sembla un significant força transparent i, fins i tot, diria que adequat.

64. Closca de l'*Echinus melo*

950. En la llengua francèsa, en canvi, aquest terme està força documentat, especialment durant el segle XIX. Antoine Risso (1826, V: 276)[1023] dóna el nom vulgar d'*oursin melon* a l'espècie *Echinus melo*. J.B.P.A. de Lamarck, G. P. Deshayes i

1022. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 471.

1023. *Histoire naturelle des principales productions de l'Europe méridionale et particulièrement de celles des environs de Nice et des Alpes Maritimes*. París: F. - G. Levrault..

H. Milne-Edwards (1840, III: 360)[1024] anomenen *oursin melon de mer* el tipus *Echinus melo*. Louis Figuier (1866, 227) escriu que l'*oursin melon* és apreciat a Còrsega i a Algèria. En el diccionari de Frédéric Mistral (*TdF*, II: 448, s.v. *oursin*) llegim que l'equivalent provençal d'*oursin-rascas* és en francès *oursin melon de mer* i també *oursin enflé*, informació que també trobem en el diccionari de S. J. Honnorat ([1846-1847] 1971, II: 763, s.v. *oursin*), tot i que precisa que és a Marsella on els pescadors diuen *oursin rascas* als sintagmes francesos *oursin melon* (*E. melo*) i *oursin enflé* (*E. inflatus*). Tanmateix, en aquest segle XXI, també he pogut llegir, en un cartell divulgatiu, *oursin melon* (*Echinus melo*), en una recent visita a l'aquàrium del Laboratori Aragó de Banyuls de la Marenda (1-9-2011), com també en el llibre *Pêche à pied en bord de mer* (2005, 242).[1025]

Proposta motivacional

951. Com comentava abans, la metàfora de *melonet de mar* és molt transparent, sols cal observar la forma de la clova de les espècies *Echinus melo* (fot. 64) i també de l'*Echinus acutus* (fot. 65) per a constatar la semblança que té amb el *meló* 'fruit'. Boscà (*loc. cit.*) explicava que si bé els *melonets de mar* no arriben a tenir la mateixa grandària del *meló*, sí que tenen el mateix color, verdós o rogenc. A *melonet de mar*, tal com ocorre amb *castanya de mar*, s'hi ha afegit un sintagma preposicional per a distingir-lo del fruit.

65. Clova de l'*Echinus acutus*

1024. *Histoire naturelle des animaux sans vertèbres*. 2a ed. París: J. B. Baillière.

1025. Losange: Artemis.

Etimologia

952. *Meló* ‘fruit’ prové del llatí tardà MELO, -ŌNIS, paraula abreujada del grec *μηλοπέπων* ‘mena de meló’, composta de *πέπων* ‘meló’ i *μῆλον* ‘poma’. Mot datat en català des del 1249 (*DECat*, V: 557*b*, s.v.). Alcover - Moll (*DCVB*, VII: 331-332, s.v.) no aprofundeixen tant; segons ells, *meló* ve del llatí MELŌNE, amb el mateix significat.

Merengue, melengue

Noms científics i distribució geogràfica

953. *Merengue* i la variant *melengue* són els noms vulgars que reben alguna o algunes espècies, segons les localitats, d'equinoïdeus irregulars. A Vinaròs[1026] *merengue* designa els tipus *Echinocardium cordatum* i *Spatangus purpureus*; a Benicarló,[1027] aquestes mateixes espècies i també *Schizaster canaliferus*, i a la Vila Joiosa,[1028] sols *Echinocardium*. *Melengue* és el mot que es fa servir per a anomenar la classe *Spatangus* a Peníscola.[1029] Com es desprèn d'aquestes dades, *merengue* i *melengue* són termes exclusius del País Valencià.

Documentació

954. Com succeeix amb altres significants d'aquestes espècies, el seu nul valor comercial i la seva limitada extensió geogràfica fan que aquests mots estiguin molt poc documentats. Sols Alfred Ayza (1981, 85, 89 i 98) esmenta *melengue* a Peníscola, i Consol Arnau (1965, 143-144) cita *merengue* a Vinaròs, això sí sense identificar-lo. Fora d'aquests testimoniatges, no he trobat documentats aquests termes en cap altre document.

1026. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 459.

1027. *Ibid*., § 460.

1028. *Ibid*., § 461.

1029. *Ibid*., § 462.

955. *Merenga*, amb el sentit de "dolç fet amb clares d'ou batudes a punt de neu i sucre i cuit al forn" (*DIEC*, 1099, s.v.), està documentat en català des de l'any 1836 en el *Diccionario manual castellano-catalán* de Magí Ferrer (369, s.v. *merengue*).[1030] Tot seguit, apareix en diversos diccionaris, com ara el del mateix Ferrer, però ara en la versió catalana (1839, 411, s.v.); *quintilingüe* (1839, II: 221, s.v.); Labèrnia (1839-1840, II: 221, s.v.); el diccionari mallorquí de Pere Antoni Figuera (1840, 369, s.v. *merénga*). Tot i els relatius pocs anys que han transcorregut des de la introducció a casa nostra d'aquest dolç, les *merengues* ja es consideren tradicionals en la pastisseria de Sitges i Vilanova i la Geltrú.[1031]

956. De les dades que he aplegat sobre aquest mot, un fet que m'ha sobtat és de trobar-lo l'any 1852 en una llista de rimes en *-enga*: *arenga, merenga, orenga, varenga*, etc.[1032] De la peça teatral *El boig de les campanilles* de Pitarra, datada el 1865, Joan Veny (1988, 187, n. 23) cita: "O un vas de llet i una *marenga* i antes de durmí que'l prenga". Tot plegat palesa que aquest dolç devia tenir força èxit des de ben aviat a casa nostra, com també el castellanisme *merengue*, que llegim en una curta paròdia del mateix Pitarra de l'any 1867, però amb un valor metafòric: "Y es mes blanca que un *merengue*!"[1033]

1030. No obstant això, Joan Veny (1988, 187, n. 23) va trobar "*meringas* de clara" en un receptari de pastisseria de la segona meitat del segle XVIII ("Memorias del arte de cocina y pastelería y confituras y geleas"), el qual s'atribueix a Joan Baptista Panyó, nat a Martingues (Provença). En aquest tractat hi ha nombrosos gal·licismes lingüístics i es fa constantment referència a la cuina francesa (*Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 25, núm. 2 (1981): 419, 421). La transcripció i notes d'aquest manuscrit són a càrrec d'Enric Prat i Pep Vila.

1031. Carme Gasull: *Catalunya al paladar*. Valls: Cossetània, 2006, 15, 57-58, 61-62, 66.
"Pastisseria tradicional: s. XV dC - s. XXI dC" [article en línia]. *Culturcat.* [Data de consulta: 22-10-2010]. <http://www20.gencat.cat/portal/site/culturacatalana/menuitem.be2bc4cc4c5aec88f94a9710b0c0e1a0/?vgnextoid=79c0ef2126896210VgnVCM1000000b0c1e0aRCRD&vgnextchannel=79c0ef2126896210VgnVCM1000000b0c1e0aRCRD&vgnextfmt=detall2&contentid=3fdd161da99d7210VgnVCM1000008d0c1e0aRCRD&newLang=ca_ES>

1032. Pau Estorch i Siqués: *Elements de poética catalana y diccionari de sa rima*. Girona: Grases, 205.

1033. "La vaquera de la piga rossa". Dins *Singlots poétichs*. Barcelona: I. López, 176.

957. Al País Valencià en el diccionari d'Escrig (1851, 574) hi ha l'entrada *meréng*:[1034] "Merengue ó dulce que, etc." En els diccionaris posteriors d'Escrig - Llombart (1887, II: 858) i de Martí Gadea (1891, II: 1258), el lema és ja directament el castellanisme *merengue*. A les contrades valencianes, Veny (1988, 187, n. 23) recull, encara dintre del segle XIX, un altre sentit metafòric de *merengue* 'testicle': "Al home perseguirem hasta esclafarli els *merengues*; si es dona... la espolsarem [...] en tots els seus pedelengues".[1035] D'aquesta metàfora i exemple, també se'n fa ressò Joaquim Martí Mestre (2006, 355). Ja en el segle xx, entre els mots amb la terminació en *-engue* del *Diccionari de la rima* (II: 793)[1036] de Francesc Ferrer Pastor hi ha *merengue*, i en el seu *Diccionari general* (1985, 1019, s.v.) hi ha dues entrades, *merenga* i *merengue*, per bé que dóna prioritat a aquesta última, en què hi ha la definició d'aquest lema.

958. En l'article "¿De *Màlica* a les *figues melenquines*? (1988, 179), Joan Veny ens fa saber que a Peníscola el *merengue* 'pastisset' és pronunciat *melengue*, tal com també succeeix amb l'equinoïdeu irregular de l'espècie *Spatangus* (vegeu § 953). Veny (*ibid*., 187, n. 21) diu que "en valencià és freqüent la substitució de *r* per *l*: *paratjal* > *palejal*, *cruixir* > *cluixir*, etc."

959. Alfred Ayza (1981, 28, 184) indica que a Peníscola, a més de *melengue*, altres paraules han sofert aquesta alteració consonàntica, com *guindalessa* per *guindaressa*, *soliguer* per *xoriguer* i també en sentit contrari (*l* per *r*), com és el cas de *juriola* en lloc de *juliola*,[1037] totes elles per dissimilació.

1034. Escrig va voler valencianitzar el castellanisme *merengue* per *meréng*, però el seu intent no va tenir cap repercussió en la llengua parlada.

1035. Fragment extret de la contraportada de *La Creu del matrimoni*. Xàtiva, 1866; ed. facs., Lletra Menuda. Sueca, 1973.

1036. En aquest cas concret, n'he consultat l'edició de 1981. València: Fermar.

1037. Aquest fenomen ha estat tractat en el cap. "Variants dialectals...", § 462.

960. Josep Martines (2000, 196-205) anota un bon grapat de mots en què es produeix la confusió entre la lateral /l/ i la bategant /r/. Comenta que aquest fenomen és característic especialment de la llengua col·loquial i que en valencià sembla que és més freqüent el canvi de *l* per *r*. Malgrat que tots els exemples que dóna estan documentats, pel cap baix, en el segle XIX, indica que molts han arribat fins a hores d'ara. Heus-ne ací alguns casos de *r* > *l* produïts per assimilacions o dissimilacions consonàntiques: *cocleta* per *croqueta*, *milacre* per *miracle*, *Molvedre* per *Morvedre*, *pelaire* per *peraire*, *retòlica* per *retòrica*. En altres, els factors contextuals no són tan clars, i es podria parlar d'intercanvi de líquides: *clema* per *crema*, *gepelut* per *geperut*, *indilecta* per *indirecta*, *peliòdic* per *periòdic*, i també *melengues* per *merengues* ("Y *melengues* romans d'á dos quinsets"). Pel que fa a *l* > *r*, cito, entre molts altres, per efectes d'assimilació i dissimilació: *Archer* per *Alger*, *arforcha* per *alforja*, *carcular* per *calcular*, *estabrir* per *establir*, *joriol* o *juriol* per *juliol*, *maralt* per *malalt*, *lleporia* per *llepolia*. I per intercanvi de líquides: *encrusa* per *enclusa*, *píndora* per *píndola*.

Motivació semàntica

961. La major part dels equinoïdeus irregulars quan perden les curtes i fines pues i la clova queda neta solen tenir un color blanquinós: *Spatangus cordatum* (gris blanquinós),[1038] *Echinocardium cordatum* (blanc grogós),[1039] *Brissus unicolor* (grisenc),[1040] *Echinocyamus pusillus* (blanc).[1041] Si tenim present el color d'aquestes espècies i especialment de *Spatangus* i *Echinocardium*, les més conegudes entre la gent de mar, ja es podria tenir un bon motiu per haver-los donat, metafòricament, el nom de *merengue* o *melengue*.

962. No obstant això, en les enquestes que he efectuat, gairebé mai cap pescador no ha fet referència al color que tenen aquests animals marins. Sí que sovint comentaven que no valen

1038. Vegeu el cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'», § 58.

1039. *Ibid*., § 59.

1040. *Ibid*., § 60.

1041. *Ibid*., § 63.

res, que les pues són molt curtes i fines i també que es fonen només de tocar-los. Respecte a aquesta darrera peculiaritat, em deien "es desfà en seguida", "es trenca amb molta facilitat", "és molt fràgil, sol el toques i es trenca", "és dèbil [...], són dèbils de crosta";[1042] característica que comparteix amb el *merengue* 'pastisset', tal com em va transmetre el pescador Juanjo Gurrea,[1043] de Borriana, on curiosament no usen *merengue* per a designar aquesta subclasse d'equinoïdeus, el qual m'explicava de l'*Echinocardium cordatum* que "quan l'agarres té molt de fang dins, mollet, i al estar desfet pareix que siga un *merengue*".

963. Aquest valor metafòric de *merengue* 'molt fràgil' existeix també en altres llengües. En francès, en el *TLF* (XI: 683-684, s.v. *meringue*) hi ha l'accepció popular de "très fragile": "Un pauvre vieil homme qui avait tant bu, dans sa jeunesse, qu'il avait l'estomac *en meringue* et ne pouvait plus boire."[1044] En castellà hi ha una accepció similar en sentit figurat: "Persona de complexión delicada"(*DRAE*, II: 1359, s.v.). En català també trobem un ús d'aquest mot que s'apropa encara més al valor que ens ocupa: "La comissió de la Riba es desfeia com una *merenga*" (Joan Santamaria, *L'apòstol*, 1927, 143; ap. Barri 1995, 422).

964. Amb tots aquests arguments, es pot concloure que la base metafòrica de *merengue* 'eriçó' prové del fet que és molt fràgil, que es desfà amb el sol contacte de la mà; trets que són comuns amb la *merenga* 'pasta'. Tampoc no es pot descartar que la similitud de colors entre el pastisset (blanc) i aquests eriçons d'una tonalitat blanquinosa hi hagi pogut influir, però, segons el meu parer, de manera secundària.

1042. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", n. 561.

1043. 35 anys. Entrevista duta a terme el 3-9-2000.

1044. "Un pobre home vell, que havia begut tant en la seva joventut, tenia l'estómac tan delicat que no podia beure més."

Etimologia de *merenga*

965. L'etimologista Joan Coromines (*DECat,* V: 608*b*-609*a*, s.v.) escriu que *merenga* 'pastisset de clares d'ou i sucre' prové del francès *meringue*, però que té un origen incert. Montserrat Barri (1999, 422-423) fa les mateixes consideracions, però afegeix que la procedència d'aquest mot potser cal cercar-lo en l'alemany *Meringel*.[1045]

966. En els diccionaris etimològics castellans (*DCELC*, III: 351*b*, s.v.; *DCECH*, IV: 49*b*, s.v.), Joan Coromines aprofundeix més en les seves explicacions, per bé que en essència diu el mateix que en el *DECat*, és a dir, que *merengue*, sempre amb el mateix valor de 'pastisset', probablement ha estat pres del francès *meringue*, tot i que considera que el seu origen és incert. Dóna com a primer testimoniatge d'aquest mot el *Diccionario castellano con las voces de ciencias y artes*... (1786-1793) d'Esteban Terreros y Pando.[1046] Coromines rebutja que *merengue*, documentat en francès des de l'any 1739, pugui provenir de l'alemany *Meringe* o *Meringel*, malgrat estar datat abans (1715), a causa de l'accent de la *i* que sembla denotar una procedència francesa. En canvi, admet versemblant la hipòtesi de Littré, segons la qual aquest terme francès procedeix de la comarca de Mehringen,[1047] d'on s'afirma que s'exporten molts dolços, per bé que conclou que no n'hi ha cap prova.

967. Pel que fa als etimologistes de la llengua francesa, si deixem de banda la proposta ja comentada de Littré, Dauzat - Dubois - Mitterrand (= DDM) (1964, 459, s.v.) afirmen que *meringue* prové del polonès *marzynka* 'meringue au chocolat'. *Le Grand Robert* (2001, IV: 1376, s.v.)[1048] avança la data de la primera atestació de *meringue* a l'any 1691 i considera que

1045. El *DCVB* (VII: 374, s.v.) no fa cap esment de l'etimologia d'aquesta paraula.

1046. N'he consultat l'edició facsímil. Madrid: Arco/ Libros, 1987. L'entrada *merengue* es troba en el segon volum, pàg. 571, de l'any 1787.

1047. He pogut comprovar que el municipi de Mehringen està situat a l'estat federal de Saxònia-Anhalt. Per tant, aparentment sembla que Littré estigui defensant un origen germànic de *meringue*.

1048. *Le Grand Robert de la langue française: dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Dirigit per Alain Rey. 2a. ed. París: Dictionnaires Le Robert, 6 vols.

té un origen incert, però que podria provenir del polonès *marzynka*. Així mateix, assenyala que P. Guiraud evoca un gal·loromànic *mellīn̆ĭca*, de l'adjectiu *mellinus* 'de mel'.

968. El *TLF* (XI: 683-684, s.v.) indica que el primer document, fins ara, en què apareix *meringue* és de l'any 1691. Tot seguit, fa un repàs de totes les hipòtesis formulades fins ara, per bé que ja des del principi assenyala que el seu origen és polèmic. Així, fa referència a aquells estudiosos que opinen que té una procedència incerta, com també als que defensen que prové del polonès *murzynka*, proposta que és rebutjada per aquest diccionari, ja que considera que és una paraula prou complicada perquè hagi estat introduïda al francès sense cap vacil·lació. Tampoc no accepta la possibilitat que provingui de l'alemany, tot al·legant que *meringue* s'ha pogut atestar força abans que el mot alemany (segle XIX); fins i tot afirma que *Meringel* és un manlleu del francès. També dóna com a dubtosa la hipòtesi d'O. Jänicke (*Zeitschrift für romanische Philologie*, 84, (1968): 566-568) que, a partir del baix llatí *meringa* (alteració de *merenda*) 'col·lació del vespre', hi veu un origen germànic, perquè *meringue* 'col·lació' no està documentat ni en l'antic picard ni en els parlars del nord-oest. El mateix autor (*ibid.,* 568-570) relaciona, ara segons el *TLF* amb molta versemblança, el llatí *merenda* 'col·lació del vespre' amb l'origen de *maringue* 'pa de pagès de pastor' i del való *marinde* 'provisió que hom emporta quan se surt fora'.

> La distinció entre *ã* (an) i *e* (en) s'ha mantingut en picard i en való i la substitució de *d* per *g* no és pas desconeguda [...], *merenda* ha pogut convertir-se en *-eg* > *-ed*, afavorit per l'existència en els parlars del nord d'un gran nombre de mots d'origen germànic en *-eg*. El pas de *merenda* 'col·lació del vespre' a 'pastís molt lleuger fet de clara d'ous batuts i de sucre, cuit a forn dolç' pot explicar-se per les accepcions preses del gal·loromànic en què el mot designa una col·lació presa a qualsevol hora del dia [...] i els aliments que la componen [...].[1049]

1049. La distinction entre *ã* (an) et *e* (en) s'étant maintenue en pic. et en wallon et la substitution de *g* à *d* n'étant pas inconnue [...], *merenda* a pu aboutir à *merinde/meringue*. *-eg* > *-ed* a sans doute été favorisé par l'existence dans les parlers du Nord d'un grand nombre de mots d'orig. germ. en *-eg*. Le passage de *merenda* «collation du soir» à «gâteau très léger fait de blancs d'oeufs battus et de sucre, cuit à four doux» peut s'expliquer par les acceptions prises dans les parlers gallo-rom. où le mot désigne une collation prise à n'importe quel moment

969. Hi ha una altra via d'estudi que cap etimologista europeu, que jo sàpiga, no ha tingut en compte. Em refereixo a la possibilitat que *meringue* i *merengue* procedeixin del Carib. Ángel G. Quintero (2009, 222) explica que, des dels seus orígens gastronòmics, aquest terme està relacionat amb el Carib, atès que com a dolç sembla que es va incorporar a la cuina francesa a mitjan segle XVIII des de la colònia sucrera de Martinica.[1050] En aquest sentit, afegeix que les colònies sucreres franceses proveïen la metròpolis, durant el segle XVIII, de més riqueses que qualsevol altra colònia dels altres països europeus. Quintero comenta que hi ha qui argumenta que el nom per a referir-se a aquestes postres és completament metafòric i que prové del ball afrocaribeny la *maringa*.

970. També al Carib (*ibid.*, 219) hi ha una gran controvèrsia sobre la procedència de *merengue* en el sentit de 'cançó i ball'. Els haitians asseveren que procedeix de la colònia francesa de Saint Domingue i que es deriva d'un ball de Moçambic anomenat *tomton mouringe*. D'altra banda, Manuel Álvarez Nazario, estudiós del lèxic porto-riqueny, opina que el punt de partida del ball denominat el *méringue* d'Haití i de les Antilles franceses (Guadalupe i Martinica) sembla tenir una procedència africana amb el sentit inicial de 'cançó i ball', probablement del terme bantu *maringa.*

971. Després d'aquesta exposició, Quintero (*ibid*., 222) afirma que, independentment del seu origen, *merengue* va prevaler a les Antilles hispanes a causa dels seus múltiples simbolismes eròtics:

> música *dulce*, como los postres que se sirven al final del banquete; postre poco rígido, *fluffy*, muelle, como los movimientos del cuerpo de este baile; postre donde la clara del huevo (blanca) y el azúcar (morena) pierden su identidad original al batirse vigorosamente, como pierden

---

de la journée [...] et les aliments qui la composent [...].

1050. Com s'ha dit anteriorment, *meringue* està documentat des de l'any 1691. D'altra banda, Martinica i Guadalupe van ser colònies franceses des de l'any 1635, i, per tant, la hipòtesi que aquest mot procedeixi del Carib no es pot descartar per una qüestió de datació.

> su identidad los elementos musicales europeos (blancos) y afrocaribeños (*morenos*) en el movimiento vigoroso del baile de esta música nueva. Conviene recordar también la connotación de fertilidad que usualmente acompaña a los huevos; como los ritos de fertilidad, al baile de parejas abrazadas. Los huevos, sobre todo la clara, se asocian a la sexualidad masculina. [...] Por último, *merengue* tiene además la connotación en español de mezcla un tanto amorfa.

972. En definitiva, Quintero opina que la dansa i cançó afrocaribenya de nom *maringa* es va originar a les Antilles franceses, mot que probablement va esdevenir també el nom del dolç per una metàfora de caire eròtic, paraula que adaptada al francès es va convertir en *meringue*, d'on va passar, tant en un sentit com en l'altre, al Carib hispà amb el nom de *merengue*.

Conclusions

973. El fet que els primers testimoniatges de l'ús del castellanisme *merengue* a les nostres terres són de la primera meitat del segle XIX fa que puguem afirmar que aquest terme, amb el valor d''eriçó de mar', és relativament recent, probablement de les acaballes del segle XIX o començaments del segle XX.

974. Quant a l'incentiu de la metàfora de *merengue* 'eriçó', crec que el podem trobar en la seva fragilitat, car és un animal marí que es desfà molt fàcilment a les mans, tal com ocorre amb la *merenga* 'pastisset'. A aquesta base metafòrica, també hi pot haver intervingut, tot i que de manera secundària, la coloració blanquinosa dels equinoïdeus que *merengue* designa i que pot recordar el blanc immaculat del pastisset.

975. Altrament, he dut a terme un repàs de les distintes propostes etimològiques de *merenga* 'pastisset', força debatudes, a les quals n'he afegit una de més recent, d'origen caribeny, que sorgeix a partir d'una dansa que procedia d'esclaus africans i que, per connotacions eròtiques, també va passar a designar un pastisset, la *meringue*, que va ser exportat des de les Antilles franceses a la metròpolis, ja des del segle XVIII. El contacte humà d'aquestes colònies

franceses amb les espanyoles del Carib va facilitar que aquest significant, tant en el sentit de ‘cançó i ball’ com en el de ‘pasta’, fos manllevat al castellà, que el transformà en *merengue*.

Mico

Localització

976. A Palafrugell anomenen els equinoïdeus irregulars, de manera general, *coraçones* o *micos*, nom aquest últim que tan sols he pogut registrar en aqueixa localitat empordanesa.[1051]

Documentació

977. No he trobat documentat enlloc aquest terme amb aquest valor, però sí ho fa J.-Ph. Dalbera (1997, n. 12): "L'apel·lació [ʃ'imja] o [t'ista di ʃ'imja] està atestada en cors per a una espècie d'eriçons de mar semblant a *Paracentrotus lividus*."[1052]

Motivació semàntica

978. J.-Ph. Dalbera (*ibid.*, n. 7) ens dóna la clau de volta de la metàfora: "[...] certes espècies de garotes són anomenades en cors [s'imja] «mico», sempre per referència a aquest pelatge espès que sols deixa lliure una molt petita obertura."[1053]

1051. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 410.

1052. "L'appellation [ʃ'imja] ou [t'ista di ʃ'imja] est attestée en corse pour une espèce d'oursins voisine du *Paracentrotus lividus*." Dalbera transcriu la consonant inicial d'aquest mot com una prepalatal fricativa sorda [ʃ], però també com una alveolar [s], com veurem tot seguit.

No he trobat, però, aquest vocable en el *Dictionnaire corse-français: Piève d'Evisa*, de Mathieu Ceccaldi. 2a. ed. París: Klincksieck, 1988.

1053. "[...] certaines espèces d'oursins sont appelées en corse [s'imja] «singe», toujours par référence à ce pelage dru qui ne laisse libre qu'une très petite trouée."

979. Per bé que Dalbera en un lloc escriu que [s'imja] és el nom que rep una espècie afí a *Paracentrotus lividus* i en un altre, alguns tipus d'eriçons de mar sense especificar, en el nostre cas *mico* fa referència, com també he mencionat més amunt, als equinoïdeus irregulars. Aquesta subclasse d'equinoïdeus es caracteritza justament per tenir cobert el cos de pues curtes i molt fines de manera molt atapeïda,[1054] tal com es pot verificar en la fotografia adjunta.

66. Equinoïdeu irregular: *Spatangus purpureus*. Fotografia extreta de: www.snv.jussieu.fr/.../IMAGES/Spatanga/SPA32.gif

980. Així, doncs, podem concloure que la proposta feta per J.-Ph. Dalbera és prou convincent i que, en aquesta ocasió, la motivació semàntica d'aquest significant s'ha produït a partir de l'aspecte físic d'un animal de terra que s'ha traslladat a un animal marí, fet que manté una línia de continuïtat amb l'eriçó mamífer i l'eriçó de mar. *Mico*, però, no ha tingut el mateix èxit que *eriçó de mar* ni en la seva extensió ni en el seu ús, que a les nostres mars és del tot residual.

Etimologia

981. *Mico* 'simi de cua llarga' és un manlleu del castellà que procedeix probablement d'una llengua del Carib de terra endins, on aquest animal és conegut amb els noms de *meku* o *miko*. Està documentat en castellà des de l'any 1565 i en català des de 1805, en el diccionari d'Esteve (II: 90, s.v.) (cf. *DCECH*, IV: 65*b*, s.v.; *DECat*, V: 662*a*, s.v.; *DCVB*, V: 411, s.v.). Tanmateix, he pogut comprovar que aquest mot està atestat en català abans de l'any 1805 que

1054. Per a aquestes característiques dels equinoïdeus irregulars, podeu consultar el cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'», § 55.

és el que indica Joan Coromines. Així, *mico* apareix en el *Promtuario trilingüe* de Josep Broch publicat l'any 1771, amb els equivalents *mico* per al castellà i *guenon* per al francès (pàg. 105). Encara que una mica posterior a l'any 1805, podem dir que *mico* també es troba en el diccionari d'Agustí Antoni Roca i Cerdà (1806, 212, s.v.), castellà *mono;*[1055] i, uns anys després, en el del menorquí Antoni Febrer i Cardona (v. 1830, 281, s.v. *míco*).

1055. Més que un diccionari, es tracta d'un glossari bilingüe per a facilitar l'aprenentatge del castellà, tal com Roca escriu en la introducció.

Món

Localització i nom científic

982. Aquest nom només l'he pogut sentir a Palafrugell i el van identificar amb l'espècie *Cidaris cidaris*.[1056]

Documentació

983. Sols he trobat referenciat aquest significant en el recull de prosa poètica l'*Estrella d'en Perris* (1963), inclòs dins l'obra *Diari 1918* (1981, 114), de J.V. Foix, tot i que en plural i situat al Port de la Selva:

> [...] i els pescadors amb grosses esferes cobertes amb llargues pues d'equinoderms a les mans, de l'espècie anomenada "mons".

Segurament, J.V. Foix volia referir-se al nom que rep una espècie de garota en concret, atès que no hi ha en l'àmbit de la ictiologia cap classe d'eriçons que rebi aquesta nomenclatura.

984. No obstant això, per la descripció que en fa, no sembla que es tracti del tipus *Cidaris cidaris*, sinó, més aviat, de l'*Echinus acutus*, atès que els seus exemplars són grossos i les seves pues són llargues, mentre que els de *Cidaris* tenen unes punxes, fins i tot, més llargues

1056. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 410, 457.

que els d'*Echinus*, però, en canvi, el cos és molt petit.[1057] D'altra banda, cal afegir que en els diversos contactes que he tingut amb la gent de mar del Port de la Selva ningú no va mencionar *món* o *mons.*

Motivació semàntica

985. En la nomenclatura científica hi ha l'espècie *Microcosmus sulcatus*, que correspon a un ascidi que en català rep diferents noms com *ou de mar, bunyol, llima*.[1058] Luther - Fiedler (1978, 151-152) indiquen que el nom de *Microcosmus* ('món petit') prové del fet que:

> Sobre su gruesa túnica se halla en común un denso asentamiento de otros organismos como ascidias, anémonas, gusanos tubícolas, briozoos y algas, formando un pequeño jardín o mundo.

67. Món

986. En l'àmbit dels equinoïdeus és cert que hi ha una espècie, una de les més conegudes, *Paracentrotus lividus*, que cobreix el seu cos amb closques de pagellides, algues i pedretes,[1059] però això no passa amb el tipus *Cidaris cidaris*, ni tampoc amb l'*Echinus acutus*. Per tant, aquesta proposta no pot ser vàlida per al nostre *món*.

1057. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 386.
Per a les dades morfològiques d'aquestes dues espècies, vegeu el cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'», §§ 50, 52.

1058. Vegeu el cap. "Ou, ous i cocos", § 1054.

1059. Vegeu el cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'», § 46.

987. En aquest cas, sembla que hem de cercar un camí més senzill per a explicar la motivació semàntica d'aquest mot, tan senzill com comparar l'esfera que representa la Terra, un dels valors de *món*, amb la forma també esfèrica de la clova de *Cidaris cidaris*, i, fet això, hom pot constatar de manera prou clara la causa d'aquesta metàfora.

Etimologia

988. *Món* prové del llatí MŬNDUS, amb el mateix significat (*DECat*, V: 768*a*, s.v.), i d'on han sorgit nombroses accepcions, locucions i refranys (*DCVB*, VII: 528-530, s.v.).

Vitalitat d'aquest terme

989. Com he comentat més amunt, al Port de la Selva no he sentit *món* o *mons* i a Palafrugell tan sols un pescador, el senyor Jordi Boi, això sí relativament jove,[1060] em va donar aquest nom, per la qual cosa cal suposar que aquest terme aviat desapareixerà, dissortadament, del nostre patrimoni marí.

1060. 48 anys. Any 2000.

Monja, moro i capmoret

Distribució geogràfica i noms científics

990. *Monja, moro* i variants són gairebé exclusius del valencià meridional i més en concret de la Marina Alta i la Marina Baixa, mentre que *capmoret* sols s'utilitza al Port de la Selva (Alt Empordà). En cap cas no són noms genèrics, car designen unes espècies determinades.

991. Amb els noms de *monja* o *mongeta* s'anomena l'espècie *Sphaerechinus granularis* a Dénia. A Xàbia *monja* designa també altres tipus que habiten lluny de la costa (*Echinus acutus, Echinus melo*) i potser encara una altra classe que, al contrari de les anteriors, és molt petita, *Psammechinus microtuberculatus*.

992. *Moro* és el nom que rep el tipus *Arbacia lixula* a les localitats costaneres de Dénia, Xàbia, Teulada i Calp, per bé que als dos primers ports també s'usen les formes perifràstiques *eriçó moro* i *bogamarí moro*, respectivament, mentre que a Benissa l'anomenen *moresc* i a Altea, *moruna* o *olleta moruna*.[1061] Quant a *capmoret*, tan sols fa referència al tipus *Sphaerechinus granularis*.[1062]

1061. Fora d'aquestes comarques, tan sols he enregistrat *moro* a l'Escala, com a complement de nom, *garota de moro*, que designa, però, l'espècie *Sphaerechinus granularis*.

Per a més informació sobre la distribució geogràfica de *monja, moro* i variants, vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 467-470.

1062. Per a més dades sobre *capmoret*, consulteu el cap. "Variants dialectals...", § 411.

Documentació

993. Tots aquests significants no estan o estan molt poc documentats, sens dubte perquè aquestes espècies no tenen cap interès econòmic. Tan sols Juan Carlos Juan registra *eriçó moro*, *monja* i *mongeta* en *"Fer eriçons" en Denia* ([1997], 14); Roser Cabrera recull *monja* i *mongeta* en *El món mariner a Dénia* (1997, 145), i Bernat Capó parla dels *morescs* a Benissa en el *Costumari valencià* ... (1999, 100).

Proposta motivacional de *monja*

994. Quant a l'origen del vocable *monja* i del diminutiu o hipocorístic *mongeta*, cal tenir present que una de les característiques externes de l'espècie *Sphaerechinus granularis* és que les seves curtes pues són de color violeta i que les puntes solen ser de color blanc.[1063] Així, doncs, opino que el sentit translatici de *monja* i *mongeta* prové de la metàfora produïda entre la coloració de l'hàbit de les religioses i la de l'animal marí.

995. En aquest mateix sentit, Juan Carlos Juan ([1997], 14) escriu:

> Por su parte el erizo de mar denominado "*monja*" debe su acepción a su forma. Representa casi una esfera perfecta, con las espinas más cortas y terminadas en un color blanquecino que le confiere un aspecto, que con un poco de imaginación, nos recuerda una monja vestida de blanco.

Etimologia de *monjo*, *monja*

996. *Monjo* prové del llatí vulgar MONĬCUS, variant de MONĂCHUS 'anacoreta', 'frare', pres del grec *μοναχός* 'únic, sol', 'solitari', derivat de *μόνος* 'un, u' 'sol'(*DECat*, V: 773*a*, s.v.), i, en conseqüència, tal com indica el *DCVB* (VII: 541, s.v.), el femení *monja* ve del llatí MONĬ-CA. Del sentit inicial de 'dona lligada per vots solemnes a la vida religiosa', han aparegut

1063. Per a una descripció més detallada d'aquesta espècie, vegeu el § 1001.

nombroses accepcions translatícies, algunes de les quals semblen procedir d'una metàfora cromàtica, com és el cas de l'equinoïdeu. Alcover - Moll (*ibid*., 540) en citen les següents:

> 2. Caragol no gaire gros, de closca blanquinosa, saborós (Empordà, Bal.) [...].
> 5. Rosa de dacsa, molla molt blanca que surt del gra de dacsa quan esclafeix en el foc (Ulldecona, Cast., Al.).
> 6. Rosella (Priorat. ap. Masclans Pl. 158); poncella blanca de la rosella (Organyà).
> 12. Peix de l'espècie *Myolabatis aquila* (Val.) [...].[1064]

997. Aquest tipus de metàfora també la trobem en alguna de les accepcions del derivat *mongeta*, com: "6. Caragol petit, blanc o grisenc, retxat, molt gustós (Penedès, Ciutadella). 7. Peix anomenat també *monja* (Val.); cast. *chucho, rata*" (*DCVB*, VII: 537, s.v. *mongeta*); "Caragol de color obscur que se tapa la boca amb un vel blanc" (Sanna 1988, 742, s.v. *mongeta*). Aquesta és una bella imatge en què la comparació pot provenir de la cara blanca o pàl·lida de la monja cenyida per la toca de color fosc. El *DCVB* (*ibid*., 5.) recull també una au del gènere *Neophron percnopterus* que habita a l'Albufera de València, semblant al fumadell, però sense indicar cap característica externa de l'animal. Aquest ocell, que viu a diferents estanys, aiguamolls, llacunes, litorals, deltes, badies marines, salines i albuferes, normalment del litoral continental dels Països Catalans, és en realitat de l'espècie *Sterna albifrons* i rep el nom estàndard de *xacrat menut*, mentre que al País Valencià s'anomena *mongeta* o *oroneta de mar*. Té el bec de color groc amb la punta negre, el cap també negre, amb una taca blanca al front i la resta del seu cos petit és essencialment blanc (*HNPC*, XII: 219-220; Vicenç Rosselló i Verger, *L'Albufera de València*, 1995, 75, 78, 82, 81[1065]). Sembla clar, doncs, que els colors d'aquest animal marí poden haver estat essencials amb la designació valenciana de *mongeta*.

1064. D'aquest peix, en parlaré més endavant.

1065. Biblioteca Abat Oliva, 11. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Proposta motivacional de *moro*

998. En els treballs que he citat de Juan Carlos Juan i de Bernat Capó (§ 993), podem trobar el desllorigador de la motivació semàntica de *moro* i variants:

> El *eriçó moro* tiene una denominación que merece la pena analizar. Este tipo de erizo no se consume porque no posee gónadas comestibles, más concretamente no sirve o no se utiliza para nada y por lo tanto es desechado, desterrado, apartado... El nombre popular de este tipo de erizo tiene unas claras connotaciones historico-religiosas. Esta denominación en la zona de Denia, también se le atribuye a un tipo de caracol (el *caragol moro*)[1066] de tierra que no es comestible y por lo tanto también es desechado en los guisos (Juan Carlos Juan [1997], 14).

> Segons se sap, l'espècie de la nostra mar és la més bona de totes les conegudes, encara que de vegades els pescadors en trauen uns [eriçons] que quan són a les seues mans tornen a l'aigua. Són els anomenats *morescs*, que res no tenen de profit. Els podeu conèixer pel seu color negre com l'atzabeja, a diferència dels altres, que són dotats de preciosos colors metàl·lics (Bernat Capó 1999, 100).

És a dir, *moro* i *moresc* tenen ací un sentit despectiu, el de 'no valen per a res', molt semblant doncs al valor de *judiua*,[1067] però en aquest cas, a més a més, considero que la coloració de l'animal també ha pogut influir en aquest valor translatici. En preguntar a un pescador xabienc per què li diuen *moro*, em va respondre: "Perquè és negre [...] i resulta que els corals els té negres. No es mengen. Casi no arriba a tenir coral."[1068]

1066. Enrique Bayerri (1933-1989, III: 460) anota un mol·lusc, del grup *Helix*, o caragols terrestres pròpiament dits, que a Tortosa és anomenat *caragol moro* ((*Helix lactea*), i aquest mateix nom també el trobem en els treballs de fauna valenciana de Boscà (1916, 65) i de Pardo (1919, 12) per a l'espècie *Helix aspersa*.

1067. Vegeu el cap. "Judiua, juïua, jueua i dimoni", §§ 923, 930.

1068. Entrevista efectuada al mariner, ja jubilat, Antonio Erades, de 67 anys, el 17-9-1999.

999. Aquesta possible doble motivació podria confirmar-se amb el contingut d'un correu electrònic del teuladí Jaume Buigues[1069] en què escriu que quan els pescadors treuen, per error, algun *moro* immediatament el retornen a la mar i si els preguntes "eixe per què el tires?", et diuen que "eixe *eriçó* és *moro*, eixos no tenen res a dins". Buigues afegeix que per a distingir-lo del genèric *eriçó*, que és el que té molla al seu interior, "fan ús del qualificatiu *moro* com a específic del seu color negre".

Etimologia de *moro*

1000. *Moro* procedeix del llatí MAURUS 'habitant de Mauritània' (*DECat*, V: 794-798, s.v.), i a través de la lectura d'aquest article de Joan Coromines ens adonem que els derivats d'aquest mot en català s'originen sovint comparant un objecte o un animal amb la pell fosca dels moros. Ara bé, no cal cercar-ne derivats, *moro* té una bona colla d'accepcions en les quals s'ha aplicat la mateixa metàfora cromàtica, com es pot deduir de les definicions que aporten Alcover - Moll (*DCVB*, VII: 584-585, s.v.) o Antoni Griera (*Tresor*, X: 227-228, s.v.). Així, a tall d'exemple, citaré dels primers: "5. adj. (Animal) de color negre o molt fosc. Es diu especialment de les bèsties cavallines, bovines i de llana. ‖ 6. m. Caragol gros i de color fosc (Gandia, Pego).";[1070] i de Griera: "3. El bou negre (Calaf). ‖ 5. Cavall de pèl negre (Súria, Castellbò, Benissanet, Tortosa)."

Proposta motivacional de *capmoret*[1071]

1001. Dins dels equinoïdeus, *Sphaerechinus granularis* és una de les espècies més grosses, sol assolir 10 cm de diàmetre, però hi ha exemplars que n'arriben a atènyer fins a 15 cm. La clova és gairebé esfèrica i les pues, curtes, fortes i denses, són de color violeta, tot i que les

1069. De data 7-3-2011 i tramès a Francesc Xavier Llorca.

1070. Tal com indico en la n. 1066, Pardo (1919, 12) inclou *caragols moros,* en la seva llista de noms vulgars de la fauna valenciana, que descriu d'aquesta manera: "Especies de color oscuro del género *Helix*".

1071. Per a l'etimologia de *cap*, vegeu el cap. "Calavera i cap de mort", § 884.

puntes normalment són blanques; fins i tot quan l'animal ha perdut les punxes és d'una coloració rosada o violeta blanquinosa.[1072]

1002. Si ens fixem en aquestes característiques físiques de l'*Sphaerechinus granularis*, podem intentar escatir la base metafòrica de *capmoret*. És força versemblant que, en l'imaginari dels pescadors, la grandària i la forma de la closca els hagi evocat el *cap* d'una persona i, més concretament, pel seu color fosc el d'un *moret*, diminutiu de *moro*, per bé que també podria haver hagut una interferència amb el color morat, diminutiu *moradet,* que predomina en aquest animal marí.

1003. D'aquesta manera s'ha pogut crear aquest mot compost de *cap* i *moret*. En la nostra llengua no és gens estrany trobar substantius, adjectius i verbs en què el primer element sigui *cap*. Heus-ne ací una petita mostra: *capbussó, capgròs, caplletra, capplà, cap-rodo, cap-roig; capcot, capfluix, capnegre, cap-rossenc; capbussar, capficar, capgirar*;[1073] i també nombroses locucions: *cap de colla, cap de govern, cap d'ase, cap de pardals*, etc. Entre aquestes locucions hi ha *cap de mort*, una accepció de la qual és un equinoïdeu irregular (*Echinocardium cordatum*), per bé que també és el nom que reben altres espècies en determinats ports.[1074]

1004. *Moret* no sembla que ací tingui un valor despectiu, com succeeix en els significants que he tractat més amunt, *moro, moresc* i *moruna*, sinó que, segons el meu parer, s'ha produït simplement una metàfora cromàtica. Aquesta hipòtesi es podria recolzar en el fet que a l'Escala (vegeu n. 1061) vaig sentir anomenar aquesta mateixa espècie *garotes de moro*, i en cap moment el meu interlocutor no va expressar una valoració negativa d'aquest animal, sinó tot el contrari, em va comentar que fins i tot són més bones que les que ells (els pescadors)

1072. Per a més dades sobre aquest tipus de garota, vegeu el cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'», § 48.

1073. En el *DECat* (II: 524*a*-525, s.v.) hi ha una exhaustiva llista de derivats i compostos de *cap*.

1074. Per a aquest significant, vegeu el cap. "Calavera i cap de mort".

anomenen *femelles*, però que no ho diuen perquè tenen por que aleshores tothom vulgui agafar aquestes garotes i s'exhaureixin.[1075]

Polisèmia de *monja*

1005. Quant a la polisèmia marina de *monja* i *mongeta*, abans ja he fet referència a un peix de l'espècie *Myliobatis aquila* que és anomenat *monja* i *mongeta* al País Valencià (§§ 996-997), noms que estan força documentats. Les primeres datacions de què tinc constància són d'Orellana (1802, 6): "*Mongeta*. Plur. *Mongetes*, en la articulació *Moncheta*: lo mateix que *Jutjo*."; i de Cisternas (1867, 19): "1. M. AQUILA, Bp. - *Raja aquila*, Linn. Castellano, *Aguila* (Dicc. Acad.); *Rata, Chucho*, (Asso).- Valenciano, *Monjeta*, *Jutjo*, (Orellana, Anónimo); *Milá, Monja* (los pescadores), cuyos dos últimos nombres lleva también en Cataluña." En els diccionaris valencians d'Escrig - Llombart (1887, II: 875, s.v.) i de Martí Gadea (1891, II: 1289, s.v.) hi ha les entrades *monja* i *mongeta* amb l'accepció "Especie de pez" i amb els equivalents castellans: *águila, chucho* i *rata*.

1006. Amb tot, cal dir que l'*LMP* ("Chucho" *Myliobatis aquila*, IV: 667, pàg. 2128) no anota, en cap dels llocs enquestats de parla catalana, els noms de *monja* o *mongeta*, i, pel que fa al País Valencià, els significants enregistrats són *xutxo* [ʧúʧo] als ports de Castelló i València, i *milà, tòtina* i *xutxo* als d'Alacant.[1076]

1007. Miquel Duran (2007, 221, 223) assenyala que, en realitat, els noms valencians de *milà*, *monja, mongeta* i *xutxo* pertanyen a l'espècie *Pteromylaeus bovinus* (Geoffr.) i no pas a la *Myliobatis aquila* Bp. Així mateix escriu, en relació amb les motivacions dels miliobàtids:

> Els noms de *monja* o *mongeta*, recollits per Cisternas a València, i el de *viuda* anotat com a nom menorquí per Ferrer Aledo, es poden considerar determinats fonamentalment pel color

1075. Vegeu el cap. "Història de l'eriçó de mar des d'una perspectiva alimentària", n. 137.

1076. La *NOC* (§ 28) dóna com a nom estàndard d'aquesta espècie *milana* i com a sinònims complementaris *bonjesús, jutge, milà, monja, tòtina* i *viuda*.

fosc del miliobàtids, que pot haver estat assimilat a les vestidures modestes de vídues i monges.

1008. *Monja* també té el valor d'una 'rajada' a l'Alguer, descrita com "una espècie d'escrita amb el cap arrodonit" (Català - Manunta 1989, 12). Pascalis (1988, §§ 41, 42) va enregistrar *monja* per a dos tipus de rajades, *Gymnura altavela* i *Myliobatis aquila*, i Corbera (1990, I: 266-267), sols per a la segona espècie.

1009. Finalment, Antoni Griera (1923, 59, s.v.) també recull *monja* a València i, en un treball posterior (1971, 732), amb un to humorístic escriu: "*Monja*: Si el frare no ha batejat un peix, la MONACA li ha pugut [sic] donar nom. És el Myolabatis aquila Bp.".

1010. Dins de la família *Trachinidae*, és a dir, dels peixos *aranya*, l'espècie *Trachinus draco* té, en català, el nom oficial d'*aranya blanca* (*NOC*, 1992, § 191), però Fernando de Buen (1926, 88) ens fa saber que a les Illes Balears rep els noms de "monja" i "araña monja", entre d'altres. Efectivament, Francesc Barceló (1868, § 128) indica que el tipus *Trachinus draco* és anomenat "Arañya-Monja" [sic] a Mallorca. Aquest mateix sintagma el trobem en el *DCVB* (I: 816, s.v. *aranya*, 1. a) i en Lloris i altres (1984, § 97.3), per bé que aquests últims donen una localització més àmplia, com feia Fernando de Buen: les Illes Balears.

1011. A l'Alguer apareix una altra variant, *monjamarina,* de la qual Sanna (1988, 742, s.v.) diu simplement que és un peix. Caria (1995, 178) ens informa que és un mol·lusc de l'espècie *Aplysia depilans* que rep en català el nom de *llebre de mar* i en italià, *asino marino*. Així mateix, el representa gràficament amb dues paraules: *monja marina*. Caria (*loc. cit*.) assenyala que *monja marina* és un neologisme metafòric. Aquest mol·lusc del grup dels gasteròpodes, amb el nom de *llebre de mar*, el trobem en diverses obres de fauna marina com les de Luther - Fiedler (1978, 216), Campbell (1983, 162), Riedl (1986, 317) i la *HNPC* (VIII: 417-418, 421), com també en reculls lexicogràfics dels quals sols esmento el *DCVB* (VI: 992, s.v. *llebre*, 2. d), el *GDLC* (1006, s.v. *llebre*, 3) i el *DIEC* (1024, s.v. *llebre*, 2.).

Polisèmia de *moro*

1012. Pel que fa a possibles mots polisèmics d'aquest *moro* equinoïdeu en la fauna marina, cal comentar que Alcover - Moll (*DCVB*, VII: 584, s.v., 11) fan esment d'un peix de l'espècie *Mustela vulgaris*, la font del qual prové del diccionari de Pere Torra (1640). Ara bé, Joan Veny (1993, 84), en un article sobre els ictiònims que aporta Torra, inclou aquest terme entre els que es poden considerar com a mots fantasmes, o sia que *moro* mai no ha existit en la nostra llengua amb aquest valor.[1077]

1013. D'altra banda, en el diccionari alguerès de Josep Sanna (1988, 745, s.v. 3) hi ha l'accepció "peix" a l'entrada *moro-a* [mɔ́ru], però no el descriu ni indica l'espècie a la qual pertany. En un interessant estudi sobre els peixos de l'Alguer, en què els autors, Pere Català i Roca i Francesc Manunta, es basen en la documentació inèdita de Carmen Dore i Galèsio (1869 - 1954), hi trobem un qüestionari en el qual a la pregunta "Peix mola?" Dore responia: "*No. Peix moru (moro)*"(1989, 9).

1014. Segons Luther - Fiedler (1978, 121), l'italià *pesce mola* o *pesce luna* correspon a l'espècie *Mola mola*, i aquests autors donen els noms vulgars en català de *bot* i *lluna*. Si tenim present que, dins de les peculiaritats del consonantisme alguerès, la *-l-* intervocàlica s'articula *-r-* (Veny 1984, 108), podem concloure que *moro* no és en origen català, sinó una adaptació fonètica de l'italià *mola*. Això no obstant, hi ha l'escull de la vocal final que podria explicar-se per una assimilació al gènere masculí de *peix*.

1015. Amb tot, cal comentar que tant Pascalis (1988, § 247) com Corbera (1990, I: 272), en els seus respectius treballs sobre l'alguerès, quan fan referència a l'espècie *Mola mola* no donen el nom de *peix moro*, sinó *peix lluna*.

1077. Per a més detalls sobre aquest treball de Joan Veny, vegeu el cap. "Eriçó de mar i oriç", § 692.

1016. Pel que fa al femení *mora* [mɔ́rə], el *DCVB* (VII: 563, s.v., 2.) indica que aquest terme s'utilitza a Menorca per a designar el mascle de l'espècie *Maena vulgaris*, mentre que la femella s'anomena *xucla*, noms que ja cita Cleghorn (1751, 46) ("Maenae duplex species, *Mora*, and *Xucla*") i Joan Ramis (1811), quan anota que el millor temps per a menjar "*Moras* y *Xuclas*" és d'abril a juliol. El mateix Ramis ([1787] 1814, 12) en un treball publicat poc després identifica *mora* amb l'espècie *Sparus maena*. En el diccionari menorquí d'Antoni Febrer (v. 1830, 285, s.v.) hi ha l'entrada *"móra*",[1078] en la qual sols assenyala que és un peix, mentre que en el d'Hospitaler (1869, 39) llegim "*Mòra*", com a equivalent del castellà "Garro". Fernando Weyler (1854, 123) fa també referència al peix *mora*[1079] (*Sparus smaris*)[1080] i al castellà "garo", noms que més tard recollirà Joaquim Maria Bover (1864, 24) ("*Mora*..... Garo"), en una llista de peixos i mariscs "que son más comunes en las aguas de Mallorca".[1081] Antoni Griera (1923, 59, s.v.) transcriu fonèticament el peix *mora*, a Menorca, amb una "o" tancada [mórə], la qual cosa és criticada per Alcover - Moll (*DCVB*, VII: 563, s.v. 2. *mora*), ja que afirmen que aquesta informació és falsa i que, a més, aquesta transcripció va passar al diccionari normatiu de Fabra (1932, 1167-1168, s.v. *móra*): "Peix petit blavós (*Maena ze-*

1078. Tal com aclareix Maria Paredes en l'estudi introductori d'aquest diccionari (LXXXVI), Antoni Febrer havia escrit que s'havia de posar accent agut damunt vocals "qui s'han de pronunciar obértas, y ab un só fórt y agud", en un manuscrit inèdit de 1821.

1079. Per bé que el títol d'aquest article és "Topografía físico-médica de las Islas Baleares", en nota a peu de pàgina (n. 2) escriu: "He creido conveniente añadir al nombre vulgar español, el que los peces tienen en el idioma provincial ó mallorquin, y es el que va escrito en letra bastardilla." Per tant, hem d'entendre que *mora* se circumscriu ací a l'illa de Mallorca.

1080. Actualment el nom científic *Sparus smaris* és més conegut per *Spicara smaris* (Linnaeus) (Lloris i altres 1984, § 86.4), i els citats més amunt *Maena vulgaris* i *Sparus maena* per *Spicara maena maena* o *Spicara maena* (Linnaeus) (Lloris i altres 1984, § 86.3; Nadal 1981, 109; 1994, 97). Totes aquestes espècies pertanyen a la família dels centracàntids.

1081. L'ictiònim amb les grafies "garro", que també trobem en el *DCVB* (VII: 563, 2. *mora*, 2.), i "garo" no està documentat en cap de les obres de més prestigi d'ictionímia espanyola, com les d'Adolfo Navarrete (1898); Laureano Pérez Arcas (1921); Fernando de Buen (1926); Fernando Lozano Cabo (1963), i José Vera Kirchner (1992). Tan sols he llegit *garo* en el *DRAE* (I: 1024, s.v., 2), amb la descripció següent: "Pez, hoy desconocido, con que, según los antiguos, se había hecho primeramente este condimento." Per "este condimento" es refereix a la primera accepció d'aquesta entrada en què es menciona el *gàrum* romà. No sé on Weyler i Hospitaler van aconseguir aquest nom, tal vegada es tracta d'un mot fantasma, però cal dir que la *xucla vera* (*Maena maena*) era un dels animals marins que eren emprats en l'elaboració de la salmorra anomenada *gàrum* (vegeu el cap. "Garota i garoina", § 784). Va rebre aquest peix, en alguna època passada, el nom d'aquesta coneguda salsa, com proposo en el cas de *garota* i *garoina*? (*Ibid*., §§ 785-803).

bra).” D’aquesta manera es va mantenir en edicions posteriors, com he pogut comprovar en la novena edició de 1978 i, fins i tot, en la primera edició del *DIEC*, mentre que en la segona *móra* ha esdevingut *moro* com a equivalent de *gerla* (1139, s.v. *moro -a*, 4.).

1017. D’altra banda, Pascalis (1988, § 66) ens informa que els pescadors algueresos tenen diversos noms per a distingir les anguiles i que una d’elles rep el nom d’*anguila de mora*.

1018. Un altre derivat de moro és *moret*, d’on tenim l’equinoïdeu *capmoret* que he comentat més amunt (§§ 1002-1004), nom que rep l’espècie *Chromis chromis* a Menorca (Ramis 1811 [“morèts”]; Febrer v.1830, 286, s.v. *morêts*; Barceló 1868, § 211; Ferrer Aledo 1906, 22 [“muret”]) i que com diu Griera (1971, 732): “És la *castanyoleta* de Menorca”. Aquest peix també és anomenat *tuta* (Mallorca), *somera, estudiant, soldat, cigala* (Barcelona) (cf. Lloris i altres 1984, § 91.1; Nadal 1981, 119; 1994, 97). Fora de l’illa de Menorca, tinc constància que *moret* (*Chromis chromis*) es diu a Guardamar (Beltran i altres 2004, 76) i Santa Pola (Segura 2003, 236). Joan Nadal (*loc. cit.*), quan descriu aquest peix, assenyala que fa com a màxim uns quinze centímetres de llargària i que és de color “cafè fosc al dors, que s’aclareix una mica als flancs i ventre”. Ací podríem trobar l’origen de la motivació metafòrica d’aquest nom, com també el motiu pel qual s’utilitza el diminutiu (*moret* i *castanyoleta*), si tenim en compte que és un peix petit. *Moret* està inclòs, amb aquest valor, en el *diccionari Fabra* des de la primera edició (1932, 1169, s.v.).

1019. Encara a l’illa de Menorca, l’espècie *Apogon imberbis* és coneguda amb el nom de *moret vermell* (Barceló 1868, § 119 [“moret vermey”]; Ferrer Aledo 1906, 13 [“muret vermell”]; *DCVB*, VII: 575, s.v. *moret*, 3. a), anomenada també *mare d’anfós* tant a Menorca (Ferrer Aledo *loc. cit.*) com a Mallorca (Barceló *loc. cit*.; Duran 2007, 416). *Moret vermell* està també documentat per Griera (1923, 60, s.v.), que el situa al Migjorn Gran de Menorca; Secretan (1988, 26); Duran (2007, 399), que anota aquest mot a Maó, i també el trobem en la *NOC* (1992, § 122), la qual dóna com a nom estàndard *moll reial* i, ultra els ja esmentats, cita com a sinònims complementaris *escanyavelles, mare del moll, rei* i *reiet*. Aquest és també un

peix humil, de mides semblants al *moret*, però de color vermell, la qual cosa, segons Miquel Duran (2007, 416), ha estat determinant amb el nom popular que rep aquest peix de la família dels apogònids. Amb tot, a més de la coloració vermellenca també té unes petites taques negres (Nadal 1981, 94; 1994, 80; Duran 2007, 417), les quals podrien ser l'origen del substantiu *moret*.

1020. Hi ha un altre ictiònim, *morell*, sobre l'origen del qual hi ha diversitat d'opinions. Barbier (1911, 172-173) va ser qui en va fer una primera proposta. Segons ell, nombrosos noms de rajades arreu del mediterrani occidental provenen del llatí MŌRUS 'móra' 'fruit de la morera o de l'esbarzer', que ha donat nom per analogia a l'*esbarzer*, com són els noms francesos de *muron, mûrier sauvage, mûrier de renard*. Barbier opina que els sentits d''esbarzer' i d''espina' estan molt presents en la nomenclatura de les rajades, tot el contrari del seu color, ja que cap dels noms vulgars d'aquesta família "ne s'explique par l'idée «noir»". Així, doncs, Barbier afirma que determinades rajades han rebut el nom de l'espinosa planta, pel fet que el seu cos està recobert de nombroses espines, especialment la cua. Entre els exemples que cita Barbier, hi ha el toscà *moro*, *mora;* Chioggia, *pesce moro;* Venècia, *moro;* Adria, *moro;* Illes Balears, *clavell morell;* València, *morell*. Aquesta hipòtesi va ser seguida per Alcover - Moll (*DCVB*, VII: 570-571, s.v. *morell*) (llatí *MORĔLLU, dim. de MŌRUS 'móra') i Secretan (1988, 235-236).

1021. Joan Coromines (*DECat*, V:795*a*, s.v. *moro*), tot i que s'hi refereix de manera molt superficial, considera que *morell* és un derivat de MAURUS, juntament amb l'ocell del mateix nom que habita en maresmes i albuferes, el qual rep aquest nom perquè aquesta au té el cap negre amb reflexos daurats. Miquel Duran (2007, 187) estima que *clavell burell, clavell morell, llisol* i *morell*:

> Són noms que s'apliquen a les dues rajades de musell més llarg, *R. batis* i *R. oxyrinchus*, i estan motivats tots ells per la coloració general molt fosca d'aquestes dues rajades. Aquest color fosc ha donat origen a noms expressius com *negrito* (València), *fumat* (Llenguadoc), *moro* i *mora* (Livorno), *moro* (Véneto), *raie noire* (Alger).

Tenint en compte aquestes dades, si bé podríem tenir algun dubte sobre els italians *moro, mora*,[1082] el fet que hi hagi altres geosinònims com *negrito* o *raie noir*, evidencien que el color, com diu Duran, ha estat la base metafòrica d'aquests significants, entre els quals hi ha *morell*, i, en conseqüència, aquest terme seria un derivat de MAURUS, tal com proposa Joan Coromines.

1022. La datació més antiga de *morell*, però amb la grafia "*morrell*", l'he trobada en una llista de peixos valencians, datada l'any 1778, l'autor de la qual és el valencià Mariano Bru.[1083] Especialment al País Valencià *morell* designa una rajada de l'espècie *Raja fullonica*. Alcover - Moll (*DCVB*, VII: 570, s.v.) situen aquesta varietat de rajada a València i Eivissa, i donen una primera datació de l'any 1310: "Un morell III diners" (*El Archivo*, I: 365). Es tracta, però, d'un error, atès que aquest *morell* no fa referència a un peix, sinó a l'ocell aquàtic que habita les nostres maresmes i albuferes i que ja he mencionat anteriorment (§ 1021).

1023. Cisternas (1867, § 7) indica que l'espècie *Dasybatis fullonica* o *Raja fullonica* rep en valencià el nom de *morell,* mentre que els pescadors catalans l'anomenen *romaguera* [sic]. Navarrete (1898, 150) dóna els noms vulgars de "romaguera" i *morell* a Catalunya i València, i de "cardayre" a les Illes Balears, per a aquesta varietat de rajada. També documenten *morell* els treballs ictiològics de Boscà (1916, 88; junt amb "romaguera") i de Pardo (1919, 13). Així mateix, també reflecteixen aquest tipus de rajada els diccionaris valencians d'Escrig - Llom-

1082. Els diccionaris italians consultats tampoc no ajuden gaire a aclarir l'origen d'aquests ictiònims. La majoria d'ells coincideixen que *mora* és el nom d'un peix de l'ordre dels gadiformes, de la família dels mòrids i, quan ho esmenten, de l'espècie *Mora moro* (Risso, 1810) 'mòllera morenella'. Tots indiquen que *mora* [mɔ́ra] és un terme culte que prové del nom científic, excepte *Lo Zingarelli* que considera que el seu origen és desconegut. Tan sols Battagglia anota que *moro* i també *mora* poden ser el nom d'una rajada, endemés d'altres peixos (Battisti - Alessio 1975, IV: 2505, s.v. *mòra*[1]; Nicola Zingarelli: *Lo Zingarelli: vocabolario della lingua latina*, 1110, s.v. *mòra* (5), 1990; Salvatore Battaglia: *Grande dizionario della lingua italiana*, X: 868, s.v. *mòra*[7], X: 923, s.v. *mòro*[6], 1961-2002; Tullio de Mauro: *Grande diziomario italiano dell'uso*, IV: 313, s.v. *mora*, IV: 326, s.v. *moro*, 2000).

Tot i l'escassa aparició de *moro, mora* 'rajada' en els anteriors diccionaris, les dades de Barbier i de Miquel Duran semblen ben fonamentades, car Palombi - Santarelli (1986, 261-262) registren *bavoso moro* a Vèneto, *bavosa moro, rasa moro* a Venècia Júlia; *moro, mora* a Toscana; *moro* al Laci (*Raja batis*); *pesce moro* a Venècia Júlia; *razza mora, mora mora* a Toscana (*Raja oxyrhynchus*).

1083. Vegeu Antoni Corcoll (2000, 5, 9).

bart (1887, II: 878, s.v.) i Martí Gadea (1891, II: 1299, s.v.). Molts anys després, Roser Cabrera (1997, 128) assenyala que *morell* és el nom que rep a Dénia l'espècie *Raja clavata*.

1024. Al Principat només Bayerri (1935, 442) recull aquesta veu a Tortosa per a designar l'espècie *Dasybatis fullonica*. Malauradament, l'*LMP* no enregistra aquesta varietat de rajada, però sí que hi trobem *morell* en altres espècies com la *Raja oxyrinchus* ("Picón", mapa 665, IV: 2122), [muréʎ] a l'Escala,[1084] i la *Raja clavata* ("Raya", mapa 666, IV: 2125), [moréʎ] a l'Ametlla de Mar.

1025. A les Illes Balears apareix *morell* en la llista de peixos mallorquins de Jordi de Puig (1786, 367). Francesc Barceló (1868, § 15) dóna els noms de *clavell-borrell* a Menorca i *clavell-morell* a Mallorca i Eivissa, per a l'espècie *Raja flossada* (= *Raja batis*). L'*EEiF* (s.v. *clavell*) confirma que el sintagma *clavell morell*, esmentat per Barceló, és viu a Eivissa, però per a designar un altre tipus de rajada, la *Raja [Leucoraja] fullonica*. Així mateix, Miquel Colom (1935, bl. 1: 13, 18) va anotar *morell* a Portocolom, i Joan Veny (1999, 104) va arreplegar *morell* 'varietat de rajada' a Eivissa.

1026. *Morell*, amb el valor de 'rajada' (*Laeviraja fullonica*), és normatiu des de la primera edició del *diccionari Fabra* (1932, 1169, s.v.). La primera edició del *DIEC* (1995, 1244-1245, s.v.) dóna com a equivalent de *morell* la *rajada romeguera* i la segona edició (1137, s.v., 2) el remet a *rajada morella* (*Raja batis*). Altres diccionaris on apareix aquesta entrada amb aquest significat són l'Aguiló (1914-1934, V: 153, s.v. 2), *Pal·las* (1927, 574, s.v.; 1962, 453, s.v.), *Salvat* (1933-1935, III: 539, s.v.), el qual indica que aquest nom "s'aplica al peix *Laeviraja fullonica*, al litoral valencià". Un treball ictionímic com el dels "Noms dels peixos", d'Antoni Griera (1926, 59-60, s.v.), també recull *morell* a València (*El Archivo*, II: 156).

1084. De fet, en l'*LMP* la transcripció és [murél], però es tracta d'un error. En el cap. "Aspectes dialectals: mètodes de treball", n. 408 , comento que, pel que fa a l'*eriçó de mar*, s'havien observat algunes irregularitats entre els originals de les enquestes dutes a terme per l'equip d'investigadors catalans i les dades publicades en l'esmentada obra, tal com també succeeix en aquest cas i en d'altres. En aquest sentit, Joan Veny m'ha explicat que, abans de la publicació de l'*LMP*, no en van rebre les galerades i, per tant, no van tenir l'ocasió de revisar possibles errades.

1027. Gibert (1913, 19) registra *moranell* (*Laeviraja macrorhynchus = Raja batis*) a Tarragona, nom que amb la grafia *morenell* també cita Griera (1923, 60, s.v.) per al mateix tipus de rajada a Pineda i Tarragona. Miquel Duran (2007, 188) opina que aquesta variant probablement prové del mot *morell* «deformat per contagi amb morenell, 'nansa emprada per pescar morenes i congres'».

Conclusions

1028. Pel que fa a la motivació semàntica de *monja* i *mongeta*, opino que la coloració de l'espècie *Sphaerechinus granularis* i la de la vestidura de les monges ha estat cabdal en l'origen d'aquesta metàfora. Aquesta proposta es pot recolzar en la que fa Miquel Duran (§ 1007) per a l'incentiu semàntic de *monja* i *mongeta* 'rajada'.

1029. Quant a *moro, moresc* i *moruna*, sembla que hi han intervingut dos factors, la coloració fosca i també una valoració despectiva del gènere *Arbacia lixula*, atès que, segons manifesten els pescadors, no serveix per a res.

1030. En el cas de *capmoret*, en el valor translatici d'aquest mot compost podria haver-hi participat una doble metàfora, d'una banda, la forma de crani que té la clova del tipus *Sphaerechinus granularis* i, de l'altra, el seu color fosc, que tot plegat el pescador ha associat al *cap d'un moret.*

1031. He pogut constatar que les formes perifràstiques *eriçó moro, bogamarí moro* i *olleta moruna* tenen tendència a simplificar-se en un sol mot, *moro* i *moruna*. Un cas idèntic s'ha produït amb *moresc*, que prové d'**eriçó moresc*, sintagma que no m'ha estat possible d'aplegar.

1032. D'altra banda, cal dir que els significants *moruna* o *olleta moruna* d'Altea no havien estat documentats fins ara.

1033. Finalment, he fet un bon repàs de la polisèmia i derivats de *moro*: *mora; anguila de mora; moret; moret vermell; morell* i *clavell morell,* aquests dos últims amb el valor de ‘rajada’.

1034. Així mateix, he esmentat els mots polisèmics ictiològics de *monja* i *mongeta: monja, mongeta* ‘rajada’; *monja, aranya monja* ‘peixos aranya’; *monja marina* ‘mol·lusc’.

Ou, ous i cocos

Distribució geogràfica i noms científics

1035. *Ou* és el nom que reben els equinoïdeus irregulars (*Spatangus, Echinocardium* i *Schizaster*) al Grau de Castelló. A Borriana alguns pescadors també fan servir *ou* o *ous* per a referir-se a aquestes espècies. A Cullera anomenen *ous* (sempre el vaig sentir en plural) tots els tipus, regulars i irregulars, llevat dels que habiten a prop de terra (*Paracentrotus* i *Arbacia*), als quals donen el nom d'*eriçó* [arisó]. En aquest port *ous* conviu amb *cocos* (també sempre el vaig sentir en plural), i, fins i tot, aquests dos significants coincideixen a designar els equinoïdeus irregulars (*Spatangus* i *Echinocardium*) i també, a vegades, alguns equinoïdeus regulars que habiten zones allunyades de la costa. Amb tot, *ous* és més utilitzat pels pescadors cullerencs que no pas *cocos*, sobretot per a anomenar els equinoïdeus regulars.[1085]

Documentació

1036. En català, no he trobat documentat *cocos* ni *ou* o *ous* amb aquest valor. En canvi, aquests últims sí que hi estan en altres llengües com el francès. Heus-ne ací alguns exemples:

> 1754: Garota anomenada *ou marí* ("*oeuf marin*") [...]. Té la boca i l'anus com el *cor marí* ("coeur marin").[1086]

1085. Per a més dades, vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 466.

1086. OURSIN nommé OEUF MARIN [...]. Il y a la bouche & l'anus comme le Coeur Marin.
Jacob Theodore Klein: *Ordre naturel des oursins de mer et fossiles*. Traduïda de la versió original en llatí, editada el 1734, per François-Alexandre Aubert de la Chesnayes des Bois. París: Cl. J. B. Banche, 115.

(*Coeur marin* fa referència probablement a l'espècie *Spatangus*.)

1776: *Ou marí* ("*oeuf marin*"). Nom donat per alguns a una espècie particular de garota, *brissus*.[1087]

(Com en el cas anterior, *brissus* és el nom que rep un tipus d'equinoïdeu irregular (*Brissus unicolor*).)

1797: Vam trobar, en diversos llocs, un gran nombre de cloves d'*ous de mar* ("*oeufs de mer*"), els quals, amb tot, no semblen formar part de l'alimentació dels habitants.[1088]

1862: Aquest curiós marisc, que els mariners anomenen *ou de mar* ("*oeuf de mer*") i que, de la forma d'una taronja, en té dues vegades el volum, està tot eriçat de punxes o cobert de protuberàncies.[1089]

1867: Les dones [...] surten amb les seves canoes per a agafar peixos petits, recullen crustacis, se cabussen a la recerca d'*ous de mar* ("*oeufs de mer*") [...].[1090]

1087. OEUF MARIN. Nom donné par quelques-uns à une espece particuliere d'oursin, *brissus*.
Jacques-Christophe Valmont de Bomane: *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle*. 3a ed., vol. VI. Lausana: Société Typographique, 123.

1088. On trouva dans plusieurs endroits, un grand nombre de coques d'oeufs de mer, qui cependant ne semblent pas faire partie de la nourriture des habitants.
Sydney Parkinson: *Voyage autour du monde, sur le vaisseau de sa Majesté Britannique, L'Endeavour*. Trad.: C. Henri. Vol. II. París: Guillaume, 260.

1089. Ce curieux coquillage, que les matelots appellent *oeuf de mer*, et qui, de la forme d'une orange, en a deux fois le volume, est tout hérissé de piquants ou couvert de protubérances.
Mayne Reid: *Les peuples étranges*. Trad. Henriette Loreau. París: Hachette, 392.

1090. Les femmes [...] sortent dans leurs canots pour prendre le petit poisson, recueillent les crustacés, plongent à la recherche des oeufs de mer [...].
John Lubbock: *L'homme avant l'histoire: étudié d'après les monuments et les costumes retrouvés dans le différentes pays de l'Europe...*. Trad. d'Edmond Barbier. París: Germer Baillière, 444.

1993: *Ou de mar* ("*oeuf de mer*") [...] vegeu *garota*.[1091]

1037. *Oeuf de mer* està inclòs en el *TLF* (XII: 428*b*, s.v. *oeuf*), com un sintagma creat per analogia amb *ou*. Cal dir que aquest terme no s'empra a la Mediterrània francesa, allà predominen els noms *oursin* i *hérisson de mer*. *Oeuf de mer* és una perífrasi pròpia de les costes atlàntiques, tal com indica Paul Sébillot en *Traditions et superstitions de la Haute-Bretagne*,[1092] en donar els noms "patois" de l'*oursin:* "*Doucine* (S.-C.) [Saint-Cast]; *oeuf de mer*, pluriel des *oeufs de mer* (Tréveneuc)." Una altra referència a aquest origen ens el proporciona Victor Hugo quan, en la novel·la *Les travailleurs de la mer* (1866, 286), dedicada a l'illa i habitants de Guernesey, on va viure exiliat durant quinze anys, comenta que en aquesta illa normanda, que pertany a la corona britànica, diuen *oeuf de mer* de la garota.

1038. En anglès, també existeix el sintagma s*ea-eggs* ('ous de mar') amb el valor d''equinoderm':

1823: Equinoïdeus [...]. Els animals d'aquest gènere s'anomenen *eriçons de mar* ("sea urchins" o "sea hedgehogs"), per les espines que creixen en la seva closca externa; també reben el nom d'*ous de mar* ("*sea eggs"*), probablement perquè molts són comestibles.[1093]

1091. OEUF DE MER. [...] *voir oursin*.
Guy Chassagnard: *Dictionnaire multilingue de la cuisine française*. Niça: Guy Chassagnard & Sud Editions, 316, s.v.

1092. Vol. II. París: Maisonneuve, 1882, 265.

1093. Echinus [...]. The animals of this genus are called *sea urchins* or *sea hedgehogs*, from the spines which grow on their external covering; they are also called *sea eggs*, probably from many of them being eatable.
Encyclopaedia Britannica; or a dictionary of arts, sciences... Vol. X. 6a ed. Edimburg: Archibald Constable, 355, s.v. *Echinus*.

1854: Equinoïdeus, família d'animals radiats, que comprenen aquells animals marins coneguts popularment amb els noms d'*ous de mar* ("*sea-eggs*") o *eriçó de mar* ("sea-urchins") ("oursins" en francès).[1094]

1887: El nom d'*eriçó* ("urchin"), de fet, originalment aplicat a l'eriçó mamífer, s'ha estès per a denominar els *ous de mar* ("*sea-eggs*)", que presenten l'aspecte espinós dels eriçons que molt sovint trobem en els nostres boscos i bardisses.[1095]

Tampoc no ens hem d'oblidar dels "*whores' eggs*" 'ous de bagassa', nom despectiu que rep el nostre animal marí a l'Estat de Maine, en senyal de rebuig (Davidson 1980, 250).[1096]

Motivació semàntica d'*ou, ous*

1039. Pel que fa al francès, tenim expressats en lletres de motlle diferents tipus de motivació. Louis Figuier (1866, 227)[1097] diu:

> Hom menja els *eriçons de mar* crus, com les ostres, es parteixen en quatre i s'extreu, amb una cullera, la carn de l'animal. Més rarament, es fan coure amb aigua bullent i es mengen com ous passats per aigua, amb l'ajut de talls de pa llargs i estrets, d'ací ve el nom d'*ous de mar* ("*oeufs de mer*"), amb el qual se'l coneix a diversos països.[1098]

1094. ECHINIDAE, a family of Radiated Animals, comprehending those marine animals popularly kwon by the name of Sea-Eggs, or Sea-Urchins (Oursins of the French).

Charles Knight: *The English cyclopaedia: a new dictionary of universal knowledge.* Vol. II. Londres: Bradbury and Evans, 461, s.v.

1095. The name 'urchin', in fact, originally applied to the hedgehog, has been extended to denominate the sea-eggs, from their presenting the spiny appearance so familiarly seen in the common tenant of our woods and hedgerows.

Andrew Wilson: *Sketches of animal life and habits*. Londres i Edimburg: W. & R. Chambers, 53.

1096. Vegeu el cap. "Història de l'eriçó de mar des d'una perspectiva alimentària", § 173.

1097. *Ibid.*, § 108.

1098. On mange les Oursins crus, comme l'Huître: on les coupe en quatre, et l'on puise, avec une cuiller, la chair de l'animal. Plus rarement, on les fait cuire dans l'eau bouillante, et on les mange, comme les oeufs à la coque, au moyen de mouillettes de pain: de là leur nom d'*oeufs de mer*, qu'ils portent en plusieurs pays.

Victor Hugo, en l'obra abans esmentada *Les travailleurs de la mer* (1886, 286), escriu:

> La tallen [la *garota*] en quatre i la mengen crua, com les ostres. Alguns suquen pa a la carn molla. D'ací ve el nom d'*ou de mar* ("*oeuf de mer*").[1099]

1040. Així, doncs, segons Figuier i Hugo, l'origen d'*ou de mar* ("*oeuf de mer*") té com a característica comuna que és un animal comestible i que alguns el mengen com si fossin ous passats per aigua, sucant-hi pa.

1041. Però, hi ha, si més no, una altra proposta, amb la qual coincideixen alguns autors, com Alfred Frédol (1865, 183-184):[1100]

> Quan les punxes han caigut, els *eriçons de mar* de les nostres costes prenen la fisonomia de petits fruits globulosos ornamentats de protuberàncies i de tubercles sistemàticament distribuïts. La seva forma arrodonida, i més encara la seva substància calcària, han fet que, en algunes localitats, els anomenin *ous de mar* ("*oeufs de mer*").[1101]

1099. Ils le coupent en quatre et le mangent cru, comme l'huître. Quelques-uns trempent leur pain dans cette chair molle. De là son nom, *oeuf de mer*.

1100. *Le monde de la mer*. París: Hachette.

1101. Quand les piquants sont tombés, les Oursins de nos côtes prennent la physionomie de petits fruits globuleux ornés de côtes et de tubercules symétriquement distribués. Leur forme arrondie, et plus encore leur substance calcaire, leur ont fait donner, dans certaines localités, le nom d'*oeufs de mer*.

Com també el mateix Louis Figuier (1866, 215):

> Les *garotes* armades de pues semblen eriçons mamífers; però, quan totes aquestes punxes han caigut, semblen melons o *ous*, als quals, per la forma i la naturalesa calcària que tenen, tant els profans com els especialistes sovint les comparen.[1102]

Aquesta explicació és molt similar a la que trobem també per als *ous de mar* en anglès (*sea-eggs*) i ja en la primera manifestació escrita que he localitzat d'aquest nom:

1700: La pròxima classe són els *Echini marini* o els *eriçons de mar*, perquè mentre viuen estan coberts amb punxes com els nostres eriçons mamífers ("urchines" o "hedg-hogs"), però quan moren, a causa de la fricció, les perden, la qual cosa pot ocasionar que alguns els anomenin *ous de mar* ("*sea-eggs*"), *botons* ("*buttons*"), etc.[1103]

1887: Per tant, l'*ou de mar* ("*sea-eggs*") no és res més que l'*eriçó de mar* que s'ha quedat sense espines a causa del brusc contacte amb la força de les onades.[1104]

1992: *Ous de mar* ("*Sea-eggs*"). [...]. Nom popular dels equinoïdeus, *eriçons de mar* ("sea-urchins" o "sea-hedgehogs"), quan són desposseïts de les seves espines.[1105]

1102. Les Oursins armés de leurs piquants ressemblent à des hérissons; mais lorsque tous ces piquants sont tombés, ils ressemblent à des melons, ou à des oeufs, auxquels leur forme et leur nature calcaire les ont fait souvent comparer, tant par le vulgaire que les savants.

1103. The next *Class* are the *Echini marini* or *Sea Urchines*, because whilst living they are covered over with Prickles like our *Urchines* o *Hedg-Hogs*, but when Dead they are rubb'd off and lose them which may therefore occasion some to call them *Sea Eggs*, *Buttons*, &c.
[*AA.VV.*]: *The history of the works, of the learned...* Vol. II. Londres: H. Rhodes, 440.

1104. Thus the 'sea-egg' is simply the sea-urchin with its spines detached and rubbed off the unkindly force of the waves.
Andrew Wilson: *Sketches of animal life and habits*. Londres i Edimburg: W. & R. Chambers, 53-54.

1105. SEA-EGGS. [...]. A popular name of the Echinidae, sea-urchins, or sea-hedgehogs, when stripped of their spines.
Thomas Wright: *Comprehensive dictionary of the word.* Vol. V. Nova Delhi. Mittal, 377, s.v.

1042. En català, la hipòtesi que el nom d'*ou* o *ous* provingui de menjar-los, d'una manera o una altra, no pot ser vàlida, car ni a Castelló ni a Cullera no consumeixen *eriçons de mar* i menys encara els que són plans i tenen forma de cor, que són els que anomenen d'aquesta manera al Grau de Castelló i també a Cullera, per bé que en aquest darrer port aquest mot, com he explicat abans (§ 1035), també designa algunes espècies d'equinoïdeus regulars.

1043. En conseqüència, opino que, en el nostre cas, podria ser vàlida la segona opció si tenim en compte la naturalesa calcària de la clova de l'*eriçó* i la forma ovoïdal d'algunes espècies d'equinoïdeus, les quals concorden amb les característiques externes dels *ous* de les aus. En aquest sentit s'expressaven alguns pescadors. A Vilanova i la Geltrú el senyor Pere Rus[1106] em deia: "A molts puestos li diuen *ous*, perquè n'hi ha, jo diria, que uns que són més blancs que tenen una pell més fina." A Benicarló el senyor Joan Gregori[1107] m'explicava, quan li mostrava una fotografia d'un *Echinocardium cordatum*: "Això no té punxes, és com un *ou*."

1044. Tanmateix, els equinoïdeus irregulars no tenen una aparença tan ovoïdal com els regulars, sinó que són més plans, tal com indica Alfred Frédol (1865, 184):[1108]

> Les espècies deprimides o completament aplanades [= equinoïdeus irregulars] semblen molt més galetes que ous.[1109]

No obstant això, tal com hem vist en el paràgraf anterior, alguns pescadors perceben els equinoïdeus irregulars, o alguna de les seves espècies, com si fossin l'*ou* d'un ocell, possiblement el d'una gallina.

1106. 67 anys (6-9-2000).

1107. 62 anys (2-9-2000).

1108. Vegeu referència bibliogràfica n. 1100.

1109. Les espèces déprimées ou tout à fait aplaties ressemblent beaucoup plus à des galettes qu'à des oeufs.

68. ***Schizaster canaliferus***

1045. Cal tenir en compte, però, una altra hipòtesi ben allunyada de les anteriors, i és que, efectivament, els equinoïdeus irregulars tenen la forma de cor, però si els observem de cap per vall, aleshores tenen una certa similitud amb els testicles de l'home. Sols cal veure les fotografies adjuntes per a adonar-nos d'aquest fet. Com a objecció a aquesta proposta es pot manifestar que dels tres ports valencians on he pogut atestar aquest significant n'hi ha un, el Grau de Castelló, on els pescadors sempre fan servir aquest terme en singular, tot el contrari del que succeeix a Cullera, mentre que a Borriana alguns els anomenen *ou*, altres *ous* i encara molts d'ells no utilitzen cap nom per a designar aquestes espècies (vegeu § 1035).

Etimologia d'*ou*

1046. *Ou* prové del llatí ŌVUM, mot ja documentat des del segle XIII, i pronunciat generalment amb *o* oberta (cf. *DECat*, VI: 142*a*, s.v.; *DCVB*, VIII: 77-80, s.v., 1).

Polisèmia d'*ou*

1047. Hi ha molts casos de polisèmia, pel que fa al mot *ou*, en la fauna marina de les nostres costes, especialment en l'àmbit dels invertebrats i, més en concret, dels mol·luscs bivalves i cefalòpodes. Una de les poques excepcions seria un peix anomenat *ou de vella* (Tarragona), citat per Aguiló (V: 266, s.v.) i que va obtenir del reusenc Eduard Toda, nom que passà al *DCVB*, però que no m'ha estat possible de documentar actualment.

1048. En el "Vocabulari de la pesca" d'Amades - Roig (1926, 43) hi ha l'entrada *ou*, en què, malauradament, no indiquen el nom científic:

> La petxina de les dimensions d'un ou. Té línies d'un bru clar encreuades damunt un fons blanc. També té línies transversals virolades. Els dies de mala mar es troba a la platja.

1049. En el *Tresor* d'Antoni Griera (XI: 64, s.v.) trobem *ou maltès*, que situa a Vilanova i la Geltrú, com a nom vulgar de l'espècie *Pectunculus violacescens;* sintagma que també apareix en la *NOC* (1992, § 285), però amb un altre nom científic *Glycimeris insubrica,* i com a sinònim complementari menciona *petxinot*, nom aquest últim que, dintre dels bivalves, llegim en *Invertebrats litorals dels Països Catalans*, de Corbera i Muñoz-Ramos (1991, 74). Xavier Garcia (1980, 192), dins dels noms de la fauna marina que habita a la mar de Vilanova i la Geltrú, cita *ou* sense cap qualificatiu, però més endavant (pàg. 194) explica que els *ous* poden ser *blancs*, *roigs* o *maltesos*.

1050. *Petxinot* és el nom que rep un altre bivalve, *Mactra corallina*, a Dénia (Cabrera 1997, 147), però en altres ports és anomenat *ou*. Griera (*Tresor* XI: 63, s.v. *ou*, 5) registra *ou* a Vilanova i la Geltrú, i Navarro (2007, 40), a Cambrils [ɔu̯]. Huguet (1991, 194-195) anota *ou* a Roses, Palamós, Barcelona, Vilanova, Tarragona, Cambrils, l'Ametlla de Mar i Sant Carles de la Ràpita, amb l'excepció de *pardilla blanca* a Blanes. En el treball *Invertebrats del mar de Sitges,* de J. M. Asensi (1984, 42), també hi ha el nom d'*ou*, com a equivalent del castellà *almeja lisa*, per a aquest tipus de petxina. Ayza (1981, 89) esmenta aquest mateix nom a Peníscola. En obres divulgatives relacionades amb la fauna marina com les de Luther - Fiedler (1978, 229-230), Riedl (1986, 382) i Vera Kirchner (1992, 17, 325) es recullen el nom català

69. ***Spatangus purpureus***

ou i els castellans *almeja lisa* i *pechina lisa*, llevat de la de Corbera - Muñoz-Ramos (1991, 82) que, pel que fa al castellà, sols indica *almeja lisa*. *Ou* (*Mactra corallina*) està inclòs en el *GDLC* (1204, s.v., 5) i en el *DIEC* (1219, s.v., 8), com també en l'*EEiF* (s.v., 1).

1051. El *DCVB* (VIII: 78, s.v. *ou*, 6) cita els ja comentats *ou de vella* (ap. Aguiló), l'*ou* 'petxina' (ap. Amades i Roig) i l'*ou maltès* (ap. *Tresor* de Griera), però, a més a més, fa referència a l'*ou de pop*: "mol·lusc cefalòpode de l'espècie *Argonauta argo*, de forma semblant a un pop, però molt més petit i amb doble sac (Men.); cast. *argonauta*." La primera notícia d'*ou de pop* l'he trobada en l'*Specimen animalium*... de Joan Ramis ([1787] 1814, 22), en què dintre dels "Testacea" hi ha el nom menorquí d'"*óu de pop*". Joaquín González Hidalgo, en les "Obras malacológicas" (1913, XV: 609),[1110] indica tots els treballs que ha consultat, entre els quals hi ha l'*Specimen animalium*... de Ramis. González escriu totes les espècies de mol·luscs que conté i evidentment hi apareix l'*ou de pop* (*Argonauta argo*). L'*LMP* ("Argonauta", mapa 694, IV: 2209) registra *ou de pop* [ɔu̯ də pɔp] a Maó. A Banyuls de la Marenda aquest cefalòpode és anomenat *niu de pop* (Centelles 1979, 255).

1052. Tornem de nou a la classe dels bivalves, la *NOC* (1992, § 280) fa esment de l'*escopinya verrucosa* per al tipus *Acanthocardia (Rudicardium) tuberculata* i dóna com a sinònims *copinya verrucosa* i *ou ratllat*. Huguet (1991, 196-197) anota, per a aquesta espècie, *curruco* a Roses i Barcelona, *petxina ratllada* a Blanes, *berberetxo* a Arenys de Mar, *ou ratllat* i *petxina de Montserrat* a Vilanova i la Geltrú, i *ratllat* a l'Ametlla de Mar i Sant Carles de la Ràpita. Asensi (1984, 40) indica *escopinya verrucosa* a Sitges,[1111] i Vera Kirchner (1992, 176, 325) registra, com a nom català, *ou ratllat*.

1110. Dins *Memorias de la Real Academia de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales*. Madrid: Establecimiento Topográfico Editorial.

1111. Tot i que no crec que aquest nom sigui el que utilitzen els pescadors o mariners de Sitges, atès que els noms vulgars que ofereix aquesta obra tenen tot l'aspecte de pertànyer a la nomenclatura oficial catalana.

1053. Un altre bivalve, *Lutraria lutraria*, rep el nom d'*ou* [óu] a Dénia (Cabrera 1997, 147), però en altres obres llegim *navalló* i el castellà *arola* (Campbell 1983, 182; Asensi 1984, 42; Riedl 1986, 382; Vera Kirchner 1992, 35-36 (*ou* i *navalló,* s.v. *arola*), 325).

1054. Si fins ara hem parlat de polisèmia dintre dels mol·luscs, ara cal comentar el que he trobat en el gran grup dels procordats. Els ascidis *Microcosmus sabatieri* i *M. vulgaris* reben el nom, entre d'altres, d'*ous de mar*. Luther - Fiedler (1978, 151) i Campbell (1983, 262) donen els noms catalans d'*ou de mar*, *bunyol* i *llima*[1112] per al tipus *Microcosmus sulcatus* (= *Microcosmus vulgaris*), noms que també són a Riedl (1986, 657) i Vera Kirchner (1992, 325, 383), llevat de *llima*.[1113] Riedl (*loc. cit.*), entre altres significants forans, com els castellans *provecho* i *pueril,* que apareixen en tots els llibres que acabo d'esmentar, menciona l'italià *ovo di mare,* i Luther - Fiedler (*loc. cit.*), *uovo di mare* i el francès *figue de mer*.[1114] L'italià *uovo di mare* es troba també en *Gli animali commestibili dei mari d'Italia*, de Palombi - Santarelli (1986, 292), juntament amb altres significants més locals, com el vènet *ovo di mare* o el lígur *llimone di mare*, i d'altres països, com el francès *figue de mer*, entre altres sinònims o geosinònims, i els algerians *figue, figue de mar*. Huguet (1991, 262-263) anota *rovell* a Roses, *bunyol* i "*pruvexo*" a Blanes, *bunyol* i *llima* a Arenys de Mar i Barcelona, *patata de mar* i *llima* a Vilanova i la Geltrú, i *llima* a Palamós, Tarragona, Cambrils, l'Ametlla de Mar i Sant Carles de la Ràpita; Asensi (1984, 48) i Corbera - Muñoz-Ramos (1991, 136) apleguen els noms de *bunyol* i *bunyol de mar*, respectivament; Centelles (1979, 300) recull el francès *violet* i el català *bitotxu* a Banyuls de la Marenda; Ayza (1981, 89), *figa* a Peníscola; Cabrera (1997, 148), *llima* ("fa gust de llima") a Dénia; Llorca (1998, 777), *llima* a Altea, *llima* i *pe-*

1112. Escrit "*llime*" a Luther - Fiedler.

1113. Per a aquesta espècie, Joan Veny aporta l'occità *bitchoet* < derivat de *vietch*, nom que s'origina per la seva imatge fàl·lica ("Circulacions lingüístiques a la Romània". *XXVI Congrés Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques*. València. Setembre, 2010 (en premsa)).En el *TdF* de Mistral (II: 1117) hi ha l'entrada *vié, viech* (llenguadocià), *viet* (gascó), que tradueix al francès per "membre viril, pénis". També inclou l'accepció *viémarin*, com a nom d'una holotúria. En el diccionari d'Alibert (1966, 695, s.v.), hi trobem *vièch* ~ *vièt*, amb el mateix significat que l'anterior, i, així mateix, indica que aquest mot prové del llatí *vectis* 'palanca'.

1114. Aquest últim terme també el trobem a Vera Kirchner (*loc. cit.*), juntament amb *violet*.

dra a Benidorm, i *dàtil* a la Vila Joiosa.[1115] El *DCVB* (VII: 16, s.v. 2. *llima*, 3.) defineix així *llima*: "Peix de forma arrodonida de color verdós fosc, que es menja obrint-li la closca (Vinaròs); és de l'espècie *Fallusia mamillata* i *Microcosmus vulgaris* (Boscà Fauna val. 485)." En el *GDLC* (1204, s.v. *ou*, 8) hi ha l'accepció *ou de mar* amb l'equivalent *bunyol de mar*. L'*EEiF* (s.v.) afirma que *ou de mar* és el "nom amb el qual també es coneix el *bunyol*".

1055. Amb totes aquestes dades podem adonar-nos dels paral·lelismes motivacionals que hi ha entre el català i altres llengües romàniques, així tenim: català *ou de mar*, italià *uovo di mare* i vènet *ovo di mare;* català *llima*, lígur *llimone di mare; figa* a Peníscola, *figue de mer* a França i *figue, figue de mar* a Algèria.

Proposta motivacional de *cocos*

1056. La closca del *coco* 'fruit del cocoter' té una aparença molt semblant a la d'algunes espècies de garotes, sobretot d'aquelles més grosses que habiten allunyades de la costa. Per tant, tenint en compte la imaginació que té la gent de mar, no seria gens estrany que s'hagués pogut dur a terme aquesta metàfora.

1057. *Coco*, però, també s'identifica amb un fantasma que fa por als infants, significat que en català rep el nom de *papu*, especialment el cap del *papu*, que es compara amb la closca del *coco* (*DECat*, II: 794*a*, s.v.). Pel que fa a aquest darrer valor, en principi no l'hauríem de considerar com a origen del *coco* 'equinoïdeu', atès que a Cullera no utilitzen aquest mot, amb aquest sentit, en el llenguatge infantil,[1116] tot i que alguns tipus d'eriçó de mar com *Sphaerechinus granularis*, però sobretot *Echinus acutus* i *Echinus melo*, per la seva grandària, a voltes són emprats com a ornament i fins i tot se'ls posa a dins un llum, una espelma, etc., cosa

1115. Dintre d'aquest grup dels procordats, Pardo (1919, 12) cita *llima*, però per a una altra espècie: *Phalythoa oxyneblae L.*

1116. L'expressió més utilitzada és "l'home del sac". Informació que dec a la cullerenca Clara Grau, professora de valencià.

que pot espantar els xiquets, que, per expressivitat infantil, podrien anomenar-lo *coco*, com si d'un ésser fantàstic i perillós es tractés.

1058. Encara en el llenguatge infantil, *coco* en valencià equival a un *ou* de gallina, tal com es pot veure en aquesta cançó popular del Maestrat: "Les mares als seus nens: Titi pon un *coco,*/ titi pon un *ou*/ lo xiquet se'l minje/ sa mare li'l cou. O bé, amb aquest altre acabament: ¿Qui se'l parará?/ La meua xiqueta/ per esta boqueta. Aam!" (Gimeno 1998, 56). La versió benidormera d'aquesta cançó és: "Puntiteta un *coco* en la maneta, qui se'l paparà? (nom del xiquet) per la boqueta!";[1117] i la cullerenca: "Tita, tita pon un *coco*, beu-te l'*ouet*, ben begudet. Per a qui serà? Per al meu xiquet que se'l beurà."[1118]

1059. Joaquim Martí (2006, 175, s.v. *coco* 1) recull aquesta sinonímia d'una paròdia barroca datada l'any 1630: "ja no dich al pare tayta, / mama al beure ni als *ous cocos*."[1119] Martí assenyala que en el llenguatge infantil aquesta equivalència és ben coneguda en valencià i que s'utilitza també en aragonès, en murcià, en els parlars valencians de base castellanoaragonesa, així com a Mallorca i en altres llengües romàniques com veurem tot seguit.

1060. Alcover - Moll (*DCVB*, III: 245, s.v. *còco*) donen alguns exemples d'aquest ús en el llenguatge infantil mallorquí: "Vols un *còco*?"; "Sa gallina ha fet un *còco*."

1117. Informació de Francesc Xavier Llorca (6-2-2011).

1118. Informació de Clara Grau (6-2-2011).

1119. L'obra duu el títol de *La famosa comèdia de la gala està en son punt.* N'he consultat l'edició de Carme Morell i Montandi ([Barcelona]: Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986), en el pròleg de la qual, redactat per Joan Mas i Vives, llegim que l'autor és anònim i que podria ser de la zona limítrofa entre el valencià i el català nord-occidental (pàg. 6). Més endavant, Carme Morell anota que aquesta comèdia burlesca va ser finalitzada el dos de setembre de 1630 (pàg. 98). En el fragment on apareix aquesta equivalència entre *ous* i *cocos*, aquest darrer terme duu l'accent d'una *o* oberta: «còcos» (pàg. 156). Així ho diuen a Mallorca, amb [ɔ], com es podrà veure en el paràgraf següent.

1061. En canvi, no he pogut documentar aquest ús al Principat, llevat de les Terres de l'Ebre, com he pogut llegir en "El cau dels gambosins" d'Agustí Bel:[1120]

> Tot i que ni el més avisat dels transvasistes en sabrà mai el com i el què, de la Factoria estant, tita pon un *coco*, tita pon un *ou*, s'havien anat suggerint idees d'allò més efectives.

1062. Joan Coromines (*DCECH*, II: 111*a*, s.v. *coco* I; *DECat*, II: 794*a*, s.v. *coco*) no recull, en aquesta entrada, aquest significat en cap de les llengües peninsulars,[1121] però sí en italià (*còcco* o *cucco* 'ou'), francès dialectal i occità (*caco* 'ou'), tots com a termes infantils. El diccionari de Cortelazzo - Zolli (2008, s.v.)[1122] confirma que *còcco* és un ou de gallina, i, d'altra banda, també puc testimoniar que en francès *coco* té el significat d'ou en la parla infantil.[1123]

1063. Hi ha, però, una altra variant formal i potser també motivacional, *cocó* o *cocou*, que apareix en el diccionari de Labèrnia (1839, I: 463, s.v.) i que el defineix així: "Nom que donan los noys al ou." *Cocou* va passar a formar part del diccionari normatiu de Fabra des de la primera edició amb aquest mateix sentit. En el *Tresor* de Griera (IX: 55, s.v. *joc*), hi trobem la cançó següent de Poboleda (Priorat): "Titeta, pon, / pon un *cocou*/ per a la nena/ que no en té prou./ Poneu-ne un/ poneu-ne dos/ poneu-ne tres/ que no'n vol mes." Com es pot comprovar té molta similitud amb les cançons infantils valencianes.

1064. El *DCVB* (III: 246-247, s.v.) també indica que *cocou* té el sentit d''ou' en el llenguatge infantil i que s'usa al Camp de Tarragona i Mallorca: "la titeta pon un *cocou*" (Reus). Pel

---

1120. Dins *El brogit de l'Ebre: 15 narradors donen veu al riu*. Coord. Núria Grau. Valls: Cossetània, 2003, 23.

1121. En català, sí que ho farà, però partint de l'ètim *coca*, vegeu § 1065.

1122. *Il nuovo etimologico: Dizionario etimologico della lingua italiana*. Bolonya: Zanichelli.

1123. Tal com també he pogut constatar en el diccionari *Le Nouveau Petit Robert*, de Paul Robert. París: Dictionnaires Le Robert, 2008, 456, s.v. 2 *coco*.

que fa al seu origen, considera que *cocou*, com més endavant veurem en el cas de *còco*, té un origen onomatopeic del *kok-kok* de les gallines, amb contaminació d'*ou*.

1065. Joan Coromines (*DECat*, II: 791*a*-792*a*, s.v. *coca*) dóna la mateixa extensió geogràfica d'aquest mot que Alcover - Moll i explica que *cocou* 'ou' té la mateixa arrel que *coca* amb encreuament d'*ou.*

1066. En valencià encara hi ha una altra accepció de *coco*, ara en el llenguatge dels adults i sempre utilitzada en plural, *cocos*, com eufemisme de testicles, tot i que sembla restringida a algunes zones concretes del valencià meridional.[1124]

1067. Acabem de constatar que en valencià està força generalitzat l'ús de *coco* amb el sentit d''ou de gallina' en la parla infantil. Si partíssim d'aquest concepte per a explicar la motivació semàntica de *cocos* 'equinoïdeu', ens trobaríem que coincidiria amb una de les hipòtesis que he esmentat abans pel que fa a *ou*, *ous* 'equinoïdeu' (§§ 1043-1044), la qual prové de comparar la closca de determinats tipus d'eriçons amb la de l'*ou* d'un ocell, per bé que, en aquest cas, quedaria limitat a l'*ou* d'una gallina.

1068. Una altra possibilitat és donar a *cocos* el valor d''ous, testicles'. El fet que a Cullera convisquin dos mots, *ous* i *cocos*, insisteixo, sempre en plural, com a sinònims, reforça la hipòtesi, que ja he formulat abans respecte a *ous* (§ 1045), segons la qual s'han donat metafòricament aquests noms especialment a diferents tipus d'equinoïdeus irregulars, perquè la seva forma externa pot evocar perfectament els testicles de l'home, tal com es pot observar en les fotografies incloses en aquest capítol (pàgs. 480-481). Amb tot, he trobat un entrebanc a aquesta proposta i és que, segons la meva informant,[1125] a Cullera no usen *cocos* amb aquest valor eufemístic.

1124. Informació que dec a Francesc Xavier Llorca (6-2-2011).

1125. Clara Grau (7-2-2011).

Etimologia de *coco*

1069. *Coco*, segons Joan Coromines (*DCECH*, II: 110*b*-111, s.v. *coco* I), té una arrel onomatopeica en iberoromànic i pertany originalment al llenguatge infantil, amb els significats d'‘objecte esfèric', 'cecidi', 'cap', 'fruits esfèrics', etc., que, per comparació, va esdevenir un fantasma infantil, i tot partint d'aquest últim valor va passar a denominar el fruit del cocoter, nom que Coromines considera que és d'origen portuguès i que li fou donat en comparar la closca i els seus tres orificis amb un cap amb ulls i boca, com si fos un *coco* o fantasma infantil. Aquests valors en castellà estan datats des del segle XVI. En català, *coco* 'fruit del cocoter' prové del castellà *coco* i la primera datació en la nostra llengua és del 1803 (Esteve, I: 154, s.v.), tal com també indica Joan Coromines (*DECat*, II: 794*a*, s.v.).

1070. Pel que fa als altres vocables romànics (italià, francès, occità), com els que abans he esmentat amb el valor d'‘ou' (§ 1062) i d'altres de semblants, Coromines (*DCECH*, II: 111*a*, s.v. *coco* I) considera que no provenen del grec *χόχχος* 'gra, llavor', ni tampoc del llatí *cŏccum* 'cotxinilla', 'escarlata', sinó probablement de formacions paral·leles. La primera testificació que he trobat en català de *coco* 'ou' és de l'any 1630,[1126] molt anterior, per tant, a la de 1803 de *coco* 'fruit'.

1071. Alcover - Moll (*DCVB*, III: 245, 1. s.v.) opinen també que *coco* 'fruit del cocoter', 'cap, testa', aquest últim valor en el llenguatge familiar de l'Empordà i de la Costa de Llevant, prové del castellà *coco*, sense donar cap altra explicació. Quant a *còco* 'ou', Alcover - Moll (*ibid*., III: 245-246, s.v.) fan al·lusió a la proposta de Meyer-Lübke (*REW* 2009), segons la qual l'italià *cocco* 'ou' ve del llatí *cŏccum* 'pinyol', però ells estimen que el més probable és que aquests mots siguin onomatopeies infantils que expressen el *kok-kok* de les gallines.

1126. *La famosa comèdia de la gala està en son punt.* Vegeu § 1059, n. 1119.

Conclusions

1072. *Ou* o *ous* no està documentat en català amb el valor d''eriçó de mar', però sí en francès i anglès, ja des del segle XVIII. En francès, però, és un vocable emprat sols a la costa atlàntica.

1073. He comentat dos possibles orígens d'*ou* i *ous*, un podria provenir de la metàfora que es produeix de comparar la clova, desproveïda de pues, de l'*eriçó de mar* amb la de l'*ou* dels ocells, tant per la forma com per la naturalesa calcària. Aquesta hipòtesi coincidiria amb una de les dues propostes que he comentat per a explicar la motivació semàntica de l'*oeuf de mer* francès i del *sea-egg* anglès, en què, en aquest cas i en un primer estadi, *ou* designaria sols la closca de la *garota* i, en un segon estadi, esdevindria, per extensió, un dels significants de l''eriçó de mar'.

1074. L'altre origen metafòric es basaria en el fet que la gent de mar anomena *ous* els equinoïdeus irregulars, com a conseqüència que la seva aparença externa és molt semblant als testicles de l'home, a desgrat que aquesta metàfora s'allunya de les propostes que s'han fet fins ara, per a aquest significant, en llengua anglesa i francesa.

1075. És probable que, en la nostra llengua, hi hagin intervingut ambdues motivacions i, tal vegada, també s'hagin interferit en algun cas. De totes maneres, allà on sempre diuen *ou* en singular (el Grau de Castelló) és més factible que la comparació s'hagi efectuat amb l'ou d'un ocell i on sempre l'anomenen *ous* en plural (Cullera) amb els testicles de l'home.

1076. Pel que fa a *cocos*, nom tampoc no documentat en català amb el valor de 'garota', he plantejat diverses hipòtesis per a explicar-ne l'origen, totes elles per mitjà de processos metafòrics:

- *Coco* 'fruit del cocoter'. Per comparació de la closca d'aquelles espècies d'eriçons que són més grosses (*Sphaerechinus granularis, Echinus acutus, Echinus melo*) amb la del *coco*.

- *Coco* ‘fantasma’, en el llenguatge infantil. Aquelles espècies que són més voluminoses, com les que acabo de citar, a voltes s’usen per a posar-hi un llum a les llars, la qual cosa pot provocar por als xiquets, en veure reflectides ombres que es van movent a les parets. Aquesta podria ser la raó per la qual del *coco* ‘ésser fantàstic que fa basarda’ es passés al *coco* ‘equinoïdeu’.
- *Coco* ‘ou de gallina’, també en el llenguatge infantil. Per comparació de la forma del dermatosquelet d’alguns tipus d’eriçons amb el de l’*ou* de la gallina.
- *Cocos* ‘ous, testicles’. Per comparació entre l’aparença externa dels equinoïdeus irregulars i els testicles de l’home.

1077. És difícil poder escatir quina d’aquestes propostes és la més versemblant, perquè totes tenen pros i contres, però, amb tot, m’inclino per a aquesta última, tal com he fet abans per a *ous*, basant-me en els fets que la gent de mar de Cullera empra sempre en plural aquests dos significants; que designen pràcticament les mateixes espècies i, per tant, són sinònims, i que, en el valencià meridional, hi ha algunes poblacions en què *cocos* equival a testicles. Tot i que no s’utilitza amb aquest sentit a Cullera, a través dels contactes entre els pescadors d’aquelles mars s’hauria pogut produir aquesta sinonímia en algun període determinat.

1078. Hi ha una abundant polisèmia d’*ou* ‘garota’ en el món marí, sobretot pel que fa a mol·luscs bivalves i cefalòpodes. També he pogut establir una relació, en aquest apartat, de paral·lelismes motivacionals entre la nostra llengua i llengües veïnes de la Mediterrània.

Peu de vaca i pota

Localització i noms científics

1079. Aquests dos significants són d'origen illenc. *Peu de vaca* l'he enregistrat únicament al port de l'Alguer, on dos pescadors el van identificar amb l'espècie *Spatangus purpureus* i un, amb l'*Echinocardium cordatum*.[1127] *Pota, potes* i també *vogo* són els noms que rep a Porto Cristo (Mallorca) "Una mena d'eriçó que habita sobre fons arenosos. No el pesquen, però es pot localitzar a partir de 50 metres de fondària [...]. Aquest eriçó és més gros que els altres (negres i vermells), no té pues i té uns dibuixos a la part superior." Per aquestes dades, que provenen del professor Gabriel Barceló,[1128] podem deduir que es tracta d'un equinoïdeu irregular, cosa que va confirmar l'oceanògraf Miquel Duran, que el va identificar amb l'espècie *Spatangus purpureus*, quan li van mostrar un exemplar a Cala Rajada (Mallorca) (*DECat*, VI: 754*a*, s.v. *pota*).[1129]

Documentació

1080. No he trobat documentat enlloc *peu de vaca*, mentre que Joan Coromines (*loc. cit.*) va anotar *sa pota* a Cala Rajada (any 1969), com acabo d'esmentar.

1127. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 464.

1128. *Ibid*., § 464, n. 586.

1129. *Ibid*., § 464.

Motivació semàntica

1081. Ens trobem de nou davant d'un ésser viu terrestre, en aquest cas una part de l'extremitat inferior d'un animal mamífer, que ha estat transferit al món marí per a donar nom a un equinoïdeu, la qual cosa palesa que la gent de mar també treballava al camp, quan calia, i que coneixia perfectament l'anatomia d'una vaca o de qualsevol altre animal del qual obtenia algun rèdit o que l'ajudava a aconseguir-lo.

Peu de vaca

1082. L'espècie *Spatangus purpureus* i també l'*Echinocardium cordatum* tenen unes incisions (plaques ambulacrals) a la part superior del cos. Aquesta característica morfològica hauria servit d'incentiu metafòric per a donar-los el nom de *peu de vaca*, atès que els peus d'aquest bòvid o bé la petjada que deixen al terra tenen una relativa semblança amb "el dibuix" que tenen aquestes garotes. Joan Coromines (*DECat*, VI: 501*a*, s.v. *peu*) assenyala: "Encara que d'una manera general es diu *pota* dels animals i *peu* de l'home, aquest no està ben exclòs d'aplicació a bèsties [...]".[1130]

Pota

1083. Joan Coromines (*DECat*, VI: 754*a*, s.v. *pota*) inclou *sa pota* en el que ell anomena "usos especials", però sense indicar la motivació semàntica d'aquest mot. *Pota* té el significat de 'cama', però també de 'peu' de qualsevol bèstia en general (*DCVB*, VIII: 801, s.v. *pota*, 2.), tal com abans explicava Coromines (§ 1082), amb la qual cosa estem davant del mateix cas que *peu de vaca* i, per tant, amb la mateixa motivació translatícia, amb l'única diferència que ací no s'especifica de quin animal en concret pertany el peu o la pota.

1130. Per aquesta qüestió, vegeu també la regla "mans de cavall o mula per dir peus d'avant" dins *Les regles d'esquivar vocables* i la "qüestió de la llengua", d'Antoni M. Badia i Margarit (Biblioteca Filològica, 38. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999, 265).

Etimologia de *peu de vaca*

1084. No hi ha cap controvèrsia entre els nostres etimologistes més prestigiosos pel que fa a l'origen dels dos noms que constitueixen aquesta locució nominal. *Peu* prové del llatí PĒS, PĔDIS, i *vaca,* del llatí VACCA (*DCVB*, VIII: 545, s.v. *peu;* X: 636, s.v. *vaca; DECat*, VI: 501*a*, s.v. *peu;* IX: 13*a*, s.v. *vaca*).

Etimologia de *pota*

1085. Ací ens trobem en una situació ben diferent de l'anterior, mentre que Alcover - Moll (*DCVB*, VIII: 802, s.v.) indiquen que *pota* emana del germànic PAUTA amb el mateix significat, Joan Coromines (*DECat*, VI: 753*b*, 754*b*-755, s.v.) considera que és un mot d'origen incert, per bé que per les dades que ell aporta hi ha dues interpretacions possibles, una que s'inclina per una provinença germànica a partir de *PAUTA, defensada per estudiosos com Theodor Frings (*Germania Romana*, 180; *Zeitschrift für romanische Philologie*, 6 (1936): 373-), Walther von Wartburg (*FEW*), Josef Brüch (*Der Einfluß der germanischen Sprachen*, 11), Meyer-Lübke (*REW*, 6309) i Ernst Gamillscheg (*Romania Germanica*, I (1934): 230); i una altra que es decanta més aviat per un origen romànic, propugnada per Friedrich Kluge (*Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*), Jakob Jud (*Zeitschrift für romanische Philologie*, 38 (1914-1917): 38) i el mateix Joan Coromines, que refusa la possibilitat d'una procedència germànica tenint en compte "la seva limitació geogràfica i cronològica, i el fet que la inicial *P-* és molt rara en les llengües germàniques". Coromines conclou que el romànic antic *PAUTA és el resultat d'un encreuament, si bé ja antic, de l'onomatopeic *PATTA, que faria probablement al·lusió al remor de les potes quan colpegen el terra (francès *patte*; castellà *pata*), amb el llatí PLAUTUS 'peu pla', 'home peu pla' (italià *piota* 'sola de sabata', 'gleva d'herba i terra'; francoprovençal *plòta* 'sola' i provençal *plauto* 'petjada en el fang', 'pota'), d'on va passar al neerlandès i al baix alemany.

Polisèmia de *peu de vaca*

1086. No he localitzat cap forma polisèmica d'aquesta perífrasi en la nomenclatura marina i, en altres àmbits, sols he anotat, a la Vall d'Aran, *peu de vaca* o *pè de vaca* per a designar un

bolet comestible i de carn molt fina, més conegut com a *gírgola de panical* o *de card* (*Pleurotus eryngii*).[1131]

1087. Això sí, a partir de *peu* s'han format altres locucions en què el segon segment és el nom d'algun animal terrestre o d'algun ocell, amb l'excepció de *peu de Crist*, que han servit, per mitjà del recurs de la metonímia, per a donar nom a algunes espècies marines.

1088. Aquest és el cas, justament, d'un altre equinoderm de la classe dels asteroides (*Anseropoda placenta* o *membranacea*), és a dir una estrella de mar que té un nom ben apropiat, *peu d'ànec* (vegeu fotografia adjunta). Amb aquest mateix nom també se la coneix en altres llengües romàniques: castellà *pie de ganso*, francès *patte d'oie*, italià *piede di oca* (cf. Luther - Fiedler 1978, 163; Campbell 1983, 242; Riedl 1986, 627). *Peu d'ànec* està documentat en diccionaris (*DMLC*, 1983, 953, s.v. *pe/u; DLC*, 1982, 1194, s.v. *peu*, 12 *a;* 1993, 1495, s.v. *peu*, 12 *1*; *GDLC*, 1998, 1277, s.v. *peu*, 12, 1; *DIEC,* 1291, s.v. *peu*, 23 *1*) i en obres enciclopèdiques (*GEC,* XI: 553, s.v. *peu*, 12, 1; *HNPC*, VIII: 504; *EdM*, 3, XI: 205, 208). A Banyuls de la Marenda rep el nom de *fulla de platana* (Centelles 1979, 274).

70. Peu d'ànec (*Anseropoda placenta*). Fotografia extreta de l'*Enciclopèdia de Menorca.*

1089. Dintre dels crustacis marins, els cirrípedes toràcics estan dividits en diferents subordres, el gènere *Lepas* té la particularitat que es fixa especialment sobre objectes inerts, com cascs de vaixells, fustes, etc. N'hi ha quatre espècies, *Lepas pectinata, L. anserifera, L. hilli* i *L. anatifera*, aquesta última és la més coneguda a la Mediterrània, i la *HNPC* (IX: 278) les

1131. *Caçadors de bolets*. Programa emès per TV3 el 2-1-2006.

anomena de manera general *peus de cabrit*, tot i que altres autors els donen el nom de *peus de cabra*, com veurem tot seguit.

1090. La primera notícia de *peu de cabra* correspon a Antimo Boscà (1916, 44), nom que identifica amb l'espècie *Lepas pectinata*, dada que va passar al *DCVB* (VIII: 542, s.v. *peu*, V. 4.). Riedl (1986, 463) indica que *peu de cabra* es refereix al tipus *Lepas anatifera*. El *DIEC* (1291, s.v. *peu*, 23 *2*) remet aquest sintagma a *percebe* (*Pollicipes cornucopia*), espècie que també pertany a la família dels cirrípedes toràcics i que és típica de la costa atlàntica, per bé que, segons la *HNPC* (IX: 278), recentment ha estat trobada al cap de Formentor a l'illa de Mallorca. La *GEC* (XI: 553, s.v. *peu*, 12 *2*), el *DMLC* (1983, 953, s.v. *pe/u*), el *DLC* (1982, 1194, s.v. *peu*, 12 *b*; 1993, 1495, s.v. *peu*, 12 *2*) i el *GDLC* (1998, 1277, s.v. *peu*, 12 *2*) assenyalen que *peu de cabra* és el nom genèric de tota aquesta família de crustacis que aplega els gèneres *Lepas, Pollicipes* i *Scalpellum*.[1132] Finalment, Palombi - Santarelli (1986, 363) incorporen *peus de cabra* i també *dàtil de mar* en els mol·luscs lamel·libranquis del tipus *Pholas dactylus*.

1091. La locució *peu de cabrit* està molt més documentada i de més antic que *peu de cabra*. Cleghorn (1751, 44) recull "pau de cabrit"[1133] dins el grup de testacis i crustacis a Menorca. Encara en aquesta mateixa illa, Ramis ([1787] 1814, 22) inclou en els testacis *peu de cabrit* (*Mytilus modiolus*), o sia un mol·lusc. El mateix Ramis (1811) assevera que s'ha de consumir des de novembre fins a maig. Mariano de la Paz Graells (1864, 133) indica que aquest nom es diu a Catalunya per a l'espècie *Arca noe*. *Es peus de cabrit* (*Arca noe,* L.), explica Ferrer Aledo (1914, 65), sempre estan aferrats a les pedres. Aguiló (VI: 133, s.v. *peu*, 4) assenyala que és el nom d'un marisc a Menorca. En el *DCVB* (VIII: 542, s.v. *peu*, V. 6.) llegim que *peu de cabrit* és un "mol·lusc de l'espècie *Arca Noae*, que viu adherit a les penyes o a les fustes dels vaixells (Men.); cast. *arca*". Obres de divulgació de fauna marina com les de Luther - Fiedler

1132. En la primera edició del *DIEC* (1995, 1406, s.v. *peu*), *peu de cabra* també es considerava el nom genèric de l'esmentada família de crustacis.

1133. Cleghorn, atès que era britànic, escriu "pau" d'acord amb la seva percepció del mot.

(1978, 226), Campbell (1983, 168) i Riedl (1986, 357) també donen el nom vulgar en català de *peu de cabrit* per a aquest mol·lusc bivalve. La *GEC* (XI: 553, s.v. *peu*, 12 *4*) i diccionaris com els *DMLC* (1983, 953, s.v. *pe/u*), *DLC* (1982, 1194, s.v. *peu*, 12 *d;* 1993, 1495, s.v. *peu*, 12 *3*), *GDLC* (1998, 1277, s.v. *peu*, 12 *3*) i *DIEC* (1291, s.v. *peu*, 23 *4*) remeten *peu de cabrit* a *arca de Noè* (*Arca noae*). A Cambrils aquesta espècie marina rep el nom de *caixeta* (Navarro 2007, 37) i també a València, segons escriu Boscà (1916, 64). L'*EEiF* (s.v.) indica, en una accepció, que *peu de cabrit* és un mol·lusc del tipus *Arca noae* i, en una altra, que aquesta perífrasi designa també l'espècie *Lepas anatifera*, crustaci de l'ordre dels toràcics.

1092. Molt abans, Gibert (1919-1920, 69) escriu que *peu de cabrit* pertany al gènere *Lepas*, concretament al tipus *Lepas Hilii*. El *DCVB* (VIII: 542, s.v. *peu*, V. 5.), a més d'identificar *peu de cabrit* amb un mol·lusc (*Arca noae*), tal com he esmentat abans, afegeix dues altres accepcions, una amb el sentit de genèric del gènere *Lepas*, és a dir com a sinònim de *peu de cabra* (vegeu més amunt), i una altra com a sinònim de *percebe* (*Pollicipes cornucopia*).

1093. A partir de *peu de cabrit*, encara tenim una altra variant, *peu de cabrit bord*, que Ramis ([1787] 1814, 21) assenyala que pertany a l'espècie *Pholas dactylus*, o sia semblant a un dàtil de mar (vegeu § 1090). En canvi, tant Luther - Fiedler (1978, 226) com Riedl (1986, 357) indiquen que és un mol·lusc bivalve del tipus *Barbatia barbata* i que en castellà rep el nom d'*arca pelosa*.

1094. *Peu de pelicà* és el nom que rep en català un mol·lusc gastròpode de la família dels aporraids (*Aporrhais pespelecani*). En aquest cas no es produeix cap confusió ni cap divergència de denominació ni de nomenclatura científica. Està documentat per Luther - Fiedler (1978, 206), Campbell (1983, 154), Riedl (1986, 285), autors que donen noms equivalents per a altres llengües: castellà *pie de pelícano*, francès *pied de pélican*, italià *piede di pellicano* i *zamarugola*, anglès *pelican's foot shell*, alemany *Pelikansfuss*. Aquesta perífrasi també ha estat recollida per la *GEC* (XI: 553, s.v. *peu*, 12 *3*) i per diccionaris més o menys recents com

el *DMLC* (1983, 953, s.v. *pe/u*), *DLC* (1982, 1194, s.v. *peu*, 12 *c*; 1993, 1495, s.v. *peu*, 12 *4*), *GDLC* (1998, 1277, s.v. *peu*, 12 *4*) i *DIEC* (1291, s.v. *peu*, 23 *3*).

1095. A Portocolom, segons M. Colom (1935, bloc 1: 26), s'anomena *peu de Crist* una "espècie de musclo o nacla.[1134] Té un tenrum[1135] i s'aferra. Cast. percebe ?". En general, *peu de Crist* és el nom amb què es coneixen dues plantes de la família de les rosàcies, anomenades també *gram negre* i *peucrist*, respectivament (*DIE*C, 1291, s.v. *peu*, 21 *8*).

1096. Finalment, a Banyuls de la Marenda el mol·lusc bivalve de l'espècie *Ostra edulis* rep els noms d'*ostra* o *uitra peu de caball* [sic] (Centelles 1979, 260).

Homònims de *pota*

1097. *Pota* és un terme emprat en els ports espanyols, gallecs, portuguesos i també en les costes del centre i sud de València, per a designar diferents espècies de mol·luscs cefalòpodes del grup dels tèutides i de la família dels ommastrèfids (*Ommastrephidae*), que en català reben els noms de *cananes, canades, potes* i *voladors*, i que tenen una forma molt similar als calamars (*HNPC*, VIII: 449-451).

1098. *Canada "aloédji"* [sic] és el nom que rep l'espècie *Illex coindetti* a Banyuls de la Marenda (Centelles 1979, 254) i *canada*, un calamar vermell a Argelers (Manent 1972, 8). Al Principat del tipus *Toradores* o *Todarodes sagittatus* se'n diu també *canada* a l'Escala, Blanes, Badalona i Vilanova i la Geltrú (*LMP* "pota", 687, IV: 2188). *Canana* és el terme que es fa servir a Roses, Palamós, Vilanova i la Geltrú, Cambrils, l'Ametlla de Mar i Sant Carles de

1134. *Nacla* per *nacre*.

1135. Forma arcaica. Llegiu *tendrum* 'cartílag' (*DCVB*, X: 218, s.v.).

la Ràpita, i, ja en el País Valencià, a Peníscola, Castelló i Borriana (*LMP*, *loc. cit*.; Garcia 1980, 191; Navarro 2007, 37; Ayza 1981, 86).[1136]

1099. Segons Alfred Ayza (1983, 172), el calamar de volum gran rep el nom de *cagó* a València i si és de color groc, *pota*. *Cagó* és el terme que anota l'*LMP* al Cabanyal de València. A Dénia Roser Cabrera (1997, 148) indica que l'espècie *Todaropsis eblanae* és coneguda amb els noms de "*tótena", pota* i *volador* i afegeix que el nom català més estès és *canana* i *pota*, i en castellà, *pota costera*. El tipus *Todarodes sagittatus* és anomenat *passamar* a Altea i *passamar* i *pota* a Benidorm i la Vila Joiosa. A Benidorm diuen *pota* quan el *passamar* és gros (Llorca 1998, 824). L'*LMP* (*loc. cit*.) enregistra *pota* a la Vila Joiosa i Alacant, i *passamar* i *pota* a Guardamar, mentre que en aquesta darrera localitat Beltran i altres (2004, 80) anoten sols *pota*. En els ports mallorquins rep normalment el nom d'*aluda* (Sóller, Portocolom, Santanyí, Palma) (*LMP*, *loc. cit*.; Colom 1935, bloc 1: 1, 10, bloc 2: 2, bloc 3: 5; *DCVB,* I: 565, s.v. *alutja* o *aluda*), però també, *luda* a Portocolom (Colom 1935, bloc 1: 13, 23), *lutja* i *canana* a Pollença (*LMP*, *loc. cit*.). A Menorca se'n diu *alutja* (*LMP*, *loc. cit*.; *DCVB*, *loc. cit*.) i a Eivissa, *canana* (*LMP*, *loc. cit*.; *EEiF*, s.v.).

1100. Com indicava abans, *pota* s'estén de la ciutat de València cap al sud per totes les costes espanyoles, portugueses i gallegues, molt especialment per a designar l'espècie *Todarodes sagittatus* (= *Ommastrephes sagittatus*), amb algun geosinònim com *lula* a Huelva i Portugal o *potarro* a Astúries (cf. *LMP* "pota", 687, IV: 2188-2189; Ríos Panisse 1977, § 75a; Luther - Fiedler 1978, 237; Campbell 1983, 190; Riedl 1986, 395; Palombi - Santarelli 1986, 307; Vera Kirchner 1992, 381-382).[1137]

1136. Huguet (1991, 214-215) indica *canana* com a únic significant arreu de Catalunya. D'altra banda, a Vilanova i la Geltrú l'*LMP* recull *canada* i Garcia, *canana*.

1137. Excepte l'*LMP* i Palombi - Santarelli, llegim *lura*, en lloc de *lula* en les altres obres. Aquests autors italians assenyalen (*loc. cit.*) que *pota* també es diu a l'illa de Madeira.

1101. Hi ha, però, altres cefalòpodes, com ara l'espècie *Sepiola rondeleti*, que reben el nom de *pota* en diversos ports de Portugal i Galícia (*LMP* "globito", 678, IV: 2161-2162; Ríos Panisse 1977, § 78; Palombi - Santarelli 1986, 301).[1138]

1102. Antonio Santamarina (ap. Ríos Panisse 1977, § 71) indica que aquest mot potser prové del gallec *pota*, denominació metafòrica "en la que actúa como fundamento el parecido de la cabeza del pulpo con el *pote* de barriga". També fa referència a la hipòtesi de M. Alvar, publicada a "Ictionimia y geografía lingüística", segons la qual podria procedir del català *pota* 'pata': "cuyo cambio semántico "pata" > "calamar" sería semejante al de "raba" que, en Santander, eran los tentáculos del pulpo y ahora son ya (en los bares al menos) los calamares". Més endavant Santamarina (*ibid*., § 75a) afirma que no és comprensible que el gallec hagi pres aquest mot del català, tal com proposa Alvar, car en català no hi ha cap cefalòpode que rebi el nom de *pota*. Aleshores, i tenint en compte que el tipus *Ommastrephes sagittatus* és anomenat *pouta* a Muros, nom que en el vocabulari comú gallec té el significat de 'pata' i 'garra', Santamarina considera que tal vegada prové de la paraula *pouta*, que s'ha originat per una comparació metafòrica entre els tentacles d'aquest animal i les ungles d'una "garra", mot que es va deformar més tard amb *pota*, perquè el seu cap recorda la forma d'un "*pote*".

1103. Després d'aquest estudi geolingüístic, en què es constata la preponderància d'aquest mot en les costes atlàntiques, es pot concloure que, molt probablement, *pota* amb el valor de 'cefalòpode' s'ha estès des de Galícia i Portugal pel sud d'Espanya fins arribar a les costes alacantines i valencianes.

Conclusions

1104. *Peu de vaca* i *pota* són dos termes d'un ús restringit a dues illes, Sardenya (l'Alguer) i Mallorca (Porto Cristo, Cala Rajada), el primer dels quals no ha estat documentat fins ara. Tots dos designen un equinoïdeu irregular.

1138. En català, aquesta espècie és coneguda amb diferents significants: *morralet, fotesa, sarró, sarronet* i *orellut* (Huguet 1991, 217).

1105. Aquests dos significants coincideixen bàsicament en la seva motivació semàntica, que s'hauria originat a partir de comparar la figura que afaiçonen les plaques ambulacrals, en forma de pètals, de les espècies *Spatangus* i *Echinocardium*, amb la petjada o la base del *peu* d'una *vaca*, en el cas de *peu de vaca*, i del peu o *pota* de qualsevol animal mamífer que habita prop de l'home, pel que fa a *pota*. Una vegada més, es pot constatar que s'ha produït una transferència, ara metonímica -d'una part a un tot-, d'un element d'un o d'uns animals terrestres a la fauna marina.

1106. Amb aquest mateix recurs, el de la metonímia, hem observat que prenent com a punt de partida el segment *peu* s'han creat altres locucions que han estat transferides a diferents animals marins: *peu d'ànec, peu de cabra, peu de cabrit, peu de cabrit bord, ostra peu de cavall, peu de Crist, peu de pelicà*.

1107. Quant a *pota*, tan sols he pogut detectar un homònim que designa diferents espècies de mol·luscs cefalòpodes, mot que probablement és d'origen portuguès o gallec i que va arribar a les costes del País Valencià, especialment als ports més meridionals, a través dels sovintejats contactes que es produeixen entre els pescadors alacantins i andalusos.

Tabaquera i petaca

Noms científics i distribució geogràfica

1108. Tracto conjuntament aquests dos significants per tenir una base metafòrica molt similar, malgrat que fan referència a dues espècies diferents. La gent de mar de Blanes i Badalona anomena *tabaquera* l'espècie *Cidaris cidaris*, i la de Cadaqués fa servir els noms de *petaca* i *castanya*[1139] per a designar l'equinoïdeu irregular *Echinocardium cordatum*.[1140]

Documentació de *tabaquera*

1109. El testimoniatge documental més antic en què he trobat el mot *tabaquera* 'equinoderm' és el "Vocabulari de la pesca" (1926, 63, s.v.) d'Amades - Roig: "Urís, amb les pues molt aclarides. En té unes vint-i-cinc, i es troba a 300 metres de profunditat. (Blanes)." Aquesta mateixa descripció va passar al *DCVB* (X: 94, s.v. 3.), i, a partir de les últimes dècades del segle XX fins ara, aquest terme ha estat recollit per la gran majoria de diccionaris i enciclopèdies de llengua catalana, com ara el *DLC*, ja des de la primera edició (1982, 1495, s.v. *tabaquer-a*,[4]); el *DMLC* (1983, 1182, s.v. *taba/c*, 3.); el *GDLC* (1988, 1593, s.v. *tabaquer -a*,[4]); el *DIEC*, des de la primera edició (1995, 1723, s.v.,[3]); la *GEC* (1969-1980, XIV: 111, s.v. *tabaquer -a*, 4), on trobem per primera vegada la distinció en la nostra llengua entre la *tabaquera comuna* (*Dorocidaris papillata* = *Cidaris cidaris*) i la *tabaquera roja* (*Stylocidaris*

1139. Vegeu el cap. "Castanya de mar", § 649.

1140. Per a més dades sobre aquests significants, vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 455-456, per a *tabaquera*, i § 464, per a *petaca*.

affinis);[1141] l'*EdM* (1979-, 3, XI: 214-215); el *GLC* (1990-2003, X: 4626, s.v.), i l'*EEiF* (1995-, s.v.). No apareix, per contra, *tabaquera* en les diferents edicions del *diccionari Fabra*, ni tampoc en el *DECat* (VIII: 172*b*, s.v. *tabac*, I) de Joan Coromines, en què sols esmenta com a derivat de tabac *figa tabaquera*. En els diccionaris anteriors a la primera meitat del segle XX, solen prevaler els valors de 'planta de tabac' i 'capsa de diferents materials que conté tabac'.[1142]

1110. També es pot llegir *tabaquera* en un bon nombre d'obres de divulgació de fauna marina com les de Luther - Fiedler (1978, 165-166), Campbell (1983, 248), Riedl (1986, 615), que consideren aquest terme tant castellà com català; i, entre les obres de biologia, en la *HNPC* (VIII: 515).

Vitalitat de *tabaquera*

1111. *Tabaquera* és un terme poc viu entre els pescadors de les nostres mars. Com explicava més amunt, sols he sentit *tabaquera* a Blanes i a Badalona, i encara, en aquesta darrera localitat, també en diuen *corona*. No obstant això, com hem vist en els paràgrafs anteriors i com també escric en el capítol "Variants dialectals...", § 456, aquest significant ha tingut una bona difusió en els diccionaris i enciclopèdies catalans, com també en obres d'ictiologia.

1112. Pel que fa al castellà, no he trobat *tabaquera* 'equinoderm' en cap diccionari, ni disposo de cap dada en què es pugui afirmar que aquest mot s'utilitza en algun port de la resta de l'Estat espanyol, malgrat que aparegui en algunes obres de fauna marina, com les abans citades, i en altres, com la del biòleg Pere Arté Gratacós, que fa al·lusió a "las *tabaqueras* (*Doro-*

1141. Les diferències entre aquests dos tipus d'equinoïdeus, les podeu consultar en el cap. "Les diverses espècies...", §§ 52-53.

1142. Els diccionaris més antics en què he trobat l'entrada *tabaquera* són: *quintilingüe* (1839, II: 845, s.v.), Labèrnia (1839-1840, II: 774, s.v.), Figuera (1840, 539, s.v.), Escrig (1851, 811, s.v.), Amengual (1858-1878, II, 534).

cidaris)".[1143] He cercat algun altre nom vulgar per a aquesta espècie en castellà i sols he trobat "*turbante*" en obres de la primera meitat del segle XIX,[1144] nom que sens dubte és la traducció al castellà del llatí *cidaris*: "Turbante de los orientales, tiara de los Reyes de Persia, mitra de los sacerdotes, bonete, sombrero, turbante."[1145] Aquest tipus de traduccions la solen fer alguns biòlegs quan no existeix o desconeixen el nom vulgar d'una espècie marina.[1146] Per tant, probablement aquest és un nom inventat pels autors Cuvier o Salacroux o pels seus traductors (vegeu n. 1144) i que, molt possiblement, no utilitzaven els pescadors d'aquella època. En una obra molt més recent he llegit: "*tabaqueras* o *erizos lápiz*".[1147] No crec, però, que aquest darrer sintagma sigui viu entre la gent de mar, atès que possiblement sigui un calc del francès "oursin crayon".[1148]

1113. En conseqüència de tot el que he expressat en el paràgraf anterior, considero que *tabaquera* 'equinoïdeu' és un terme d'origen català i que ha passat al castellà a través de la lletra impresa, però sense ser emprat pels pescadors. Aquesta hipòtesi es pot reafirmar amb la lectu-

---

1143. *Acuariología*. Publicaciones Técnicas (Patronato de Investigación Científica y Técnica "Juan de la Cierva"), 3. Madrid: CSIC, 1974, 46.

1144. Georges Cuvier: *Lecciones elementales de la historia natural de los animales*, 2. Trad.: José Garriga. Valencia: Impr. de Cabrerizo, 1834, 283.

Antoine Paulin Germain Salacroux: *Nuevos elementos de historia natural: conteniendo la zoologia, la botanica, la mineralogia y la geologia, aplicadas a la medicina, a la farmacia, a las ciencias y artes comunes*, 3. Trad. i considerablement ampliat per José Rodrigo. Madrid: Impr. de Verges, 1838, 319.

1145. Esteban Jiménez: *Dictionarium manuale latino-hispanum ad usum puerorum*. 2a ed. Madrid: ex Typographia Regia, 1802, 128.

1146. Sobre aquesta qüestió, vegeu el cap. "Coraçons, coraçones i cor de creu", § 896 i n. 997.

1147. Ricardo Aguilar - Ana de la Torriente - Silvia García: *Propuesta de áreas marinas de importancia ecológica: Atlántico sur y Mediterráneo español.* Madrid, etc.: Oceana, 2008, 20, 71.

1148. *Cidaris cidaris* (Linnaeus 1758) [article en línia]. [Data de consulta: 1 de juny de 2010]. <http://www.echinodermes.org/cgi-bin/echino/fiche.py?echinide+1>

En aquesta fitxa hi ha els noms vulgars francesos *oursin boutonné, oursin porte-lance* i *oursin crayon* per a l'espècie *Cidaris cidaris*.

Échinides (oursin) - DORIS - FFESSM [article en línia]. 1-8-2008. [Data de consulta: 1 de juny de 2010]. <http://doris.ffessm.fr/fiche2.asp?fiche_numero=466>

En aquesta fitxa, a més dels significants anteriors, incloent-hi *oursin crayon*, hi ha els sinònims següents: *oursin lance gris, oursin bâton* i *oursin baguettes*.

ra del fragment següent del llibre *Fauna Ibérica*: "[...] el singular *Cidaris cidaris* denominado *Tabaquera* en Cataluña y que presenta unas enormes y robustas púas".[1149]

Motivació semàntica de *tabaquera*

1114. José Pérez Vidal, en la seva obra *España en la historia del tabaco* (1959),[1150] diu que a la primera meitat del segle XVII l'ús del tabac en pols s'havia estès a totes les classes i estats de la societat espanyola (pàg. 141), com també que hi havia una gran varietat de formes i tipus de *tabaqueres* i que aquelles que tenien la forma d'una carbasseta van ser molt populars des del principi i que així es van mantenir en àmbits rústics fins a l'extinció de l'ús del tabac en pols (pàg. 139). Entre les populars, també n'hi hagué en forma de capsetes planes. Durant el segle XVIII és quan les *tabaqueres*, tant les més artístiques i riques com les més senzilles i vulgars, van arribar al seu punt culminant de quantitat i ús, i a la primera meitat d'aquest mateix segle, dels dos tipus fonamentals de *tabaquera* popular, una en forma de capseta i l'altra, de carbasseta o pom, aquesta última era la que més abundava i l'única que quedà registrada en el *Diccionario de autoridades* (1726-1739, VI: 202, s.v.), tal com indica el mateix José Pérez:

> TABAQUERA. s. f. Un género de caxa de la hechura de un pomito, con su cuello arriba, en cuya extremidad tiene unos agujeros por donde se sorbe el tabaco: y tambien se llama assi la caxilla de la pipa, en que se quema el de hoja, para tomarlo.

Aquest utensili va començar el seu declivi a la primera part del segle XIX (pàgs. 142-144).

1149. Miguel Ibáñez - Mª Dolores San Millán - Alejo Romero: *Fauna Ibérica*. San Sebastián: Kriselu, 1988, 52.

1150. Madrid: CSIC - Centro de Estudios de Etnología Peninsular.

1115. Marc Antoni Orellana (I: 135)[1151] explica que el nom de *tabaquera*, amb el valor de "qualsevol capsa de tabac", és valencià i que va passar al castellà, però amb un ús molt més restringit com el que hi ha en el *Diccionario de la lengua castellana*,[1152] i que amb aquest sentit a València en diuen "carabaçetes".

1116. Si m'he estès en com era una *tabaquera* entre els segles XVII-XIX és perquè aquest recipient en forma de carbasseta té certa similitud amb l'embolcall del tipus *Cidaris cidaris* i, per tant, crec que el sentit translatici de *tabaquera* 'equinoderm' prové de comparar l'aparença externa de la *tabaquera* 'receptacle de tabac' amb la del nostre animal marí.

Etimologia de *tabaquera*

1117. *Tabaquera* és un derivat de *tabac* i, tot i que Joan Coromines explica que és un mot d'origen incert, considera que prové de l'àrab *ṭabbâq* o *ṭubbâq* (*BDC*, XXIV: 41-42;[1153] *DCELC*, IV: 318-321, s.v. *tabaco; DECat*, VIII: 168-173, s.v., I). De la mateixa opinió són Alcover - Moll (*DCVB*, X: 92, 1.), que es basen en el fet que aquesta paraula ja existia, com a nom de diverses plantes medicinals, abans que arribés d'Amèrica el costum de fumar o xuclar tabac.

Documentació de *petaca*

1118. No he trobat documentat *petaca* amb el valor d''equinoïdeu' enlloc. Com a 'recipient per a portar tabac', les primeres manifestacions escrites en català són del segle XIX. La més antiga és de l'any 1848, de Pere Labèrnia, i la trobem en el seu *Diccionario de la lengua cas-*

1151. *Valencia antigua y moderna*, 3. València: Acción Bibliográfica Valenciana, 1923-1924. Per bé que aquesta obra no es va publicar fins a la segona dècada del segle XX, cal aclarir que Orellana va viure entre els anys 1731-1813 (*Francesc Ferrer Pastor: les paraules d'un poble*. Ed. a cura d'Emili Casanova i Antoni Ferrando. València: Universitat de València, 2002, 246).

1152. Vegeu la definició del *Diccionario de autoridades* del paràgraf anterior. Les edicions següents, amb el nom de *Diccionario de la lengua castellana*, dels anys 1780, 1783, 1791 i 1803, anys en els quals va viure Orellana, mantenen el mateix contingut.

1153. "Mots catalans d'origen aràbic". Institut d'Estudis Catalans, 1936.

tellana con las correspondencias catalana y latina (II: 470, s.v.),[1154] quan després de la definició de *petaca* en castellà dóna l'equivalent català *petaca*. En la segona edició del Labèrnia català (1864-1865, II: 824, s.v.) apareixen dues descripcions de *petaca* o *petraca* en català:

> Espécie de cofre de cuyros ó de fusta guarnida de ells. *Petaca*. Coriaceum camillum.‖ Capsa de forma oblonga de cuyro, palla ó altra matéria en que s'hi posa'l tabaco de fumar. *Petaca*. Theca, ae.

Si bé la primera accepció de *petaca* ja figura en el *Diccionario de autoridades* (1726-1739, V: 246, s.v.), la segona no hi és fins a la vuitena edició de l'any 1837 (573, s.v.). Posteriorment a Labèrnia, amb aquest darrer valor, llegim *petaca* en el *Diccionari suplement* (1868, 351, s.v.), en el d'Aladern (1904-1906, III: 890, s.v.), i en els *Salvat* (v. 1912, II: 492, s.v.; 1933-1935, III: 945, s.v.), *Pal·las* (1927, 649, s.v.; 1962, 515, s.v.), *Tresor* (XI: 298, s.v. 1.), *DCVB* (VIII: 528, s.v.). Sense cap tipus de descripció, hi ha l'entrada *petaca* en els diccionaris de Bulbena (1905, 440, s.v.); Fiter (1913, III: 404, s.v.); Rovira i Virgili (1914, 278, s.v.), i en el *Diccionari ortogràfic* de Fabra (1917, 342). Aquest lema ja està inclòs en la primera edició del diccionari normatiu de Fabra (1932, 1309-1310, s.v.).

1119. A la segona meitat del segle XIX, aquest terme figura en obres de gèneres diferents. Així en un breu llibre de l'any 1863 en què el seu autor, J. M. y Ll.,[1155] vol fer conèixer els errors que més habitualment fan els catalans en parlar o escriure la llengua castellana, els exemplifica amb diàlegs en català i castellà, un al costat de l'altre, per palesar les diferències que hi ha entre una i altra llengua. Hi llegim en català: "-Sab, D. Leandro, quel' Rey ha rega-

1154. Barcelona: Impr. de J. M. de Grau.

1155. En la portada del llibre consultat, sobre la inicial M., hi ha escrit a mà "arcet". En les dades bibliogràfiques de la Biblioteca de Catalunya, consta com a autor G. (no J.) Marcet. La fitxa completa és: *Compendio de los errores en que incurren los catalanes al hablar y escribir la lengua castellana*. Barcelona: Impr. de Luis Tasso, 16 pàgs.

lat una *petaca* al baró de...?" (pàg. 6). "-¡Quina *petaca* tant hermosa!" (pàg. 8). Frederic Soler (1867, 203),[1156] amb el pseudònim de Serafí Pitarra, escriu:

71. Petaca de vers l'any 1900.
Fotografia extreta d'«El blog de Ma».

> Lo que m'he proposat al escríurerl', es fer un tomet, que, podentsel ficar al infern del paltó com una *petaca*, tingués sobre aquesta, la ventatxa de no deixar anar partículas de tabaco y la de contenir uns quants versos per fer ríurer.

N'hi ha moltes més citacions d'aquest mot en aquella època, especialment, en obres de teatre. Un exemple és la *Pubilla del Vallès* de Josep Maria Arnau (1865, 37)[1157]: "Lluís. ¿Vosté fuma? (*Presentantli la petaca*)."

Motivació semàntica de *petaca*

1120. La *petaca* de la fotografia adjunta era la que utilitzaven els nostres pares o avis, però com hem llegit en la descripció de Labèrnia (§ 1118) no tan sols n'hi havia de cuir, sinó també d'altres materials més modestos com la palla, o com el que Joan Amades (1950, V: 355) explica, tot parlant dels venedors de barretines:

> Aquestes barretines [les de pagès i traginers, de nou pams de llargada, que en caminar feien *patim patam* i arribaven gairebé fins a les cames] servien de butxaques, puix que hom hi po-

1156. *Singlots poétichs: ó sia, col·lecciò de obras jocosas, dramáticas, líricas y narrativas, que en vers y en catalá del que ara 's parla ha compost...* Barcelona: I. López.

1157. *La Pubilla del Vallés: cuadro de costums catalanas: dividit en dos actes*. Barcelona: Impr. Ramírez y Cª.

> sava la bossa amb els fòtils de picar foc, la *petaca* de tabac de pota, feta d'escrota [sic] de bou, el ganivet de l'ham i tot d'altres estris.

1121. Per tant, sembla clar que hi havia *petaques* fetes amb materials diversos i també probablement de formes distintes, com la que detalla Ramón Díaz Hernández:[1158] "La borrega es una especie de *petaca* de goma, en forma de bolsa aplastada empleada por los campesinos para guardar su tabaco fuerte; el conocido *tabaco de piola* [...]."

72. Petaca sense pues

1122. En el capítol «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'» explico que els equinoïdeus irregulars es caracteritzen, entre altres coses, per la seva aparença de disc o de cor (vegeu § 55) i que, per tant, són molt més plans que els equinoïdeus regulars, que tenen un aspecte més arrodonit. Entre aquests eriçons en forma de cor i relativament plans hi ha l'espècie *Echinocardium cordatum*, que rep el nom de *petaca* a Cadaqués (§ 1108), i com he sentit dir sovint entre els pescadors dels nostres litorals viu a molta fondària, l'agafen amb l'art d'arrossegament i només de tocar-lo es desfà, a dins sols hi ha fang.

1123. Doncs bé, aquesta faiçó relativament aplanada d'aquest tipus de garota, d'una mida prou petita per a posar-la dins una butxaca, pot haver fet recordar a alguns pescadors cadaquesencs la *petaca* de guardar el tabac, la qual, perquè fos més versemblant aquesta comparació, potser tenia un aspecte més semblant a una bosseta. Així, possiblement, va sorgir aquesta

1158. "En torno al tabaco en Canarias, una perspectiva local", pàg. 214. Dins *Ciclo en Torno al Tabaco en Canarias (2001)* [article en línia]. [Data de consulta: 14 de juny de 2010]. <http://acceda.ulpgc.es/bitstream/10553/874/1/5156.pdf>

metàfora, per mitjà de la qual van rebre el nom de *petaca* els eriçons de l'espècie *Echinocardium cordatum*.[1159]

Etimologia de *petaca*

1124. La primera proposta etimològica de *petaca* 'recipient per a dur tabac' l'he trobada en la tercera edició del Labèrnia (1888-1892, II: 373, s.v.): "Del mejicá, *petlacalli*, arca ó bagul". D'on passà a Aladern (1904-1906, III: 890, s.v.). Alcover - Moll (*DCVB*, VIII: 528, s.v.) indiquen que aquest mot ha estat "pres del cast. *petaca*, que és d'origen mexicà (Hanssen Gram. hist. 10)". Joan Coromines (*DECat*, VI: 485*b*, s.v.) també assenyala que prové del castellà *petaca* «i aquest probablement de l'asteca *petlakál·li* 'caixa d'estores o joncs'».

Polisèmia de *petaca*

1125. En l'àmbit de la fauna marina, l'únic ictiònim que he localitzat amb el nom de *petaca* és una holotúria de l'espècie *Stichopus regalis*, que és anomenada així a Dénia (Cabrera 1997, 145) i a la Vila Joiosa (Llorca 1998, 819 i 866, s.v. *virot de frare*) i que rep el nom estàndard d'*espardenya*. Francesc Xavier Llorca (*loc. cit*.) comenta que al País Valencià els noms d'aquest tipus d'holotúria "tenen tots -excepte *petaca*- un sentit secundari (o primari) relacionat amb el membre viril", i tot seguit esmenta els següents: *pardal, piu, txorra* i *virot*.[1160]

Conclusions

1126. He tractat conjuntament els ictiònims *tabaquera* i *petaca*, perquè la motivació semàntica de tots dos noms sembla tenir un mateix origen, la d'un receptacle per a guardar tabac, si bé aquest recipient tenia formes i usos distints en cada cas. És a dir, ambdós provenen d'utensilis personals i tenen com a punt comú el tabac. La *tabaquera* contenia tabac en pols i

1159. Altres pescadors de Cadaqués en diuen *castanya* (vegeu § 1108).

1160. Pel que fa a altres noms vulgars d'holotúries, vegeu el cap. "La pesca de l'eriçó de mar", n. 166.

tenia, en aquest cas, probablement forma de carbasseta, i la *petaca* podia incloure tabac picat, cigars i cigarretes, i possiblement era semblant a una bosseta.

1127. Quant a l'antiguitat d'aquests significants, i d'acord amb la història d'aquests mots, és plausible que els pescadors blanencs i badalonins van començar a donar el nom de *tabaquera* a l'espècie *Cidaris cidaris* entre els segles XVIII i principi del XIX, i els cadaquesencs, el de *petaca* al tipus *Echinocardium cordatum* a partir de la segona meitat del segle XIX.

1128. També hem pogut constatar com *tabaquera* 'equinoïdeu', un mot poc conegut entre la gent de mar dels nostres litorals, llevat de Blanes i Badalona, ha gaudit d'una àmplia difusió en diccionaris i enciclopèdies de la nostra llengua, fins a esdevenir terme normatiu en el *DIEC*.

1129. Així mateix, *tabaquera* ha estat inclòs en obres de divulgació de fauna marina redactades en castellà, en què indiquen que *tabaquera* és un terme català i castellà, malgrat que no apareix en cap diccionari de la llengua de Cervantes, ni tampoc tinc cap constància que aquest significant sigui emprat pels pescadors d'aquesta llengua. Per tant, opino que *tabaquera* 'equinoderm' és un mot llibresc en castellà i que prové del català.

1130. Finalment, cal remarcar que no he sabut trobar cap mot polisèmic de *tabaquera* entre les espècies marines, com també que *petaca* 'equinoïdeu' és un terme que no ha estat documentat fins ara.

Cultura popular referida a l'eriçó de mar

1131. *L'eriçó de mar* ha estat present en diferents obres que han arribat fins als nostres dies, ja des de la civilització grega, i no tan sols des de les vessants que fins ara hem tractat (biologia, gastronomia, pesca, medicina...), sinó també en altres àmbits com ara les creences, les llegendes, les tradicions populars, les curiositats... En aquest capítol, faig un breu repàs a aquestes notícies sovint divertides, sorprenents i, a vegades, fins i tot, interessants.

1132. Com he comentat en altres capítols, *El banquet dels savis* d'Ateneu de Nàucratis (ss. II-III d.C.) ens introdueix d'una manera pròdiga a moltes de les manifestacions culturals de la Grècia antiga. Fins i tot, Ateneu cita episodis tan grotescs, com el del llibre vint-i-vuitè de l'*Ordre de batalla de Troia* (III, 91), de l'escriptor i gramàtic grec Demetri d'Escepsis (s. II a. C.), en què a un espartà li van servir *garotes* en un convit; n'agafà una, però com que no sabia com se l'havia de menjar i tampoc no va observar com ho feien els altres invitats, se la posà dins la boca, amb la closca i tot, i intentava esclafar-la amb les dents. Com que ho estava passant magre i no comprenia el motiu pel qual se li resistia tant, exclamà:

> Tu, aliment repugnant! No seré tant estúpid per deixar-te anar ara, però mai més n'agafaré un altre.[1161]

1161. ὦ φάγημα μιαρόν, οὔτε μὴ νῦν σε ἀφέω μαλθακισθεὶς οὔτ᾽ αὖτις ἔτι κα λάβοιμι.

1133. Dífil de Sifnos (final s. IV - inici s. III a.C.) escriu en la *Dieta per a persones amb bona i mala salut* (III, 74 c):

> Els cogombres creixen en els horts quan la llum és plena i el seu creixement és tan visible com el dels *eriçons de mar*.[1162]

Aquesta influència de la lluna plena en el desenvolupament de la *garota*, i en concret de les seves gònades, ja és esmentada per Aristòtil (384 a.C. - 322 a.C.) en *Les parts dels animals* (IV, 5, 680*a*).

1134. He sentit dir sovint que aquests animals marins s'han de consumir en temps fred, que és quan són plens, cosa que succeeix especialment en les nits de lluna plena.[1163] Sobre aquesta relació entre la lluna plena i l'*eriçó de mar*, Luis Bettonica (1989, 44) escriu:

> Diuen que aquests curiosos habitants del mar han de ser pescats preferentment en nits de lluna plena, perquè quan aquesta passa de quart minvant a lluna nova, les *garotes* gairebé es buiden, com «per art de bruixeria».

1135. Plini el Vell (c. 24 - 79 d.C.), en la seva *Història natural* (IX, 31, 51), fa al·lusió al comportament de l'*eriçó de mar* quan preveu que s'acosta una tempesta:

> Hom diu que [els eriçons de mar] pressenten la proximitat d'una tempesta i que prenen petites pedres amb les quals es cobreixen, de manera que el pes els immobilitza, per evitar que se'ls esmicolin les pues tot rodant. Des que els mariners se n'adonen, doblen les àncores que retenen les naus.[1164]

1162. αὔζονται δ᾽ ἐν τοῖς κήποις οἱ σικυοὶ κατὰ τὰς πανσελήνους καὶ φανερὰν ἴσχουσι τὴν ἐπίδοσιν, καθάπερ καὶ οἱ θαλάττιοι ἐχῖνοι.

1163. Vegeu el cap. "Història de l'eriçó de mar des d'una perspectiva alimentària", §§ 124, 161.

1164. Tradunt saeuitiam maris praesagire eos correptisque opperiri lapillis, mobilitatem pondere stabilientes; nolunt uolutatione spinas adterere. Quod ubi uidere nautici, statim pluribus ancoris nauigia infrenant.

Aquesta creença està força estesa. Apareix en autors com Plutarc (c. 46 - c. 120 d.C.), en *De sollertia animalium* (979 b);[1165] Claudi Elià (últim terç del s. II - primera meitat s. III d.C.), en la *Història dels animals* (VII, 33); Opià (s. II d.C.), en les *Halièutiques* (II, 225-231),[1166] i, com palesa Demetrios A. Krekoukias, en l'article "Alcuni animali marinareschi nelle credenze del popolo greco, italiano e spagnuolo" (1977, 367),[1167] aquest comportament de la *garota* va ser recollit per molts altres escriptors ben bé fins al segle XIII.

1136. En el *Tesoro de la lengua castellana o española* de Sebastián de Covarrubias[1168] hi ha, a l'entrada *erizo*, una addició de Noydens que diu:

> Fué entre los antiguos símbolo de los hombres ásperos, intratables y mal acondicionados. Tiénese por cosa cierta que conocen éstos quando quiere venir tempestad, y ponen encima de sí algunas piedras para guarecerse; de lo cual se admira mucho San Ambrosio, en su *Exameron*, considerando tanto conocimiento y ingenio en un animal tan pequeño, por el qual le pusieron los egypcios por símbolo de la seguridad, como lo dize Pierio, lib. 28.

1137. De fet, és cert que una determinada espècie, *Paracentrotus lividus*, es cobreix sovint, gràcies a les ventoses dels pedicels, de closques de lamel·libranquis, algues i pedretes, possiblement com a protecció d'una il·luminació excessiva, quan viu en espais al descobert.[1169]

1165. *Vidas de los diez oradores; Sobre la astucia de los animales; Sobre los ríos*. Inmaculada Rodríguez Moreno (ed.). Madrid: Akal, 2005.

1166. Per a aquest poema d'Opià, he consultat les obres següents: *Oppian, Colluthus, Tryphiodorus*, traduïda a l'anglès per A. W. Mair (1963); *Opiano. De la caza. De la pesca*, edició de Carmen Calvo Delcán (1990), i *Oppiani Poetae Alieuticon, sive de piscibus...* (1534, II: 20).

1167. Dins Manuel Alvar (ed.): *Terminología marinera del Mediterráneo*, 363-372.

1168. Ed. de Martín de Riquer (segons la impressió de 1611, amb les addicions de Benito Remigio Noydens publicades en la de 1674), 2a. ed. Barcelona: Alta Fulla, 1989, 530.

1169. Tal com indico en el cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'», § 46.

1138. També algun pescador ha relacionat l'*eriçó de mar* amb la previsió del temps. Així, a Sant Feliu de Guíxols, el mariner Llorenç Frigola[1170] m'explicava:

> Hi ha vegades que és època d'ells [dels *oriços*] d'estar plens i tot d'un cop queden buits, i això és degut que ressenten un mal temps.

Segons el que em va comentar el pescador llançanenc Rogelio Garriga,[1171] sembla que la causa per la qual es buiden és el mal temps:

> L'*engarota* vol bon temps i sol. Ara són molt i molt plenes. Si hi ha un dia de tramuntanada forta, totes les d'allà on toca el tràngol de la tramuntana són buides.

1139. Opià (*Hal*., I, 317-319)[1172] explica una altra sorprenent propietat d'aquest animal marí:

> [...] i les punxoses *garotes*, les quals si hom les talla en petits trossos i se les tira al mar, s'uneixen de nou, i tornen a viure.[1173]

Aquest rar atribut és així mateix mencionat per Claudi Elià en la *Història dels animals* (IX, 47).

1140. En la cultura cèltica el nostre equinoïdeu tenia un significat especial, segons llegim en el *Diccionario de símbolos* de Juan-Eduardo Cirlot a l'entrada *erizo de mar*:[1174]

1170. 69 anys (5-5-2000).

1171. 81 anys (11-3-2000).

1172. Vegeu n. 6. *Oppiani Poetae Alieuticon, sive de piscibus*... (1534, I: 8).

1173. [...] καὶ ὀκριόεντες ἐχῖνοι· τοὺς εἴ τις καὶ τυτθὰ διατμήζας ἐνὶ πόντῳ ῥίψῃ, συμφυέες τε παλίνζωοί τε νέμονται.

1174. 7a ed., Barcelona: Labor, 1988, 186.

> Llamado «huevo de serpiente» en la tradición céltica, es uno de los símbolos de la fuerza vital y del germen primordial.

1141. El genial pintor empordanès Salvador Dalí ens fa saber que uns *eriçons de mar* eren "amics dels arquitectes" en temps del famós escultor grec, però també pintor i arquitecte, Fídies (c. 490 - c. 431 a.C.):

> He llegit [...] que Fidias va dibuixar el plànol d'un temple imitant una varietat d'*eriçons de mar*, que presenta l'estructura pentagonal més divina mai vista.[1175]

1142. Aquesta no és, però, l'única vegada que Salvador Dalí vincula l'arquitectura amb la *garoina*, ja que segons ell:

> L'arquitectura de Gaudí és una zona eròtica tàctil, que s'eriça com una *garota*.[1176]

1143. L'any 1930 Luis Buñuel va filmar el curt metratge *Menjant garotes*, en què apareix el pare de Salvador Dalí consumint una gran quantitat d'aquests equinoïdeus a la casa pairal, situada a la platja es Llaner de Cadaqués. Aquesta passió del patriarca per aquest animal marí també es fa palesa en el seu fill, fins al punt que el va incorporar al seu univers surrealista i literari, com veurem més endavant, i, des de la vessant gastronòmica, expliquen que era tal la seva obsessió per les *garotes* que quan era a París se les feia dur per avió.[1177]

1144. Una altra llegenda que s'atribueix a l'*eriçó de mar* és la de ser un afrodisíac. El meu pare, que era del Port de la Selva, m'ho va afirmar en més d'una ocasió. En un altre capí-

---

1175. Gilbert Lascault: "Dalí, l'aliment i l'escriptura". Dins *Dalí escriptor: curs*. Barcelona: Fundació Caixa de Pensions, 1990, 80.

1176. *La Vanguardia* (12-6-1997): 11.

1177. Jaume Fàbrega (2004, 150); Manel Altés Esparza: "*Menjant garotes* -1930. Buñuel *con-templa* al patriarca del clan Dalí". Dins Lourdes Cirlot i Mercè Vidal (coord.). *Salvador Dalí i les arts: historiografia i crítica al segle XXI*. Barcelona: Publ. i Ed. de la Universitat de Barcelona, 2005, 153-158; Ramon Iglesias: "Miracle mediterrani". *La Vanguardia* (21-11-2008): 10.

tol,[1178] he comentat que alguns pescadors que he entrevistat feien al·lusió a aquesta propietat, i també apareix en algun article com ara el de J.J. Navarro Arisa:[1179]

> Com que ja he fet l'acudit fàcil de la *garota* d'Ipanema, no m'endinsaré en les propietats afrodisíaques de les *garotes* de la Costa Brava. Només recordaré que són òrgans genitals i que, com diu la dita, d'allò que es menja es cria.

Joan Coromines (*DECat*, II: 36*a*, s.v. *bogamarí*) també en fa esment, quan assevera que *bogamarí* és un mot d'origen mossàrab, *bogo*, el qual prové de l'àrab *boqo* 'boc' i que va prendre el sentit de 'garota', pel fet de comparar el *boc*, símbol de la luxúria, amb les propietats afrodisíaques del nostre animal marí.[1180] Tot i així, no tinc cap notícia de cap treball científic que avali aquesta opinió força estesa en algunes zones del nostre litoral, especialment de l'Alt Empordà.

1145. Tan sols tinc coneixement d'un parell de refranys en què participa el nostre animal marí. Un és el que escriu Joan Amades en els "Refranys de pescador i de mariner".[1181]

> Picada d'escorpra i d'*eriçó*, no hi és a temps l'extremunció.

I un altre el recull Armando Lemos Marí en *1000 refranys de Dénia i els deniers*:[1182]

> 18. A Dénia són *eriçons* i a Xàbia *bogamarins*... I això que som veïns!
> Sentit dir a Vicent el Corder.

1178. "L'eriçó de la mar i la medicina", § 332.

1179. "Garota de la Costa Brava". *Avui* (15-3-2005).

1180. Vegeu el cap. "Bogamarí", § 574.

1181. *Folklore de Catalunya*. 3a ed., Barcelona: Selecta, 1982, vol. 15, 1022*b*.

1182. Ajuntament de Dénia i Arxiu Municipal, 2008, 34.

1146. A Torredembarra s'empra l'expressió "semblar un *eriçó*", a la qual Gabriel Comes (1995, 148) dóna el valor de 'ser molt pelut o ser molt provocatiu'.

1147. En un sentit molt similar a la primera accepció que acabo d'esmentar, Joan Sala i Lloberas (1986, 251) aporta aquestes frases dites a Lloret de Mar:

> Doncs hauríem d'anar a la barberia. Portem una barba de tres o quatre dies amb una cara que semblem una «*garota*».

L'expressió "cara com una *garota*", la trobem també en el diccionari d'Esteve Fàbregas (1985, 56, s.v. *cara*) amb el valor de 'cara no afaitada de dies'.

1148. Francesc Xavier Llorca (1998, 916) també cita una locució que fa referència al nostre equinoïdeu, "semblar un *paparinell*", la qual indica que una persona va escabellada amb els cabells de punta, comparació que té una certa similitud amb la de Lloret de Mar.

1149. Entre les expressions provençals que recopilen Jean-Claude Bouvier i Claude Martell, hi ha "avoir des oursins dans les poches",[1183] que en català podríem traduir literalment per *tenir garotes dins de les butxaques*. També apareix aquesta frase feta a *Le parler marseillais* de Robert Bouvier,[1184] que l'explica d'aquesta manera:

> El nom d'aquest animal marí molt apreciat pels afeccionats dels fruits de mar, entra en la composició d'aquesta divertida expressió: *tenir garotes dins de la butxaca*, que hom la utilitza quan volem blasmar l'avarícia d'algú. Hom comprèn el perquè. Si per un cas excepcional ens passés que tinguéssim *garotes* a les butxaques, és segur que, a causa de la seva forta pro-

1183. *Anthologie des expressions en Provence*. París: Rivages, 1984, 34-35.

1184. Marsella: Jeanne Laffite, 1986, 120.

tecció espinosa, la nostra mà no lliscaria sovint en el seu interior: "Mira'l aquest! No paga mai cap ronda. Quantes *garotes* deu tenir a les butxaques!"[1185]

1150. Aquesta expressió francesa em recorda la història d'un contrabandista del Port de la Selva a qui aturà una parella de la guàrdia civil quan duia un sac ple de *garotes*. Quan un d'ells va voler saber què hi duia, es va quedar ple de punxes clavades i no cal dir que també ben empipat![1186]

1151. El nostre equinoïdeu s'ha emprat com un recurs comparatiu o metafòric, ja des de l'inici de la nostra civilització. Vegem-ne alguns casos:

Horaci (65 - 8 a.C.) escriu als *Epodes* (II, 5, 25):

Sàgana, arremangada, va espargint aigua de l'Avern per tota la casa amb els cabells eriçats com les pues d'una *garota* o les cerres d'un senglar acaçat.[1187]

Ausoni (segle IV), en el *Llibre d'epístoles* (24, 6-12), descriu el seu majordom Filó d'aquesta manera:

1185. Le nom de cet animal marin fort apprécié des amateurs de fruits de mer, entre dans la composition de cette amusante expression: *avoir des oursins dans la poche*, que l'on emploie quand on veut flétrir l'avarice de quelqu'un. On comprend pourquoi. Si par extraordinaire il nous arrivait d'avoir des oursins dans nos poches, il est certain qu'à cause de leur protection fort épineuse, notre main ne se glisserait pas souvent dans celles-ci: «Hè bè. Lui alors! Il propose jamais de payer sa tournée. Qu'est-ce qu'il doit avoir comme oursins dans la poche!»

1186. Rosa Ribas Massot: *Petites històries en blau marí*. [Girona]: [s.n.], 2004, 184.

1187. at expedita Sagana, per totam domum spargens Auernalis aquas, horret capillis ut marinus asperis echinus aut currens aper.

> El veuràs en persona tal com s'està vora meu, imatge de la seva fortuna: grisenc, pelut, despentinat, ferotge, reganyós, com el Formió de Terenci, de cabell aspre i test com l'*eriçó marí* o com els meus versos.[1188]

Com comentava abans (§ 1143), Salvador Dalí no sols va incloure la *garota* en la seva obra pictòrica, sinó també en els seus treballs literaris, com en el cas de *Poema de les cosetes* ([1928] 1983, 379), dedicat a Sebastià Gasch, "amb tota l'alegria anti-artística":[1189]

> [...]
> La meva amiga té la mà de suro i plena de puntes de París.
> Una sina de la meva amiga és una calma *garota*, l'altra un vesper
> bellugadís.
> La meva amiga té un genoll de fum.
> [...]

Un altre autor avantguardista, Àngel Planells, va introduir el nostre animal marí, si més no, en dues de les seves obres: *8 hores* ([1931] 1983, 420):[1190]

> Les mans del barber eren de goma vermella i els llavis d'aquella dona que un temps fou la meva estimada estaven eriçats de puntes de *garota* i la seva cabellera era un munyoc de filferros que vibraven harmònicament.

1188. Videbis ipsum, qualis adstet comminus, imago fortunae suae, canus, comosus, hispidus, trux, atribux, Terentianus Phormio, horrens capillis ut marinus asperis echinus aut uersus mei.

1189. Dins *La literatura catalana d'avantguarda, 1916-1939* de Joaquim Molas. Va ser publicat per primera vegada a la revista *L'Amic de les Arts*, núm. 27 (1928): 211. També l'he llegit a *La Veu de l'Empordà*, núm.1247 (1-9-1928): 8.

1190. Dins *La literatura catalana d'avantguarda, 1916-1938*. Joaquim Molas indica que va ser publicat per primera vegada a la revista *Recull* (de Blanes), núm. 395 (1931): 3. No obstant això, el 31 de maig de 1930 (pàgs. 4-5) va aparèixer a *Sol Ixent*, per bé que hi ha alguns canvis de contingut en el paràgraf que he citat; així, per exemple, en lloc de *filferros que vibraven harmònicament*, llegeixo *puntes de garota que vibraven armoniosament*.

I en el poema que duu el títol ben expressiu de *Punxes*, que he trobat publicat a *Sol Ixent*, 157 (15-01-1930):12: [1191]

> Sobre la corba del ventre d'un peix s'apreta un dit pelut i els ulls s'em tanquen perquè sobre el meu braç nu es projecta la sombra d'un rodet de fil.
> Els meus pensaments, llisquen sobre la corba de les celles d'aquella dona inconeguda i sobre la seva esquena nua es claven innumerables puntes de *garota* que vibren armoniosament.
> Al meu entorn una multitud de peixos es mouen àgilment sobre l'herba tendre i salten entre les branques dels arbres. [...]

En les *Sàtires* ([1928], 52) de Jaume Bofill i Mates, conegut amb el pseudònim literari de Guerau de Liost,[1192] llegim:

> Cada pecat, una espina de tres caires: orgull, estultesa, migradesa d'avar. I l'ànima, un *eriçó de mar* que vegeta en la fosca abismal, solatge del vici. I el bon Jesús l'estreny al pit com un cilici!

En el guió de la peça de teatre *Peeter's bar* (1931, 33),[1193] de Ramon Vinyes, hi trobem:

> Oscat. El tornares boig amb el refús; ho tenia coll aball [sic]. Les primeres nits de veler, pensant amb tu, es feia una bola en la llitera, com si fos un *eriçó de mar*. Ara diu que et recorda com tu volies; com una ombra.

1191. He transcrit aquest poema tal com apareix publicat a l'esmentada revista de Cadaqués.

1192. Barcelona: Edicions de la Revista de Poesia.

1193. Barcelona: Llibreria Bonavía.

En una de les primeres novel·les d'Anna Murià, *La peixera* (1938, 90-91),[1194] apareix aquest diàleg:

> -Vós també hi sou a la peixera.
> -Però no sóc cap peixet. Dec ésser un cranc, o una *garota*... Bèstia d'aigua salada i amb sang, sabeu? Amb sang...
> -Tenen sang les *garotes*?
> -Tenen punxes!
> -Ui!

En *Haceldama* (1959, 202),[1195] Blai Bonet també recorre a la comparació amb aquest equinoderm:

> Duia un banyador groc, i la tela, que duia uns dibuixos negres semblants a les *garotes*, estava estirada damunt el ventre rodó i gros.

En l'obra *Mirall de la veu i el crit* (1955, 28),[1196] Jaume Vidal Alcover menciona:

> Les tenasses, però són sordes i tenen cor de *vogamarí*.

En *Tots els camins duen a Roma: història d'un destí: 1893-1914* (1958, 432),[1197] Gaziel diu sobre Puig i Cadafalch:

1194. Barcelona: Edicions Populars Literàries.

1195. Barcelona: Aymà.

1196. Palma: Raixa.

1197. Biblioteca Biogràfica Catalana, 15. Barcelona: Aedos

> Fora d'aquesta mena d'encastellament eriçat, si el furgàveu una mica trobareu un esperit despert i ple de nobles inquietuds. És un home amb moltes qualitats i fins boníssim -com els *eriçons de la mar*, i com ells també tan recobert de punxes inútils.

Gabriel Janer Manila esmenta el nostre animal marí en *La cerimònia* (1977, 11):[1198]

> [...] i jo, que volia rompre amb el passat, m'esforçava per retrobar una per una les imatges d'un temps que portava mesclat amb la sang per retrobar les ombres desficioses i malaltes d'una llarga aventura que em punyia dins l'ànima talment una pua de *vogamarí*.

En *Mal camí i bon senyor* (1993, 274),[1199] el menorquí Pau Faner escriu:

> Per cert [...] veieren Àurea enastar-se a cadascuna de les seves innombrables agulles fins a deixar-la tota plena de sang com un enorme *vogamarí* vermell.

1152. Encara podem esmentar altres facetes en què l'*eriçó de mar* és o ha estat protagonista d'una manera o altra. Així, Francesc Xavier Llorca em contava que a la Vila Joiosa hi havia un joc infantil que consistia a agafar una *olleta* i passar-li el dit pel seu voltant mentre cantaven la saloma:[1200] "Boga sorell, voga tu que eres més vell".[1201] Quan li passaven el dit, l'animalet anava menejant les pues.[1202]

1198. Barcelona: Edicions 62.

1199. El Balancí, 254. Barcelona: Edicions 62.

1200. El *DCVB* (IX: 695, s.v.) explica que una saloma és un "Cant o crit acompassat que fan els mariners per fer força tots a la vegada quan estiren una corda." Josep Doménec Cano i Francesc Xavier Llorca, en l'article "La saloma: cant dels mariners", en fan una descripció més àmplia: "Les *salomes* són versos molt rítmics i monòtons que els mariners i pescadors canten a l'hora de fer una activitat que requeresca sincronització de moviments com la vogada o l'eixaguament de les xàrcies." Dins *Caramella* (gener-juny 2001): 6-8. Francesc Xavier Llorca em comentava que la saloma és un cant que els mariners utilitzen per anar vogant tots al mateix ritme. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", n. 604.

1201. Vegeu annexos amb la saloma benidormera *Boga - sorell* i el corresponent text musical.

1202. Carta del 24 de gener de 2003.

1153. En la publicació anual *Calendari dels brillants,* com indica el subtítol, *adaptat als usatges i costums de la Marina Alta*,[1203] es parla de diversos aspectes, sobretot meteorològics i laborals, i en el de l'any 2000, en l'apartat "què cal fer" referit al mes de gener, es pot llegir: "A la mar: com són les calmes de gener els *eriçons* són a frec de mà." [1204]

1154. A Palafrugell se celebra cada any, normalment al mes de maig, la "Marxa de la *garoina*", d'uns disset o divuit quilòmetres per camins i corriols dels voltants de la vila. Fins a l'any 2011 se n'han dut a terme vint-i-sis edicions.

1155. Les cloves del nostre animal marí, juntament amb els esquelets de les estrelles, degudament tractats, han estat usades com a fertilitzants (*HNPC*, VIII: 483). D'altra banda, quan aquestes closques pertanyen a les espècies més grosses, com ara *Echinus acutus, Echinus melo* i *Sphaerechinus granularis*, gràcies als bonics colors que tenen, es fan servir com a ornament, una vegada els han tret les pues i les han netejades, i fins i tot en alguns casos són venudes a turistes, tal com m'han comunicat en diferents ports del nostre litoral.

1203. Benissa: Edicions del Calendari dels Brillants.

1204. Informació que em va facilitar Francesc Xavier Llorca.

Conclusions

1156. En aquest treball d'investigació, tal com indica el seu títol, m'he referit exclusivament a un animal marí, l'*eriçó de mar*, des de diversos àmbits i des de diferents branques del coneixement, per la qual cosa podem considerar-lo com un treball monogràfic, cosa que possiblement no s'havia dut a terme fins ara en cap altra tesi.

1157. Des d'una vessant geolingüística, el nombre total de significants que he aplegat per a designar d'una manera genèrica l''eriçó de mar' és de 31, alguns d'ells amb diferents realitzacions fonètiques, i són els següents: *esgarota, esgrota, engarota, engrota, garota, grota*, *garoina, groina, oriç, oriço, soriç, soriço, eriçó* (*de mar*), *auriçó, eriço, eriç, castanya de mar, capellà, capellanet, paparinell, olleta, así, asín, casserola, cassoleta, bogamarí*, *vogamarí, bogamarina*, *bogomarí, bogo* i *vogo*. Els lexemes o formes bàsiques són 13: *garota, garoina, eriçó, eriç, castanya de mar, capellà, paparinell, olleta, así (asín), casserola, cassoleta, bogamarí* i *bogo*.

1158. Si deixem de banda aquests noms genèrics, hi ha més d'una vuitantena de termes, moltes vegades sintagmes, que permeten a la gent de mar fer diversos tipus de distincions o matisacions, els quals fan sovint referència a l'hàbitat, coloració, comestibilitat, sexe i aparença externa d'aquest animal marí.

1159. D'aquests significants podem esmentar, com a exemple, pel que fa al seu hàbitat:
Garota d'en terra; bogamarí de terra o d'en terra; garota, eriçó o *bogamarí de roca; eriçó de roquer; vogo de tenassa; garota de planassa; garota* o *eriçó d'alguer; garota de brut;*

garota o *oriç de sorra; oriç sorrenc; garota de fang; eriçó de la poua; garota, grota o eriçó de fons o fora; oriç de fons, forària* o *fondària; engarota de forària; engarota maresa; bogamarí de fondal* o *fondària; garotinya* o *grotinya de fondo; monja de fons; coraçon de terra* o *de fons*.

Per la seva coloració:
Garota negra; eriçó, bogamarí, paparinell o *así negre; bogamarí ros; oriç blanc; paparinell roig* o *roiget; así roig; garota vermella; bogamarina encarnada; bogamarina negra.*

Per la seva comestibilitat:
Engarota bona.

Pel seu sexe:
Engarota, garota, garoina, eriçó o bogamarí mascle o femella, o simplement *mascle o femella*.

Per la seva aparença externa:
Engarota grossa; garota peluda; bogo o *vogo fi*; *oriç fusta* o *oriç de fusta*, *eriçó de fusta; bogamarina amb bastonets; así pelat; eriçó punxós.*[1205]

1160. La gent de mar, per a distingir les diverses espècies d'eriçons que coneix, normalment se serveix del terme genèric i a partir d'ací afegeix algun determinant o sufix. Així, per exemple, a Roses tenim:[1206]
Garota, com a mot general.
Garotí, que fa referència a una espècie molt petita.
Garotes de frare o *frare*, per a designar les que viuen a la fondària.

1205. Aquestes dades i altres tipus de motivacions els podeu trobar en el cap. "Aspectes etimològics: introducció", §§ 515-540.

1206. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 388, 464.

Garotes d'en terra, que tal com indica el nom són les que viuen a prop de terra, i encara, dintre d'aquestes, fan distinció entre:
Garotes de les planasses i *garotes dels alguers*.
Garotes de fang, per a anomenar els eriçons que tenen forma de cor.

1161. En altres indrets, però, no es compleix aquesta regla i, per tant, apareixen altres tipus lexicals, segons les espècies que designen. A Dénia el mot més utilitzat és *eriçó*, però normalment anomenen *moro,* tot i que a vegades també diuen *eriçó moro,* els que són de color negre, i *monja* o *mongeta* els que són més grossos, de color violeta amb puntes blanques.[1207]

1162. També hi ha alguns ports en què s'adopten totes dues solucions. A Cadaqués on, com a Roses, diuen *garota* o *grota*, la que habita a la fondària es denomina *garotinya* o *grotinya;* l'espècie que la majoria dels pescadors de les nostres mars considera erròniament el mascle l'anomenen *judiua, garota juïua* o *juïua, jueua* i, fins i tot, *dimoni*. Ací podem copsar la gran riquesa onomasiològica que hi ha per a designar una sola espècie. *Corona* és el terme que els cadaquesencs fan servir per a anomenar l'eriçó que té les puntes molt llargues i gruixudes i el cos petit. *Castanya* i *petaca* són els noms que reben aquells eriçons que tenen forma de cor.[1208]

1163. Un altre port amb una gran abundància de tipus lexicals i variants és Blanes, on he registrat *oriç, oriço, soriç, soriço, garota, garota peluda, tabaquera*, a més d'altres formes secundàries com *eriç, eriço, eriçó* i *grota*.[1209]

1164. De tots els significants que he pogut recollir, n'hi ha una bona colla que no estaven documentats fins ara:

1207. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 467, 470.

1208. *Ibid*., §§ 387, 412, 445, 457, 464.

1209. *Ibid*., §§ 370, 385, 393, 420, 422, 429, 456, 464.

- *Engarota maresa* o *maresa* (*Sphaerechinus granularis*) i *engarota castanyera* o *castanyera* (*Spatangus purpureus*, *Schizaster canaliferus*), a Llançà.
- *Capmoret* (*Sphaerechinus granularis*) i *grota de fons* (*Cidaris cidaris*), al Port de la Selva.
- La forma sincopada *grotinya* (*Sphaerechinus granularis*) i *garotinya* o *grotinya de fondo* (*Echinus acutus* i *Echinus melo*), a Cadaqués.
- *Petaca* (*Echinocardium cordatum*), a Cadaqués.
- *Dimoni, jueua, garota juïua* o *juïua* (*Arbacia lixula*), a Cadaqués.
- *Garota d'alguer, garota de planassa* (*Paracentrotus lividus*), *garotí* (*Psammechinus microtuberculatus*) i *garota de fang* (equinoïdeus irregulars), a Roses.
- *Garota de moro, garota de brut, garota vella* o *vella* (*Sphaerechinus granularis*), a l'Escala.
- *Micos* o *coraçones* (equinoïdeus irregulars), a Palafrugell. La forma castellanitzada "coraçones" també l'he aplegada a Arenys de Mar, Badalona i Vilanova i la Geltrú, encara que una mica més catalanitzada: "coraçons".
- *Oriç blanc* (*Sphaerechinus granularis*), *oriç de fons, de forària, de fondària* (*Echinus acutus*), a Palamós; *oriç de fons,* també a Lloret de Mar.
- *Oriç fusta*, *oriç de fusta* (*Cidaris cidaris*), a Palamós i Sant Feliu de Guíxols, respectivament; com també *eriçó de fusta*, a Arenys de Mar, Tarragona, l'Ametlla de Mar i Sant Carles de la Ràpita.
- *Oriç de sorra* (*Sphaerechinus granularis, Echinus acutus* i *Echinus melo*) i *putisco* (*Arbacia lixula*), a Sant Feliu de Guíxols.
- *Garota de sorra* i *oriç sorrenc* (*Sphaerechinus granularis*), a Lloret de Mar.
- *Oriço, soriço* (*Paracentrotus lividus*), a Blanes.
- A més del genèric *coraçon* per a designar els equinoïdeus irregulars, també n'hi ha de més específics com ara *coraçon de fons* (*Echinocardium cordatum*) i *coraçon de terra* (*Spatangus purpureus*), a Arenys de Mar.
- *Garota vermella* (*Echinus acutus*), a Badalona.
- *Eriçonet* (*Psammechinus microtuberculatus*), a Vilanova i la Geltrú.
- *Eriçó de roquer* (*Paracentrotus lividus*) i *eriçó d'alguer* (*Arbacia lixula*), a l'Ametlla de Mar. A Borriana, però, *eriçó d'alguer* designa l'espècie *Paracentrotus lividus*.

- *Capellanet negre* (*Arbacia lixula*) i *cabestante* (*Cidaris cidaris*), a Benicarló.
- *Eriçó de la poua* (*Sphaerechinus granularis*), a Borriana.
- *Ous* (*Echinocardium cordatum*, *Spatangus purpureus*; *Psammechinus microtuberculatus*, *Sphaerechinus granularis, Echinus acutus* i *Echinus melo*), a Cullera.
- *Cocos* (*Echinocardium cordatum, Spatangus purpureus*), a Cullera.
- *Moro* (*Arbacia lixula*), a Dénia; *bogamarí moro* o *moro*, a Xàbia; *moro* i el plural *mores* (probablement de la perífrasi *olletes mores* que no he pogut arreplegar), a Calp; *olleta moruna* o simplement *moruna*, a Altea.
- *Monja de fons* (*Echinus acutus* i *Echinus melo*), a Xàbia.
- *Paparinell roig* o *roiget* (*Paracentrotus lividus*) i *paparinell negre* (*Arbacia lixula*), a Benidorm.
- *Bogamarina amb bastonets* (*Cidaris cidaris*), a Santa Pola.
- *Calavera* (equinoïdeus irregulars; *Sphaerechinus* i *Echinus*), a Santa Pola.
- *Así roig* (*Paracentrotus lividus*), *así negre* (*Arbacia lixula*) i *así pelat* (*Echinus acutus*), a l'illa de Nova Tabarca.
- *Casserola* (*Paracentrotus lividus* i *Arbacia lixula*), a Banyalbufar.
- *Peu de vaca* (*Spatangus purpureus* i *Echinocardium cordatum*), a l'Alguer.
- *Bogamarí de terra* o *d'en terra* (*Paracentrotus lividus* i *Arbacia lixula*) i *bogamarí de fondal* (*Sphaerechinus granularis, Echinus acutus* i *Echinus melo*), a l'Alguer.

1165. També n'hi ha un bon nombre, més de trenta, que no estan inclosos en cap diccionari o enciclopèdia. D'altres sí que hi són, però no amb l'accepció d'*eriçó de mar,* com: *calavera, capellà, capellanet, carota, casserola, coco, corona, dimoni, femella, mascle, món, monja, moro, mico, olleta, ou, petaca.*

1166. Tot i que la primera part del meu treball és essencialment descriptiu, també en alguna ocasió m'he permès de fer alguna interpretació de les dades obtingudes des d'una vessant històrica, com és el cas del grau de vitalitat d'algunes termes.

1167. Així he pogut apreciar que un mot blanenc tan documentat com *soïç*[1210] ha caigut en l'oblit en aquestes últimes dècades, cosa que també ha succeït amb *rector* a Vinaròs, si bé aquest últim no l'he trobat documentat en cap lloc amb el valor d''equinoderm'.[1211]

1168. El sintagma *castanya de mar*, força conegut a la Mediterrània occidental, gairebé ha desaparegut en català, atès que només l'he pogut sentir a Barcelona i Premià de Mar, i encara a les generacions més velles, tot i que està molt documentat des del segle XVIII fins al prop-passat segle XX. Tanmateix, he enregistrat *castanya* a Cadaqués, per bé que no com a terme genèric, sinó com a significant d'una espècie d'eriçó en forma de cor, com també *castanyera* o *engarota castanyera,* que designen dos tipus d'equinoïdeus irregulars a Llançà.[1212] Un altre derivat de *castanya*, *castanyola*, ha deixat d'existir en català, per bé que està documentat a les primeres dècades del segle xx.[1213]

1169. *Cassoleta* i *casserola*, noms genèrics a Banyalbufar i que solament s'utilitzen en aquesta població, corren el perill d'extingir-se ben aviat, si tenim en compte que actualment sols queda en actiu una barca de pesca en aquesta localitat mallorquina.[1214]

1170. En una situació força similar es troben altres significants com *boga de mar* en les contrades valencianes més meridionals, *oriç de fusta* a Palamós, *mico* i *món* a Palafrugell, i possiblement ja hagin desaparegut *mons* al Port de la Selva, *melonet de mar* a València, *corona* a l'illa de Mallorca, atès que aquests mots no els he pogut enregistrar, per bé que sí que he tingut l'oportunitat de sentir *corona* en alguns punts de la Costa Brava i Badalona.

1210. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 422-423.

1211. Quant a *rector*, vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 450.

1212. Per a més dades de *castanya de mar, castanya, castanyera* o *engarota castanyera*, vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 445.

1213. Vegeu el cap. "Castanya de mar", §§ 644-645.

1214. Vegeu els capítols "Variants dialectals...", §§ 477-478, i "Olleta, casserola i cassoleta", §§ 822, 836.

1171. A l'illa de Mallorca no he anotat enlloc *vogamarí*, amb labiodental, que és el significant que s'empra per tot Menorca, però sí que es pot afirmar, com succeïa abans en el cas de *soïç*, que *vogamarí* ha existit a Mallorca, tal com es pot comprovar en diversos documents dels segles XVIII i XIX i també en els diccionaris mallorquins de Figuera (1840) i Amengual (1858-1878). Així mateix, i d'acord amb aquestes dades, es pot dir que *vogamarí* va precedir *bogamarí* en aquesta illa.[1215]

1172. Encara parlant de la vitalitat d'alguns significants, voldria comentar el cas de *bogo,* pl. *bogos* a l'illa de Mallorca que, segons Joan Coromines (*DECat*, II: 35*b*, s.v. *bogamarí*), és el terme que predomina de molt en aquesta illa. Aquesta afirmació s'hauria de matisar. És cert que és un mot prou conegut en els ambients mariners de diverses localitats, com ara Palma, Port d'Andratx, Banyalbufar, Valldemossa, Deià, Alcúdia i Cabrera, però, tal com he pogut comprovar, actualment el significant més emprat a Mallorca tant per la gent de mar com la d'en terra és *eriçó*.[1216]

1173. Una situació ben diferent de tots els casos que he esmentat fins ara és la del mot *garota,* que s'ha anat estenent i enfortint al llarg del segle XX. De la mateixa manera que deia abans que *castanya de mar* estava documentat en tots els diccionaris del Principat del segle XIX, *garota* no apareix en cap obra lexicogràfica fins al segle XX. Aquest significant va arribar a Barcelona des de les costes empordaneses, com a més aviat, a les acaballes del segle XIX o a l'inici del segle XX, i a través de l'àrea focal que és aquesta gran ciutat ha esdevingut el terme prioritari en tots els diccionaris i enciclopèdies del Principat, o, pel cap baix, al mateix nivell que *eriçó de mar*. Aquest fenomen no és estrany en la nostra llengua, atès que, sobretot de la Renaixença ençà, es van incorporar una bona quantitat de paraules de les contrades giro-

1215. Vegeu els capítols "Variants dialectals...", § 493, i "Bogamarí", §§ 559-560, 562.

1216. Sobre aquesta qüestió, vegeu els capítols "Variants dialectals...", §§ 444, 491, i "Eriçó de mar i oriç", §§ 702, 704, 731.

nines en les obres literàries i en la parla barcelonina.[1217] De totes maneres no m'ha estat possible d'escatir l'origen de *garota* a Tossa de Mar, Lloret de Mar, Blanes, Arenys de Mar, Cambrils, l'Ametlla de Mar.., ja que en aquestes poblacions fa referència a uns tipus concrets d'eriçons i, en conseqüència, no és un terme genèric, tal com succeiria si l'ús d'aquest mot s'hagués produït per l'influx de Barcelona, per la qual cosa és probable que aquesta expansió de *garota* cap aquests ports hagi estat provocada per les relacions entre mariners.[1218]

1174. Amb tot, pel que fa a extensió geogràfica, el terme més conegut a les nostres costes és *eriçó (de mar),* significant que s'utilitza a la major part del País Valencià, illa de Mallorca, contrades tarragonines i en algunes localitats de les comarques barcelonines.[1219]

1175. També cal comentar que hi ha un bon nombre de significants que apareixen en obres d'ictiologia, diccionaris i enciclopèdies que no m'ha estat possible d'enregistrar enlloc, com: *eriçó* o *bogamarí violeta* o *morat* (*Sphaerechinus granularis*); *tabaquera roja* (*Stylocidaris affinis*); *garotina* (*Psammechinus microtuberculatus*); *eriçó porprat, eriçó cor porprat, garota cor, bogamarí cor morat* (*Spatangus purpureus*); *eriçó cendrós, eriçó cor cendrós* (*Echinocardium cordatum*), etc.; locucions nominals que, a vegades, són simples traduccions totals o parcials dels noms científics, com ara *purpureus* → morat, porprat.

1176. Aquesta situació no es produeix únicament en el cas d'aquest animal marí, ni tan sols en la nostra llengua. Manuel Alvar, en el seu article "Ictionimia y geografía lingüística" (1970), ja es fa ressò de casos similars. També Miquel Duran i Ordinyana ha publicat dos articles, "Causes d'errors en l'elecció de noms estàndard d'animals" (1998, 21-30) i "Comentaris sobre algunes causes d'errors o d'inexactituds en la nomenclatura catalana dels peixos marins" (2005, 114-131), en els quals tracta i critica les diferents raons que provoquen nom-

1217. Vegeu els capítols "Variants dialectals...", §§ 383-384, i "Garota i garoina", § 740.

1218. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 390-397.

1219. Com es pot concloure de les dades aportades en el cap. "Variants dialectals...", apartat "8. Eriçó de mar, eriçó, auriçó, eriç i eriço", §§ 433-436, 439-444.

broses errades en la designació de noms estàndard en la fauna marina, sense deixar de banda l'afany "batejador" d'alguns ictiòlegs.[1220]

1177. En el decurs d'aquest treball també he tingut la possibilitat de copsar algunes peculiaritats fonètiques, relacionades amb el nostre equinoderm. Una d'elles és la pronúncia d'una *e* relaxada en posició final de paraula, com he enregistrat en el mot *garota* [gərɔtᵉ] a Roses i l'Escala, mentre que a Cadaqués es pronuncia amb una *a* velar final [gərɔ́tą]. L'origen d'aquestes realitzacions fonètiques ha estat debatut per diferents estudiosos;[1221] no obstant això, segons la meva opinió, aquesta peculiar pronúncia és deguda a una evolució interna de la llengua en aquestes zones del litoral, a les quals cal afegir Blanes, [ɛ] en posició final. En tot cas, cal dir que aquest fenomen lingüístic pràcticament ha desaparegut a Blanes i tendeix també a desaparèixer a Roses i a l'Escala.

1178. Un altre tret fonètic prou remarcable i únic en tot el domini lingüístic és la realització *auriçó* [əu̯risó] a Cambrils, en lloc de [ərisó] o [arisó].[1222] Per bé que aquesta pronúncia pot ser deguda a una tendència a diftongar la vocal inicial, cal observar que aquest fenomen s'esdevé normalment quan aquesta vocal és *o*, com ara *aufici*, *auvelles*, *aurada*, fonamentalment en el català nord-occidental.[1223]

1179. Una altra peculiaritat fonètica prou interessant és la realització [ɔ] de la segona vocal de *bogamarina* [bɔ́ɣɔ-marína] a Santa Pola, a causa de l'harmonia vocàlica, característica pròpia d'una extensa zona del valencià meridional, per la qual generalment les [ɛ] i [ɔ] tòni-

1220. Respecte a aquesta qüestió, vegeu el cap. "Coraçons, coraçones i cor de creu", § 896 i n. 997.

1221. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 398-408.

1222. *Ibid.*, § 440.

1223. Vegeu, per exemple, Joan Veny (1984, 130-131).

ques assimilen la [a] final, que esdevé [ɛ] i [ɔ], respectivament.[1224] I, per tant, [bɔ́ɣa-marína] es realitza [bɔ́ɣɔ-marína]. Aquesta pronúncia implica que en la consciència del parlant es consideri que *bogamarina* és un mot compost del substantiu *boga*, convertit fonèticament en *bogo*, més l'adjectiu *marina*.[1225]

1180. Encara en l'àmbit fonètic, Coromines (*DECat*, II: 35*a*, s.v. *bogamarí*) afirma que *bogos* i *bogamarí* es pronuncien pertot amb bilabial a l'illa de Mallorca. Aquesta asseveració és errònia, ja que tenim documentat i enregistrat *vogos* o *vogo* a diversos llocs de l'illa.[1226]

1181. Quant a *melengue* a Peníscola, en lloc de *merengue*, cal dir que aquesta alteració consonàntica no és estranya en valencià, car es produeix sovint una confusió entre la lateral /l/ i la bategant /r/, ocasionada, especialment, per assimilacions i dissimilacions consonàntiques, tal com indiquen Alfred Ayza (1981, 28, 184), Joan Veny (1988, 179, 187, n. 21) i Josep Martines (2000, 196-205).[1227]

1182. Respecte als possibles castellanismes, hi ha la forma *eriço* que sens dubte és l'adaptació fonètica del castellà *erizo de mar* i que s'estén principalment per poblacions com Lloret de Mar, Arenys de Mar, Mataró, Barcelona, Tarragona i Alboraia, i encara que sigui de manera secundària també he enregistrat *eriço* a l'Estartit, Blanes, Benicarló, Cullera, Calp, Altea i la Vila Joiosa. L'ús també d'*eriç* en ciutats com Mataró, Badalona, Barcelona i Tarragona sembla reflectir el rebuig de la forma *eriço* per molts catalanoparlants i de voler-la catalanitzar eliminant la *-o* final.[1228] Amb tot, *eriç* també s'utilitza a Guardamar on sembla que, segons

---

1224. Vegeu Joan Veny (1984, 172) i Jordi Colomina (1985, 75-80 i 271).

1225. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 518.

1226. *Ibid.*, § 492.

1227. Per a tractar més a fons aquesta qüestió, vegeu el cap. "Merengue, melengue", §§ 958-960.

1228. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", §§ 428-430.

les dades de què disposo, va substituint *bogamarina*[1229] i, encara que de manera secundària, també he sentit *eriç* a Borriana i a molts indrets de la costa nord del Principat, on, recordem-ho, en algunes localitats s'usa *oriç* (Palamós, Sant Antoni de Calonge, Sant Feliu de Guíxols, Blanes i Arenys de Mar), que prové del llatí ERĪCĬUS i que, òbviament, abans d'esdevenir *oriç* havia de passar per l'estadi *eriç*. Aleshores, cal preguntar-se si aquest *eriç* que trobem principalment a les costes gironines, és aquell antic *eriç,* que s'ha mantingut d'una manera esporàdica, cosa certament difícil de respondre per la manca de documentació d'aquesta variant.[1230]

1183. Pel que fa a *oriço* i *soriço*, mots utilitzats a Blanes, el cert és que totes dues formes podrien ser el resultat d'un encreuament d'*oriç* o *soriç* amb el castellà *erizo*, però també podrien haver-se format a partir dels respectius plurals, o, fins i tot, podrien haver-se influït mútuament.[1231]

1184. Altres formes castellanitzades són *cabrestante* (Vinaròs), *cabestante* (Benicarló), *cabistante* (Peníscola), que designen l'espècie *Cidaris cidaris;*[1232] *merengue* (Vinaròs, Benicarló, la Vila Joiosa), *melengue* (Peníscola), que fan referència a un o més tipus d'equinoïdeus irregulars;[1233] *coraçones* (Palafrugell), *coraçon* o *coraçons* (Arenys de Mar, Badalona i Vilanova i la Geltrú), noms que reben, en general, els equinoïdeus irregulars.[1234]

1185. En general, com acabem de veure, els significants forans per a designar alguna o algunes espècies del nostre animal marí són força escassos. Tanmateix, a més dels esmentats fins

---

1229. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 431.

1230. Respecte a aquest tema, vegeu el cap. "Eriçó de mar", § 708.

1231. Vegeu el cap. "Variants dialectals...", § 424.

1232. *Ibid*., §§ 453-455.

1233. *Ibid*., §§ 459-462.

1234. *Ibid*., §§ 395-396, 410, 438, 464.

ara, cal també assenyalar l'aportació del genovès amb els termes *así* i *asín* a l'illa de Nova Tabarca.[1235]

1186. A la segona part de la tesi, he fet referència a les propostes motivacionals i etimològiques que s'han formulat fins ara dels distints significants del nostre animal marí, a les quals, en alguns casos, afegeixo més dades i, en d'altres, exposo les meves pròpies propostes. Tot seguit intentaré resumir les meves aportacions en aquest àmbit.

1187. Pel que fa a *bogamarí*,[1236] després d'explicar el motiu o motius que no em semblen prou convincents de les diferents hipòtesis publicades sobre l'origen d'aquest mot, en proposo una de nova, en la qual considero com a base etimològica de *bogamarí* el segment *boga*. Mot que pertany, probablement, a una àmplia i estesa família de mots que provenen del gal·loromànic BULGA. *Boga* estaria emparentat directament amb l'occità *bogo* i el francès *bogue,* que tenen el significat de 'pelló de la castanya', valor que, per metàfora, va passar a designar l*'eriçó de mar*, amb la inclusió, per bé que no en tots els casos, de l'adjectiu *marí* o *marina* per a una major transparència semàntica. Cal dir que, per a arribar a aquesta conclusió, m'ha estat molt útil el mètode de la lingüística espacial desenvolupat per Bartoli i Bertoni.

1188. En la motivació semàntica de *capellà* o *capellanet* és possible que hi hagin intervingut diferents factors. D'una banda, la comparació del color negre de l'espècie *Arbacia lixula* amb l'hàbit del clergue, nom que després es va estendre a la resta d'espècies fins a esdevenir el terme genèric, i, de l'altra, el rebuig que senten els pescadors envers els sacerdots perquè, segons ells, no són bons, com també refusen els eriçons de color negre perquè no són bons per a menjar, d'acord amb una creença molt arrelada entre la gent de mar.[1237]

1235. Vegeu els capítols "Variants dialectals...", § 476, i "Aspectes etimològics: introducció", § 510.

1236. Per a més dades, vegeu el cap. "Bogamarí", §§ 580-595, 597.

1237. Per a més informació, vegeu el cap. "Capellà", §§ 602-607, 618.

1189. En el capítol "Eriçó de mar i oriç" menciono que el català, juntament amb l'occità, disposa de lexemes en què es produeix una alternança tònica, d'una banda, *eriç* i *oriç* < ll. ERĪCĬUS i, de l'altra, *eriçó* < ll. v. *ERĪCIŌ, -ŌNIS. La forma *oriç*, com més amunt assenyalo (vegeu § 1182), va haver de passar abans per l'estadi *eriç*. Si estudiem els hàbits de l'eriçó mamífer ens adonarem de la importància que hi té l'orina, per la qual cosa he arribat a la conclusió que la *o-* inicial d'*oriç* deu provenir d'una homonimització, sense influència de significat, entre *eriç* i *orí* o *orina*, alteració vocàlica que arribà a l'equinoderm a través de l'*oriç* mamífer; els quals, tant l'equinoïdeu com l'animal terrestre, reben el mateix nom en les mateixes àrees geogràfiques.[1238]

1190. Encara en el capítol "Eriçó de mar i oriç", he dut a terme una anàlisi històrica de les diverses fonts documentals d'aquesta paraula des del segle XIV fins ara i, pel que es pot deduir d'una bona part de les obres consultades, fins al segle XIX *eriçó* 'equinoïdeu' era probablement un mot llibresc, calc del castellà i adaptat a la grafia de l'eriçó mamífer. Aquesta hipòtesi podria fer dubtar de la catalanitat d'aquest terme. Tanmateix, hi ha diverses raons que semblen palesar que és una paraula genuïna: en ictionímia, per motius històrics i geogràfics, gairebé sempre ha estat el castellà que ha manllevat ictiònims catalans (*musclo, chucla, rape*, etc.); per l'ús que se'n fa en moltes zones de la costa tarragonina i valenciana, com també a l'illa de Mallorca; la comparació de l'eriçó mamífer amb l'equinoïdeu ha estat prolífica en moltes llengües romàniques.[1239]

1191. Pel que fa a l'etimologia de *garota* i *garoina*, opino que, inicialment, el nostre equinoderm s'hauria de relacionar amb una salsa, una espècie de salmorra, d'origen grec, molt preuada tant pels grecs com pels romans, i que rebia els noms de *garon* o *garos* i *garum*, respectivament. Per a la confecció d'aquesta salsa s'empraven diversos animals marins que rebien genèricament el nom de *garon*. La *garota* era un d'aquests ingredients i era ben conside-

1238. Per a més informació, vegeu el cap. "Eriçó de mar i oriç", §§ 655-656, 708-717.

1239. Per a tractar aquesta qüestió amb més detall, vegeu el cap. "Eriçó de mar i oriç", §§ 699-703, 728-731.

rada. Hi ha alguns indicis que semblen corroborar aquesta hipòtesi. D'una banda, la coincidència geogràfica dels provençals *garou, garle, garon* 'gerret' i els catalans *garota* i *garoina* amb assentaments grecs (Massàlia, Rhode, Empòrion). De l'altra, el fet que al Port de la Selva vaig poder documentar *fer garo*, en el sentit d''anar a agafar *garotes* per a fer un condiment' amb les gònades d'aquest equinoderm i herbes aromàtiques, que feien servir quan cuinaven peix. Per consegüent, crec que del primitiu radical *garo* han arribat fins als nostres dies els derivats *garota* i *garoina*, en la formació dels quals podria haver intervingut el diminutiu llatí -ŬCŬLA, o sia, de *garus* > **garŭcŭla*, i posteriorment s'hi haurien incorporat els sufixos llatins -ŎTTA i -INA, respectivament.[1240]

1192. Els castellanismes *cabrestante, cabestante* i *cabistante* són diferents variants que designen l'espècie *Cidaris cidaris*. Fa sols algunes dècades a les platges hi havia una màquina, anomenada *argue* i també *cabrestant*, destinada a treure les barques, en forma de torn o molinet i amb unes barres de ferro o fusta que permetien estirar la corda de la barca. Aquests eixos tenien una certa semblança amb les llargues i gruixudes pues d'aquest tipus d'eriçó i si, a més a més, hi afegim que aquest torn era d'una mida relativament petita respecte a la longitud de les barres travesseres, tal com també succeeix amb aquest eriçó, tenim ja prou motius perquè es produís aquesta metàfora que, que jo sàpiga, no s'ha originat en cap altra llengua.

1193. *Calavera* i *cap de mort* parteixen d'una mateixa motivació semàntica associada a la mort. La clova de determinades classes de garotes se sembla a una *calavera* o *cap de mort*, segons la gent de mar d'algunes zones del nostre litoral, la qual cosa ha estat el fonament d'aquesta metàfora, en què també hi ha pogut influir el fet que, en algunes llars, les closques dels equinoïdeus de més grandària es fan servir com el continent d'un llum, una espelma, una candela, etc., la qual cosa, amb els reflexos i moviments erràtics de les ombres que es repro-

1240. Per a un estudi més detallat d'aquestes etimologies, vegeu l'apartat "*Garota* i *garoina*, a partir de *garo*", en el cap. "Garota i garoina", §§ 799-803.

dueixen a les parets de l'estança, fa ressaltar un suposat aspecte lúgubre que provoca o pot provocar basarda especialment als infants.[1241]

1194. La base metafòrica de *corona* és prou clara si tenim en compte les perífrasis *corona de Cristo*, aportada pel mallorquí Cristòfol Vilella (1786, § 57), i la rossellonenca *corona de creu*, significants que designen l'espècie *Cidaris cidaris*. Un vell pescador de Llançà em comentava que quan les pues s'assequen es trenquen amb molta facilitat "i això forma com una *corona* sense les espines." No obstant això, segons la meva opinió, aquest equinoïdeu, tant si té les espines trencades com si no, té una certa similitud amb la *corona* que duia *Crist* a la *creu*.

1195. Significants cadaquesencs com *dimoni, judiua, garota juïua* o *juïua* i *jueua* fan referència a una mateixa espècie, l'*Arbacia lixula*, la qual és considerada 'dolenta' per a menjar, d'on prové la comparació amb la figura del *dimoni*, com també del *jueu*, i aquest és, bàsicament, l'incentiu semàntic d'aquests termes. En el cas del *jueu*, s'afegeixen altres connotacions com la de gasiu, perquè 'no dóna res', o la del valor despectiu que se li atribueix a aquest gentilici, tal com també explica Joan Veny (1994, 254; 2001, 20). Quant a la *-d-* intervocàlica de *judiua* sembla que s'hauria de relacionar amb les formes provençals *oursin judiou* i *oursin-judiéu*, que haurien provocat el manteniment d'aquest arcaisme en la nostra llengua.

1196. *Fotisco* i *putisco* són els noms vulgars de l'*Arbacia lixula* a Sant Feliu de Guíxols i tenen un marcat sentit pejoratiu, atès que la gent de mar considera que aquest tipus d'eriçó és el mascle i que, per tant, no és bo per a menjar. *Fotisco* probablement és un derivat de *fotisquejar* que, al seu torn, prové del verb *fotre*. La *-o* final de *fotisco* sembla confirmar que és un postverbal de *fotisquejar*.[1242] Quant a *putisco*, és molt versemblant que s'hagi originat a partir de *fotisco*, amb una alteració consonàntica a inici de mot, interferència que podem catalogar

1241. Per a més dades, vegeu el cap. "Calavera i cap de mort", § 880.

1242. Joan Coromines, en l'article "Finals genuïnes en *-o*" (1983, 209), indica altres formes postverbals en *-o*, com *esbarjo* o *cap-rodo* 'rodament de cap'.

com una homonimització sense influència de significat. No és difícil adonar-nos que en la motivació semàntica d'aquesta variant hi ha actuat un altre vocable pejoratiu, *puta*, és a dir que si un informant afirmava que *fotisco* "és un *oriç* que fot, que enganya, que no és bo per a menjar", ara, d'una manera paral·lela, podríem dir que *putisco* "és un *oriç* que ens *puteja*, perquè quan l'obrim no hi trobem res".[1243]

1197. El castellanisme *merengue* i la variant *melengue* són els noms vulgars d'alguna o algunes espècies d'equinoïdeus irregulars. Segons el meu parer, l'incentiu de la metàfora d'aquests significants cal cercar-lo amb la fragilitat del seu cos, ja que aquests tipus d'eriçons es desfan molt fàcilment en contacte amb les mans, tal com succeeix amb la *merenga* 'pastisset'. També, encara que de forma secundària, hi ha pogut influir la coloració blanquinosa dels equinoïdeus que *merengue* designa i que pot fer recordar el blanc immaculat del pastisset.[1244]

1198. Així mateix, dintre de les distintes propostes etimològiques de *merenga* 'pastisset', n'he inclòs una de més recent, d'origen caribeny, que sorgeix a partir d'una dansa que procedia d'esclaus africans i que, per connotacions eròtiques, va passar a designar un pastisset, la *meringue*, que va ser exportat des de les Antilles franceses a la metròpolis des del segle XVIII. El contacte humà entre aquestes colònies franceses i les espanyoles del Carib va fer que aquest mot, tant en el sentit de 'cançó' 'ball', com en el de 'pasta', fos manllevat al castellà, que l'adaptà com a *merengue*.[1245]

1199. Per a explicar la motivació semàntica de *món*, estimo que s'ha de comparar l'esfera que representa la Terra, un dels valors de la paraula *món*, amb la forma també esfèrica de la

1243. Per a més detalls de l'etimologia i motivació semàntica d'aquests significants, vegeu el cap. "Fotisco, putisco", §§ 910-918, 920.

1244. Per a més dades, vegeu el cap. "Merengue, melengue", §§ 961-964, 974.

1245. Pel que fa a les distintes propostes etimològiques de *merenga*, vegeu el cap. "Merengue, melengue", §§ 965-972.

clova de *Cidaris cidaris*, espècie a què fa referència aquest significant, i, fet això, hom pot constatar de manera prou clara la causa d'aquesta metàfora.[1246]

1200. Quant a *monja* i *mongeta*, opino que la coloració de l'espècie *Sphaerechinus granularis* i la de la vestidura de les monges ha estat cabdal en l'origen d'aquesta metàfora. Aquesta proposta es pot recolzar en la feta per Miquel Duran (2007, 221, 223), pel que fa a la motivació semàntica de *monja* i *mongeta* 'rajada'.[1247]

1201. En l'incentiu semàntic de *moro, moresc* i *moruna* sembla que hi han intervingut dos factors, la coloració fosca i la valoració despectiva de l'espècie *Arbacia lixula*, com hem vist en altres casos, ja que, tal com manifesta la gent de mar, aquest tipus d'eriçó no serveix per a res.[1248]

1202. Respecte a *capmoret*, en el valor translatici d'aquest mot compost considero que hi ha participat una doble metàfora, d'una banda, la forma de crani que té la clova del tipus *Sphaerechinus granularis* i, de l'altra, el seu color fosc, que tot plegat el pescador ha associat al *cap d'un moret.*[1249]

1203. He formulat dues possibles hipòtesis per a explicar l'origen d'*ou* i *ous* 'eriçó de mar en forma de cor': una podria provenir de la metàfora que es produeix en comparar la clova, desproveïda de pues, de l'*eriçó de mar* amb la de l'*ou* de les aus, tant per la seva forma com per la seva naturalesa calcària, sobretot allà on utilitzen *ou* en singular, i l'altra es basaria en el fet que la gent de mar anomena *ous* els equinoïdeus irregulars, perquè la seva aparença

1246. Per a més informació, vegeu el cap. "Món", §§ 985-987.

1247. Per a més informació, vegeu el cap. "Monja, moro i capmoret", §§ 994-995, 1007.

1248. *Ibid.*, §§ 998-999.

1249. *Ibid.*, §§ 1001-1004.

externa és molt semblant als testicles de l'home, per bé que aquesta metàfora es distancia de les propostes que s'han fet fins ara, per a aquest significant, en llengua anglesa i francesa.[1250]

1204. Pel que fa a *cocos*, he plantejat diverses hipòtesis per a explicar-ne l'origen, totes elles per mitjà de processos metafòrics: *coco* 'fruit del cocoter' (comparació dels eriçons que són més grossos amb el *coco*); *coco* 'fantasma', en el llenguatge infantil (per la por que poden fer als infants un llum encès dins la clova d'una *garota*, així del *coco* 'ésser fantàstic que fa basarda' es podria passar al *coco* 'equinoïdeu');[1251] *coco* 'ou de gallina', també en el llenguatge infantil (per comparació de la forma del dermatosquelet d'alguns tipus d'eriçons amb el de l'*ou* de la gallina), i, finalment, *cocos* 'ous, testicles' (per comparació entre l'aparença externa dels equinoïdeus irregulars i els testicles de l'home).[1252]

1205. És difícil poder escatir quina d'aquestes propostes és la més versemblant, perquè totes tenen pros i contres, però, amb tot, m'inclino per a aquesta última, basant-me en els fets que la gent de mar de Cullera empra sempre en plural *cocos* i també *ous*;[1253] que aquests termes designen gairebé les mateixes espècies i, per tant, són sinònims, i que, en el valencià meridional, hi ha algunes poblacions en què *cocos* equival a testicles. Malgrat que no s'utilitza amb aquest sentit a Cullera, a través dels contactes entre els pescadors d'aquelles costes s'hauria pogut produir aquesta sinonímia en algun període determinat.

1206. *Peu de vaca* i *pota* coincideixen bàsicament en la seva motivació semàntica, la qual s'hauria originat a partir de comparar la figura que afaiçonen les plaques ambulacrals, en forma de pètals, de l'espècie *Spatangus purpureus* i també d'altres equinoïdeus irregulars, amb

---

1250. Per a més informació sobre aquestes propostes i també per les que s'han formulat per aquest significant en francès i anglès, vegeu el cap. "Ou, ous i cocos", §§ 1039-1045.

1251. Aquesta possible metàfora és una de les que he comentat en el cas de la motivació semàntica de *calavera* i *cap de mort* (§ 1193).

1252. Vegeu el cap. "Ou, ous i cocos", §§ 1056-1068.

1253. Cal tenir present que els significants *cocos* i *ous*, sempre en plural, sols s'utilitzen al port de Cullera.

la petjada o la base del *peu* d'una *vaca*, en el cas de *peu de vaca*, i del peu o *pota* de qualsevol animal mamífer que habita prop de l'home, pel que fa a *pota*. Una vegada més, es pot constatar que s'ha produït una transferència, ara metonímica -d'una part a un tot-, d'un element d'un o d'uns animals terrestres a la fauna marina.[1254]

1207. La motivació semàntica de *tabaquera* i *petaca* sembla que té un mateix origen, la d'un receptacle per a guardar tabac, a desgrat que tenia usos distints en cada cas. La comparació entre la forma de cadascun d'aquests recipients i la de les espècies *Cidaris cidaris* i *Echinocardium cordatum*, respectivament, va ser, probablement, l'incentiu d'aquestes metàfores.[1255]

1208. També he pogut constatar que *tabaquera* 'equinoïdeu' ha gaudit d'una àmplia difusió en diccionaris i enciclopèdies de la nostra llengua, fins a esdevenir terme normatiu en el *DIEC*, tot i ser un significant poc viu entre la gent de mar, atès que solament m'ha estat possible d'enregistrar aquest mot a Blanes i Badalona.[1256]

1209. Així mateix, *tabaquera* ha estat inclòs sovint en obres de divulgació de fauna marina redactades en castellà, en què indiquen que *tabaquera* és un terme català i castellà, malgrat que no apareix en cap diccionari de la llengua de Cervantes, ni, que jo sàpiga, és emprat pels pescadors d'aquesta llengua. Per tant, es pot deduir que *tabaquera* 'equinoderm' és un mot llibresc en castellà i que prové del català.[1257]

1210. Que en l'àmbit de la ictionímia i, en general, en tot el lèxic mariner, la terminologia és molt estable i fins i tot arcaïtzant, com ha exposat Joan Veny en el seu article *Problemas de*

1254. Per a més detalls, vegeu el cap. "Peu de vaca i pota", §§ 1081-1083.

1255. Per a més dades respecte a la motivació semàntica de *tabaquera*, vegeu el cap. "Tabaquera i petaca", §§ 1114-1116. I pel que fa a *petaca*, vegeu també el mateix capítol, §§ 1120-1123.

1256. Per a més informació sobre aquest tema, vegeu els capítols "Variants dialectals...", § 451, i "Tabaquera i petaca", § 1111.

1257. Per a aquesta qüestió, vegeu el cap. "Tabaquera i petaca", §§ 1112-1113.

ictionimia catalana (1977), en tenim una mostra en el cas de *soriç*, forma aglutinada de l'article salat més el substantiu, en la qual els seus usuaris, en aquest cas els blanencs, han perdut consciència de l'ús d'aquest article.[1258] A aquest *soriç*, però, hi podem afegir altres significants que semblen tenir, entre nosaltres, una antiguitat prou assegurada, com és el mateix *oriç*, d'on s'ha format *soriç*; *eriç*, d'on, al seu torn, prové *oriç;* tots ells descendents del llatí ERĪCĬUS; *eriçó de mar*, del llatí vulgar *ERĪCIŌ, -ŌNIS; *castanya de mar*, que procedeix del llatí CASTĂNĔA, i altres termes que ja no són transparents en la nostra llengua com ara els tabarquins *así, asín*, lexemes molt alterats que provenen del llatí ĔCHĪNUS, *garota, garoina, bogamarí* i variants, als quals potser també hauríem d'incloure *paparinell*.

1211. En aquest treball d'investigació he tingut l'oportunitat de documentar uns quants talassònims i topònims que palesen la antiguitat dels termes que hi contenen, alguns dels quals acabo d'esmentar en el paràgraf anterior. A les costes de Blanes hi ha un calador que rep diversos noms segons la font i que es caracteritza per l'abundància d'equinoïdeus que s'hi troben: *les Garotes* i, en un mapa (any 1943) de Josep Andreu i Costas, *el pla de las Garotas* (Carles Bas 1980, 39, 46); *ses Garotes* o *bol de ses Garotes* (Josep Bota 1987, 11,16), *ses Garotes* (Sala - Domènech 1994, 52). Més al nord, a Cadaqués, hi ha el topònim anomenat *racó de ses Garotes* (Arnald Plujà 1996, 165). En l'antic camí costaner de Llançà al Port de la Selva es troba la *punta del Groter* (Arnald Plujà 2000, 58); en un dels límits de la jurisdicció marítima de Llançà, la *platja de l'Algaroter*, segons un text notarial datat a Llançà el 27 de gener de 1835 (Èrika Serna - Joan Serra 2007, 469).[1259]

1212. Si ens traslladem a les Illes Balears, el menorquí Ferrer Aledo (1904, 177, 369) aporta *En Vògamarí* a la zona del port d'Addaia. A la costa d'Eivissa existeix el topònim *bassa des Bogamarins* (*EEiF*, s.v. *bogamarins*).[1260] En aquesta mateixa illa, a la costa nord hi ha el topò-

1258. Vegeu els capítols "Variants dialectals...", § 424, i "Eriçó de mar i oriç", § 705.

1259. Vegeu el cap. "Garota, garoina", § 746.

1260. Vegeu el cap. "Bogamarí", § 556.

nim *s'Oriçol* (Cosme Aguiló 1989, 25: 25; Enric Ribas 2009, X: 30). Ribas (*loc. cit.*) encara hi afegeix dues altres variants: *sa punta de s'Oriçol* i *sa punta (de) s'Oïçol*.[1261] Damià Duran (1978, 40) ens informa de noms de pesqueres com *Na Barxa* o *Punta dets Eriçons*, o bé *Punta de sa Torre* o de *s'Eriçó* que empren els pescaires d'Artà.

1213. El topònim *s'Oriçol* palesa que antigament es va emprar *oriç* a l'illa d'Eivissa, terme que actualment és viu a les costes del Maresme, la Selva i el Baix Empordà; això demostra l'antiguitat d'aquest significant, com també de *bogamarí* i *corona* que arribaren, molt probablement, a les Illes Balears des de les costes més septentrionals del Principat.

1214. Finalment, voldria comentar, encara relacionat amb l'antiguitat d'alguns termes, que hi ha uns quants mots que provenen, en general, de terres americanes, especialment del Carib i d'Amèrica Central, que ens han arribat a través del castellà i malgrat que inicialment tenen, també en català, un sentit que no té res a veure amb el nostre animal marí, per mitjà, en aquests casos, del recurs de la metàfora han esdevingut significants de l'*eriçó de mar*. Com que sabem, poc més poc menys, quan s'establiren en terres castellanes i també, encara que no amb tanta certesa, en el nostre domini lingüístic, aquesta informació ens pot donar una pista de l'antiguitat d'aquests significants, per bé que, certament, havien de passar alguns anys des de la incorporació d'aquests mots al parlar de la gent de mar amb el seu sentit primitiu fins que tingueren aquest nou valor translatici. Aquests mots són *mico*, que amb el valor de 'simi' l'he pogut datar en català l'any 1771 (Josep Broch *Promtuario trilingüe,* 105);[1262] *coco* 'fruit del cocoter', documentat per primera vegada en català l'any 1803 (Esteve, I: 154, s.v.);[1263] *merenga* 'pasta', des de l'any 1836 en el *Diccionario manual castellano-catalán* de Magí

1261. Del topònim *s'Oriçol,* també n'han parlat el mateix Enric Ribas (1991, 129, s.v. *oriçol*) i Joan Veny (1999, 97).

Per a informació més detallada d'aquest topònim, vegeu el cap. "Eriçó de mar i oriç", § 707.

1262. Vegeu el cap. "Mico", § 981.

1263. Vegeu el cap. "Ou, ous i cocos", § 1069.

Ferrer (369, s.v. *merengue*);[1264] *tabaquera* ‘equinoïdeu’, datat per primera vegada l’any 1926 en el “Vocabulari de la pesca” d’Amades - Roig (63, s.v.), mentre que amb el valor de ‘capsa de tabac’, probablement la primera datació és de Marc Antoni Orellana en l’obra *Valencia antigua y moderna*, publicada l’any 1923, però cal tenir present que l’autor visqué entre els anys 1731-1813;[1265] *petaca* ‘recipient per a posar tabac’, d’ençà de l’any 1848 (Pere Labèrnia, II: 470, s.v.).[1266] Com explicava abans, aquestes datacions no són prou significatives, però, en tot cas, ens poden situar en el temps per a l’estudi històric d’aquests mots.

1215. Com comento en la introducció d’aquest treball, el contacte amb la gent de mar m’ha permès de conèixer diversos aspectes de la seva activitat diària, els seus costums, les seves supersticions, les seves creences, els estris força rudimentaris que empren per a agafar *garotes*, els aparells artesanals amb què les utilitzen com a esquer, entre els quals he pogut aplegar alguns noms d’ormeigs com *arpet, asta amb xarxa, gambinetes, guiuler, gambina guiulera* o *guiulera, guiulera* ‘cel’, *groter de canya, jambina*, que fins ara no havien estat documentats. Així mateix, he pogut saber com i quan consumeixen les *garotes*, àpat que és molt apreciat pels pescadors, fins al punt que ha esdevingut una menja tradicional en poblacions marítimes com Cadaqués, Palafrugell, Palamós, Dénia i l’Alguer. Com es desprèn de les localitats que acabo d’esmentar, on frueixen més d’aquest marisc, com en diuen alguns, és a la Catalunya del Nord, zones més septentrionals del Principat, bona part de les costes alacantines al País Valencià i a l’Alguer. També he tingut l’oportunitat d’aprendre un bon nombre d’apel·latius per a anomenar la substància aprofitable del nostre animal marí: *babó, berla, lo bo, coral, coralls, gallonet, llengües, llengüetes, lletons, moll, molla, molleta, monjos, ou, ous, polpa, raïms, rovell d’ou*..., la majoria dels quals no estan documentats amb aquest valor.[1267]

1264. Vegeu el cap. “Merengue, melengue”, § 955.

1265. Vegeu el cap. “Tabaquera i petaca”, §§ 1109, 1115 i n. 1151.

1266. *Ibid*., § 1118.

1267. Per a més detalls, vegeu el cap. “Història de l’eriçó de mar des d’una perspectiva alimentària”, §§ 122-128, 138-167.

APÈNDIXS

Significants de l'eriçó de mar no recollits en cap diccionari o enciclopèdia[1268]

así, asín
auriçó
boga de mar
bogamarí femella
bogamarí mascle
bogamarí ros
bogamarina
bogamarina encarnada
bogomarí
cabistante
cabrestante
capellà de bou
cor de creu
corona de creu
engarota bona
engarota folla
engarota de furari
engarota grossa
engrota
eriç
eriço
eriçó punxós
erisó
esgarota
esgrota
garota de frare, o frare
garota peluda
garota d'en terra
garotinya
judiua
melengue
merengue
moresc
oriça
soriç
vogo fi, pl. vogos fins

1268. S'inclouen també les variants d'alguns significants.

Significants d'ormeigs de pesca no documentats

arpet
asta amb xarxa
gambinetes 'gambina petita'
guiuler
guiulera, guiuleres 'gambina petita'
gambina guiulera 'gambina petita'
guiulera (≈ 'cel')
groter de canya
jambina

Significants d'ormeigs de pesca no inclosos en cap diccionari o enciclopèdia

canya de botifarres
engaroter, engroter
grabitana, grabitanes
grampeta
gravitana, gravitanes
groter
jumbina, jumbines
xalabrell

Significants d'ormeigs de pesca no inclosos en cap diccionari amb aquest valor

canya
correpomes
eixugamà
espàtula, espatuleta
garbell
garfi
garoter 'asta amb xarxa'
rascle
saranda

Noms de les gònades de l'eriçó de mar no inclosos en cap diccionari amb aquest valor

babó
berla
coral, corall
gallonet
llengües, llengüetes
lletons
monjos
polpa
raïms

Significants de l'eriçó de mar en altres idiomes inclosos en aquest treball[1269]

Basc

ikinoua
itxaslakatz

Castellà

castaña de mar
castañas de mar
erizo
erizo de hondura
erizo de mar
erizo de mar común
erizo marino
erizos
erizos de mar
erizos lápiz
turbante

Gallec

ourizo

Asturià

oriciu

Occità

alisoun
alissoun
castanha de mar
castagna-de-mar
castagne de mar
castagnes de mar
castagno-de-mar
castagnola
doucine
doucins
eiris
orsin
oursin
oursin-judiéu
oursin judiou
oursin-rascas
óussin
ursin
ursins

1269. Recullo les variants de noms segons les obres consultades.

Cors

dzi
dzin
dzindzu
dzinu
dzinzi
[gídzu]
[ʃ'imja]
[t'ista di ʃ'imja]

Lígur

dzendzen
[rísu]
[rísu de má]
ṡen
ṡenṡìn
ṡin
ṡinṡìn
xin
[ze^{n}zí^{n}]
zin
żin
zin de fundu
zin mascciu
zinea
zinzin
zinzinea

Sard

kastanǧòla

Italià i dialectes italoromànics

[a ŗŗízz-e di̯ávulu] (Lampedusa)
[a rrízza diávula] (Pantelleria)
ancina (nap.)
angina (nap.)
anǧina (nap.)
castagna de mar (ven.)
castagnola (camp.)
lincino de mare (nap.)
ricce 'e mare (camp.)
ricci
riccio di mare
riccio di mare maschio
rizo marino

Francès

chastaigne de mer
châtaigne de mer
châtaine
hérisson de mer
oeuf de mer
oeufs de mer
ourcins
oursin
oursin bleu
oursin commun
oursin crayon
oursin enflé
oursin granuleux

oursin hébraïque
oursin juif
oursin livide
oursin melon
oursin melon de mer
oursin noir
oursins
ventre d'oursins

Algerià

castanha de mar
castagno de mar

Grec

achinós

Anglès

buttons
sea-eggs
sea hedgehogs
sea urchin
sea urchins
whores' eggs

Alemany

Seeigel

Portuguès

ouriço de mar

Holandès

zee egel

ANNEXOS

Gent de mar que ha col·laborat en aquesta tesi[1270]

Amb tot el meu agraïment

Banyuls de la Marenda

Jacques Centelles, 56 anys (1-9-1989)

Llançà

Rogelio Garriga, 81 anys (11-3-2000)

El Port de la Selva

Josep Mallol i Oriol, 67 anys (20-1-1989)

Cadaqués

Joan Rodon, 77 anys (23-9-2000)

José Luis García Jaén, 38 anys (14-10-2000)

Roses

Joan Ortensi, 75 anys (7-12-1987; 21-5-1988; 10-8-1988)

Pere Deulofeu, 76 anys (26-8-2000)

L'Escala

Josep Pagès Rustey, 62 anys (5-6-1999)

Josep Bruguera, 64 anys (7-9-1999)

Jaume Guri, 65 anys (7-9-1999)

Joaquim Donjó Garriga, 84 anys (16-12-2000; 14-4-2001)

Salvador Feliu Sala, 56 anys (14-4-2001)

L'Estartit

Joan Massagué, 58 anys (24-8-2000)

1270. A més a més de les persones ací citades, hi ha un bon nombre de pescadors i mariners que també han posat el seu granet de sorra en aquest treball d'investigació, però que, per un motiu o un altre, no disposo de les seves dades personals.

Palafrugell

Albert Muñoz, ≈ 40 anys (27-2-1994)

Jordi Boi, 48 anys (any 2000)

Palamós

Joan Rovira i Bastons, 76 anys (17-2-1989)

Sant Feliu de Guíxols

Llorenç Frigola, 69 anys (5-5-2000)

Joan Soler i Albertí "Conet", 82 anys (24-3-2001)

Jaume Soler i Albertí "Conet", 88 anys (30-4-2009)

Tossa de Mar

Telm Zaragoza i Raig, 75 anys (17-4-1999)

Lloret de Mar

Joan Sala i Lloberas, 75 anys (18-3-2000)

Blanes

Joan Creixell, ≈70 anys (4-11-1989)

Romà, ≈ 70 anys (maig 1995)

Arenys de Mar

Agustí Martí, 45 anys (1-7-2000)

"Moreno", ≈ 50 anys (1-7-2000)

Badalona

Quimet Costa, 73 anys (24-1-2001)

Vilanova i la Geltrú

Pere Rus, 67 anys (6-9-2000)

Tarragona

Ramon Alujas, 67 anys (11-11-2000)

Joan Vinyals, 58 anys (11-11-2000)

Joan Alasà, 72 anys (3-2-2001)

Cambrils

Josep Morell, 73 anys (8-5-1999)

Josep Savall, 74 anys (4-11-2000)

L'Ametlla de Mar

Moreno "Bolea", 71 anys (4-11-2000)

Félix Pastor, 56 anys (4-11-2000)

Sant Carles de la Ràpita

Vicent Gras Martí, 57 anys (30-7-2000)

Joan Brunet, 80 anys (8-7-2000)

Vinaròs

Andreu Albiol, 45 anys (5-9-2000)

Juan Bautista Subirachs i Toledo, 76 anys (5-9-2000)

Juanito "el Surdo", 74 anys (5-9-2000)

Benicarló

Joan Gregori, 62 anys (2-9-2000)

Manuel Bayarri, 90 anys (5-9-2000)

El Grau de Castelló

Fernando Sanchís, 53 anys (4-9-2000)

Ramón Simó, 55 anys (4-9-2000)

Juan Urbano, 63 anys (4-9-2000)

Juan Vicente Pol, 47 anys (4-9-2000)

Borriana

Juanjo Gurrea, 35 anys (3-9-2000)

Miguel Ochando, 72 anys (3-9-2000)

Paco Palmer, 67 anys (3-9-2000)

Cullera

Antonio Ferrer, 68 anys (31-8-2000)

Gerardo Mestre, 74 anys (31-8-2000)

Lluís Pellicer, 65 anys (31-8-2000)

Xàbia

Antonio Erades, 67 anys (17-9-1999)

Amadeu Ros, 36 anys (31-8-2000)

Calp

Miguel Barber Cabrera, 62 anys (17-9-1999)

Vicente Català Ferrer "Fenoll", 70 anys (17-9-1999)

Altea

Llorenç "el Català", 77 anys (15-9-1999)

Llorenç Lloret Vives, 64 anys (15-9-1999)

Benidorm

Pepe, 74 anys (13-9-1999)

Vicent, 66 anys (13-9-1999)

La Vila Joiosa

Juan Beneito, 71 anys (14-9-1999)

Enrique Doménech, 66 anys (14-9-1999)

Pedro Llinares, 72 anys (14-9-1999)

El Campello

Pepe "Malamaera", 57 anys (16-9-1999)

Santa Pola

José Cerdà "el Tordo", 63 anys (26-2-2000)

Andrés Mas Aldeguer, 65 anys (26-2-2000)

Illa Plana o **Nova Tabarca**

Juan Santacreu Luchoro, 66 anys (14-9-2000)

Guardamar

Guillermo García Pérez, 43 anys (setembre 2000)

Josep Pons i Sánchez, 81 anys (22-12-2008)

Josep Antoni Palomar Senent, 49 anys (28-12-2008)

Portitxol (Palma)

Sebastià Galiana, 65 anys (17-8-2000)

Colònia de Sant Jordi (Ses Salines)

Joan, 78 anys (13-8-2000)

Cala Figuera (Santanyí)

Simón Ferrando, 82 anys (14-8-2000)

Carlos García Ramón, 66 anys (14-8-2000)

Portopetro (Santanyí)

Tomeu Bonet Adrover, 61 anys (17-8-2000)

Porto Cristo (Manacor)

Jaume Brunet Matamalas, 78 anys (agost 2008)

Josep Pinya Torres, 72 anys (agost 2008)

Banyalbufar

Toni Cuní, 70 anys (16-8-2000)

L'Alguer

Franco Caneo, 50 anys (30 i 31-7-1997)

Antoni Ciampelli, 63 anys (30 i 31-7-1997)

Miquel Ciampelli, 76 anys (30 i 31-7-1997)

Domenico, 76 anys (30 i 31-7-1997)

Cano Pino, 69 anys (30 i 31-7-1997)

Santino, 64 anys (30 i 31-7-1997)

Andrea del Rio, 85 anys (30 i 31-7-1997)

Glossari de biologia marina[1271]

Aboral: Oposat a la boca o distant d'ella. ***Zona o pol aboral o dorsal:*** S'hi troba l'anus, envoltat del periprocte i la placa madrepòrica.

Ambulacral: Relatiu o pertanyent a un ambulacre. ***Aparell ambulacral:*** Conjunt de canals i vesícules distribuïts pel cos dels equinoderms, pels quals circula l'aigua de mar. L'aparell ambulacral, anomenat també ***sistema aqüífer***, té una funció circulatòria, respiratòria i locomotora. ***Peus ambulacrals o pedicels:*** Són uns petits tubs flexibles, buits i mòbils, acabats en una ventosa que, gràcies a un enginyós sistema hidràulic, els permet, amb la col·laboració també de les espines, de desplaçar-se i de fixar-se a les roques i protuberàncies; es mouen lentament i no recorren grans distàncies. ***Placa ambulacral:*** Cadascuna de les cinc plaques de l'exosquelet que van del pol oral a l'aboral i que, disposades en dues fileres, formen el solc o la zona ambulacral per on surten els ambulacres. ***Placa interambulacral o interradial:*** Cadascuna de les cinc plaques que alterna amb una placa ambulacral. No tenen peus ambulacrals.

Ambulacre: Tentacle dels equinoderms, amb una funció principalment sensorial i respiratòria, proveïda a vegades d'una ventosa adhesiva i protràctil que serveix per a la captura de l'aliment, i per a la locomoció.

Artròpodes: Grup d'animals invertebrats amb membres articulats i simetria bilateral que comprèn, entre d'altres, els insectes, els aràcnids, els miriàpodes i els crustacis. Individu de cada grup.

1271. Per a les definicions o descripcions d'aquest glossari he utilitzat, especialment, la *HNPC*, la *GEC*, l'*EdM*, l'*EEiF*, el *DIEC*, el *GDLC* i, en alguna ocasió, la resta de bibliografia que indico en la n. 14 del cap. «Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'».

Bentos: Conjunt dels organismes que habiten sobre fons marins o d'aigües dolces, fixos, colgats en el substrat o desplaçant-se per la superfície. *Bentos marí, bentos litoral, fauna bentònica*.

Bilateral: Que té dos costats simètrics. *Simetria bilateral.*

Briozous: Grup d'invertebrats lofoforats, petits, colonials, semblants externament a les molses. Individu d'aquest grup.

Coral·ligen -ígena: Dit de la comunitat del bentos pròxim al litoral amb presència important d'animals fixos i filtradors i d'algues coral·lines. *Fons coral·lígens*.

Circalitoral: Al voltant del litoral. ***Zona circalitoral:*** Rep una il·luminació inferior al 5% de la superfície i té per límit inferior allà on deixen d'existir les algues per manca de llum.

Clipeasteroides: Ordre d'equinoïdeus irregulars, amb teca discoïdal o acampanada, de contorn pentagonal o arrodonit, àrees ambulacrals petaloides, propis de mars càlids, que aparegueren al paleogen i tenen un important registre fòssil del neogen. Individu d'aquest ordre.

Detrític -a: Dit de les roques o sediments formats, almenys, per un 50% de fragments. *Fons detrítics de sorra*.

Fanerògam -a: Dit de la planta amb òrgans sexuals (flors) i reproductors (fruits) ben visibles.

Fascíoles: Cicatrius que recorren l'esquelet per diferents indrets, formades per unes petites pues ciliades, que provoquen corrents d'aigua.

Foraminífers: Ordre de protozous rizòpodes, proveïts d'una closca calcària, quitinosa o aglutinada, formada per una o diverses cambres, amb forats diminuts, d'hàbit de vida principalment marí, coneguts des del cambrià fins a l'actualitat. Individu d'aquest ordre.

Gonòpor o porus genital: Orifici per on s'alliberen els òvuls i els espermatozoides a l'aigua en època de fecundació.

Infralitoral: Hàbitat més pròxim a la costa i permanentment submergit. És un ambient sotmès a una il·luminació intensa que permet una important i densa cobertura d'algues. En aquesta franja els organismes es mantenen submergits i les comunitats s'organitzen en funció de la llum i el substrat. *Zona infralitoral*.

Madreporita o placa madrepòrica: És una de les cinc plaques genitals que envolten el periprocte. Està perforada i és per on entra l'aigua al sistema ambulacral.

Oral: Relatiu o pertanyent a la boca. ***Zona o pol oral o ventral:*** Està en contacte amb el substrat i és on es troba la boca, de la qual sobresurten cinc dents blanques, que formen part de l'aparell mastegador, el qual rep el nom de llanterna d'Aristòtil. La boca està encerclada pel peristoma.

Pedicel·lari: És un petit òrgan en forma de pinça que es troba entre les pues i també al voltant de la boca. Manté neta la superfície del dermatosquelet i també permet capturar petites preses. N'hi ha de moltes classes i una de les quals conté un verí molt tòxic que fa servir com a mitjà de defensa.

Pentàmer -a: Que consta de cinc parts. *Simetria pentàmera*.

Periprocte: Membrana que encercla l'anus de l'equinoïdeu.

Peristoma: Membrana, tova i fina, que envolta la boca de l'equinoïdeu.

Posidònia: Planta endèmica de la mar Mediterrània. La *posidònia* no és una alga, sinó una vertadera planta amb arrel, tija, fulles, flors i fruits. Pertany a la família de les faneròga-mes. Viu a fons de relleu suau, principalment arenós, d'escassa profunditat, màxim 50 metres, i ben il·luminats per la llum del sol. Aquesta planta forma extenses praderies o boscos submarins coneguts popularment com alguers.

Protozous: Grup d'animals que inclou espècies generalment unicel·lulars o bé que formen colònies on cada cèl·lula conserva la pròpia capacitat reproductora i la possibilitat de moure's. Individu d'aquest grup.

Tubercle: Petita prominència formada a les plaques dels equinoïdeus on s'allotgen les espines, que es distribueixen per tot el cos.

Poemes, narracions i cançons

Garota[1272]

Sota l'aigua poc fonda de la costa
ancoro la cuirassa. No faig nacre,
ni perles, la bellesa no m'importa:
sóc un guerrer de dol que, amb negres llances,
s'amaga en una escletxa de la roca.
Viatjar és arriscat però, a vegades,
em moc amb les espines fent de crossa
i em rebolquen, maldestre, les onades.
En el mar perillós busco la roca
d'on ja no moure'm mai. Dins l'armadura
sóc el meu propi presoner: la prova
de com fracassa, sense risc, la vida.
A fora hi ha llum i el cant del mar.
Dins meu, la fosca: la seguretat.

Joan Margarit

1272. Poema publicat dins *Els motius del llop*. Barcelona: Columna, 1993.
En tots els poemes, narracions i cançons d'aquest apartat, respecto sempre la grafia dels autors.

Boga... boga marí[1273]

Boga... boga marí:
eixit so maití maití.
Tinc la lància
que és plena al port
i los minyons
en giru al país.
Boga... boga marí
menjau'l així
lo fruit d'escol.
Sém a gener,
fa fret, i bé,
no'l timi mai
lo mariner.
Parteix maití
sense ramor,
descalç el peu
un cant al cor.
Torna a les deu,
arriba al port,
la gent aguarda
segura al sól:
aguarda'l pobra,
aguarda'l ric
lo bon fruit
que costa poc.

Boga... boga marí:
eixit so maití maití
la espasa plena
lo foraster
la desbuida
si vé a l'Alguer.
Un cóc moll,
un bon quarter,
taglia la espina
lo mariner.
Lo bon fruit
és ple a gener
vermell lo bò,
groc també;
de la marina
té la sabor
i lo parfum
té de l'escoll.
Boga... boga marí
eixit só maití maití.

Pinuccia Maffei

1273. Dins Pasquale Scanu (ed.): *Alghero e la Catalogna*. Càller: Editrice Sarda - Fratelli Fossataro, 1962, 234-235.

Romanç del comiat[1274]

Per Joan Rovira i Bastons, membre numerari de vàries Acadèmies i Doctor Honoris Causa per la Universitat de CALA ESTRETA

Amics, s'ha acabat la festa;
les menjades ja han finat.
Les groines han quedat buides
i el bon vi se'ns ha agrejat.
Aquells dematins magnífics,
tan diàfans i tan clars,
passats sota els pins, que se torcen
emmirallant-se en el mar,
amb en Serrano fent groines
-Jordi i Roigé, d'ajudants-
amb la gana inacabable
que portàvem els companys,
tot s'ha finit i sols queda
el record d'aquells instants.
Hem devorat tonelades
d'eriçons i ens hem xuclat
mallals de vi de la firma
de can Simon. S'ha acabat!
Queda el desig de tornar-hi,
però hem d'esperar un altre any
perquè les groines s'engreixin
i el vi vagi posant graus
i els tres que es sacrificaven
per omplenar-los el pap,
amb un repòs de vuit mesos,
en forma tornin estar.
Llavors, tornarem a emprendre
el camí que ara hem deixat.
I, així, els anys de la vida
plàcidament passaran
fins a la fi, fins que ens toqui
aclucar aquests ulls humans
i arribar davant Sant Pere
-el guardador celestial-
que ens dirà, ple de bonesa:
-Escolteu: Què heu fet, bergants?
Oíeu missa els diumenges?
Respectàveu el pecat?
Plaguejàveu amb les dones
els dies de Carnaval?
Vosaltres, dones, guardàveu
un silenci sepulcral?

1274. Incloc aquest poema com un petit homenatge pòstum a Joan Rovira i Bastons. Ell mateix em comentava (carta del 17-2-1989) que "fou escrit fa uns dos anys, al final de la temporada d'eriçons, quan fem un àpat a la barraca que hi ha a Cala Estreta". Aquesta cala es troba a mig camí entre Palamós i Calella de Palafrugell.

Fèieu bé les abstinències
els diumenges quaresmals?
Tots començarem a témer
i ens sentirem atrapats!
I li direm: Ai, Sant Pere!
us tinc de dir la veritat:
Se'ns oblidaven les misses
i el cantar dels capellans
i el resar del Sant Rosari.
Per les penyes i els afraus,
rebotant com unes daines,
anàvem amb els companys
pel camí de Cala Estreta
i, en la sorra o en el rocam,
sacrificàvem mil groines
vermelles com el corall,
remullades amb el nèctar
de les vinyes tardorals!
I Sant Pere, que és un home
comprensiu de tarannà,
ens dirà: -És poca cosa;
la porta podeu passar!
Les petites menudències
no pressuposen pecat!
Perquè, menjar-se les groines
que ofereix el vostre mar
i menjar pa, de farina
que han donat els vostres camps
i beure vi de la terra,
per jamai serà penat!
Si jo pogués, baixaria
a Cala Estreta cada any
i us faria companyia
de tot cor, volguts companys!

Menjant garotes

Recort agre-dolç

Ja'n poden esser de frets els jorns d'ivern, que mentres rigui el sol i la mar sigui un clar espill per a veurer i encanyar les garotes i poguer després menjar-les a raser de tot aire, oidá! que'n son de jolius aquestos jorns; tots ho sabém a Cadaqués.

Era un diumenge de Desembre fret, peró lluía un jorn d'ivern cadaquesenc, sol de primavera en altres llocs, que no'ns el deixava pas sentir el fret i era per lo mateix un dia esplendit, fet exprés per a menjar garotes amb tot l'humor d'un aficionat a les mateixes. Tot i amb aixó, essent aquell dia tan simpátic i rialler, recordant lo sento [...] al cor i llágrimes als ulls.

Una colla de veïns del Portal, asseguts al sòl feiem honors, tot i haver ben dinat, a un cove curullat de garotes, a un porró ran de galet, del ferreny vi de la terra, i a unes llesques de pa blanc, que Deu n'hi dó, amb una gatzara alegre i rialles franques i fresques.

A la meitat del cove hauriem arribat, quan, del restell del Portal veièm que devalla la trista figura d'en *Tista*, no espallifat com de consuetut, nó, sino vestit amb trajo nou, gorra nova, i espardenyes també noves, com si fos dia de gran festa.

En adonár-nos-en, varem fer tots a la una: Goita en Tista! i quasi també tots digueren: Ai! que no vingui pas! -I, com es que va tant mudat? Dona, -diu una- es que demá, si Deu vol, s'en va a l'assil de Banyoles- ... i en Tista, pobre Tista!, xano, xano, va atensar-se, atret per la visió, i per la farúm d'aquelles garotes de menja carolina i saborosa, i pot ser animat per alguna veu tristoia que va dir-li: Tista: he que menjarieu algunes garotes? No, nena, filla, no, gracies, respon ell...

Dels asseguts, uns, s'esfumen per açí, altres per allá, i no quedém més que gent jove.-Doncs, Tista, seiéu, aquí, que us n'obrirém algunes, triant, si sortíen les més plenes.

Se seu cofoi, el pobre vellet, i diu, amb veu tremolosa: “Nena, son ses darreres garotes que menjaré, dons, demá’m porten a l’assil de Banyoles, i ja no tornaré”...

Trenca que trenca garotes, i el pobre Tista, menja que menja, assaborint-les amb delectança, barreijant-hi bons troços de pa i ajudant-les a passar fent xarricar el porró, i sense dir una paraula.

Miréu Tista, li diém, quan vinguém a Banyoles, anirém a véure-us i vos portarem tabac i algun caliquenyo, d’aquells que tant os agraden i el pobre vell, content, content, ho remerciá amb llágrimes i rialles... ¡Pobre vellet!

Ell va fruir i s’acomiadá de les garotes tant saboroses de Cadaqués, com si ho fes d’una cosa ben seva; i ben net que ho era de seva, puig, ell es de Cadaqués, com eren de Cadaqués aquelles garotes. Ell s’acomiadá d’elles i de nosaltres, i així com sempre ens quedava una satisfacció, i fins un plaer en haver gustat aquell marisc, aquell dia va quedarnos un regust de tristor doncs veiem menjar les darreres garotes a un pobre vell qué en trasplantant-lo del seu troç, es com un arbre vell, qué en trasplantar-lo, tombá el cap i mor.

Cadaqués, Ivern de 1923

Carme Julià

Pescador de bogamarí[1275]

Paraules i música d'Antoni Cao

Se n'aixeca de les quatre del matí,
pren les canyes, pren l'espasa, lo que hi vol;
tot tapat, que fa fred, fins al coll,
va a pescar, va a pescar bogamarí.
Quan ha omplit, quan ha omplit la barca bé,
tot content, tot content se'n torna al port,
si també ell se senteix estrac i mort,
va a se'l vendre tiquirriant per l'Alguer:
"Boga, bogamarí..."
Tot tancat a una escàtola d'espines,
a dins són diversos los colors;
tots el mengen rics, pobres i senyors,
lo fruit és més bo de la marina,
pa punyat, coca olida o coc moll
és lo pa pe'l menjar més apreciat,
i per ésser ben atato i assaciat,
una pinta de vi bo és lo que hi vol.
Tiquirriant, tiquirriant va el mariner,
pels carrers, carrerons, en cada lloc,
fa la veu i s'atura en cada lloc:
"o eh, o eh!: ecco el ple en aquí, o eh!"
Corri tota aquella gent de aquell veí
qui amb el bòtul, o vasia o lo poal,
qui ne vol qui dos sous, qui un rial
de aquell bell, de aquell bo bogamarí.

1275. Publicat a *L'Alguer*, 80 (gener-febrer 2002).

Boga - sorell

Saloma benidormera[1276]

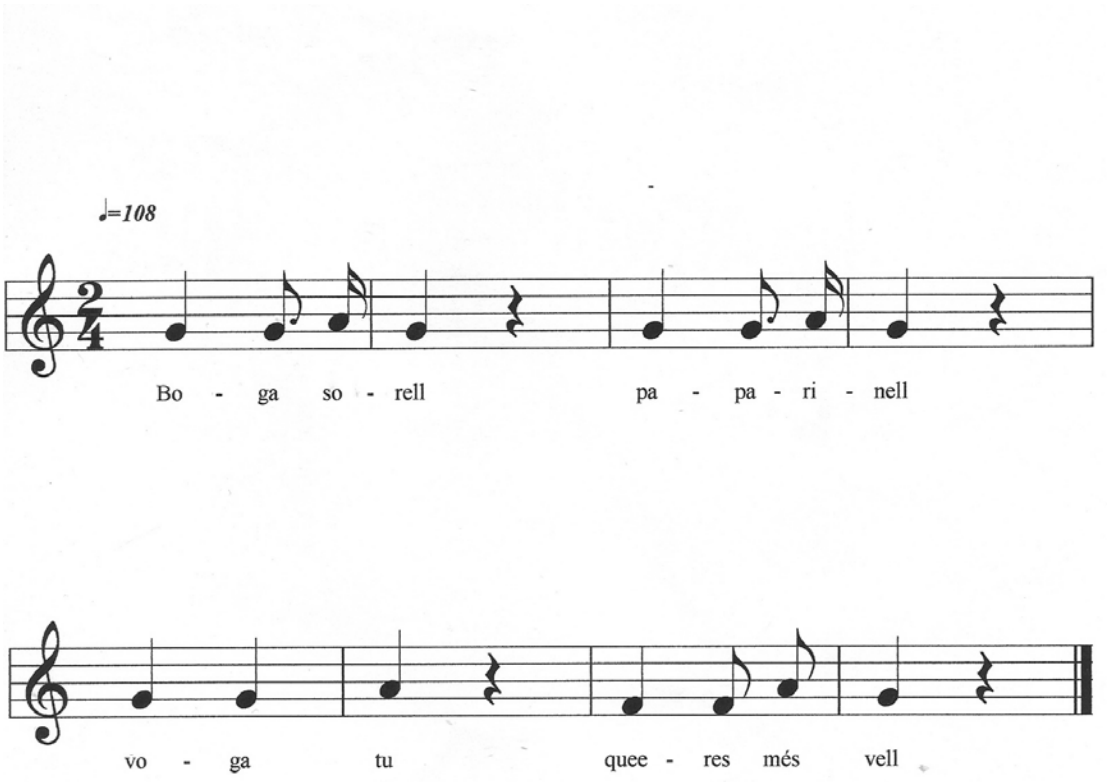

Transcripció musical: Josep D. Cano Gracià.
Transcripció lingüística: Francesc X. Llorca Ibi.

1276. Aquesta saloma ha estat extreta d'*El llenguatge mariner de la comarca de la Marina* (1998, 924, 926) de Francesc Xavier Llorca i que posteriorment va ser publicada en l'article "La saloma: cant dels mariners" dins *Caramella* (gener-juny 2001): 6, de Josep Doménec Cano i Francesc Xavier Llorca.

Per a la descripció d'una saloma, vegeu el cap. "Cultura popular referida a l'eriçó de mar", n. 1200.

Una breu mostra de receptes amb garotes com a ingredient

Garotes amb cranca[1277]

Ingredients:

30 garotes

1 cranca gran

1 vas de conyac

1/2 l de cava brut

1/4 l de crema de llet

1/4 l de crema holandesa

3 cullerades de maizena

Elaboració:

1. Per començar obrim les garotes per la meitat i en buidem el contingut. El posem en una cassola prèviament untada amb mantega i ho posem al foc.

2. Hi afegim el cava i el Brandy i que redueixi uns 12 minuts.

3. A part, fem bullir la cranca i n'esberlem la closca per arribar a la carn.

4. A continuació, afegim la cranca a la mescla amb les garotes i que bulli tot junt un moment.

5. Hi afegim la crema de llet, sal i pebre.

6. Ho lliguem tot amb una mica de fècula desfeta.

7. A part, preparem salsa holandesa amb ous, mantega, aigua, llimona, sal, pebre i maizena.

8. Ja fora del foc ho mesclem tot (la salsa holandesa amb la barreja principal), i passem a farcir amb la nova barreja les closques de les garotes. I ja podem gratinar-ho!

1277. Recepta extreta del programa Bona Cuina de TV3. http://www.clubdecuines.cat/recepta/garotes-amb-cranc/4828

Hi he afegit algunes dades complementàries de la mateixa recepta publicada en una revista, de la qual sols conservo el retall d'aquesta menja, i he modificat el nom de cranc pel de cranca, animal marí que és anomenat també cabra.

Truita de garotes[1278]

Ingredients:

2 ous

8 garotes

oli

Elaboració:

1. Obriu les garotes, netegeu-les i dipositeu-ne el moll en un plat.
2. Debateu els ous, tireu-los en una paella i col·loqueu-hi al mig la pasta de la garota.
3. Formeu la truita, a la francesa, i, un cop cuita, serviu-la immediatament.

Notes:

Hi ha qui barreja primer els ous amb la gema de la garota i qui afegeix pebre.

La garota té un gust potent i marí, per la qual cosa potser no és necessari posar-hi sal, encara més si l'heu pogut netejar amb aigua de mar.

1278. Aquesta recepta ha estat publicada per Jaume Fàbrega (2004, 150-151) i també l'he trobada en un receptari de cuina de l'empresa Caprabo, en la qual varien les quantitats dels ingredients, ja que és per a quatre persones, i hi afegeixen una branqueta d'estragó.

L'‘orsinada' és una salsa de la Provença

La daurada amb salsa d'‘orsins'[1279]

Ingredients (4 racions):

2 daurades d'un quilo

2 llimones

12 eriçons de mar

1 ceba

1 pastanaga

2 fulles de llorer

sal, pebre en gra i unes rametes de fenoll

Preparació:

1. Amb unes tisores tallarem els eriçons de mar horitzontalment i, amb l'ajuda d'una cullera, en traurem les parts groguenques comestibles.

2. Les posarem en un morter i en farem puré.

3. Les traurem, prepararem una maionesa al mateix morter, les hi tornarem a ficar i ho remenarem.

4. Netejarem el peix, el posarem en una casserola allargada i el cobrirem amb aigua.

5. Pelarem les verdures, les trinxarem -no gaire fines- i les posarem també en la casserola.

6. Hi afegirem les herbes, les llimones -tallades a quarts- i mitja dotzena de grans de pebre, ho salarem i ho posarem a foc viu.

1279. He inclòs aquesta recepta, publicada en el diari *Avui* (26-02-2006) per Vicent Marquès, especialment pel fet que un dels seus ingredients és la famosa salsa provençal que rep el nom d'*orsinada*. Vicent Marquès indica que a la Provença se sol untar llesques de pa amb l'*orsinada* i que es mengen amb una guarnició de patates bullides o cuites al caliu. Així mateix, es pot servir d'acompanyament amb peix bullit o amb molls a la brasa. Jaume Fàbrega (2003, 141) amplia la possibilitat d'ús d'aquesta salsa afegint-la a una sopa, servint-la amb peix bullit o peix a la planxa (orada, nero, déntol, llissa, llobarro, sarg, rap) i també damunt d'una llesca de pa.

En l'article "La maionesa (i 3)" (*Avui* (20-09-2010)), Vicent Marquès escriu que a la Provença "ha existit de sempre l'*orsinada*, una salsa marinera que no és altra cosa que un allioli sense all, una maionesa perfumada amb carn d'eriçons de mar i que per la seua naturalesa, més delicada, no pot suportar la presència devastadora de l'all".

7. En començar a bullir rebaixarem la flama i ho deixarem amb el foc just perquè l'aigua continue bullint de manera molt suau.
8. Al cap de vuit o deu minuts llevarem la casserola del foc, en traurem el peix, el farem en filets i el servirem en companyia de la salsa.

El ti Paparinell[1280]

1280. Aquest dibuix ens ha estat cedit amablement pel seu autor, Josep Maria Albero i Pérez, del Gabinet de Disseny de l'Ajuntament de Benidorm. *El ti Paparinell* havia de ser el reclam utilitzat per a donar les instruccions als usuaris de les platges benidormeres. La campanya no es va dur a terme finalment.

B I B L I O G R A F I A

AGUILÓ, Cosme (1989): "Mostra toponímica del litoral de les Pitiüses". *El Mirall*, 25 (febrer): 20-25; 26 (març): 26-30.

AGUILÓ, Marià (1914-1934): *Diccionari Aguiló*: *materials lexicogràfics aplegats per Marià Aguiló i Fuster; revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans - Palau de la Diputació, 8 vols. (Facs., Barcelona: Alta Fulla, 1988-1989, 4 vols.)

ALADERN, Joseph (1904-1906): *Diccionari popular de la llengua catalana*. Barcelona: Francisco Baxarias, 3 vols. (Josep Aladern és el pseudònim de l'escriptor Cosme Vidal i Rosich).

ALART, Julià-Bernat (s.a.): *Inventari de la llengua catalana.* 14 vols. Perpinyà: Mediateca Municipal, ms. 116.

ALCOVER, Antoni M. - MOLL, Francesc de B., vegeu *DCVB*.

ALDC = Atles lingüístic del domini català. Universitat de Barcelona. (En curs d'elaboració). Publicats fins ara el *Qüestionari*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1993, i els 5 primers volums. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001, 2003, 2006, 2008 i 2010.

ALDROVANDI, Ulisse (1606): *De reliquis animalibus exanguibus libri quatuor, post mortem eius editi, nempe' De mollibus, crustaceis, testaceis, et zoophytis*. Bononiae [Bolonya]: apud Io: Baptistam Bellagambam.

ALEGRE, Montserrat - LLEONART, Jordi - VENY, Joan, vegeu *NOC*.

ALEGRET, Joan-Lluís (1987): *Els armelladers de Palamós: una aproximació a la flota artesanal des de l'antropologia marítima*. Josep Pla, 4. [Girona]: Diputació de Girona.

ALEGRET, Joan-Lluís - MARTÍ, Miquel (2003): "La pesca en blanc i negre". Dins *La pesca a Catalunya*. Barcelona: Angle - Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca - Museu Marítim, 10-65.

ALEP = Jean-Claude BOUVIER - Claude MARTEL: *Atlas linguistique et ethnographique de la Provence*. París: Centre National de la Recherche Scientifique, 1975-1979, 2 vols.

ALIBERT, Louis (1966): *Dictionnaire occitan-français: d'après les parlers languedociens*. Tolosa de Llenguadoc: Institut d'Études Occitanes.

ALLOr = Jacques BOISGONTIER: *Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc oriental*. París: Centre National de la Recherche Scientifique, 1981-1984, 2 vols.

ALM = Atlante linguistico mediterraneo. Obra no publicada, els materials de la qual es troben a la Fondazione Cini de Venècia.

ALPO = Henri Guiter: *Atlas linguistique des Pyrénées orientales*. París: Centre National de la Recherche Scientifique, 1966, 1 vol.

ALUMNES (1990) = Josep COSTA - Josep MAYANS - Francesc Xavier PORTAS: *Qui vol peix...: aportació a l'estudi dels ormejos de pesca i al vocabulari nàutic de Formentera*. Per alumnes de 3r de BUP de l'extensió de Formentera. Col·lecció Nit de Sant Joan, 13. [Eivissa]: Institut d'Estudis Eivissencs.

ALVAR, Manuel, vegeu *LMP*.

ALVAR, Manuel, vegeu José de Viera y Clavijo.

ALVAR, Manuel (1970): "Ictionimia y geografía lingüística". *Revista de Filología Española*, 53, 155-224.

----- (ed.) : *Terminología marinera del mediterráneo*. Madrid: Comisión Española del *ALE*, 1977.

----- (1977): "La ictionimia en el Diccionario de historia natural de Viera y Clavijo". Dins *Terminología marinera del mediterráneo*. Madrid: Comisión Española del *ALE*, 227-261.

----- (1990): "Dos helenismos marineros: *jarcia* y *gánguil*". Separata de Voz y Letra. *Revista de Literatura*, 1, 19-32.

AMADES, Joan (1950): *Costumari català: el curs de l'any*. (2a ed. Facs., Barcelona: Salvat - Edicions 62, 1982-1983, 5 vols.)

AMADES, Joan - ROIG, Emerencià (1924): "Vocabulari de l'art de la navegació i de la pesca". *BDC*, 12: 1-115.

----- (1926): "Vocabulari de la pesca". *BDC*, 14: 1-69.

AMENGUAL, Juan José (1858-1878): *Nuevo Diccionario mallorquín-castellano-latín*. Palma: J. Colomar, 2 vols.

ANDRÉ, Jacques, vegeu Apicius.

ANGLÈS, Pere Màrtir (s.a.): *Vocabulari llatí-català*, Barcelona: Biblioteca Universitària, ms. 219.

APICI: *L'art de la cuina*. Text rev. i trad. de Joan Gómez i Pallarès. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1990.

APICIUS: *L'art culinaire*. Ed. i trad. de Jacques André. París: Les Belles Lettres, 1974.

ARISTOTE: *Les parties des animaux*. Text rev. i trad. de Pierre Louis. París: Les Belles Lettres, 1956.

----- : *Histoire des animaux.* Text rev. i trad. de Pierre Louis. París: Les Belles Lettres, 1964-1969, 3 vols.

ARISTÒTIL: *Història dels animals*. Text rev. i trad. de Juli Pallí i Bonet. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1996, 3 vols.

ARNAU VAQUER, Consuelo (1965): *El léxico pesquero de Vinaroz*. Tesi de llicenciatura dirigida pel Dr. Antoni M. Badia i Margarit. Universitat de Barcelona.

ASENSI, José Mª (1984): *Invertebrats del mar de Sitges: recull il·lustrat d'espècies*. Il·lustració: Romà Montull. Barcelona: Diputació de Barcelona. Servei del Medi Ambient.

ATENEO: *Banquete de los eruditos*. Ed. i trad. de Lucía Rodríguez-Noriega Guillén. Biblioteca Clásica Gredos, 257-258, 349-350. Madrid: Gredos, 1998-2006, 4 vols.

ATHENAEUS: *The deipnosophists*. Trad. de Charles Burton Gulick. The Loeb Classical Library. Londres: William Heinemann, etc., 1927-1941, 7 vols.

AUDIVERT, Marcel·lí (1971): *L'Estartit i les Medes: biografia d'un poble de la Costa Brava*. Granollers: Montblanc-Martin. (2a ed., [Torroella de Montgrí]: Museu del Montgrí i del Baix Ter, 1999).

AUSONI: *Obres.* Rev. per Joaquim Balcells i trad. de Carles Riba i Anton Navarro. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1924-1928, 2 vols.

AYZA ROCA, Alfred (1981): *El món mariner de Peníscola: paraules i coses*. València: Diputació Provincial de Castelló - Universitat de València. Facultat de Filologia. Institut de Filologia Valenciana.

----- (1983): "La pesca en la València del segle XIV". *L'Espill*, 17-18 (primavera - estiu): 159-180.

AZARETTI, Emilio (1968-1970): "Nomenclatura della fauna marina in dialetto ventimigliese". *BALM*, 10-12: 409-427.

BADIA i MARGARIT, Antoni M. (1963-1968): "Les vocals tòniques E i O en el català de Barcelona: assaig d'anàlisi fonològica de la situació actual". *Estudis Romànics*, 12: 119-172.

----- (1966): "Predominio de las vocales abiertas "e" y "o" en el catalán de Barcelona". *Revista de Filología Española*, 49: 315-320.

----- (1984): *Gramàtica històrica catalana*. 2a. ed. [València]: Tres i Quatre. (Ed. original: *Gramática histórica catalana*. Barcelona: Noguer, 1951).

BALARI y JOVANY, José (1926-1936): *Diccionario Balari*: *inventario lexicográfico de la lengua catalana compilado por José Balari y Jovany y dispuesto para su publicación por Manuel de Montoliu*. Barcelona: Universidad de Barcelona. Facultad de Filosofía y Letras. Fasc. 1-8 (A-G).

BALLESTER, Pere (1919): *Pesca marítima: costums i tractes més usuals a Menorca*. Maó: Estampa d'en M. Sintes Rotger.

BALLESTEROS, Enric - GARCIA RUBIES, Antoni (1987): "La pêche aux oursins en Espagne et plus particulièrement en Catalogne". Dins *Colloque*, 325-328.

BALLESTEROS, Manuel (1993): "Erizos de mar: proteínas exquisitas". *La Vanguardia*, suplement "Ciencia y Tecnología" (16-10-93): 8-9.

BALM = Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo. Venècia, etc.: Fondazione Giorgio Cini. Centro di Cultura e Civiltà.

BARBAZA, Yvette (1988): *El paisatge humà de la Costa Brava*. Trad. catalana de Montserrat Boldú i altres. Barcelona: Edicions 62, 2 vols. (Ed. original: *Le paysage humain de la Costa Brava*. París: Colin, 1966).

BARBIER, Paul fils: "Noms de poissons. Notes étymologiques et lexicographiques". *RLR*, 1 (1908): 385-406; 2 (1909): 97-129; 3 (1910): 26-57; 4 (1911): 149-190; 5 (1913):

172-247; 6 (1914): 295-342; 7 (1915): 270-329; 8 (1925): 1-68; 9 (1927-1928): 1-52; 10 (1933-1936): 275-372.

BARCELÓ y COMBIS, Francisco (1868): "Catálogo metódico de los peces que habitan o frecuentan las Islas Baleares". *Revista de los Progresos de las Ciencias Exactas*, *Físicas y Naturales*, 18, núm. 3: 219-234; núm. 4: 299-315; núm. 5: 385-395.

----- (1875): "Apuntes para la fauna balear". *Anales de la Sociedad Española de Historia Natural*, 4: 53-68.

BARRI i MASATS, Montserrat (1999): *Aportació a l'estudi dels gal·licismes del català*. Ed. de Joan Veny. Biblioteca Filològica, 39. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

BARRIUSO FERNÁNDEZ, Emilio (1986): *El léxico de la fauna marina en los puertos pesqueros de Asturias central*. Oviedo: Instituto de Estudios Asturianos.

----- (2002): *Atlas léxico marinero de Asturias*. [Oviedo]: Real Instituto de Estudios Asturianos.

BAS i PEIRED, Carles (1957): *Barcelona y la pesca catalana*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

----- (1980): *La pesca a Catalunya*. Fotografies de Raimon Camprubí. Barcelona: Destino.

BAS, Carlos - Morales, Enrique - Rubió, Manuel (1955): *La pesca en España. I Cataluña*. Barcelona: Instituto de Investigaciones Pesqueras.

BASSOLS, M. - BASTARDAS, J. i altres (1960-): *Glossarium mediae latinitatis Cataloniae: ab anno DCCC usque ad annum MC*. Barcelona: Universidad de Barcelona - Consejo Superior de Investigaciones Científicas - Institución Milá y Fontanals, 12 fasc. en 2 vols. (En curs de publicació).

BATTISTI, Carlo - ALESSIO, Giovanni (1975): *Dizionario etimologico italiano*. Florència: G. Barbèra., 5 vols.

BAUQUIER, J. (1877): "Termes de pêche: *jarret*, *bouguière*". *Romania*, 6: 266-271.

BAYERRI, Enrique (1933-1989): *Historia de Tortosa y su comarca*. Tortosa: Impr. Moderna de Algueró y Baiges, 9 vols. (He consultat el volum III, el qual és del 1935 i publicat a Barcelona: Biblioteca Balmes).

BDC = Butlletí de dialectologia catalana. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1913-1936.

BECH, Montserrat (1980): "La vocal neutra final al parlar de Roses: precisions sobre el vocalisme empordanès". Dins J. Bruguera i J. Massot i Muntaner (ed.). *Actes del Cinquè*

Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Andorra, 1-6 d'octubre de 1979). [Barcelona]: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 657-668.

BELON, Pierre (1553): *De aquatilibus, libri duo*... Parisiis [París]: apud Carolum Stephanum...

BELTRAN i altres (2004) = Vicent Beltran - Joan-Lluís Monjo - Vicent-Josep Pérez: *El parlar de Guardamar: un estudi del valencià meridional fronterer.* Textos i Estudis de Cultura Catalana, 97. Barcelona: Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

BELTRAN i CALVO, Vicent (2005): *El parlar de la Marina Alta*. Alacant: Universitat d'Alacant. Departament de Filologia Catalana, 2 vols.

BERR, Alan-Gwenog (1986): *Ichthyonymie bretonne*. 2a. ed. Brest: Brud Nevez, 3 vols.

BETTONICA, Luis (1989): "Les exquisides (i exòtiques) garotes". Revista *Electricitat i Servei* d'Hidroelèctrica de Catalunya, (setembre): 44-45.

BLASCO FERRER, Eduard (1984): *Grammatica Storica del Catalano e dei suoi dialetti con speciale riguardo all'Algherese*. Tubinga: Gunter Narr.

----- (1984*a*): "El dialecte català de l'Alguer". Dins Jordi Carbonell i Francesco Manconi (ed.). *Els catalans a Sardenya*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 167-170. (Publicat simultàniament en italià: *I catalani in Sardegna*, Milà: Silvana Editore).

BLOCH, Oscar - WARTBURG, Walter von (1964): *Dictionnaire étymologique de la langue française*. 4a ed. París: Presses Universitaires de France. (La primera edició és del 1932, 2 vols., normalment utilitzo l'edició de 1964).

BOIX, Emili J. (1981): *Els "caleros" de Palamós: actituds interdialectals i relacions de grup*. Tesi de llicenciatura dirigida pel Dr. Joan Martí i Castells. Universitat de Barcelona. Facultat de Filologia. Secció de Filologia Catalana.

BOSCÁ SEYTRE, Antimo (1916): *Fauna valenciana: (en resumen)*. Geografía General del Reino de Valencia. Barcelona: A. Martin.

BOSCH de la TRINXERIA, Carles (1889): *L'hereu Noradell: estudi de família catalana*. Barcelona: Impr. "La Renaixensa".

BOTA GIBERT, Josep (1987): "Les foneres de les mars de Blanes". Societat d'Onomàstica: butlletí interior: antroponímia, toponímia, bibliografia, 18 (juny): 6-17.

BOTET, Renat (1997): *Vocabulari específic rossellonès: amb traducció en francès i en català normatiu*. Perpinyà: Trabucaire.

BOUCOIRAN, L. (1898): *Dictionnaire analogique et étymologique des idiomes méridionaux qui sont parlés depuis Nice jusqu'à Bayonne et depuis les Pyrénées jusqu'au centre de la France*... Leipzig - París: H. Welter.

BOVER, Joaquín María (1830 ?): *Peces y mariscos que se hallan en nuestros mares*. Biblioteca March, ms. 4º - 1/24.

----- (1836): *Noticias histórico-topográficas de la isla de Mallorca: estadística general de ella y períodos memorables de su historia*. Palma: Impr. per Juan Guasp (2a ed. Palma: Impr. per Felipe Guasp, 1864).

BRAVO, Bartolomé (1628): *Thesaurus verborum ac phrasium ad orationem ex hispana latinam efficiendam & locupletandam.* Barcinone [Barcelona]: Impr. per Pere Lacavalleria. (No he pogut consultar les edicions més antigues de l'any 1590 o 1597).

BREHM, Alfred Edmund (v. 1884): "Les vers, les mollusques, les échinodermes, les zoophytes, les protozoaires et les animaux des grandes profondeurs". Dins *Merveilles de la nature.* Ed. francesa d'A. T. de Rochebrune. París: Baillière et fils, vol. 9. (No sé exactament la data de l'obra original de Brehm (1829-1884) en alemany, però per les dades de què disposo hauria de ser anterior a l'any 1870).

BROCH, Josep (1771): *Promtuario trilingue*... Barcelona: Impr. per Pablo Campins.

BRUGUERA i TALLEDA, Jordi (1996): *Diccionari etimològic*. Amb la col·l. d'Assumpta Fluvià. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

----- (2006): *Diccionari de la formació de mots*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

BRUNET NAVARRO, Joan (1996): *Delta = Alfacs: comportaments inèdits de les criatures del Delta i llurs elements.* 2a ed. Sant Carles de la Ràpita: l'autor.

----- (1997): *Delta II: riu Ebre, istme del Trabucador i península dels Alfacs*. Sant Carles de la Ràpita: l'autor.

BUEN, Fernando de (1922): "Costa Sud-atlántica y Canarias. La pesca marítima en España en 1920". *Boletín de Pescas*, 76: 341-424.

----- (1926): *Catálogo ictiológico del Mediterráneo español y de Marruecos*: *recopilando lo publicado sobre peces de las costas mediterránea y próximas del Atlántico (Mar de España)*. Madrid: "Mateu".

BUEN, Rafael de (1919): "El erizo de mar (*Strongylocentrotus lividus* Brdt.)". *Boletín de Pescas*, 31: 113-133.

BULBENA i TOSELL, Antoni (1905): *Diccionari català-francès-castellà*.... Barcelona: Stampa d'en Francesch Badía.

BURTON GULICK, Charles, vegeu Athenaeus.

BUSA, Gabriel , vegeu Elio Antonio de Nebrija (1507).

CABRÉ i PAIRET, M. Montserrat (1996): *La cura del cos femení i la medicina medieval de tradició llatina: els tractats «De Ornatu» i «De decorationibus mulierum» atribuïts a Arnau de Vilanova, «Tròtula» de mestre Joan, i «Flos del tresor de beutat», atribuït a Manuel Díeç de Calatayud*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.

CABRERA GONZÁLEZ, M. Rosario (1997): *El món mariner a Dénia: estudi etnolingüístic.* Alacant: Ajuntament de Dénia - Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta - Institut de Cultura "Juan Gil-Albert".

----- ([1998]): *La Dénia marinera: sabors de mar*. Núm. 1 [Dénia]: Ajuntament de Dénia. Regidories de Cultura i Turisme.

----- (2001): *Mar i llengua a la Marina Alta: la formació del llenguatge mariner*. [Teulada]: Ajuntament de Teulada - Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.

Calendari 1989 = *Calendari de l'Escala, 1989*. *Arts de pesca tradicionals*. L'Escala: Servei Municipal de Català - Ajuntament de l'Escala.

CAMBA, Julio (1968): *La casa de Lúculo o el arte de comer*. 7a ed. Austral, 343. Madrid: Espasa-Calpe.

CAMPBELL, A.C. (1983): *Guía de campo de la flora y fauna de las costas de España y de Europa*. Il·lustracions de James Nicholls. Trad. rev. i adaptat per Joandomènec Ros i Aragonès. Barcelona: Omega.

CANYAMERES, Ferran (1983): *Diccionari de marina.* Barcelona: Pòrtic.

CAPÓ, Bernat (1999): *Costumari valencià /1: coses de poble*. Picanya: Edicions del Bullent.

CARCELLÉ i FREIXAS, Pep (1999): *El parlar de la Ràpita: llengua i país*. [Sant Carles de la Ràpita]: Patronat Municipal d'Acció Cultural - Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita.

CARIA, Rafael (1990): *Il Mondo del Càlic: studi di toponomastica e lessicografia algherese.* Sàsser - Càller: Editrice Democratica Sarda.

----- "El lèxic dels mariners algueresos, entre catalanitat i mediterraneïtat". *Revista de l'Alguer*, 6 (1995): 119-208; 7 (1996): 155-204.

CASARES, Julio (1975): *Diccionario ideológico de la lengua española*. 2a ed. Barcelona: Gustavo Gili.

CATALÀ i ROCA, Pere - MANUNTA, Francesc (1989): "Trilles, pagells i tòtanos. Los peixos de l'Alguer, en una recerca de Carmen Dore del 1927". *L'Alguer*, 5 (setembre, octubre 1989): 7-14.

CATALÀ, Víctor (1920): *La mare balena*. Barcelona: Ed. Catalana. (He consultat la 2a ed. de l'*Obra completa*. Barcelona: Selecta, 1972, 729-780). (Víctor Català és el pseudònim de Caterina Albert i Paradís).

----- (1950): *Vida mòlta*: *tercera sèrie de drames rurals*. Barcelona: Selecta.

CENTELLES, Jacques (1979): *Les dedans de la mer: Méditerranée d'hier et d'aujourd'hui*. Banyuls de la Marenda: Méditerranée.

----- (1981): *De la Méditerranée aux étangs et marécages*. Banyuls de la Marenda: Méditerranée.

CERRO, Lluís del - PORTAS, Flora (1990): *La pesca a Vilanova i la Geltrú: guia per a la visita del port i de la Llotja del Peix*. [Barcelona]: Diputació de Barcelona. Servei del Medi Ambient.

CHANTRAINE, Pierre (1968-1980): *Dictionnaire étymologique de la langue grecque: histoire des mots*. París: Klincksieck, 4 vols.

CISTERNAS, Rafael (1867): *Catálogo de los peces comestibles que se crían en las costas españolas del Mediterráneo, y en los ríos y lagos de la provincia de Valencia*. València: Impr. per José Mateu.

CIVERA MELÉNDEZ, Miguel A. (2000): "Altres recursos pesquers a la Marina Alta: l'eriçó de mar (Paracentrotus lividus)". *Aguaits*, 17: 7-19.

CLAVAGUERA i CANET, Josep (1986): *Llançà: notes històriques*. Barcelona: Salvat.

----- (2000): *Llançà*. Quaderns de la Revista de Girona, 84. [Girona]: Diputació de Girona - Caixa de Girona.

CLEGHORN, George (1751): *Observations on the epidemical diseases in Minorca from the year 1744 to 1749*: *to which is prefixed a short account of the climate, productions, inhabitants and endemial distempers of that island*. Londres: Impr. per D. Wilson.

Colloque (1987) = *Colloque international sur Paracentrotus lividus et les oursins comestibles*. Dins Charles-François Boudouresque (ed.). Marsella: GIS Posidonie.

COLOM, Miquel (1935): *Noms de peixos recollits pel P. Miquel Colom*. Transcr. de Miquel Duran (text inèdit).

COLOMINA i CASTANYER, Jordi (1985): *L'alacantí: un estudi sobre la variació lingüística*. [Alacant]: Institut d'Estudis "Juan Gil-Albert" - Diputació Provincial d'Alacant.

----- (1991): *El valencià de la Marina Baixa.* València: Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.

COLÓN, Germà (1976): *El léxico catalán en la Romania*. Biblioteca Románica Hispánica. Madrid: Gredos.

COLÓN, Germà - SOBERANAS, Amadeu-J. (1986): *Panorama de la lexicografia catalana*: *de les glosses medievals a Pompeu Fabra*. Biblioteca Universitària, 7. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

COLÓN, Germà - SOBERANAS, Amadeu-J. (1987), vegeu Elio Antonio de Nebrija (1507).

COMAS CAUSSA, Josep (1970): *Caracterització del parlar de Pau: Alt Empordà*. Tesi de llicenciatura en Filologia Romànica, dirigida pel Dr. Antoni M. Badia i Margarit. Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat de Filosofia i Lletres.

COMES NOLLA, Gabriel (1995): *De proa a popa: el món dels pescadors de Torredembarra a través de les seves dites.* El Mèdol - Fòrum, 9. Tarragona: El Mèdol.

----- (2005): *Nanses, nansers i nansaires: Torredembarra (1940-2005).* Col·lecció l'Agulla (sèrie gran), 20. Tarragona: L'Agulla de Cultura Popular.

CORBERA, Jordi - MUÑOZ-RAMOS, Gregori (1991): *Els invertebrats litorals dels Països Catalans*. Conèixer la Natura, 12. Barcelona: Pòrtic.

CORBERA POU, Jaume (1990): *Caracterització del lèxic alguerès: contribució al coneixement del lèxic alguerès modern*. Tesi de doctorat dirigida pel Dr. Joan Veny. Universitat de Barcelona. Departament de Filologia Catalana, 4 vols. (Publicat a Palma: Universitat de les Illes Balears. Servei de Publicacions i Intercanvi Científic, 2000).

CORCOLL, Antoni (1995): *L'eriçó de mar: aspectes dialectals*. Tesi de llicenciatura dirigida pel Dr. Joan Veny. Universitat de Barcelona. Departament de Filologia Catalana.

----- (1997): "La bogue de la châtaigne et *bogamarí* (châtaigne de mer) en catalan". Dins Sylvie Mellet (ed.). *Les zoonymes. Actes du colloque international (Nice, 23-25 janvier 1997)*. Niça: Publications de la Faculté des Lettres. Arts et Sciences Humaines de Nice, 117-139.

----- (1997*a*): “I nomi del riccio di mare in catalano”. Dins Gianna Marcato (ed.): *I dialetti e il mare. Atti del congresso internazionale di studi in onore di Manlio Cortelazzo (Chioggia, 21-25 settembre 1996)*. Pàdua: Unipress, 143-156.

----- (1998): “Un manuscrit inèdit de Cristòfol Vilella (1786)”. Dins Josep Massot i Muntaner (ed.). *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*, 2. Biblioteca Abat Oliva, 190. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 109-132.

----- (1999): “Els noms de l’‘eriçó de mar’ en català”. *Caplletra*, 26 (primavera 1999): 53-66.

----- (2000): “Una llista de peixos valencians de Mariano Bru (1778)”. Dins Josep Massot i Muntaner (coord.). *Homenatge a Arthur Terry*, 4. Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, 40. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 5-55.

----- (2001): “El parlar de l’Escala: una vocal de realització mitjana a l’Escala”. *Fulls d’Història Local*, 81 (juliol-agost 2001): 1067-1075.

----- (2001*a*): “Els noms de l’eriçó de mar en català”. *Farella: revista de Llançà*, 12 (febrer 2001): 28-31; 13 (setembre 2001): 33-35.

----- (2001*b*): “Estudi lingüístic i històric sobre l’eriçó de mar o garoina”. Dins Joaquim Turró (ed.). *La Garoinada: la cuina de Palafrugell*. [Palafrugell]: Baix Empordà, 31-44.

CORNIDE, José (1788): *Ensayo de una historia de los peces y otras producciones marinas de la costa de Galicia, arreglado al sistema del caballero Carlos Linneo. Con un tratado de las diversas Pescas, y de las Redes y Aparejos con que se practican*. Madrid: Benito Cano.

COROMINES, Joan , vegeu *DCECH*.

COROMINES, Joan , vegeu *DECat*.

COROMINES, Joan, vegeu *DCELC*.

----- (1936): “Les relacions amb Grècia reflectides en el nostre vocabulari”. *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d’estudis literaris, històrics i lingüístics*, *3*. Estudis Universitaris Catalans, XXII. Barcelona, 283-315. (Reproduït amb algunes addicions a Coromines 1976-1977, vol. III, 178-227).

----- (1976-1977): *Entre dos llenguatges*. Barcelona: Curial, 3 vols.

----- (1983): *Lleures i converses d’un filòleg*. 3a. ed. Barcelona: Club Editor.

----- (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae: els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. Barcelona: Curial - “la Caixa”, 8 vols.

CORTELAZZO, Manlio (1968-1970): "Notizie popolari su alcuni animali marini". *BALM*, 10-12: 377-407.

CORTELAZZO, Manlio - SICARDI, Giulia Petracco (1995): "I pesci e altri animali marini". Dins M. Cortelazzo, M. Cuneo i G.P. Sicardi (ed.). *Vocabolario delle parlate liguri: lessici speciali 2-I*. Gènova: Consulta Ligure, 21-98.

CORTELAZZO, Manlio - ZOLLI, Paolo (1979-1988): *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Bolonya: Zanichelli, 5 vols.

CORTILS y VIETA, Joseph (1886): *Ethologia de Blanes*. Biblioteca Popular de la Associació d'Excursions Catalana. Folk-lore Català, 3. Barcelona: Llibr. d'Álvar Verdaguer.

CREIXELL, Lluís (1980): *Diccionari bàsic francès-català*. 3a. ed. ampliada. Perpinyà: Centre de Recerques i d'Estudis Catalans. Universitat de Perpinyà.

CULLELL-RAMIS, Josep (1999): *Viatge a la Mediterrània interior*. Biblioteca Serra d'Or, 231. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

DALBERA, Jean-Philippe (1997): "L'ours, le hérisson et la châtaigne et autres fables... Vers une modélisation du changement lexical". Dins Sylvie Mellet (ed.). *Les zoonymes. Actes du colloque international (Nice, 23-25 janvier 1997)*. Niça: Publications de la Faculté des Lettres. Arts et Sciences Humaines de Nice, 141-158.

DALÍ, Anna Maria (1988): *Noves imatges de Salvador Dalí*. Barcelona: Columna.

DAREMBERG, Ch. - SAGLIO, Edm. (1877-1919): *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*... París: Hachette, 10 vols.

DAUZAT, Albert (1954): "L'étymologie d'«oursin»". *RLiR*, 18: 192-200.

DAVIDSON, Alan (1980): *North Atlantic Seafood*. Londres: Penguin Books.

----- (1981): *Mediterranean Seafood*. 2a ed. Londres: Penguin Books.

DCECH = Joan COROMINES: *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Amb la col·l. de J.A. Pascual. Madrid: Gredos, 1980-1991, 6 vols.

DCELC = Joan COROMINES: *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos, 1955-1957, 4 vols.

DCVB = Antoni M. ALCOVER - Francesc de B. MOLL: *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll, 1930-1962, 10 vols.

DDM = Albert Dauzat - Jean Dubois - Henri Mitterrand: *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*. París: Larousse, 1964

DECat = Joan COROMINES: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Amb la col·l. de Joseph Gulsoy i Max Cahner. Barcelona: Curial - "la Caixa", 1980-2001, 10 vols.

DESPUIG, Cristòfol (v. 1557): *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Ed. a cura d'Eulàlia Duran. Barcelona: Departament de Filologia Catalana. Universitat de Barcelona - Curial, 1981.

DGLC = Pompeu FABRA: *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Llibr. Catalònia, 1932. (També he consultat la 9a ed. Barcelona: Edhasa, 1978. Si no faig esment de la data, em refereixo a aquesta edició).

Diccionari Aguiló, vegeu Marià Aguiló.

Diccionari Balari, vegeu José Balari y Jovany.

Diccionari de marina, vegeu Ferran Canyameres.

Diccionari Fabra, vegeu *DGLC*.

Diccionari quintilingüe = S. ESTRADA - A. MATAMALA - F. PATXOT - J. CORTADA - Ll. BORDAS: *Diccionari catalá-castellá-llatí-frances-italiá*. Barcelona: Impr. per Joseph Torner, 1839, 2 vols.

Diccionari de la rima, vegeu Francesc Ferrer Pastor.

Diccionari suplement (1868) = *Diccionari suplement de tots los diccionaris publicats fins ara de la llengua catalana*... Redactat per una societat de literats cultivadors de la llengua catalana; revisat en la part científica per D. Antoni C. Costa. Barcelona: Germans Espasa.

Diccionari valencià, vegeu *DVal*.

Diccionario de autoridades de la Real Academia Española. Madrid: Impr. per Francisco del Hierro, viuda y herederos. 1726-1739, 6 vols.

Diccionario de la lengua española, vegeu *DRAE*.

Diccionario manual = Diccionario manual, o, Vocabulario completo mallorquín-castellano. Palma: Impr. per V. de Villalonga, 1859.

Diccionario Vox, vegeu *Vox*

Dictionnaire de l'Académie Française. 8a ed. París: Hachette, 1932-1935, 2 vols.

DIDEROT - D'ALEMBERT (1751-1765): *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. París - Amsterdam - Neufchstel: diversos editors, 5 vols.

DIEC = Diccionari de la llengua catalana / *Institut d'Estudis Catalans*. València: Edicions 3 i 4; Barcelona: Edicions 62 [etc.]; Palma de Mallorca: Moll, 1995. (També he consultat la 2a. ed. Barcelona: Enciclopèdia Catalana - Edicions 62, 2007. Si no ho indico de manera explícita, em refereixo a aquesta última edició).

DIOSCÒRIDES, Pedani, vegeu Andrés Laguna.

DLC = Diccionari de la llengua catalana. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1982. (També he consultat la 2a edició de 1983 i la 3a, ampl. i actualitzada, de 1993. Si no indico la data, faig referència a aquesta darrera edició).

DMLC = Pompeu FABRA: *Diccionari manual de la llengua catalana*. Rev. i ampl. sota un projecte de Josep Ferrer. Barcelona: Edhasa, 1983.

DRAE = Diccionario de la lengua española. Real Academia Española. 21a ed. Madrid: Espasa Calpe, 1992, 2 vols. (També he consultat altres edicions que indico al lloc corresponent. La 1a ed. és coneguda amb el nom del *Diccionario de autoridades* (1726-1739) i fins a la 14 ed., de l'any 1914, duu el títol de *Diccionario de la lengua castellana,* i, a partir de l'edició de 1925, *Diccionario de la lengua española*).

DU CANGE, Charles du Fresne (1883-1887): *Glossarium mediae et infimae latinatis*. Niort: L. Favre, 10 vols.

DUARTE, Carles - ALSINA, Àlex (1984): *Gramàtica històrica del català*. Barcelona: Curial.

DUHAMEL DU MONCEAU, Henri-Louis (1769-1782): *Traité général des pesches, et histoire des poissons qu'elles fournissent, tant pour la subsistance des hommes, que pour plusieurs autres usages qui ont rapport aux Arts et au Commerce*. París: Saillant et Nyou - Desaint, 3 vols.

DURAN, Damià (1978): *Aspectes materials i lingüístics de la cultura dels pescaires d'Artà*. Artà: [s.n.].

DURAN i ORDINYANA, Miquel (1998): "Causes d'errors en l'elecció de noms estàndard d'animals". Dins *Col·loqui sobre els noms comuns dels animals: Barcelona, 1, 2 i 3 de desembre de 1998*. Associació d'Amics del Museu de Zoologia de Barcelona, 21-30.

----- (2005): "Comentaris sobre algunes causes d'errors o d'inexactituds en la nomenclatura catalana dels peixos marins". *Estudis Romànics*, 27: 113-131.

----- (2007): *Noms i descripcions dels peixos de la mar catalana*. Mallorca: Moll.

DVal = Diccionari valencià. 2a ed. Alzira: Bromera; València: Generalitat Valenciana - Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1996.

EdM = Enciclopèdia de Menorca. Maó: Obra Cultural de Menorca, 1979- (en curs de publicació).

EEiF = Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera [versió web]. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera, 1995- , fins ara s'han publicat 11 vols. (<http:www.eeif.es/>).

ELIANO, Claudio: *Historia de los animales*. Ed. de José Vara Donado. Torrejón de Ardoz - Madrid: Akal, 1989.

Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera, vegeu *EEiF*.

Enciclopèdia de Menorca, vegeu *EdM*.

Enciclopedia general del mar, vegeu Martínez-Hidalgo, José.

ENNIO: *Fragmentos*. Introducció, correcció i notes de Juan Martos. Biblioteca Clásica Gredos, 352, Madrid: Gredos, 2006.

ENNIO, Quinto: *Fragmentos*. Text rev. i trad. de Manuel Segura Moreno. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1984.

EPICARMO de Siracusa: *Testimonios y fragmentos*. Ed. crítica bilingüe de Lucía Rodríguez-Noriega Guillén. [Oviedo]: Universidad de Oviedo. Servicios de Publicaciones, 1996.

ERNOUT, Alfred - MEILLET, Antoine (1932): *Dictionnaire étymologique de la langue latine: histoire des mots*. (4a ed. París: Klincksieck, 1985).

ESCRIG, José (1851): *Diccionario valenciano-castellano*. [València]: Impr. per J. Ferrer de Orga. (Còpia facs., València: Librerías "París-Valencia", 1979, 2 vols.)

ESCRIG, José - LLOMBART, Constantino (1887): *Diccionario valenciano-castellano*. València: Libr. de Pascual Aguilar. (En realitat és la 3a ed. del diccionari d'Escrig, corregida i ampliada per Llombart). (Còpia facs., València: Librerías "París-Valencia", 1987, 2 vols.).

ESPRIU, Salvador (1984): *Laia*. 16 ed. El Cangur, 22. Barcelona: Edicions 62.

ESTEBAN SASTRE, Marina (1974): *La Escala: un ejemplo de supervivencia*. Tesi de llicenciatura dirigida pel Dr. Jordi Nadal Oller. Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Filosofia i Lletres. Departament d'Història.

ESTEVE (1803-1805) = Joaquín ESTEVE - Joseph BELVITGES - Antonio JUGLÀ y FONT: *Diccionario catalán-castellano-latino*. Barcelona: Oficina de Tecla Pla Viuda, 2 vols.

ESTEVE, Antoni (1888): "Vocabulario valenciano-castellano de los peces que se crian en las costas españolas del Mediterráneo y en los rios y lagos del reino de Valencia". *El Archivo*, 2: 153-158.

ESTEVE, Joan (1489): *Liber elegantiarum*. Venetiis [Venècia]: Paganinus de Paganinis. (Ed. facs. amb estudi preliminar de Germà Colón. Castelló de la Plana: Inculca, 1988).

ESTRELA i TENA, Mercè (1986): "Tres narracions". Dins *Homenatge dels escriptors al professor Manuel Sanchis Guarner*. [València]: Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 99-102.

FABRA, Pompeu, vegeu *DMLC*

FABRA, Pompeu (1932), vegeu *DGLC*.

----- (1917): *Diccionari ortogràfic: precedit d'una exposició de l'ortografia catalana segons el sistema de l'I. d'E.C.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (També he consultat la 2a, 3a i 4a edició publicades el 1923, 1931 i 1937, respectivament).

----- (1968): *Gramàtica catalana*. 4a ed. Barcelona: Teide.

FÀBREGA, Jaume (1990): *La cuina de l'Empordà i la Costa Brava*. Pèl i Ploma, 6. Barcelona: La Magrana.

----- (1991): "El mar secreto llega a la mesa". *La Vanguardia*, suplement "Casa y Ambiente" (30-6-1991): 4-5.

----- (1992): *La cuina de Cadaqués*. Barcelona: Empúries.

----- (1993): "Lèxic de la garota". *El Observador*, suplement "Set dies" (14-2-1993): 43.

----- (2002): *Pa amb tomàquet: les receptes més senzilles i saboroses de la Mediterrània*. El Cullerot, 14. Valls: Cossetània.

----- (2003): *La cuina del país dels càtars: cultura i plats, d'Occitània, de Gascunya a Provença*. El Cullerot, 24.Valls: Cossetània.

----- (2004): *Dalícies: a taula amb Salvador Dalí*. El Cullerot, 28. Valls: Cossetània.

FÀBREGAS i BARRI, Esteve (1985): *Diccionari de veus populars i marineres: recollides del parlar vivent*. Barcelona: Pòrtic.

FÀBREGAS i BARRI, Esteve - REBOLLO i TIBAU, Carme (1989): *La cultura tradicional i el parlar de Lloret*. Lloret de Mar: Cercle "Alba de Prima".

FEBRER i CARDONA, Antoni (v. 1830): *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí*. Ed. crítica de Maria Paredes. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001.

FERNÁNDEZ-SEVILLA, Julio (1977): "Ictionimia en el «Vocabulario» de J. L. Palmireno (1569)". Dins M. Alvar (ed.), 139-188.

FERRER, Magí (1836): *Diccionario manual castellano-catalan*. Reus: Impr. per Pablo Riera.

----- (1839): *Diccionario catalan-castellano*. Barcelona: Impr. per Pablo Riera.

FERRER y ALEDO, Jaime (1904): "Nuevos datos sobre la Isla de Menorca. La nomenclatura que emplean los pescadores de esta isla para designar los diferentes puntos de la accidentada costa de Menorca". *Revista de Menorca*, 4: 177-180, 255-258, 287-290, 341-344 i 367-378.

----- (1906): *Catálogo de los peces de Menorca*. Maó: Impr. per El Porvenir del Obrero.

----- (1914): *Artes de pesca en Mahón*. Maó: Est. Tip. de M. Sintes Rotger.

FERRER y PARPAL, Jaime (1883-1887): *Diccionario menorquín-castellano*. Maó: Impr. per M. Parpal, 2 vols.

FERRER PASTOR, Francesc (1956): *Diccionari de la rima*. Amb la col·l. de Josep Giner. València: Frederic Domènech.

----- (1985): *Diccionari general*. València: Fermar.

FERRERÓS, Joan - VALLS, Josep (1991): *Barques i fogons: del Ter a Portbou*. L'Agulla, 6. Tarragona: El Mèdol.

FEW = Walther von WARTBURG: *Französisches Etymologisches Wörterbuch*. Bonn: Kurt Schroeder - Fritz Klopp, 1922-1965, 21 vols.

FIGUERA, Pere Antoni (1840): *Diccionari mallorquí-castellà y el primer que se ha donad a llum*. Palma: Impr. y Llibr. de Esteva Trias. (Còpia facs., València: Librerías "París-Valencia", 1991).

FIGUIER, Louis (1866): *La vie et les moeurs des animaux*: *zoophytes et mollusques*. París: Librairie de L. Hachette.

FINA 1561-1878 = *Notes i dietaris de la família Fina: 1561-1878*. Estudi, edició i notes a cura d'Enric Prat i Pep Vila. Palafrugell: Ajuntament de Palafrugell, 1998.

FITER, Joseph (1913): *Enciclopedia moderna catalana*. Barcelona: Joseph Gallach, 5 vols.

FOIX, J. V. (1963): *L'estrella d'en Perris*. Barcelona: Fontanella. (L'he consultada dins *Diari 1918*, 91-147).

----- (1970): *Darrer comunicat*. Barcelona: Edicions 62. (L'he consultada dins *Diari 1918*, 151-199).

----- (1981): *Diari 1918.* MOLC, 67. Barcelona: Edicions 62 - "la Caixa".

FONT, Antoni (1637): *Fons verborum et phrasium ad iuventutem latinitate imbuendam ex thesauris variis derivatus*. Barcinone [Barcelona]: Impr. per Sebastià i Jaume Mathevat.

FONT i SAGUÉ, Norbert (1905): *Historia de les ciencies naturals à Catalunya del sigle IX al sigle XVIII*. Barcelona: La Hormiga de Oro. (Ed. facs., Barcelona: Alta Fulla, 1978).

FORCELLINI, Egidio (1858-1875): *Totius latinitatis lexicon*. Prati [Prato]: Typis Aldinianis, 6 vols.

FORT, Miquel (1996): "Un temps a l'Alguer se menjava...". *L'Alguer*, 44 (gener-febrer 1996): 22.

FOURVIÈRES, Xavier de (1902): *Lou pichot tresor: dictionnaire provençal-français et français-provençal.* Avinyó: J. Roumanille.

Fulls d'Història Local, Ajuntament de l'Escala.

GAFFIOT, Félix (1934): *Dictionnaire illustré latin-français*. París: Hachette.

GARCIA, Xavier (1980): *La vida marinera a Vilanova i la Geltrú*. Barcelona: Selecta.

GAZIEL (1963): *Sant Feliu de la Costa Brava: burgesos, navegants, tapers i pescadors.* Barcelona: Aedos. (Gaziel és el pseudònim d'Agustí Calvet i Pasqual).

----- (1970): *L'home és el tot: Florència*. Obres completes, 1. Barcelona: Selecta.

GDLC = Gran diccionari de la llengua catalana. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1998.

GEC = Gran enciclopèdia catalana. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1969-1980, 15 vols. (Més 7 suplements, 1983-2009).

GESNER, Konrad (1604): *Historiae animalium liber IV: qui est de piscium & aquatilium animantium natura*... Francofurti [Frankfurt]: in bibliopolio Andreae Cambieri.

GEV = Gran enciclopèdia valenciana. València: Difusora de Cultura Valenciana, 1990-1991, 10 vols.

GIBERT i OLIVÉ, Agustí M. (1913): *Fauna ictiológica de Catalunya: catálech rahonat dels peixos observats en el litoral y en les aygues dolçes catalanes*. Barcelona: Impr. per J. Bartra Laborde.

----- (1919-1920): "Crustacis de Catalunya". *Treballs de la Institució Catalana d'Història Natural,* 5: 9-127.

GIL i BONANCIA, Miquel (1991): "Els fruits de mar: la garoina". *L'Exocetus volitans*, 5 (desembre).

GIMENO BETÍ, Lluís (1998): *De lexicografia valenciana: estudi del* Vocabulari del Maestrat *de Joaquim Garcia Girona.* València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

GIOVIO, Paolo (1524): *De Romanis piscibus libellus.* Romae [Roma]: in aedibus F. Minitii Calui. (Títol sencer: *Pauli Iovii Novocomensis medici De Romanis piscibus libellus ad Ludovicum Borbonicum cardinalem amplissimum*).

GLC = Gran Larousse català. Barcelona: Edicions 62, 1990-2003, 12 vols.

GODEFROY, Frédéric (1880-1902): *Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle*... París: F. Vieweg (I-IV) - Bouillon (V-X), 10 vols.

GÓMEZ, Joan, vegeu Apici.

GÖTHEL, Helmut (1994): *Fauna marina del mediterráneo*: *animales inferiores y peces*. Trad. d'Elena Torres. Barcelona: Omega.

GRAELLS, Mariano de la Paz (1864): *Manual práctico de piscicultura, ó, Prontuario para servir de guía al piscicultor en España, y á los empleados de la administracion pública en nuestras aguas dulces y saladas*. Madrid: Aguado.

Gran enciclopèdia catalana, vegeu *GEC*.

Gran enciclopèdia de Mallorca. [Palma]: Pronomallorca, 1989-1993, 19 vols.

Gran enciclopèdia valenciana, vegeu *GEV*.

Gran Larousse Català, vegeu *GLC*.

GRANADO, Diego (1599): *Libro del arte de cozina: en el qual se contiene el modo de guisar y de comer en cualquier tiempo, así de carne, como de pescados, para sanos, enfermos, y convalecientes: así de pasteles, tortas, y salsas como de conservas al uso español,*

italiano y tudesce de nuestros tiempos. Madrid: Luis Sánchez. (He consultat l'ed. amb introducció de Joaquín del Val. Madrid: Sociedad de Bibliófilos Españoles, 1971).

Grand Larousse de la langue française. París: Larousse, 1971-1978, 7 vols.

GRIERA, Antoni (1935-1947), vegeu *Tresor*

----- (1923): "Els noms dels peixos dels mars i rius de Catalunya". *BDC*, 11: 33-79.

----- (1968): *Els ormeigs de pescar: els noms dels peixos*. Biblioteca Filológica Histórica, 23. Sant Cugat del Vallès: Instituto Internacional de Cultura Románica.

----- (1971): "Fòssils de la llengua i transfusió lexical". Dins Irénée Cluzel i François Pirot (ed.). *Mélanges de philologie romane: dédiés à la mémoire de Jean Boutière* (1899-1967). Vol. II. Lieja: Soledi, 725-738.

GRIMAL, P. - MONOD, Th. (1952): "Sur la véritable nature du «garum»". *Revue des Etudes Anciennes*, 54: 27-38.

GULSOY, Joseph, vegeu Sanelo.

HIPÒCRATES: *Tractats mèdics: el règim de la vida*. Vol. IV. Trad. de Darío López Morales. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 2001.

Història de Barcelona. Dir. Jaume Sobrequés i Callicó. Barcelona: Ajuntament de Barcelona - Enciclopèdia Catalana, 1991-2001, 9 vols.

Història natural dels Països Catalans, vegeu *HNPC*.

HNPC = Història natural dels Països Catalans. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1984-1992, 16 vols.

HONNORAT, S. J. (1846-1847): *Dictionnaire provençal-français, ou, Dictionnaire de la langue d'OC ancienne et moderne; suivi d'un vocabulaire français-provençal*. Digne: Repos, 3 vols. (Reimpressió, Ginebra: Slatkine Reprints, 1971).

HORACI: *Sàtires i epístoles*. Text rev. per Isidor Ribas i trad. de Llorenç Riber. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1927.

-----: *Odes i epodes*. Rev. i trad. de Josep Vergés. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1978-1981, 2 vols.

HOSPITALER, José (1869): *Vocabulario castellano menorquín y vice-versa*. Maó: Impr. per Miguel Parpal. (Còpia facs., València: Librería "París-Valencia", 1995).

HUERTA, Jerónimo de (1603): *Libro nono, de Caio Plinio Segundo, de la historia natural de los pescados del mar, de lagos, estanques y rios*. Madrid: en casa de Pedro Madrigal.

HUGO, Victor (1866): *Les travailleurs de la mer*. París: Mat et Motteroz.

HUGUET i SESMA, Alícia (1991): *Catàleg de les 125 principals espècies d'interès pesquer a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca.

IBARS i IBARS, Maria (1962): *Vides planes a l'ombra del Montgó*. Sicània Novel·lística, 22.València: [s.n.].

IBN WAFID (S. XI): *El "Libre de les medicines particulars": versión catalana trescentista del texto árabe del tratado de los medicamentos simples de Ibn Wáfid: autor médico toledano del siglo XI.* Ed. de Lluís Faraudo de Saint-Germain. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1943.

ISIDORO DE SEVILLA, San: *Etimologías*. Ed. de José Oroz i Manuel A. Marcos. Biblioteca de Autores Cristianos, 433-434. Madrid: [La Editorial Católica], 1982-1983, 2 vols.

JAL, Augustin (1848): *Glossaire nautique: répertoire polyglotte de termes de marine anciens et modernes.* París: Firmin Didot frères, 2 vols.

JARDIN, Claude (1961): "Garum et sauces de poisson de l'antiquité". *Rivista di Studi Liguri*, 1-4: 70-96.

JONES, W.H.S., vegeu Pliny.

JUAN PÉREZ, Juan Carlos ([1997]): *"Fer eriçons" en Denia: monografía sobre la pesca del erizo de mar en Denia*. Treball d'Antropologia Social del 2n curs d'Administració i Direcció d'Empreses a la Universitat d'Alacant. (Treball inèdit).

JUANA, Eduardo de - JUANA, Juan Ricardo de (1987): *Guía de pescados y mariscos de consumo usual en España*. 2a ed. Barcelona: Omega.

JULIÀ, Carme (1924): "Menjant garotes". *Sol Ixent,* 29 (28-8-1924): 13.

JUVENAL: *Sàtires*. Vol. I. Ed. i trad. de Manuel Balasch. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1961.

KUEN, H. (1932-1934): "El dialecto de Alguer y su posición en la historia de la lengua catalana". *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, 5 (1932): 121-177; 7 (1934): 41-112.

LABÈRNIA, Pere (1839-1840): *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondencia castellana y llatina*. Barcelona: Estampa dels Hereus de la V. Pla, 2 vols. (2a. ed. amb l'afegit de: *considerablement aumentat y corretgit per una societat de literats, cultivadors de la llengua catalana*. Barcelona: Espasa Germans, 1864-1865, 2 vols.; 3a ed. amb el títol *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondencia castellana*. Ed. augmentada per una societat de literats catalans. Barcelona: Espasa y Companyia, 1888-1892, 2 vols.)

LACAVALLERIA, Joan (1696): *Gazophylacium catalano-latinum*... Barcinone [Barcelona]: Impr. per Antoni Lacavalleria.

LAGUNA, Andrés de (v. 1555): *La "Materia Médica" de Dioscórides: transmisión medieval y renacentista*. Dins César E. Dubler (ed.). Vol. III: *La "Materia Médica" de Dioscórides traducida y comentada por D. Andrés Laguna (texto crítico)*. Barcelona: [s.n.], 1955.

LAMARCA, Luis (1839): *Ensayo de un diccionario valenciano-castellano*. València: Impr. per J. Ferrer de Orga. (Còpia facs., València: Librerías: "París-Valencia", 1980).

LE DIREACH i altres (1987) = J.P. LE DIREACH - C.F. BOUDOURESQUE - B. ANTOLIC - A. KOCATAS - P. PANAYOTIDIS - A. PANCUCCI - R. SEMROUD - A. SPAN - J. ZAOUALI - D. ZAVODNIK: "Rapport sur l'exploitation des oursins en Méditerranée". Dins *Colloque*, 329-334.

LEITNER, Helmut (1972): *Zoologische Terminologie beim älteren Plinius*. Hildesheim: Gerstenberg.

LEVY, Emil (1894-1924): *Provenzalisches supplement - Wörterbuch*... Leipzig: O. R. Reisland, 8 vols.

Libre de Sent Soví. Ed. a cura de Rudolf Grewe. Els Nostres Clàssics, 115. Barcelona: Barcino, 1979.

LIDDELL, Henry George - SCOTT, Robert (1843): *A Greek-English Lexicon*. (Reimpressió de la 9a ed. any 1940. Oxford: Clarendon Press, 1961).

LITTRÉ, Émile, vegeu Pline.

----- (1863-1872): *Dictionnaire de la langue française*. París: Hachette, 4 vols. (Suplement, 1877).

LLEONART, Jordi - CAMARASA, Josep M. (1987): *La pesca a Catalunya el 1722: segons un manuscrit de Joan Salvador i Riera*. Barcelona: Museu Marítim. Diputació de Barcelona.

LLOMBART, Constantino, vegeu Escrig - Llombart.

LLORCA IBI, Francesc Xavier (1998): *El llenguatge mariner de la comarca de la Marina*. Tesi doctoral dirigida pel Dr. Jordi Colomina i Castanyer. Universitat d'Alacant. Facultat de Filosofia i Lletres. Departament de Filologia Catalana.

----- (2000): *El llenguatge mariner de la Marina*. Alacant: Universitat d'Alacant.

----- (2002): "Els ictiònims de la comarca de la Marina". *Quaderns de Migjorn,* 4. *Revista d'estudis comarcals del sud del País Valencià*: 203-221.

----- (2008): *Llengua d'arraix: la parla almadravera valenciana.* Recerca, 8. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.

LLORCA IBI, Francesc Xavier - SEGURA LLOPES, Carles (2003): "Italianismes en valencià". Dins Giannino Balbis (dir.). *Miscellanea 2003.* "Collana di studi valbormidesi". Millesimo: Comunità Montana "Alta Val Bormida", 9-24.

LLORET ROMAÑACH, Maria Rosa (1993): "Alacantinismes en el lèxic mariner de Roses". Dins R. Alemany, A. Ferrando i Ll. B. Meseguer (ed.). *Actes del novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant / Elx, 9-14 de setembre de 1991).* Vol. II. [Barcelona]: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 529-540.

LLORIS i altres (1984) = D. LLORIS - J. RUCABADO - Ll. del CERRO - Fl. PORTAS - M. DEMESTRE - A. ROIG: *Tots els peixos del mar català. I: Llistat de cites i de referències*. Barcelona: Treballs de la Societat Catalana d'Ictiologia i Herpetologia.

LLUÍS SALVADOR, arxiduc d'Àustria (1869-1891): *Die Balearen: in Wort und Bild geschildert.* Leipzig: Brockhaus, 9 vols.

----- (1897): *Die Balearen: in Wort und Bild geschildert.* Würzburg - Leipzig: L. Woerl, 2 vols. (Edició abreujada de la dels anys 1869-1891). (He consultat: *Las Baleares: descritas por la palabra y el dibujo.* Presentació de Basilio Baltasar i trad. de Mateu Grimalt i Antonia Vigó. 2a ed., Palma: Olañeta, 3 vols., 2000).

----- (1962): *De la caza, pesca y navegación: parte de la obra Las Baleares: descritas por la palabra y el grabado*. Trad. de José Sureda Blanes. Palma: Mossèn Alcover. (El contingut d'aquest volum forma part del vol. III de l'obra original de 1869-1891).

LMP = Manuel ALVAR: *Léxico de los marineros peninsulares*. Madrid: Arco / Libros, 1985-1989, 4 vols.

LÓPEZ DEL CASTILLO, Lluís (2002): *Diccionari de formació de paraules*. Barcelona: Edicions 62.

LOUIS, Pierre, vegeu Aristote.

LOZANO CABO, Fernando (1963): *Nomenclatura ictiológica: nombres científicos y vulgares de los peces españoles*. Trabajos del Instituto Español de Oceanografía, 31. Madrid: Instituto Español de Oceanografía.

----- (1970): *Oceanografía, biología marina y pesca*. 2a ed. Madrid: Paraninfo, 3 vols.

LOZANO CABO, Fernando - RODRÍGUEZ MARTÍN, Olegario - ARTÉ GRATACÓS, Pedro, vegeu *NOE*.

LUJÁN, Néstor (1983): *El arte de comer: crónica de 4.000 siglos, del fuego a la nueva cocina*. Barcelona: La Vanguardia.

LUNA i BATLLE, Xavier (1982): *El vocalisme del català a la zona de transició central-septentrional: Alt Empordà*. Tesi de llicenciatura dirigida pel Dr. Joan Mascaró. Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Filosofia i Lletres.

LUTHER, Wolfgang - FIEDLER, Kurt (1978): *Peces y demás fauna marina de las costas del mediterráneo: manual para biólogos y amigos de la naturaleza*. Trad. i ampliat per Fernando Lozano Cabo. 2a ed. Barcelona: Pulide.

MACHADO, José Pedro (1977): *Dicionário etimológico da língua portuguêsa*. 3a ed. Lisboa: Livros Horizonte, 5 vols.

MACROBE: *Les Saturnales*. Vol. I. Ed. i trad. d'Henri Bornecque. París: Libr. Garnier Frères, [1937].

MAÎTRE-ALLAIN, Thierry (1991): *La vie en bord de mer*. París: Arthaud.

MALLOL i ORIOL, Josep (1985): *A proa plena (ruixims de tramuntana): notes marineres d'El Port de la Selva*. El Port de la Selva: l'autor.

MALUQUER i NICOLAU, Josep (1916): "Treballs oceanogràfics en la costa del Empurdà [sic]". *Junta de Ciències Naturals. Anuari*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 221-261.

----- (1916*a*): *Oceanografía*. 2a ed. Barcelona: Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona.

----- (1919): *Piscicultura*. Enciclopèdia Catalana, 12. Barcelona: Ed. Catalana.

MANENT, Hélène (1972): *Le dialecte d'Argelès-sur-Mer et le langage des pêcheurs*. Mémoire de Maîtrise. Directeur d'Etudes Monsieur le Professeur Louis Michel. Université Paul Valéry, Montpeller.

MARCIAL, M. Valeri: *Epigrames*. Vol. V. Text rev. i trad. de Miquel Dolç. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1960.

MARCÓ i DACHS, Lluís (1972): *Bon dia, terra*. Barcelona: Pòrtic.

MARCOS, Manuel-Antonio, vegeu Varró.

MARÍ TUR, Juan (1966): *Terminología marina de Ibiza*. Tesi de llicenciatura dirigida pel Dr. Antoni Comas. Universitat de Barcelona.

MARTÍ (1842-1848) = Miquel Anton MARTÍ - Luis BORDAS - Juan CORTADA: *Diccionario castellano-catalán-latino-francés-italiano.* Barcelona: Impr. per A. Brusi, 3 vols.

MARTÍ i CLARÀ, Josep "Bepes" (1959): *Palafrugell: parada i fonda*. [Palafrugell]: [s.n.].

MARTÍ y GADEA, Joaquín (1891): *Diccionario general valenciano-castellano*... València: Impr. per José Canales, 2 vols. (Còpia facs., València: Librerías "París-Valencia", 1992).

MARTÍ MESTRE, Joaquim (2006): *Diccionari històric del valencià col·loquial: (segles XVII, XVIII i XIX)*. [València]: Universitat de València.

MARTÍ i OLIVER, Jaume (1989): *Receptari de cuina del segle XVIII*. Ed. a cura de Joan Miralles i Francesca Cantallops. Biblioteca Marian Aguiló, 12. [Palma]: Departament de

Filologia Catalana i Lingüística General. Universitat de les Illes Balears. [Barcelona]: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MARTINES, Josep (2000): *El valencià del segle XIX: estudi lingüístic del* Diccionario valenciano *de Josep Pla i Costa*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

MARTÍNEZ-HIDALGO, José M. (1957): *Enciclopedia general del mar*, Madrid - Barcelona: Garriga, 6 vols. (També he consultat la 2a ed., Barcelona: Garriga, 1968-1989, 9 vols.)

MARTÍNEZ-HIDALGO, José M. - CARBONELL, Laureano (1984): *Vocabulari marítim: català-castellà, castellano-catalán.* Barcelona: Diputació de Barcelona.

MAS i GIBERT, Xavier (1994): *Memorial dels pescadors i els peixos: converses amb Francesc Isern: tres-cents anys de tradició marinera al litoral del Maresme*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.

MÁS y GIL, Luis (1979): *La pesca en Alicante: ensayo para su historia*. Alacant: Publicaciones de la Caja de Ahorros Provincial de la Excma. Diputación de Alicante.

MAS i MARQUÈS, Francesca (1988): *La revolta dels Joseps: un conflicte de pescadors del segle XVIII*. Lloret de Mar: Club Marina - Casinet.

MASCLANS, Francesc (1981): *Els noms de les plantes als Països Catalans*. Granollers - Barcelona: Montblanc-Martin.

MASSIGNON, G. (1962): "Faune marine et pêche à Bonifacio et Porto-Vecchio (Corse)". *RLiR*, 26: 403-456.

MELIÀ i CAULES, Miquel (1981): "Un manuscrit sobre ictiologia menorquina del fons de la Biblioteca de la Real". *Randa* [Homenatge a Francesc de B. Moll, 3], 11: 79-140.

MEYER-LÜBKE, Wilhelm, vegeu *REW*.

MICER JOHAN = *Receptari de Micer Johan*. Ms. del s. XV, publicat per E. Moliné i Brasés. *Boletín de la Real Academia de las Buenas Letras de Barcelona*, 7 (1914): 321-336; 407-440.

MICHEL, Louis (1964): *La langue des pêcheurs du golfe du Lion*... París: D'Artrey.

MISTRAL, Frédéric, vegeu *TdF*.

MOLAS, Joaquim (1983): *La literatura catalana d'avantguarda, 1916-1938*. Barcelona: Antoni Bosch.

MOLINER, Ernest, vegeu Micer Johan.

MOLINER, María (1998): *Diccionario de uso del español*. 2a ed. Madrid: Gredos, 2 vols.

MOLL, Francesc de Borja (1980): *El parlar de Mallorca*. Barcelona: Barcino.

----- (1991): *Gramàtica històrica catalana.* València: Universitat de València. (Ed. original: *Gramática histórica catalana*. Madrid: Gredos, 1952).

MORAN, Josep - RABELLA, Joan A. (1999): *Diccionari etimològic manual*. El Cangur, 269. Barcelona: Edicions 62.

MORENO, Augusto (1971): *Dicionário complementar da língua portuguesa*. 8a ed. Porto: Educação Nacional.

MOURE CASAS, Ana, vegeu Paladio.

NADAL i FORTIÀ, Joan (1981): *Els nostres peixos*. Girona: Diputació de Girona.

----- (1992): *Ginys i ormeigs de pesca, d'abans i d'ara, professionals i esportius*. Girona: Associació Gironina d'Amics de la Mar.

----- (1994): *Catàleg dels peixos de la Mediterrània*. Empuriabrava: Anphos.

NADAL, Josep M. - PRATS, Modest (1983): *Història de la llengua catalana. I: dels orígens fins al segle XV*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62.

NASCENTES, Antenor (1932): *Dicionário etimológico da língua portuguesa*. Rio de Janeiro: Livraria Francisco Alves.

NAVARRETE, Adolfo (1898): *Manual de ictiología marina concretado á las especies alimenticias conocidas en las costas de España é Islas Baleares*... Madrid: Impr. per la viuda é hija de Gómez Fuentenebro.

NAVARRO GÓMEZ, Pere (2007): "Aportació a *El vocabulari dels pescadors de Cambrils*, de Josep Lluís Savall Rom". Dins *Aquell regust d'ampla llibertat: memòria de Josep Lluís Savall.* Valls: Cossetània, 33-50.

NEBRIJA, Elio Antonio de (1492): *Lexicon hoc est dictionarium ex sermone latino in hispaniensem.* Salmantice [Salamanca]. (Més conegut com *Diccionario latino-español*).

----- (v. 1495): *Dictionarium ex hispaniensi in latinum sermonem*. Salmantice [Salamanca]. (Conegut com *Vocabulario español-latino*).

----- (1505): *Introductiones latinae...* Adaptació feta al català per Pere Badia. Barcelona: Impr. per Nicolau Spindeler.

----- (1507): *Vocabularius (Diccionari llatí-català i català-llatí)*. Adaptació catalana dels diccionaris de Nebrija feta per fra Gabriel Busa. Barcelona: Impr. per Carles Amorós. (També he consultat l'ed. amb estudi preliminar de G. Colón i A.-J. Soberanas, amb el títol *Diccionario latín-catalán y catalán-latín*. Barcelona: Puvill Libros, 1987).

----- (1522): *Vocabularium cum privilegio... (Diccionari llatí-català, geogràfic i català-llatí)*. Adaptació feta per Martí Ivarra. Barcelona: Impr. per Carles Amorós.

----- (1560): *Lexicon latino catalanum, seu dictionarium... (Diccionari llatí-català, català-llatí, geogràfic i mèdic)*. Adaptació feta per Antic Roca. Barcelona: Impr. per Claudi Bornat.

----- (1585): *Lexicon, seu dictionarium... (Diccionari llatí-català-castellà, català-llatí-castellà, geogràfic i mèdic)*. Adaptació feta per Pau Costa i Antoni-Joan Astor. Barcelona: Impr. per Antoni Oliver.

NIETO, Lidio (1977): "Embarcaciones y artes de pesca en Cullera y Denia". Dins M. Alvar (ed.), 95-108.

NOC = Montserrat ALEGRE - Jordi LLEONART - Joan VENY: *Espècies pesqueres d'interès comercial: nomenclatura oficial catalana*. Barcelona: Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca. Institut d'Estudis Catalans. TERMCAT, 1992.

NOE = Fernando LOZANO CABO - Olegario RODRÍGUEZ MARTÍN - Pedro ARTÉ GRATACÓS: *Nomenclatura oficial española de los animales marinos de interés pesquero.* Madrid: Dirección General de Pesca Marítima. Subsecretaría de la Marina Mercante, 1965.

NOLLA, Josep M. - CASAS, Josep (1984): *Carta arqueològica de les comarques de Girona: el poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*. Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona.

Noticia 1791 = "Noticia de los peces que se cogen en los mares de esta isla". *Semanario Económico*, 13 (29-1-1791): 19. Dins José Luis Sureda Carrión: *Apuntes para la historia*

de la marina de vela mallorquina de los siglos XVIII y XIX. Palma: Est. Tip. Provincial, 1939 (a la coberta: 1940).

OLIVIERI, Dante (1961): *Dizionario etimologico italiano*. Biblioteca Italiana di Opere di Consultazione. Milà: Geschina.

OLLER, Francesc (1995): *Vocabulari de navegació*. Barcelona: Noray.

Opiano: De la caza. De la pesca. Ed. i trad. de Carmen Calvo Delcán. Biblioteca Clásica Gredos, 134. Madrid: Gredos, 1990.

Oppian, Colluthus, Tryphiodorus. Trad. a l'anglès per A. W. Mair. Loeb Classical Library, 219. Londres: William Heinemann, 1963.

Oppiani Poetae Alieuticon, sive de piscibus... Argentorati [Estrasburg]: excudebat Iacobus Cammerlander, 1534.

ORELLANA, Marc Antoni (1802): *Catalogo d' els peixos qu' es crien e peixquen en lo mar de Valencia*. València: Impr. per la v. de Martín Peris. (Còpia facs., València: Librerías "París-Valencia", 1979).

PALADIO: *Tratado de agricultura. Medicina veterinaria. Poema de los injertos*. Ed. i trad. d'Ana Moure Casas. Biblioteca Clásica Gredos, 135. Madrid: Gredos, 1990.

PALAU, Pep (1998): "Garoines: el mar a la boca". *Descobrir Catalunya*, (febrer): 110-114.

PALLADIUS: *Traité d'agriculture*. Tom I, llibres I-II. Ed. i trad. de René Martin. París: Les Belles Lettres, 1976.

Pal·las (diccionaris), vegeu Emili Vallès.

PALLÍ i BONET, Juli, vegeu Aristòtil.

PALMIRENO, Juan Lorenzo (1569): *Vocabulario del humanista...* València: Impr. per Pedro de Huete.

PALOMBA, Giovanni (v. 1906): *Lessico: raccolta dei nomi più usati*. (Manuscrit inèdit).

PALOMBI, Arturo - SANTARELLI, Mario (1986): *Gli animali commestibili dei mari d'Italia*... 4a ed. Milà: Hoepli.

PARDO, Luis (1919): "Avance de un catálogo de nombres vulgares de la fauna valenciana". *Anales del Instituto General y Técnico de Valencia*, 3, núm. 14: 1-31.

PASCALIS, Giusy Maria (1988): *Il gergo dei pescatori di Alghero*. Tesi di Laurea, Università di Sassari.

PELLA y FORGAS, José (1883): *Historia del Ampurdán: estudio de la civilización en las comarcas del noreste de Cataluña*. Barcelona: Luis Tasso y Serra. (He consultat la 2a ed. facs. Olot: Aubert impressor, 1980).

PÉREZ ARCAS, Laureano (1921): "Ictiología ibérica, o sea catálogo de los peces marinos y de agua dulce que habitan o frecuentan las costas de la Península Ibérica". *Revista de la Real Academia de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales de Madrid*, 19: 355-546.

PÉREZ-CABRERO, Arturo (1909): *Ibiza: arte, arqueología, agricultura, comercio, costumbres, historia, industria, topografía: guía del turista*. Barcelona: Impr. per Joaquín Horta.

PIAT, L. (1893-1894): *Dictionnaire français-occitanien*... Montpeller: Imprimerie Centrale du Midi, 2 vols.

PLA, Josep (1947): *Cadaqués*. Barcelona: Joventut.

----- (1965): *Costa Brava*. 5a ed. Barcelona: Destino. (Reeditat en versió catalana dins *Tres guies*. Obra completa, 30. Barcelona: Destino, 1976. He consultat també l'ed. 10è aniversari, vol. XX, 1992).

----- (1969): *Aigua de mar*. Obra completa, 2. 2a ed. Barcelona: Destino. (També he consultat l'ed. 10è aniversari, vol. XVI, 1992. "Bodegó amb peixos" va ser publicat per primera vegada l'any 1950, de manera independent).

----- (1971): *Les hores*. Obra completa, 20. Barcelona: Destino.

----- (1972): *El que hem menjat*. Obra completa, 22. Barcelona: Destino. (També he consultat l'ed. 10è aniversari, vol. VIII, 1992).

----- (1976): *Viatge a la Catalunya vella*. Obra completa, 9. 2a ed. Barcelona: Destino.

----- (1992): *El quadern gris*. Ed. 10è aniversari, vol. I. Barcelona: Destino

PLAJA i GÜELL, Antoni (1960): "Peixos de la Costa Brava". Revista *Proa* de Palamós (juliol): 8-9.

PLAUTE: *Rudens*. Comèdies, 10. Text rev. i trad. de Marçal Olivar. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1954.

PLINE: *Histoire naturelle*. Trad. d'Émile Littré. París: J.J. Dubochet, 1850-1851, 2 vols.

PLINE l'Ancien: *Histoire naturelle*. Ed. d'Alfred Ernout (VIII: 1952; XXX: 1963), d'E. de Saint-Denis (IX: 1955; XXXII: 1966), de Jacques André (XXI: 1969) i de Guy Serbat (XXXI: 1972). París: Les Belles Lettres.

PLINI el Jove: *Lletres*. Vol. I. Text rev. i trad. de Marçal Olivar. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1927.

PLINY: *Natural History*. Trad. anglesa de W.H.S. Jones. Vol. VIII (llibres XXVIII-XXXII). Loeb Classical Library. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press - Londres: William Heinemann, 1963 (reimpressió 1975).

PLUJÀ i CANALS, Arnald (1996): *Estudi del Cap de Creus: la costa: diccionari toponímic, etimològic i geogràfic.* Figueres: l'autor.

----- (2000): *El Cap de Creus: 60 itineraris de Portbou a Roses*. [s.l.]: l'autor.

POKORNY, Julius (1959-1969): *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Munic: Francke Verlag, 2 vols.

POL GIRBAL, Jaume (1986): *El món de la Costa Brava*. Girona: l'autor.

PONSICH, Michel - TARRADELL, Miquel (1965): *Garum et industries antiques de salaison dans la Méditerranée Occidentale*. Bibliothèque de l'École des Hautes Études Hispaniques, 36. París: Presses Universitaires de France.

PORCEL, Baltasar (1970): *Difunts sota els ametllers en flor*. Barcelona: Destino.

POU, Onofre (1580): *Thesaurus puerilis*. 2a ed. Barcelona: Impr. per Pere Malo. (N'he consultat còpia facs. València: Librerías "París-Valencia", 1979). (La 1a ed. és de 1575. València: Impr. per Pedro de Huete).

Proa, revista de Palamós. Es va publicar de l'any 1955 al 1993.

PUIG, Jorge de (1786): "Memorias de la isla de Mallorca". *Memorial Literario*, 8 (juliol): 362-368.

QUINTERO RIVERA, Ángel G. (2009): *Cuerpo y cultura: las músicas «mulatas» y la subversión del baile*. Madrid: Iberoamericana; Frankfurt: Vervuert; Mèxic D.F.: Bonilla Artigas.

Quintilingüe, *vegeu* diccionari quintilingüe.

RABELAIS, François: *Les cinq livres de Rabelais*: *avec notes et glossaire*. París: Ernest Flammarion, [1933-1935], 2 vols.

RAMIS i RAMIS, Juan ([1787] 1814): *Specimen animalium, vegetabilium et mineralium in insula Minorica frequentiorium ad normam Linnaeani sistematis exaratum*: *accedunt nomina vernacula in quantum fieri potuit*. Magone Balearium [Maó]: excudebat Petrus Antonius Serra.

----- (1811): *Temps y paratjes de Menorca en que es mes gustòs y saludable, o dañòs respectivament, el pex y marisc que se aporta per vendre en la pescateria de Maho*. Maó: Impr. per viuda i fills de Fabregues (Ed. facs. Menorca: Nura, 1986).

RECASENS i VIVES, Daniel (1991): *Fonètica descriptiva del català: assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle XX*. Biblioteca Filològica, 21. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Receptari de Micer Johan, vegeu Micer Johan.

REIMBAMACO, Joan de (s. XIV): *Trotula de mestre Johan*. Publicat dins una miscel·lània de tractats mèdics dels segles XIV i XV: *Trotula de mestre Johan. Speculum al foderi. Flos del tresor de beutat. Thesaurus pauperum: manuscrit de València*. [Barcelona]: [Miquel i Planas], [1917].

REW = Wilhelm MEYER-LÜBKE: *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. 3a ed. Heidelberg: Carl Winter, 1935.

RIBAS i MARÍ, Enric (1991): *Aportació pitiüsa al Diccionari català-valencià-balear*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.

----- (2009): *Toponímia i dialecte a Eivissa i Formentera*. Tesi doctoral dirigida pel Dr. Emili Casanova Herrero. Facultat de Filologia. Departament de Filologia Catalana. Universitat de València.

RIBAS - RIBER, vegeu Horaci.

RIBERA, Antoni (1954): *Els homes-peixos: exploració i arqueologia submarina*. Barcelona: Selecta.

RIEDL, Rupert (1986): *Fauna y flora del mar Mediterráneo*: *una guía sistemática para biólogos y naturalistas*. Trad. d'Elena Torres. Barcelona: Omega.

RÍOS PANISSE, M.ª del Carmen (1977): *Nomenclatura de la flora y fauna marítimas de Galicia: I Invertebrados y peces*, con anotaciones etimológicas por Antonio Santamarina. Verba, Anuario Gallego de Filología, anejo 7. Universidad de Santiago de Compostela.

RISSO, Antoine (1826): *Histoire naturelle des principales productions de l'Europe méridionale et particulièrement de celles des environs de Nice et des Alpes maritimes*. 5 vols. París: F.-G. Levrault.

RLiR = Revue de Linguistique Romane, Estrasburg.

RLR = Revue des Langues Romanes, Montpeller.

ROBERT [de Nola], mestre (1520): *Libre del coch*. Barcelona: Impr. per Carles Amorós. (He consultat l'ed. a cura de Veronika Leimgruber. 2a ed. Barcelona: Curial, 1982).

ROCA y CERDÁ, Agustin Antonio (1806): *Diccionario manual de la lengua catalana y castellana*. Barcelona: Compañía de Jordi, Roca y Gaspar.

RODRÍGUEZ-NORIEGA GUILLÉN, Lucía, vegeu Ateneo i Epicarmo.

RODRÍGUEZ SANTAMARÍA, Benigno (1923): *Diccionario de artes de pesca de España y sus posesiones*. Madrid: Sucesores de Rivadeneyra.

ROIG, Emerencià (1927): *La pesca a Catalunya*. Enciclopèdia Catalunya, 5. Barcelona: Barcino.

ROMOLI, Domenico (1593): *La singolare dottrina di M. ...*. Venetia [Venècia]: Gio. Battista Bonfadino.

RONDELET, Guillaume (1554): *Libri de piscibus marinis: in quibus verae piscium effigies expressae sunt...* Lugduni [Lió]: apud Matthiam Bonhomme.

----- (1555): *Universae aquatilium historiae pars altera: cum veris ipsorum imaginibus*. Lugduni [Lió]: apud Matthiam Bonhomme.

ROS, Carlos (1764): *Diccionario valenciano-castellano*. València: Impr. per Benito Monfort. (Còpia facs. València: Librerías "París-Valencia", 1979).

ROVIRA i VIRGILI, Antoni (1914): *Diccionari català-castellà i castellà-català...* Barcelona: Antoni López.

RUF, d'EFES: *Oeuvres de Rufus d'Éphèse*. Ed. de Charles Daremberg i Charles Émile Ruelle. París: Imprimerie National, 1879.

RUFFINO, Giovanni (1977): *Il dialetto delle Pelagie e le inchieste dell'Atlante linguistico mediterraneo in Sicilia*. Palerm: Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani.

RUYRA, Joaquim (1903): *Marines y boscatjes: aplech de narracions.* Barcelona: Joventut.

----- (1920): *Pinya de Rosa*. Vol. I. Biblioteca Catalana. Barcelona: Ed. Catalana. (També he consultat l'edició de la col·lecció Història de la Literatura Catalana, 61. Barcelona: Edicions 62 - Orbis, 1985).

----- (1979): *Jacobé i altres narracions*. MOLC, 24. Barcelona: Edicions 62 - "la Caixa".

SÀBAT, Maria - MALLOL, Sandra (2001): "La garoina, un animal curiós". Dins Joaquim Turró (ed.). *La Garoinada: la cuina de Palafrugell*. [Palafrugell]: Baix Empordà, 21-29.

SAGARRA, Josep Maria de (1929): *All i salobre*. Biblioteca Catalònia, 12. Barcelona: Llibr. Catalònia.

SAINT-DENIS, E. de, vegeu Pline l'Ancien.

----- (1947): *Le vocabulaire des animaux marins en latin classique*. París: Klincksieck.

SALA, Ernesta (1983): *El parlar de Cadaqués*. Girona: Diputació Provincial de Girona.

----- (1994): *El vocabulari de Cadaqués*. Barcelona: Parsifal.

SALA i LLOBERAS, Joan (1986): *La gent de mar a Lloret*. Barcelona: Ultramar.

----- (1990): *La gent de mar a Lloret, II: anècdotes i fets*. Barcelona: Ajuntament de Lloret de Mar.

SALA i LLOBERAS, Joan - DOMÈNECH i MONER, Joan (1994): *La pesca*. Quaderns de la Revista de Girona, 49. Girona: Diputació de Girona - Caixa de Girona.

SALVADOR, Joan (1722), vegeu Jordi Lleonart i Josep M. Camarasa.

SALVADOR, Jordi (2007): *Paraules de mar: recull terminològic de navegació tradicional*. Amb la col·l. de Glòria Mauri. Palamós: La Mar d'Amics.

SALVAÑÀ y COMAS, Joaquín M. (1877-1888): *Panorama zoológico*. Enciclopedia para la Juventud. Barcelona: Libr. Juan y Antonio Bastinos, 7 vols.

Salvat (v. 1912) = *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana*. Barcelona: Salvat, 3 vols.

----- (1933-1935) = *Diccionari enciclopèdic de la llengua catalana amb la correspondència castellana*. Barcelona: Salvat, 4 vols.

SALVIANI, Ippolito (1554): *Aquatilium animalium historiae, liber primus, cum eorumdem formis, aere excusis.* Romae [Roma]: s.n.

SANELO (v. 1805) = Joseph Gulsoy (ed.): *El diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo. Edición, estudio de fuentes y lexicología*. Tesi doctoral de la Universitat de Xicago. Castelló de la Plana: Societat Castellonenca de Cultura, 1964.

SÁÑEZ REGUART, Antonio (1791-1795): *Diccionario histórico de los artes de la pesca nacional.* Madrid: Viuda de J. Ibarra, 5 vols.

SANMARTÍ, Enric - NOLLA, Josep Maria (1988): *Empúries: guia itinerària.* Barcelona: Diputació de Barcelona.

SANNA, Josep (1988): *Diccionari català de l'Alguer*. Amb la col·l. de Josep Subirats i Emili Pascual. L'Alguer - Barcelona: Fundació del II Congrés de la Llengua Catalana.

SANTARELLI, Caterina (2002): "L'ittionimia dialettale di Porto San Giorgio". *Quaderni di filologia e lingue romanze. Ricerche svolte nell'Università di Macerata*, terza serie, 17, 5-93.

SAURA, Santiago Ángel (1851): *Diccionario manual ó Vocabulario completo de las lenguas catalana-castellana*. Barcelona: Libr. de Estévan Pujal. (També he consultat edicions posteriors dels anys 1859, 1878, 1883, 1894, aquestes tres últimes amb el títol *Novíssim diccionari manual de las llenguas catalana-castellana*, i la de 1906, *Diccionari català-castellà de Saura...*).

----- (1852): *Diccionario manual ó Vocabulario completo de las lenguas castellana-catalana*. Barcelona: Libr. de Estévan Pujal. (També he consultat edicions posteriors dels anys 1853, 1854, 1862, 1870, 1887, les de 1886 i 1894 amb el títol *Novísimo diccionario manual de las lenguas castellana-catalana*, i la de 1906, *Diccionario castellano-catalán de Saura...*).

SAVALL ROM, Josep Lluís (1991): *El vocabulari dels pescadors de Cambrils*. Associació d'Estudis Reusencs, 78. [s.l.]: l'autor.

SAVONAROLA, Michele: *Libreto de tutte le cosse che se magnano: un'opera di dietetica del sec. XV*. Ed. de Jane Nystedt. Acta Universitatis Stockholmiensis. Romanica Stockholmiensia, 13. Estocolm: Almqvist & Wiksell International, 1988.

SCAPPI, Bartolomeo (1598): *Opera di M. ..., cuoco secreto di Papa Pio Quinto divisa in sei libri...* Venetia [Venècia]: Alessandro Vecchi. (La 1a ed. és de l'any 1570).

SCHRAEMLI, Harry (1982): *Historia de la gastronomía*. Trad. Manuel Tamayo. Destinolibro, 171. Barcelona: Destino.

SECRETAN, Isabelle (1988): *Traité d'ichtyonymie catalane: de l'origine des noms de poissons marins.* Dissertationen der Universität Salzburg, 26. Viena: Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaften Osterreichs.

SEGURA MORENO, vegeu Ennio.

SEGURA i LLOPES, Carles (1996): *Estudi lingüístic del parlar d'Alacant*. Textos Universitaris. Alacant: Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència - Institut de Cultura "Juan Gil Albert" - Diputació Provincial d'Alacant.

----- (2003): *Una cruïlla lingüística: caracterització del parlar del Baix Vinalopó*. Biblioteca de Filologia Catalana, 12. Alacant: Universitat d'Alacant. Departament de Filologia Catalana; [Elx]: Institut Municipal de Cultura de l'Ajuntament d'Elx.

SÈNECA, L. A.: *Lletres a Lucili*. Vol. III. Text rev. i trad. del Dr. Carles Cardó. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1930.

SERNA COBA, Èrika - SERRA PERALS, Joan (2007): "L'almadrava volant de pescar tonyines de Llançà al XIX". *Actes Congrés sobre el Paisatge*. Vol. II. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 465-472.

SERRATS i XIMINIS, Francesc (2003): *Marinenques: narracions de la mar i de la gent de mar*. [L'Escala]: Ajuntament de l'Escala. Servei d'Arxiu i de Publicacions - Centre d'Estudis Escalencs; [Girona]: Diputació de Girona.

SOL IXENT, revista de Cadaqués. Es va publicar entre els anys 1923 i 1935.

STRAKA, Georges (1989): "En marge de quelques articles du *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*". Dins Günter Holtus i altres (ed.). *La Corona de Ara-*

gón y las lenguas románicas. Miscelánea de homenaje para Germán Colón. Tubinga: Narr, 453-462.

STRÖMBERG, Reinhold (1943): *Studien zur Etymologie und Bildung der griechischen Fischnamen*. Göteborg: Elanders Boktryckeri Aktiebolag.

TdF = Frédéric MISTRAL: *Lou Tresor dóu felibrige ou Dictionnaire provençal-français*... Ais de Provença: Veuve Remondet-Aubin, 1878-1886, 2 vols. (Reimpressió, La Calade, Ais de Provença: Édisud, 1979).

Thesaurus linguae Latinae. Lipsiae [Leipzig]: in aedibus B.G. Teubneri. Es publica des de 1900.

THOMPSON, D'Arcy Wentworth (1947): *A glossary of Greek fishes*. Londres: Oxford University Press.

TLF = Trésor de la langue française: dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789-1960). Sota la direcció de Paul Imbs. París: Centre National de la Recherche Scientifique, 1971-1994, 16 vols.

TORRA, Pere (1640): *Thesaurus verborum, ac phrasium ex thesauro Bartholomaeis Bravi*, Barcelona: Impr. per Gabriel Nogués. (A partir de la 2a ed. 1653: *Dictionarium, seu Thesaurus catalano-latinus verborum ac phrasium*. Barcelona: Impr. per Rafael Figueró). (He consultat també les edicions de 1670, 1683, 1690, v. 1696 ?, 1701, 1726 i 1752).

TORRES, José Carlos de (1977): "Préstamos en las designaciones andaluzas de peces". Dins M. Alvar (ed.), 279-294.

TORTONESE, Enrico (1965): *Echinodermata*. Fauna d'Italia, 6. Bolonya: Calderini.

Tresor = Antoni GRIERA (1935-1947): *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*. Barcelona: Edicions Catalunya, etc., 14 vols. (2a ed. Barcelona: Ediciones Polígrafa, 1966-1970. Utilitzo aquesta edició).

Trotula de mestre Johan, vegeu Joan de Reimbamaco

VÄÄNÄNEN, Veikko (1979): *Introducción al latín vulgar*. Madrid: Gredos. (Reimpressió de la 1a ed., 1968).

VAL, J. del, vegeu Granado.

VALLÈS, Emili (1927): *Pal·las: diccionari català-castellà-francès: amb vocabularis castellà-català i francès-català*. Barcelona: Pal·las.

----- (1962): *Pal·las: diccionari català il·lustrat: amb etimologies i equivalències en castellà, francès i anglès*... Barcelona: Massanés. (Edició pòstuma).

VARRÓ, Marc Terenci: *De lingua latina*. Introducció, traducció i notes de Manuel-Antonio Marcos Casquero. Barcelona: Anthropos; Madrid: Ministeri d'Educació i Ciència, 1990.

VÁZQUEZ VARELA, José Manuel (1998): "O aproveitamento dos recursos mariños na prehistoria e a antigüidade de Galicia". Coord. Carmen Fernández Casanova. *Historia da pesca en Galicia*. [Santiago de Compostela]: Universidade de Santiago de Compostela, 13-49.

VENY, Joan (1959-1960): "Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes". *Revista de Filología Española,* 42: 91-149; 43: 117-202.

----- (1976): "El valencià meridional". Dins *Problemes de llengua i literatura catalanes. Actes del II Col·loqui Internacional sobre el Català (Amsterdam 1970)*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia, 145-180 (amb 50 mapes). (Reproduït amb algunes addicions dins Veny 1984*a*, 203-240).

----- (1977): "Problemas de ictionimia catalana". Dins M. Alvar (ed.). *Actas del V Congreso Internacional de Estudios Lingüísticos del Mediterráneo* (*Málaga 1973*). Madrid: Universidad de Madrid. Departamento de Geografía Lingüística, 315-329. (Reproduït a M. Alvar (ed.): *Terminología marinera del mediterráneo*, 1977, 309-323).

----- (1979): "De la bèl·lua al tauró: supervivents catalans del llatí «pistrix»". *Randa* [Homenatge a Francesc de B. Moll, 1], 9: 51-62.

----- (1980): "Transfusió i adaptació d'ictiònims en el «Dictionarium», de Pere Torra". Dins *Homenatge a Josep M. de Casacuberta*, 1. Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, 1. Montserrat: Publicacions de l'Abadia, 69-102. (Reproduït i ampliat dins Veny 1993, 23-86).

----- (1983): "Influència del diccionari català-llatí de Font sobre el de Torra (s. XVII)". Dins *Miscel·lània Pere Bohigas*, 3. Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, 6. Montser-

rat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 11-24. (Reproduït dins Veny 1993, 11-21, amb alguna breu addicció).

----- (1984): *Els parlars catalans*: *síntesi de dialectologia*. 5a ed. Palma: Moll.

----- (1984*a*): *Estudis de geolingüística catalana*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62.

----- (1984*b*): "Lexicografia i dialectalismes: a propòsit del diccionari català-llatí d'Antoni Font (s. XVII)". Dins *Estudis en memòria del professor Manuel Sanchis Guarner: estudis de llengua i literatura catalanes*. Vol. I. València: Universitat de València, 381-390. (Reproduït dins Veny 1993, 227-250).

----- (1985): "Etimologia ictionímica: el català *petarc* «crenilabrus scina»". Dins J. L. Melena (ed.). *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*. Vol. I. Vitòria: Universidad del País Vasco - Instituto de Ciencias de la Antigüedad, 753-761.

----- (1986): *Introducció a la dialectologia catalana*. Biblioteca Universitària, 4. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

----- (1988): "¿De *Màlica* a les *figues melenquines*?". Dins *Studia in honorem prof. M. de Riquer.* Barcelona: Quaderns Crema, vol. 3, 177-194. (Reproduït dins Veny 2001, 56-76).

----- (1989): "*Catxel* «cardium edule», un nou mossarabisme del català". Dins Günter Holtus i altres (ed.). *La Corona de Aragón y las lenguas románicas. Miscelánea de homenaje para Germán Colón.* Tubinga: Narr, 463-475.

----- (1992): "De l'occità gronau al català garneu «Trigla lyra»". Dins K. I. Kobbervig, A. Pacheco i J. Massot i Muntaner (ed.). *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Vancouver 1990)*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia, 61-88.

----- (1993): *Dialectologia filològica: transfusió lèxica, llengua escrita i dialectalismes*. Barcelona: Curial - Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

----- (1993*a*): "Els «joglars» de la mar". Dins *Miscel·lània Jordi Carbonell,* 5. Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, 26. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 159-175.

----- (1993*b*): “Origine de l’ichtyonyme hispanique baila «Dicentrarchus punctatus»”. Dins G. Hilty (ed.). *Actes du XXe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Zurich 1992)*. Vol. IV. Tubinga, 763-774.

----- (1993*c*): “Dos ‘caballas’ advenedizas en dominio catalán”. Dins *Antiqua et nova Romania. Estudios lingüísticos y filológicos en honor de José Mondéjar en su sexagésimoquinto aniversario.* Vol. I. Granada: Universidad de Granada, 505-524.

----- (1994): “Esperit i esdevenidor de la llengua catalana: vitalitat de la parla: els dialectes.” Dins Raimon Panikkar (ed.). *Llenguatge i identitat: lexicosofia catalana*: *simpòsium celebrat a Vivarium (Tavertet) els dies 12-13 i 19-20 de setembre de 1992.* Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 247-266.

----- (1994*a*): “Contacte de llengües en la llista de peixos de Jordi Puig (1786)”. Dins *Miscel·lània Germà Colón*, 2. Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, 29. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 77-94.

----- (1996): “Erotisme i litúrgia en els noms del *quetsémper* (*Synodus saurus* L.)”. Dins Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit. Vol. III. [Barcelona]: Universitat de Barcelona. Departament de Filologia Catalana - Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 289-309.

----- (1997): “Ittionimia catalana: nuove proposte etimologiche”. Dins Gianna Marcato (ed.): *I dialetti e il mare*. *Atti del congresso internazionale di studi in onore di Manlio Cortelazzo (Chioggia, 21-25 settembre 1996)*. Pàdua: Unipress, 9-21.

----- (1997*a*): “Les dénominations catalanes du *Bothus podas* (Delaroche, 1809) et d’autres pleuronectiformes”. Dins Sylvie Mellet (ed.). *Les zoonymes. Actes du colloque international (Nice, 23-25 janvier 1997)*. Niça: Publications de la Faculté des Lettres. Arts et Sciences Humaines de Nice, 387-405.

----- (1999): *Aproximació al dialecte eivissenc*. Palma: Moll.

----- (2000): “Gallec i català. Relacions i paral·lelismes lingüístics”. Dins *Professor Basilio Losada: ensinar a pensar con liberdade e risco.* Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 708-720.

----- (2001): *Llengua i entorn natural*. Barcelona: Edicions 62.

----- (2001*a*): «L'equivalència acústica B = G en català: els casos de *bolerany* 'remolí' i *boixac* 'galdiró'». Dins Veny 2001, 94-131.

----- (2001*b*): "L'ètim de *merita* 'fredeluga': entre l'arabisme i l'onomatopeia". Dins Veny 2001, 133-158.

----- (2004): "Aspectes d'ictionímia balear". Dins Joan Manuel Pons Valens (ed.). *Actes del VIè Congrés El nostre patrimoni cultural: el patrimoni marítim i costaner*. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana, 15-29.

----- (2009): *Per una història diatòpica de la llengua catalana*. Textos i Estudis de Cultura Catalana, 143. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

VERA KIRCHNER, José (1992): *Diccionario multilingüe de especies marinas para el mundo hispano.* Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. Secretaría General de Pesca Marítima.

VERDAGUER, Pere (2002): *Diccionari del rossellonès*. Barcelona: Edicions 62.

VIERA Y CLAVIJO, José de (s.a.): *Diccionario de historia natural de las Islas Canarias*. Manuel Alvar (ed.). Madrid: Excma. Mancomunidad de Cabildos de las Palmas. Plan Cultural - La Muralla, 1982.

VILELLA, Christoval (1786): *Notas historicas que explican las calidades de varias producciones de historia natural encontradas en la isla de Mallorca*... Barcelona: Biblioteca de Catalunya, ms. 1148.

VILLANUEVA, Francesch de (1927): *Vocavulari* [sic] *marítim de l'Escala i golf de Rosas*. Cadaqués: l'autor. Manuscrit de la Biblioteca Santiago Rusiñol de Sitges. (N'he consultat una còpia a l'Arxiu Municipal de l'Escala).

Vocabolari molt profitos per apendre lo catalan alamany y lo alamany catalan. Perpinyà: Impr. per Joan Rosembach, 1502. (Ed. facs. a cura de Vinyet Panyella. Barcelona: Biblioteca de Catalunya - Institut Ramon Llull, 2002).

Vocabulari marítim, vegeu José M. Martínez-Hidalgo - Laureano Carbonell.

Vocabulari de navegació, vegeu Francesc Oller.

VOGEL, Eberhard (1911-1916): *Diccionari portàtil de les llengues catalana y alemanya*: *ab la pronunciació figurada segóns el sistema fonètic de Toussaint-Langenscheidt*. Madrid: Adrián Romo; Berlín - Schöneberg: Langenscheidtsche, 2 vols.

Vox = Diccionario actual de la lengua española. Barcelona: Biblograf, 1990.

WAGNER, Max Leopold (1960-1964): *Dizionario etimologico sardo.* Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 3 vols.

WALDE, Alois (1910): *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. 2a. ed. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

WALDE, A. - HOFMANN, J.B. (1938-1956): *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. 3a ed. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 3 vols.

WARTBURG, Walter von, vegeu *FEW*.

----- (1921): "Substantifs féminins avec valeur augmentative". *BDC*, 9: 51-55.

----- (1952): "Die griechische Kolonisation in Südgallien und ihre sprachlichen Zeugen im Westromanischen". *Zeitschrift für romanische Philologie*, 68: 1-48.

WESTPHAL-CASTELNAU, Alfred (1883): "Termes de marine et de pêche en usage au grau de Palavas, près Montpellier". *RLR*, 13: 130-145.

WEYLER y LAVIÑA, Fernando (1854): *Topografía físico-médica de las Islas Baleares y en particular de la de Mallorca*. Palma: Impr. per Pedro José Gelabert.

ZARAGOZA i RAIG, Telm (1998): *Recull de mots i expressions marineres tossenques.* [Tossa de Mar]: Confraria de Pescadors de Tossa de Mar.

ZINGARELLI, Nicola (1990): *Il nuovo Zingarelli: vocabolario della lingua italiana*. 11a ed. Bolonya: Zanichelli.

ZUCCHITELLO, Mario (1982): *El comerç marítim de Tossa a través del port barceloní (1357-1553)*. Quaderns d'Estudis Tossencs, 2. [Tossa de Mar]: Ajuntament de Tossa. Centre d'Estudis Tossencs.

Llista de poblacions incloses en els mapes següents amb el número que les identifica[1281]

1	Sant Cebrià de Rosselló	21	Palafrugell
2	Elna	22	Llafranc
3	Argelers	23	Calella de Palafrugell
4	Cotlliure	24	Palamós
5	Portvendres	25	Sant Antoni de Calonge
6	Banyuls de la Marenda	26	Sant Feliu de Guíxols
7	Cervera	27	Tossa de Mar
8	Portbou	28	Lloret de Mar
9	Colera	29	Blanes
10	Llançà	30	Sant Pol de Mar
11	El Port de la Selva	31	Arenys de Mar
12	La Selva de Mar	32	Sant Andreu de Llavaneres
13	Cadaqués	33	Mataró
14	Roses	34	Vilassar de Mar
15	L'Escala	35	Premià de Mar
16	L'Estartit	36	Badalona
17	Torroella de Montgrí	37	Barcelona
18	Begur	38	Sant Boi de Llobregat
19	Llofriu	39	Sitges
20	Tamariu	40	Vilanova i la Geltrú

1281. En els mapes de símbols, cal tenir present que els colors que hi ha a les contrades on es troben aquestes localitats no representen cap tipus lèxic i, per tant, no tenen cap valor, tan sols serveixen per a distingir millor una comarca d'una altra.

41 Torredembarra
42 Tarragona
43 Maspujols
44 Cambrils
45 L'Hospitalet de l'Infant
46 L'Ametlla de Mar
47 Amposta
48 Sant Carles de la Ràpita
49 Alcanar
50 Vinaròs
51 Càlig
52 Benicarló
53 Peníscola
54 Albocàsser
55 Alcalà de Xivert
56 Torreblanca
57 Castelló de la Plana
58 El Grau de Castelló
59 Almassora
60 Borriana
61 La Llosa de la Plana
62 Alboraia
63 El Cabanyal de València
64 Picassent
65 Sollana
66 Cullera
67 L'Alqueria de la Comtessa
68 Oliva
69 Ontinyent
70 Dénia
71 Xàbia
72 Gata
73 El Poble Nou de Benitatxell
74 Teulada
75 Benissa
76 Alcoi
77 Calp
78 Altea
79 L'Alfàs del Pi
80 Benidorm
81 La Vila Joiosa
82 El Campello
83 Alacant
84 Elx
85 Santa Pola
86 Illa Plana
87 Guardamar
88 Maó
89 Fornells
90 Ciutadella
91 Palma
92 Portitxol
93 Llucmajor
94 Campos
95 Colònia de Sant Jordi
96 Cabrera
97 Cala Figuera
98 Santanyí

99 Portopetro
100 Portocolom
101 Felanitx
102 Porto Cristo
103 Manacor
104 Son Servera
105 Cala Rajada
106 Llubí
107 Alcúdia
108 Port de Pollença
109 Inca
110 Port de Sóller
111 Deià
112 Valldemossa
113 Banyalbufar
114 Port d'Andratx
115 Eivissa
116 Santa Eulària des Riu
117 Portinatx
118 Formentera
119 L'Alguer

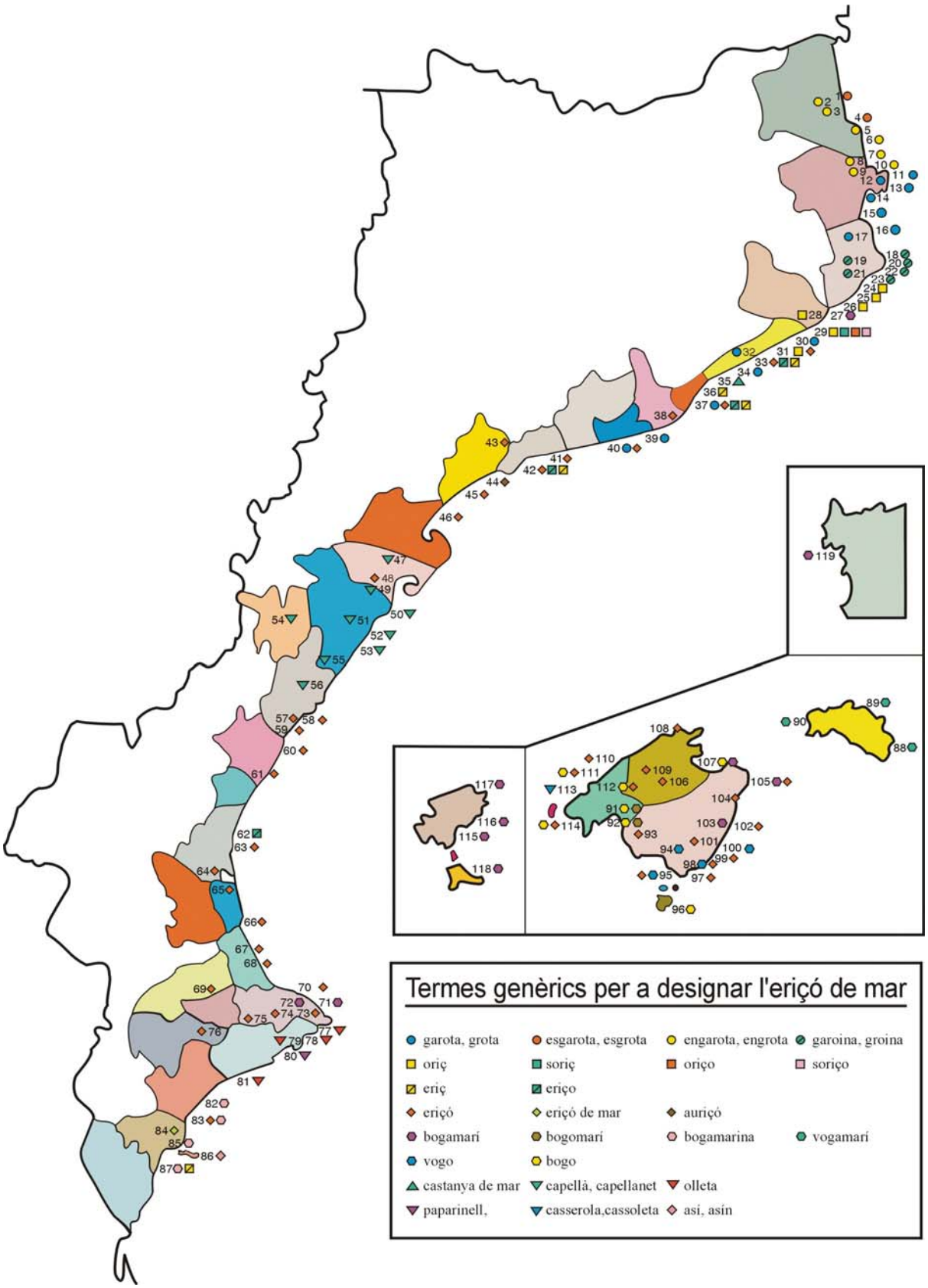
Termes genèrics per a designar l'eriçó de mar
garota, grota
esgarota, esgrota
engarota, engrota
garoina, groina
oriç
soriç
oriço
soriço
eriç
eriço
eriçó
eriçó de mar
auriçó
bogamarí
bogomarí
bogamarina
vogamarí
vogo
bogo
castanya de mar
capellà, capellanet
olleta
paparinell,
casserola,cassoleta
asi, asín

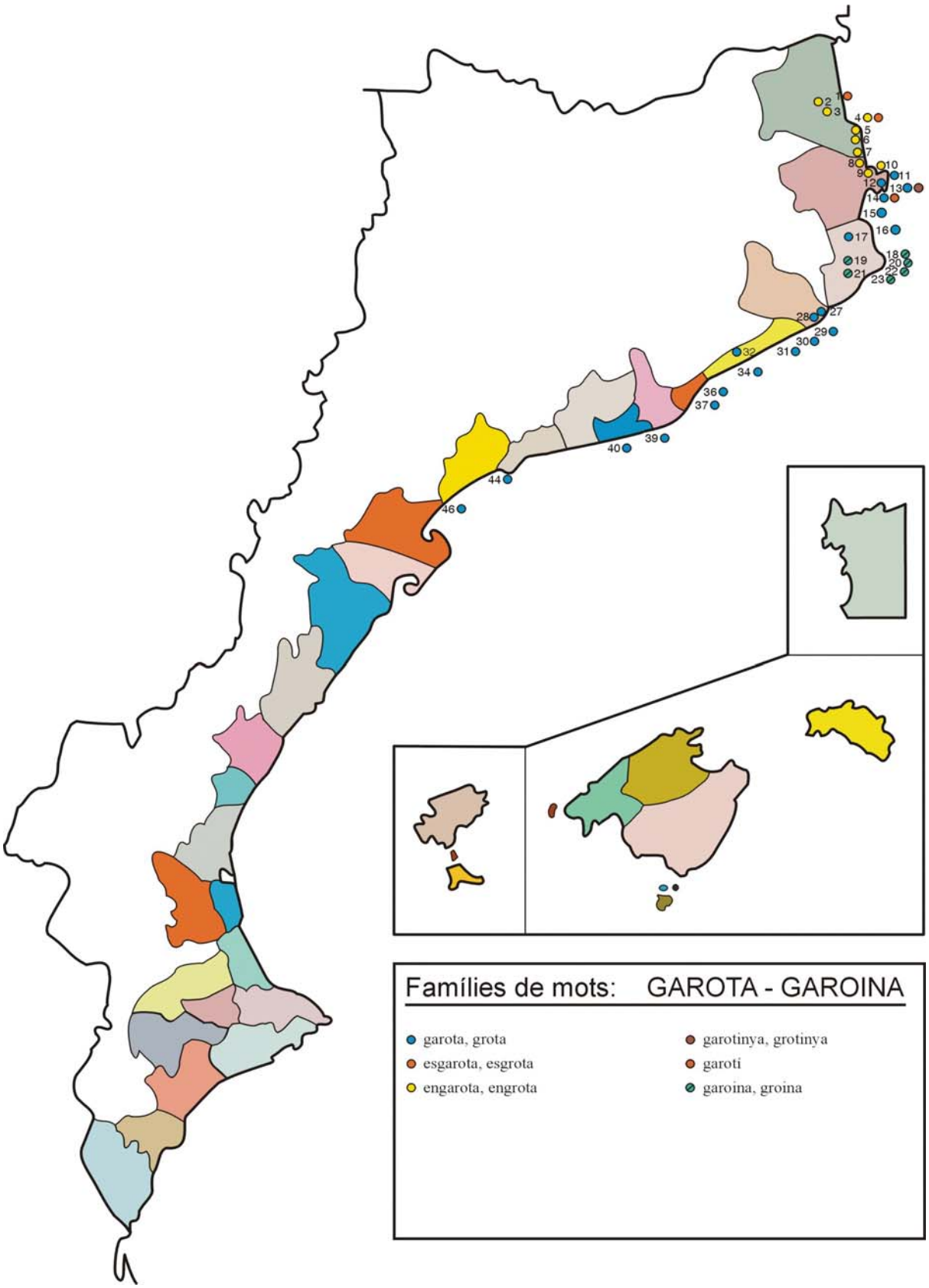
Famílies de mots: GAROTA - GAROINA
garota, grota
esgarota, esgrota
engarota, engrota
garotinya, grotinya
garoti
garoina, groina

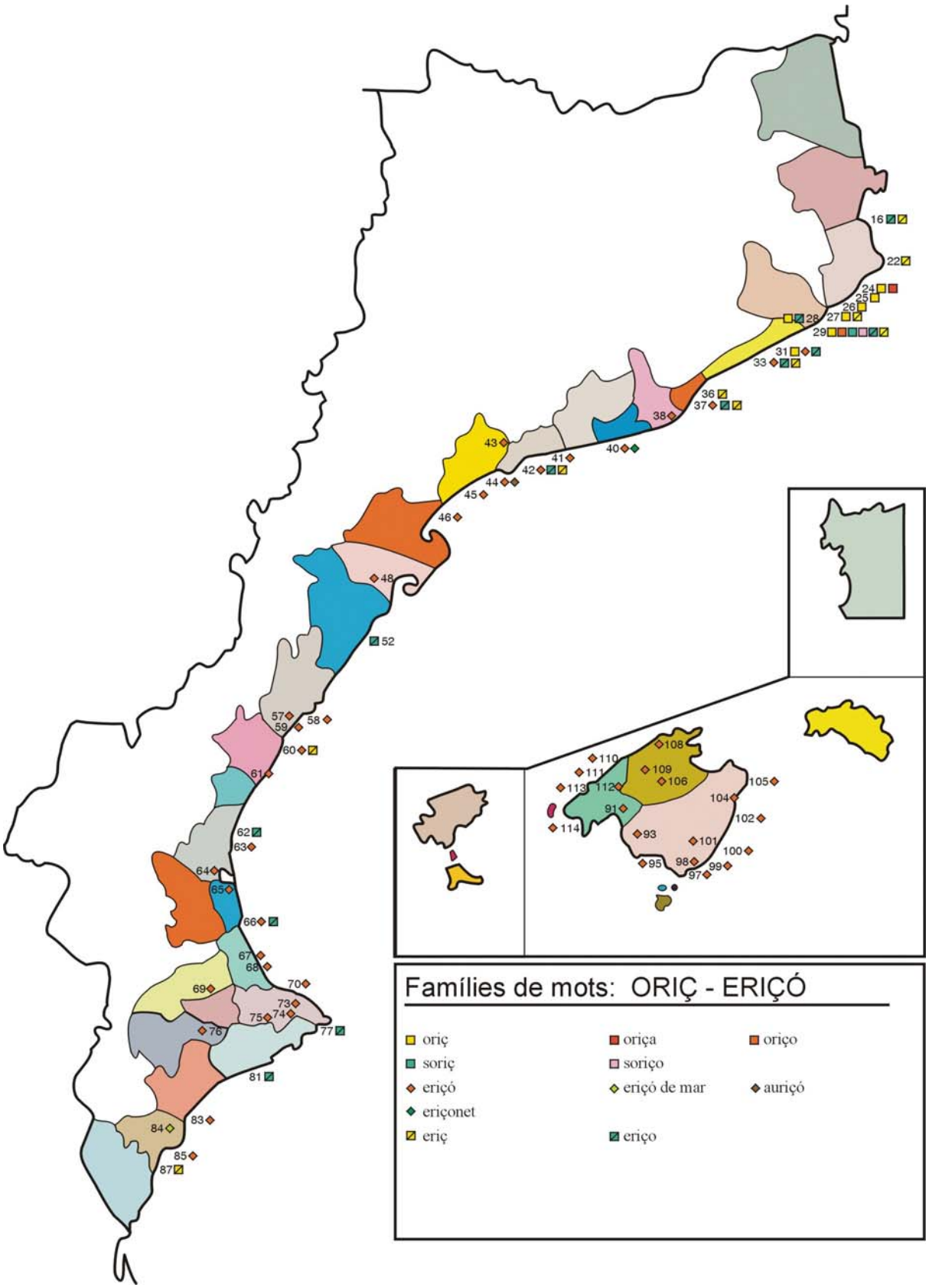
Famílies de mots: ORIÇ - ERIÇÓ
oriç
oriça
oriço
soriç
soriço
eriçó
eriçó de mar
auriçó
eriçonet
eriç
eriço

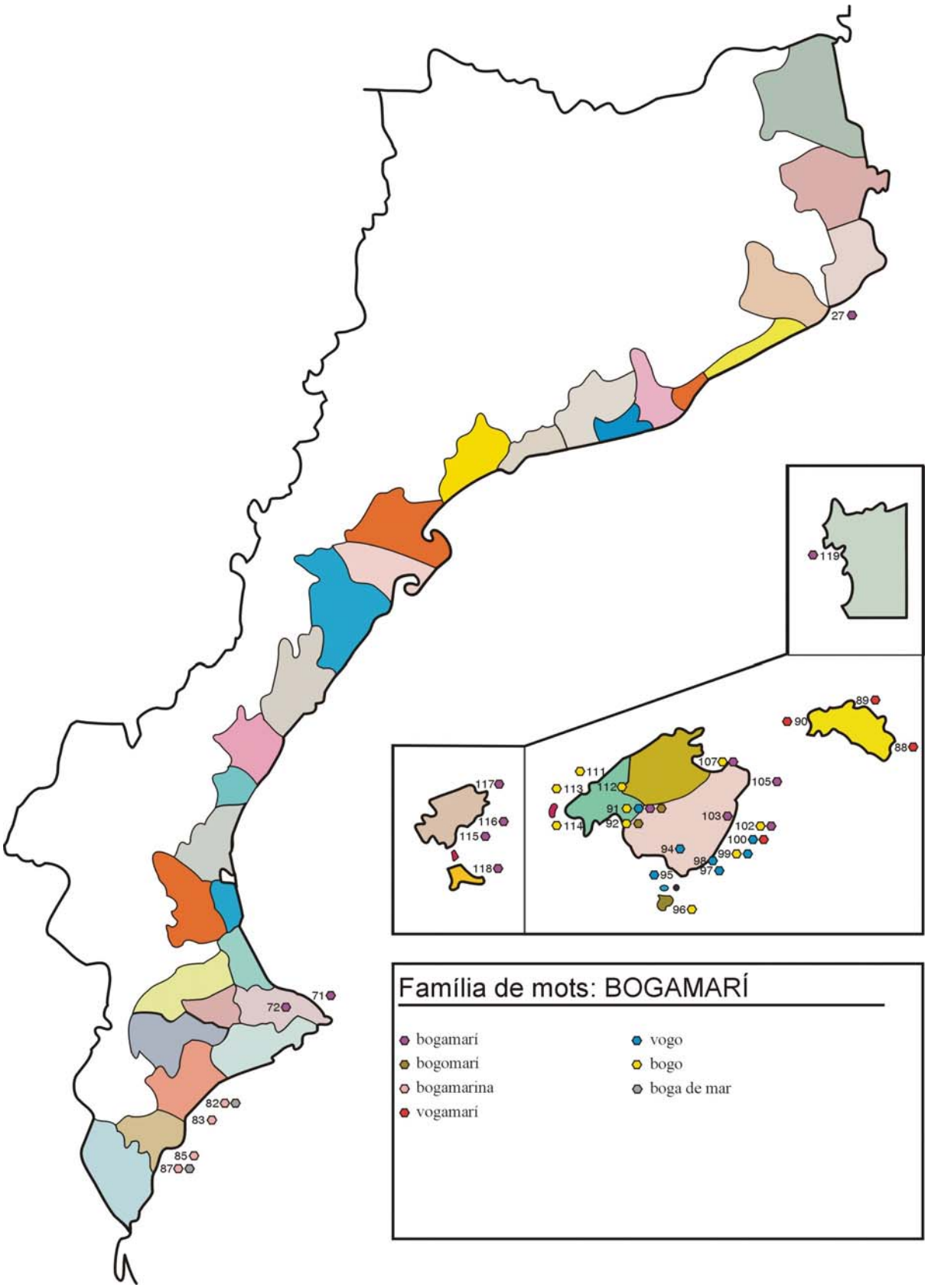
27
119
89
90
88
111
113
112
107
105
91
92
114
103
102
100
94
99
98
97
95
96
117
116
115
118
71
72
82
83
85
87
Família de mots: BOGAMARÍ
bogamari
bogomari
bogamarina
vogamari
vogo
bogo
boga de mar

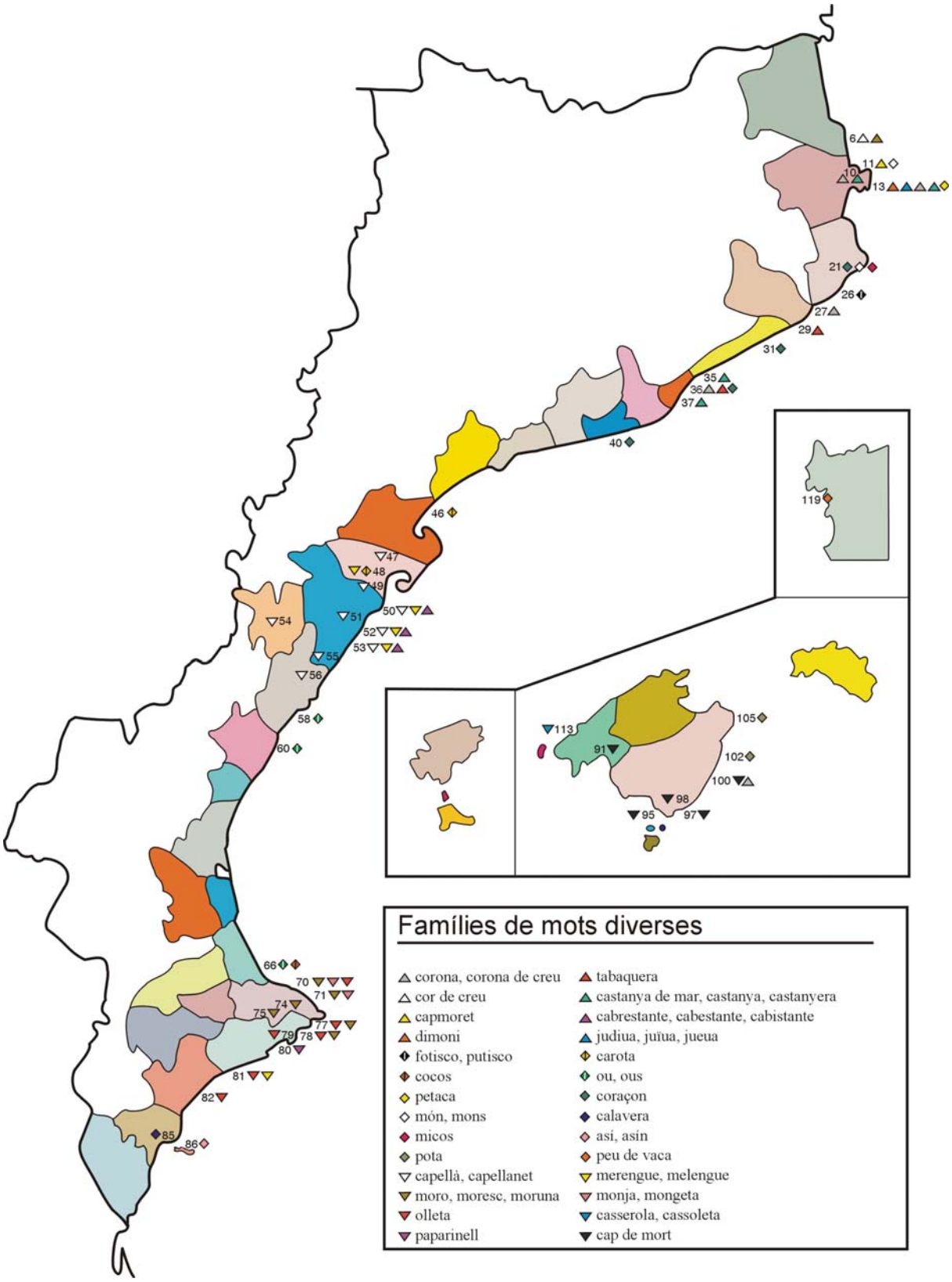
Famílies de mots diverses
corona, corona de creu
cor de creu
capmoret
dimoni
fotisco, putisco
cocos
petaca
món, mons
micos
pota
capellà, capellanet
moro, moresc, moruna
olleta
paparinell
tabaquera
castanya de mar, castanya, castanyera
cabrestante, cabestante, cabistante
judiua, juïua, jueua
carota
ou, ous
coraçon
calavera
así, asín
peu de vaca
merengue, melengue
monja, mongeta
casserola, cassoleta
cap de mort

Índex de fotografies

1. Fòssil d'un equinoïdeu irregular. 8
2. *Micraster.* Fòssil del Cretaci, trobat a Àlaba.. 14
3. Garota de roca: aspecte general. 16
4. Garota de roca: aspecte aboral de la closca. 17
5. Garota de roca: aspecte oral de la closca. 17
6. Garota negra: aspecte general. 18
7. Garota negra: aspecte aboral de la closca. 19
8. Garota negra: aspecte oral de la closca. 19
9. Garota violeta: aspecte general. 20
10. Garota violeta: aspecte aboral de la closca. 21
11. Garota violeta: aspecte oral de la closca. 21
12. Garotina: aspecte parcial. 22
13. Closca de l'*Echinus acutus.* 23
14. Clova de l'*Echinus melo.* 24
15. Tabaquera: aspecte general. 26
16. Dermatosquelet de la tabaquera amb els seus tubercles.. 26
17. Tabaquera roja: aspecte general.. 28
18. Bogamarí de punxes llargues: Manu San Félix (1997). 29
19. Eriçó cor porprat: vista dorsal de la closca sense haver-la netejat.. 31
20. Cara dorsal del dermatosquelet de l'eriçó cor porprat.. 32
21. Cara ventral del dermatosquelet de l'eriçó cor porprat. 32
22. Eriçó cor cendrós: cara dorsal. 33
23. Eriçó cor cendrós: cara ventral.. 33
24. *Brissus unicolor:* aspecte dorsal de la closca.. 34
25. *Brissopsis lyrifera:* vista de la cara dorsal.. 35
26. *Brissopsis lyrifera:* vista de la cara ventral. 35
27. *Schizaster canaliferus:* cara dorsal. 36
28. *Schizaster canaliferus* amb fòssils incrustats.. 36
29. *Heterocentrotus mamillatus*.. 38

30. *Encope emarginata*. 38
31. *Clypeaster rosaceus*. 39
32. Cara dorsal de *Clypeaster rosaceus*. 39
33. *Clypeaster* indeterminat. 39
34. *Clypeaster* anomenat “dólar falso” a Argentina. 40
35. Dermatosquelet de *Dendraster excentricus*. 40
36. *Echinodiscus auritus*. 41
37. *Metalia spatagus*. 42
38. *Meoma ventricosa*. 42
39. *Mespilla globulus*. 43
40. *Mespilla globulus* dins un aquàrium. 43
41. *Toxopneustes pileolus*. 44
42. Guillotina 66
43. Mosaic d’Halicamàs, en què un pescador agafa una garota amb una canya. 89
44. Garoter 92
45. Ganxo de fer oriços. 99
46. Ganxo 101
47. Grampeta 107
48. Gambina, jambina, jumbina, garbitana, grabitana o gavitana. 125
49. Gambina, en què es pot observar millor l’afàs o bolet. 129
50. Ganxo i rampugoll. 129
51. Grampeta, saranda i cabasset: J. C. Juan Pérez [1977]. 150
52. Xarambeco o salabrell. 153
53. Xarambeco (Roses). 155
54. Rall 157
55. Pez erizo (*Diodon hystrix*).
Aquesta fotografia prové de:
http://mediateca.educa.madrid.org/imagen/ver.php?id_imagen=cq2nin3sfxe295ww
. 338

56. Cabristant: E. Roig (1927, làmina XIV). 394
57. Cabrestant: J. Salvador (2007).. 395
58. Gigre: J. Salvador (2007).. 396
59. *Cidaris cidaris*. 398
60. Cap de mort (*Echinocardium cordatum*). 404
61. Cap de mort, barretet, capirol: J. Salvador (2007).. 408
62. Corona amb algunes pues trencades. 418
63. Closca d'una corona, completament neta. 419
64. Closca de l'*Echinus melo*.. 435
65. Clova de l'*Echinus acutus*. 436
66. Equinoïdeu irregular: *Spatangus purpureus.*
Fotografia extreta de www.snv.jussieu.fr/.../IMAGES/Spatanga/SPA32.gif. 450
67. Món 454
68. *Schizaster canaliferus*. 480
69. *Spatangus purpureus*. 481
70. Peu d'ànec (*Anseropoda placenta*). Fotografia extreta de l'*Enciclopèdia de Menorca.* 494
71. Petaca de vers l'any 1900. Fotografia extreta d'«El blog de Ma».. 507
72. Petaca sense pues. 508

Índex d'il·lustracions

I.	*De Echino ovario:* Rondelet (1554)..	9
II.	*De Echino Spatago & Brisso:* Rondelet (1554)..	10
III.	*De Echinometra:* Rondelet (1554)..	12
IV.	*Echinometra:* Aldrovandi (1606)..	25
V.	Il·lustració d'Aldrovandi, que correspon a una tabaquera..	27
VI.	La pesca de la garota amb un garoter. Portada de la revista *Proa* de Palamós, núm. 50, gener de 1960...	93
VII.	Ganxo de tres hams: E. Roig (1926).	100
VIII.	Dibuix d'una arpeta i un ganxo: E. Roig (1926).	103
IX.	*Ganchete*: B. Rodríguez (1923).	108
X.	Gangui à oursins: J. Centelles (1981).	109
XI.	Gànguil que s'utilitza a les costes franceses.	110
XII.	Gànguil o gamber: J. Mallol (1985)..	115
XIII.	*Radasse*.	120
XIV.	*Grappe* de dos i tres ganxos..	121
XV.	Extracció d'eriçons amb escafandre autònoma.	122
XVI.	Dibuix fet pel S. Joan "Conet" d'un rampugoll (fig. C) i les parts de què consta. Fig. A) Ull (cimal) d'un pi amb cinc branques. Fig. B) Tros de tub de plom..	131
XVII.	Dibuix d'un gambí: *EdM* 15, I: 47..	133
XVIII.	Mornell de l'Albufera de València: Sáñez Reguart.	140
XIX.	Morenell: *DCVB*.	142
XX.	Morrenell: E. Roig (1927).	143
XXI.	Morenell: J. Nadal (1992).	144
XXII.	Bornell: T. Zaragoza (1998)..	146
XXIII.	Cel: Sala i Lloberas (1986).	148
XXIV.	Raol: *EdM* 15, I: 47.	149
XXV.	Salabre o salabret: T. Zaragoza (1998).	151

XXVI. Un altre tipus de xarambeco, salabrell o cel: “Inventari del Patrimoni Maritimopesquer de la Costa Brava” (1998).. 154
XXVII. Volantí: J. Nadal (1992).. 159
XXVIII. Imatge extreta del llibre *Òrgans a la carta...* de David Bueno i Torrens. . 172
XXIX. Rall cabrer: T. Zaragoza (1998).. 276
XXX. Dibuix de Jacques Centelles (1979) d’un cor de creu. 414

SUMARI

Introducció 1
Les diverses espècies que constitueixen el concepte 'eriçó de mar'. 7
Equinoïdeus regulars. 13
Paracentrotus lividus (Lamarck): *garota de roca, eriçó de roca*. 16
Arbacia lixula (Linné): *garota negra, eriçó negre*. 18
Sphaerechinus granularis (Lamarck): *garota violeta, eriçó violeta*. 20
Psammechinus granularis (Blainville): *garotina*. 22
Echinus acutus (Lamarck): *garota de fons, eriçó de fons*. 23
Echinus melo (Lamarck): *garota, eriçó de fons; bogamarí de fondària*. . . . 24
Cidaris cidaris (Linné) (=Dorocidaris papillata): *tabaquera*. 26
Stylocidaris affinis (Philippi): *tabaquera roja*. 28
Centrostephanus longispinus (Philippi): *eriçó de punxes llargues*. 29
Equinoïdeus irregulars. 30
Spatangus purpureus (O. F. Müller): *eriçó cor porprat*. 31
Echinocardium cordatum (Pennant): *eriçó cor cendrós*. 33
Brissus unicolor (Klein). 34
Brissopsis lyrifera (Forbes). 35
Schizaster canaliferus (Lamarck). 36
Echinocyamus pusillus (O. F. Müller): *eriçonet de sorra*. 37
Altres equinoïdeus que no habiten les nostres mars. 38
Història de l'eriçó de mar des d'una perspectiva alimentària. 45
La pesca de l'eriçó de mar. 87
L'eriçó de mar com a esquer. 125
L'eriçó de mar i la medicina. 163
Aspectes dialectals. 181
Mètode de treball. 181
Variants dialectals de l'eriçó de mar i la seva distribució geogràfica. 191

1. Engarota, engrota, esgarota i esgrota. 195
2. Garota, grota, garotí, garotinya i grotinya. 197
Una vocal de realització mitjana en posició final a Roses i l'Escala. 205
3. Garoina i groina. 208
4. Capmoret. 209
5. Judiua, juïua, jueua i dimoni. 209
6. Oriç, oriça, oriço, soriç i soriço. 210
7. Fotisco i putisco. 215
8. Eriçó de mar, eriçó, auriçó, eriç i eriço. 215
9. Castanya de mar, castanya, engarota castanyera i castanyera. 223
10. Capellà i capellanet. 224
11. Cabrestante, cabestante, cabistante, tabaquera, corona, corona de creu, bogamarina amb bastonets, grota de fons, món, oriç de fons, oriç i eriçó de fusta. 226
12. Merengue, melengue, cor de creu, engarota castanyera o castanyera, garota, garota de fang, garota peluda, carota, coraçon, micos, ou, ous, cocos, calavera, peu de vaca, cap de mort, bogo fi, vogo, vogo fi i pota. 228
13. Ous i cocos. 233
14. Moro, moresc, moruna, monja i mongeta. 233
15. Melonet de mar. 235
16. Paparinell. 235
17. Olleta. 236
18. Calavera. 237
19. Así i asín. 237
20. Casserola i cassoleta. 238
21. Bogamarí, vogamarí, bogomarí, bogamarina, bogo i vogo 238
Aspectes etimològics. 249
Introducció. 249
Así, asín. 261

Bogamarí. 265
Capellà. 287
Castanya de mar. 293
Eriçó de mar i oriç. 305
Garota i garoina. 343
Olleta, casserola i cassoleta. 379
Paparinell. 385
Cabrestante, cabestante, cabistante. 393
Calavera i cap de mort. 403
Coraçons, coraçones i cor de creu. 411
Corona, corona de creu. 417
Fotisco, putisco. 421
Judiua, juïua, jueua i dimoni. 425
Melonet de mar. 435
Merengue, melengue. 439
Mico 449
Món 453
Monja, moro i capmoret. 457
Ou, ous i cocos. 473
Peu de vaca i pota. 491
Tabaquera i petaca. 501
Cultura popular referida a l'eriçó de mar. 511
Conclusions 525
Apèndixs 547
Significants de l'eriçó de mar no recollits en cap diccionari o enciclopèdia. 548
Significants d'ormeigs de pesca no documentats. 549
Significants d'ormeigs de pesca no inclosos en cap diccionari o enciclopèdia. . . . 549
Significants d'ormeigs de pesca no inclosos en cap diccionari amb aquest valor. . 549

Noms de les gònades de l'eriçó de mar no inclosos en cap diccionari amb aquest valor 550
Significants de l'eriçó de mar en altres idiomes inclosos en aquest treball. 551
Annexos 555
Gent de mar que ha col·laborat en aquesta tesi. 556
Glossari de biologia marina. 561
Poemes, narracions i cançons.. 565
"Garota" de Joan Margarit. 566
"Boga... boga marí" de Pinuccia Maffei. 567
"Romanç del comiat" de Joan Rovira. 568
"Menjant garotes" de Carme Julià. 570
"Pescador de bogamarí" d'Antoni Cao. 572
"Boga - sorell". 573
Una breu mostra de receptes amb garotes com a ingredient. 575
"Garotes amb cranca". 576
"Truita de garotes". 577
«La daurada amb salsa d'ʻorsinsʼ». 578
El ti Paparinell.. 580
Bibliografia 581
Llista de localitats incloses en alguns dels mapes següents amb el número que les identifica. 623
Mapes 626
Termes genèrics per a designar l'eriçó de mar.. 626
Famílies de mots: garota - garoina.. 627
Famílies de mots: oriç - eriçó.. 628
Família de mots: bogamarí.. 629
Famílies de mots diverses. 630
Índex de fotografies. 631

Índex d'il·lustracions. 635
Sumari 639